Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

МАРКС ЕНГЕЛС

СЪЧИНЕНИЯ

ИЗДАТЕЛСТВО
НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
СОФИЯ 1983

МАРКС
ЕНГЕЛС

ТОМ

42

Настоящият том е подготвен по изданието MEGA и изданието на Политиздат, Москва, 1974 г.

3K1

ПРЕДГОВОР

В 42 том от Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс влизат произведения, написани от януари 1844 до февруари 1848 година. Томът се състои от три раздела. В първия и втория раздел са поместени произведенията на К. Маркс и Ф. Енгелс, написани преди да започне творческото им сътрудничество, в третия раздел са включени трудове, създадени от Маркс и Енгелс след парижката им среща през август 1844 година. Тези трудове значително допълват публикуваните по-рано в томове 1—4 произведения на К. Маркс и Ф. Енгелс. Те разширяват нашите представи за процеса на формиране на научно-философския, комунистическия мироглед на Маркс и Енгелс, за разработените от тях основи на революционната тактика на освободителната борба на пролетариата през периода на назряване на буржоазнодемократичните революции в Европа.

Съдържанието на първия раздел представляват главно икономическите трудове на младия Маркс: краткият конспект на статията на Енгелс «Очерци към критика на политическата икономия», конспектът на книгата на Джеймс Мил «Основи на политическата икономия», големият труд «Икономическо-философски ръкописи от 1844 година».

Трудът «Икономическо-философски ръкописи от 1844 година» отразява определен етап във формирането на основните съставни части на научния мироглед на пролетариата — икономическото учение, диалектикоматериалистическата философия, научният комунизъм. Техният автор се очертава като любознателен изследовател и новатор в науката.

От започването на икономическите занимания на Маркс (1843 г.) изминало малко време, списъкът на изучените от него трудове още не

бил голям, процесът на формирането на неговото икономическо учение се намирал едва в своя ранен стадий. Въпреки това «Икономическо-философски ръкописи» представляват голяма ценност не само като забележително доказателство за изграждане на новия мироглед и като труд, който разкрива творческата лаборатория на Маркс, макар че и с оглед на това тяхното значение е извънредно голямо. Този бележит труд съдържа оригинални мисли и научни открития. Той спада към източниците на «Капиталът».

Когато пише «Икономическо-философски ръкописи», Маркс изучава тогавашната действителност на Германия и на други страни, историята и опита на Великата френска буржоазна революция, анализира критично Хегеловата философия, емпиричния материал и теоретичните изводи на буржоазната политическа икономия и набелязва някои изходни принципи на научния комунизъм. Той осъзнава историческата роля на освободителната борба на пролетариата, като прозрял в тази възходяща класа единствената сила, способна да освободи човечеството от всякакво потисничество. Маркс дошъл до извода, че не правните отношения и държавните норми, а материалните жизнени отношения са основата на обществото. По негово убеждение е необходима не само «политическа», изменяща само формата на държавната власт, а дълбока социална революция, която да обхваща също и икономическата база. Затова на преден план излиза изследването на икономическата сфера от живота на обществото.

Във връзка с това Маркс отделя голямо внимание върху статията на Енгелс «Очерци към критика на политическата икономия», поместена в «Deutsch-Französische Jahrbücher» от февруари 1844 година. Той я споменава и в предговора към «Икономическо-философски ръкописи». В тома за пръв път на руски език се публикува съставеният от Маркс кратък конспект на тази Енгелсова статия.

Съответно на установеното от А. Смит разделяне на буржоазното общество на три основни класи — наемни работници, индустриална буржоазия и земевладелци — Маркс разглежда в «Икономическо-философски ръкописи» присъщите на тези класи три вида доходи — работна заплата, печалба от капитала, поземлена рента. При това Маркс приема — като обща основа на съществуване и взаимна борба на класите, на получаваните от тези класи доходи, на съществуващата антагонистична форма на разпределение на общественото богатство — частната собственост върху средствата за производство, която, доказва той, трябва да бъде премахната. Като разглежда произхода, същността и взаимната връзка на посочените доходи, Маркс се опира на постиженията на политическата икономия, на трудовете на А. Смит, Рикардо и други буржоазни икономисти.

Той засега все още не дава свое собствено теоретично тълкуване на тези въпроси, но се различава от своите предходници с последователната си класова позиция на убеден защитник на работническите интереси. Той подчертава, че работникът страда в условията на всяка икономическа конюнктура на буржоазното общество. Експлоатираният работник няма осигурено съществуване, а капиталистът в повечето случаи се отказва само от някаква си част от своите печалби. С развитието на фабричната система на производството и с нарастването на натрупването на капитала положението на работниците, отбелязва Маркс, все повече се влошава, те попадат в пълна зависимост от произвола на капиталистите, от колебанията на пазара. Чрез диалектическия анализ на противоречията на капиталистическото общество Маркс се приближава към разбирането и формулирането на закона за населението и на общия абсолютен закон за капиталистическото натрупване.

Централно звено в направената от Маркс в «Икономическо-философски ръкописи» критика на буржоазните отношения и буржоазната идеология е създадената от него материалистическа теория на отчуждението, в която критически се преработват известните тези в предходната философия и политическата икономия.

Малко по-рано Маркс започнал да формулира отделни тези от тази теория, още когато изучава книгата на Джеймс Мил «Основи на политическата икономия».

Джеймс Мил е един от вулгаризаторите на Рикардовото учение, привърженик на количествената школа на паричното обръщение. По въпроса за поземлената рента той дава в своята книга опростено изложение на Рикардовата теория за диференциалната рента. Делът на работниците и на капиталистите според Мил се регулира, както при всяка свободна търговия, от съотношението между търсенето и предлагането. Нарастването на населението намалява равнището на работната заплата, затова положението на народа може да бъде подобрено с намаляване на неговата численост. Тези и подобни разсъждения Маркс красноречиво нарича «скучни многословия» (вж. настоящия том, стр. 9).

Когато работи над книгата на Мил (а по това време той вече е проучил основните съчинения и на Смит, и на Рикардо), у Маркс възникват общи критични бележки по отношение на «школата на Рикардо». По-конкретно той отбелязва тази нейна грешка, че тя «формулира *абстрактния закон,* без да взима под внимание изменението и постоянното отменяване на този закон, благодарение на което той единствено се и осъществява» (пак там, стр. 17).

Категорията на отчуждението се разглежда в конспекта на книгата на Мил по отношение на същността и функциите на парите.

Същността на парите, посочва Маркс, се състои преди всичко в това, че в тях се отчуждава опосредствуващата дейност, човешкият, общественият акт, чрез който продуктите от производството взаимно се допълват (пак там, стр. 17). Парите придобиват свойството на материален предмет извън човека, стават чужд посредник. Вместо човек сам да си е посредник по отношение на другия човек, то волята му, дейността му, неговото отношение към другия човек се изразяват чрез посредството на независима от него сила.

Понятието за отчуждението, термините «отчуждение» и «самоотчуждение» са били традиционни в предишната философска и социологическа литература. Те са заемали значително място в немската класическа философия и по-специално у Хегел. Но нееднозначните форми на отчуждението и на неговото снемане са имали в Хегеловата философия спекулативен характер, те са били мистифицирани. Те не изразявали реалните икономически отношения и социалния живот на буржоазното общество. Хегел отъждествявал отчуждението с опредметяването, с въплътяването на труда в предметите на производството, с преобразуващата предметна дейност на човека.

Като се опира на предпоставките на политическата икономия, на факта на частната собственост, в «Икономическо-философски ръкописи» Маркс изтъква със своя анализ на процеса на материалното производство, за разлика от буржоазните икономисти, към какви последици води господството на частната собственост. По силата на обективните закономерности на движението на частната собственост възниква отделянето на труда от капитала — натрупван в ръцете на малцина от чужд труд, от продуктите на този труд. С нарастването на натрупването на капитала неговата концентрация се придружава — в съответствие с увеличаването на силата и размерите на произвежданата продукция — от засилване на нищетата на лишените от собственост работници. Работниците стават толкова по-бедни, колкото повече богатства те произвеждат. Влагането на труда в някакъв предмет, или овеществяването на труда, е негово опредметяване. Но при господството на частната собственост опредметяването на труда неизбежно води към лишаване на работника от радостите на живота, към заробването му от предмета на неговия труд. Продуктът от труда на работника става чужд за работника продукт. Опредметяването на труда се превръща в отчуждение на труда, опредметеният труд се превръща в отчужден труд. В този труд, подчертава Маркс, работникът «се чувствува не щастлив, а нещастен», не развива свободно физическите и духовните си сили, а ги потиска, изтезава тялото си и разрушава духа си. В процеса на труда той принадлежи не на себе си, а принадлежи на собственика на капитала. Той сам си кове веригите (пак там, стр. 86, 87).

С откриването на отчуждения труд Маркс прави огромна крачка в сравнение с буржоазната наука, с философията и политическата икономия.

От отношението на работника към продукта на своя труд като към чужд на него и властвуващ над него предмет, от произтичащото оттук отношение на работника към акта на производството, към своята собствена дейност като към нещо пак така чуждо нему възниква отчуждението на индивида от обществото, превръщането на обществения живот на човека в просто условие и елементарно средство за поддържане на неговото физическо съществуване. В света на частната собственост човекът разполага с ограничени възможности за самоутвърждение като съзнателно обществено същество. В процеса на изграждането на предметния свят, на преработката на неорганичната природа той според Маркс сякаш се уподобява на животно, което произвежда само това, от което непосредствено се нуждае, произвежда едностранно, съобразно мярката и потребността на своя вид. Той се лишава от стимулите да произвежда по законите на красотата и на универсалните потребности. Като изтръгва от човека предмета на неговото производство, отчужденият труд, посочва Маркс, изтръгва от него присъщия на неговия род истински човешки живот (пак там, стр. 89).

Накрая, като пряка последица от отчуждението на човека от продукта на неговия труд, от неговата родова същност се явява отчуждението на човека от човека, противопоставянето на един човек на друг човек.

Маркс ясно формулира още един много важен извод, отбелязва съществената причинно-следствена връзка: частната собственост е не само решаващата причина на всяко отчуждение, и преди всичко на отчуждения труд, тя същевременно «е продукт, резултат, необходима последица от *отчуждения труд,* от външното отношение на работника към природата и към самия себе си» (пак там, стр. 91). Следователно само премахването на частната собственост може да сложи край на отчуждения труд, на отчуждението на човека от неговата родова същност, на взаимното отчуждение на хората, с превъзмогването на отчуждението се отстраняват условията, които пораждат частната собственост.

Интерес представлява дълбоката мисъл на Маркс, че «икономическото отчуждение е отчуждението на *действителния живот»:* то обуславя и обхваща отчуждението в сферата на съзнанието, например религиозното отчуждение и неговото премахване следователно е най-главната предпоставка за премахване на тази вторична форма (пак там, стр. 110).

По такъв начин за разлика от своите предходници Маркс не

само показва характера на отчуждението, неговата обусловеност от факторите на конкретно-историческата социална среда, но заедно с това, като подчертава необходимостта от премахване на частната собственост, той посочва реалните пътища за коренното преустройство на обществото, водещи до снемане на отчуждението. Отчуждението получава трактовката на обективна категория, а теорията за отчуждението изцяло се явява като материалистическа теория на общественото развитие. Това е много успешен опит да се осмислят теоретично обективната материална основа и движещите сили на историята, да се покаже историческата неизбежност на комунистическата форма на организацията на труда и на всички обществени отношения.

Сам по себе си такъв опит означава решителна и безкомпромисна критика на Хегеловата концепция за историческия процес, за своеобразния телеологизъм, който смята, че вътрешната връзка на историческите събития е подчинена на предварително поставена цел — осъществяването на «абсолютната идея».

Теоретичните обобщения, които се съдържат в «Икономическо-философски ръкописи» и които разкриват причините, същността и резултатите на отчуждението, представляват първият опит за широк научен анализ на капиталистическия начин на производство, за изясняване на неговите действителни вътрешни връзки и на закона за неговото движение, който с необходимостта на естественоисторически закон води капитализма към гибел, към заменяне на този несправедлив обществен строй с по-висока и разумна социална структура. В противоположност на изходната и по същество главна предпоставка на буржоазните икономисти Маркс отрича вечността на капитализма, отхвърля тезата за съответствието на принципа на частната собственост на изначалните изисквания на природата на човека, на неговите съкровени интереси. Като посочва исторически преходния характер на капитализма, Маркс отправя предизвикателство към официалната буржоазна наука, започва великото дело на революционния преврат в политическата икономия.

Наистина сравнително скоро за Маркс става очевидно, че понятието отчуждение е много общо, за да може чрез него подробно да се изследва анатомията на буржоазното общество, а още повече да се разкрият разнообразните връзки и отношения, присъщи на живота и на действуващия икономически организъм. Универсалната теория на отчуждението остава занапред на заден план. В по-късни Марксови произведения на нея се отрежда подчинена роля. Основен и крайъгълен камък на икономическото учение на марксизма стават теорията за трудовата стойност и теорията за принадената стойност.

Голям научно-политически интерес представляват страниците от «Икономическо-философски ръкописи», посветени на критиче-

ския разбор на доктрините на утопическия комунизъм, на комунизма «в неговата първа форма». Незрелостта на този «груб комунизъм» се състои в това, че той се стреми да противопостави на частната собственост «всеобщата» частна собственост, т. е. ратува за приравняване на частното владение и за равенство на работната заплата. По същество това е само форма на проява на отношенията на частната собственост. Това е намиращият се под влиянието на частната собственост уравнителен или «деспотичен» комунизъм. Той отрича личността на човека, ориентира се към всеобщо нивелиране, към минимум потребности, при него има *«определена ограничена мярка»* (пак там, стр. 107—109).

На утопичните, незрели възгледи Маркс противопоставя издържаното досега все още във философските термини на Фойербах разбиране на комунизма: *«Комунизмът* като *положително* снемане на *частната собственост — самоотчуждение на човека,* и затова като действително *присвояване на човешката* същност чрез и за човека; затова като пълно, станало съзнателно и в рамките на цялото богатство на досегашното развитие възвръщане на човека към самия себе си като *обществен,* т. е. човечен човек. Този комунизъм като завършен натурализъм = хуманизъм, като завършен хуманизъм = натурализъм; той е *истинското* разрешение на противоречието между човека и природата и между човека и човека, истинското разрешение на спора между съществуване и същност, между опредметяване и самоутвърждаване, между свобода и необходимост, между индивид и род. Той е разрешената загадка на историята и знае, че той е това разрешение» (пак там, стр. 109).

Между главите за доходите най-критична по отношение на изводите за буржоазната политическа икономия е главата «Поземлената рента». Маркс смята за абсурдно твърдението на Смит, че интересите на поземления собственик винаги били идентични с интересите на обществото. Напротив, интересите на поземления собственик са враждебно-противоположни на интересите на арендаторите, ратаите, индустриалните работници и дори на капиталистите. Поради конкуренцията интересите на един поземлен собственик съвсем не са идентични с интересите на друг поземлен собственик. Въвличането на поземлената собственост в търговския оборот има за свой неизбежен резултат окончателното пропадане на старата поземлена аристокрация, премахването на разликата между капиталиста и поземления собственик. Маркс отбелязва, че в Англия едрото земевладение вече е изгубило феодалните черти и е придобило предприемачески характер. И това е необходимо от гледище на общия исторически прогрес.

Маркс е съгласен с тезата на буржоазните икономисти, че едра-

та собственост има определени икономически изгоди в сравнение с дребната собственост. Същевременно той посочва, че едрата частна поземлена собственост, както и всяка частна собственост обрича наемните работници на пълна нищета. Да се разрешат противоречията относно развитието на богатството, които възникват на основата на частната собственост, включително и в земеделието, може само като се отстрани тази основа, като се превърне частната собственост в обществено достояние. «Асоциацията, приложена спрямо земята — пише Маркс, — използва предимството на едрото земевладение в икономическо отношение. . . Точно така асоциацията възстановява по разумен път, а не посредством крепостничество, господство и нелепа собственическа мистика и емоционалното отношение на човека към земята: земята престава да е обект на търгашество и благодарение на свободния труд и свободната наслада става отново истинска, лична собственост на човека» (пак там, стр. 179—80). Маркс гениално предугажда предимствата на комунистическата организация на селското стопанство, показва, че от това преобразование заедно с пролетариата са кръвно заинтересовани и трудовите селяни. Тази мисъл става фактически предпоставка за направения по-късно извод от Маркс за необходимостта от здрав съюз на работниците и селяните в класовата, политическата борба.

В «Предговора» към «Икономическо-философски ръкописи» Маркс посочва, че той е с намерение да посвети в своето съчинение заключителната глава на критически разбор на Хегеловата диалектика и на немската философия изобщо в противоположност на така наричаните «критически критици» — младохегелианците, които, вулгаризирайки Хегел, заменяли революционната теория и революционното действие с високопарна фразеология, с шумна, откъсната от живота, от насъщните задачи на епохата кампания в печата.

През този период Маркс бил възторжен поклонник на Фоейрбах, съзрял в неговия материализъм положителното начало на хуманистичната критика на буржоазната идеология, включително и на буржоазната политическа икономия, съзрял философската основа на социализма. На редица места в «Икономическо-философски ръкописи» се срещат термини или парифрази на отделни изрази на Фойербах. Наистина Маркс отбелязва още в 1843 г., че Фоейрбах е увлечен твърде много от природата и изпуска от погледа си политиката. Още от началото на 40-те години за Маркс е характерно критическото възприемане на възгледите на Фойербах, подчертаването на това, че неговият хуманизъм от гледището на теорията е абстрактен, а на практика по същество не излиза извън рамките на радикалните буржоазни преобразования, че неговата концепция за човешкия род е неисторична, игнорира класовата диференциация на обществото.

Но Марксовата критика на Фойербах засега още не е изразена открито. Затова подчертан характер има похвалата за Фоейрбах, а принципите на неговия материализъм се използват като изходни положения за критическа оценка на Хегеловата философия, особено в специалния раздел, който — явно — е чернова на споменатата заключителна глава.

В този раздел е направен подробен анализ на съчинението на Хегел «Феноменология на духа», което Маркс смята за «истинското рождено лоно и тайната на Хегеловата философия» (пак там, стр. 144). Има позовавания също и на други негови известни трудове.

Според Маркс философията на Хегел е велика придобивка на човечеството; нейното величие е преди всичко в развитието на законите на диалектиката, «отрицанието», като движещ и създаващ принцип. Обаче Хегел е идеалист, неговата логика е спекулативна, разглежданите от него същности (богатство, държавна власт и т. н.) — това са само мисловни категории, продукт на абстрактно философско мнение.

Истинската същност на човека според Хегел е духът, а истинската форма на духа — е мислещият дух, логическият, спекулативният дух, хегеловският човек е самосъзнанието. При това, подчертава Маркс, човекът е природно, сетивно същество, а това означава, че вън от себе си той има предмет, той е част от природата, самият той е природа. Освен това той не просто е природно същество, а е дейно «човешко природно същество», част от рода, обществото, продукт на обществения живот и на обществените отношения.

Изключителна ценност има съдържащото се в «Икономическо-философски ръкописи» твърдение на Маркс за класовата ограниченост на Хегел. Великият философ, казва Маркс, е стоял на гледището на съвременната политическа икономия, но той е видял «само положителната страна на труда, не и отрицателната» (пак там, стр. 147). Това означава, че Хегел не е бил способен да разкрие диалектиката на противоречията на капитализма и да предскаже неизбежността на неговата гибел. Отрицанието, премахването от предмета на самия себе си, Хегел не могъл да разпространи върху съвременните му икономически и политически отношения. Той се примирил с дадената социална действителност и в това според Маркс се състои неговият «безкритичен позитивизъм» (пак там, стр. 146).

«Икономическо-философски ръкописи» съдържат задълбочена характеристика на диалектиката и на цялата система на Хегел от позициите на материализма. Тези ръкописи са солидна основа за «обръщане» на Хегеловата диалектика и поставянето ѝ на крака и за изработване на материалистически метод — пряка противоположност на идеалистическия метод на Хегел.

В тома, в третия раздел, се публикува чернова на статия на К. Маркс за книгата на немския вулгарен икономист Фридрих Лист «Националната система на политическата икономия». Тази книга била широко рекламирана от буржоазния печат, но не заради нейните научни достойнства — такива тя просто няма, — а защото в теоретична форма изразявала протекционистките въжделения на младата индустриална буржоазия в Германия, която жадувала за големи печалби, за сломяване конкуренцията от страна на по това време все още по-силните и опитни чуждестранни съперници и се стремяла с помощта на държавата «да доведе своето фабрично производство до «английски» разцвет» (пак там, стр. 225).

Черновата за Лист е ценна страница от историята на формиране икономическото учение на марксизма. Този документ свидетелствува за изследвания на Маркс в областта на политическата икономия през времето между «Икономическо-философски ръкописи» и «Немска идеология». Както и други трудове на Маркс, документът е проникнат от революционна страст, от омраза към буржоазията, нейните защитници и филистерството. Рязко критически оценява Маркс претенциите на Лист за «нов език» в политическата икономия и го изобличава в повторение и явно изопачаване на чужди мисли. Той посочва несъстоятелността на схващанията на Лист за разменната стойност, производителните сили и някои други категории. Пророчески звучат думите на Маркс за обречеността на капитализма: «Утре силите на природата и социалните сили, извикани на живот от индустрията, ще разкъсат веригите, с които буржоата ги отделя от човека, като ги превръща по този начин от действителна обществена връзка в уродливи окови на обществото» (пак там, стр. 233).

Вторият раздел на тома се състои от група статии и бележки на Енгелс, публикувани през 1844 г. в чартисткия вестник «Northern Star». В Англия Енгелс взема непосредствено участие в английското работническо движение, посещава митинги, организирани от чартистите, следи техния печат. През есента на 1843 г. установява контакт с редактора на «Northern Star» Джордж Джулиан Харни и от 1844 г. започва системно да сътрудничи в този вестник, което продължава чак до революцията от 1848 година.

Включените в Съчиненията статии от «Northern Star» попълват известна празнота в документите за дейността на младия Енгелс до неговата среща с Маркс, по време, когато всеки от тях самостоятелно завършва прехода от идеализма към материализма, от революционния демократизъм към комунизма, насочва усилията си към разработката на научни основи на теорията и тактиката на класовата борба на пролетариата.

В писмо до редакцията на «Northern Star», поместено във вест-

ника в началото на май 1844 г., Енгелс определя основните задачи на сътрудничеството си в органа на чартистите — да разяснява международните събития, състоянието на общественото мнение и преди всичко успехите на работниците и демократичното движение в европейските страни. Чрез сътрудничеството си в този по това време широко разпространен вестник Енгелс се стреми да съдействува за идейното сближаване на английските и европейските социалисти, за приобщаването на английските чартисти към социалистическите и комунистическите идеи. Това писмо е също ценен биографичен документ.

По-голямата част от публикациите са посветени на Германия. В статиите «Печатът и германските деспоти», «От Германия», «Бирените бунтове», «За религиозното лицемерие в Прусия», публикувани като кореспонденции от Германия, младият Енгелс е страстен изобличител на реакционните порядки, господствуващи в германските държави, и на първо място в Прусия, отбелязва засилването на военщината и на многобройното чиновничество, влиянието на духовенството върху обществения живот на страната. В статията «Положението в Прусия» той рисува с язвителен сарказъм лицемерието на пруския крал Фридрих-Вилхелм IV, създал в Прусия полицейско-шпионска система на управление (вж. настоящия том, стр. 173). По съдържание и форма това произведение е близко до известната статия на Енгелс «Фридрих-Вилхелм IV, крал пруски» (вж. настоящото издание, т. 1, стр. 469—476).

Като анализира политическото положение и развитието на общественото движение в Германия, Енгелс обръща внимание на назряването на големи революционни събития в страната. За това свидетелствуват според него разпространените сред прогресивната интелигенция републикански възгледи, студентските акции против реакционните порядки в университетите, предизвиканите от засиления данъчен гнет сериозни народни вълнения, особено в Бавария. Енгелс изобличава съглашателската политика на либералната буржоазия, която призовавала пруското правителство да тръгне по пътя на реформи за избягване на революция.

Значителен интерес представлява разясняването от Енгелс на първата класова акция на немския пролетариат — въстанието на силезийските тъкачи през юни 1844 г. На това голямо събитие в историята на работническото движение Енгелс откликва веднага с две статии: «Новости от Прусия. — Вълнения в Силезия» и «Още подробности относно вълненията в Силезия», в които разкрива социалните причини и характера на въстанието, показва историческото му значение. Енгелс вижда в това въстание израз на революционния класов протест на немските работници срещу експлоататор-

ския строй. То е неизбежна последица от развитието на капитализма и присъщите му противоречия. «Става очевидно — заключава Енгелс, — че последиците от фабричната система, от прогреса на машинната техника и т. н. са за работническата класа на континента точно такива, каквито и в Англия: потискане и изтощителен труд — за мнозинството, богатство и благополучие — за малцина» (вж. настоящия том, стр. 189). Тези по-рано неизвестни оценки за силезийското въстание дават нов материал за разбиране процеса на формирането на възгледите на младия Енгелс относно историческата роля на работническата класа, които получават по-нататъшно развитие в книгата му «Положението на работническата класа в Англия».

В статията «От Франция», за пръв път публикувана на руски език, Енгелс изтъква като голямо събитие «сериозната» стачка на миньорите от Рив дьо Жьо (близо до Лион), която продължила около шест седмици. Отбелязвайки, че стачката на френските миньори по своите цели и форми, в които тя е протекла, прилича на стачките на английските работници, Енгелс вижда в еднаквите условия на живот и труд на работниците от различните страни общата социална причина, която ги тласка към борба. Интересно е, че стачката на миньорите от Рив дьо Жьо, значението на която Енгелс отбелязва още тогава, в последвалите изследвания на други автори се оценява като важен момент от историята на френското работническо движение от 40-те години на XIX век. В тази статия Енгелс засяга също и въстанието от 1844 г. в Алжир под ръководството на Абд ел-Кадир, характеризирайки го като националноосвободително движение против френските завоеватели.

Статията «Новини от Санкт-Петербург» е първото произведение на Енгелс, посветено на Русия. Като изобличава в нея реакционната вътрешна и външна политика на царизма, младият Енгелс можал още в 1844 г. да забележи основната тенденция на социално-икономическото развитие на страната — упадъка на феодално-крепостническата система, проявил се с особена сила по-късно, през периода на Кримската война. Статията потвърждава, че Енгелс още от самото начало на революционната си дейност е проявявал голям интерес към вътрешното положение в Русия.

Редица статии, които се публикуват в третия раздел на настоящия том, допълват трудовете на Енгелс, написани през периода на пребиваването му в Бармен (от септември 1844 г. до април 1845 г.). Те отразяват активната дейност на Енгелс като съратник на Маркс относно пропагандирането на комунизма в Германия и в други страни. След известно прекъсване Енгелс възобновява сътрудничеството си във вестника на английските социалисти-оуенисти «New

Moral World». През септември 1844 г. той изпраща във формата на писмо до редакцията кореспонденцията «Континенталният социализъм» за успехите на комунистическото движение във Франция и Германия. В кореспонденцията има също важни биографични сведения за пребиваването на Енгелс в Париж в края на август и началото на септември 1844 г., където се среща с Маркс и се установяват непосредствени връзки с дейците на демократическото и социалистическото движение на Франция и на други страни, по-специално с прогресивни представители на руската интелигенция.

Към известните «Елберфелдски речи» (вж. настоящото издание, т. 2, стр. 521—542) непосредствено се доближава публикуваната в настоящия том статия «Описание на възникналите в най-ново време и още съществуващи комунистически колонии», която съдържа важни изказвания на Енгелс за комунизма. Статията има за цел да опровергае разпространените по това време мнения за неосъществимостта на комунистическите идеи и да покаже предимствата на обществен строй, основан на колективна собственост, в сравнение с общество, базиращо се на частна собственост. Енгелс отбелязва тук такива присъщи на комунистическите колонии особености, като всеобщия и същевременно доброволен труд, социалното равенство, общественото всестранно възпитание на децата, благотворните плодове на общото ръководене на стопанството, прилагането на технически усъвършенствувания. Без да споделя възгледите на социалистите-утописти, които допускаха постепенен преход към комунизма посредством комунистическите колонии, виждайки в тези колонии само потвърждение на предимствата на колективната собственост пред частната, а не средство за преустройство на обществото, Енгелс обаче и в тази статия също, както и в «Елберфелдски речи», още не противопоставя направо своите разбирания на възгледите на утопистите. Същевременно, като се обръща към немските работници, за които и били съставени тези «Описания», той ги призовава да обединят усилията си, защото «когато работниците са обединени помежду си, когато са сплотени и преследват една и съща цел, те са безкрайно по-силни от богатите» (вж. настоящия том, стр. 212). Енгелс смята за дълг на немските работници да използват опита на други страни, където «работниците образуват ядрото на партията, която се стреми към общност на имуществото» (пак там). В тези изказвания, както и в статиите за силезийското въстание, се проследяват формиращите се у Енгелс важни теоретични изводи за историческата роля на работническата класа, за разгръщането на борбата ѝ против капитализма като единствен реален път към комунистическа революция, за интернационалния характер на тази борба.

За активната организаторска и публицистична дейност на Ен-

гелс в Германия свидетелствува публикуваното в приложенията към настоящия том обръщение «Към читателите и сътрудниците на списание «Gesellschaftsspiegel»». Това Обръщение, написано от Енгелс заедно с М. Хес, представлява проспект за социалистически орган, предназначен специално за защита на правата на трудещите се и за обнародване на факти, които изобличават язвите на буржоазното общество. От Обръщението се вижда, че наред с ясно определените задачи за социални изследвания, направени от Енгелс, тук са намерили отражение и сантиментално-филантропични възгледи в духа на дребнобуржоазния «истински социализъм», проповядван от Хес. Стремежът на Енгелс, който възнамерявал в началото да влезе в състава на редакцията, да придаде на списанието революционно-критична насока, не се увенчал с успех. Под редакцията на Хес списанието скоро се отдалечило от набелязаната по-рано програма и започнало да публикува предимно статии на «истинските социалисти». Въпреки това, поради ограничените възможности да публикуват свои произведения в Германия, Маркс и Енгелс смятат за важно да използват това списание и други органи, които се намирали под влиянието на «истинските социалисти», за пропагандиране на комунистическите си възгледи и за изобличаване недъзите на буржоазното общество, като използват същевременно статиите си за критика на възгледите на своите идейни противници.

Маркс и Енгелс продължават да сътрудничат в немския печат и по време на пребиваването си в Брюксел (Маркс от февруари 1845 до март 1848 г., Енгелс от април до август 1846 г.). В януарската книжка от 1848 г. на Gesellschaftsspiegel» били поместени статията на Маркс «Пьоше за самоубийството» и краткият отговор на Маркс и Енгелс на младохегелианеца Бруно Бауер във връзка с появилата се в печата негова тенденциозна рецензия за «Светото семейство». В статията «Пьоше за самоубийството» Маркс изобличава разложението на нравите в буржоазното общество, неговия морал, използвайки за това данните на един от представителите на това общество. Като отбелязва в увода към статията достойнствата на френската критическа литература — правдивост и яркост на описанието на живота, широта на кръгозора, смелост и оригиналност, Маркс специално изтъква критическите трудове на Фурие.

С книгата «Положението на работническата класа в Англия» (вж. настоящото издание, том 2, стр. 225—506) непосредствено е свързана статията на Енгелс «Една от английските стачки», която била написана в Брюксел след излизането от печат на книгата и като допълнителен материал към нея; статията била публикувана в друг немски социалистически орган — списанието «Das Westphälische Dampfboot» през януари—февруари 1846 година. Наред с по-

дробно описание на стачката на строителните работници статията съдържа ценни сведения на Енгелс за работата си над книгата, за задачите, които си поставил. Особено важно е, пише Енгелс, «да докажа пълната правомерност на тази борба на пролетариата и да противопоставя на общите красиви фрази на английската буржоазия нейните гнусни деяния. Моята книга, от първата до последната страница, е обвинителен акт срещу английската буржоазия» (вж. настоящия том, стр. 256).

От другите произведения, които се отнасят до брюкселския период, в тома се публикуват бележки на Маркс из бележника от 1844—1847 г., включително и «Чернова на плана за труда относно съвременната държава», която разкрива замисъла на Маркс да напише книга за Великата френска буржоазна революция от края на XVIII век. В тома е включен най-важният теоретичен документ, съдържащ, по определението на Енгелс, «гениалния зародиш на новия мироглед» (вж. настоящото издание, т. 21, стр. 370) — «Тезиси за Фоейрбах» на Маркс в два варианта: първоначалният ръкописен текст и текстът, редактиран от Енгелс при публикацията му в 1888 г. (в 3-тия том на настоящото издание е публикуван само един, последният вариант). В настоящия том са поместени също три открити неотдавна фрагмента от ръкописа на първия том на «Немска идеология» и ръкописните бележки на Енгелс «Фоейрбах», направени вероятно във връзка с работата над I глава на същия този том.

Представлява интерес публикуваният за пръв път на руски език малък, но много съдържателен документ «План за «Библиотека на бележити чуждестранни социалисти»», съставен от Маркс през пролетта на 1845 г. И Енгелс имал намерение да издаде такава «Библиотека», за което няколко пъти писал на Маркс през февруари—март 1845 г., докато бил още в Бармен. Документът показва, че се предвиждало да се пусне в Германия цяла серия от най-добрите произведения на най-бележитите френски и английски утописти с цел да се събуди у прогресивните писатели интерес към социалистическата мисъл и към критиката на буржоазното общество.

Включеният в настоящия том труд на Енгелс «Откъс из Фурие за търговията» представлява обширни извадки от произведението на великия френски социалист-утопист «За трите външни единства», които Енгелс снабдил със собствен увод и заключение. Първоначално той бил предназначен за споменатата «Библиотека». Но това издание не могло да се осъществи и тя била публикувана като статия в немския годишник «Deutsches Bürgerbuch» от 1846 година. В литературното наследство на Фурие Енгелс особено цени критиката на буржоазното общество. Приведените от него откъси остро изобличават алчността, мошеничеството, лицемерието, мръсните машина-

ции на предприемаческата буржоазия и на цялото тъй наричано почтено общество.

Този труд на Енгелс бил същевременно и първата публикация против «истинския социализъм» — една от разновидностите на дребнобуржоазния социализъм, получил по това време широко разпространение в Германия. В увода и заключението Енгелс остро критикува възгледите на «истинските социалисти, характеризирайки ги като еклектично съчетание на идеите на френските утописти с идеите на Хегел и Фойербах, като «теория от най-лош сорт». Енгелс посочва пренебрежителното отношение на «истинските социалисти» към съчиненията на Ш. Фурие, А. Сен Симон, Р. Оуен, пълното непознаване на политическата икономия и на действителното състояние на обществото, опошляването от тях на комунистическото движение (вж. настоящим том, стр. 290). Този труд на Енгелс поставя началото на острата идейна борба на Маркс и Енгелс против «истинските социалисти», която започнала през 1846—1847 г. и получила отражение във втория том на «Немска идеология» и в редица публикации в печата на Маркс и Енгелс.

Маркс и Енгелс непосредствено свързвали разработката на революционната теория със задачите за съединяването ѝ с работническото движение, с борбата за създаване на пролетарска партия. В предреволюционните 1847—1848 години голям размах придобила тяхната организаторска и публицистична дейност за сплотяване на пролетарските сили при заплахата от буржоазнодемократични революции в Европа, за уреждането и укрепването на интернационалните връзки между участниците в социалистическото движение от отделните страни, за изработване на обща платформа за действие на социалистите и прогресивните демократични кръгове в предстоящата борба. Наред с многобройните публицистични статии и кореспонденции на Маркс и Енгелс, които по това време се появяват в работническия и демократичния печат, определено място заемат и статиите им, поместени в настоящия том.

Редица статии са написани от Енгелс за «Northern Star» по време на революционната му дейност в Париж (от август 1846 до края на януари 1848 г.): « Банкет на привържениците за реформа в Лил. — Реч на г-н Ледрю-Ролен», «Движението за реформа във Франция. — Банкет в Дижон», «Сензационни разкрития. — Абдел-Кадир. — Външната политика на Гизо». В тези статии широко се разяснява политическото положение в страната и по-специално разгърналото се през 1847—1848 г. движение за избирателна реформа, организатори на което били лидерите на френската дребнобуржоазна демокрация, групирала се около вестник «Réforme». Одобрявайки в общи линии приведените в статията «Движение за реформа във

Франция. — Банкет в Дижон» речи на митинги на лидерите на френските демократи (Ледрю-Ролен, Луи Блан и други), които се обявяват против конституционната монархия за установяване във Франция на демократичен републикански строй, Енгелс същевременно не оставил без внимание провъзгласената от Луи Блан теза за изключителната мисия на Франция в световната история. Той разкритикувал тази проява на националистическа тенденция, като противопоставил на националното високомерие на дребнобуржоазните демократи присъщия на пролетариата интернационализъм. С голяма принципност и такт Енгелс опровергал тезата на Луи Блан, показал с примери от историята приноса и на други страни (на Англия, Германия) в световната цивилизация и в освободителната борба на народите. Тази статия е доказателство за борбата на Енгелс за принципната тактика на формиращата се пролетарска партия по отношение на демократичните организации. В тази и в други статии за Франция Енгелс посочва онази сила, която не вземат под внимание буржоазията и нейното правителство в своята антинационална външна политика. Тази сила, пише Енгелс, е «благородният, великодушен и мъжествен френски народ» (пак там, стр. 366).

Публикуваните в тома две кореспонденции на Енгелс за чартисткото движение допълват статиите му на тази тема, написани по време на сътрудничеството му във вестник «Réforme» от октомври до януари 1848 г. Те представляват преведени от Енгелс чартистки документи и речи на ръководители на чартистите на масови митинги, организирани от тях в подкрепа на исканията на Народната харта. Енгелс се стремял с публикуването на материали на чартистите във вестник «Réforme» да запознае по-нашироко френските работници с чартисткото движение, със самоотвержената борба на чартистите за всеобщо избирателно право, за установяване еднодействие между работниците и демократите от отделните страни. С това той приобщавал френските работници към идеите на пролетарския интернационализъм, изтъквал необходимостта от създаване на самостоятелна класова организация на френските работници.

За пръв път на руски език в тома се публикува бележката на Маркс «Положението във Франция», отпечатана на 16 януари 1848 г. в «Deutsche-Brüsseler-Zeitung», а на 19 януари същата година във френски превод в «Réforme». В тази лаконична по форма и дълбока по съдържание бележка са определени позициите на двете основни класи на френското общество в назряващата революционна криза и се подчертава, че единствената класа, способна да извърши и доведе докрай бъдещата революция във Франция, е пролетариатът.

Важно място в тома заемат документите, които разкриват роля-

та на Маркс и Енгелс като организатори и ръководители на Съюза на комунистите. Тук се публикуват «Проект на Комунистическото верую», написан от Енгелс за обсъждане на първия конгрес на Съюза на комунистите (през юни 1847 г.), а също и — в приложенията към тома — първият вариант на Устава на Съюза на комунистите, в съставянето на който участвувал Енгелс, Окръжното на първия конгрес на Съюза на комунистите до членовете на Съюза (юни 1847 г.), Обръщението на Централния комитет към Съюза на комунистите (септември 1847 г.) и други. Всички тези документи, открити едва в 1968 г., дават възможност да се внесат съществени уточнения в историята на Съюза на комунистите, на първо място в разработените от Маркс и Енгелс програма и организационни принципи на Съюза.

Споменатият «Проект на Комунистическото верую» отразява първия етап по пътя на създаването на «Минифест на Комунистическата партия», той е първоначален вариант на програмата на Съюза на комунистите. В него са формулирани целите на Съюза, дадено е определението на пролетариата като една от основните класи на буржоазното общество, показано е възникването и формирането му като класа, призвана да осъществи социалистическата революция. Енгелс отбелязва историческата обусловеност на социалистическата революция, закономерността на комунистическото преустройство на обществото, набелязва пътя за това преустройство, определя задачите на работническата класа след завземането от нея на политическата власт. Важни мисли съдържа проектът за съдбата на нациите в бъдещото общество, за отношението на комунистите към религията.

Този програмен документ е съставен изцяло върху основата на принципите на научния комунизъм. Същевременно Енгелс е трябвало да държи сметка, че членовете на Съюза не са преодолели още напълно утопичните схващания, и това е намерило отражение във формулирането на първите шест въпроса и отговора. По-нататък Енгелс разработил друг по-съвършен проект на програмата — «Принципи на комунизма», които след това били използвани от Маркс и Енгелс в «Манифест на Комунистическата партия» (вж. настоящото издание, т. 4). В тома се публикуват чернова на плана на III глава и страница от ръкописа-чернова на «Манифест на Комунистическата партия», които отразяват работата на Маркс над структурата и текста на «Манифеста».

Публикуваните в тома документи на Съюза на комунистите показват също, че Маркс и Енгелс са придавали най-сериозно значение на организационната структура на формиращата се пролетарска партия. От тези документи се вижда, че и по време на първия конгрес на Съюза на комунистите, и по време на подготовката на

втория конгрес (състоял се в края на ноември — началото на декември 1847 г.) те настойчиво са се стремели да отстраняват от проекта на устава остатъците от сектантството и заговорничеството, последователно да провеждат принципа на демократизма в съчетание с централизма, неотклонно да се спазват от всички звена на организацията решенията на по-горните ѝ органи.

В приложенията към тома освен вече споменатите документи се публикува отчет на «Northern Star» за международния митинг в Лондон на 20 ноември 1847 г., посветен на 17-ата годишнина от полското въстание; две протоколни записки за изказвания на Маркс и Енгелс в лондонското Просветно дружество на немските работници на 30 ноември 1847 г., редица отчети на «Deutshe-Brüsseler-Zeitung»: за речта на Маркс на новогодишната вечер на Немското работническо дружество в Брюксел на 31 декември 1847 г., за събранието на Демократичната асоциация на 9 януари 1848 г., на което Маркс държал реч за свободата на търговията, за отпразнуването в Брюксел на втората годишнина от Краковското въстание през 1846 г. и други материали. Всичките тези документи отразяват голямата практическа революционна дейност на Маркс и Енгелс относно ръководството на международното работническо движение в навечерието на буржоазнодемократичната революция от 1848—1849 година.

* * *

В тома са включени 44 произведения на Маркс и Енгелс. Седем от тях са били публикувани в първото издание на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс и в сборника «Из ранних произведений», издаден от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС в 1956 г. Статията на Енгелс «Откъс из Фурие за търговията» се публикува в този том в пълен вид (във 2-рия том на настоящото издание са публикувани от нея само уводът и заключението).

За пръв път се публикуват на руски език 22 произведения на Маркс и Енгелс. От тях 2 статии и 6 ръкописни чернови на Маркс и 14 статии на Енгелс, главно от вестник «Northern Star.» Авторството на Маркс и Енгелс за отново включените в Съчиненията статии било установено едва след излизането на основните томове от настоящото издание за съответния период.

Около 20 произведения са публикувани по-рано на руски език в списания, а също и в различни издания на Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. Сега те за пръв път се поместват в Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс.

Всичките произведения, включени в тома, се печатат по отново

проверени и уточнени преводи. Неволни грешки от всякакъв вид при писането, печатни грешки, неточности, открити в процеса на работата над текста, са поправени въз основа на проверка на фактическите данни. Проверени са също препратките към цитирани съчинения, уточнена е терминологията. Ако един или друг цитат се привежда от Маркс и Енгелс в съкратен вид или във вид на перифраза, преводът на такъв цитат се дава в съответствие с формата на цитирането.

Материалите от приложенията, с изключение на обръщението «Към читателите и сътрудниците на списанието «Gesellschaftsspiegel», включено в първото издание на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс, и на три по-рано публикувани документа на Съюза на комунистите, се публикуват на руски език за пръв път.

Заглавията на включените в тома произведения са дадени по оригинала. В случаите, когато заглавие, липсващо в оригинала, е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм, пред заглавието има звездичка. Отделни редакционни заглавия са дадени в квадратни скоби.

Институт по марксизъм-ленинизъм
при ЦК на КПСС

К.МАРКС

януари—август 1844

*КОНСПЕКТ НА СТАТИЯТА НА ФРИДРИХ ЕНГЕЛС «ОЧЕРЦИ КЪМ КРИТИКАТА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ»[1]

Частната собственост. Най-близката последица от нея: *търговията:* както всяка дейност — *непосредствен* източник на доход за търгуващия. Най-близката, обусловена от търговията категория: *стойността.* Абстрактна реална стойност и разменна стойност. *Сей* определя реалната стойност с полезността, а Рикардо и Мил* — с *производствените разходи.* При англичаните конкуренцията изразява по отношение на производствените разходи полезност, а при Сей производствени разходи. *Стойност* е отношението на *производствените разходи* към полезността. Най-близкото приложение на стойността е *решението* дали изобщо да се произвежда, дали полезността покрива производствените разходи. Практическото приложение на понятието стойност се ограничава с решението на въпроса относно производството[2]. Разликата между *реалната стойност* и *разменната стойност* се основава на това, че даваният в търговията *еквивалент не* е *еквивалент. Цената* е отношение на производствените разходи и конкуренцията. Само онова, което може да бъде монополизирано, има *цена.* Дефиницията на *поземлената рента,* дадена от Рикардо, не е вярна, защото предполага, че спадането на търсенето мигновено се отразява върху поземлената рента и веднага изключва от обработване съответно количество от най-лошата обработваема земя. Това не е вярно. Тази дефиниция не взема под внимание конкуренцията, а дефиницията на Смит — плодородността. *Поземлената рента* е отношението между плодородността на *почвата* и на *конкуренцията. Стойността на земята* трябва да се измерва с производителната способност на равни участъци при равен труд.

Отделяне на капитала от труда. Отделяне на капитала от печал-

* При Енгелс: Мак Кълък. *Ред.*

бата. Разделяне на печалбата на печалба и аренда [Zinsen]. . . Печалбата — теглилките, които капиталът поставя в блюдото на везните при определяне на производствените разходи — остава присъща на капитала, а капиталът се възвръща обратно към труда. Отделяне на труда от работната заплата. Значение на работната заплата. Значението на труда за определяне на производствените разходи. Несъответствие между земя и човек. Човешкият труд, разделен на труд и капитал.

Написано от К. Маркс през първата половина на 1844 г.

Публикувано за пръв път в Marx—Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 3, 1932

*КОНСПЕКТ НА КНИГАТА НА ДЖЕЙМС МИЛ «ОСНОВИ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ»[3]

I. ЗА ПРОИЗВОДСТВОТО

[XVIII] «*За съществуването на труда* е необходимо *известно количество храна* и всички други предмети, използвани от *хората,* които работят» (стр. 8, 9). «Тъй като хората изобщо не могат да *изпълняват* голямо количество различни операции със същата скорост и сръчност, с каквито са способни благодарение на придобития опит да изпълняват малки количества от тях, затова винаги е *изгодно* да се ограничи, *доколкото това е възможно, количеството операции,* изпълнението на които се поверява на всеки индивид» (стр. 11).

«За да се осигури с най-голяма полза разделението на труда и разпределението на силите на хората и машините, е необходимо в повечето случаи да се организира производството в големи мащаби или, с други думи, да се създава богатство в големи количества. Именно тази полза обуславя възникването на големи фабрики» (пак там).

II. ЗА РАЗПРЕДЕЛЕНИЕТО

1) ЗА АРЕНДНО ЗАПЛАЩАНЕ ЗА ЗЕМЯТА ИЛИ ЗА ПОЗЕМЛЕНА РЕНТА

«Земята е с различни степени на плодородност. Има такава земя, която може да се разглежда като *нищо не* произвеждаща» (стр. 15).

«Между тази земя и най-плодородната има земи с междинни степени, с промеждутъчни степени на плодородност» (стр. 16). «И най-плодородните земи не дават с еднаква леснина всичко, каквото са способни да произведат. Един участък земя може да даде годишно 4 квартера зърно или 2 и 3 пъти повече. И по-нататък: той дава първите 10 квартера за определено количество вложен труд, другите 10 квартера той дава за по-голямо количество вложен труд и т. н., като всеки 10 нови квартера изискват за своето производство по-големи разходи в сравнение с предходните 10 квартера» (стр. 16—17). «Докато се обработват не всичките по-добри земи и докато за тяхната обработка не е вложено известно количество капитал, то всичкият капитал, прилаган в земеделието, дава еднакъв продукт. Всеки път, когато се е стигало до определен етап, то влагането на ново количество капитал в същата земя ще даде вече съответно намаляване на продукта. Следователно във всяка страна — след като е получено определено количество зърно от земята — може да се получи по-голямо количество зърно само с по-големи, *съответно* по-големи разходи» (стр. [17]—18). «Щом като

частта от капитала, която дава намаления продукт, е необходима за земеделието, тя може да се вложи по два начина: или в земя от втора степен на плодородност, която за пръв път се обработва, или в земя от първа степен на плодородност, в която вече е вложен всичкият капитал, който е могъл да бъде вложен в нея, без намаляване на продукта. Дали капиталът ще бъде вложен сега за земя от втора степен на плодородност или за земята от първа степен на плодородност, зависи при всеки отделен случай от характера и качеството на двете почви. Ако същият капитал, вложен за по-добрата земя, дава само 8 квартера, а вложен за втората степен на плодородност земя дава 9 квартера, то в такъв случай ще бъде вложен в тази последната, и обратно» (стр. 18—19).

«Щом като земята нищо не произвежда, не си заслужава усилията да се усвоява. Щом като само част от по-добрата земя е нужна за обработване и произвежда всичко, а необработената — нищо, то тя няма стойност. Тази последна част от земята остава без собственик и който се залови да я направи продуктивна, може да я има за своя собственост. През това време земята не дава рента»,. . . т. е. няма заплащане за производителната *сила на земята,* а само *лихва,* доход за капитала, вложен за разораване на тази земя (19—20). «А дойде ли време, когато е необходимо обработването на земи от по-долна степен или влагане на допълнителен капитал за земя от първа степен», и ако капитал, вложен в земята от втора степен, произвежда 8 квартера, а капитал, вложен допълнително в земята № 1, произвежда 10 квартера, то онзи, който влага този капитал, може да плати 2 квартера за позволение да обработва земята № 1: «това плащане представлява *поземлената рента,* заплащането на арендата за земята» (стр. 20—21). «Поземлената рента се увеличава следователно в такава пропорция, в каквато се намалява ефективността на последователно влаганите капитали за земята» (стр. 21). «Ако населението се е увеличило толкова много, че са обработени всички земи от второ качество и се налага преминаването към земи от трето качество, които произвеждат вместо 8 само 6 квартера» (същото важи при влагане на допълнителен капитал за по-добрите земи, но даващ по-малък продукт), то земята № 2 дава рента 2 квартера, а земята № 1 — 4 квартера» (стр. [21]—22). «И така, ако капиталът се влага било за земи с различна плодородност, било в последователни части за една и съща земя, то някои части от така вложения капитал ще дадат повече продукт, отколкото другите. Тези части, които дават най-малко, дават всичко, което е необходимо, за да бъдат покрити и възстановени разходите на капиталистите. Капиталистът не ще получи повече от това справедливо възнаграждение за всяка друга част от капитала, който влага, защото конкуренцията на другите притежатели на капитали ще му попречи за това. Собственикът на земята ще може да си присвои всичко, което земята дава над това възнаграждение. По такъв начин поземлената рента представлява разликата между продукта, който се дава от вложената част от капитала за земя с най-малка ефективност, и онзи продукт, който дават всички други части от капитала, вложени с по-голяма ефективност» (стр. [22]—23). На практическото противоречие (вж. Сей и т. н.), че в една цивилизована страна всяка част от земята дава поземлена рента, Сей противопоставя обстоятелството, че дори при плодородна земя наемът за земята, поземлената рента, се изчислява въз основа на излишъка от цялостния продукт на различните капитали, вложени за тази земя, излишък над лихвите и печалбата от тези капитали. Но освен това арендаторът влага и може да вложи една част от капитала, която му дава само печалбата от капитала, но не и заплатения наем за земята» (стр. 30—31).

[XIX] 2) ЗА РАБОТНАТА ЗАПЛАТА

«*Производството* е резултат от *труда;* но трудът получава от капитала суровините, които той обработва, и машините, с които той бива подпомаган в тази работа, или по-скоро тези предмети са самият капитал» (стр. 32). В *цивилизованото* общество *«работникът* и *капиталистът* са *две различни лица»* (стр. 32—33). «Вместо да се изчаква, докато продуктите бъдат произведени или тяхната стойност бъде реализирана, установило се, че за работниците е по-удобно да получават своя дял в *аванс.* Формата, която била установена като подходяща за получаване на този дял, е тази на *работната заплата.* След като делът от продукти, който се пада на работника, е получен напълно от него под формата на работна заплата, тези продукти принадлежат изключително на капиталиста, тъй като той фактически е купил дела на работниците, като им го е изплатил под формата на аванс» (стр. [33]—34).

§ 1. «В какво съотношение се делят продуктите между работник и капиталист» или каква пропорция регулира размера на работната заплата? (стр. 34).

«Определянето на дяловете между работник и капиталист е предмет на търговска сделка, на *спазаряване* между тях. . . Всяка свободна търговска сделка се регулира от конкуренцията, и условията се изменят в зависимост от изменението на отношението между търсене и предлагане» (стр. 34—35). «Да допуснем, че има *определен брой* капиталисти и *определен* брой работници. Нека приемем, че пропорцията, в която те си разделят продуктите, е определена по някакъв начин». Нараства ли броят на работниците, без да нараства масата на капиталите, то новодошлата част от работници «неизбежно ще се опита да изтласка първоначално заетата част от работници. Но тя може да постигне това само с предлагане на своя труд срещу по-малко възнаграждение. Размерът на работната заплата в такъв случай по необходимост спада» (стр. 35—36). «Да допуснем обратното, че броят на работниците си остава непроменен, а капиталите нарастват. Капиталистите притежават в такъв случай по-голямо количество от средства за възлагане на нова работа, добавъчен капитал, от който искат да извлекат печалба; но за това е нужен прираст на работници. Но всички работници са наети от други майстори; за да бъдат привлечени има само едно средство — предлагане на по-голяма работна заплата. Обаче и другите майстори се намират в същото положение и те предлагат на работниците още по-голяма работна заплата, за да ги склонят да останат. Тази конкуренция е неизбежна; неизбежен е и нейният ефект: *повишаване размера на работната заплата»* (стр. 36). Увеличаване на населението без увеличаване масата на капиталите причинява следователно намаляване на работната заплата, както пък обратният случай — увеличаване на същата. «Увеличават ли се населението и масата на капиталите, но в различна пропорция, то резултатът ще бъде същият, както ако едната от величините не нарастваше, а другата получаваше прираст, равен на разликата от двете увеличения». Например увеличаването на населението с $^2/_8$, а на капиталите с $^1/_8$, то резултатът е същият, както ако капиталите не се увеличеха, а населението се увеличеше с $^1/_8$ (стр. 36—37). И така, «остава ли съотношението между масата на капиталите и населението едно и също, то и размерът на работната заплата остава същият; увеличава ли се отношението на масата на капиталите към населението, то и размерът на работната заплата се увеличава; увеличава ли се отношението на населението към масата на капиталите, то размерът на работната заплата се намалява» (стр. 37—38). «Съгласно този закон е лесно да се разкрият условията, които определят *положението на основната маса* от народа в една страна. Ако народът живее задоволено и заможно, то за да се запази това положение, е достатъчно да се действува така, че или капиталите да нарастват тъй бързо, както и населението, или да се попречи на населението да нараства по-бързо от капиталите. Ако пък положението на народа е лошо, то

може да бъде подобрено само с ускорено нарастване на капиталите, или пък с намаляване на населението; т. е. като се увеличи съществуващото съотношение между средствата за възможна заетост на народа и броят на индивидите, които съставят този народ» (стр. 38). «Ако капиталите биха имали естествена тенденция да нарастват по-бързо, отколкото населението, то би било лесно да се поддържа народът в щастливо за него положение. Ако пък, обратно, населението има естествена тенденция да се увеличава по-бързо от масата на капиталите, затруднението ще бъде твърде голямо. Работната заплата ще има трайна тенденция към намаляване. Намаляването на работната заплата ще поражда постоянно все по-голяма мизерия сред народа, ще увеличава неговата порочност и смъртност. . . Каквато и да е пропорцията, в която населението проявява по-бързо тенденция към увеличаване, отколкото капиталите, живеещите в тези условия индивиди биха умирали в същата пропорция, и тогава отношението между увеличаването на капиталите и това на населението би оставало същото, а размерът на работната заплата би престанала да спада. Мизерията на основната маса от народа почти във всички страни доказва, че по-бързото нарастване на населението отколкото на капиталите е *естествена* тенденция. Без това обстоятелство тази мизерия би била невъзможна. . . *Всеобщата мизерия на човешкия род* е факт, който може да се обясни с една от тези две предпоставки: или населението има тенденция да нараства по-бързо от капиталите, или се е попречило с някакви средства на капиталите да следват тенденцията си към нарастване, която са имали» (стр. [38]—40).

§ 2. «За естествената тенденция на народа да се увеличава може да се направи извод»:

Първо: «от физиологичната конституция на жената. . . В минималния случай жената може да ражда по *едно* дете на всеки две години, на възраст поне от 20 до 40 години. Следователно десет раждания са естественият брой деца за жената.» стр. 41. 43. «Нека приемем, като се вземат под внимание всички нещастни случаи, безплодие и т. н., че една заможна семейна двойка може да възпита само пет деца» (стр. 44). Дори при такова предположение е ясно, че «населението ще се удвои за малко години» (стр. 44).

Второ: на този извод се противопоставят официалните таблици за населението, особено тези за раждаемостта и за смъртността» (стр. 44). Но какво доказват тези таблици? — Увеличение на населението. Дори ако те показват в повечето от страните населението в положение на застой, то това не доказва нищо. Отчасти бедността причинява преждевременна смърт на по-голямата част от населението, родено в тази бедност, отчасти благоразумието възпира сключването на много бракове или превишаването на определен брой раждания в сключените бракове (стр. 45—46).

§ 3. «Капиталите имат по-малка тенденция към увеличаване», защото:

«Всяко нарастване на капитала идва от спестявания. Всеки капитал е плод на годишното производство. За да може част от това производство да се сложи настрана и да се използва като капитал, наложително е за този, комуто принадлежи тази част, да се лиши от нейното потребление» (стр. 46—47).

Годишният продукт се разпределя наложително по два начина. «Или основната маса от народа е богато снабдена с всичко необходимо за поддържане на живота и доставяне на удоволствия и тогава съвсем малка част от годишния продукт ще увеличава доходите на богатите; или основната маса от народа е строго ограничена до задоволяване на най-необходимите потребности, и тогава е налице естествено една класа, доходите на която са големи» (стр. 48). В последния случай класата на народа «не може да прави спестявания» (стр. [48]—49). Освен това «класата на богатите, обкръжена от бедни, не е склонна към спестявания»; тя проявява голяма «жажда за непосредствени наслади; защо да се лишава от настоящи наслади заради натрупвания, използването на които е тъй

незначително за нея?» (стр. 49). В първия случай няма сериозни мотиви за спестявания нито бедната, нито богатата класа. Сред класата на бедните такъв мотив липсва у *мнозинството,* защото то не притежава достатъчно разсъдливост, за да жертвува настоящето заради бъдещето, няма такъв мотив и у по изключение разсъдливите, тъй като те разбират, че за отказване в настоящето от наслади няма да получат достатъчно компенсация в бъдеще (стр. 50—51).

Вж. на следващите страници продължението на тези скучни многословия.

«Тенденцията на населението да се увеличава, била тя голяма или малка, е във всички случаи еднаква. В каквато и да било пропорция да е нараснало то за дадено време, в същата пропорция ще нараства и във всяко друго време, ако се намира в също такива благоприятни условия. Напротив, колкото повече се увеличават капиталите, толкова по-трудно става тяхното увеличаване, докато накрая то става съвсем невъзможно» (стр. 55—[56]).

[XX] И тъй, «колкото и да е бавно увеличаването на населението, понеже пък увеличаването на капиталите е още по-бавно, работната заплата ще спадне до такова равнище, че част от населението редовно ще умира от мизерия»(56—57).

§ 4. «*Наказанията* и *възнагражденията* са главните средства, чрез които законодателствата са в състояние да променят хода на човешките действия, но и двете средства са малко пригодни да възпират тенденцията на човешкия род към размножаване и увеличаване» (стр. 57—[58]).

«В случаите, които не са пряко подчинени на въздействието на законодателството, то може да постигне понякога големи резултати чрез косвени въздействия.» Ако законодателството е стимулирало увеличаването на населението, то «такова пагубно законодателство се нуждае от корекция» (стр. 58—59). «Силното влияние на *народната санкция* би могло в този случай, както и в много други случаи, да се приложи с голяма полза. Може би ще е достатъчно, ако общественото порицание се стовари с всичката си сила върху тези хора, които са изпаднали в бедност и зависимост поради своята непредпазливост и създаване на многобройно семейство, а общественото одобрение стане награда за тези които са се предпазили от мизерия и деградация благодарение на своето мъдро въздържане» (стр. 59). «Възпитанието на народа, прогресът на законодателството, отслабването на суеверието ще решат трудната задача» (стр. 59). Що са отнася до ускоряване нарастването на капитала, то законодателството си има средство за това — *законите против разкоша и разточителството.* То може д. постави умереността на дневен ред и да обяви разточителството за позор (стр 60). Законодателството може да въздействува директно, *като взема определена част от чистия годишен продукт,* за да го превърне в *капитал.* Но как? — С *подоходен налог.* «Законодателството би могло да употреби създадения по такъв начин капитал двояко: да го даде в заем на лица, които ще го употребят; то би могло да го запази за своя употреба (стр. 61). «Най-лесният начин е да се даде в заем на такива капиталисти и фабриканти, които биха могли да дадат гаранции за неговото връщане. Лихвата от този годишен заем би могла да се употреби по същия начин като капитал през следващата година. Всеки годишен дял би образувал по такъв начин сложна лихва, и ако лихвата би се задържала на умерено разумен размер, то тя би се удвоила за твърде кратко време. Ако би изглеждало, че работната заплата се намалява, то това би означавало, че е дошъл моментът да се увеличи подоходният налог. Ако работната заплата се увеличеше повече, отколкото е нужно, за да се направи положението на работника *достатъчно* благоприятно, то би могло да се намали подоходният налог» (стр. 61—62). Като последица от тази операция «нарастването на населението ще се ускори; също

така бързо би се увеличила необходимостта да се влагат капиталите за нови земи с все *по-долно* качество, или пък на последователни части за същата стара земя, с все по-слаба реколта» (стр. 62). «В съотношението, в което капиталите биха давали годишно по-малко, капиталистите биха имали по-малък доход. След известно време доходът от капитала би намалял толкова много, че само собственици на големи капитали биха могли да извлекат от тях средства за съществуване; такъв би бил последният резултат» от гореспоменатата операция (стр. 62—63). «Нека приемем, че величината на работната заплата остава все същата. Всички индивиди, които не живеят от труда, живеят от дохода от капитала или от поземлената рента. Приетото положение на нещата тласка лицата, които живеят от дохода от капитали, към обедняване», както пък собствениците на земя — към забогатяване чрез последователно увеличаване на поземлената рента. «С изключение на собствениците на земя, цялото останало общество, работниците и капиталистите биха се оказали почти еднакво бедни. Винаги, когато е имало земи за продан, за да ги закупи някой, би трябвало да заплаща големи суми капитал; следователно всеки би могъл да закупи само доста ограничен дял от тях» (стр. 63). «При това положение продажбата на земите би могла да става *често* или *рядко*. *Ако* продажбата *става често,* то земите биха се оказали разпокъсани на твърде малки части, с многобройно население, от което никоя част не би се намирала в по-добро състояние от работниците. . . Дойде ли се до случаи, когато годишният продукт за една или няколко години би намалял значително под обикновеното количество, то би се разпространило всеобщо и непоправимо бедствие, тъй като само там, където значителна част от населението има много по-големи доходи от доходите на лица, които живеят от работната заплата, могат да се създадат големи запаси от спестявания на тези богати хора, за да се смекчат последиците от дефицита» (стр. [63]—64). «Човешката *способност към усъвършенстване,* или способността да се преминава постоянно от една степен на науката и щастието в друга — по-висока, изглежда зависи до голяма степен от една класа от хора — господарите на своето време, т. е. от тези, които са достатъчно богати и затова са освободени от всякакви грижи за средствата, които им осигуряват възможност да живеят в определено състояние на благоденствие. Хората от тази класа развиват и разширяват областта на науките: те разнасят просвета; техните деца получават по-добро възпитание и се подготвят да упражняват най-важните и най-деликатните функции на обществото: те стават законодатели, съдии, администратори, просветители, изобретатели в различни области, ръководители на всички големи и полезни дела, чрез които господството на човешкия род се разпростира над силите на природата» (стр. 65). *(Най-щастливите* хора са тези със *средно* благосъстояние. Независими, те неминуемо измъкват най-голямата част от насладите, отредени за целия човешки род.» Ето защо «тази класа трябва да съставя възможната най-голяма част от обществото. С оглед на това населението не бива да достига, в резултат на усилено натрупване на капитали, до такова положение, когато доходът от капиталите, вложени за земята, да е доста нисък. *Доходът от капиталите* трябва да е достатъчно *висок,* за да е в състояние значителна част от обществото да се ползва от предимствата, които дава *свободното време».* Ако бъде превишена необходимата численост на населението, тогава «вместо да се увеличава излишъкът от годишния продукт над необходимото за възстановяване на изразходвания капитал и поддържане живота на работниците, се стига до намаляване фонда на изобилието, от който зависи в такава значителна степен щастието на обществото» (стр. 67).

3) ЗА ПЕЧАЛБИТЕ ОТ КАПИТАЛА

«При проучваието на всичко това, което регулира работната заплата и печалбата, може да се изключи поземлената рента, защото тя е резултатът, а не причината за намаляването на продукта, който капиталистите и работниците трябва да разделят помежду си» (стр. 76). «Ако нещо се дели между две лица, то е очевидио, че това, което регулира дела на единия, регулира и дела на другия, защото това, което се взема от единия, то се дава на другия»(стр. 76), «ио тъй като съотношението между съответните части на капиталиста и иа работника зависи от съотношението между масата на населението и масата на капиталите, и тъй като на първата е присъща тенденцията да нараства по-бързо от втората, то *активното начало* [XXI] на изменението е на страната на населението, и на числеността на населението, а това ще рече на работната заплата може да се гледа като на регулатор (стр. 76—77). «Печалбата — делът на капиталистите в съвместния продукт на труда и капитала — зависи следователно от работната заплата», иамира се в обратно пропорционално отношение към нея» (стр. 77). «Печалбата зависи не само от дела, който получават собствениците от това, което се дели, но и от цялостната стойност на делимото» (пак там). «Намалението на печалбата от капитала, който се влага за обработването на земята. . . намалява печалбата от капитала, който се влага във фабричното производство и във всякакъв друг вид индустрия» (стр. 81). «Първото намаление е неизбежно; но нормата на печалбата от капитал, вложен по някакъв начин, неминуемо регулира нормата на печалбата от капиталн, вложени по всякакъв друг начнн, защото никой не би искал да продължи да влага своя капитал в земеделието, щом като бн могъл да получн по-голяма печалба, ако го вложн другаде. Ето защо всички печалби неизбежно спадат до равнището на печалбите от земеделието» (стр. 81—[82]).

«Чрез какви степени се стига до този резултат? Щом като е налице търсене на определено допълнително количество зърно, което може да бъде произведено само с въвеждане обработването на земите с по-ннско качество или с влагането на нови суми капитал с по-малка печалба за вече обработваемата земя, то земеделците естествено се колебаят да употребят своя капитал по начин по-малко продуктивен, отколкото досега; но тогава търсенето на зърно се засилва без съответно увеличаване производството на тази стока. В такъв случай съвсем естествено разменната стойност на зърното се покачва и когато тя достигие до определено равннще, тогава земеделецът може с по-малко пронзводство на зърно отпреди да извлече от своя капитал също такава голяма печалба, както и другнте пpнтежатели на капиталн. Следователно не печалбата на земеделеца се задържа на първоначалното равнище, а всички други печалби спадат до това равнище, до което е паднала неговата печалба. С увеличаването стойността иа зърното се оказва увеличена н стойността на труда. Работникът не може да не употреби известно количество необходимн за жнвота неща, все едно дали струват повече или по-малко. Ако те струват повече от предн, то и неговнят труд струва повече, макар че количеството на средствата за живот и на другнте неща да сн остава съвсем същото. Неговата работна заплата може да се смята за повишена, макар че реалното възнаграждение за неговия труд не се е увеличнло. Така всички капиталисти са принудени да дават по-голяма работна заплата, следователно техните печалби намаляват. И фермерът се оказва поради същата причина в същото положение. . . И така, колкото повече се увеличава населението и човек се вижда принуден да влага капитали за все по-малко плодородни земи, печалбите от всички капитали постепенно намаляват» (стр. 82—[83, 84]).

III. ЗА РАЗМЯНАТА

§ 1. *Размяната* се основава върху излишъка на продукти от собственото производство и потребността от продукти на чуждото производство. Агенти на размяната «са *превозвачите* и *търговците»* (стр. 85).

§ 2. «Ако количеството от един продукт, което се дава при размяната за друг продукт, зависи от съотношението между търсене и предлагане, то пита се, от какво зависи това съотношение» (стр. 89). Това съотношение «зависи в края на краищата от производствените разходи» (стр. [91]—92). Тези производствени разходи са трудът. «Количеството на труда определя следователно съотношението, в което се разменят продуктите един с друг» (стр. 99).

§ 3. *Непосредствен труд;* капиталът; *натрупан труд* (стр. 100). «По отношение на тези два вида труд трябва да се отбележи: 1) Те не винаги се заплащат в едно и също съотношение; 2) те не винаги участвуват в едно и също съотношение в производството на всички стоки» (стр. 100—101).

«Три случая са достатъчни, за да се пояснят различните степени, в които трудът и капиталът участвуват в производството. Това са два крайни случая и един среден. 1) Продуктът се произвежда само от *непосредствения* труд, без участието на капитала; 2) продуктът се произвежда наполовина от непосредствения труд, наполовина с участието на капитала; 3) продуктите се произвеждат само от капитала, без участието на непосредствения труд» (стр. 102—103).

«Ако за производството се влагат два вида труд и ако при повишаване цената на единия вид труд цената на другия вид се понижава, разменната стойност на стоката, за производството на която е вложен по-голям дял от първия вид труд, при повишаване цената на този вид труд, тя ще се повиши по отношение на разменната°стойност на онази стока, за производството на която е вложено по-малко количество от този вид труд. Отношението, в което ще стане това повишение, зависи всеки път от две условия: 1) от съотношението, в което спада цената на единия вид труд при покачване цената на другия вид труд; 2) от съотношението между количеството на труда от първия вид, вложен за производството на първата от разглежданите стоки, и на това количество труд от първия вид, което е вложено за производството на втората стока» (стр. [103]—104).

Първият и единствен въпрос е следователно този: «В какво съотношение се намалява печалбата, когато работната заплата се увеличава? Съотношението, в което двата вида труд участвуват в производството на различните стоки, зависи от условията на всеки отделен случай» (стр. 104).

«Нека означим трите посочени по-горе случая с номера 1, 2, 3. Ако всички стоки в случая № 1 биха се произвели само от труда и ако капиталът се вложеше само за изплащане на работната заплата — то печалбата от капитала би спаднала точно в същото съотношение, в каквото съотношение би се повишила работната заплата» (стр. 104). «Да приемем, че капитал от 1000 фунта стерлинги се влага с печалба от 10%. Стойността на продуктите в този случай ще бъде равна на 1100 ф. ст., защото тази сума би възстановила капитала с неговата печалба. Тези продукти би могло да се разглеждат като състоящи се от 1100 равни части, от които 1000 части принадлежат на работниците и 100 — на капиталистите.» Повиши ли се работната заплата с 5%, печалбата на капиталиста ще се намали с 5%, защото капиталистът ще трябва да плати на работниците 1050 ф. ст. вместо 1000, а това означава, че за него остават 50 ф. ст. вместо 100. «Стойността на неговите продукти не ще се повиши, за да бъде възстановена загубата, [XXII], защото приехме, че всичките стоки са произведени в условията на един и същ случай; продуктите ще имат, както и преди, стойност от 1100 ф. ст., от които за капиталиста биха останали само 50 ф. ст.

Ако производството на всички стоки се намира в условията на случая *№ 2*, печалбата би се намалила само *наполовина* от величината, с която би се увели-

чила работната заплата. Нека приемем, че се изразходва капитал от 1000 ф. ст. за изплащане на работната заплата, че се влагат още 1000 ф. ст. за основен капитал и че печалбата съставлява, както и преди, 10% от общата величина на разходите; тогава стойността на продуктите ще бъде 1200 ф. ст., защото тази сума ще възстанови (изразходвания) капитал с печалба от 10%. Да приемем, че работната заплата се е увеличила с 5%. Тогава капиталистът би трябвало да изплати 1050 вместо 1000 ф. ст. работна заплата; на него би останала печалба от 150 ф. ст. Следователно на всеки сто единици от своя капитал той ще понесе намаление на печалбата само с 2,5%, т. е. на половината от величината, с която се е повишила работната заплата (5%). «Случаят би останал точно същият, ако капиталът от 1000 ф. ст. неизразходван за работната заплата, се определеше в известна пропорция като оборотен капитал за потребление в процеса на производствените операции и за следващо възстановяване. Например за същото това време, когато 1000 ф. ст. се изразходват за изплащане на работната заплата, 500 ф. ст. биха могли да бъдат изразходвани като основен капитал за машини с продължителен срок за използване, а 500 ф. ст. — за купуване на суровини и за други разходи. При това положение на разходите стойността на продуктите би била равна на 1700 ф. ст., сумата на капитала, подлежащ на възстановяване с печалба от 10%. От тези 1700 части от продуктите 1000 части биха образували дела на работниците; тези на капиталиста биха били 700 части, от които 200 биха представлявали печалбата. Ако работната заплата се увеличеше с 5%, от 1700-те части 1050 части биха били делът на работниците и 650 части делът на капиталиста, който, след като възстанови своите 500 ф. ст., от оборотния капитал, би имал печалба само 150 ф. ст.; т. е. той би понесъл намаление на своята печалба с 2,5%, както и по-рано» (стр. 106—107).

«Ако производството на всички стоки се намираше в условнята на случай *№ 3,* тъй като тук не би се изплащало работна заплата, повишението ѝ не би могло да измени количеството на продуктите; ясно е, че колкото повече производството на стоки ни се струва, че се приближава до този краен случай, толкова по-малко величината на печалбата би се изменяла вследствие на подобно повишение» (стр. 107).

«Нека приемем, което е твърде вероятно, че в действителност има точно толкова крайни случаи от едната страна на средата, колкото и от другата, тогава като естествен резултат от компенсациите, които ще станат, следва, че печалбата ще спадне точно на половината от повишението на работната заплата» (стр. [107], 108).

«Повишава ли се работната заплата, намаляват *всички* печалби, то в такъв случай е ясно, че стойността на всички стоки, за производството на които е вложен по-малък дял труд, отколкото капитал, спада по отношение на стойността на онези стоки, които са произведени с по-голям дял труд. Приеме ли се например случаят № 1 за определяща, стойността на всички стоки, които са произведени при условията на този случай, си остава същата, а стойността на всички стоки, производството на които е подчинено на условията на един от останалите случаи, намалява. Приеме ли се средният случай № 2 за определящ, стойността на всички стоки, които са произведени при условията на този случай, си остава същата; стойността на всички стоки, условията за производството на които се приближават към първия краен случай, се повишава, а стойността на всички онези стоки, произведени при условия, които се приближават към последния краен случай, намалява. Капиталистите, които произвеждат стоки в условията на случай № 1, са понесли допълнителни разходи от 5%; но те разменят своите продукти срещу стоки, произведени при условията на други случаи. Ако те разменят своите стоки срещу стоки, произведени при условията на случай № 2, при които капиталистите са понесли допълнителни разходи само 2,5%, за тези стоки те получават прибавка от 2,5%. И така, като придобиват стоки,

произведени при условията на случай № 2, те получават известна компенсация и поради увеличаване на работната заплата, печалбите им се намаляват с 2,5%. При тази размяна резултатът се оказва напълно противоположен по отношение. на капиталистите, които са произвели стоките при условията на случай № 2. При производството на своите стоки те вече са понесли разходи с увеличение от 2,5%, а като получават при размяната на своите продукти стоки, произведени в условията на случай № 1, те понасят ново намаление на своите печалби с 2,5%» (стр. 108—109). «И тъй, общо взето, резултатът е такъв, че всичките производители, които — било посредством производството, било посредством размяна — стават собственици на стоки, произведени в условията на случай № 2, понасят загуба от 2,5%; тези от тях [XXIII], които стават собственици на стоки, произведени в случаи с условия, които се приближават към последния краен случай, понасят по-малка загуба; и накрая, ако числото на първите крайни случаи е равно на числото на последните крайни случаи, то загуба от 2,5% понасят общо всички капиталисти; при това тази загуба съставлява максимума, по който, както може да се предполага, става на практика намаляването на печалбата» (стр. 110). «Съгласно тези принципи лесно може да се пресметне как повишаването на работната заплата влияе върху цената на различните продукти. Всички продукти обикновено са сравними с пари или с благородни метали. Да приемем — което навярно не е много далеч от истината, — че парите спадат към случай № 2, т. е. те са произведени от равни части труд и капитал; тогава цените на всички стоки, произведени в подобни условия, не ще се изменят поради повишаване на работната заплата; цените на стоките, условията за производство на които се приближават към първия краен случай, се повишават; цените на стоките, условията за производството на които се приближават към последния краен случай, се понижават; и накрая, върху общата маса на стоките действува такава компенсация, че цената нито се повишава, нито се понижава» (стр. 110—111).

§ 4. В интерес на нациите е да разменят взаимно своите стоки:

α) ако «правилно разбираемото разделение на труда» изисква това; β) ако стоките «могат да бъдат произведени *само* или поне *по-лесно* на определени места», било защото там са по-евтини насъщните средства за живот, било защото там има дърва за отопление или вода за привеждане в движение на машините (стр. 112, 113); γ) «Изобщо, ако с едно и също количество труд се произвежда една от два вида стоки в едната страна в по-голяма пропорция, отколкото в другата, то в *интерес* на двете страни е да правят размяна» (стр. 119).

§ 5. «Изгодата, която се извлича от размяната на една стока с друга, идва от *получената,* а не от *предадената* стока. Ето защо всяка изгода в търговията на една страна с друга идва от *внесените* стоки; страната печели от *вноса* и от нищо друго» (стр. 120). «Ако човек притежава някаква индустриална или продоволствена стока, той не може да спечели от това, че ще се *освободи* от нея. Самият факт, че той се освобождава от тази стока, за да получи друга, подсказва, че има изгода от това; той би могъл да задържи дадена стока, ако сметнеше, че тя има по-голяма стойност от тази, с която я разменя. Обстоятелството, че той е предпочел другата стока пред своята, е доказателство, че за него тя има по-голяма стойност» (стр. 121). Тъй стоят работите и с нациите. «Печалбата за всяка една нация се състои не в освобождаването от нейния продукт, а в това, какво получава тя вместо него» (стр. 121).

ПОСРЕДНИК

§ 6. «*Посредникът на размяната* е такъв предмет, който — за да осъществи размяната между други два предмета — първо се приема в размяната срещу един от тези други два предмета, а след това се дава в размяната срещу другия предмет» (стр. 125). Злато, сребро, *пари*.

§ 7. «*Стойността на парите* е равна на отношението, в което парите се разменят срещу други предмети, или на количеството пари, което се дава в размяната срещу определено количество други неща» (стр. 128).

Това отношение се определя от *цялостното количество* налични пари в една страна (пак там). «Ако се приеме, от една страна, че са събрани заедно всички стоки на дадена държава, и, от друга страна, всички пари на същата държава то очевидно е, че при взаимната размяна на двете, стойността на парите», т. е. количеството на стоките, които се разменят срещу парите, «напълно зависи от тяхното собствено количество» (стр. 128—129). «Случаят е напълно същият и в действителното положение на нещата. Цялостната маса от стоки на една страна не се разменя изведнъж срещу цялостната маса от пари, а стоките се разменят на части, и често твърде малки, и през различни периоди на годината. Същата монета, която днес е служила за една размяна, утре може да служи за друга. Една част от парите се употребява за голям брой размени, другата част — за доста малък брой от размени, трета част се натрупва и не служи изобщо за размяна. Измежду тези вариации може да се намери средна величина, основаваща се на броя на размени, за които щеше да бъде употребена всяка монета, ако всички монети опосредствуваха равен брой размени. Нека определим тази величина на някакъв произволен брой, да речем — 10. Ако всяка монета, която се намира в страната, е послужила за 10 покупки, това е все същото, ако общият брой от монети се удесетореше и всяка монета послужеше само за една покупка. В този случай стойността на всички стоки на страната се равнява на удесетореното стойност от цялата сума пари, защото стойността на всяка монета се равнява на стойността от количеството стоки, срещу които монетата може да бъде разменена и защото всяка монета служи за десет размени годишно» (стр. 129, 130).

[XXIV] «Ако вместо всяка монета да служи за десет размени годишно, се удесетореше общата сума пари и всяка монета служеше само за една размяна годишно, то в такъв случай е очевидно, че всяко увеличаване на общата сума пари би предизвикало съответно намаляване стойността на всяка от тези монети, взета отделно. Тъй като приехме, че масата от стоки, срещу които може да се размени цялата маса пари, си остава все същата, то *стойността* на общата маса пари не се е увеличила след увеличаването на самата сума пари в сравнение с преди. Приеме ли се увеличение на цялата сума с една десета, то стойността на всяка част от цялата сума, например на една унция, неминуемо се намалява с една десета. Ако цялата маса пари възлиза на 1 000 000 унции и се увеличи с една десета, тогава каквото и да е намалението на стойността на цялото, това намаление неминуемо ще се отрази пропорционално на всяка част от цялото; и $^1/_{10}$ от един милион ще се отнася към един милион, както $^1/_{10}$ от унцията ще се отнася към една унция» (стр. 130, 131). «Увеличи ли се цялата маса пари само с $^1/_{10}$ от приетата сума и служи ли всяка от нейните части за 10 покупки годишно, то това е същото, както ако тази сума беше разменена 10 пъти срещу една десета от общата маса стоки; ако обаче една десета част от приетата сума, т. е. от общата маса пари, се увеличи в някаква пропорция, то това е същото, както ако в тази пропорция се увеличеше цялата или приетата сума. И тъй, каквато и да би била степента на увеличението или намалението на цялата маса пари, ако количеството на другите неща си остава същото, то стойността на цялата тази маса и на всяка част от нея търпи съответно пропорционално намаление или увеличение. Ясно е, че това положение е абсолютна истина. Всеки път, когато стойно-

стта на парите търпи повишение или понижение, а количеството на стоките, срещу което те могат да бъдат разменени, и скоростта на обръщението си остават същите, причина за изменението на стойността трябва да е пропорционалното намаление или увеличение на количеството на парите и това изменение не може да се приписва на действието на някаква друга причина. Намалява ли се масата на стоките, докато сумата на парите си остава същата като преди, то това е същото, както ако цялата маса пари се увеличеше, и, съответно, обратното. Подобни изменения са резултат на всяко изменение в *скоростта на обръщението.* Под скорост на обръщението се разбира броят на покупките, направени за дадено време. Всяко увеличение на броя на тези покупки дава същия ефект, както и увеличението на цялата маса на парите; намаление на този брой дава противоположен ефект» (стр. 131, 132).

«Ако някаква част от годишния продукт изобщо не е била разменена, както и това, което употребяват самите производители, или това, което не се разменя срещу пари, то тази част от продукта не бива да се взема на отчет, *защото това, което не се разменя срещу пари, се намира по отношение на парите в такова положение, както ако изобщо не съществуваше»* (стр. 132, 133).

§ 8. Какво регулира количеството на парите?

«Пущането в обръщение на пари може да става при два вида обстоятелства. Правителството може или да предостави свобода за увеличаването или намаляването на парите, или самото то регулира това количество и го прави по своя преценка по-голямо или по-малко.»

В първия случай «правителството отваря на публиката своя монетен двор и разменя на всички лица, които желаят това, техни налични кюлчета злато или сребро срещу пари. Лицата, които притежават кюлчетата, пожелават тази размяна срещу пари само тогава, когато това е в техен интерес, т. е. когато техните кюлчета, превърнати в пари (монети), имат по-голяма стойност, отколкото в първоначалната им форма. Това може да стане само тогава, когато парите имат изключителна стойност и когато едно и също количество метал, насечен във вид на монети, може да се размени срещу по-голямо количество от други стоки, отколкото ако е във вид на кюлчета. Понеже стойността на парите зависи от тяхното количество, то те имат по-голяма стойност, когато са рядкост.» Тогава става превръщането на кюлчетата в монети; но тъкмо поради това увеличение се възстановява старото съотношение. Превишат ли следователно парите стойността на кюлчетата, то при предоставяне свобода на действие — интервенцията на частниците непосредствено възстановява равновесието чрез увеличаване количеството на парите» (стр. 134—136). «Количеството на парите в обръщение може да стане толкова голямо, че тяхната стойност да спадне под стойността на кюлчетата; в такъв случай незабавното превръщане на монетите в кюлчета възстановява старото съотношение по същия начин» (стр. 136).

[XXV] «И тъй, щом увеличаването или намаляването количеството на парите може да става свободно, то в такъв случай това количество се регулира чрез *стойността* на (паричния) метал, защото такова увеличение или намаление е в интереса на частниците в зависимост от това, дали стойността на метала е по-малка или по-голяма под формата на пари (монети), отколкото като кюлчета» (стр. 137). «Но ако *стойността на парите* (Geldwert) се определя от *стойността на (паричния) метал,* то от какво се определя стойността на този метал?. . . Златото и среброто са стоки, продукти, които изискват влагането на труд и капитал; производствените разходи определят следователно стойността на златото и среброто, както и изобщо стойността на всички други продукти» (пак там).

При това изравняване на парите и стойността на метала, както и при представяне на производствените разходи като единствен мо-

мент, по който се определя стойността, Мил — както и изобщо школата на Рикардо — допуска тази грешка, че формулира *абстрактния закон,* без да взима под внимание изменението и постоянното отменяване на този закон, благодарение на което единствено се и осъществява. Ако *постоянен* закон е например това, че производствените разходи в последна сметка — или по-скоро, при спорадично, случайно настъпващо съответствие между търсене и предлагане — определят цената (стойността), то в такъв случай *постоянен закон* е също тъй и това, че такова съответствие няма и че следователно стойност и производствени разходи не се намират в необходимо съответствие помежду си. Наистина търсене и предлагане си съответствуват винаги само моментно в резултат на предходно колебание между търсене и предлагане, в резултат на несъответствие между производствени разходи и разменна стойност; това колебание и това несъответствие настъпва отново след моментното съответствие. Това *действително* движение, от което посоченият по-горе закон е само абстрактен, случаен и едностранен момент, се превръща от най-новите политико-икономисти[4] в акциденция, в нещо несъществено. Защо? Защото при строгите и точните формули, към които те свеждат политическата икономия, би трябвало — ако искаха да изразят абстрактно споменатото движение — основната формула да гласи: в политическата икономия законът се определя чрез неговата противоположност — липсата на закон. Истинският закон на политическата икономия е *случайността,* от движението на която ние, учените, произволно фиксираме във формата на закони някои моменти.

Много е сполучливо, и същността на предмета е сведена до едно понятие, когато Мил окачествява *парите* като *посредник* на размяната. Същността на парите се състои преди всичко не в това, че в тях се отчуждава собствеността, а в това, че тук се *отчуждава* и става свойство на *материален предмет* извън човека, свойство на парите, *опосредствуващата дейност* или опосредствуващото движение, човешкият, общественият акт, чрез който продуктите на човека взаимно се допълват. Като отчуждава самата тази опосредствуваща дейност, човекът тук е деен само като изгубил себе си, като обезчовечен човек; самото *съотношение* на предметите, човешкото опериране с тях, се превръща в опериране на някаква същност извън човека и над човека. Чрез този *чужд посредник* — вместо самият човек да беше посредникът за човека — човекът гледа на своята воля, на своята дейност, на своето отношение към другите като на независеща от него и другите сила. Така неговото робство достига своя връх. Ясно е, че този *посредник* се превръща сега в *действителен* бог, тъй като посредникът е *действителната власт* над това, с което той ме опосредствува. Неговият култ става самоцел. Предметите,

отделени от този посредник, губят своята стойност. Следователно те имат стойност само доколкото го *представляват,* докато първоначално изглеждаше, че посредникът би имал стойност само доколкото би представлявал *той тях*. Това преобръщане на първоначалното отношение е неизбежно. Ето защо този *посредник* е изгубилата самата себе си отчуждена *същност* на частната собственост, станалата за самата себе си външна, *отчуждена* частна собственост, както е и *отчужденото опосредствуване* на човешкото производство с човешкото производство, *отчуждената* родова дейност на човека. Всички свойства, присъщи на тази родова производствена дейност на човека, се пренасят поради това върху този посредник. Човекът става следователно толкова по-беден като човек, т. е. отделен от този посредник, *колкото този посредник* става *по-богат*.

Христос първоначално е представител: 1) на хората пред бога; 2) на бога пред хората; 3) на хората пред човека.

Тъй *парите* пък, съгласно понятието за тях, първоначално представят: 1) частната собственост пред частната собственост; 2) обществото пред частната собственост, 3) частната собственост пред обществото.

Но Христос е *отчужденият* бог и отчужденият *човек*. Бог е от значение само доколкото представя Исус Христос, човекът е от значение само доколкото представя Исус Христос.[5] И с парите е също точно така.

Защо частната собственост неизбежно трябва да се развива в *пари?* Защото човекът като общително същество наложително трябва да премине към *размяна* [XXV] и защото размяната — при наличието на частната собственост като нейна предпоставка — наложително трябва да премине към *стойността*. Опосредствуващото движение на човека, извършващ размяната, не е всъщност обществено, не е човешко движение, не е *човешко отношение,* то е *абстрактното отношение* на частната собственост към частната собственост, и това *абстрактно* отношение е *стойността,* а *парите* са само действителното съществуване на стойността като стойност. Понеже извършващите размяна хора се отнасят помежду си не като хора, то и самият *предмет* изгубва значението си на човешка, на лична собственост. Общественото отношение на частната собственост към частната собственост е вече такова отношение, в което частната собственост е отчуждена от самата себе си. Самостоятелното съществуване на това отношение — парите — е затова отчуждението на частната собственост, абстракцията на нейната *специфична,* лична природа.

Опозицията на най-новата политическа икономия по отношение на монетарната система, système monétaire[6], не може, въпреки всичкото ѝ хитроумие, да доведе до решаваща победа затова, защото ако

грубото политико-икономическо суеверие на народа и правителствата здраво държи на *чувствената, осезаема, привличаща погледа* торба злато и поради това вярва в абсолютната стойност на благородните метали, притежаването им се смята за единствената реалност на богатството, и ако тогава дойде просветеният, светски образованият политико-икономист и започне да им доказва, че парите са стока като всяка друга стока и затова стойността им зависи, както стойността на всяка друга стока, от отношението на производствените разходи към търсенето (конкуренцията) и предлагането, към количеството или конкуренцията на другите стоки, — то на такъв политико-икономист справедливо ще възразят, че *действителната* стойност на предметите е тяхната *разменна стойност,* че тя пък в края на краищата съществува в парите, а парите съществуват в благородните метали, и че следователно парите са *истинската* стойност на предметите, и затова те са най-желаният предмет. Дори и доктрините на просветения политико-икономист се свеждат в края на краищата до тази премъдрост, но с тази разлика, че просветеният политико-икономист има способност към абстракция, които му позволяват да разпознава съществуването на парите във всичките форми на стока и затова не вярва в изключителната стойност на тяхното официално метално съществуване. — Металното съществуване на парите е само официалният сетивно възприеман израз на паричната душа, която изпълва всички звена на производството и движението на буржоазното общество.

Противоположността на най-новата политическа икономия на монетарната система е само тази, че тя схваща *същността на парите* в нейната абстрактност и всеобщност и затова са наясно за *сетивната* форма на суеверието, което вярва в изключителното съществуване на тази същност в благородния метал. На мястото на това грубо суеверие те поставят изтънченото суеверие. Но тъй като и двете суеверия имат всъщност общ корен, то просветната форма на суеверието не може напълно да изтласка неговата груба сетивна форма, защото на критика се подлага не същността на суеверието, а само определената форма на тази същност.

Личното битие на парите като пари, а не само като вътрешното, само за себе си съществуващо скрито отношение на стоките една към друга в процеса на тяхното обръщение или размяна — това битие толкова повече съответствува на същността на парите, колкото по-абстрактни са самите те, колкото по-малко *естествено* отношение те имат към другите стоки, колкото повече те се явяват като продукт и същевременно като непродукт на човека, колкото в по-малка степен *естествено възникнал* е елементът на тяхното битие, колкото в по-голяма степен те са създадени от човека или на езика на полити-

ческата икономия — колкото по-голямо е *обратното* отношение на тяхната *стойност като пари* към разменната стойност или към паричната стойност на материала, в който те съществуват. Затова *книжните пари* и множеството *книжни представители на парите* (като менителници, чекове, полици, пълномощия и т. н.) са *по-съвършено* битие на *парите като пари* и са необходим момент в прогресивното развитие на парите.

В *кредитната система*, съвършената форма на която е *банковата система*, се създава привидността, че властта на тази чужда материална сила е сломена, отношението на самоотчуждение е снето и човекът се е озовал отново в човешки отношения към човека. Подведени от тази *привидност, сенсимонистите* разглеждат развитието на парите, полиците, книжните пари, книжните представители на парите, *кредита и банковата система* като степени на превъзмогване откъснатостта на човека от предмета, на капитала от труда, на частната собственост от парите и на парите от човека, на откъснатостта на човека от човека. Затова техен идеал е организираната *банкова система*. Но това преодоляване на (XXVI) отчуждението, това *възвръщане* на човека към самия себе си, а следователно и към другия човек е само *привидност;* то е толкова *по-отвратително* и *по-крайно* самоотчуждение, обезчовечаване, тъй като негов елемент не е вече стока, метал, хартия (книжни пари), а *моралното* битие, *общественото* битие, *вътрешният живот* на самия човек, и това е толкова по-отвратително, тъй като под привидността на доверие на човека към човека се крие най-голямото *недоверие* и пълното отчуждение.

В какво се състои същността на *кредита?* Ние тук напълно се абстрахираме от *съдържанието* на кредита, което все пак е пари. Абстрахираме се следователно от *съдържанието* на това доверие, което се оказва от един човек на друг, когато един човек *признава* друг, тъй като последният му дава в заем известни стойности и — в най-добрия случай, ако не иска да му се заплаща за отпуснатия кредит, т. е. той не е лихвар — дарява ближния си със своето доверие, вярва, че този ближен не е измамник, а «добър» човек. Даряващият доверие разбира тук под един «добър» човек, подобно на Шейлок, «платежоспособен» човек.

Кредитът е мислим при наличието на две отношения и при две различни условия. Тези две отношения са: при първото — богат човек кредитира беден човек, когото смята за прилежен и надежден. Този вид кредит спада към романтичната, сантиментална част на политическата икономия, към нейните заблуди, ексцесии, *изключения,* — не към *правилото.* Но дори ако предположим това изключение, ако допуснем тази романтична възможност, то самият живот

на бедния, неговият талант и неговата дейност служат като *гаранция* на богатия за връщане на заетите пари; т. е. всички социални добродетели на бедния, съдържанието на неговата жизнена дейност, самото му съществуване служат в очите на богатия като залог за връщане на неговия капитал заедно със съответните лихви. Ето защо смъртта на бедния е за кредитора най-лошият случай. Тя е смърт на неговия капитал заедно с лихвите. Помислете си, каква низост се крие в кредитните отношения при такава *оценка* на човека в *пари*. При това от само себе си се разбира, че кредиторът има освен *моралните* гаранции и гаранцията на *юридическата* принуда, още и повече или по-малко *реални* гаранции относно кредитирания от него човек. Ако пък самият кредитиран е заможен човек (и това е второто отношение), то *кредитът* става просто *посредник*, който облекчава размяната, т. е. самите *пари* са въздигнати в съвършено *идеална* форма.

Кредитът е *политико-икономическата* преценка относно нравствеността на даден човек. В кредита вместо метала или хартията *посредник* на размяната е станал *самият човек*, но не като човек, а като *битие на даден капитал* и на лихвите. И тъй, медиумът на размяната наистина се е възвърнал и обратно преместил от своята материална форма в човека, но само затова, защото самият човек се е преместил извън себе си и се е превърнал в някаква външна материална форма. В кредитните отношения не парите са премахнати от човека, а самият човек е превърнат в *пари* или парите са *намерили* в човека своето тяло. *Човешката индивидуалност*, човешкият *морал* са станали сами предмет на търговия, както и *материал*, в който съществуват парите. Материята, тялото на *паричната душа* (Geldgeist) са вече не парите, не хартията, а моето собствено лично битие, моята плът и кръв, моята обществена добродетел и моят авторитет. Кредитът внася паричната стойност вече не в пари, а в човешка плът и в човешко сърце. Ето до каква степен всеки прогрес и всяка непоследователност в рамките на фалшивата система се оказват краен регрес и пълна последователност на низостта.

В рамките на кредитната система нейната отчуждена от човека природа се потвърждава — във вид на най-високо политико-икономическо признание на човека — двояко: 1) Противоположността между капиталиста и работника, между едрия и дребния капиталист става още по-голяма, доколкото кредит се дава само на този, който вече е заможен, и доколкото отпуснатият кредит дава на богатия нов шанс за натрупване, или що се отнася до бедния, то той вижда *цялото* си съществуване потвърждавано или отричано в произволно произнасяна над него присъда от богатия, доколкото цялото съществуване на бедния напълно зависи от тази произволност. 2) Взаим-

ното притворство, лицемерие и привидно целомъдрие довеждат дотам, че над лишения от кредит не само просто произнасят присъда относно неговата бедност, но произнасят и морална присъда относно това, че той не заслужава нито доверие, нито признание, следователно той е социален парий, лош човек. Бедният, в добавка към своите лишения, получава още и това унижение, че той е принуден да се обръща към богатия с унизителна *молба* за кредит. [XXVII] 3) В резултат на това напълно *идеално* съществуване на парите *фалшификацията на монети* не може да се осъществява сега с никакъв друг материал, а само със собствената си личност: самият човек е принуден да се превръща във фалшива монета, да издейстувва кредит с хитрост, с лъжа и т. н., и тези кредитни отношения — както от страна на този, който оказва доверие, така и от страна на този, който се нуждае от това доверие, — стават предмет на търговия, предмет на взаимна измама и злоупотреба. Тук се разкрива бляскаво още и: *липсата на доверие* като основа на това политико-икономическо доверие; недоверчивото и пресметливо обмисляне дали да се отпусне или да не се отпусне кредитът; разузнаването относно тайните из личния живот и т. н. на искащия кредит; разгласяването на временни несполуки на даден съперник, за да бъде провален чрез внезапно компрометиране на неговия кредит и т. н. Цялата система на обявяване банкрути, фиктивните предприятия и т. н.. . . В *държавния кредит* държавата се намира в съвсем същото положение, в каквото — както беше показано по-горе — се намира и отделният човек. . . В играта с държавни ценни книжа се вижда доколко държавата е станала играчка в ръцете на спекулантите и т. н.

4) *Кредитната система* постига, накрая, своята завършеност в *банковото дело*. Творението на банкерите — господството на банката в държавата, концентрацията на имуществото в ръцете на банкерите, този политико-икономически *ареопаг* на нацията, е достойно завършване на паричната система.

Тъй като в кредитната система *моралното признание* относно даден човек, както и *доверието към държавата* и т. н., е получило формата на *кредита*, то тайната, която се крие в лъжата на моралното признание, аморалната низост на тази моралност, а тъй също лицемерието и егоизмът, които образуват основата на споменатото доверие към държавата, излизат наяве и разкриват своята действителна природа.

Размяната както на човешката дейност в самото производство, така и на *човешките продукти*, е равнозначна на *родовата дейност* и на родовия дух, действителното, съзнателно и истинско битие на които са *обществената дейност* и *обществената* наслада. Тъй като *човешката* същност е *истинската обществена връзка* на хората, то

хората — в процеса на дейното осъществяване на своята същност — *творят,* произвеждат човешката *обществена връзка,* обществената същност, която не е някаква абстрактно-всеобща сила, противопоставяща се на отделния индивид, а е същност на всеки отделен индивид, негова собствена дейност, негов собствен живот, негова собствена наслада, негово собствено богатство. Затова тази *истинска обществена връзка* възниква не вследствие на рефлексия; тя се явява като продукт на *нуждата* и *егоизма* на индивидите, т. е. като непосредствен продукт от дейното осъществяване на индивидите на собственото си битие. Не зависи от човека дали да бъде или да не бъде тази обществена връзка; но докато човекът не се осъзнае като човек и не е организирал поради това света по човешки, тази *обществена връзка* се явява под формата на *отчуждението.* Защото *субектът* на тази обществена връзка, човекът, е отчуждено от самото себе си същество. Хората — не като абстракция, а като действителни, живи, особени индивиди — *са* тази общност (Wesen). *Каквито* са индивидите, такава е затова самата тази общност, тази обществена връзка. Ето защо са идентични положенията: че човекът е отчужден от самия себе си и че *обществото* на този отчужден човек е карикатура на неговата *действителна обществена връзка,* на неговия истински родов живот; че поради това неговата дейност се оказва мъка, неговото собствено творение — чужда на него сила, неговото богатство — негова бедност, *същностната връзка,* която го свързва с другия човек — несъществена връзка и, напротив, неговата откъснатост от другия човек — негово истинско битие; че неговият живот се оказва принасяне в жертва на неговия живот, осъществяването на неговата същност — недействителност на неговия живот, неговото производство — производство на неговото небитие, неговата власт над предмета — власт на предмета над него, а самият той, господарят на своето творение, се оказва роб на това творение.

Политическата икономия схваща *обществената връзка на хората,* или тяхната дейно осъществяваща се *човешка* същност, тяхното взаимно допълнение в родовия живот, в истински човешкия живот под формата на *размяна* и *търговия.*

«Обществото» — казва Дестют дьо Траси — *«това е редица от взаимни размени. . .* То е тъкмо това движение на взаимната интеграция». *«Обществото* — казва Адам Смит — «е *търговско общество.* Всеки негов член е *търговец.»*[7]

Вижда се как политическата икономия *фиксира отчуждената* форма на социалното общуване като *съществената* и *изначалната* и като съответствуваща на човешкото предназначение.

[XXVIII] Политическата икономия — като действителното

движение — изхожда от *отношението на човека към човека* като отношение *на частния собственик към частния собственик.* Ако се приеме човекът като *частен собственик,* следователно като изключителен притежател, който утвърждава посредством това изключително притежание своята личност и се различава така от другите хора, но се намира и в съотношение с тях — частната собственост е неговото лично, неговото *различаващо* го и затова неговото съществено битие, — то *загубата* на частната собственост или отказването от нея е *отчуждение на човека* и на самата *частна собственост.* Ние се спираме тук само на последното определение. Ако аз предоставя своята частна собственост на другиго, то тя престава да е *моя;* тя става независим от мене, намиращ *извън* моята сфера предмет, *външен* за мене предмет. Аз *отчуждавам* следователно своята частна собственост. И тъй, по отношение на себе си аз я приемам за *отчуждена* частна собственост. Но ако просто отчуждавам своята частна собственост по отношение на себе си, то аз я приемам само като *отчужден* предмет изобщо, снемам само своето *лично* отношение към нея, връщам я на *стихийните* сили на природата. Отчуждена *частна собственост* тя става само тогава, когато тя престане да бъде *моя* частна собственост, без поради това тя да престава да бъде изобщо *частна собственост,* т. е. тогава, когато тя влезе в такова отношение с някой *друг* човек *извън* мене, в каквото отношение се е намирала със самия мене, накратко — когато тя стане частна собственост на *друг* човек. Като се изключи случаят на *насилие* — как ще стигна дотам, че да отчуждя (отстъпя) *своята* частна собственост на друг човек? Политическата икономия отговаря правилно: от *нужда,* от *потребност.* Другият човек е също частен собственик, но собственик на някакъв *друг* предмет, от който аз чувствувам потребност и от който не мога и не искам да се лиша, който е за мене *потребност* за усъвършенствуване на моето битие и за осъществяване на моята същност.

Връзката, която привежда в съотношение двамата частни собственика, е *специфичната природа на предмета,* който представлява материята на тяхната частна собственост. Копнежът по тези два предмета, т. е. потребността от тях, показва на всеки от двамата частни собственици, кара всеки един от тях да осъзнае, че освен частнособственическото отношение към предметите, той има и още едно друго *съществено* отношение към тях, че той не е обособеното същество, за което се мисли, а е *тотално* същество, чиито потребности се намират в отношение на *вътрешна* собственост и към продуктите на труда на другия човек, защото потребността от някакъв предмет е най-очевидното, най-неопровержимото доказателство, че този предмет спада към *моята* същност, че за мене неговото битие, неговата *собственост* е собствеността, своеобразието на моята същност. Два-

мата собственици биват принуждавани следователно да се отказват от своята частна собственост, но да се отказват така, че същевременно да утвърждават частната собственост, или да се отказват от частната собственост в рамките на отношенията на частната собственост. И тъй, всеки отчуждава (отстъпва) част от своята собственост на другия.

Обществената връзка или *общественото* отношение на двамата частни собственици е следователно *взаимността* на *отчуждението* на частната собственост, отношението на отчуждението откъм двете страни, или *отчуждението* като отношение на двамата частни собственици, докато в простата частна собственост *отчуждението* става само по отношение на себе си, едностранно.

Размяната или *разменната търговия* е следователно общественият, родовият акт, обществена връзка, социалното общуване и интеграцията на хората в рамките на *частната собственост* и затова — външният, *отчужденият* родов акт. И тъкмо поради това той се явява като *разменна търговия*. Поради това той е също така и противоположността на *общественото* отношение.

Чрез взаимното отчуждение на частната собственост самата *частна собственост* е попаднала в определението на *отчуждената* частна собственост. Защото, първо, тя е престанала да бъде продукт на труда на притежателя на тази собственост, изключителен израз на неговата личност, тъй като той е отчуждил собствеността и тя се е отдалечила от притежателя, чийто продукт е била, и е придобила лично значение за този, чийто продукт тя *не* е. Частната собственост е изгубила личното значение за притежателя. Второ, тя е приведена в съотношение с друга частна собственост, приравнена е с нея. На нейно място се е явила частна собственост от *друго* естество, както и самата тя е заемала мястото на частна собственост от *друго* естество. От двете страни частната собственост се явява следователно като представител на частна собственост от друго естество, като нещо *равно* на някакъв друг продукт, с други натурални свойства, и двете страни се отнасят една към друга така, че всяка от тях представлява битието на *другата* и двете взаимно се отнасят една към друга като *заместници* на самите себе си и на своето инобитие. Битието на частната собственост като такова е станало затова (нейно битие) като *заместител, еквивалент*. Вместо непосредственото ѝ единство със самата себе си тя сега се явява само като отношение към нещо *друго*. Като *еквивалент* нейното битие вече не е такова битие, което да представлява нейното своеобразие. Тя е станала затова *стойност* и непосредствено *разменна стойност*. Нейното битие като *стойност* е такова определение (XXIX) на *самата нея*, което се различава от нейното непосредствено битие и е външно за нейната специфична

същност, *отчуждено* определение; едно само *относително* битие на същата.

Как тази *стойност* се определя по-подробно и как се превръща в *цена,* ще бъде разгледано на друго място.

Като се има за предпоставка отношението на размяната, то *трудът* се превръща в *непосредствен труд заради възнаграждението* (Erwerbsarbeit). Това отношение на отчуждения труд достига своя връх едва чрез това: 1) че, от една страна, *трудът заради възнаграждение* — и продуктът на работника — не се намира в никакво *непосредствено* отношение към потребностите на работника и към неговото *трудово предназначение,* а се определя — с оглед и на двете — от чужди на самия работник обществени комбинации; 2) че този, който *купува* продукта, сам не произвежда, а просто само разменя произведеното от друг човек. В споменатата по-горе груба форма на *отчуждената* частна собственост, в *разменната търговия,* всеки от двамата частни собственици е произвел това, към което непосредствено са го подтиквали неговата потребност, неговата склонност и наличният природен материал. Ето защо всеки разменя само излишъка от своята продукция. Трудът е бил наистина непосредственият *източник на съществуване* за този, който се труди, но същевременно той е бил и потвърждение на *неговото индивидуално* битие. Чрез размяната неговият труд отчасти е станал *източник на доход.* Целта и битието на труда са станали различни. Продуктът се произвежда като *стойност,* като *разменна стойност,* като *еквивалент,* а не заради неговото непосредствено лично отношение към производителя. Колкото по-многостранно става производството, а това значи: колкото по-многостранни стават, от една страна, потребностите, и колкото по-едностранни стават, от друга страна, изпълняваните от производителя работи, толкова в по-голяма степен неговият труд попада в категорията на *труда заради възнаграждението,* докато накрая цялото значение на неговия труд не се сведе до труд заради възнаграждение и докато не стане напълно *случаен* и *несъществен,* както и намира ли се производителят в отношение на непосредствено потребление и на лична потребност към своя продукт, така и явява ли се неговата дейност, изпълнението на самия труд, за него самоудовлетворение на неговата личност, осъществяване на неговите природни заложби и духовни цели.

В *труда заради възнаграждение* се включва: 1) отчуждението и случайността на труда по отношение на работещия субект; 2) отчуждението и случайността на труда по отношение на неговия предмет; 3) това, че предназначението на работника се определя от потребностите на обществото, които обаче са му чужди, на които е принуден да се подчинява по силата на егоистични потребности, по силата на

нуждата, и които за него имат значение само като източник за задоволяване на неговите непосредствени потребности, както и самият той има за обществото значение само като роб на потребностите на това общество; 4) това, че за работника запазването на неговото индивидуално битие се явява като *цел* на неговата дейност, а неговата действителна работа има за него значението само на средство; тъй че той се напряга в живота, за да си изкарва средства за *преживяване*.

Колкото по-голямо и по-многообразно става следователно могъществото на обществото в рамките на частнособственическите отношения, толкова *по-егоистичен,* толкова по-малко обществен, толкова по-отчужден от собствената си същност става човекът.

Както взаимната размяна на продуктите на *човешката дейност* се явява като *разменна търговия,* като *търгашество* [Schacher][8], така взаимното допълнение и взаимната размяна на самата дейност се явява като: *разделение на труда,* което прави от човека във възможната най-висока степен абстрактно същество, автомат и т. н. и го превръща в духовен и физически изрод.

Тъкмо *единството* на човешкия труд се разглежда само като *разделение,* защото обществената същност идва до съществуване само във формата на своята противоположност, във формата на отчуждението. С цивилизацията се засилва *разделението на труда.*

При предпоставка на разделението на труда продуктът, материалът на частната собственост придобива за отделния човек във все по-висока степен значението на *еквивалент* и тъй като човек не разменя вече своя *излишък,* а предмета на своето производство, който може да му е напълно *безразличен,* то той и не разменя вече своя продукт непосредствено срещу *нужния* му предмет. Еквивалентът получава своето съществуване като еквивалент в пари, които са сега непосредственият резултат на труда заради възнаграждението и *посредникът* на размяната (вж. по-горе).

В *парите,* с тяхното пълно безразличие както към природата на материала, т. е. към специфичната материя на частната собственост, така и към личността на частния собственик се разкрива пълното господство на отчуждения предмет *над* човека.

Това, което се явяваше като господство на личността над личността, сега е всеобщото господство на *предмета* над *личността,* на продукта над производителя. Както в *еквивалента,* в стойността вече беше включено определението на *отчуждението* на частната собственост, така пък *парите* са сетивното, дори предметното съществуване на това *отчуждение.*

[XXX] Разбира се, че политическата икономия може да разбе-

ре цялото това развитие само като факт, като рожба на случайна нужда.

Отделянето на труда от самия себе си е равнозначно на отделянето на работника от капиталиста, на отделянето на труда от капитала, чиято първоначална форма се разпада на *поземлена собственост* и *движима собственост*. . . Първоначалното определение на частната собственост е монополът; ето защо, когато частната собственост придобие политическо устройство, то това устройство е устройството на монопола. Завършеният монопол — това е конкуренцията. — За политико-икономиста съществуват отделно *производство, потребление* и като посредник между тях *размяната* и *разпределението*. Разделянето на производството и потреблението, на дейността и духа между различни индивиди и в един и същи индивид е *отделянето* на *труда* от неговия *предмет* и от самия себе си като дух. *Разпределението* е дейно осъществяваща себе си сила на частната собственост. — Отделянето на труда, капитала и поземлената собственост един от друг, както и отделянето на един труд от друг, на един капитал от друг, на една поземлена собственост от друга, и — накрая — отделянето на труда от работната заплата, на капитала от печалбата, на печалбата от лихвата, и най-после на поземлената собственост от поземлената рента, води към това, че самоотчуждението се явява както във формата на самоотчуждение, така и във формата на взаимно отчуждение.

Нека предположим сега случая, когато правителството иска да определи точно увеличението и намалението на парите. «Ако то се стреми да задържи количеството на парите в размери, които осигуряват свободния ход на нещата, тогава се увеличава стойността на превърнатото в монети (пари) злато и затова всички са заинтересовани да превърнат своите кюлчета в монети. В такъв случай възниква тайна фабрикация и на правителството се налага да я спре чрез наказания и глоби. Ако правителството иска да поддържа количеството на парите *над* необходимото равнище, тогава то намалява тяхната стойност и в такъв случай всеки се старае да ги претопи в кюлчета, против което единствено средство е пак наказанието. Обаче надеждата за печалба побеждава страха от наказанието» (стр. 137—138).

§ 9) «Ако двама индивида взаимно си дължат по 100 фунта стерлинги, то вместо взаимно да си изплащат тази сума, достатъчно е само взаимно да си разменят облигации. Точно така стоят нещата и между две нации. . . Оттук *полици*, толкова по-необходими във време, когато малко просветената политика забраняваше и строго наказваше *износа* на благородни метали» (стр. 142, [143—144]).

§ 10) Намаляване на *непроизводителното* потребление чрез книжните пари (стр. 146 и следв.).

§ 11) «Неудобствата на книжните пари са: 1) *Отклоняването* на лицата, които пускат в обръщение книжните пари, да изпълнят своите задължения. 2) Фалшификациите. 3) Валутният курс, изменението на курса» (стр. 149).

§ 12) Благородните метали са стоки. «Изнасят се само онези стоки, които са по-малко скъпи в страната, от която се отправят, отколкото в страната, за

която се доставят, а се внасят само стоки, които са по-скъпи в страната, за която се доставят, отколкото в страната, от която се отправят». Следователно «зависи от стойността на благородните метали в дадена страна дали да се внасят или да се изнасят» (стр. 175 и сл.).

§ 13) «Стойността на благородните метали съответствува на количеството от други неща, което се дава за тях при размяната» (стр. 177). Това отношение е различно в различните страни и дори в различните местности на една и съща страна. . . «Изразът *«животът е по-малко скъп»* означава, че в определена местност средствата за живот могат да се купят с по-малка сума пари» (стр. 177).

§ 14) «Отношението на нациите е като отношението на търговците. . . «те винаги се старают да купят колкото се може по-евтино, а да продадат колкото се може по-скъпо» (стр. 215).

IV. ЗА ПОТРЕБЛЕНИЕТО

«Производството, разпределението, размяната са само *средства*. Човекът не произвежда, само за да се произвежда.» Това са промеждутъчни, опосредствуващи операции. «Целта е *потреблението»* (стр. 237).

§ 1) Потреблението е: 1) *производително*. То включва в себе си всичко, което се изразходва за производство на предмети, обхваща и средствата за съществуване на работниците; тук влизат още машините, инструментите, сградите, животните, които са необходими за производствените операции; и накрая: суровините — «било такива, от които непосредствено се формира произвежданият предмет, било такива, от които предметът се извлича» (стр. 238—239). «Само нещата, които влизат във втората от тези рубрики, не се употребяват напълно в процеса на производствените операции» (стр. 239).

2) *Непроизводително* потребление

«Издръжката на прислугата, всяко потребление, което се извършва не с цел за производство на продуктите, не за да се получи посредством една вещ — друга, еквивалентна на нея, е непроизводително потребление» (стр. 240). «Производителното потребление е само по себе си *средство,* а именно — средство за производството; непроизводителното потребление пък не е средство, а цел; то е *насладата,* която доставя потреблението, *мотивът* на всички предходни операции» (стр. 241). Посредством първия вид потребление не се губи нищо, а посредством втория се губи всичко (пак там). «Това, което се потребява *производително,* е винаги *капитал.* То е особено забележително свойство на производителното потребление. Всичко, което се потребява производително», *е* капитал и то *«става* капитал» чрез такова потребление» (стр. [241]—242). Всичко, което производителните сили на дадена страна създават за една година, представлява общия годишен продукт. Най-голямата част от него е предназначена за възстановяване на употребения капитал. Това, което остава от общия продукт след възстановяване на капитала, е чистият продукт; той се разпределя само като печалба от капитала или като поземлена рента» (стр. [242]—243). «Той е фондът, от който идва всяка добавка към националния капитал» (стр. 243). На *производителното* и *непроизводително потребление* съответствува *производителният* и *непроизводителният* труд (стр. 244).

§ 2) «Всичко, което се произведе в продължение на една година, през следващата година е вече употребено» — производително или непроизводително (стр. 246).

§ 3) «Потреблението се разширява съобразно производството; човек произвежда само затова, защото иска *да има.* Ако произвежданият предмет е това, което той иска да има, то той престава да работи, след като си е набавил толкова, колкото му е нужно». Произвежда ли повече, то това се извършва, защото той

иска да притежава по пътя на размяната срещу това «повече» някакъв друг предмет. Той произвежда даден предмет от силно желание да притежава друг. Производството на този предмет е за него единственото средство да получи другия предмет и той го получава по-евтино, отколкото ако беше принуден да го произвежда самият той. При разделението на труда той се ограничава в производството на един определен предмет или само на част от него; само малка част от своето собствено производство той употребява за себе си; останалото производство той определя за покупка на всички други стоки, от които се нуждае; и ако човек се ограничи в производството на един единствен предмет и разменя свой продукт срещу всички други, то става ясно, че всеки получава повече от различните предмети, от които се нуждае, отколкото би получил, ако беше пожелал да ги произвежда самият [XXXI] той. «Произвежда ли човек за самия себе си, *размяна* не се извършва. Той не се нуждае от никакви покупки, нито пък предлага нещо за продан. Той го е произвел и няма намерение да се освобождава от него. Ако употребим тук като метафора термините «предлагане и търсене», то в този случай предлагане и търсене напълно съвпадат. Що се отнася до предлагането и търсенето на предметите за продан, то можем да оставим напълно настрана тази част от годишния продукт, която всеки производител употребява в тази форма, която произвежда или получава» (стр. [249—250], 251).

«Говорим ли тук за предлагане и търсене, то говорим изобщо. Говорим ли за определена нация в определено време, че нейното предлагане е равно на нейното търсене, то ние твърдим това не по отношение на една или две стоки: ние искаме да кажем, че нейното търсене на всички стоки, взети заедно, е равно на всички стоки от всякакъв вид, които тази нация може да предложи. Но въпреки това равенство между предлагане и търсене, взето общо, може лесно да се случи, че от един вид или няколко вида особени стоки е произведено твърде много или твърде малко в сравнение с търсенето на тези стоки» (стр. 251, 252). «Необходими са две неща, за да се установи някакво *търсене* (demande): силно желание да се притежава даден вид стока и притежаване на еквивалентни предмети, които могат да се дадат при размяната. Някакво търсене означава *силно желание* и *средство* за закупуване. Ако липсва едното или другото, покупката не може да стане. Притежаването на еквивалентен предмет е необходимата основа за всяко търсене. Напразно желае човек да притежава някакви предмети, ако няма нищо, което да даде, за да ги получи. Еквивалентният предмет, който човек дава, е *оръдието* на търсенето. Обемът на неговото търсене се измерва със стойността на този предмет. Търсенето и еквивалентният предмет са такива термини, които могат да бъдат заменени *един* с *друг*. Вече видяхме, че всеки човек, който произвежда каквото и да било, се стреми да притежава други предмети, различни от предмета, в производството на който той е участвувал, и че този стремеж, това желание *се измерва* със съвкупността на тази негова продукция, която не желае да запази за свое собствено потребление. Съвсем очевидно е и това, че човек може да даде за размяна с други предмети от всичко, което е произвел и което не иска да употреби за себе си. И тъй, неговото *желание да купи* и неговите *средства да извърши това* са равни или неговото търсене е равно точно на неговия цялостен продукт, доколкото не иска да го употреби за себе си» (стр. 252—253).

[XXXI] Мил анализира тук със своята привична цинична острота и яснота размяната върху основата на частната собственост.

Човекът — такава е основната предпоставка на частната собственост — *произвежда* само за да *има*. Целта на производството е *притежаването*. А производството има не само такава *полезна* цел; то има *користна* цел; човекът произвежда само заради това, за да

има за себе си. Предметът на неговото производство е опредметяването на неговата *непосредствена,* егоистична *потребност.* Ето защо човекът, сам за себе си — в диво, варварско състояние — има за мярка на своето производство *обема* на своята непосредствена потребност, съдържанието на която *непосредствено* е самият произвеждан от него предмет.

Затова човек произвежда в такова състояние *не повече* от това, от което непосредствено се нуждае. *Границата на неговата потребност е и границата на неговото производство.* Търсене и предлагане се покриват поради това напълно. Неговото производство се *измерва* с неговата потребност. В този случай не става размяна или тя се свежда до размяна на своя труд срещу продукта на своя труд и тази размяна е скритата форма (зародиш) на действителната размяна.

Щом като има размяна, има и производство над непосредствената граница, определена от непосредствената потребност. Но това производство над непосредствената граница не е превишаване над егоистичната потребност. Напротив, то е само *средство* за задоволяване на такава потребност, която намира своето опредметяване не непосредствено в продукта на *даденото* производство, а в продукта на друг човек. Производството е станало *източник на доход,* труд заради заплащане. И тъй, докато при първото отношение мярка за производството е потребността, то при второто отношение производството на продукта, или, по-скоро, *притежанието на продукта* е мярката за това, доколко могат да бъдат задоволени потребностите.

Аз произведох за себе си, а не за тебе, както и ти си произвел за себе си, а не за мене. Резултатът от моето производство сам по себе си няма непосредствено отношение към тебе точно тъй, както резултатът от твоето производство няма непосредствено отношение към мене. С други думи нашето производство не е производство на човека за човека като човек, т. е. не е *обществено* производство. Нито един от нас като човек не се намира следователно в отношение на потребление към продукта на другия. Като хора ние не съществуваме помежду си в продуктите, произвеждани от всички ни. Ето защо нашата размяна не може и да бъде опосредствуващото движение, което би потвърдило, че моят продукт [XXXII] е продукт за тебе, доколкото е *опредметяване* на твоята собствена същност, на твоята потребност. Защото не *човешката същност* е връзката на нашите производства едно с друго. Размяната може само да приведе в *движение,* само да потвърди *характера* на отношението, което всеки от нас има към своя собствен продукт, следователно и към продукцията на другия. Всеки от нас вижда в своя продукт само своята *собствена* опредметена корист и следователно в продукта на другия — *друга,* независима от него, чужда опредметена корист.

Като човек ти имаш, разбира се, човешко отношение към моя продукт; ти изпитваш *потребност* от моя продукт. Затова той съществува за теб като предмет на твоето желание и на твоята воля. Но твоята потребност, твоето желание, твоята воля са безсилна потребност, безсилно желание, безсилна воля по отношение на моя продукт. С други думи твоята *човешка* и затова намираща се в необходимо вътрешно отношение към моята човешка продукция същност не е твоя *власт* над тази продукция, не е твое владение на нея, защото не *своеобразието,* не *силата* на човешката същност е призната в моята продукция. Напротив, твоята потребност, твоето желание, твоята воля са *свързващото начало,* което те прави зависим от мене, защото същите те поставят в зависимост от моя продукт. Те в никакъв случай не са *средството,* което би ти дало *власт* над моята продукция; напротив, те са *средството,* което ми дава власт над тебе!

Ако произвеждам *повече,* отколкото мога да употребя непосредствено самият аз от произведения от мене предмет, то моята *свръх*продукция е изкусно *разчетена* за твоята потребност. Аз произвеждам само привидно излишък от този предмет. Произвеждам всъщност един *друг* предмет, предмета на твоето производство, който възнамерявам да разменя срещу този излишък, размяна, която мислено аз вече извърших. Затова и *общественото* отношение, в което се намирам към тебе, моят труд за твоята потребност е също само *привидност* и нашето взаимно допълнение е също само *привидност,* на която взаимният грабеж служи за основа. Намерението за грабеж, за измама по необходимост е винаги прикрито, защото нашата размяна е винаги користна както от моя, така и от твоя страна; и тъй като всяка корист се стреми да надмине користта на другия, всеки от нас неизбежно се старае да измами другия. Силата на властта на моя предмет над твоя предмет, която допускам, се нуждае естествено от твоето *признание,* за да стане действителна власт. Но нашето взаимно признание на взаимната власт на нашите предмети е борба, а в борбата побеждава онзи, който има повече енергия, сила, прозорливост или ловкост. Достатъчна ли е физическата сила, направо те ограбвам. Ако пък царството на физическата сила е сломено, тогава се стремим взаимно да се подведем и по-ловкият измамва другия. Кой кого измамва — това за *целостта* на отношението е случайност. *Идеално, мислено* измамване има и от двете страни, т. е. всеки един от двамата в собствената си преценка е измамил другия.

И тъй, размяната на двете страни по необходимост се опосредствува от *предмета* на производството и на съответното притежание на всеки от разменящите се лица. Идеалното отношение към предметите на нашето производство е, разбира се, потребността на всеки

един от нас. Но *реалното, действителното, истинното,* осъществяващото се отношение е само *взаимно изключващото се притежание* на продуктите на всеки един от нас. Това, което според мене придава на твоята потребност от моя предмет *стойностно значение, достойнство, ефект,* е само твоят *предмет, еквивалентът* на моя предмет. Продуктът на всеки един от нас е следователно *средството, опосредствуването, оръдието, признатата сила* на нашите взаимни потребности. Твоето *търсене* и *намиращият се в твое притежание еквивалент* са следователно *равнозначни,* тъждествени за мене термини, и твоето търсене има действен характер, а затова и *смисъл* само в този случай, ако то има смисъл и действен характер по отношение на мене. Ако бъдеш разглеждан просто като човек, без това оръдие на размяната, то твоето търсене е незадоволен стремеж от твоя страна, а за мене — празна фантазия. И тъй, като човек ти не се намираш в никакво отношение към моя предмет, както пък и *аз самият* нямам към него никакво човешко отношение. Но *средството* е *истинската* власт над даден предмет и затова взаимно разглеждаме нашия продукт като *силата,* която дава на всеки власт над другия и господствуващ също и над самия него, т. е. нашият собствен продукт е застанал против нас, той е като че ли наша собственост, а всъщност ние сме негова собственост. Ние самите сме изключени от *истинската* собственост, защото нашата собственост изключва другия човек.

Единствено разбираемият език, на който говорим помежду си, това са нашите предмети в техните отношения един към друг. Човешки език ние не бихме разбрали и той би останал недействен; от една страна, той би се чувствувал и осъзнавал като молба, като умоляване [XXXIII] и поради това като *унижение* и вследствие на това би се пригодил с чувство на срам и угнетеност, а, от друга страна, би се възприемал и отхвърлял като *безсрамие* или *налудничавост.* Ние до такава степен сме отчуждени взаимно от човешката същност, че непосредственият език на тази същност ни се струва като *оскърбление на човешкото достойнство,* и, обратно, отчужденият език на предметните стойности ни се струва като съответствуващо напълно на закона, уверено в себе си и признаващо само себе си човешко достойнство.

Наистина: в твои очи твоят продукт е *оръдие, средство* за овладяване на моя продукт и поради това за задоволяване на твоя потребност. Но в мои очи той е *целта* на нашата размяна. Ти имаш за мене по-скоро значението на средство и оръдие за производство на този предмет, който за мен е цел, а ти, обратно, се намираш в такова отношение към моя предмет. Но 1) всеки от нас *върши* действително това, за каквото го взема другият. Ти наистина си се превърнал в средство, в оръдие, в производител на *своя* собствен предмет, за да овладееш моя предмет; 2) твоят собствен предмет е за тебе само *се-*

тивната обвивка, скритата форма на моя предмет; защото производството на твоя предмет *означава, изразява:* стремеж да се *сдобиеш* с моя предмет. И тъй, в действителност ти си станал за самия себе си *средство, оръдие* на своя предмет, *роб* на които е твоето желание, и ти си извършил робска работа, та предметът на твоето желание да не ти окаже никога вече милост. Ако това взаимно наше поробване от предмета в началото на развитието и действително се явява като отношение на *господство и робство,* то това е само *грубият* и *откровен* израз на нашето *съществено* отношение.

Нашата *взаимна* ценност е за нас *стойността* на намиращите се у всекиго от нас предмети. Следователно самият човек е за нас взаимно нещо, *лишено от ценност.*

Да приемем, че сме произвеждали като хора: в такъв случай всеки от нас би утвърждавал в процеса на своето производство себе си и другия *двояко:* 1) Аз бих опредметил в моето *производство* моята *индивидуалност,* нейното *своеобразие* и затова както по време на дейността бих се наслаждавал на индивидуалната *проява на живота,* така и в съзерцание на произведения предмет бих изпитвал индивидуална радост от това, че моята личност се явява като *предметна, сетивно съзерцаема* и затова *намираща се извън всякакви съмнения* сила. 2) В твоето ползване от моя продукт или в твоето потребление на него аз *непосредствено* бих изпитвал наслада както от съзнанието, че с труда си съм задоволил една *човешка* потребност, така и че съм опредметил *човешката* същност, и че поради това е създаден предметът, съответствуващ на потребността на друго *човешко* същество. 3) Аз бих бил за тебе *посредник* между тебе и рода и бих бил съзнаван и възприеман от самия тебе като допълнение на твоята собствена същност, като неотменна част от самия тебе — и така бих съзнавал самия себе си утвърждаван в твоята мисъл и в твоята обич. 4) В моята индивидуална проява на живот аз непосредствено бих създавал своята жизнена проява и следователно в моята индивидуална дейност непосредствено *бих утвърждавал* и *бих осъществявал* моята истинска същност, моята *човешка,* моята *обществена същност.*

Нашите произведения биха били съответно толкова огледала, в които би се отразявала нашата същност.

Такова би било положението на нещата, при което от твоя страна би ставало същото, каквото би ставало и от моя страна.

Нека разгледаме различните моменти така, както се явяват в нашето предположение.

Моят труд би бил *свободна проява на живот* и поради това *наслада от живота.* При предпоставка на частната собственост той е отчуждение от живота, защото аз се трудя, за *да живея,* за да си доставям *средство* за живот. Моят труд *не е* [мой] живот.

Второ: В труда аз бих утвърждавал поради това моя *индивидуален* живот и следователно *собственото своеобразие* на индивидуалността си. Трудът би бил моя *истинска, дейна собственост.* При предпоставката на частната собственост моята индивидуалност е отчуждена от мене до такава степен, че тази *дейност* ми е *омразна,* че тя е за мене *мъка* и по-скоро само *привидност* на дейност. Затова трудът тук е също само *принудена* дейност и ми се налага под натиска само на *външна* случайна нужда, а *не* по силата на *вътрешна необходидима* потребност.

Моят труд може да се прояви в моя предмет само като това, което той е. Той не може да се прояви като това, което той по своята същност *не е.* Ето защо той се проявява само още като предметен, сетивен, съзерцаем и затова намиращ се над всички съмнения израз на моята *самозагуба* и на моето *безсилие.*

3) «Ясно е, че всеки човек добавя към общата маса [на продуктите], които съставляват предлагането, съвкупността на това, което е произвел и което не иска да употреби за себе си. В каквато и да било форма да е попаднала част от годишното производство в ръцете на даден човек, ако той реши да не употреби нищо от нея за себе си, то в такъв случай той ще поиска да се освободи от цялата тази част от продукта; затова тя изцяло ще мине към увеличаване на предлагането. Ако пък самият той употреби част от това количество на продукта, то той ще пожелае да се освободи от целия остатък и тогава целият остатък се прибавя към предлагането» (стр. 253). «Тъй като следователно търсенето от страна на всеки човек е равно на тази част от годишния продукт, или, казано другояче, на тази част от богатството, от която той иска да се освободи, и тъй като предлагането от страна на всеки човек е равно точно на също такава част, то предлагането и търсенето на всеки индивид по необходимост са равни. Предлагането и търсенето се намират в своеобразно съотношение помежду си. Всяка предлагана, изнасяна на пазара, продавана стока винаги е същевременно *обект* на търсенето, а стока, която е обект на търсенето, винаги е същевременно част от общата маса на продуктите, които образуват предлагането. Всяка стока е винаги *едновременно* предмет на търсенето и на предлагането. Когато двама души правят размяна, то единият от тях идва не за това, за да прави само предлагане, а другият — не за това, за да извършва само търсене; *обектът, предметът на неговото предлагане,* трябва да му достави предмета на неговото търсене и следователно неговото търсене и неговото предлагане са напълно равни помежду си. Но ако предлагането и търсенето на всеки индивид всякога са равни помежду си, то това се отнася и до предлагането и търсенето на всички индивиди от нацията, взети заедно. Ето защо, колкото и голяма да е сумата от годишния продукт, тя никога не може да превиши сумата от годишното търсене. Цялата съвкупност на годишния продукт се разпада на едно или друго число части, равно на числото на индивидите, между които е разпределен годишният продукт. Цялата съвкупност на търсенето е равна на сумата от това, което от всички тези части техните притежатели не задържат за свое собствено потребление. Но съвкупността на всички тези части е равна именно на целия годишен продукт» (стр. 253—255).

Против това се прави възражението, че «продоволствените или индустриалните стоки често се оказват в доста голям излишък по отношение на търсенето. Ние не оспорваме този факт, но той не опровергава верността на нашето твърдение» (стр. 255).

«Макар че търсенето от страна на всеки индивид, идващ на пазара, за да извърши размяна, е равно на неговото предлагане, все пак може да се случи, че той няма да срещне тук такъв купувач, какъвто той търси; може да се окаже, че няма нито един, който желае този предмет, който той иска да размени. Но все пак напълно вярно е и това, че неговото търсене е било равно на неговото предлагане, тъй като той е *желал* да получи някакъв предмет в размяна срещу предлагания от него; защото самите *пари* са стока и никой не иска да има пари с друга цел, освен за да ги изразходва за предмети от производително или непроизводително потребление» (стр. 256). «Тъй като търсенето и предлагането от страна на всеки индивид са равни помежду си, то ако на пазара наличието на каквато и да било стока или на някакво средство за живот се окаже *над* търсенето, то наличието на другата стока или другото средство ще се окаже *под* търсенето»(пак там). Ако индивидуалните предлагания и търсения се изравнят, то съвкупните предлагания и търсения са винаги равни. «В този случай не бива да има излишък от никаква стока, колкото и да е голям годишният продукт. Да приемем сега, че това точно съответствие между търсене и предлагане частично е нарушено, например че търсенето на зърно си остава все същото, а предлагането на сукно значително се е увеличило. Тогава се оказва в наличие излишък от сукно, защото търсенето на тази стока не се е увеличило, но затова пък неизбежно възниква съответен дефицит на други стоки, тъй като произведеното допълнително количество сукно би могло да бъде произведено само по един път — по пътя на отклоняване на определен капитал от производството на някакви други стоки и като последица от това — намаляване на произведеното количество от тези стоки. Но ако се окаже, че количеството на някаква стока намалява, а в същото време има *търсене* на по-голямо количество, тогава тази стока става дефицитна. Ето защо в една и съща страна един вид или няколко вида стока никога не могат да са в наличие в такова количество, което превишава търсенето, без един вид или няколко други вида стока да се окажат съответно в по-малко количество от това, което се търси» (стр. 256, 257—258).

«Практическите последици от липсата на равновесие между търсене и предлагане са известни. Цената на стоката, която се предлага в изобилие, пада, а цената на дефицитната стока се повишава. Намаляването на цената на първата стока бързо отклонява, поради намаляване на печалбата, част от капитала на този вид производство. Повишаването пък цената на стоката, оказала се в дефицит, привлича част от капитала в този отрасъл на производството. Това движение ще става дотогава, докато не се изравнят печалбите, т. е. докато не съвпаднат търсенето и предлагането» (стр. 258). «Най-силният довод, който може да се приведе в полза на твърдението, че годишният продукт може да се увеличи по-бързо, отколкото потреблението, би бил случаят, когато всеки потребител би употребявал само предмети от първа необходимост и по такъв начин би могъл да бъде спестен целият останал годишен продукт. Но това е невъзможен случай, защото той е несъвместим, непримирим с принципите на човешката природа.» Въпреки това ние ще разгледаме неговите последици, за да потвърдим наличието на равенство между продукта и неговото търсене (стр. 258—259).

«В този случай частта от годишния продукт, която се пада на всеки индивид — с изключение на това, което той употребява като предмети от *първа* необходимост, — би била употребена в производството. Целият национален капитал би бил употребен в производството на суровини и малка част за обикновени стоки, защото това биха били единствено търсените стоки. Тъй като частта на всеки индивид от годишния продукт, след приспадане на това, което би могъл да употреби за себе си, би била вложена в производството, то тя би била *изразходвана* за предмети, служещи за производство на суровини и някои обикновени стоки. Но тези предмети са именно сами суровини и обикновени стоки; затова не само търсенето от страна на всеки индивид би се състояло изцяло само от тези

стоки, но и съвкупното предлагане би се състояло също така от самите тези стоки. А доказано е, че съвкупното търсене е равно на съвкупното предлагане, защото излишъкът от годишния продукт, извън потреблението на участниците, е станал предмет на търсенето и защото съвкупността от продуктите е станала предмет на предлагането. Следователно производството не може никога да се увеличи много бързо по отношение на търсенето. Производството е причината, и то *единствената причина* на търсенето. Производството не създава предлагане, без да създава търсене; при това то ги създава в едно и също време и по равно» (стр. 259—260).

4) «Всяко потребление изхожда от индивидите или от правителството. А това, което е потребление на правителството, *вместо да бъде употребено като капитал и да се възстанови като продукт,* само служи за потребление и не произвежда нищо. Но това потребление е причината на защитата, под която се извършва всяко производство. Но ако нямаше други неща, чието потребление ставаше по начин, различен от потреблението на правителството, то в такъв случай изобщо не би имало продукт».

(То в такъв случай следователно Мил би могъл да каже по-нататък, че не би имало и правителства) (стр. 261—262).

«Държавният доход следва да се извлича от заплащането на аренда за земята или от поземлената рента, от печалбата на капитала или от работната заплата» (стр. 262). «В каква пропорция и по какъв начин държавният доход трябва да се извлича из всеки един от тези три източника» (съгласно Скарбек налогът има форма 1) на лихва срещу заем, 2) на поземлена рента, 3) на арендно заплащане като особена форма на поземлената рента)? «Това е единственият интересуващ ни тук въпрос» (стр. 262). Начинът за извличане на държавния доход е *пряк* или *косвен*. Ще разгледаме най-напред първия начин (стр. 262—263).

5) Ако държавните разходи се покриват от поземлената рента, то това «не засяга индустрията на страната. Обработката на земята зависи от *капиталиста,* който се посвещава на това занимание, щом както то му носи обичайната печалба от неговия капитал. На него му е безразлично дали ще изплаща излишъка от продукта във формата на поземлената рента на собственика на земята или във формата на данък на правителствен бирник» (стр. 264). По-рано суверенът покривал основната част от своите обикновени разходи посредством принадлежащите му поземлени владения (домени), военните разходи — посредством своите барони, на които се предоставяли поземлените владения само при това условие. «Следователно по това време всички правителствени разходи, с малки изключения, се покривали от поземлената рента» (стр. [264]—265). Ето защо покритието на държавните разходи от рента е от голяма полза. «Притежателите на капитали биха извличали от това печалба, работниците биха получавали работната си заплата без каквито и да било удръжки, всеки индивид би употребил своя капитал по най-изгоден начин, без да бъде принуждаван, поради вредното действие на някакъв данък, да прехвърля своя капитал от някоя много продуктивна за нацията насока в друга, по-малко продуктивна» (стр. 266).

Напълно естествено е, когато Мил, подобно на Рикардо, протестира срещу това, че искал да внушава на което и да било правителство мисълта да направи поземлената рента единствен източник на данъците, тъй като това би било пристрастно несправедливо обременение на една особена класа индивиди. *Но* — и това е важно и коварно «но» — но данъкът върху поземлената рента е единственият,

от политико-икономическа гледна точка *невреден,* следователно единствен *политико-икономически справедлив данък.* Да, единственото опасение, което изтъква политическата икономия, е по-скоро примамващо, отколкото отблъскващо, а именно: «че дори в страна с обикновена гъстота на населението и обикновена територия размерът на поземлената рента би превишавал потребностите на правителството». —

«Поземлената рента, както тя сега съществува, се *купува* и *продава,* на нея се базират надеждите на търгуващите индивиди: следователно тя трябва да бъде изключена от всякакъв вид частен налог». . . или поне трябва да ѝ се предостави някаква перспектива за подобрение. По-надалеч не могат да отидат спекулациите на един човек. «Нека приемем сега, че е във властта на законодателството — посредством изходящ от него акт и при наличието на всички останали фактори в досегашното им състояние — да удвои чистия продукт от земите. В такъв случай не би имало правно основание, което би попречило на законодателството да се възползва от това, но затова пък би имало твърде много основания да се възползва от властта», за да се «покриват държавните разходи от този нов източник и за да бъдат освободени гражданите от всякакви други повинности за покритие на тези разходи. Такава мярка не би причинила никакво онеправдание на поземления собственик. Неговата рента, в досегашния ѝ размер, а до голяма степен дори и в такъв размер, в какъвто би могъл да разчита, че ще я получава в резултат на някакво подобрение на земеделието, би си останала същата, а ползата за останалите членове от обществото би била твърде голяма» (стр. 268—269).

«Законодателството действително упражнява предположената от нас власт. Чрез всички мероприятия, с които то увеличава броя на населението, а следователно и търсенето на продоволствени стоки, то увеличава чистия земеделски продукт в действителност така, както би могло да стане това по някакво чудо. Че законодателството би извършило в действителност постепенно това, което би извършило във въображението чрез непосредствена операция, не променя положението на нещата» (стр. 269—270). Съобразно нарастването на населението и повече или по-малко производителното изразходване на капитал за земята, все по-голяма част от чистия продукт, получаван от земеделието на дадена страна, влиза в състава на поземлената рента, докато печалбите от капитала съответно намаляват. Това непрекъснато увеличаване на поземлената рента, произтичащо от условията, създавани от *обществото,* а не от частната дейност на поземлените собственици, сякаш води към образуването на такъв фонд, който е годен да задоволи общодържавните нужди в не по-малка степен, отколкото доходът от земята в такава страна, в която никога не е имало частна собственост на земята. И собственикът, получател на поземлена рента, който запазва за себе си своя предишен доход, «няма право да се оплаква, ако нов източник на доходи, за който няма никаква заслуга, се превръща във фонд в полза на държавата» (стр. 270—271).

6) «Пряк налог върху *печалбата от капитала* би паднал само върху капиталистите и не би могъл да се прехвърли на никоя друга част от обществото.» Впрочем «стойността на всички неща би си останала същата» (стр. 272—273).

Написано от К. Маркс
през първата половина на 1844 г.

Публикувано за пръв път в
Marx-Engels Gesamtausgabe.
Erste Abteilung, Bd. 3, 1932.

*ИКОНОМИЧЕСКО-ФИЛОСОФСКИ РЪКОПИСИ ОТ 1844 ГОДИНА[9]

Написано от К. Маркс през април — август 1844 г.

Публикувано за пръв път изцяло в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 3, 1932.

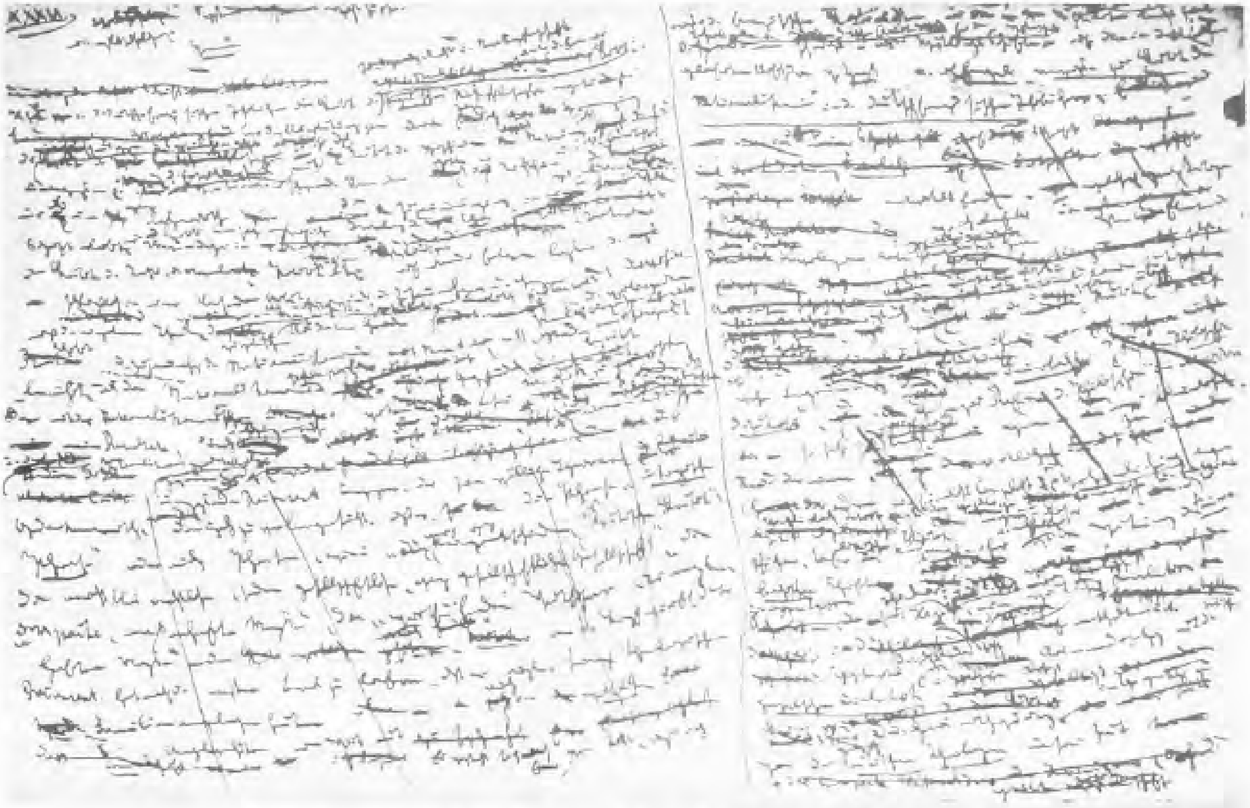

Първата страница на предговора към «Икономическо-философски ръкописи от 1844 година» на К. Маркс

[XXXIX][10]

ПРЕДГОВОР

В «Deutsch-Französische Jahrbücher» оповестих, че ще направя критика на правната наука и на науката за държавата под формата на критика на *Хегеловата* философия на правото[11]. При обработването на материала за печат се оказа, че съчетаването на насочената само против спекулативното мислене критика с критиката на самите различни материали е съвсем неуместно: забавя хода на изложението, затруднява разбирането. Освен това изобилието и разновидността на предвидените за разглеждане предмети биха позволили натъпкването в *един* труд само в съвсем афористичен вид, а такова пък афористично изложение от своя страна би създало *привидност* на произволно систематизиране. Ето защо последователно в отделни самостоятелни брошури ще дам критиката на правото, морала, политиката и т. н., а в заключение ще се опитам да разгледам в специален труд взаимовръзката на цялото, взаимоотношението на отделните части и най-после — ще направя критика на спекулативната обработка на този материал[12]. Поради тези съображения в предлагания труд връзката на политическата икономия с държавата, правото, морала, гражданския живот и т. н. се засяга само дотолкова, доколкото самата политическа икономия ex professo* засяга тези предмети.

Не е нужно тепърва да уверявам запознатия с политическата икономия читател, че моите изводи са плод на напълно емпиричен анализ въз основа на добросъвестно критично проучване на политическата икономия.

⟨Невежественият рецензент** пък, за да прикрие пълното си

* — специално. *Ред.*

** Има се предвид Б. Бауер. *Ред.*

невежество и умствена ограниченост, обсипва положителния критик с израза *«утопична фраза»*, или с изрази като «съвсем чиста, съвсем решителна, съвсем критическа критика», «не просто правово, а обществено, напълно обществено общество», «компактна масова маса», «говорещите говорители на масовата маса», този рецензент[13] ще трябва първо да даде и доказателство, че освен своите теологически семейни работи има право да обсъжда и *светски* работи.⟩*

От само себе си се разбира, че освен френски и английски социалисти съм използвал и трудове на немски социалисти[14]. Съдържателните и *оригинални* немски трудове в тази наука се свеждат — с изключение на произведенията на Вайтлинг — до публикуваните от *Хес* статии в «Двадесет и една коли»[15] и до *«Очерци към критика на политическата икономия»* от *Енгелс* в «Deutsch-Französische Jahrbücher»[16], където и аз набелязах в най-общи линии първите елементи на предлагания труд[17].

⟨Положителната критика изобщо, следователно и немската положителна критика на политическата икономия, дължи своето истинско обосноваване — освен на горните автори, които се занимавали критично с политическата икономия — на откритията на *Фойербах:* колкото и много да се използват мълком неговите *«Философия на бъдещето»* и публикуваните в «Anekdota» «Тезиси за реформата на философията»[18], против тях дребнавата завист на едни и явната злоба на други са скроили, както изглежда, истински заговор за *премълчаване.*⟩

Едва от *Фойербах* води началото си *положителната* хуманистична и натуралистична критика[19]. Колкото по-безшумно е въздействието на *Фойербаховите* трудове, толкова то е по-сигурно, по-дълбоко, по-всеобхватно и по-трайно; след «Феноменология» и «Логика» на Хегел това са единствените трудове, които съдържат действителна теоретична революция.

В противоположност на *критическите теолози* от наше време сметнах за крайно необходима последната глава от предлагания труд: критическото излагане на *Хегеловата диалектика* и философия изобщо, [тъй като] ||XL| такава работа не е извършвана — една неизбежна *незадълбоченост,* понеже дори *критическият* теолог си остава *теолог,* т. е. или трябва да изхожда от определени предпоставки на философията като някакъв авторитет, или ако в процеса на критиката или в резултат на чужди открития се усъмни във философските предпоставки — плахо и неоправдано ги изостави, *абстрахира* се от тях, разкрива по-скоро само по отрицателен, несъзнате-

* Абзаците, дадени в ъглови скоби, в ръкописа са зачеркнати. *Ред.*

лен и софистичен начин своето раболепие пред тях, както и гнева си от това раболепие.

⟨Той се изявява отрицателно и несъзнателно с това, че отчасти повтаря постоянно уверението в *чистотата* на собствената си критика, отчасти — за да отклони погледа на наблюдателя, както и собствения си поглед от *необходимата* полемика на *критиката* с рожденото ѝ лоно: Хегеловата *диалектика* и немската философия изобщо, [за да отклони] от това необходимо издигане на съвременната критика над собствената ѝ ограниченост и първичност, търси да създаде по-скоро привидното впечатление, че критиката уж си имала работа още само с някоя ограничена форма на критиката извън нея — да кажем, с тази от XVIII в. — и с ограничеността на *масата*. И най-после, както критическият теолог отчасти си дава вид — когато се правят открития по същността на неговите собствени философски предпоставки — като откритията на *Фойербах*, — че *той* бил направил това, и то дава си този вид, хвърляйки тези резултати — без да може да ги разработва — под формата на *лозунги* срещу автори, които са все още в плен на философията; отчасти той умее да си внуши съзнанието, че в своята възвишеност стои дори над тези открития, като оперира тайно, лукаво и скептично срещу тази [Фойербахова] критика на Хегеловата *диалектика* с онези елементи от тази диалектика, които все още му липсват в тази критика и които още не му се предлагат за използване в критически преработен вид. Самият той не се опитва или не е в състояние да приведе тези елементи в правилно отношение с критиката, а просто оперират с тях във формата, *свойствена* на Хегеловата диалектика; например той утвърждава категорията на опосредствуващото доказателство срещу категорията на положителната, започваща със себе си истина. За теологическия критик е съвсем естествено, че от философска страна трябва да се *направи* всичко, за да може да *дърдори* за чистотата и решителността, за изцяло критическата критика, и си въобразява, че е истинският *покорител на философията,* когато *усети,* че у Фойербах липсва някакъв Хегелов момент, защото теологическият критик така и не може да излезе извън усещането и премине към съзнанието, въпреки цялото си спиритуалистично идолопоклонство на *«самосъзнанието»* и на *«духа»*.⟩

Ако се вгледаме по-внимателно, *теологическата критика,* макар и да е била в началото на движението действителен момент на прогреса, в последна сметка не е нищо друго освен изопачен в *теологическа карикатура* връх и следствие на старата философска и особено *Хегеловата трансцендентност*. При друг случай ще покажа подробно тази историческа Немезида, тази интересна присъда на историята, която сега теологията — изконната гнила област на фи-

лософията — определя, за да представи в лицето на самата себе си отрицателното разпадане на философията, т. е. нейния разложителен процес.[20]

⟨Доколко, напротив, откритията на *Фойербах* за същността на философията все още налагат — поне за тяхното *доказване* — критическо разграничаване от философската диалектика, ще се види от самото ми изложение.⟩ | XL. ||

[ПЪРВИ РЪКОПИС][21]

РАБОТНА ЗАПЛАТА

[I] *Работната заплата* се определя от враждебната борба между капиталиста и работника. Неизбежността на победата е за капиталиста. Капиталистът може да живее по-дълго без работника, отколкото работникът без капиталиста. Обединяването сред капиталистите е нещо обикновено и резултатно, а обединяването на работниците — забранено и с лоши последици за тях. Освен това земевладелецът и капиталистът могат да прибавят към своите доходи и печалби от индустриални предприятия, а работникът не може да прибави към работната си заплата от предприятието нито поземлена рента, нито лихва от капитала. Затова конкуренцията сред работниците е толкова голяма. Следователно само за работника разделянето на капитал, поземлена собственост и труд е неизбежно, съществено и вредно разделяне. За капитала и поземлената собственост не е нужно да остават в рамките на тази абстракция, но за труда на работника това е наложително.

Тъй че за работника разделянето на капитал, поземлена собственост и труд е смъртоносно.

Най-ниската и единствено необходима норма на работната заплата е издръжката на работника през време на работата и още толкова, колкото да може да изхранва едно семейство и да не измре работническата раса. Според Смит обикновената работна заплата е найниската, която задоволява die simple humanité *[22], т. е. едно животинско съществуване.

Търсенето на хора регулира по необходимост производството на хора както на всяка друга стока. Ако предлагането е много по-го-

* — «простата човечност». *Ред.*

лямо от търсенето, тогава част от работниците изпадат в просяшко състояние или в положението на гладна смърт. Следователно съществуването на работника се свежда до условията за съществуване на всяка друга стока. Работникът е станал стока и за него е щастие, ако може да се продаде. А търсенето, от което зависи животът на работника, е в зависимост от капризите на богатите и капиталистите. Превиши ли предлагането количествено търсенето, една от съставните части на цената — печалба, поземлена рента, работна заплата — се заплаща под *цената;* една част от тези фактори на ценообразуването се отклонява следователно от тази практика и по този начин пазарната цена тежнее към естествената цена като център. Но, първо, при голямо разделение на труда за работника е най-трудно да даде друга насока на своя труд и, второ, при неговото подчинено положение спрямо капиталиста предимно той понася загубата.

Следователно при тежнеенето на пазарната цена към естествената цена губи най-вече и безусловно работникът. И тъкмо способността на капиталиста да дава на своя капитал друга насока отнема хляба на ограничения в един определен отрасъл на труда работник или пък го принуждава да се подчини на всички изисквания на този капиталист.

[II] Случайните и внезапните колебания на пазарната цена засягат по-малко поземлената рента в сравнение с частта от цената, която се разпада на печалба и работна заплата, но по-малко печалбата, отколкото работната заплата. Ако на едно място работната заплата се повиши, най-често на друго място тя *остава същата,* а на трето — *спада.*

При печалба на капиталиста не непременно печели и работникът; но при загуба на капиталиста непременно губи и работникът. Така например работникът не печели, когато капиталистът — в резултат от фабрични и търговски тайни, от монопол или благоприятно местоположение на имота си — задържа пазарната цена над естествената цена.

Освен това: *цените на труда са много по-постоянни от цените на съестните продукти.* Те често са обратно пропорционални. В година на скъпотия работната заплата се намалява поради намаляване на търсенето, а се увеличава поради увеличаване на цените на съестните продукти. Следователно има уравновесяване. Във всеки случай известен брой работници остават без хляб. През евтини години работната заплата се повишава поради повишаване на търсенето, а се намалява поради падането на цените на съестните продукти. Следователно има уравновесяване.

Друго неизгодно положение за работника:

Цените на труда на различните видове работници са много по-

различни, отколкото печалбите от различните отрасли, в които е вложен капиталът. В труда се разкрива цялото естествено, духовно и социално различие на индивидуалната дейност и тя различно се възнаграждава, докато мъртвият капитал си върви все с един и същ ход и е безразличен към *действителната* индивидуална дейност.

Изобщо трябва да се отбележи, че там, където работник и капиталист еднакво понасят щети, при работника щетите засягат самото му съществуване, а при капиталиста — само печалбата на неговия мъртъв мамон.

Работникът е принуден да се бори не само за своите физически средства за живот, а и за намиране на работа, т. е. да се бори за възможността и средствата, с които да осъществи своята дейност.

Да вземем трите основни състояния, в които може да се намира обществото, и да разгледаме положението на работника в него.

I. В упадък ли е богатството на обществото, работникът страда най-много, защото: макар че работническата класа не може да печели толкова, колкото печели класата на собствениците при щастливо състояние на обществото, *никой не страда така жестоко при неговия упадък, както работническата класа*[23].

[III]2. Да вземем общество, в което богатството се увеличава. Такова състояние е единственото благоприятно за работника. Тук настъпва конкуренция между капиталистите. Търсенето на работници превишава предлагането им. Но:

Първо: Повишаването на работната заплата води до преумора сред работниците. Колкото повече искат да изкарат, толкова повече трябва да жертвуват своето време и като се отказват напълно от всяка свобода, извършват робска работа в угода на своята алчност. При това така те скъсяват живота си. Но това скъсяване на продължителността на техния живот е благоприятно обстоятелство за работническата класа като цяло, защото благодарение на него се появява постоянна нужда от нова работна ръка. Но тази класа е принудена постоянно да жертвува част от самата себе си, за да не загине напълно.

По-нататък: Кога дадено общество се намира в процес на увеличаващо се забогатяване? С растежа на капиталите и доходите на една страна. Но това е възможно само:

α) чрез натрупване на много труд, защото капитал — това е натрупан труд; следователно чрез това, че изтръгват от ръцете на работника все повече от продуктите на неговия труд, че неговият собствен труд му се противопоставя все повече като чужда собственост, а средствата за неговото съществуване и неговата дейност се съсредоточават все повече в ръцете на капиталиста;

β) натрупването на капитала засилва разделението на труда, разделението на труда увеличава броя на работниците; и обратно —

броят на работниците засилва разделението на труда, както пък разделението на труда увеличава натрупването на капиталите. С това разделение на труда, от една страна, и натрупването на капиталите, от друга страна, работникът става все повече и повече зависим от работата, и то от определена, твърде едностранна, машинообразна работа. Както впрочем бива принизен духовно и физически до машината и от човек става абстрактна дейност и търбух, така той става все по-зависим и от всички колебания на пазарната цена, от влагането на капиталите и от каприза на богатите. А с увеличаването на класата на хора, които живеят само от труда си, [IV] конкуренцията между работниците се засилва, следователно цената им спада. При фабричната система това положение на работника достига своя връх;

γ) в общество, благосъстоянието на което постоянно се увеличава, могат да живеят от лихвите на своите пари само най-богатите. Всички останали са принудени да упражняват със своя капитал някаква промишлена дейност или да го вложат в търговията. Но с това конкуренцията между капиталите се засилва, концентрацията на капиталите нараства, едрите капиталисти разоряват дребните, а част от бившите капиталисти преминават в класата на работниците, която поради това нарастване претърпява частично ново намаляване на работната заплата и изпада в още по-голяма зависимост от малкото едри капиталисти, с намаляването пък на броя на капиталистите конкуренцията им по избиране на работници почти изчезва, а понеже броят на работниците се е увеличил, конкуренцията и помежду им става толкова по-голяма, по-неестествена и по-насилствена. Ето защо част от работническото съсловие също така неизбежно изпада в просяшко състояние или в положение на измиране от глад, както и част от средните капиталисти се смъква в съсловието на работниците.

Така че дори когато състоянието на обществото е най-благоприятно за работника, и тогава неизбежна последица за него е преумора и преждевременна смърт, принизяване до машината и слуга на капитала, който застрашително се натрупва срещу него, нова конкуренция, гладна смърт или просия за част от работниците.

[V]. Повишаването на работната заплата пробужда у работника присъщия на капиталиста ламтеж за забогатяване, но той може да го задоволи само като пожертвува духа и тялото си. Повишаването на работната заплата има за предпоставка натрупването на капитала, но и предизвиква такова натрупване; следователно продуктът на труда противостои на работника като нещо все по-чуждо и по-чуждо. И разделението на труда прави работника все по-едностранчив и по-зависим, а също предизвиква и конкуренцията не само на

хората, но и на машините. Понеже работникът е принизен до машината, машината може да му противостои като конкурент. Най-после както натрупването на капитала води до количествено нарастване на индустрията, следователно и на работниците, така и в резултат от това натрупване същото количество на индустрията дава *по-голямо количество продукт* [Machwerk], което става свръхпроизводство и завършва с това, че или лишава голяма част от работниците от работа, или пък свежда тяхното възнаграждение до най-жалък минимум.

Това са последиците от най-благоприятното за работника състояние на едно общество, а именно състояние на *нарастващо, увеличаващо* се богатство.

Но в края на краищата това състояние на нарастване ще достигне все пак някога своя връх. Какво ще бъде тогава положението на работника?

3.) «В страна, която би достигнала възможно най-високата степен на своето богатство, и двете — работна заплата и лихва от капитала — бнха били твърде иски. Конкуренцията между работниците при търсене на работа би била толкова голяма, че работната заплата ще бъде сведена до това, което е достатъчно за издръжката на съответния брой работници, а тъй като страната би била вече достатъчно населена, този брой не би могъл да се увеличава.»[24]

Това, което е в повече, би трябвало да измира.

Следователно при западащо състояние на обществото — увеличаваща се нищета на работника, при напредващо състояние — усложнена нищета, при най-добро състояние — постоянна нищета.

[VI] Но тъй като според Смит едно общество, в което мнозинството страда, не е щастливо и тъй като най-богатото състояние на обществото води до такова страдание на мнозинството, а пък политическата икономия (изобщо обществото на частния интерес) води до това най-богато състояние, излиза следователно, че *нещастието* на обществото е цел на политическата икономия.

Във връзка с отношението между работник и капиталист трябва да отбележим още, че повишаването на работната заплата се компенсира в повече за капиталиста с намаляването на количеството на работното време и че повишаването на работната заплата и увеличаването на лихвата от капитала влияят върху цената на стоката: съответно като проста лихва и като сложна лихва[25].

Да застанем сега напълно на гледището на политико-икономиста и да сравним, както той прави, теоретическите и практическите претенции на работниците.

Политико-икономистът ни казва, че първоначално и според това разбиране *целият продукт* на труда принадлежи на работника. Но същевременно той ни казва, че в действителност на работника се пада най-малката и абсолютно необходимата за него част от продук-

та: само толкова, колкото е необходимо, за да съществува не като човек, а като работник, да множи не човешкия род, а робската класа на работниците.

Политико-икономистът ни казва, че всичко се купува с труд и че капиталът не е нищо друго освен натрупан труд, но същевременно ни казва, че работникът, съвсем не за да може да купува всичко, е принуден да продава себе си и човешкото у себе си.

Докато поземлената рента носи на ленивия земевладелец обикновено една трета част от продукта на земята, а печалбата на дейния капиталист възлиза дори на двойния размер на лихвата от парите, възнаграждението, което работникът може да получи в най-добрия случай, е толкова, че ако има четири деца, двете от тях неминуемо ще умрат от глад.

[VII][26] Докато според политико-икономиста трудът е единственото, с което човек увеличава стойността на природните продукти, докато работата е неговата дейна собственост, според същата тази политическа икономия земевладелецът и капиталистът, които като земевладелец и капиталист са същински привилегировани и лентяйствуващи богове, стоят навсякъде над работника и му диктуват закони.

Докато според политико-икономиста трудът е единствената неизменима цена на нещата, всъщност няма нищо по-случайно от цената на труда и нищо не е изложено на по-големи колебания.

Разделението на труда увеличава производителната сила на труда и богатството, усъвършенствува обществото, но същевременно то обеднява работника и го свежда до машината. Трудът предизвиква натрупването на капитали, а заедно с това и увеличаването на благосъстоянието на обществото, но същевременно то прави работника все по-зависим от капиталиста, въвлича го в по-голяма конкуренция, тласка го към бясна надпревара за свръхпроизводство, след което пък настъпва също такова спадане на производството.

Докато според политико-икономиста интересът на работника никога не е в противоречие с интереса на обществото, обществото винаги и по необходимост е в противоречие с интереса на работника.

Според политико-икономиста интересът на работника никога не е в противоречие с интереса на обществото, 1) защото повишаването на работната заплата се компенсира в повече в сравнение с намаляването на работното време, наред с другите разгледани по-горе последици, и 2) защото по отношение на обществото цялата обща продукция е чиста продукция, а само по отношение на частното лице чистата продукция има значение.

Но че самият труд не само при сегашните условия, а и доколкото изобщо неговата цел е само увеличаването на богатството, е

вреден, гибелен, това следва от развитите мисли на политико-икономиста, без той да знае това.

Съгласно това разбиране поземлената рента и печалбата от капитала са *отбиви* от работната заплата. Но всъщност работната заплата е отбив, който земята и капиталът отпущат на работника, отстъпка от страна на продукта на труда за работника, за труда.

При западащо състояние на обществото работникът страда найтежко. Специфичната тежест на изпитвания гнет той дължи на положението си като работник, на гнета изобщо — на състоянието на обществото.

Обаче при напредващо състояние на обществото западането и пауперизацията на работника са продукт на неговия труд и на произвежданото от него богатство. Следователно нищетата се поражда от *същността* на самия днешен труд.

Най-богатото състояние на обществото — идеал, който все пак приблизително се постига и който най-малкото е цел на политическата икономия и буржоазното общество — е *постоянна нищета* за работниците.

От само себе си се разбира, че политическата икономия разглежда *пролетария,* т. е. този, който не притежава нито капитал, нито поземлена рента, а живее единствено от труда — едностранчив, абстрактен труд, — само като *работник*. Ето защо политическата икономия може да обоснове тезата, че и работникът, като който и да било кон, трябва да получава толкова, колкото да може да работи. Тя не го разглежда в неговото извънработно време, като човек, а предоставя това на наказателното право, на лекарите, на религията, на статистическите таблици, на политиката и надзирателя на просяците.

Да се издигнем сега над нивото на политическата икономия и се опитаме да отговорим на два въпроса, произтичащи от горното изложение, предадено почти с думите на политико-икономиста.

1. Какъв смисъл има в развитието на човечеството това свеждане на по-голямата част от човечеството до абстрактния труд?

2. Какви грешки правят реформаторите en détail,* които или искат да *увеличат* работната заплата и с това да подобрят положението на работническата класа, или разглеждат (подобно на Прудон) *изравняването* на работната заплата като цел на социалната революция?

Трудът в политическата икономия фигурира само под формата на *дейност за получаване на доход.*

---

* — в подробностите. *Ред.*

[VIII] «Може да се твърди, че такива професии, които изискват специални заложби или пък по-дълга предварителна подготовка, са станали, общо взето, по-доходни; съответната пък работна заплата за механично еднообразна дейност, която всеки един може да усвои бързо и лесно, при растящата конкуренция спада и неизбежно трябва да спада. А тъкмо *този* вид труд при сегашното състояние на неговата организация е най-много разпространен. И така, ако един работник от първата категория сега получава седем пъти повече, отколкото преди 50 години, а един работник от втората и сега получава пак толкова, колкото тогава, то двамата получават, разбира се, *средно* четири пъти повече. Но ако в една страна в първата категория труд са заети 1000 души, а във втората — един милион, то 999 000 не са по-добре, отколкото преди 50 години, а са дори и *по-зле,* ако същевременно цените на жизнено необходимите стоки са се повишили. И с такива повърхностни *средни изчисления* някои искат да се самоизмамват по отношение на най-многобройната класа от населението. Освен това *размерът на възнаграждението* на работника е само момент при оценката на *дохода на работника,* защото за определяне на дохода от съществено значение е осигурената *трайност* на същия, за което просто и дума не може да става при анархията на така наречената свободна конкуренция с нейните непрекъснати колебания и застои. Най-после трябва да се вземе предвид още и разликата в обикновената продължителност на *работното време* по-рано и сега. Но от около 25 години насам, т. е. тъкмо след въвеждането на съкращаващите труда машини, за английските работници от памучната индустрия това работно време е увеличено — поради ламтежа за печалба на фабрикантите — [IX] на 12—16 часа дневно, а не може да няма по-голямо или по-малко увеличение и на други места в една страна (и в един клон на индустрията), в която навсякъде [все] още са признати правата за неограничена експлоатация на бедните от богатите» (*Schulz.* «Bewegung der Production», p. 65[27]).

«Но дори и да беше вярно, ако и да не е така, че се бил увеличил *средният доход* на *всички* класи на обществото, все пак възможно е да са се увеличили различията и *относителното* изоставане на едни доходи от други, и в резултат на това да изпъкнат по-остро противоречията между богатство и бедност. И тъкмо *защото* общата продукция се увеличава, а в същия размер се увеличават и потребностите, желанията и изискванията, затова именно *относителната* бедност може да се увеличава докато пък *абсолютната* намалява. Самоедът не е беден при наличието на рибено масло и гранива риба, защото в неговото затворено общество всички имат еднакви потребности. Ала в една *напредваща държава* — която за около едно десетилетие увеличава своята обща продукция в съотношение с обществото с една трета — работникът, който получава преди и след тези 10 години едно и също възнаграждение, не само че не е запазил благосъстоянието си, но е и обеднял с една трета» (ibid., p. 65—66).

Но за политическата икономия работникът е само работно животно, само сведен до най-необходимите телесни потребности скот.

«За да се развива един народ в духовно отношение по-свободно, той не бива да робува повече на своите телесни потребности, не бива да е повече крепостник на тялото си. Нужно е преди всичко да му остане *време,* за да *може* да твори и се наслаждава и в духовно отношение. Напредъкът в организацията на труда дава възможност за такова време. А и сега при новите двигатели и усъвършенствувани машини само един работник от памучните фабрики извършва често работа за 100, дори и за 250—350 предишни работници. Подобни резултати има във всички отрасли на производството, защото външни природни сили би-

ват впрягани все повече и повече за участие [X] в човешкия труд. Ако разходът на време и човешка сила за задоволяване на определено количество материални потребности сега е двойно по-малък, отколкото преди, то същевременно пък времето за духовно творчество и духовна наслада двойно се е увеличило, и то без да се накърнява на физическото благосъстояние. — Но дори и относно разпределението на плячката, която изтръгнахме из собствените владения на самия стар Кронос, решава все още зарът на слепия, несправедлив случай. Във Франция е изчислено, че при сегашното състояние на производството средно работно време от 5 часа дневно за всеки работоспособен [човек] би било достатъчно за задоволяване на всички материални интереси на обществото. . . Въпреки икономията на [работното] време чрез усъвършенстване на машините, продължителността на робския труд във фабриките за голяма част от населението се увеличила (ibid., p. 67—68).

Преходът от сложния ръчен труд има за предпоставка разлагането му на прости операции. Но ето че на първо време само *част* от еднообразно повтарящите се операции се падат на машините, а другата част — на хората. В съответствие пък с природата на нещата и на единодушната практика такава продължително еднообразна дейност е еднакво вредна за духа и за тялото; и така, при това *свързване* на машинната работа с обикновеното разделение на труда между многобройни човешки ръце неминуемо проличават и всички отрицателни страни на това разделение. И като последица от тези неизгоди е увеличената смъртност на фабричните [XI] работници. . . Тази голяма разлика между работата на хората с машини и *като* машини не била взета. . . под внимание» (ibid., p. 69).

«Ала за бъдещия живот на народите действуващите в машините стихийни природни сили ще бъдат наши роби и крепостници» (ibid., p. 74).

«В английските предачници са заети само 158 818 мъже и 196 818 жени. На всеки 100 работници от памучните фабрики в графство Ланкашър се падат 103 работнички, а в Шотландия дори 209. В английските ленени фабрики от Лийдз на 100 мъже се падали 147 жени, а в Дънди и на Шотландско източно крайбрежие дори 280. В английските копринени фабрики има много работнички; във вълнените фабрики, които изискват по-голяма физическа сила, има повече мъже. И в северноамериканските памучни фабрики били заети през 1833 г. също така при 18 593 мъже не по-малко от 38 297 жени. И така, поради измененията в организацията на труда кръгът на заетите с трудова дейност жени се разширява. . . жените стават икономически по-самостоятелни. . . Разликата между двата пола в техните социални отношения се е намалила» (ibid., p. 71—72).

«В английските предачници с парни и водни двигатели през 1835 г. са работили: 20 558 деца между 8—12 години; 35 867 между 12—13 години и, най-после, 108 208 между 13—18 години. По-нататъшният напредък в механиката спомага, разбира се, понеже освобождава човешката ръка все повече и повече от всички еднообразни трудови дейности — за постепенно отстраня[XII]ване на злината. Но на този бърз напредък се изпречва обстоятелството, че капиталистите имат възможност да разполагат по най-лек и най-изгоден начин със силите на низшите класи, включително и на децата, и ги използват до изтощаване, вместо да прибягнат до помощта на механиката» (*Schulz.* «Bewegung der Production», p. 70—71).

«Призивът на лорд Брум към работниците: «Станете капиталисти!» Това. . . [злината се състои в това], че милиони могат да си изкарат оскъдна прехрана само с напрегната, телесно сломяваща, морално и духовно осакатяваща работа; че са принудени да смятат за щастие дори нещастието да са си намерили *такава* работа» (ibid., p. 60).

«И така, за да живеят, хората без имот или капитал [les non propriétaires, die Nichtbesitzenden] са принудени пряко или косвено да постъпват на *служба*

при собствениците, т. е. да се поставят под тяхна зависимост» (Pecqueur. «Théorie nouvelle d'économie soc. etc.», p. 409[28]).

«*Домашна прислуга — възнаграждение: работници — работна заплата; служещи — [щатна] заплата или възнаграждение*» (ibid., p. 409, 410).

«Давам под наем труда си», «давам труда си срещу лихва», «работя вместо други».

«Давам под наем обекта на труда», «давам обекта на труда срещу лихва», «заставям други да работят вместо мене» (Ibid.,[p. 411]).

[XIII] «Тази икономическа структура обрича хората на такава мизерна работа, на такова безутешно и жалко унижение, че в сравнение с това дори дивашкото състояние ти се струва царски живот» (l. c., p. 417, 418). «Проституцията на лишените от собственост [се шири] във всичките [ѝ] форми» (p. 421—[422]). Събирачи на парцали.

Ч. Лаудън в статията [си]: «Разрешение на проблема за населението и т. н.», Париж, 1842[29], определя броя на проститутките в Англия на 60—70 000. На толкова възлизали и «жените със съмнителен морал» (p. 228).

«Средната продължителност на живота на тези нещастни улични твари — от тръгване по пътя на порока — е около шест или седем години. Следователно, за да се запази това число от 60—70 000 проститутки, би следвало в трите кралства [в Обединеното кралство] на този гнусен занаят годишно да се посвещават поне 8 до 9000 жени, а това означава приблизително 24 нови жертви всекидневно, или средно по *една* всеки час; ако същата пропорция важи за цялото земно кълбо, то следва да има постоянно милион и половина от тези нещастнички» (ibid., p. 229).

«Броят на най-бедните расте заедно с нарастването на тяхната нищета, а при крайните ѝ предели се сблъсква най-голям брой от човешки същества, за да си оспорват взаимно правото да страдат. . . В 1821 г. населението на Ирландия възлиза на 6 801 827 души. В 1831 то е вече 7 764 010 души; това е увеличение от 14% за десет години. В Ленстер, провинцията с най-добро благосъстояние, населението се е увеличило само с 8%, а в Конот, най-бедната провинция, прирастът възлиза на 21% (Extraits des Enquêtes publiées en Angleterre sur l'Irlande». Vienne, 1840)» *Buret*. «De la misère etc.», t. I, p. [36]—37[30]).

Политическата икономия разглежда труда абстрактно като вещ; «трудът е стока»; ако цената е висока, значи, че търсенето е много голямо; ако цената е ниска, значи, че предлагането е много голямо; «цената на труда като стока трябва все повече и повече да пада»; към това принуждава отчасти конкуренцията между капиталиста и работника, отчасти конкуренцията между работниците.

«. . .Работническото население, което продава своя труд, е принудено да се задоволява с най-малкия дял от продукта. . . нима теорията за труда като стока не е [чиста] теория на прикрито робство?» (l. c., p. 43). «Но впрочем, защо виждат в труда само разменна стойност?» (ib., p. 44). «Големите предприятия купуват предимно труда на жените и децата, защото е по-евтин от този на мъжете.» (l. c.). «Работникът не се намира в положението на *свободен продавач* спрямо този, който използва неговия труд. . . Капиталистът ще

използва труда само ако желае, докато работникът е винаги принуден да го продава. Стойността на труда се изгубва напълно, ако той не се продаде в момента. За разлика от истинските [стоки] трудът не може нито да се натрупва, нито пък дори да се спестява.

[XIV] Трудът е живот, а животът, ако не го възобновяваме всекидневно с храна, той линее и скоро загива. И така, за да е животът на човека стока, нужно е да се допусне робството» (l. c., p. 49, 50).

Ако впрочем трудът е стока, то е стока с най-злощастни качества. Но дори и съгласно принципите на политическата икономия той не е стока, защото не е *свободен «резултат на свободна пазарна сделка»* [l. c., p. 50]. Сегашният икономически строй

«снижава едновременно и цената, и възнаграждението на труда; той усъвършенствува работника, а изражда човека» (l. c., p. 52—53). «Индустрията е станала война, а търговията — игра» (l. c., p. 62).

«Само машините, които обработват памук, извършват (в Англия) работа за 84 000 000 работници от ръчния труд» (l. c., p. 193, note).

Индустрията се намираше досега в състояние на завоевателна война:

«Тя затриваше живота на хората, които образуват армията ѝ, така хладнокръвно като великите завоеватели. Нейната цел беше овладяване на богатството, а не щастието на хората» (Buret, L. c., p. 20). «Тези интереси» (т. е. икономическите) «ако бъдат предоставени свободно на самите себе си, ще трябва да изпаднат по необходимост в конфликт помежду си; те нямат друг посредник освен войната, а присъдите на войната обричат едните на поражение и смърт, а увенчават другите с победа. . . В този конфликт на противоположни сили науката търси ред и равновесие: според нея *постоянната война* е единственото да се постигне мир; тази война се нарича конкуренция» (l. c., p. 23).

«За да се води с успех, индустриалната война изисква многобройни армии, които да може да струпа в боя в едни и същи пункт, без оглед на жертвите, които ще бъдат дадени. И не от преданост или пък от чувство на дълг войниците от тези армии понасят възложеното им напрежение, а само да се спасят от неизбежно застрашаващ ги глад. Те нямат чувство на привързаност или на признателност към своите командири. Командирите пък не изпитват никакви чувства на доброжелателство към своите подчинени. За тях те не са хора, а само оръдия на производството, които трябва да дадат колкото се може повече и да изразходват колкото се може по-малко. Тези маси от работници, сгъстявани все повече и повече, не са спокойни никога, гнетени постоянно от мисълта, че могат да останат без работа. Индустрията, която ги е събрала, им дава възможност да живеят само дотолкова, доколкото има нужда от тях, а щом като не *са* ѝ необходими, тя ги изоставя без ни най-малко колебание; и работниците са принудени да предлагат себе си и своята сила на такава цена, каквато им се дава. Колкото е по-продължителна, по-мъчителна и по-гнусна предлаганата им работа, толкова по-малко им се заплаща; има такива, които с 16-часов работен ден, при постоянно напрежение, едва си изкупуват правото да не умрат от глад» (l. c., p. [68]—69).

[XV] «Ние имаме убеждението. . ., което се споделя от упълномощените да направят [парламентарно] разследване на положението на ръчните тъкачи, че за кратко време големите индустриални градове биха изгубили своето работническо население, ако не получаваха от съседните селски области непрекъснат приток от здрави хора и прясна кръв» (l. c., p. 362).

ПЕЧАЛБА ОТ КАПИТАЛА*

1. КАПИТАЛЪТ

[I] 1. Върху какво почива *капиталът,* т. е. частната собственост върху продуктите на чужд труд?

«Ако самият капитал не се свежда до кражба или измама, той все пак се нуждае от помощта на законодателството, за да освети наследството» (*Say*. T. I, p. 136 note[31]).

Как се става собственик на производителни фондове? Как се става собственик на продуктите, които се създават посредством тези фондове?

Чрез *положителното право.* (*Say*. T. II, p. 4.)

Какво придобива човек заедно с капитала, с наследяването на голямо състояние например?

«Човек, който наследява голямо състояние, не наследява наистина с това непосредствено политическа сила. Видът на силата, която това притежание му придава непосредствено и пряко, е *покупателна сила,* право за разпореждане с всичкия труд на други или с целия продукт на този труд, който [продукт] се намира по това време на пазара» (*Smith*. T. I, p. 61) [Руски превод, стр. 38—39].

Следователно капиталът е *командата сила* над труда и неговите продукти. Капиталистът притежава тази сила не заради своите лични или човешки качества, а доколкото е *собственик* на капитала. Силата на капиталиста, това е *покупателната* сила на неговия капитал, на която никой не може да противостои.

---

* В оригинала тази категория е обозначена с различни термини: Profit des Kapitals, Gewinn der Kapitalien, Gewinn des Kapitals, Gewinn и др. *Ред.*

По-късно ще видим, първо, как капиталистът упражнява посредством своя капитал командната си сила над труда, а след това пък — командната сила на капитала над самия капиталист.

Какво е капиталът?

«Une certaine quantité de travail amassé et mis en réserve.»* (*Smith*. T. II, p. 312) [Руски превод, стр. 244].

Капитал е *натрупан труд*.

2. *Фонд*, наличност [*fonds*, stock] е всяко натрупване на продукти на земята и на манифактурния труд. Фондът се нарича само тогава *капитал*, когато носи на своя собственик доход или печалба. (*Smith*, T. II, p. 191)[32].

2. ПЕЧАЛБАТА ОТ КАПИТАЛА

«Печалбата (der Profit, der Gewinn) от капитала е [нещо] напълно различно от *работната заплата*. Това различие се проявява в двойна форма; първо, печалбата от капитала се определя напълно от стойността на вложения капитал, макар че трудът по надзора и управлението при различни капитали може да бъде еднакъв; второ, че в големи фабрики всичкият този труд е поверен на главен надзирател (Hauptkommis), заплатата на когото не стои в никакво [пропорционално] отношение към капитала, [II] функционирането на който той следи.» И макар че собственикът не влага тук почти никакъв труд, той иска печалби в съответствие с големината на своя капитал (*Smith*. T. I, p. 97—99) [Руски превод, стр. 51].

Защо капиталистът изисква това съответствие [Proportion] между печалба и капитал?

«Той не би *имал интерес* да наема работниците, ако не очакваше от продажбата на тяхната продукция повече, отколкото е нужно, за да замести авансираните за работната заплата фондове», и не би имал *интерес* да влага по-скоро голяма, отколкото малка сума от фондовете, ако печалбата му не беше в съответствие с големината на вложените капитали ([*Smith*]. T. I, p. 96—97) [Руски превод, стр. 51].

Следователно капиталистът съпоставя печалбата, първо, с работната заплата, второ, с авансираната суровина.

А какво е съотношението между печалбата и капитала?

Но ако вече е трудно да се определи обикновената средна норма на работната заплата за дадено място и [дадено] време, то още по-трудно е да се определи [средната] печалба от капитала. Измененията в цената на стоките, с които капиталът борави, успехът или неуспехът на неговите съперници и клиенти, хилядите други случайности, на които са изложени стоките както по време на

* «Известно количество натрупан и оставен в запас труд». *Нем. ред.*

превоза, така и в складовете, причиняват всекидневно, почти всекичасно изменение в печалбата (*Smith*. Т. I, р. 179—180) [Руски превод, стр. 80]. Колкото и да е невъзможно да се определят точно печалбите от капиталите, все пак можем да имаме представа за тях по *лихвения процент*. Който може да печели много от взети в заем пари, плаща и много [лихва] за умението да си служи с тях, а който печели малко от тях, той плаща и малко [лихва] (*Smith*. Т. I, р. 181) [Руски превод, стр. 80]. «Съотношението, което трябва да се запази между обикновената лихвена норма и нормата на чистата печалба, се изменя неминуемо с увеличаване или намаляване на печалбата. Във Великобритания изчисляват в двоен размер на лихвата онова, което търговците наричат un profit honêtte, modéré, raisonnable*, просто изрази, които не означават нищо [друго] освен *средна и обичайна печалба*» (*Smith*. Т. I, р. 198) [Руски превод, стр. 86].

Каква е *най-ниската* норма на печалбата? Каква — *най-високата*?

Най-ниската норма на обикновената печалба от капитала трябва винаги да е *малко повече* от необходимото за изравняване на случайните загуби, на които е изложено всяко приложение на капитала. Този излишък е всъщност печалбата или le bénéfice net**. Така стои въпросът и с най-ниската норма на лихвения процент (*Smith*. Т. I, р. 196) [Руски превод, стр. 85].

[III] «*Най-високата норма*, до която могат да стигнат обикновените печалби, е тази, която *отнема напълно поземлената рента* на голяма част от стоките и свежда работната заплата на доставената стока до *най-ниската цена*, до просто поддържане на работника по време на работата. Работникът така или иначе трябва винаги да бъде хранен, докато го впрягат в работа; поземлената рента може да отпадне напълно.» Например: в Бенгалия агентите на Остиндийската търговска компания (*Smith*. Т. I, р. [197]—198) [Руски превод, стр. 86].

Освен всички облаги на една незначителна конкуренция, която капиталистът в този случай е в правото си да *използува*, той може да държи по един приличен начин пазарната цена над естествената цена.

Първо, чрез *търговска тайна*, когато пазарът е много отдалечен от тези, които продават там стоките си: именно чрез запазване в тайна измененията на цената, нейното повишаване над естественото равнище. Спазването на тайната има за последица това, че други капиталисти не насочват своя капитал също към този отрасъл.

А след това чрез фабрична тайна, при която капиталистът — с по-малки производствени разходи — може да доставя своите стоки на същите, дори на по-ниски цени от своите конкуренти, и то с по-голяма печалба. — (Измамата чрез запазване на тайната не е безнравствена? Борсова търговия.) — *Освен това:* когато производството е свързано с определена местност (като например скъпи вина) и *ефективното търсене* никога не може да бъде задоволено. И найпосле: чрез монопол на отделни лица и компании. Монополната цена достига възможния най-горен таван (*Smith*. Т. I, р. 120—124) [Руски превод, стр. 59—61].

---

* — прилична, умерена, разумна печалба. *Бълг. ред.*

** — чистата печалба. *Бълг ред.*

Други случайни причини, които могат да повишат печалбата от капитала:

Придобиването на нови територии или на нови търговски отрасли увеличава често, дори и в богата страна, печалбата от капитала, защото така се отнема на старите търговски отрасли част от капитала, намалява се конкуренцията, намалява се количеството на изнасяните на пазара стоки, цените на които тогава се увеличават; в такъв случай онези, които търгуват с тези стоки, могат да плащат по-големи лихви на вземаните в заем пари. (*Smith* . T. I, p. 190) [Руски превод, стр. 83—84].

«Колкото повече се обработва една стока, колкото повече става предмет на ръчна обработка, [толкова повече] се повишава тази част от цената, която се разпада на работна заплата и печалба, в сравнение с частта, която съставлява поземлената рента. С развитието на обработващата промишленост се увеличава не само броят на печалбите, но и всяка следваща печалба е по-голяма от предходната, защото капиталът, от който [IV] тя се получава, по необходимост винаги е по-голям. Капиталът, който дава работа на тъкачите, неминуемо винаги е по-голям от капитала, който дава работа на предачите, защото не само замества този последен капитал заедно с печалбите му, но освен това заплаща още работната заплата на тъкачите, а пък е необходимо печалбите да бъдат винаги в определено съотношение с капитала» (t. I, p. 102—103) [Руски превод, стр. 52—53].

Осъщественото от човешкия труд усъвършенствуване на природния продукт и на обработения природен продукт не увеличава работната заплата, а увеличава отчасти броя на капиталите, които носят печалба, отчасти размера на всеки следващ капитал в сравнение с предходния.

За печалбата, която капиталистът извлича от разделението на труда, [ще стане дума] по-късно.

Той [капиталистът] печели двойно: първо, от разделението на труда; второ, изобщо от усъвършенствуването на природния продукт като резултат на човешкия труд. Колкото е по-голям човешкият дял в една стока, толкова по-голяма е печалбата от мъртвия капитал.

«В едно и също общество средната норма на печалбите от капитала е много по-близко до едно общо ниво, отколкото работната заплата на различни видове труд» (t. I, p. 228) [Руски превод, стр. 97]. «При различно влагане на капитала обикновената норма на печалбата се изменя съобразно с по-голямата или по-малка сигурност във възвръщаемостта на капитала. Нормата на печалбата се увеличава с риска, макар и не в [съвсем] точно съотношение» (ibid., [p. 226—227]) [Руски превод, стр. 96].

От само себе си се разбира, че печалбите от капитала се увеличават и в резултат на намаляването или на поевтиняването на средствата за обръщение (например книжни пари).

3. ГОСПОДСТВОТО НА КАПИТАЛА НАД ТРУДА И МОТИВИТЕ НА КАПИТАЛИСТА

«Единственият мотив, който насочва собственика на капитала да го вложи в земеделието или в промишлеността, или в някой отрасъл на едрата или дребната търговия, [това] е ламтежът му за печалба. На собственика и наум не му идва никога да пресметне колко *производителен труд* ще погълне всяко от тези вложения [на капитал] [V] или колко ще увеличи стойността на годишния продукт на земята и труда в неговата страна» (*Smith*. Т. II, p. 400—401) [Руски превод, стр. 275—276].

«За капиталиста най-полезно прилагане на капитала е това, което му носи — при еднаква сигурност — най-голяма печалба. Това прилагане не винаги е най-полезно за обществото; най-полезно е онова влагане на капитала, което цели да извлече полза от производителните сили на природата» (*Say*. Т. II, p. [130]—131).

«Най-важните трудови операции се регулират и направляват съобразно с плановете и пресмятанията на тези, които влагат капиталите, а целта, която си поставят във всички тези планове и операции, е *печалбата*. И така: нормата на печалбата не нараства като поземлената рента и работната заплата с [нарастване на] общественото благосъстояние и не спада като тях с упадъка на обществото. Напротив: тази норма естествено е ниска в богатите страни и висока в бедните страни; и никъде не е така висока, както в страните, които най-бързо вървят към пълно разорение. Следователно интересите на тази класа не се намират в същата връзка с общите интереси на обществото, в каквато се намират интересите на другите две класи. . . Особените интереси на онези, които се занимават със специален отрасъл от търговията или промишлеността, са в известно отношение винаги различни от интересите на публиката, а често дори и враждебно противоположни на тях. Търговецът има винаги интерес да разширява пазара и да ограничава конкуренцията на продавачите. . . Това е класа от хора, чиито интереси не ще бъдат никога точно същите като интересите на обществото и които изобщо имат интерес да мамят и надхитряват публиката» (*Smith*. Т. II, p. 163—165) [Руски превод, стр. 195].

4. НАТРУПВАНЕТО НА КАПИТАЛИТЕ И КОНКУРЕНЦИЯТА МЕЖДУ КАПИТАЛИСТИТЕ

Увеличаването на капиталите, което повишава работната заплата, има тенденцията да намалява печалбата на капиталистите в резултат на *конкуренцията* между капиталистите (*Smith*. Т. II, p. 197) [Руски превод, стр. 80].

«Ако например капиталът, необходим за продоволствието на един град, се окаже разпределен между двама търговци, то конкуренцията ще принуди и двамата да продават по-евтино, отколкото ако капиталът се намираше в ръцете само на един човек; а ако пък е разпределен между 20[VI], конкуренцията ще бъде толкова по-голяма и толкова по-малка възможността да могат да се разберат помежду си и увеличат цената на своите стоки» (*Smith*. Т. II, p. 372—373) [Руски превод, стр. 266].

И тъй като вече знаем, че монополните цени са възможно най-високите, тъй като интересът на капиталистите дори от общо политико-икономическо гледище е враждебен [на интереса] на обществото, тъй като повишаването на печалбата от капитала влияе подобно

на сложната лихва[25] върху цената на стоката (*Smith*. T. I, p. 199—201) [Руски превод, стр. 87] — то *конкуренцията* е единственото защитно средство против капиталистите; по данни на политическата икономия тя влияе така благоприятно върху повишаването на работната заплата, както и върху поевтиняването на стоките в полза на потребителната публика.[33]

Обаче конкуренцията е възможна само в резултат на това, че капиталите се увеличават, и то в много ръце. Появата [пък] на много капитали е възможна само в резултат на многостранно натрупване, тъй като капиталът изобщо се създава само от натрупването, а многостранното натрупване преминава неизбежно в едностранно. Конкуренцията между капиталите увеличава натрупването на капиталите. Натрупването, което при господството на частната собственост е *концентрация* на капитала в малко ръце, е изобщо необходима последица, ако капиталите се оставят на естествения им ход, а посредством конкуренцията това естествено предназначение на капитала си пробива именно истински свободен път.

Стана вече дума, че печалбата от капитала е пропорционална на неговите размери. Следователно — като на първо време се абстрахираме напълно от преднамерената конкуренция — едър капитал се натрупва — пропорционално на своята големина — по-бързо, отколкото дребен капитал [VI].

[VIII] И така — вече съвсем независимо от конкуренцията, — натрупването на едрия капитал е вече много по-бързо, отколкото натрупването на по-дребния. Но да проследим по-нататъшния ход.

В резултат иа конкуренцията печалбите от капиталите се намаляват с увеличаването на капиталите. Следователно страда преди всичко дребният капиталист.

Увеличаването на капиталите и наличието на голямо количество от капитали имат по-нататък* за предпоставка прогресиращо богатство на страната.

«В страна, достигнала твърде висока степен на богатство, обикновената норма на печалбата е така малка, че лихвеният процент, който тази печалба позволява да се плаща, е много нисък, за да могат да живеят от тази парична лихва и други, освен най-богатите. Така че всички хора от средна заможност трябва сами да работят със своя капитал, да го влагат в някаква дейност или да участвуват в някой отрасъл от търговията» (*Smith*. T. I, p. [196]—197) [Руски превод, стр. 86].**

---

* — по-нататък» [«ferner»] не може да се разчете в ръкописа ясно. *Нем. ред.*

** След този абзац е зачеркнат следният текст: Колкото по-малко капитали се влагат в парична лихва и колкото повече се влагат в промишлеността или търговията; толкова повече се засилва конкуренцията между капиталистите. *Нем. ред.*

Това състояние е любимото състояние за политическата икономия.

«Съотношението между сумата на капиталите и сумата на доходите определя навсякъде съотношението, в което ще се намират дейността и безделието; където побеждават капиталите — там господствува дейността, а където побеждават доходите — там господствува безделието (*Smith*. T. II, p. 325) [Руски превод, стр. 249].

Как стои въпросът с влагането на капитала при тази засилена конкуренция?

«С увеличаване на капиталите трябва да се увеличава постепенно количеството на фондовете за лихвени заеми. С увеличаването на тези фондове паричната лихва се намалява, 1) защото пада пазарната цена на всички неща, колкото повече се увеличава тяхното количество, 2) защото *с увеличаването на капиталите в една страна става все по-трудно* да се вложи изгодно нов капитал. Появява се конкуренция между различните капитали, като притежателят на даден капитал полага всички усилия, за да овладее някоя стопанска дейност, обхваната вече от друг капитал. Но в повечето случаи той не може да се надява, че ще изтласка този друг капитал, ако не предложи [на контрагентите си] по-добри условия. Той е принуден не само да продава продукта по-евтино, но често, за да намери възможност за продажба, и по-скъпо да го купува. Колкото е по-голям фондът за заплащане на производителния труд, толкова повече се търси работна ръка: работниците намират лесно работа, [IX] а капиталистите срещат затруднения при търсене на работници. Конкуренцията между капиталистите предизвиква увеличаване на работната заплата и намаляване на печалбите» (*Smith*. T. II, p. 358—359) [Руски превод, стр. 260].

И така, дребният капиталист трябва да избира: 1) или да изразходва капитала си за лични нужди, защото не може да живее вече от лихвите, следователно трябва да престане да е капиталист, или 2) сам да създаде някаква стопанска дейност, да продава стоката си по-евтино, а да купува по-скъпо, отколкото по-богатия капиталист, и да заплаща по-висока работна заплата, следователно да се разори, тъй като пазарната цена — поради предположената [от нас] голяма конкуренция — е вече много ниска. Обратно: иска ли едрият капиталист да изтласка по-дребния капиталист, то той има по отношение на него всички предимства, които има капиталистът като капиталист спрямо работника. По-малките печалби се компенсират за него от по-големите му капитали, а може да търпи дори и временни загуби дотогава, докато по-дребният капиталист се разори и той се освободи от неговата конкуренция. Така натрупва за себе си печалбите на дребния капиталист.

Освен това: едрият капиталист закупува винаги по-евтино, отколкото дребният капиталист, защото закупува много по-големи количества. Следователно той може да продава без загуба по-евтино.

Но когато спадането на паричната лихва превръща средните

капиталисти от рентиери в производители, то увеличаването на предприемаческите капитали и — като последица от това — по-малката печалба предизвикват, обратно, спадане на паричната лихва.

«С намаляването на дохода, който може да се извлече от влагането на даден капитал, се намалява неизбежно и цената, която може да се плати за влагането на този капитал» (*Smith*. Т. II, р. 359) [Руски превод, стр. 260].

«Колкото повече се увеличават богатството, индустрията, населението, толкова повече се намалява паричната лихва, следователно и печалбата на капиталистите; но самите капиталисти пък се увеличават, и то още по-бързо от преди въпреки намаляването на печалбите. Едър капитал, макар и с малки печалби, се увеличава изобщо много по-бързо, отколкото малък капитал с големи печалби. Пари — пари правят, казва поговорката» (*Smith*. Т. I, р. 189) [Руски превод, стр. 83].

Когато на този едър капитал се противопоставят съвсем дребни капитали с малки печалби, както е при предположеното от нас състояние на голяма конкуренция, то той напълно ги поглъща.

Ето защо неизбежна последица при такава конкуренция е общо влошаване на стоките, фалшификации, заместители, масови отравяния, каквито стават в големите градове.

[X] Важно обстоятелство в конкуренцията на едрите и дребни капитали по-нататък е отношението между *основен капитал* и *оборотен капитал*.

«*Оборотен капитал* е капитал, който се използва за производство на хранителни стоки, в манифактурата и търговията. Този така вложен капитал не донася на притежателя си доход или печалба, докато остава негово притежание или докато продължава да си остава в същата форма. Той постоянно излиза от неговите ръце в някаква определена форма, за да се върне при него в някаква друга форма, и само посредством тази циркулация или това последователно превращение и тази размяна носи печалба. *Основен капитал* е капитал, вложен за подобряване на земята, закупуване на машини, уреди, занаятчийски инструменти и други подобни неща» (*Smith*. [Т. II], р. 197—198). [Руски превод, стр. 205—206].

«Всяка икономия в разхода по запазване на основния капитал е нарастване на чистата печалба. Съвкупният капитал на всеки капиталист се разделя по необходимост на негов основен капитал и негов оборотен капитал. Ако целият капитал си остава една и съща сума, то едната част ще е толкова по-малка, колкото по-голяма е другата. Оборотният капитал се изразходва за суровини, работна заплата и пущане в движение на производството. Следователно всяка икономия на основния капитал, която не намалява производителната сила на труда, увеличава фонда, който пуща в движение производството» (*Smith*. Т. II, р. 226) [Руски превод, стр. 215—216].

От самото начало се вижда, че отношението между основен капитал и оборотен капитал е много по-благоприятно за едрия капиталист, отколкото за дребния. Много големият банкер се нуждае само от малко повече основен капитал, отколкото много малкият. Ос-

новният капитал на единия и на другия се ограничава в разходи за кантората. Оръдията за производство на по-едрия земевладелец не се увеличават съразмерно с големината на неговото имение. А и кредитът, с който разполага едрият капиталист, за разлика от кредита на дребния, е толкова по-голяма икономия на основен капитал, именно на парични средства, които се налага да има винаги на ръка. И най-после, разбира се от само себе си, че и целият капитал на дребния капиталист не му стига [само] за основен капитал там, където индустриалният начин на производство е достигнал високо равнище, т. е. където почти всичкият ръчен труд е заменен с фабричен. Знае се, че селскостопанските работи в едрото земеделско стопанство заемат обикновено само незначително количество работна ръка.

При натрупване на едрите капитали се извършва изобщо и съответно концентриране и опростяване на основния капитал в сравнение с по-дребните капиталисти. Едрият капиталист си въвежда своеобразна [XI] организация на оръдията на труда.

«И в областта на индустрията вече всяка манифактура и фабрика представлява по-обхватно свързване на едно по-голямо веществено богатство с многобройни и разнообразни интелектуални способности и технически умения с оглед на *обща* цел на *производството*. . . Където законодателството се явява в защита на едрата поземлена собственост, там излишъкът от нарастващото население нахлува в сферата на занаятчийството; така че индустрията е областта, в която се струпва главно по-голямата част от пролетариата, както във Великобритания. Където пък законодателството допуска непрекъснато разделяне на земята, както във Франция, там се увеличава броят на дребните и задлъжнелите собственици, които поради непрестанното раздробяване [на земята] попадат в класата на нуждаещите се и на недоволните. Ако пък, най-после, това раздробяване и прекомерно задлъжняване достигнат до особено висока степен, то едрото земевладение поглъща пак дребното, както и едрата индустрия унищожава дребната; и тъй като се създават отново едри земевладения, то просто и ненужната за обработване на земята маса от безимотни работници се устремява пак в индустрията» (*Schulz*. «Bewegung der Production», p. [58]—59).

«Свойствата на един и същи вид стоки стават съвсем други с изменение на начина на производство, особено с употребата на машини. Само с изключване на човешка сила е станало възможно от фунт вълна на стойност 3 шилинга и 8 пенса [пени] да се получат 350 чилета прежда с дължина 167 английски или 36 немски мили и на стойност 25 гвинеи» (ibid., p. 62).

«За последните 45 години цените на памучните произведения в Англия са спаднали средно с $^{11}/_{12}$ и — по изчисленията на Маршал — едно и също количество фабрикат, за което още в 1814 г. се е заплащало 16 шилинга, сега струва 1 шилинг и 10 пенса [пени]. Значителното поевтиняване на индустриалните произведения увеличава както консумацията вътре в страната, така и продажбата на външния пазар. И във връзка с това във Великобритания броят на работниците в памучната индустрия след въвеждане на машините не само не се е намалил, но се и увеличил от 40 000 на милион и половина. [XII] А що се отнася до дохода на индустриалците и индустриалните работници, то със засилване на конкуренцията между фабрикантите печалбите им неизбежно намаляват в сравнение с количеството на доставените от тях стоки. От 1820 до 1833 г. брутната печалба на фабрикантите в Манчестър за топче басма спада от 4 шилинга

и 1 $1/_3$ пенса [пени] на 1 шилинг и 9 пенса [пени]. Но за изравняване на тази загуба обемът пък на производството се увеличил толкова повече. А като последица от това в отделни отрасли на индустрията се появява отчасти* свръхпроизводство, което пък предизвиква чести банкрути, поради които в класата на капиталистите и работодателите настъпва неустойчиво колебание и разклащане на собствеността, което обстоятелство изхвърля част от икономически разорените в редовете на пролетариата; при това често и внезапно неизбежно работата спира и намалява, което винаги се отразява тежко върху класата на наемните работници» (ibid., p. 63).

«Да дадеш под наем труда си, ще рече да започнеш своето робство; да дадеш под наем предмета на труда, ще рече да си осигуриш свободата. . . Трудът е човекът, а в предмета на труда, напротив, няма нищо от човека» (*Pecqueur*. «Théor. soc. etc.», p. 411—412[28]).

«Елементът *материя*, който не може да направи нищо за създаване на богатство без другия елемент, *труда*, придобива магическата сила да е плодоносен за тях**, сякаш самите те са вложили вътре в материята този друг необходим елемент» (ibid., l. c.). «Ако се приеме, че дневният труд на един работник му донася средно 400 франка годишно и че тази сума е достатъчна за оскъден живот на възрастен човек, това означава, че всеки собственик с годишен доход 2000 франка от рента, аренда, наем и т. н. принуждава косвено 5 човека да работят за него; 100 000 франка рента представляват труда на 250 души, а 1 000 000 [франка] — 2500 души (и следователно 300 милиона (Луи-Филип) — труда на 750 000 работници)» (ibid., p. 412—413).

«Собствениците са получили от изработения от хората закон правото да използват и да злоупотребяват със собствеността си, т. е. да правят каквото си искат с всички обекти на труда. . . Законът ни най-малко не ги задължава да осигуряват своевременно и винаги работа на безимотните, нито да им дават винаги достатъчна работна заплата и т. н.» (l. c., p. 413). «Пълна свобода относно характера, количеството, качеството, целесъобразността на производството, относно потреблението на богатствата, относно разполагането с обектите на всеки труд. Всеки е свободен да разменя своя продукт, както си иска, като не се съобразява с нищо друго освен със собствения си личен интерес» (l. c., p. 413).

«Конкуренцията не е израз на нищо друго освен на произволната размяна, която пък от своя страна е непосредствената и логична последица от индивидуалното право да използва всички оръдия на производството и да злоупотребява с тях. Тези три икономически момента, които всъщност представляват цялост — правото на ползване и злоупотреба, свободата на размяна и неограничената конкуренция, имат следните последици: Всеки произвежда каквото си иска, както си иска, когато си иска, където си иска; дава добро или лошо производство; произвежда твърде много или твърде малко, много късно или много рано, много скъпо или много евтино; никой не знае ще може ли да продава, кому ще продава, как ще продава, кога ще продава, къде ще продава. Така стои въпросът и със закупуването. [XIII] Производителят не знае нито потребностите, нито източниците на суровини, нито търсенето, нито предлагането. Той продава, когато си иска, когато може, където си иска, комуто си иска, на цена — каквато си иска. Така и купува. Във всичко това той винаги е играчка на случая, роб на закона на силния, на по-малко притеснения, на по-богатия. . . Докато на едни места няма никакво богатство, на други места пък то е в изобилие и се прахосва. Докато един производител продава много или твърде скъпо и с огромна печалба, друг не продава нищо или пък на загуба. . . Предлагането не се интересува от

* При Шулц: от време на време (zeitweise). *Нем. ред.*
** За тези, които владеят тази материя, този обект на труда. *Ред.*

търсенето, нито пък търсенето — от предлагането. Вие произвеждате, като се осланяте на изявените предпочитания и мода от страна на потребителите, но докато се наканите да предложите стоките, ето че вече тези прищевки на потребителите отминават и се появяват нови, насочени към друг вид произведения. . . неизбежните последици са постоянни и все по-многобройни банкрути, измамени надежди, внезапни разорения и неочаквани забогатявания; търговски кризи, закриване на предприятия, периодично свръхпредлагане или недостиг на стоки; неустойчивост и намаляване на заплатите и на печалбите, загуба и ужасно прахосничество на богатства, на време и на напрежение върху полесражението на ожесточена конкуренция» (l. c., p. 414—416).

Рикардо в своята книга [110] (поземлена рента): Нациите са само производствени работилници, човекът е машина за потребление и производство; човешкият живот — капитал; икономическите закони управляват слепешката света. За Рикардо хората не представляват нищо, произведеното [das Produkt] е всичко. В 26-а глава на френския превод се казва:

«За човек, който от капитал 20 000 франка печели годишно 2000 франка, би било съвсем безразлично дали неговият капитал създава работа на 100 или на 1000 души. . . Не стои ли така и въпросът с реалния интерес на една нация? Какво значение има, дали тя е с население от 10 или 12 милиона души, стига само нейният чист реален доход, нейната рента и нейните печалби да си остават все същите?» «Наистина» казва господин дьо Сисмонди (в «Nouveau principes. . .», t. II, p. 331], «нужно е само да се пожелае още следното: кралят, останал съвсем сам на острова, да върти постоянно една ръчка и с помощта на автомати да извършва цялата работа в Англия»[34].

«Фабрикантът, който купува труда на работника на толкова ниска цена че тя едва стига на работника за най-належащите нужди, не е отговорен нито за недостатъчното заплащане, нито за много голямата продължителност на работата: самият той попада под закона, който налага [на другите]. . . Нищетата не идва толкова от хората, колкото от силата на вещите» ([*Buret*]. L. c., p. 82).

«В Англия има много селища, където жителите не могат да обработват напълно земите си поради липса на капитали. Голяма част от вълната на южните шотландски провинции по необходимост се пренася на далечни разстояния по суша при лоши пътища, за да бъде обработвана в графството Йорк[шър], защото на мястото на нейното производство липсват капитали за манифактурна обработка. В Англия има значителен брой малки фабрични градове, жителите на които не разполагат с достатъчен капитал за превоз на техния индустриален продукт до далечни пазари, където този продукт се търси и намира купувачи. Тукашните търговци са [XIV] само агенти на по-богати търговци от някои големи търговски градове» (*Smith.* T. II, p. 382) [Руски превод, стр. 269]. «За да се увеличи стойността на годишния продукт от земята и труда, няма друго средство освен да се увеличи *броят на производителните работници* или да се повиши производителността на труда на досега заетите *работници*. . . И в единия, и в другия случай почти винаги е необходим добавъчен капитал» (*Smith* . T. II, p. 338) [Руски превод, стр. 253].

«И така, понеже [си] е в природата на нещата *натрупването* на капитал да предхожда по необходимост разделението на труда, то по-нататъшното [под]разделение на труда е в зависимост от постепенното натрупване на капиталите. Колкото повече се [под]разделя трудът, толкова повече се увеличава количеството на суровините, което може да бъде обработено от един и същ брой хора; а поне-

же работата на всеки работник постепенно все повече и повече се опростява, биват изнамирани множество нови машини, за да облекчат и съкратят тази работа. Ето защо е необходимо, колкото повече се разширява разделението иа труда, предварително да се натрупва същото количество хранителии продукти [както преди] и много по-голямо количество суровини, оръдия и инструменти, отколкото по-рано — при по-малко развити условия, за да се осигури постоянна заетост на същия брой работници. Във всеки производствен отрасъл броят на работниците се увеличава едновременно с разширяването тук на разделението на труда или по-скоро това увеличаване на техния брой им дава възможност да се разделят по този начин на групи и подгрупи» (*Smith.* Т. II, р. 193—194) [Руски превод, стр. 203—204].

«Както трудът не може да има това голямо увеличение на производителната [си] сила без предварително натрупване на капиталите, така и натрупването на капиталите предизвиква естествено това увеличение. Тъй като капиталистът иска да произведе с капитала си колкото е възможно по-голямо количество продукт, затова се стреми да въведе между своите работници най-целесъобразно разделение на труда и да ги снабди по възможност с най-добри машини. Успехът му в тези две насоки [XV] зависи от увеличаването на неговите капитали и от броя на хората, на които този капитал може да даде работа. И така, не само че количеството на труда се увеличава в една страна вследствие нарастването на капитала, който го привежда в движение, но същото това количество труд и произвежда — в резултат на това нарастване [на капитала] — много по-голямо количество продукт» (*Smith.* [L. с.], р. 194—195) [Руски превод, стр. 204].

Следователно *свръхпроизводство.*

«По-обширни комбинации на производителните сили. . . в индустрията и търговията посредством обединяване иа по-многобройни и по-многообразни човешки и природни сили за предприятия от по-голям мащаб. А също — тук-там — вече и по-тясно свързване на основните производствени отрасли помежду им. Така големи фабриканти правят усилия да се сдобият едновременно и с обширни имения, за да не са принудени да си доставят едва чрез трета ръка поне част от необходимите им за тяхната индустрия суровини; или се захващат във връзка със своите индустриални предприятия и с търговия не само за продажба на собственото си производство, но и за закупуване на разни други произведения които продават на своите работници. В Англия, където отделни фабриканти имат понякога 10—12 000 работници. . ., не са рядкост вече такива обединения на различни производствени отрасли под ръководство на *едно* лице, нещо като по-малки държави или провинции в държавата. Така собствениците на мини край *Бирмингъм* поемат напоследък целия процес на производството на желязо, който по-рано се разпределяше между различни фабриканти и собственици. Вж. [статията] «Der bergmännische Distrikt bei Birmingham» в списание «Deutsche Viertel-j[ahrs-Schrift]» кн. 3, 1838 година. — И, най-после, в станалите така многобройни големи акционерни компании виждаме обширни комбинации от паричните сили иа *много* участници с научните и технически познания и умения на други, на които е възложено изпълнението на работата. Така за капиталистите става възможно да влагат своите спестявания по най-различен начин, и то едновременно в селското стопанство, индустрията и търговията, поради което техните интереси стават много по-многостранни, [XVI] а противоречията между интересите на земеделието, индустрията и търговията се смекчават и изчезват. Но дори и тази по-добра възможност да се използва капиталът по най-различен начин неизбежно задълбочава противоположността между имотните и безимотни класи» (*Schulz.* L. с., р. 40—41).

Огромна печалба, която наемодателите извличат от нищетата. Наемите са толкова по-високи, колкото е по-голяма индустриалната нищета.

Извличат се печалби и от пороците на разорените пролетарии (проституция, пиянство, залагане в заложни къщи).

Натрупването на капиталите се засилва, а тяхната конкуренция отслабва, тъй като капитал и поземлена собственост се намират в едни и същи ръце, а така също защото капиталът е в състояние благодарение на големите си размери да комбинира различни отрасли на производството.

Безразличие по отношение на хората. Двадесетте лотарийни билета на Смит[35].

Общ и чист доход на Сей. [XVI]

ПОЗЕМЛЕНА РЕНТА

[I] *Правото на поземлените собственици* води своето начало от грабежа. (*Say*. T. I, p. 136, note). Поземлените собственици обичат, като всички хора, да жънат там, където не са сеяли, и изискват рента дори за естествените плодове на земята (*Smith*. T. I, p. 99) [Руски превод, стр. 52].

«Би могло да се помисли, че поземлената рента е само печалбата от капитала, който собственикът е използвал за подобрение на земята. . . Има случаи, когато поземлената рента може да бъде отчасти това. . ., обаче поземленият собственик изисква 1) рента дори за неподобрената земя, а каквото може да се разглежда като лихва или печалба от разходите за подобрението, в повечето случаи е само надбавка (добавка — Addition)* към тази примитивна рента; 2) освен това тези подобрения не винаги са направени от фондовете на поземления собственик, а понякога от фондовете на арендатора: и въпреки това, когато става дума да се поднови арендата, поземленият собственик обикновено изисква такова повишение на рентата, като че ли всички тези подобрения са направени от собствените му фондове; 3) да, той изисква понякога рента дори за това, което ни най-малко не може да бъде подобрено от човешка ръка!» (*Smith*. T. I, p. 301) [Руски превод, стр. 120].

Като пример за последния случай Смит посочва [растението] вълмо (Salzkraut, Seekrapp, salicorne)

«— вид морско растение, което след изгаряне дава алкална сол, която може да се употреби при производството на стъкло, сапун и т. н. То расте във Великобритания, предимно на различни места в Шотландия, но само на скали, засягани от прилив и отлив (hohe Flut, marée), които биват заливани два пъти на ден от морските вълни и техният продукт следователно не може да бъде увеличен с помощта на човешки труд. А въпреки това собственикът на такъв къс земя, където расте този вид растение, изисква такава рента, каквато изисква и от засятата със зърнени храни земя. Близо до Шотландските острови морето е извънредно богато [на риба]. Голяма част от техните жители [II] живее от риболов. Но за да може да се възползва от морския продукт, човек трябва да има жилище близо до

* «Добавка (Addition)» стои в ръкописа над «надбавка (Zutat)». *Нем. ред.*

морето. Поземлената рента [тук] се определя не от това, което арендаторът може да добие от земята, а от това, което може да извлече от земята и морето заедно» (*Smith*. T. I, p. 301—302) [Руски превод, стр. 120—121].

«Поземлената рента може да се разглежда като продукт на *природната сила* (Naturmacht), използването на която собственикът предоставя на арендатора във вид на наем. Този продукт е по-голям или по-малък в зависимост от големината на тази [природна] сила или, с други думи, в зависимост от размерите на естественото или изкуственото плодородие на земята. Това е онзи продукт от природата, който остава след приспадане или след балансиране на всичко, което може да се разглежда като дело на човека» (*Smith*. T. II, p. 377—378) [Руски превод, стр. 268].

«И така, *поземлената рента,* разглеждана като цена, която се заплаща за ползване на земята, е естествено монополна цена. Тя ни най-малко не е в зависимост от подобренията, които е направил собственикът на земята, или от това, което той трябва да взема, за да не губи, а от това, което арендаторът по възможност е в състояние да плаща, без да губи» (*Smith*. T. II, p. 302) [Руски превод, стр. 121].

«На класата на поземлените собственици, от трите производителни класи, доходът не струва ни труд, ни грижи, а сякаш — тъй да се каже — идва от само себе си, и то без какъвто и да било умисъл (Absicht)* или план от страна на тази класа» (*Smith*. T. II, p. 161) [Руски превод, стр. 194].

Вече чухме, че размерът на поземлената рента зависи от плодородността на земята.

Друг момент, от който тя зависи, е *местоположението* на земята.

«Рентата се изменя в зависимост от плодородността на земята, какъвто и да е нейният продукт, и в зависимост от местоположението, каквато и да е плодородността» (*Smith*. T. I, p. 306) [Руски превод, стр. 122].

«Ако [различните] участъци земя, рудници, места за риболов имат [съответно] еднаква [естествена] продуктивност, то техният продукт ще бъде в зависимост от размерите на вложените капитали за тяхното благоустройство и експлоатация, както и от повече [III] или по-малко умелото влагане на капиталите. Ако пък капиталите са [съответно] еднакви и еднакво умело вложени, продуктът ще стои в зависимост от естествената продуктивност на участъците земя, на местата за риболов и на рудниците» (*Smith*. T. II, p. 210) [Руски превод, стр. 209—210].

Тези схващания на Смит са важни, защото — при еднакви производствени разходи и еднакви размери [на капиталите] — те свеждат поземлената рента до по-голямата или по-малката продуктивност на земята. Следователно те доказват ясно извращенията на понятията в политическата икономия, която превръща продуктивността на земята в качество на поземления собственик.

Но нека видим сега как се образува поземлената рента в действителните взаимоотношения.

Поземлената рента се определя от *борбата между арендатор и поземлен собственик*. Навсякъде в политическата икономия като

* В ръкописа: разбиране (Einsicht). *Нем. ред.*

основа на обществената организация се признава враждебната противоположност на интересите, борбата и войната.

Да видим сега какви са взаимоотношенията между поземлен собственик и арендатор.

«При уговаряне на условията за арендата поземленият собственик се стреми да не даде възможност на арендатора да изкара повече, отколкото е необходимо за възстановяване на вложения капитал за доставени семена и работна заплата, за закупуване и поддържане на работен добитък и инструменти, и колкото е обикновената печалба на другите арендатори от същия район. Очевидно това е най-малкото, с което може да се задоволи арендаторът, без да е в загуба, а поземленият собственик рядко е склонен да му отпусне повече. Всичко, което остава от продукта или от неговата цена извън горния размер, собственикът се старае — независимо от начина на реализирането му — да го задържи [за себе си] като поземлена рента: най-голямата, която арендаторът може да плати при сегашното състояние на [IV] земята. Този остатък може да се разглежда винаги като естествена поземлена рента или като рента, с която обикновено се дават под аренда повечето от поземлените участъци» (*Smith.* T. I, p. 299—300) [Руски превод, стр. 120].

«Поземлените собственици» — казва Сей — «упражняват своеобразен монопол спрямо арендаторите. Търсенето на тяхната стока — земята, може непрекъснато да се засилва; обаче количеството на стоката им се простира само до известен предел. . . Договорът, който се сключва между поземления собственик и арендатора, винаги е възможно най-изгоден за първия. . . А освен изгодата, която извлича от природата на нещата, той извлича и друга — от своето положение и по-голямо състояние, от своя кредит и авторитет. Но вече първата изгода е достатъчна, за да е винаги в състояние да печели *единствено* той от благоприятните условия на поземления участък. Построяването на канал, на път, увеличаването на населението и на благосъстоянието на даден район повишават винаги цената на арендата. . . Самият арендатор може наистина да подобри за своя сметка земята, но от вложения капитал той ще има облага само докато трае договорът за арендата, а с изтичането срока на договора от подобренията ще се ползва поземленият собственик. От този момент той ще взема лихвите от вложения за подобренията капитал, без да е правил разходи, защото арендата се увеличава сега съответно на подобренията» (*Say.* T. II, p. [142]—143).

«Ето защо поземлената рента, разглеждана като плащаната за използване на земята цена, естествено е най-високата цена, която арендаторът може да плаща при сегашното състояние на поземления участък» (*Smith.* T. I, p. 299) [Руски превод, стр. 120].

«Затова поземлената рента за използване повърхността на поземления участък възлиза в повечето случаи само на една трета от общата продукция и най-често това е постоянна и независима от случайните колебания [V] на реколтата рента» (*Smith.* T. I, p. 251) [Руски превод, стр. 137]. «Тази рента възлиза рядко на по-малко от една четвърт от съвкупния продукт» (ibid., t. II, p. 378).

Не при всички стоки може да се заплати *поземлената* рента. Например в някои места за камъни не се заплаща поземлена рента.

«На пазара могат да се доставят обикновено само тези продукти от земята, само тези части от продукта на земята, чиято обикновена цена е достатъчна за възстановяване на необходимия за транспорт капитал и за получаване на обикновената печалба от капитала. Ако цената посреща всичко това и остава нещо,

то този излишък минава естествено към поземлената рента. Ако пък цената само покрива всичко това, то стоката може наистина да бъде доставена на пазара, но не остава нищо на собственика на земята за заплащане на поземлената рента. Ще бъде ли или няма да бъде цената повече от достатъчна за покриване на всички производствени разходи? Това зависи от търсенето» (*Smith* . Т. I, р. 302—303) [Руски превод, стр. 121].

«Поземлената рента влиза в състава на *цената на стоките* по съвсем друг начин, отколкото работната заплата и печалбата от капитала. *Високата или ниска норма на работната заплата и печалбите* е *причината* за високата или ниска цена на стоките: високата или ниска норма на поземлената рента е *последица* от цената» (*Smith*. Т. I, р. 303—[304]) [Руски превод, стр. 121].

Към *продуктите,* които винаги носят *поземлена рента,* спадат *хранителните продукти.*

«Понеже хората, като всички животни, се размножават в съотношение с наличните им средства за живеене, затова винаги има по-голямо или по-малко търсене на хранителни продукти. Срещу хранителни продукти винаги ще може да се купи по-голямо или по-малко количество [VI] труд и винаги ще се намерят хора, разположени да извършат някаква работа, за да се сдобият с хранителни продукти. Трудът, който може да се купи срещу хранителни продукти, наистина не е винаги равен на труда, който би могъл да [пре]живее с тези хранителни продукти, ако се разпределяха най-икономично, и то поради това, че за труда работната заплата понякога е висока. Но за хранителни продукти може да се купи винаги толкова труд, колкото да изхрани този вид труд в съответствие с обичайната в дадена страна норма за неговото съществуване. Почти при всички възможни положения земята произвежда повече храна, отколкото е нужна за изхранване на всичкия труд, който допринася да бъде доставена тази храна* на пазара. Излишъкът от тази храна винаги е предостатъчен да осигури печалба на капитала, който привежда този труд в движение. И така, винаги остава нещо, за да даде рента на поземления собственик» (*Smith*. Т. I, р. 305—306) [Руски превод, стр. 122]. «Поземлената рента не само води началото си от храната, но и след това, когато друга част от продукцията на земята е в състояние да дава рента, то и тази допълнителна рента се дължи [в последна сметка пак] на хранителните продукти: поради тяхното производство нараства [производителната] сила на труда, необходима за култивиране и подобряване на почвата» (*Smith*. Т. I, р. 345) [Руски превод, стр. 135]. «И тъй, хранителните продукти са винаги достатъчни за заплащане на поземлената рента» (t. I, р. 337) [Руски превод, стр. 132]. «Броят на населението на която и да е страна е в зависимост не от наличието на материалите, с които може да го облече и подслони, а в зависимост от наличието на продуктите, с които може да го изхрани» (*Smith*. Т. I, р. 342) [Руски превод, стр. 134].

«Двете най-големи човешки потребности след храната са облеклото и жилището» (с отоплението). «В повечето случаи те носят поземлена рента, но това не винаги е задължително» (ibid., t. I, р. [337]—338). [Руски превод, стр. 133]. [VI]

[VIII] Нека видим сега как поземленият собственик експлоатира всички предимства на обществото.

1) Поземлената рента се увеличава заедно с [увеличаване на] населението[36] (*Smith*. Т. I, р. 335) [Руски превод, стр. 132].

* — в ръкописа: труд (Arbeit). *Нем. ред.*

2.) Ние чухме още от Сей как поземлената рента се увеличава заедно с [построяването на] жп линии и т. н., с подобряването, сигурността и увеличаването на съобщителните средства.

3) «Всяко подобряване [на] състоянието на обществото води към *пряко* или *косвено* увеличаване на поземлената рента, към увеличаване [на] реалното богатство на [поземления] собственик, т. е. към увеличаване на възможностите му да закупува чужд труд или неговия продукт. . . Засилването в подобрението и обработването на поземлените участъци води пряко нататък. С увеличаване на продукта неизбежно се увеличава и частта на поземления собственик от този продукт. . . Покачването на реалната цена на тези видове суровини, например покачването на цената на добитъка, води също пряко към увеличаване на поземлената рента, и то в още по-голямо съотношение. С нарастването на реалната стойност на продукта нараства неизбежно не само реалната стойност от частта на поземления собственик — а с това се засилва и неговата реална власт над чужд труд, — но с [нарастването на] тази стойност се увеличава пропорционално на общия продукт и големината на тази част на поземления собственик. След като се е покачила реалната цена на този продукт, не се изисква повече труд [от преди] за неговото произвеждане (доставяне) и за възвръщане на вложения капитал заедно с обикновената му печалба. И така, частта, която остава и принадлежи на поземления собственик, ще бъде — по отношение на съвкупния продукт — много по-голяма, отколкото е била преди» (*Smith*. T. I, p. 157—159) [Руски превод, стр. 193].

[IX] Увеличеното търсене на суровини, а оттам и повишението на стойността [им] може да произтича отчасти от увеличаване на населението и увеличаване на неговите потребности. Но и всяко ново изобретение, всяко ново приложение от промишлеността на някаква досега съвсем никак или малко употребявана суровина увеличава поземлената рента. Така например с въвеждането на железопътните линии, на параходите и т. н. [поземлената] рента на каменовъглените мини извънредно много нарасна.

Освен тази изгода — от промишлеността, от изобретенията, от труда, — от която се ползва поземленият собственик, ще видим веднага още една друга изгода.

4) «Видовете подобрения в производителната сила на труда, които пряко водят към намаляване на реалната цена на промишлените изделия, косвено водят към увеличаване на реалната поземлена рента. Поземленият собственик разменя срещу изделия на промишлеността тази част от своите суровини, която е извън нуждите му за лично потребление, или цената на тази част. Всичко, което намалява реалната цена на продуктите от промишлеността, увеличава реалната цена на селскостопанските продукти. Отсега нататък същото количество суровини [ще] отговаря на по-голямо количество [промишлени] продукти и поземленият собственик [ще] е в състояние да си набавя в по-голямо количество разни предмети за удобство, украса и лукс» (*Smith*. T. II, p. 159) [Руски превод, стр. 193].

Но когато Смит от факта, че поземленият собственик експлоатира всички изгоди на обществото, прави [X] извода (t. II, p. 161), че

интересите на поземления собственик винаги са идентични с интересите на обществото, то това е глупост. Според политическата икономия при господството на частната собственост заинтересоваността на даден индивид от обществото е право противоположна на заинтересоваността на обществото от този индивид, както заинтересоваността на лихваря от прахосника ни най-малко не съвпада с интересите на прахосника.

Ние напомняме само мимоходом за болезнената склонност на поземления собственик към монополи, насочена срещу поземлената собственост на чужди страни, откъдето например водят началото си житните закони. Тук няма да се спираме и на средновековното крепостничество, на робството в колониите, на нищетата на селяните-надничари* във Великобритания. Ще се придържаме към основните положения на самата политическа икономия.

1) Поземленият собственик е заинтересован от благоденствието на обществото, се казва в основните положения на политическата икономия; той е заинтересован от увеличаване на населението и на промишленото производство, от увеличаване на потребностите на обществото, с една дума — от нарастване на [неговото] богатство, а това нарастване съгласно досегашните проучвания е идентично с нарастването на нищетата и робството. Фактът, че [жилищните] наеми се увеличават заедно с увеличаване на нищетата, е пример за заинтересоваността на поземления собственик от обществото, защото с [растежа на жилищните] наеми расте и поземлената рента — лихвата срещу мястото, върху което е построен [жилищният] дом.

2) Според самите политико-икономисти интересите на поземления собственик са враждебно-противоположни на интересите на арендатора, т. е. вече на значителна част от обществото.[37]

[XI] 3) Понеже поземленият собственик може да изисква от арендатора толкова повече рента, колкото по-малко работна заплата изплаща арендаторът, и понеже арендаторът намалява толкова повече работната заплата, колкото повече поземлена рента изисква собственикът [на земята], то интересите на поземления собственик са точно така враждебни на интересите на земеделските работници (ратаите), както интересите на фабрикантите са враждебни на интересите на работниците. Поземленият собственик също свежда работната заплата до минимума.

4) Понеже реалното намаляване на цените на промишлените продукти увеличава поземлената рента, собственикът на земята следователно е пряко заинтересован от намаляването на работната запла-

* «Надничари» (Taglöhner) стои в ръкописа над «селяните» (Landleute). *Нем. ред.*

та на промишлените работници, от конкуренцията между капиталистите, от свръхпроизводството, от ужасната нищета — последица на развиващата се промишленост.

5) И така, ако интересите на поземления собственик далеч не са идентични с интересите на обществото, ако те са враждебно-противоположни на интересите на арендаторите, на селските работници (ратаите), на промишлените работници и на капиталистите, то дори и интересите на един поземлен собственик не са идентични с интересите на друг поземлен собственик — поради конкуренцията, която сега ще разгледаме.

Взаимоотношенията между едра поземлена собственост и дребна поземлена собственост са като взаимоотношенията между едър и дребен капитал. Но към това се прибавят още и особени обстоятелства, които неизбежно предизвикват натрупване на едрата поземлена собственост и поглъщане на дребната от едрата.

[XII] 1) Относителният брой на работниците и на оръдията на труда не намалява никъде толкова много с увеличаване на фондовете [предприятията], колкото при земеделието. А така също възможността за всестранна експлоатация, за намаляване на производствените разходи и умело разделение на труда не се увеличава никъде толкова много с увеличаване на фондовете [предприятията], колкото при земеделието. Колкото и да е малка една нива, броят на необходимите оръдия на труда като плуг, трион и т. н. достига определена граница, повече от която не може да бъде намален, докато намаляването на поземлената собственост може да слезе много под тази граница.

2) Едрата поземлена собственост си натрупва лихвите, които капиталът на арендатора е вложил в подобряване на почвата. Дребната поземлена собственост следва да вложи свой собствен капитал. Така че за нея цялата тази печалба отпада.

3) Докато всяко обществено подобряване е от полза на едрата поземлена собственост, на дребната то е от вреда, защото изисква от нея да има на разположение все повече пари в брой.

4) Във връзка с тази конкуренция наложително е да се разгледат още два важни закона:

α) Рентата от поземлените участъци, които се обработват за произвеждане на хранителни продукти за хората, регулира рентата на повечето от останалите обработваеми поземлени участъци (*Smith*. Т. I, р. 331) [Руски превод, стр. 130].

Хранителни продукти като месо (добитък) и т. н. може да произвежда в края на краищата само едрата поземлена собственост. Тя регулира следователно рентата на другите поземлени участъци и може да я сведе до минимум.

В такъв случай дребният поземлен собственик, който сам обработва земята си, се намира спрямо едрия поземлен собственик в такова положение, в каквото положение се намира спрямо фабриканта един занаятчия, притежаващ собствен инструмент. Дребният поземлен собственик се е превърнал просто в оръдие на труда. [XVI] Поземлената рента изчезва напълно за дребния земевладелец: остава му най-много лихвата от неговия капитал и работната му заплата; защото поради конкуренцията поземлената рента може да бъде сведена дотам, да е равна тъкмо само на лихвата от капитала, вложен не от самия земевладелец.

β) Впрочем, вече разбрахме, че при еднаква плодородност и при еднакво умела експлоатация на поземлените участъци, на мините и местата за риболов продуктът е пропорционален на размерите на капиталите. Следователно: победа на едрия поземлен собственик. А при равни капитали пък [продуктът] е пропорционален на плодородността. И така, при равни капитали побеждава собственикът на по-плодородната земя.

γ) «За която и да е мина изобщо може да се каже, че тя е доходна или недоходна според това дали количеството минерал, което може да бъде извлечено от нея, като се прилага с определено количество труд, е по-голямо или по-малко, отколкото същото количество труд може да извлече от повечето от другите мини от същия вид » (*Smith*. T. I, p. 345—346) [Руски превод стр. 135]. «Цената [на продукцията] на най-доходните мини регулира цената на въглищата за всички други мини от околността. Поземлен собственик и фабрикант — и двамата намират, че ако продават продукцията на по-ниска цена, отколкото своите съседи, съответно ще имат: първият по-голяма рента, вторият — по-голяма печалба. При това положение съседите също са принудени да продават [своята продукция] на същата цена, макар че за тях е трудно да правят това и макар че тази цена все повече намалява, а от това те понякога губят цялата си рента и цялата си печалба. И поради това някои мини биват напълно изоставяни, други вече не носят рента и могат по-нататък да бъдат експлоатирани само от самия поземлен собственик» (*Smith*. T. I, p. 350) [Руски превод, стр. 137]. «След откриването на мините в Перу повечето от сребърните мини в Европа биват изоставени. . . Същото става и с мините в Куба и Санто Доминго, че дори и със старите мини в Перу след откриването на мини в Потоси» (t. I, p. 353). [Руски превод, стр. 138].

Съвсем същото, каквото Смит казва тук за мините, важи повече или по-малко за поземлената собственост изобщо.

δ) «Трябва да се отбележи, че [обикновената] пазарна цена на поземлените участъци зависи винаги от обикновената пазарна норма на лихвения процент. . . Спадне ли поземлената рента твърде много под лихвения процент, то никой няма да иска да купува поземлени участъци, което скоро би довело пак до снижаване на тяхната пазарна цена. Напротив, ако поземлената рента е значително повече от лихвения процент на капитала, то всички ще искат да закупуват поземлени участъци, което пък скоро ще възстанови тяхната [обикновена] пазарна цена» (*Smith*. T. II, p. [367]—368) [Руски превод, стр. 263—264].

Поради тази зависимост на поземлената рента от лихвения процент следва, че поземлената рента неизбежно все повече ще намалява, така че в края на краищата от поземлената рента ще могат да живеят само най-богатите хора. И така: конкуренцията между поземлените собственици, които не дават под аренда земята си, става все по-голяма. Част от тях се разоряват. Нова концентрация на едрата поземлена собственост. [XVII] Тази конкуренция има понататък за последица това, че голяма част от поземлената собственост отива в ръцете на капиталистите, така че капиталистите стават същевременно поземлени собственици, както пък по-дребните поземлени собственици са [станали] вече изобщо само капиталисти. А едновременно с това пък част от едрите поземлени собственици биват индустриализирани.

И така, крайният резултат е премахването на разликата между капиталист и поземлен собственик, така че населението се състои вече, общо взето, само от две класи — работническата класа и класата на капиталистите. Това търгашеско разпродаване на поземлената собственост, превръщането на поземлената собственост в стока, е окончателното пропадане на старата аристокрация и последното утвърждаване на паричната аристокрация.

1) Сантименталните сълзи, които проливат във връзка с това романтиците[38], са ни чужди. Те непрестанно смесват позора, който се крие в *търгашеските машинации*[39] *със земята,* с напълно целесъобразното, в границите на частната собственост необходима и желателна последица, която се съдържа в *търгашеските машинации с частната собственост* на земята. Феодалната поземлена собственост е вече — по самата си същност — резултат от търгашески машинации със земята; земя, от която човекът се е отчуждил и поради което тя му се противопоставя под формата на малцина едри земевладелци.

Във феодалното земевладение се крие вече господството на земята над хората като господство на някаква чужда сила [над тях]. Крепостникът е придатък към земята. На земята принадлежи също така и владетелят на майората — първородният син. Земята го наследява. Изобщо господството на частната собственост започва със земевладението, то е нейна основа. Но при феодалното земевладение владетелят *изглежда* поне като крал на земевладението. Налице е също още и привидност на по-съкровено отношение между собственик и земя, отколкото е това при обикновеното *веществено* богатство. Поземленият участък се индивидуализира със своя господар: има неговата титла — баронска или графска, има неговите привилегии, неговата юрисдикция, неговото политическо отношение и т. н. Поземленият участък се явява като неорганично тяло на своя господар.

Оттук и поговорката: «nulle terre sans maître»*, с която се дава израз на срасналостта на господарското величие с поземленото владение. А и господството на поземлената собственост не се явява тук като непосредствено господство на чистия капитал. Спадащите към поземлената собственост я имат по-скоро за свое отечество. Това е национализъм с твърде ограничен характер.

[XVIII] Тъкмо така и феодалната поземлена собственост дава името на своя владетел, както кралството дава името на своя крал. Историята на неговия род, историята на неговия дом и т. н., всичко това индивидуализира за него поземлената му собственост, превръща я просто в негов дом, олицетворява я. Тъкмо така и тези, които обработват неговата поземлена собственост, не са *надничари,* а или и самите те, като крепостни, са негова собственост, или пък са спрямо него в отношение на почит, на поданство, на [известна] повинност. Ето защо неговата позиция към тях е непосредствено политическа, а има същевременно *емоционална* страна. Нрави, характер и т. н. се изменят от поземлен участък на поземлен участък и сякаш са едно цяло [със съответния] участък, докато по-късно само кесията свързва вече човека с поземления участък, а не характерът, не индивидуалността на човека. И най-после: той [поземленият собственик] не се стреми да извлече възможната най-голяма облага от владението си. Напротив: той изразходва всичко, което е налице, а грижата за добиване [на нови блага] спокойно предоставя на крепостните и на арендаторите. Това е отношението на [земевладелската] аристокрация към поземленото владение, което обкръжава с романтичен ореол земевладелеца.

Нужно е да се премахне тази привидност, а поземлената собственост — коренът на частната собственост — да бъде въвлечена напълно в движението на частната собственост и да стане стока; [нужно е] господството на собственика да се яви очистено от всякаква политическа окраска, като чисто господство на частната собственост, на капитала; [нужно е] отношението между собственик и работник да бъде сведено до политико-икономическото отношение между експлоататор и експлоатиран, а [. . .] личното отношение на собственика към неговата собственост да се прекъсне и тази собственост да стане само *веществено,* материално богатство; [нужно е] на мястото на почетния брак със земята да дойде бракът по сметка, и земята да се сведе — като човека — до [търгашеска] продажбена стойност. Нужно е да се яви също в своята цинична форма мръсното користолюбие, което е коренът на поземлената собственост. Нужно е спокойният монопол да се превърне в подвижен и неспокоен монопол —

* — няма земя без господар. *Ред.*

в конкуренция, а безделната наслада от чуждия кървав пот — в наслада от дейната търговия с него. Нужно е най-после поземлената собственост да покаже в тази конкуренция под формата на капитал своето господство както над работническата класа, така и над самите собственици, като законите на движението на капитала ги разоряват или издигат. По такъв начин на мястото на средновековната поговорка nulle terre sans seigneur* идва днешната поговорка: l'argent n'a pas de maître**, в която е даден израз на пълното господство на мъртвата материя над хората.

[XIX] 2.) Относно спора за разделяне или неразделяне на поземленото владение следва да се отбележи следното:

Разделянето на поземленото владение отрича *едрия монопол* на поземлената собственост, премахва го, но само като придава на този монопол *всеобщ характер*. Това разделяне не премахва основата на монопола — частната собственост. То засяга формата на съществуване, но не и същността на монопола. В резултат от това разделянето на поземлените владения става жертва на законите на частната собственост. Разделянето на поземленото владение съответствува именно на движението на конкуренцията в индустриалната област. Освен политико-икономическите неизгоди от разделянето на оръдията и от разпръскването на труда (добре да се различи от разделението на труда: работата не се разделя между мнозина, а една и съща работа се извършва от всеки отделно, т. е. има многократно повторение на една и съща работа), това разделяне също се превръща неизбежно, както и гореспоменатата конкуренция, в натрупване [и концентрация].

И така там, където се извършва разделяне на поземленото владение, не остава нищо друго, освен връщане към монопола в още по-отвратителна форма или пък да се отрече, да се отхвърли самото разделяне на поземленото владение. Но това не е връщане към феодалното земевладение, а премахване изобщо на частната собственост върху земята. Първото премахване на монопола е винаги равносилно на предаване на същия всеобщ характер, разширяването на неговото съществуване. Такова премахване на монопола, при което той е достигнал своето най-широко и най-обхватно съществуване, е равносилно на пълното му унищожаване. Асоциацията, приложена спрямо земята, използва предимството на едрото земевладение в икономическо отношение и осъществява за пръв път първоначалната тенденция на разделянето, а именно — равенството; точно така асоциацията възстановява по разумен път, а не посредством крепостниче-

* — няма земя без сеньор. *Ред.*
** — парите нямат господар. *Ред.*

ство, господство и нелепа собственическа мистика и емоционалното отношение на човека към земята: земята престава да е обект на търгашество и благодарение на свободния труд и свободната наслада става отново истинска, лична собственост на човека. Голямо предимство на разделянето [на поземленото владение] е това, че тук масата, която не може повече да се реши [за връщане] към крепостническа робия, загива по друг начин от собствеността в сравнение с индустриалната маса.

Що се отнася до едрото поземлено владение, то неговите защитници винаги са идентифицирали по софистичен начин политико-икономическите изгоди, които предлага едрото земеделие, с едрата поземлена собственост, сякаш тези изгоди не са получили, тъкмо с премахване на собствеността, от една страна, своята [XX] възможно най-голяма степен, а — от друга страна — не са станали едва с това социално полезни. Тези защитници на едрото поземлено владение нападат също търгашеския дух на дребното земевладение, сякаш едрото поземлено владение, дори вече в неговата феодална форма, не съдържа латентно в себе си търгашеството, а изобщо и да не говорим за съвременната английска форма на поземлената собственост, където феодализмът на земевладелеца и търгашеството и индустриалната предприемчивост на арендатора са свързани.

Разделянето на поземленото владение упреква едрата поземлена собственост в монополизиране, но и тя от своя страна може да упрекне в същото поземленото владение, тъй като и разделянето на поземленото владение се основава върху монопола на частната собственост; и както едрата поземлена собственост упреква поземленото владение в разделяне, така и то от своя страна може да упрекне едрата поземлена собственост в същото, тъй като и тука господствува разделянето, само че в закостеняла, замразена форма. А изобщо частната собственост се основава изобщо на разделянето. Впрочем както разделянето на поземленото владение води обратно към едра поземлена собственост от капиталистически тип, така и феодалната поземлена собственост, колкото и да се съпротивява, неизбежно ще бъде подложена на разделяне или най-малкото ще падне в ръцете на капиталистите.

И това става, защото едрата поземлена собственост, както в Англия, тласка голямата част от населението в ръцете на индустрията и докарва своите собствени работници до пълна нищета. Така че тя създава и увеличава мощта на своя враг, на капитала, на индустрията — като пропъжда към врага бедните и цялата дейност на страната. Едрата поземлена собственост превръща мнозинството от населението в индустриално, т. е. превръща го в противник на едрата поземлена собственост. Индустрията, достигнала сега — както в Англия—

голяма мощ, изтръгва постепенно от едрата поземлена собственост монопола ѝ относно чужбина и я хвърля в конкуренция със земевладелците от другите страни. А именно при господството на индустрията поземлената собственост може да осигури своето феодално величие само чрез монопол по отношение на чужбина и така да се запази от общите закони на търговията, които противоречат на феодалната ѝ същност. Въвлечена веднъж в конкуренцията, поземлената собственост следва законите на конкуренцията като и всяка друга стока, подчинена на конкуренцията. И тя става неустойчива, намалява се и се увеличава, преминава от ръце на ръце, и никакъв закон не може вече да я задържи в малкото предопределени ръце. [XXI] Непосредствената последица е раздробяване в много ръце, във всеки случай изпадане под властта на индустриалните капитали.

И най-после: едрото земевладение, запазено насилствено по такъв начин [чрез забрана на разделянето] и създало до себе си голяма индустрия, води още по-бързо до криза, отколкото разделянето на поземленото владение, при което силата на индустрията остава все още на второ място.

Едрото земевладение, както виждаме [това] в Англия, вече е изгубило в такава степен своя феодален характер и е придобило индустриален характер, в каквато степен прави усилия да изкара по възможност повече пари. То [дава] на собственика възможната най-голяма поземлена рента, а на арендатора възможната най-голяма печалба от своя капитал. Ето защо земеделските работници са сведени вече до минимум, а класата на арендаторите представлява вече вътре в земевладението силата на индустрията и капитала. Поради конкуренцията с чужбина поземлената рента в повечето случаи престава да дава такъв доход, който напълно би осигурил земевладелеца. Голяма част от поземлените собственици по необходимост заема местата на арендаторите, част от които поради това се смъква [до класата] на пролетариата. От друга страна, много арендатори ще овладеят поземлена собственост; защото едрите собственици — отдали се в голямата си част, при техния спокоен доход, на разточителство, и в повечето случаи негодни да ръководят земеделско стопанство в големи размери — не притежават отчасти нито капитал, нито умение да експлоатират земята. Така че и част от тях напълно ще се разори. А и сведената до минимум работна заплата следва по необходимост да се намали още повече, за да устои на новата конкуренция. Това пък води неизбежно към революция.

Налагаше се поземлената собственост да се развива по всеки един от двата начина, за да изживее и в двата случая своя залез, както трябваше да се разори — във формата на монопол и във формата на конкуренция — и индустрията, за да се научи да вярва в човека. [XXI]

[ОТЧУЖДЕНИЯТ ТРУД]

[XXII] Ние изходихме от предпоставките на политическата икономия. Възприехме нейния език и нейните закони. Приехме като даденост частната собственост, разделянето на труд, капитал и земя, също и на работна заплата, печалба от капитала и поземлена рента, както и разделението на труда, конкуренцията, понятието за разменна стойност и т. н. Въз основа на самата политическа икономия, с нейните собствени думи, посочихме, че работникът се смъква до стоката, при това до най-жалката стока, че нищетата на работника е обратно пропорционална на мощта и величината на неговата продукция, че неизбежен резултат от конкуренцията е натрупването на капитала в малко ръце, т. е. възстановяване на монопола в много по-големи размери, че в края на краищата изчезва разликата между капиталист и поземлен рентиер, между земеделец и фабричен работник, и цялото общество неизбежно се разпада на две класи — на *собствениците* и на лишените от собственост *работници*.

Политическата икономия изхожда от факта на частната собственост. Но тя не ни я обяснява. Тя обхваща извършвания от частната собственост в действителността *материален* процес в общи, абстрактни формули, които след това имат за нея силата на *закони*. Тя не *разбира* тези закони, т. е. не посочва как те произтичат от същността на частната собственост. Политическата икономия не ни разкрива причините за разделянето на труд и капитал, на капитал и земя. Когато например определя отношението на работната заплата към печалбата от капитала, за нея последна причина е интересът на капиталистите; т. е. политическата икономия приема за даденост онова, което тя трябва да открие. Точно така навсякъде се вмъква и конкуренцията. Тя се обяснява с външни обстоятелства. Доколко тези външни, привидно случайни обстоятелства са само израз на

необходимо развитие, за това политическата икономия не ни казва нищо. Ние видяхме, че самата размяна за нея е случаен факт. Единствените махови колела, които политико-икономистът задвижва, са *алчността* и *войната между алчните — конкуренцията.*

Именно поради това, че политическата икономия не разбира взаимовръзката на движението, можа да се противопостави например учението за конкуренцията на учението за монопола, учението за свобода на професията на учението на корпорацията, учението за разделянето на поземленото владение на учението за едрата поземлена собственост, защото конкуренцията, свободата на професията, разделянето на поземленото владение се схващаха и излагаха само като случайни, преднамерени, насилствени, а не като необходими, неизбежни, естествени последици от монопола, от корпорацията и феодалната собственост.

И така, сега ни предстои да разберем съществената взаимовръзка между частната собственост, алчността, разделянето на труд, капитал и поземлена собственост, между размяна и конкуренция, ценността на хората и тяхното обезценяване, монопол и конкуренция и т. н., между цялото това отчуждение и *паричната* система.

Нека не се поставяме като политико-икономиста в измислено първобитно състояние, когато иска да обясни нещо. Такова първобитно състояние не обяснява нищо. Така той само измества въпроса в сива, мъглява далечина. Политико-икономистът приема във формата на факт, на събитие онова, което трябва да дедуцира, а именно необходимото отношение между две неща, например между разделение на труда и размяна. Така например теологията обяснява произхода на злото с грехопадението, т. е. приема като факт, във формата на историческо събитие онова, което трябва да обясни.

Ние изхождаме от един политико-икономически, *съвременен* факт.

Работникът става толкова по-беден, колкото повече богатство произвежда, колкото повече се увеличава неговата продукция по мощ и обем.[40] Работникът става толкова по-евтина стока, колкото повече стоки произвежда. В пряка прогресия с *нарастване стойността* на предметния свят нараства и *обезценяването* на човешкия свят. Трудът произвежда не само стоки; той произвежда самия себе си и работника като *стока,* и то в същото съотношение, в каквото произвежда изобщо стоки.

Този факт не изразява нищо друго освен следното: произведеният от труда предмет, продукт на труда, се противопоставя на труда като *чуждо същество,* като *независима* от производителя *сила.* Продуктът на труда е трудът, който се е фиксирал, овеществил в даден предмет, това е *опредметяването* на труда. Реализирането на

труда е неговото опредметяване. Това реализиране на труда се явява в плана на политическата икономия като «дереализиране» на работника; опредметяването като *загуба и подчиненост на предмета*, присвояването на предмета — като отчуждение [als Entfremdung, als Entäußerung][41].

Реализирането на труда се явява до такава степен «дереализиране», че работникът се «дереализира» включително до гладна смърт. Опредметяването се явява до такава степен загуба на предмета, че работникът се лишава от най-необходимите предмети, необходими не само за живота, но и за работата. Да, самата работа става такъв предмет, който работникът може да овладее само с най-голямо напрежение и с най-нередовни прекъсвания. Присвояването на предмета се явява до такава степен отчуждение, че колкото повече предмети работникът произвежда, толкова по-малко може да притежава и толкова повече попада под господството на своя продукт, на капитала.

Всички тези изводи се крият в определението, че работникът се отнася към *продукта на своя труд* като към *чужд* предмет. Защото при тази предпоставка е ясно: колкото по-напрегнато работи работникът, толкова по-мощен става чуждият, предметен свят, който той създава против себе си, толкова по-беден става самият той, неговият вътрешен свят, толкова по-малко притежава той. Така е и при религията. Колкото повече влага човек в бога, толкова по-малко запазва в самия себе си.[42] Работникът влага своя живот в предмета; но сега животът му не е вече негов, а на предмета. Така че колкото по-голяма е тази дейност, толкова повече работникът се «разпредметява». Продуктът на неговия труд, това не е той. Така че колкото по-голям е този продукт, толкова по-малък е самият той. *Отчуждението* на работника в неговия продукт има не само това значение, че неговият труд се превръща в предмет, превръща се във *външно* съществуване, но и че неговият труд живее *извън него,* независимо от него, като чужд на него, и става самостоятелна сила против него, че животът, който той е дал на предмета, му се противопоставя — враждебен и чужд.

[XXIII] Да разгледаме сега по-подробно *опредметяването,* произвеждането на предмета от работника, и в това опредметяване — *отчуждението, загубата* на предмета, на продукта на работника.

Работникът не може да създаде нищо без *природата,* без *външния сетивен свят.* Това е материалът, посредством който се осъществява неговият труд, в който трудът е деен, от който и с помощта на който трудът произвежда своите продукти.

Но както природата поднася на труда *средствата за живот,* в смисъл че трудът не може *да живее* без предметите, в които той се

прилага, така природата поднася, от друга страна, и *средствата за живот* в по-тесния смисъл, а именно средствата за физическото поддържане на самия *работник*.

И така, колкото повече работникът *усвоява* чрез своя труд външния свят, сетивната природа, толкова повече се лишава от *средства за живот* в двояко отношение: първо, че сетивният външен свят все повече и повече престава да бъде предмет, принадлежащ на неговия труд, престава да бъде *средство за живот;* второ, че той все повече и повече престава да бъде *средство за живот* в непосредствения смисъл — средство за физическото поддържане на работника.

И така работникът става роб на своя предмет в това двояко отношение: първо, че получава *предмет на труда,* т. е. получава работа, и, второ, че получава *средства за препитаване* — сиреч, че може да живее, първо, като *работник,* и, второ, като *физически субект.* Върхът на това робство е, че той може да се съхрани като *физически субект* вече само в качеството си на *работник,* и че вече само в качеството си на *физически субект* той е работник.

(Отчуждението на работника в неговия предмет се изразява съгласно законите на политическата икономия по следния начин: колкото повече работникът произвежда, толкова по-малко може да консумира; колкото повече ценности създава, толкова повече той се обезценява, толкова повече загубва достойнството си; колкото по-добре е оформен неговият продукт, толкова по-неугледен е работникът; колкото по-културно е изработен неговият предмет, толкова по-некултурен е работникът; колкото по-мощен е трудът, толкова по-немощен става работникът; колкото по-умно се извършва работата, толкова повече работникът умствено се опустошава и толкова повече попада под робството на природата.)

Като не разглежда **непосредственото** *отношение между* **работника** (труда) и *произведения от него продукт, политическата икономия скрива по такъв начин отчуждението в същността на труда.* Безспорно: трудът произвежда чудесни неща за богатите, но произвежда оголяване за работника. Строи палати, но и коптори за работника. Създава красота, но и осакатява работника. Замества ръчния труд с машини, но и отхвърля част от работниците назад към варварския труд, а останалата част превръща в машина. Той произвежда ум, но произвежда и тъпоумие, кретенизъм за работника.

Непосредственото отношение на труда към своите продукти е отношението на работника към предметите на своето производство. Отношението на заможния към предметите на производството и към самото производство е само *последица* от това първо отношение. И го потвърждава. Тази друга страна ще разгледаме по-късно.

И така, ако питаме: кое е същественото отношение на труда, ние питаме за отношението на *работника* към производството.

Досега разглеждахме отчуждението на работника само откъм едната страна, а именно неговото *отношение към продуктите на своя труд*. Но отчуждението се проявява не само в резултата, но и в *акта на производството,* вътре в самата *производствена дейност*. Как работникът би могъл да се противопостави на продукта на своята дейност като на нещо чуждо, ако не се отчуждаваше от самия себе си в акта на самото производство? Та нали продуктът е само обобщение на дейността, на производството. Тъй че, ако продуктът на труда е отчуждението, и самото производство трябва да е дейното отчуждение, отчуждението на дейността, дейността на отчуждението. В отчуждението на предмета на труда само се обобщава отчуждението, отчуждението в дейността на самия труд.

А в какво се състои отчуждението на труда?

Първо, в това, че за работника трудът е нещо *външно,* т. е. не спада към неговата същност, и че поради това той не се утвърждава в своя труд, а се отрича, не се чувствува щастлив, а нещастен, не разгръща свободно никаква физическа и духовна енергия, а изтезава тялото си и разрушава духа си. И затова едва извън труда работникът чувствува, че е при себе си, а в процеса на труда — извън себе си. Той е у дома си, когато не работи, а когато работи не е у дома си. Ето защо неговият труд не е доброволен, а наложен принудителен труд. Ето защо той не е задоволяване на потребност, а само *средство* за задоволяване на потребности извън самия труд. Чуждостта на труда проличава ясно в това, че щом няма физическа или някаква друга принуда, от труда се бяга като от чума. Външният труд, трудът, при който човекът се отчуждава, е самопожертвувателен труд, труд на самоизтезаване. И най-после, отчуждеността на труда се проявява за работника в това, че трудът не е негова собственост, а на друг, че не му принадлежи, че в труда той не принадлежи на самия себе си, а на някой друг. Както при религията самодейността на човешката фантазия, на човешкия мозък и на човешкото сърце влияе върху индивида независимо от него, т. е. като чужда, божествена или дяволска дейност, така и дейността на работника не е негова самодейност.[43] Тя принадлежи на друг, тя е загуба на самия себе си.

И затова се стига до резултата, че човекът (работникът) се чувствува като свободно действуващ само при животинските си функции — ядене, пиене и размножаване, най-многото още жилището, украшенията и т. н., а в човешките си функции се чувствува само повече като животно. Животинското става човешко, а човешкото — животинско.

Яденето, пиенето, половият акт и т. н. са наистина също истин-

ски човешки функции. Но в абстракцията, която ги отделя от кръга на останалите човешки дейности и ги превръща в последни и единствени крайни цели, те са животински.

Ние разгледахме акта на отчуждението на практическата човешка дейност, труда, от две страни. Първо, отношението на работника към *продукта на труда* като към чужд и властвуващ над него предмет. Това отношение е същевременно отношението към сетивния външен свят, към предметите на природата като към чужд, враждебно противостоящ на него свят. Второ, отношението на труда към *акта на производството* в процеса на *труда*. Това отношение е отношението на работника към неговата собствена дейност като към чужда, непринадлежаща му дейност, дейността като страдание, силата като немощ, оплождането като кастриране, *собствената* физическа и духовна енергия на работника, личният му живот — защото какво [друго] е животът, ако не дейност, — като обърната против самия него, независима от него, непринадлежаща му дейност. Това е *самоотчуждението,* докато горе — отчуждението на *вещта*.

[XXIV] Сега трябва да извлечем трето определение на *отчуждения* труд въз основа на досегашните две определения.

Човекът е родово същество не само в смисъл, че практически и теоретически прави рода — както собствения си род, така и този на другите неща — свой предмет, но и в смисъл — а това е само друг израз на същото нещо, — че се отнася към самия себе си като към сегашен, жив род, че се отнася към себе си като към *универсално* и поради това свободно същество[44].

Родовият живот както при човека, така и при животното се състои физически в това, че човекът (както животното) живее от неорганичната природа, и колкото по-универсален е човекът в сравнение с животното, толкова по-универсална е областта на неорганичната природа, от която той живее. Както растения, животни, камъни, въздух, светлина и т. н. образуват теоретически част от човешкото съзнание, отчасти като предмети на природознанието, отчасти като предмети на изкуството — неговата духовна неорганична природа, неговата духовна храна, която той първо трябва да приготви тъй, че да е вкусна и смилаема, — така те образуват и практически част от човешкия живот и от човешката дейност. Физически човек живее само от тези продукти на природата, в каквато и форма да се появяват: като храна, отопление, облекло, жилище и т. н. Универсалността на човека се проявява практически тъкмо в тази универсалност, която превръща цялата природа в негово *неорганично* тяло, доколкото тя е, първо, непосредствено средство за живот и доколкото, второ, е материята, предметът и оръдието на неговата жизнена дейност. Природата е *неорганичното* тяло на човека, по-точно природа-

та, доколкото тя самата не е човешко тяло. Човекът *живее* от природата, което ще рече, че природата е негово *тяло,* с което той трябва да остане в постоянен процес, за да не умре. Обстоятелството, че физическият и духовният живот на човека е взаимосвързан с природата, не означава нищо друго, освен че природата е взаимосвързана със самата себе си, защото човекът е част от природата.

Отчужденият труд отчуждава от човека 1) природата, 2) самия себе си, собствената дейна функция на човека, неговата жизнена дейност и с това отчуждава от човека *рода,* превръща *родовия живот* на човека в средство за индивидуален живот. Първо, отчужденият труд отчуждава родовия живот и индивидуалния живот, и, второ, той превръща индивидуалния живот, взет в абстрактната му форма, в цел на родовия живот, също в неговата абстрактна и отчуждена форма[45].

Тъй като, първо, самият труд, самата *жизнена дейност,* самият *производствен живот* са за човека само *средство* за задоволяване на една негова потребност — потребността от запазване на физическото съществуване. Но производственият живот е родовият живот. Това е животът, който създава живот. В типа на жизнената дейност се крие целият характер на даден вид, неговият родов характер, а свободната съзнателна дейност е родовият характер на човека. Самият живот се оказва само *средство за живот.*

Животното е непосредствено едно и също със своята жизнена дейност. То не различава себе си от нея. То е *тази жизнена дейност.* Човекът обаче прави самата своя жизнена дейност предмет на своите искания, на своето съзнание. Той има осъзната жизнена дейност. Това не е определеност, с която той непосредствено се слива в едно. Осъзнатата жизнена дейност различава човека непосредствено от животинската жизнена дейност. Тъкмо само с това той е родово същество. Или: той просто е съзнателно същество, т. е. неговият собствен живот е за него предмет, именно защото той е родово същество. Само поради това неговата дейност е свободна дейност. Отчужденият труд така обръща това отношение, че човекът — тъкмо защото е съзнателно същество — превръща своята жизнена дейност, своята *същност* само в средство за своето *съществуване.*

Практическото създаване на *предметен свят, обработването* на неорганичната природа е самоутвърждаването на човека като съзнателно родово същество, т. е. като същество, което се отнася към рода като към своя собствена същност или пък към себе си като към родово същество. Вярно, и животното произвежда. То си изгражда гнездо, жилища — като пчелата, бобъра, мравката и т. н. Но то произвежда само това, което е непосредствено необходимо за него и за малките му; то произвежда едностранчиво, докато човек

произвежда универсално; то произвежда само под принудата на непосредствената физическа потребност, докато човекът произвежда дори без наличието на физическа потребност и произвежда в истинския смисъл на думата именно без такава потребност; животното произвежда самото себе си, докато човекът възпроизвежда цялата природа; продуктът на животното непосредствено спада към неговото физическо тяло, докато човекът свободно противостои на своя продукт. Животното създава само според мярката и потребността на вида, към който спада то, докато човекът може да произвежда според мярката на всеки вид и умее да прилага навсякъде към предмета присъщата му мярка; ето защо човекът създава и по законите на красотата.

Затова тъкмо в обработването на предметния свят едва човекът се утвърждава действително като *родово същество*. Това производство е неговият *действен* родов живот. Чрез това производство природата се оказва *негово* творение и негова действителност. Ето защо предметът на труда е *опредметяване на родовия живот на човека,* като човекът се удвоява не само в съзнанието интелектуално, но и действено, действително и затова съзерцава самия себе си в създаден от него свят. Така че като изтръгва от човека предмета на неговото производство, отчужденият труд изтръгва неговия *родов живот,* неговата действителна родова предметност и превръща неговото предимство пред животното в негова неизгода с това, че му отнема неговото неорганично тяло — природата.

Също така отчужденият труд, като принизява самодейността, свободната дейност до средство, той превръща родовия живот на човека в средство за неговото физическо съществуване.

Съзнанието, което човекът има за своя род, се изменя от отчуждението така, че родовият живот става за него средство.

И така, отчужденият труд причинява следното:

3) Превръща *родовата същност на човека* — както природата, така и неговите духовни родови възможности — в *чуждо* на него същество, в *средство* за неговото *индивидуално съществуване.* Той отчуждава от човека неговото собствено тяло, а така също природата извън него, неговата духовна същност, неговата *човешка* същност.

4) Непосредствена последица от това, че човекът е отчужден от продукта на своя труд, от своята жизнена дейност, от своята родова същност, *е отчуждението на човека от човека.* Когато човекът противостои на самия себе си, тогава на него противостои *другият* човек. Каквото важи за отношението на човека към своя труд, към продукта на своя труд и към самия себе си, това важи и за отношението на човека към другия човек, както и към труда и предмета на труда на другия човек.

Изобщо тезата, че човекът е отчужден от своята родова същност, означава, че човек е отчужден от човека, като всеки от тях е отчужден от човешката същност.

Отчуждението на човека, изобщо всяко отношение, в което човек [стои] към самия себе си, е осъществено, изразява се едва в отношението, в което човекът стои към другия човек.

И така, при условията на отчуждения труд всеки човек разглежда другия съобразно мащаба и отношението, в което се намира самият той като работник.

[XXV] Ние изходихме от един политико-икономически факт, от отчуждението на работника и неговата продукция. Определихме понятието за този факт: *отчужденият* труд. Анализирахме това понятие, т. е. анализирахме просто един политико-икономически факт.

Да видим сега по-нататък как трябва да се изрази и представи в действителност понятието отчужден труд.

Ако продуктът на труда ми е чужд, ако ми противостои като чужда сила, на кого принадлежи той тогава?

Ако моята собствена дейност не ми принадлежи, ако е чужда, наложена дейност, на кого принадлежи тя тогава?

На някое *друго,* а не на мен същество.

Кое е това същество?

Боговете? Наистина, в първите времена главната производствена дейност, като например построяването на храмове и т. н. в Египет, Индия, Мексико, е също в служба на боговете, както и продуктът принадлежи на боговете. Но самите богове не са били никога господари на труда. Не е била такъв господар и *природата.* Пък и какво противоречие би било наистина, ако човекът беше принуден толкова повече да се отказва — в угода на тези сили — от доставяната от производството радост и от насладата от продукта, колкото повече с труда си подчинява природата, колкото по-излишни стават чудесата на боговете поради чудесата на индустрията!

Това *чуждо* същество, на което принадлежат трудът и продуктът на труда, в служба на което е трудът и за наслада на което е определен продуктът на труда, може да бъде само самият *човек.*

Ако продуктът на труда не принадлежи на работника, ако му противостои като чужда сила, това е възможно само при положение, че продуктът принадлежи на *друг човек извън работника.* Ако дейността на работника е за него самия мъка, за други тя трябва да е *наслада* и жизнерадост. Не боговете, не природата, а само самият човек може да бъде тази чужда сила над човека.

Нека се има предвид още изтъкнатата преди теза, че отношението на човека към самия себе си става за него *предметно, дей-*

ствително едва посредством отношението му към другия човек. И така, ако човекът се отнася към продукта на своя труд, към своя опредметен труд като към *чужд, враждебен,* мощен, независим от него предмет, тогава той се отнася към него така, че друг, чужд, враждебен на него, мощен, независим от него човек е господарят на този предмет. Ако той се отнася към своята собствена дейност като към принудителна дейност, тогава той се отнася към нея като към дейност в служба, под господството, принудата и игото на друг човек.

Всяко самоотчуждение на човека от себе си и от природата се проявява в такова отношение към други, различни от него хора, в каквото той поставя себе си и природата. Затова религиозното самоотчуждение се проявява по необходимост в отношението на мирянина към духовника, или пък — тъй като тук се касае до интелектуалния свят — към някой посредник и т. н. В практическия действителен свят самоотчуждението може да се прояви само посредством практическото, действително отношение към други хора. Самото средство, с помощта на което става отчуждението, е *практическо* средство. И така, посредством отчуждения труд човекът поражда не само своето отношение към предмета и акта на производството като към чужди и враждебни на него сили; той поражда и отношението, в което други хора се намират към неговото производство и неговия продукт, а също и отношението, в което се намира той към тези други хора. Както превръща собствената си производствена дейност в свое «дереализиране», в свое наказание, както допуща собствения си продукт да мине в загуба, да е продукт, който не му принадлежи, така поражда и господството на този, който не произвежда, над производството и над продукта. Като отчуждава от себе си своята собствена дейност, той предоставя на чуждия човек дейността, която не е присъща на този човек.

Досега разгледахме това отношение само с оглед на работника, а по-късно ще го разгледаме с оглед на не-работника.

И така, посредством *отчуждения труд,* работникът поражда отношението към този труд на човек, чужд на труда и стоящ извън него. Отношението на работника към труда поражда отношението на капиталиста към същия труд, или както другояче бихме го нарекли господаря на труда. Следователно *частната собственост* е продукт, резултат, необходима последица от *отчуждения труд,* от външното отношение на работника към природата и към самия себе си.

Понятието *частна собственост* се извежда следователно посредством анализ от понятието *отчужден труд,* т. е. *отчужден човек,* отчужден труд, отчужден живот, отчужден човек.

Ние наистина получихме понятието *отчужден труд* *(отчужден живот)* от политическата икономия като резултат от *движение-*

то на частната собственост. Но при анализа на това понятие става ясно, че частната собственост — когато тя се проявява като основа, като причина на отчуждения труд — е всъщност, напротив, последица от този труд, както и боговете *първоначално* не са причината, а следствието от заблудата на човешкия разсъдък. По-късно това отношение се променя във взаимодействие.

Едва в последната, кулминационната точка на развитието на частната собственост отново се разкрива тази нейна тайна, а именно, от една страна, че частната собственост е *продукт* на отчуждения труд, и — от друга страна, — че тя е *средството*, с което трудът се отчуждава, *реализацията на това отчуждение*.

Това развитие хвърля веднага светлина върху различни досега неразрешени колизии.

1) Политическата икономия изхожда от труда, защото той е самата душа на производството, но въпреки това тя не дава на труда нищо, а на частната собственост — всичко. Прудон направи изводи от това противоречие в полза на труда против частната собственост. Но за нас е ясно, че това привидно противоречие е противоречие на *отчуждения труд* със самия себе си и че политическата икономия само е формулирала законите на отчуждения труд.

Ето защо за нас е ясно също, че *работна заплата* и *частна собственост* са идентични, защото работната заплата, където продуктът, предметът на труда, заплаща самия труд, е само необходима последица от отчуждението на труда, както пък в работната заплата и трудът не се явява като самоцел, а като слуга на възнаграждението. По-късно ще се занимаем подробно с това, а сега да направим само още няколко из[XXVI]вода.

Насилствено *повишаване на работната заплата* (да оставим настрана всички други трудности, да оставим настрана, че и това повишаване като аномалия само насилствено би могло да се задържи) не би било нищо друго освен едно по-добро *заплащане на робите* и не би извоювало нито на работника, нито на труда тяхното човешко предназначение и достойнство.

А дори и *равенството на работната заплата*, както иска това Прудон, би превърнало само отношението на сегашния работник към неговия труд в отношение на всички хора към труда. В такъв случай обществото се схваща като абстрактен капиталист[46].

Работната заплата е непосредствена последица от отчуждения труд, а отчужденият труд е непосредствената причина на частната собственост. Ето защо с отпадането на едната страна трябва да отпадне и другата.

2) От отношението на отчуждения труд към частната собственост следва по-нататък, че еманципацията на обществото от частната

собственост и т. н., от робството, приема *политическата* форма на *еманципация на работниците,* не в смисъл, че се касае само за тяхната еманципация, а защото в тяхната еманципация се съдържа общочовешката еманципация, а тази последната пък се съдържа в еманципацията на работниците, защото цялото човешко робство се съдържа в отношението на работника към производството и всички робски отношения са само видоизменения и последици от това отношение.

Както чрез *анализ* получихме от понятието *отчужден* труд понятието *частна собственост,* така могат да бъдат развити с помощта на тези два фактора всички политико-икономически *категории* и във всяка категория, като например търговията [Schacher], конкуренцията, капитала, парите, ще намерим отново само *определен* и *развит* израз на тези първи основи.

Но преди да разгледаме тези категории, нека се опитаме да решим още две задачи.

1) Да определим всеобщата *същност на частната собственост,* появила се като резултат от отчуждения труд, в нейното отношение към *истински човешката* и *социална собственост.*

2) Ние приехме като факт *отчуждението на труда* и анализирахме този факт. А сега питаме, как *човекът* стига дотам да *отчужди своя труд?* Как е залегнало това отчуждение в същността на човешкото развитие? За решаване на задачата направихме вече много, като превърнахме въпроса за *произхода на частната собственост* във въпроса за отношението на *отчуждения* труд към хода на развитието на човечеството. Защото когато говорим за *частна собственост,* ние си мислим, че имаме работа с нещо извън човека. А когато говорим за труда, тогава имаме работа непосредствено със самия човек. Тази нова постановка на въпроса включва вече и неговото решение.

Към точка 1. Всеобща същност на частната собственост и нейното отношение към истински човешката собственост.

Отчужденият труд се разпада за нас на две съставни части, които взаимно се обуславят или които са само различни изрази на едно и също отношение: *присвояването* се оказва *отчуждение,* а *отчуждението* — *присвояване,* — придобиване на *истинско гражданство.*

Разгледахме едната страна, *отчуждения* труд по отношение на самия работник, т. е. *отношението на отчуждения труд към самия себе си.* Като продукт, като необходим резултат от това отношение намерихме *отношението на собственост на не-работника към работника и към труда.* Частната собственост като материален, обобщен израз на отчуждения труд обхваща двете отношения — *отно-*

шението на работника към труда и към продукта на неговия труд и *към не-работника* и отношението на *не-работника* към *работника* и към *продукта на неговия труд*.

След като видяхме, че по отношение на работника, който *усвоява* чрез труда природата, това усвояване се оказва отчуждение, самодейността — дейност за друг и дейност на друг, жизнеността се оказва принасяне в жертва на живота, производството на предмета — загуба на предмета в полза на чужда власт, на *чужд* човек, нека разгледаме сега отношението на този *чужд* на труда и на работника човек към работника, към труда и към предмета на труда.

Налага се да отбележим, първо, че всичко, което при работника е дейност на *отчуждението*, при не-работника е *състояние на отчуждение*.

Второ, че *действителното, практическото отношение* на работника в процеса на производството и към продукта (като душевно състояние) при противостоящия му не-работник е *теоретично* отношение.

[XXVII] *Трето*. Не-работникът прави против работника всичко, каквото прави работникът против самия себе си, но първият не прави против самия себе си онова, което прави против работника.

Да разгледаме по-подробно тези три отношения*. [XXVII]

---

* **Тук прекъсва текстът на останалия незавършен първи ръкопис.** ***Нем. ред.***

[ВТОРИ РЪКОПИС]

[ОТНОШЕНИЕТО НА ЧАСТНАТА СОБСТВЕНОСТ]

[. . . . . .] [XL] образува лихви за неговия капитал[47]. Това, че капиталът е напълно загубилият себе си човек, туй съществува субективно в лицето на работника, както обективно съществува в лицето на капитала, че трудът е загубилият себе си човек. Но *работникът* има нещастието да е *жив* и затова *нуждаещ се капитал,* който всеки момент, когато не работи, губи своите лихви, а с това и своя живот. Като капитал *стойността* на работника расте в зависимост от търсенето и предлагането, а и *физически* неговото *съществуване,* неговият *живот* се е възприемал и се възприема като предлагане на *стока* — като всяка друга стока. Работникат произвежда капитала, капиталът произвежда работника, следователно работникът произвежда самия себе си и човекът като *работник,* като *стока* е продукт на цялото движение. Човекът, който не е нищо повече от *работник,* разполага като работник със своите човешки качества само доколкото са необходими за *чуждия* на него капитал. Но понеже работникът и капиталът са чужди един на друг, затова тяхното отношение е безразлично, външно и случайно и по необходимост тази отчужденост се оказва също *реална.* Така че хрумне ли на капитала — по необходимост или произволно — да не съществува за работника, тогава и самият работник вече престава да съществува за себе си, той *няма* работа, затова *няма* и работна заплата, а тъй като води съществуване не *като човек,* а *като работник,* нека гине, нека мре от глад и т. н. Работникът съществува само дотолкова като работник, доколкото съществува *за себе си* като капитал, и той съществува само дотолкова като капитал, доколкото е налице *за него* някакъв *капитал.* Съществуването на капитала е *негово* съществуване, негов *живот,* така както то определя съдържанието на живота му по безразличен за него начин. Затова политическата икономия не поз-

нава незаетия работник, човека на труда, доколкото той се намира извън тези трудови отношения. Измамникът, мошеникът, просякът, незаетият, гладуващият, мизерствуващият и престъпният човек на труда — това са *образи,* които съществуват не *за политическата икономия,* а само за други очи — за очите на лекаря, съдията, гробаря, надзирателя по просията и т. н., това са призраци извън нейния обсег. Ето защо потребностите на работника са за нея само *потребност през време на работата* да го издържа, и то само дотолкова, че *поколението на работниците* да не измре. Затова работната заплата има напълно същия смисъл както *поддържането, държането в изправност* на всеки друг производствен инструмент, както *потреблението на капитала* изобщо, което е необходимо за възпроизвеждане на капитала заедно с лихвите, както маслото, с което се смазват колелата, за да се поддържат в движение. Следователно работната заплата спада към необходимите *разходи* на капитала и на капиталиста и не бива да излиза извън границите на тази необходимост. Затова английските фабриканти са постъпвали съвсем последователно, когато преди въведения в 1834[48] г. нов закон за бедните — Amendment bill — приспадали от работната заплата на работника получените от него за сметка на данъка в полза на бедните социални помощи и гледали на тях като на съставна част от работната заплата.

Производството произвежда човека не само като *стока, човека-стока,* човека в определението на *стока,* то го произвежда, съгласно това определение, като *обезчовечено* същество — както *духовно,* така и физически. — Безнравственост, израждане, затъпяване на работниците и на капиталистите. — Продукт на производството е *стоката със самосъзнание* и *самостоятелна дейност. . . човекът-*стока. . . Голям напредък на Рикардо, Мил и т. н. в сравнение със Смит и Сей е, че обявяват *съществуването* на човека — по-голямата или по-малката човешка производителност на тази стока — за *безразлично* и дори за *вредно.* Истинската цел на производството било не колко работници издържал даден капитал, а каква лихва носел, каква била сумата на годишните *спестявания.* Голям и последователен напредък на най-новата [XLI] английска политическа икономия[49] е също така и това, че тя — която издига *труда* в *единствен* принцип на политическата икономия — същевременно разкрива с пълна яснота *обратната пропорция* между работната заплата и лихвите от капитала и че обикновено капиталистът можел да спечели само чрез намаляване на работната заплата, и обратно. Не ощетяване на консуматора, а взаимното ощетяване на капиталист и работник било *нормалното* отношение. — Отношението на частната собственост съдържа в себе си латентно отно-

шението на частната собственост като труд и отношението ѝ като *капитал,* както и *взаимозависимостта* на тези две отношения. Производството на човешката дейност като труд, следователно като дейност съвсем чужда на себе си, на човека и на природата и затова съвсем чужда на съзнанието и на жизнената проява, *абстрактното* съществуване на човека като само *човек на труда,* който поради това всекидневно може да се сгромоляса от изпълнено нищо в абсолютното нищо, в своето обществено и затова своето действително небитие, — както и, от друга страна, производството на предмета на човешката дейност като *капитал,* където е *заличена* всяка естествена и обществена определеност на предмета, частната собственост е загубила своето естествено и обществено качество (т. е. загубила е всички политически и обществени илюзии и не е смесена с никакви *привидно* човешки отношения) и където *един и същ капитал* остава в най-разнообразното естествено и обществено съществуване *един и същ,* напълно е безразличен по отношение на своето *действително* съдържание — тази противоположност, доведена до крайност, е по необходимост връхната точка, висшата степен и краят на цялото това отношение.

Затова друго велико дело на новата английска политическа икономия е определянето на поземлената рента като разлика между лихвите от най-лошо и най-добре обработваната земя и доказването на романтичната самоизмама на поземления собственик: неговата мнима социална важност и мнимата идентичност на неговите интереси с интересите на обществото — мисъл, поддържана след физиократите и от *Адам Смит*[37]. Така тя предугади и подготви онова реално движение, което ще превърне поземления собственик в съвсем обикновен, прозаичен капиталист, и по този начин ще опрости, изостри противоположността, а заедно с това ще ускори нейното премахване. *Земята* като земя и *поземлената рента* като *поземлена рента* изгубват с това своята *съсловна разлика* и се превръщат в нищо неговорещи или по-скоро говорещи само с езика на парите *капитал* и *лихви.* — *Разликата* между капитал и земя, между печалба и поземлена рента, между тези двете и работна заплата, между *индустрия* и *земеделие,* между *движима* и *недвижима* частна собственост е все още *историческа,* а не залегнала в самата същност на нещото разлика: *фиксиран* исторически момент на създаването и възникването на противоположността между капитал и труд. В противоположност на недвижимата поземлена собственост в индустрията и т. н. са намерили израз само начинът на появата и противоположността, в която се е развивала индустрията по отношение на земеделието. Като *особен* вид труд, като *съществена, важна, обхващаща целия живот* разлика, тази разлика съществува само докато индустрията

(градският живот) се изгражда в *противоположност* на земевладението (на аристократичния феодален живот) и носи още в самата себе си феодалния характер на своята противоположност във форма на монопол, цех, гилда, корпорация и т. н.; в рамките на тези определения трудът още има *привидно обществено* значение, още има значението на *действителна* общност (Gemeinwesen), той още не е преминал в *безразличие* по отношение на своето съдържание и в пълно битие за самия себе си, т. е. в абстракция от всяко друго битие, и затова още не е преминал и в капитал, *получил свобода на действие*.

[XLII] Но неизбежно *развитие* на труда е получилата свобода на действие и като такава конституирана за себе си *индустрия*, както и *получилият свобода на действие капитал*. Надмощието на индустрията над противопоставящото ѝ се земевладение проличава веднага в появата на *агрикултурата* като истинска индустрия, докато по-рано тя предоставяше главната работа на земята и на *роба* на тази земя, чрез която той изграждаше самия себе си. С превръщането на роба в *свободен* работник, т. е. в *наемен работник*, земевладелецът се превръща сам по себе си във владетел-индустриалец (Industrieherr), в капиталист, като това превръщане става на първо време чрез междинното звено — *арендатора*. Но *арендаторът* е представителят, разкритата *тайна* на поземления собственик, само благодарение на арендатора поземленият собственик има *политико-икономическо* битие, съществува като частен собственик — защото поземлената рента на неговата земя се дължи само на конкуренцията между арендаторите. — И така, земевладелецът всъщност *е* станал вече в лицето на *арендатора обикновен* капиталист. А това превръщане неизбежно се извършва и в действителност — занимаващият се със земеделие капиталист, арендаторът, неизбежно ще стане земевладелец или обратно. *Индустриалните машинации* на арендатора са индустриални машинации на *поземления собственик*, защото битието на първия определя битието на втория.

Но като си спомнят за противоположното си възникване, за произхода си, тогава: поземленият собственик вижда в капиталиста вчерашния си надменен, независим и забогатял роб, капиталист, застрашаващ самия него — вече също *капиталист*; капиталистът пък вижда в поземления собственик вчерашния си хайлазуващ и жесток егоистичен господар, той знае, че същият като капиталист наврежда на неговите интереси, но и съзнава, че все пак на индустрията дължи цялото си сегашно обществено значение, своето имущество и своите удоволствия; капиталистът вижда в лицето на поземления собственик противоположността на *свободната* индустрия и на *свободния*, независим от каквото и да било природно определение капитал. Тази противоположност е крайно ожесточена и двете

страни си казват взаимно истината. Достатъчно е само да се прочетат нападките на недвижимата собственост срещу движимата и обратното, за да получи човек ясна представа за взаимните им низости. Поземленият собственик изтъква аристократичния произход на своята собственост, феодалното си минало и своите реминисценции, поезията на възпоменанията, своята мечтателност, своето политическо значение и т. н., а говори ли с езика на политическата икономия: земеделието било *единствено* производително. Същевременно той рисува своя противник като *паричен мошеник,* и то: хитър, пазарящ се, посредничещ измамник; алчен, продажен размирник; безсърдечен и бездушен, отчужден от общността и свободно търгуващ с интересите ѝ; лихварствуващ, сводничещ, лакейничещ, ловък, разкрасяващ лъстец; престъпен мошеник, причиняващ, подхранващ, подпомагащ конкуренцията, а с това и пауперизма, предизвикващ разпадане на всички социални връзки; *паричен мошеник* без чест, без принципи, без поезия, лишен от субстанция, от всичко. (Вж. между другите физиократа *Бергасе,* когото Камил Демулен вече бичува в своя седмичник «Révolutions de France et de Brabant», вж. фон Финке, Ланцицоле, Халер, Лео*, Козегартен, вж. и *Сисмонди*). Движимата собственост от своя страна сочи чудесата на индустрията и на движението, тя е рожба на новото време и негова законна родна дъщеря; тя съжалява своя противник като *несъзнаващ* своята същност (и това е съвсем вярно) тъпак, който иска да постави на мястото на моралния капитал и свободния труд грубата неморална сила и крепостничеството; тя го рисува като някакъв Дон Кихот, който скривал под булото на *прямотата, честността, общия интерес и постоянството* неспособността за движение, ненаситната жажда за наслади, егоизма, специалния интерес, злонамереността, тя го обявява за обигран *монополист.* Неговите реминисценции, неговата поезия, неговата мечтателност тя заглушава с историческо и саркастично изреждане на низостта, жестокостта, разхищенията, проституцията, безчестието, анархията, метежа, разсадник на които били романтичните замъци.

[XLIII] Тя била дала на света политическата свобода, разбила оковите на гражданското общество, свързала хората от целия свят, създава човеколюбивата търговия, чистия морал, изтънченото обра-

* От друга страна, предвзетият теолог-старохегелианец *Функе,* който, позовавайки се на господин Лео, разказва със сълзи на очи как при премахване на крепостничеството един роб отказал да престане да бъде *аристократическа собственост.* Вж. и *«Патриотични фантазии»* от *Юстус Мьозер,* които се отличават с това, че не излизат нито за миг извън наивния, дребнобуржоазен *«доморасъл», обикновен,* ограничен хоризонт на есиафа и все пак са *чисти* фантазирания. Това противоречие ги прави така привлекатели за немската душевност.

зование; тя била заменила грубите потребности на народа с цивилизовани и дала средствата за тяхното задоволяване, докато поземленият собственик — този бездеен и само пречещ спекулант със зърнени храни — оскъпява за народа най-необходимите средства за живот и с това принуждава капиталиста да повишава работната заплата, без да може да увеличава производителната сила; така че той пречи на увеличаването на годишния доход на нацията, на натрупването на капитали, т. е. на възможността да се осигури на народа работа и на страната — богатство, а накрая и съвсем отнема тази възможност; той водел работите към общ упадък и експлоататорски използвал *всички* предимства на съвременната цивилизация, без да допринася каквото и да било за нея и без да се отказва и наймалко от своите феодални предразсъдъци. И най-после: нека само погледнел на своя *арендатор* — той, за когото земеделието и самата земя съществуват само като подарен му източник на пари — и нека да кажел, не е ли той *лицемерно простодушен, мечтателен, хитър* мошеник, който в сърцето си и в действителност вече отдавна принадлежи на *свободната* индустрия, на *милата* търговия, колкото и много да се ежи срещу това и колкото и много да дърдори за исторически възпоменания и нравствени или политически цели. Всичко, което той привежда в своя полза, бе вярно само по отношение на *земеделеца* (капиталиста и ратаите), чийто *враг* е по-скоро *поземленият собственик*. Следователно той привежда доказателства против самия себе си. *Без* капитал поземлената собственост била мъртва материя, материя без стойност. Културната победа на капитала се състояла именно в това, че вместо мъртвата материя, той откривал и създавал човешкия труд като източник на богатството. (Вж. Пол Луи Куре, Сен Симон, Ганил, Рикардо, Мил, Мак Кълък, Дестют дьо Траси и Мишел Шевалие.)

От *действителния* ход на развитието (да се вмъкне тук) следва неизбежната победа на *капиталиста,* т. е. на развитата частна собственост над неразвитата, половинчатата частна собственост над *поземления собственик,* както и изобщо вече трябва да победи движението над неподвижността, откритата, самоосъзнатата низост над скритата и неосъзната низост, *алчността* над *жаждата за наслаждения,* признатият неуморим, ловък егоизъм на *просвещението* над местния, обигран, наивен, инертен и фантастичен *егоизъм на суеверието,* както и *парите* — над другите форми на частната собственост.

Онези държави, които предугаждат отчасти опасността от напълно свободната индустрия, напълно чистия морал и напълно човеколюбивата търговия, се мъчат — но съвсем напразно — да задържат капитализирането на поземлената собственост.

Поземлената собственост за разлика от капитала е такава частна собственост, такъв капитал, който още е обременен с *местни* и политически предразсъдъци; капитал, не дошъл напълно на себе си от своята уплетеност със света, още *незавършен* капитал. В процеса на своето *световно изграждане* той трябва да достигне до своя абстрактен, т. е. *чист* израз.

Отношението на *частната собственост* е труд, капитал и тяхното взаимно отношение. Движението, което трябва да извършват съставките на това отношение, е следното:

Първо — непосредствено или *опосредствувано единство на двете.*

Капитал и труд в *началото* са още обединени; но след това, макар и разделени и отчуждени, взаимно се издигат и подпомагат като *положителни* условия.

[*Второ* —] *противоположност на двете.* Взаимно се изключват, за работника капиталистът е негово небитие и обратно; всеки от тях се стреми да изтръгне от другия неговото битие.

[*Трето* —] *противоположност на* всяка съставка *спрямо* самата себе си. Капитал = натрупан труд = труд. Като такъв се разпада на *себе* си и на своите *лихви,* а последните пък от своя страна — на *лихви* и *печалба.* Пълно пожертвуване на капиталиста. Той се смъква в работническата класа, както и работникът става капиталист — но само като изключение. Трудът като момент на капитала, като негови *разходи.* И така, работната заплата е жертва от страна на капитала.

Трудът се разпада на *себе си* и на *работна заплата.* Самият работник е капитал, стока.

Враждебна взаимна противоположност. [XLIII]

[ТРЕТИ РЪКОПИС]

[ЧАСТНА СОБСТВЕНОСТ И ТРУД]

[I] *към стр.* XXXVI[49]. *Субективната същност* на частната собственост, *частната собственост* като дейност за себе си, като *субект,* като *личност е трудът.* Следователно ясно е, че едва тази политическа икономия, която призна *труда* за свой принцип — *Адам Смит,* — за която следователно частната собственост вече не беше само *състояние* извън човека, — че тази политическа икономия трябва да се разглежда както като продукт на действителната *енергия* и на действителното *движение* на частната собственост (тя [тази политическа икономия] е осъзнатото самостоятелно движение на частната собственост, съвременната индустрия като самостойност), така и като продукт на съвременната *индустрия;* а, от друга страна, тя ускори, възвеличи и превърна в сила на *съзнанието* енергията и развитието на тази *индустрия.* Ето защо за тази просветена политическа икономия, която откри — в рамките на частната собственост — *субективната същност* на богатството, привържениците на монетарната система и на меркантилната система[50], които виждат в частната собственост някаква *само предметна* същност за човека, изглеждат като фетишисти, като католици. Затова *Енгелс* с право нарече *Адам Смит Лутер на политическата икономия*[51]. Както Лутер призна за същност на външния *свят религията, вярата* и затова се противопостави на католическото езичество: както премахна *външната* религиозност, като превърна религиозността във *вътрешна* същност на човека; както отрече намиращите се извън миряните попове, защото премести попа в сърцето на миряните, така се премахва намиращото се извън човека и независимото от него — следователно възможно да се запази и утвърди само по някакъв външен начин — богатство, т. е. премахва се тази негова *външна безсмислена предметност,* като частната собственост се въплътява в самия човек, а самият човек

бива признат за нейна същност — но затова самият човек се поставя в зависимост от частната собственост, както при Лутер — в зависимост от религията. Така, че под привидното признаване на човека политическата икономия, принцип на която е трудът, е по-скоро само последователно прокарване на отричането на човека, като самият той не се намира вече във външно напрежение спрямо външната същност на частната собственост, а самият е станал това напрегнато същество на частната собственост. Онова, което по-рано беше *извън себе си битие,* реално отчуждение на човека, е станало само дело на отчуждението. Следователно, щом споменатата по-горе политическа икономия започва с привидното признаване на човека, на неговата самостоятелност, самодейност и т. н. и тъй като премества частната собственост в същността на самия човек, не може да бъде обусловена вече от местни, национални и т. н. определения на *частната собственост,* като *съществуващо извън нея същество,* развива следователно *космополитична,* всеобща, премахваща всякаква граница и всякаква връзка енергия, за да заеме тяхното място като *единствената* политика, всеобщност, граница и връзка, тогава при по-нататъшното развитие тя трябва да отхвърли тази *привидност,* да изпъкне с *целия си цинизъм,* и тя прави това, като — без да обръща внимание на всички явни противоречия, в които я уплита това учение — разглежда много *по-едностранчиво,* но затова пък *по-рязко* и *по-последователно труда* като единствена същност на богатството; доказва, че изводите на това учение, в противоположност на онова първоначално схващане, са по-скоро *враждебни на човека* и най-после нанася смъртоносен удар на последната, *индивидуална, природна,* съществуваща независимо от движението на труда форма на частната собственост и източника на богатството — *поземлената рента,* станала вече напълно политико-икономически и затова неспособен за съпротива срещу политическата икономия израз на феодалната собственост. (Школа на *Рикардо.*) *Цинизмът* на политическата икономия не само расте относително от Смит през Сей до Рикардо, Мил и т. н., доколкото резултатите от *индустрията* изглеждат на последните по-развити и по-противоречиви, но те и в положителен смисъл винаги и съзнателно отиват в отчуждението по отношение на човека по-нататък от своите предходници, но *само* поради това, че тяхната наука се развива по-последователно и по-вярно. Като превръщат частната собственост в нейната дейна форма в субект, следователно едновременно превръщат човека в същност и същевременно човека като някакъв изрод (Unwesen) в същност, противоречието в действителността отговаря напълно на тази противоречива същност, която те са приели за принцип. Разпокъсаната [II] *действителност на индустрията* потвърждава техния *разпокъ-*

сан в себе си принцип, а ни най-малко не го опровергава. Та техният принцип е принципът на тази разпокъсаност.

Физиократичното учение на *д-р Кене* образува прехода от меркантилната система към Адам Смит. *Физиократизмът* е непосредствено *политико-икономическо* разлагане на феодалната собственост, но затова пък и непосредствено *политико-икономическо преобразяване,* възстановяване на тази феодална собственост, само че сега езикът ѝ не е вече феодален, а политико-икономически. Цялото богатство се разтваря в *земята и земеделието* (агрикултурата). Земята още не е *капитал,* тя е още *особена форма* на неговото съществуване, която имала значение във и *поради* своята природна особеност; но земята е все пак общ, природен *елемент,* докато меркантилната система признава само *благородния метал* като съществуване на богатството. Тъй че *предметът* на богатството, неговата материя, е достигнал веднага най-голямата всеобщност в *границата на природата* — доколкото той като *природа* е още непосредствено предметно богатство. А за *човека* земята съществува само чрез труда, земеделието. Следователно субективната същност на богатството вече се пренася в труда. Но същевременно земеделието е *единствено производителен* труд. Тъй че трудът още не се схваща в неговата всеобщност и абстрактност, той още е свързан с някой *специфичен елемент на природата* като със *своя материя,* затова се и признава само още в някой специфичен, *определен от природата начин на съществуване.* Поради това трудът е тъкмо *определено, специфично* отчуждение на човека, както и неговият продукт се схваща още като определено богатство, което се дължи много повече на природата, отколкото на самия труд. Земята се признава тук още като независимо от човека природно битие, още не като капитал, т. е. не като момент на самия труд. По-скоро трудът фигурира като *неин* момент. Но тъй като фетишизмът на предишното външно, съществуващо само като предмет богатство е сведен до един доста прост елемент на природата и същността на богатството е вече призната, макар и само отчасти, по особен начин — в неговото субективно съществуване, необходимата следваща крачка напред е опознаването на *всеобщата същност* на богатството и поради това издигането на труда в принцип в неговата пълна абсолютност, т. е. абстракция. На физиократите се доказва, че в икономическо отношение, т. е. единствено основателното, *агрикултурата* не се различава от никое друго производство, т. е., че не някакъв *определен* труд, не някакъв свързан със специфичен елемент труд, не някаква специфична проява на труда, а *трудът изобщо* е същността на богатството.

Като обявява труда за същност на богатството, физиократизмът отрича с това *особеното* външно, само предметно богатство. Но

за физиократите трудът е *субективна същност* само на поземлената собственост (те изхождат от вида на собствеността, който фигурира исторически като господствуващ и признат); за тях само поземлената собственост става *отчужден човек*. Те премахват феодалния ѝ характер, като обявяват за нейна *същност производството* (земеделието); но като обявят *земеделието за единствено* производство, те се отнасят отрицателно към света на индустрията, признават феодализма.

Ясно е, че вземем ли сега *субективната същност* на индустрията, която се изгражда в противоположност на поземлената собственост, т. е. като индустрия, тази същност включва в себе си и онази своя противоположност. Защото както индустрията обхваща премахнатата поземлена собственост, така пък нейната *субективна* същност обхваща същевременно субективната същност на *поземлената собственост*.

Както поземлената собственост е първата форма на частната собственост, както индустрията се противопоставя на първо време исторически на тази форма само като особен вид на собствеността — или по-скоро тя [индустрията] е освободен роб на поземлената собственост, — така този процес се повтаря при научното разбиране на *субективната* същност на частната собственост, на *труда*, а трудът се изявява най-напред само като *земеделски труд*, но след това придобива значението на *труд* изобщо.

[III] Всяко богатство е станало *индустриално* богатство, *богатство* на труда, а *индустрията* е завършеният труд, така както *фабричната система* [das Fabrikwesen] е развитата същност на *индустрията*, т. е. на труда, и *индустриалният капитал* е завършената обективна форма на частната собственост.

Виждаме как едва сега частната собственост може да завърши своето господство над човека и в най-всеобща форма да стане световноисторическа сила.

[ЧАСТНА СОБСТВЕНОСТ И КОМУНИЗЪМ]

[I] *Към стр.* XXXIX. — Но противоположността между *липса* на *собственост* и *собственост* е още безразлична противоположност, която още не се взема в нейното *дейно отношение,* в нейното *вътрешно* отношение, още не се схваща като *противоречие*[52], докато не се разбира като противоположност между *труда* и *капитала.* Тази противоположност може да се изрази в *първата* форма и без развито движение на частната собственост в древния Рим, в Турция и т. н. В тази форма тя още не се проявява като положена от самата частна собственост. Трудът обаче, субективната същност на частната собственост като изключване на собствеността, и капиталът, обективният труд като изключване на труда — това е *частната собственост* като нейно развито до противоречие отношение и затова енергично отношение, което тласка към разрешение.

Пак там. — Премахването на самоотчуждението протича по същия път, по който протича и самоотчуждението. Най-напред *частната собственост* се разглежда само откъм нейната обективна страна — но все пак трудът се смята за нейна същност. Затова нейната форма на съществуване е *капиталът,* който «като такъв» трябва да се премахне (Прудон). Или пък *особеният характер* на труда — като изравнен, раздробен и затова несвободен — се схваща като източник на *вредността* на частната собственост и на нейното отчуждено от човека битие — *Фурие,* който — подобно на физиократите — схваща също *земеделския труд* най-малкото като *отличен*[53], докато *Сен Симон,* обратно, обявява *индустриалния труд* като такъв за съществен и държи поради това за господството единствено на индустриалците и за подобряване положението на работниците[54]. И, най-после, *комунизмът* е *положителният* израз на премахна-

тата частна собственост, на първо време той е *всеобщата* частна собственост[55]. Като схваща това отношение в неговата *всеобщност*, комунизмът е

1. в своята първа форма само *обобщение* и *завършък* на това отношение[56]; като такъв той се проявява в двойна форма; веднъж господството на *вещната* собственост над него е толкова голямо, че той иска да унищожи *всичко*, което не може да бъде притежавано от всички като *частна собственост;* иска *насилствено* да се абстрахира от талант и т. н. Физическото, непосредственото *притежание* е за него единствена цел на живота и съществуването. Определението *работник* не се премахва, а се разширява върху всички хора; отношението на частната собственост остава отношение на общността към вещния свят; най-после това движение, насочено към противопоставяне общата частна собственост на частната собственост, се разкрива в животинската форма, като на *брака* (който наистина е *форма на затворената* [exklusiv] *частна собственост)* се противопоставя *общността на жените*, когато следователно жената става *обществена* и *обща* собственост. Може да се каже, че тази мисъл за *общността на жените е издадената тайна* на този още съвсем примитивен и неосмислен комунизъм. Както жената преминава от брака към общата проституция*, така и целият свят на богатството, т. е. на предметната същност на човека, преминава от отношението на затворения брак с частния собственик към отношението на универсалната проституция с общността. Този комунизъм — тъй като отрича навсякъде *личността* на човека — е тъкмо само последователният израз на частната собственост, която е това отрицание. Общата и конституираща се като власт *завист* е прикритата форма, в която се създава *алчността* и се удовлетворява само по *друг* начин. При всяка частна собственост като такава са налице *поне* към *по-богата* частна собственост завист и стремеж към изравняване, така че тези последните съставляват дори същността на конкуренцията. Примитивният комунизъм е само завършване на тази завист и това изравняване, като се изхожда от *представата* за някакъв минимум. Той има *определена ограничена* мярка. Колко малко това премахване на частната собственост е истинско присвояване, доказва именно абстрактното отричане на целия свят на културата и на цивилизацията, връщането към *неестествената* [IV] простотия на *бедния*, недодялан и без потребности човек, който не само не се

* Проституцията е само *своеобразен* израз на *общото* проституиране на *работника*, а тъй като това проституиране представлява такова отношение, в което се оказва не само онзи, спрямо когото се върши действието, но и извършителят, като гадостта на последния е още по-голяма, то и капиталистът и т. н. попада под тази категория.

е издигнал над частната собственост, но дори не е и стигнал до нея[57].

Общността е само общност на *труда* и равенство на *работната заплата,* която се изплаща от колективния капитал, от *общността* като всеобщ капиталист. Двете страни на отношението са издигнати в *мислима* всеобщност; *трудът* — като призвание, включващо всеки един, *капиталът* — като призната всеобщност и сила на общността.

В отношението към *жената,* като към *жертва* и момиче за задоволяване похотта на общността, е изразена безкрайната деградация, в която човекът се намира по отношение на самия себе си, защото тайната на това отношение има своя *недвусмислен,* решителен, *явен,* открит израз в отношението на *мъжа* към жената и в *начина,* по който се схваща *непосредственото, естествено* родово отношение. Непосредственото, естествено, необходимо отношение на човека към човека е *отношението на мъжа* към *жената.* В това *естествено* родово отношение отношението на човека към природата е непосредственото му отношение към човека, както отношението към човека е непосредственото му отношение към природата, собственото му *природно* предназначение. Така че в това отношение *проличава сетивно,* като нагледен *факт,* доколко човешката същност е станала за човека природа или доколко природата е станала човешка същност на човека. Следователно по това отношение може да се съди за цялостното културно ниво на човека. От характера на това отношение се вижда доколко човекът е станал *родово същество,* станал е *човек* и се има за човек; отношението на мъжа към жената е най-естественото отношение на човека към човека. Тъй че в него проличава доколко *естественото* поведение на човека е станало *човешко,* или доколко *човешката* същност е станала за него *естествена* същност, доколко неговата *човешка природа* е станала за него *природа.* В това отношение проличава също доколко *потребността* на човека е станала *човешка* потребност, следователно доколко *другият* човек като човек е станал за него потребност, доколко той в своето най-индивидуално битие е същевременно обществено същество.

Първото положително премахване на частната собственост, *примитивният* комунизъм, е следователно само *форма на проява* на низостта на частната собственост, която иска да се утвърди като *положителна общност.*

2) Комунизмът (α) още от политическо естество, демократичен или деспотичен; β) с премахване на държавата, но същевременно още незавършен и все още под влияние на частната собственост, т. е. на отчуждението на човека. И в двете форми комунизмът вече знае, че той е реинтеграция или връщане на човека при себе си, премахване на човешкото самоотчуждение, но тъй като още не е схванал по-

ложителната същност на частната собственост, както и не е разбрал човешката природа на потребността, той също се намира в плен на частната собственост и е заразен от нея. Наистина, той схваща понятието частна собственост, но още не и нейната същност.

3) *Комунизмът* като *положително* снемане на *частната собственост* — *самоотчуждение* на *човека* и затова като действително *присвояване* на *човешката* същност чрез и за човека; затова като пълно, станало съзнателно и в рамките на цялото богатство на досегашното развитие възвръщане на човека към самия себе си като *обществен*, т. е. човечен човек. Този комунизъм като завършен натурализъм = хуманизъм, като завършен хуманизъм = натурализъм; той е *истинското* разрешение на противоречието между човека и природата и между човека и човека, истинското разрешение на спора между съществуване и същност, между опредметяване и самоутвърждаване, между свобода и необходимост, между индивид и род. Той е разрешената загадка на историята и знае, че той е това разрешение[58].

[V] Ето защо цялото движение на историята е както *действителен* акт на неговото създаване — актът за раждане на неговото емпирично битие, — така пък за неговото мислещо съзнание е *доловеното* и *опознато* движение на неговото *ставане*, докато посоченият по-горе, още незавършен комунизъм търси в отделните противостоящи на частната собственост формации на историята *историческо* доказателство за себе си, доказателство в съществуващото, като откъсва отделни моменти от движението (Кабе, Вилгардел и др. особено обичат да яздят този кон) и ги фиксира като доказателства за своето историческо пълнокръвие, с което само доказва, че значително по-голямата част от това движение противоречи на неговите твърдения и че ако той някога си е съществувал, именно неговото *минало* битие опровергава претенцията за *същността*.

Лесно може да се прозре необходимостта, че цялото революционно движение намира както своята емпирична, така и своята теоретична основа в движението на *частната собственост*, в икономиката.

Тази *материална*, непосредствена *сетивна* частна собственост е материален сетивен израз на *отчуждения човешки* живот. Нейното движение — производството и потреблението — е *сетивно* разкриване на движението на досегашното производство, т. е. осъществяване или действителност на човека. Религия, семейство, държава, право, морал, наука, изкуство и т. н. са само *особени* видове производство и попадат под неговия всеобщ закон. Ето защо положителното премахване на *частната собственост*, като присвояване на *човешкия* живот, е положително премахване на всяко отчуждение,

т. е. връщане на човека от религията, семейството, държавата и т. н. към неговото *човешко*, т. е. *обществено* битие. Религиозното отчуждение като такова става само в областта на *съзнанието*, във вътрешния мир на човека, но икономическото отчуждение е отчуждението на *действителния живот* — затова премахването на отчуждението обхваща двете страни. Ясно е, че движението при различните народи се насочва *първоначално* към една от двете страни съответно на това, дали истински *признатият* живот на народа протича повече в съзнанието или във външния свят, дали той е повече идеален или реален живот. Комунизмът започва веднага *(Оуен)*[59] с атеизма, но на първо време атеизмът е все още далеч от *комунизма*, пък и този атеизъм е още повече абстракция. Ето защо филантропията на атеизма първоначално е само *философска* абстрактна филантропия, докато филантропията на комунизма веднага още е *реална* и непосредствено готова за *действие*.

Видяхме как при предпоставката на положително премахнатата частна собственост човекът произвежда човека — самия себе си и другия човек; как предметът, който непосредствено е продукт на дейността на неговата индивидуалност, е същевременно негово собствено битие за другия човек, битие на този друг човек и битие на последния за първия. Но както материалът на труда, така и човекът като субект са и резултат, и изходна точка на движението (а че те трябва да са тази *изходна точка*, тъкмо в това се състои историческата *необходимост* на частната собственост). Следователно *общественият* характер е всеобщият характер на цялото движение; *както* самото общество произвежда *човека* като *човек*, така и обществото е *произведено* от човека. Дейността и ползването са както по своето съдържание, така и по *начин на съществуване обществени, обществена* дейност и *обществено* ползване. *Човешката* същност на природата е налице едва за *обществения* човек; защото едва тук тя е за него *звено* с човека, негово битие за другия и битие на другия за него, жизнен елемент на човешката действителност; едва тук тя е *основа* на неговото собствено *човешко* битие. Едва тук неговото *природно* битие е станало негово *човешко* битие, а природата е станала за него човек. Следователно *обществото* е завършеното същностно единство [Wesenseinheit] на човека с природата, истинско възкресение на природата, осъщественият натурализъм на човека и осъщественият хуманизъм на природата.

[VI] Обществената дейност и общественото ползване не съществуват в никакъв случай *само* във формата на *непосредствена* колективна дейност и непосредствено *колективно* ползване, макар че *колективната* дейност и *колективното* ползване, — т. е. дейността и ползването, които се изявяват и утвърждават непосредствено в

действително общуване с други хора, — ще са налице навсякъде, където този *непосредствен* израз на колективността е залегнал в същината на съдържанието на тази дейност и това ползване и съответствува на неговата природа.

Но дори и когато се занимавам с *научна* и друга подобна дейност — дейност, която рядко мога да извършвам в непосредствено общуване с други, дори и тогава аз се занимавам с *обществена* дейност, защото действувам като *човек*. Не само материалът на моята дейност ми е даден (както дори езикът, на който работи мислителят) като обществен продукт, но и моето *собствено* битие *е* обществена дейност; затова онова, което правя от себе си, правя го от себе си за обществото и със съзнанието си на обществено същество.

Моето *всеобщо* съзнание е само *теоретичната* форма на онова, чиято *жива* форма са *реалната* колективност, обществената същност, докато днес *всеобщото* съзнание е абстракция от действителния живот и като такава абстракция то враждебно му се противопоставя. Затова и *дейността* на моето всеобщо съзнание — като такава — е мое *теоретично* битие като обществено същество.

Преди всичко трябва да се отбягва да се противопоставя отново «обществото» като абстракция на индивида. Индивидът е *обществено същество*. Затова всяка изява на неговия живот — дори и ако не се появява в непосредствената форма на *колективна изява* на живот, т. е. извършена едновременно заедно с други — *е* изява и утвърждаване на *обществения живот*. Индивидуалният и родовият живот на човека не са *различни*, колкото и начинът на съществуване на индивидуалния живот да е — и то по необходимост — една повече *особена* или повече *всеобща* форма на родовия живот, или колкото и родовият живот да е един повече *особен* или *всеобщ* индивидуален живот.

Като *родово съзнание* човекът утвърждава своя реален *обществен живот* и само повтаря в мисленето своето действително битие, както и обратно, родовото битие се утвърждава в родовото съзнание и в своята всеобщност, като мислещо същество, съществува за себе си.

Поради това — колкото човекът и да е *особен* индивид, а тъкмо неговата особеност го прави индивид и действително *индивидуално* колективно същество — той е също и *тоталността*, идеалната тоталност, субективното за себе си битие на мислимото и чувствуваното общество, както и в действителност той съществува както като съзерцание на общественото битие и като действително ползване на последното, така и като тоталност на изява на човешки живот.

И така, мислене и битие наистина са *различни*, но същевременно те се намират в *единство* помежду си.

Смъртта изглежда като сурова победа на рода над определе-

ния индивид и сякаш противоречи на тяхното единство; но определеният индивид е само *определено родово същество* и като такова — смъртен.

4) Както *частната собственост* е само сетивен израз на това, че човек става едновременно *предметен* за себе си, а заедно с това, обратно, става чужд за себе си и безчовечен предмет, че неговата изява на живота е негово отчуждение от живота, неговото реализиране — негово дереализиране, една *чужда* действителност, така и положителното премахване на частната собственост — т. е. сетивното присвояване на човешката същност и на човешкия живот, на предметния човек и на човешките *произведения* за човека и от човека — трябва да се *схваща* не само в смисъл на *непосредственото*, едностранчиво *ползване*, не само в смисъл на *притежаване*, в смисъл на *владеене*. Човекът си присвоява своята всестранна същност по всестранен начин, т. е. като цялостен човек. Всяко от неговите *човешки* отношения към света: зрение, слух, обоняние, вкус, осезание, мислене, съзерцание, чувствуване, искане, дейност, любов, накратко — всички органи на неговата индивидуалност, както и органите, които непосредствено, по своята форма, съществуват като обществени органи, [VII] в своето *предметно* отношение или в своето *отношение към предмета* са присвояване на същия. Присвояването на *човешката* действителност, нейното отношение към предмета е *осъществяване* на *човешката действителност**, човешка *действеност* и човешко *страдание*, защото страданието, човешки схванато, е самопотребление на човека.

Частната собственост ни е направила толкова глупави и едностранчиви, че един предмет е *наш* само тогава, когато го притежаваме [haben], т. е. когато той съществува за нас като капитал или когато го обладаваме непосредствено, ядем го, пием го, носим го на тялото си, обитаваме го и т. н. — накратко, когато го *употребяваме*. Макар че самата частна собственост схваща от своя страна всички тези непосредствени осъществявания на притежанието само като *средство* за живот, а животът, на който те служат като средство, е *животът на частната собственост* — труд и капитализиране.

Ето защо мястото на *всички* физически и *духовни* чувства е заело простото отчуждение на *всички* тези сетива — усетът за *притежание*. До такава абсолютна бедност трябваше да бъде сведена човешката същност, за да породи от себе си своето вътрешно богатство. (За категорията *притежание* (das Haben) вж. *Хес* в «21 коли».)[60].

Ето защо премахването на частната собственост е пълно *осво-*

* Затова човешката действителност е така многообразна, както са многобразни *определенията* на човешката *същност* и на човешките *дейности*.

бождение на всички човешки сетива и качества; но то е такова освобождение тъкмо поради това, че тези сетива и качества са станали *човешки* както субективно, така и обективно. Окото е станало *човешко* око, както неговият *предмет* е станал обществен, *човешки* предмет — създаден от човека за човека. Затова *сетивата* са станали непосредствено в своята практика *теоретици*. Тяхното отношение към *нещото* е заради нещото, но самото това нещо е *предметно човешко* отношение към самото себе си и към човека* и обратно. Поради това потребността или ползването са загубили своята *егоистична* природа, а природата — голата си *полезност,* тъй като ползата е станала *човешка* полза.

Така също сетивата и ползването на другите хора са станали мое *собствено* достояние. Ето защо освен тези непосредствени органи се образуват *обществени* органи във *формата* на общество, така например дейността непосредствено в общуването с други и т. н. е станала орган на *проява* на моя *живот* и начин на присвояване на *човешкия* живот.

Ясно е, че *човешкото* око възприема другояче в сравнение с грубото, нечовешко око, човешкото *ухо* — другояче в сравнение с грубото, неразвито ухо и т. н.

Видяхме: човекът не се загубва в своя предмет само тогава, когато този предмет става за него *човешки* предмет или опредметен човек. Това е възможно само ако този предмет става за него *обществен* предмет, а самият той става за себе си обществено същество, както и обществото става за него същност в този предмет.

Ето защо както навсякъде, от една страна, предметната действителност става за човека в обществото действителност на човешките същностни сили, човешка действителност и поради това и действителност на неговите *собствени* същностни сили — всички *предмети* стават за него *опредметяване* на самия себе си, предмети, които утвърждават и реализират неговата индивидуалност, стават *негови* предмети, т. е. предмет става *самият той*. *Как* те стават за него негови предмети, това зависи от *природата* на *предмета* и от природата на отговарящата ѝ *същностна сила;* защото тъкмо *определеността* на това отношение образува особения, *действителен* начин на утвърждение. *Окото* възприема другояче един предмет в сравнение с *ухото* и предметът на окото *е* друг в сравнение с предмета на *ухото*. Своеобразността на всяка същностна сила е тъкмо нейна *своеобразна същност,* следователно и своеобразен начин на нейното опредметяване, на нейното *предметно-действително* живо битие.

---

* Практически към нещото мога да се отнасям човешки само ако нещото се отнася към човека човешки.

Ето защо не само в мисленето, [XIII] но [и] с *всички* сетива човекът се утвърждава в предметния свят.

От друга страна: субективно схванато: както едва музиката пробужда музикалния усет на човека, както за немузикалното ухо най-хубавата музика *няма* смисъл, не е предмет за него, защото мой предмет може да бъде само утвърждението на една от моите същностни сили, т. е. той може да съществува за мене само така, както съществува за себе си моята същностна сила като субективна способност, защото смисълът за мен на един предмет (той има смисъл само за съответствуващото му сетиво) стига точно дотам, докъдето стига *моето* сетиво, затова сетивата на обществения човек са *други* сетива в сравнение със сетивата на необществения; едва в резултат от предметно разгърнатото богатство на човешкото същество за пръв път биват отчасти развити, отчасти породени богатството на субективната *човешка* сетивност, едно музикално ухо, едно око за красотата на формата, накратко — *сетива,* способни за човешкото ползване; сетива, които се утвърждават като *човешки* същностни сили. Защото не само петте сетива, но и така наречените духовни сетива, практическите сетива (воля, любов и т. н.), с една дума, *човешкото* сетиво, човечността на сетивата, се появява едва посредством битието на *своя* предмет, посредством *очовечената* природа. *Образуването* на петте сетива е работа на цялата досегашна световна история. Скованото от грубата практическа потребност *сетиво* има само *ограничен* смисъл. За изгладнелия човек не съществува човешката форма на храната, а само нейното абстрактно битие като храна; тя би могла също така да бъде налице и в най-груба форма и не може да се каже по какво се различава това приемане на храната от *животинското* приемане на храната. Угриженият, нуждаещ се човек няма *сетиво* и за най-красивата гледка; търговецът на минерали вижда само меркантилната стойност на минерала, но не и неговата красота и своеобразна природа; той няма минералогично сетиво; и така, предназначението на опредметяването на човешката същност както в теоретично, така и в практическо отношение е както да прави сетивата на човека *човешки,* така и да създаде за цялото богатство на човешката и природната същност съответно *човешко сетиво.*

Както посредством движението на *частната собственост,* на нейното богатство и нищета — на материалното и духовното богатство, на материалната и духовната нищета — формиращото се общество намира целия материал за това *образуване, така и формиралото* се общество произвежда като своя постоянна действителност човека в цялото това богатство на неговото същество, *богатия, всестранен и дълбоко осмислен човек.*

Виждаме как субективизъм и обективизъм, спиритуализъм и

материализъм, дейност и страдание едва в общественото състояние губят своята противоположност, а с това и своето битие като такива противоположности; виждаме как разрешаването на самите *теоретични* противоположности е възможно *само* по *практически* начин, само посредством практическата енергия на човека, и затова тяхното разрешаване не е в никакъв случай задача само на познанието, а е *действителна* житейска задача, която *философията* не можеше да реши, тъкмо защото я схващаше като *само* теоретична задача.

Виждаме, че историята на *индустрията* и формиралото се *предметно* битие на индустрията представляват *разтворената* книга на *човешките същностни сили,* сетивно намиращата се пред нас човешка *психология*[61], която досега се е схващала не в нейната взаимовръзка със *същността* на човека, а винаги само в едно външно отношение на полезност, защото — движейки се в границите на отчуждението — хората са могли да схващат само всеобщото битие на човека, религията, или историята в нейната абстрактно-всеобща същност като политика, изкуство, литература и т. н., [IX] като действителност на човешките същностни сили и като *човешка родова дейност. В обикновената, материална индустрия* (— която може да се схваща също като част от посоченото по-горе всеобщо движение, както пък самото то може да се схваща като *особена* част от индустрията, понеже всяка човешка дейност е била досега труд, т. е. индустрия, отчуждена от самата себе си дейност —) имаме пред себе си във формата на *сетивни, чужди, полезни предмети,* във формата на отчуждението, *опредметените същностни сили* на човека. Една *психология,* за която тази книга е затворена, т. е. за която е затворена тъкмо сетивно най-осезателната, най-достъпната част от историята, не може да стане истинска съдържателна и *реална* наука. Какво да се мисли изобщо за една наука, която *надменно* се абстрахира от тази голяма част на човешкия труд и не чувствува в самата себе си своята непълнота, докато едно такова огромно богатство на човешката дейност не ѝ говори нищо друго освен онова, което може да се каже с една дума: *«потребност», «обикновена потребност!»?*

Природните науки развиха извънредно голяма дейност и усвоиха непрекъснато нарастващ материал. А междувременно философията им остана също така чужда, както и те оставаха чужди на философията. Краткотрайното обединение беше само *фантастична илюзия.* Желание имаше, но възможности липсваха. Самата историография се съобразява с природознанието само мимоходом — като момент на информация, полезност и на отделни големи открития. Но затова пък толкова по-*практически* природознанието се вмъкна посредством индустрията в човешкия живот, като го преобразява и подготвя човешката еманципация, колкото и да беше принудено то

непосредствено да довършва обезчовечаването. *Индустрията е действителното* историческо отношение на природата, а затова и на природознанието, към човека; ето защо, ако тя [индустрията] се схваща като *екзотерично* разкриване на човешките *същностни сили*, тогава разбираема става и *човешката* същност на природата или *природната* същност на човека; поради това природознанието загубва своята абстрактно материална или по-скоро идеалистична насока и става основа на *човешката* наука, както е станало вече сега — макар и в отчуждена форма — основа на действително човешкия живот, а *една* основа за живота и друга за *науката* би означавало по начало лъжа. Създаващата се в човешката история — този акт на възникване на човешкото общество — природа е *действителната* природа на човека, затова природата такава, каквато се създава посредством индустрията, макар и в *отчуждена* форма, е истинската *антропологична* природа.

Сетивността (вж. Фойербах) трябва да бъде основа на всяка наука. Само ако науката изхожда от нея, в двойния ѝ вид: като *сетивно* съзнание и като *сетивна* потребност, т. е. само ако *изхожда* от природата, само тогава тя е *действителна* наука. За да стане *«човекът»* предмет на *сетивното* съзнание и потребността «на човека като човек» — [естествена, сетивна] потребност, — затова цялата история е история на подготовката и история на развитието.* Самата история е *действителна* част от *историята на природата*, от превръщането на природата в човек. По-късно природознанието ще включи в себе си също така науката за човека, както науката за човека ще включи природознанието: това ще бъде *една* наука.

[X] *Човекът* е непосредственият предмет на природознанието; защото непосредствената *сетивна природа* за човека е непосредствено човешката сетивност (идентичен израз), непосредствено като *другия* сетивно съществуващ за него човек; защото неговата собствена сетивност е човешка сетивност за самия него едва чрез *другия* човек. Но *природата* е непосредственият предмет на *науката за човека*. Първият предмет на човека — човекът — е природа, сетивност, а особените човешки сетивни същностни сили, които намират своето предметно осъществяване само в *природни* предмети, могат да намерят своето самопознаване само в науката за природата изобщо. Елементът на самото мислене, елементът на жизнената изява на мисълта — *езикът* — е от сетивно естество. *Обществената* действителност на природата и *човешкото* природознание, или *природната наука за човека*, са идентични изрази.

---

* В ръкописа «история на развитието» («Entwicklungs-») е написано над «история на подготовката» («Vorbereitungsgeschichte»). *Нем. ред.*

Виждаме как мястото на политико-икономическото *богатство* и на политико-икономическата *нищета* се заема от *богатия човек* и богатата *човешка* потребност. *Богатият човек* е същевременно човекът, който се *нуждае* от цялостност на човешките изяви на живот. Човекът, у когото собственото му реализиране съществува като вътрешна необходимост, като *нужда*. Не само *богатството*, но и *бедността* на човека получава — при предпоставката на социализма — в еднаква степен *човешко* и затова обществено значение. Тя е пасивната връзка, която кара човека да чувствува най-голямото богатство — *другия* човек — като потребност. Господството на предметната същност в мен, чувственият изблик на моята същностна дейност е *страстта*, която по такъв начин става тук *дейност* на моето същество.

5) Едно *същество* се счита за самостоятелно едва тогава, когато е стъпило на краката си, а е стъпило на краката си едва тогава, когато дължи своето *съществуване* на самото себе си. Човек, който живее от милосърдието на друг, гледа на себе си като на зависимо същество. Но аз живея напълно от милосърдието на друг, щом като му дължа не само поддържането на живота си, но и щом като — освен това — е *създал живота* ми, щом като е *източник* на моя живот, а животът ми неизбежно има такава причина извън себе си, щом като не е мое собствено творение. Ето защо *сътворението* е представа, която много трудно може да бъде избита от съзнанието на народа. Това чрез себе-си-битие на природата и на човека е *неразбираемо* за съзнанието на народа, защото противоречи на *всичко осезаемо* от практическия живот.

Сътворението на *земята* получи съкрушителен удар от *геогнозията*[62], т. е. от науката, която обяснява образуването на земята, ставането на земята, като процес, като самосъздаване. Generatio aequivoca[63] е единственото практическо опровержение на теорията за сътворението.

Сега наистина е лесно да се каже на отделния индивид казаното вече от Аристотел: ти си създаден от твоя баща и твоята майка, следователно в твое лице съвкупяването на две човешки същества, т. е. един родов акт на хората е произвел човека. И така виждаш, че човекът и физически дължи своето битие на човека. Ето защо не трябва да имаш предвид само *едната* страна — *безкрайния* прогрес, след което продължаваш да питаш: кой е създал моя баща, кой е създал неговия дядо и т. н.? Трябва да имаш предвид и *кръговрата*, който в този прогрес е сетивно нагледен, съгласно който в акта на създаването човекът повтаря самия себе си, т. е. *човекът* остава винаги субект. Но ти ще отговориш: признавам ти кръговрата, признай ми и ти прогреса, който непрестанно ме тласка все напред, и

докато най-после питам: кой създаде първия човек и изобщо природата? На този въпрос мога да ти отговоря само: самият ти въпрос е продукт на абстракцията. Запитай се как си дошъл до този въпрос; запитай се не изхожда ли въпросът ти от гледище, на което не мога да отговоря, защото е погрешно? Запитай се дали този прогрес съществува като такъв за едно разумно мислене? Питаш ли за сътворението на природата и човека, с това ти се абстрахираш от човека и природата. Ти ги приемаш за *несъществуващи,* а пък искаш да ти докажа тяхното *съществуване.* Казвам ти: откажи се от своята абстракция, така ще се откажеш и от своя въпрос, а пък държиш ли на своята абстракция, бъди последователен и щом мислиш човека и природата като *несъществуващи,* [XI] мисли и себе си като несъществуващ, тъй като ти също си природа и човек. Не мисли, не ме питай, защото започнеш ли да мислиш и да питаш, твоята *абстракция* от битието на природата и на човека няма смисъл. Или ти си такъв егоист, че приемаш всичко за несъществуващо, а самият ти искаш да съществуваш!

Можеш да ми възразиш: не искам да приема природата за несъществуваща и т. н.; питам те за *акта* на нейното *възникване,* както питам анатома за образуването на костите, и т. н.

Но тъй като за социалистическия човек *цялата така наречена световна история* не е нищо друго освен създаването на човека посредством човешкия труд, освен ставането на природата за човека, той следователно има нагледно, неопровержимо доказателство за своето *раждане* от самия себе си, за *процеса* на своето *възникване.* Тъй като *съществеността* на човека и на природата, тъй като човекът за човека като битие на природата и природата за човека като битие на човека са станали практически, сетивно нагледни, практически невъзможен е станал и въпросът за някакво *чуждо* същество, за същество над природата и човека — въпрос, който включва признаването за несъществеността на природата и човека. *Атеизмът,* като отричане на тази несъщественост, няма вече никакъв смисъл, защото атеизмът е *отрицание на бога* и с това отрицание полага *битието* на *човека;* но социализмът като социализъм не се нуждае повече от такова посредничество; той започва с *теоретически и практически сетивното съзнание* на човека и на природата като *същност.* Той е *положително,* неопосредствувано вече от премахването на религията *самосъзнание* на човека, както *действителният живот* е положителна, неопосредствувана вече от премахването на частната собственост, от *комунизма,* действителност на човека. Комунизмът е позицията като отрицание на отрицанието, затова е *действителният,* за най-близкото историческо развитие необходим момент на еманципацията и отвоюването отново на човека. *Комунизмът* е необходимата форма и енергичният принцип на най-близкото бъдеще, но комунизмът като такъв не е целта на човешкото развитие — формата на човешкото общество. [XI]

[ПОТРЕБНОСТИ, ПРОИЗВОДСТВО И РАЗДЕЛЕНИЕ НА ТРУДА]

[XIV] 7) Видяхме какво значение има при социализма *богатството* (die Reichheit) на човешките потребности, а заедно с това както някой *нов начин на производството,* така и някой нов *предмет* на производството. Ново потвърждение на *човешката* същностна сила и ново обогатяване на *човешкото* същество. При частната собственост всичко това има обратно значение. Всеки човек прави усилия да достави другиму някаква *нова* потребност с надежда, че ще го принуди за нова жертва, за да го постави в нова зависимост и да го подведе към нов вид *наслада,* а заедно с това и към икономическо разоряване. Всеки се старае да подчини другия на някаква *чужда* същностна сила, за да намери в това удовлетворение на своята собствена користна потребност. Ето защо с нарастване на количеството на предметите нараства и царството на чуждите същности, на които човекът е подчинен, и всеки нов продукт е нова *възможност* за взаимна измама и за взаимно ограбване. Човек става все по-беден като човек, той все повече се нуждае от *пари,* за да овладее враждебната същност, и силата на *парите* му намалява тъкмо обратно пропорционално на масата на продукцията, т. е. колкото повече расте неговата немотия, толкова повече се засилва *властта* на парите. — Затова потребността от пари е истинската потребност, пораждана от политическата икономия, и единствената потребност, която тя поражда.— *Количеството* на парите става все повече и повече тяхно единствено *могъщо* качество; както те свеждат всяка същност до нейната абстракция, така свеждат и себе си в своето собствено движение до *количествена* същност. Тяхна истинска мярка стават *безмерността* и *неумереността.* — Дори субективно погледнато, това се извършва така отчасти поради обстоятелството, че разширяването [кръга] на продуктите и на потребностите става *изобретателен* и винаги *пре-*

сметлив роб на нечовешки, рафинирани, неестествени и високомерни въжделения — частната собственост не умее да превръща грубата потребност в *човешка* потребност; нейният *идеализъм* е *въображението, произволът, прищявката* и евнухът не ласкае по-подло своя повелител и не се старае да възбуди с по-долни средства неговата притъпена способност за наслади, за да си спечели по такъв начин неговото благоволение, отколкото прави това индустриалният евнух, производителят, за да придобие с хитрост някой сребърник, за да подмами златната птица от джоба на християнски възлюбления съсед — (всеки продукт е стръв, с която искат да примамят същността на другия [човек], парите му, всяка действителна или възможна потребност е слабост, която ще отведе мухата до мухоловката — всеобща експлоатация на колективната човешка същност, както всяко несъвършенство на човека е връзка с небето, страница — където сърцето му е достъпно за духовника; всяко затруднение е основание да се отиде с най-любезна привидност при съседа и да му се каже: драги приятелю, ще ти дам каквото ти е нужно, но ти знаеш conditio sine qua non*; ти знаеш с какво мастило трябва да ми се подпишеш [в договора]; аз ще те измамя, като ти доставя наслада) — той (индустриалният евнух) изпълнява най-порочните хрумвания на съседа си, играе ролята на сводник между него и неговите потребности, възбужда у него болезнени въжделения, дебне у него всяка слабост, та след това да иска от него отплата за тази приятелска услуга. — Това отчуждение се разкрива отчасти, като изтънчеността на потребностите и на техните средства поражда животинско подивяване, от една страна, пълно, грубо, абстрактно опростяване на потребностите, от друга страна; или — по-точно — възражда самото себе си в своето противоположно значение. Дори потребността от свеж въздух престава да е потребност за работника, човек се връща в пещерното жилище, което обаче сега е отровено от задушливото чумно дихание на цивилизацията и което той обитава само много *неувсрено* и чувствува като чужда сила, която всеки ден може да му се изплъзне и от която може да бъде изхвърлен всеки ден, ако [XV] не плати. За този дом на покойниците работникът трябва да *плаща*. *Светлото* жилище, което Прометей у Есхил отбелязва като един от най-големите дарове, чрез които той е превърнал дивака в човек, престава да съществува за работника. Светлина, въздух и т. н. — най-простата *животинска* чистоплътност, престава да е потребност за човека. *Мръсотията,* това падение и загниване на човека, *нечистотиите от каналите* (това в буквален смисъл) на цивилизацията стават за него *жизнен елемент*. Пълното *противоестествено* занемаряване, загни-

* — условие, без което не може. *Ред.*

лата природа стават за него *жизнен елемент.* Нито едно от неговите сетива не съществува повече не само в неговия човешки вид, но и в *нечовешки,* затова не съществува дори в животински вид. Връщат се отново най-грубите *начини* (и *инструменти*) на човешкия труд: *крачното колело* (die Tretmühle) на римските роби е станало начин на производство и начин на съществуване за много английски работници. Не само че човек няма никакви човешки потребности, но секват дори и *животинските* потребности. Ирландецът знае вече само потребността на *яденето,* и то вече само *ядене на картофи,* и то само *картофи от най-лошия сорт.* Но Англия и Франция имат вече във всеки индустриален град по една *малка* Ирландия. Та дори дивакът, животното има потребност от лов, от движение и т. н., от общуване със себеподобни. — Опростяването на машината, на труда се използва за превръщане на едва изграждащия се човек, на още съвсем неизградения човек — на *детето* — в работник, както работникът е станал изоставено дете. Машината се нагажда към *слабосилието* на човека, за да превърне *слабосилния* човек в машина.

⟨Как увеличаването на потребностите и на средствата за тяхното задоволяване поражда липсата на потребности и липсата на средства за тяхното задоволяване доказва политико-икономистът (и капиталистът: изобщо винаги имаме предвид *емпиричните* делови хора, когато се обръщаме към политико-икономистите, които са тяхна *научна* съвест и тяхно научно битие): 1) като свежда потребностите на работника до най-необходимото и най-жалкото поддържане на физическия живот, а неговата дейност — до най-абстрактното механично движение; и така, той казва: човек няма друга потребност — нито потребност от дейност, нито потребност от наслада, защото *и* такъв живот той [политико-икономистът] обявява за *човешки* живот и *човешко* съществуване; 2) като приема в своите *пресмятания* възможно най-*оскъден* живот за мярка, и то за всеобща мярка: всеобща, защото важи за огромната маса хора. Той (политико-икономистът) превръща работника в несетивно и лишено от потребности същество, както превръща и дейността на работника в чиста абстракция от всяка дейност. Ето защо за политико-икономиста е неприемлив всеки *лукс* у работника и всичко, което излиза извън най-абстрактната потребност — било то пасивна наслада или [активна] проява на дейност, — му се струва лукс. Политическата икономия, тази наука за *богатството,* затова е същевременно наука за самоотрицанието, за лишенията, за *пестеливостта,* и тя стига действително дотам, да спестява на човека дори *потребността* от чист *въздух* или от физическо *движение.* Тази наука за чудесната индустрия е същевременно науката за *аскетизма* и нейният истински идеал е *аскетичният,* но *занимаващ се с лихварство* скъперник, и *аскетичният,* но *произвеждащ* роб.

Нейният морален идеал е *работникът,* който внася в спестовната каса част от своята работна заплата, и дори е намерила за този свой любим идеал едно раболепно *изкуство.* Това се представя в театъра в сантиментален стил. Ето защо тя [политическата икономия] е — въпреки нейния светски и чувствен вид — една наистина морална наука, най-моралната наука. Главна нейна теза е себеотрицанието, отказването от живота и от всички човешки потребности. Колкото по-малко ядеш, пиеш, купуваш книги, колкото по-рядко отиваш на театър, на бал, в гостилница, колкото по-малко мислиш, обичаш, теоретизираш, пееш, рисуваш, фехтуваш и т. н., толкова повече ти *спестяваш,* толкова по-*голямо* става твоето съкровище, което ни молци ядат, ни крадци крадат — твоят *капитал.* Колкото по-ограничено *живееш,* колкото по-малко изявяваш своя живот, толкова повече ти *имаш,* толкова по-голям е твоят отчужден живот, толкова повече натрупващ от своята отчуждена същност. Всичко, [XVI] което ти отнема политико-икономистът от живота и от човешкото у тебе, той ти заменя всичко това с *пари* и *богатство,* и всичко, което ти не можеш, всичко това могат твоите пари: те могат да ядат, да пият, да ходят на бал, на театър; те умеят да се сдобият с изкуство, с ученост, с исторически редкости, с политическа власт; те могат да пътешествуват, *могат* да ти доставят всичко това; те могат да купят всичко това; те са истинско *могъщество.* Но парите, каквито и да са, те не *могат* да създадат нищо друго, освен самите себе си, не могат да купят нищо друго, освен самите себе си, защото: нали всичко друго е техен слуга, а когато е в ръцете ми господарят, то в ръцете ми е и слугата, и аз не се нуждая от неговия слуга. Следователно всички страсти и всяка дейност трябва да отстъпят място на алчност за богатство (Habsucht). Работникът има право да притежава само толкова, колкото е нужно, за да иска да живее, и има право да иска да живее, само за да притежава [този минимум].⟩

Вярно е, че в политическата икономия възниква известен спор. Едната страна (Лодердел, Малтус и др.) препоръчва *лукса* и проклина пестеливостта; другата (Сей, Рикардо и др.) препоръчва пестеливостта и проклина лукса. Но първата признава, че иска лукс, за да произвежда *труд,* т. е. абсолютна пестеливост; втората признава, че препоръчва пестеливостта, за да произвежда *богатство,* т. е. лукс. Първата страна живее в *романтичната* илюзия, че не само алчността за богатство трябва да определя потреблението на богатите, и тя противоречи на собствените си закони, когато обявява *разточителството* пряко като средство за забогатяване, и затова от противната страна ѝ се доказва твърде сериозно и подробно, че чрез разточителството аз намалявам своето *имущество,* а не го увеличавам. Тази противна, втора страна, отказва лицемерно да признае, че тък-

мо капризът и приумицата определят производството; тя забравя «изтънчените потребности», забравя, че без потребление не би имало и производство; тя забравя, че чрез конкуренцията самото производство неизбежно става много по-разнообразно, по-луксозно; забравя, че за нея потреблението определя стойността на предмета и че модата определя потреблението; тя иска да бъде произвеждано само «полезно», но забравя, че производството на премного полезно произвежда премного *безполезно* население. Двете страни забравят, че разточителство и пестеливост, лукс и лишения, богатство и бедност са равни.

И ти трябва да пестиш не само непосредствените си сетивни потребности като ядене и т. н.; но и участие в общи интереси, състрадание, доверие и т. н. — всичко това ти трябва да отбягваш, ако искаш да си пестелив; ако не искаш да станеш жертва на илюзии.

⟨Трябва да предлагаш всичко, което е твое, за *продан,* т. е. да го направиш полезно. Ако запитам политико-икономиста: подчинявам ли се на икономическите закони, когато печеля пари, като жертвувам, предлагам тялото си за чужда сласт (фабричните работници във Франция наричат проституирането на своите жени и дъщери извънреден работен час, което е буквално вярно), или не действувам ли съгласно политическата икономия, когато продавам приятеля си на мароканците (а непосредствената продажба на хора в търговията с наемни войници и т. н. се извършва във всички културни страни), то политико-икономистът ми отговаря: ти не нарушаваш моите закони; но погледни какво ще кажат лелка Морал и лелка Религия: моят *политико-икономически* морал (nationalökonomische Moral) и моята *политико-икономическа* религия не възразяват нищо против твоята постъпка, но. . . — Но на кого да вярвам сега повече, на политическата икономия или на морала? — Моралът на политическата икономия — това са *печалбата,* трудът и пестеливостта, трезвостта — но политическата икономия ми обещава да задоволи моите потребности. — Политическата икономия на морала — това е богатството на чистата съвест, на добродетелта и т. н., но как мога да съм добродетелен, когато не съм? Как мога да имам чиста съвест, когато не зная нищо? В самата същност на отчуждението лежи това, че всяка сфера прилага спрямо мене друга и противоположна мярка: една — моралът, друга — политическата икономия, защото всяка е определено отчуждение на човека и всяка ⟩ [XVII] фиксира особен кръг от отчуждената същностна дейност, всяка се държи отчуждено спрямо другото отчуждение. . . Така господин *Мишел Шевалие* упреква Рикардо, че той се абстрахира от морала. Но Рикардо оставя политическата икономия да говори на свой собствен език. Ако този език не е морален, то Рикардо няма вина за това. М. Ш(евалие) се абстрахира от политическата икономия, доколкото морализира, но той се

абстрахира по необходимост и действително от морала, доколкото се занимава с политическа икономия. Ако отнасянето на политическата икономия към морала не е произволно, не е случайно и затова не е необосновано и ненаучно, ако то не е само *привидно*, а се смята за *същностно*, то може да означава само въздействие на политикоикономическите закони върху морала. Ако това не става, или поскоро става обратното, то каква вина има за това Рикардо? Впрочем и противоположността между политическата икономия и морала е само *привидност* и като противоположност същевременно не е противоположност. Политическата икономия изразява само *по свой начин* моралните закони.

⟨Непридирчивостта относно потребностите като принцип на политическата икономия се разкрива *най-бляскаво* в нейната *теория за населението*. Има *премного* хора. Дори съществуването на хората е най-чист разкош и ако работникът е *«морален»* (Мил предлага обществена похвала за тези, които се показват сдържани в полово отношение, и обществен укор за тези, които имат прегрешения относно това безплодие на брака. . . Нима това не е морал, учение за аскетизъм?[64]), той ще бъде *сдържан* относно детеражданията. Производството на човека се разкрива като обществено бедствие.⟩

Смисълът, който има производството по отношение на богатите, проличава *открито* в смисъла, който има това производство за бедните; за висшите слоеве това изказване винаги е деликатно, прикрито, двусмислено — привидност; за низшите слоеве то е грубо, прямо, откровено — същност. *Грубата* потребност на работника е много по-голям източник на печалба, отколкото *изтънчената* потребност на ботагаша. Сутерените в Лондон носят на своите наемодатели поголям доход, отколкото палатите, т. е. те са по отношение на давания от тях доход *по-голямо богатство*, или — да се изразим на езика на политическата икономия — по-голямо *обществено* богатство. — И както индустрията спекулира с изтънчеността на потребностите, така спекулира тя и с тяхната *грубост*, и то с тяхната изкуствено създадена грубост, чиято истинска наслада затова е *самоопиянението*, това *привидно* задоволяване на потребността, тази цивилизация *сред* грубото варварство на потребността. Ето защо английските кръчми са *символични* картини на частната собственост. Техният *лукс* показва истинското отношение на индустриалния лукс и богатство към човека. Затова те с право са и единствените празнични места за развлечение на народа, към които английската полиция се отнася най-малкото поне снизходително. [XVII]

[XVIII] Вече видяхме как политико-икономистът установява единство между труд и капитал по разнообразни начини. 1) капи-

талът е *натрупан труд;* 2) предназначението на капитала в самото производство, отчасти възпроизводство на капитала с печалба, отчасти капиталът като суровина (материал на труда), отчасти като само*работещ инструмент* — машината е непосредствено отъждественият с труда капитал — е *производителен труд;* 3) работникът е капитал; 4) работната заплата спада към разходите на капитала; 5) по отношение на работника трудът е възпроизводство на неговия жизнен капитал; 6) по отношение на капиталиста [трудът] е момент от дейността на неговия капитал.

И най-после 7) приеме ли политико-икономистът първоначалното единство между двете като единство между капиталист и работник, това е райското първобитно състояние. Как тези два момента [XIX] се противопоставят един на друг като две лица, това за политико-икономиста е *случайно* събитие и затова следва да се обясни само с външни причини. (Вж. Мил.) — Нациите, които още са заслепени от емоционалния блясък на благородните метали и затова още служат на металните пари като на фетиш — още не са завършените парични нации. Противоположност между Франция и Англия. — До каква степен решаването на теоретичните загадки е задача на практиката и практически е опосредствувано, до каква степен истинската практика е условие за действителна и положителна теория, като пример за това може да служи *фетишизмът*. Сетивното съзнание (das sinnliche Bewußtsein) на фетишиста е различно от това на гърците, защото неговото сетивно битие още е друго. Абстрактната враждебност между сетивност и дух (zwischen Sinn und Geist) е необходима дотогава, докато още не са създадени от собствения труд на човека: човешкият усет (Sinn) за природата, човешкият усет на природата, следователно и *естественият* усет на *човека*. — *Равенството* не е нищо друго освен немското Ich = Ich (Аз = Аз), дадено във френска, т. е. политическа форма. Равенството като *основа* на комунизма е негова *политическа* обосновка и е същото, както когато немецът обосновава за себе комунизма с това, че той схваща човека като *всеобщо самосъзнание*. Ясно е, че премахването на отчуждението се извършва винаги от тази форма на отчуждението, която е *господствуваща* сила: в Германия — *самосъзнанието,* във Франция — *равенството,* защото [там господствува] политиката, в Англия — действителната, материалната, измерваща се само със самата себе си *практическа* потребност. От тази гледна точка Прудон трябва да бъде критикуван и признат.

Ако означаваме самия *комунизъм* — тъй като е отрицание на отрицанието — като присвояване на човешката същност, което опосредствува себе си със себе си чрез отрицание на частната собственост, и затова още не е *истинско,* започващо със самото себе си положение,

а е само такова, което започва с частната собственост, [. . . . .]*. Действителното отчуждение на човешкия живот остава [в сила] и [дори] се оказва толкова по-голямо отчуждение, колкото повече го осъзнават като отчуждение. . . За премахване на *идеята* (Gedanke) за частната собственост е напълно достатъчна *идеята* за комунизма (der *gedachte* Kommunismus). А за премахване на действителната частна собственост е нужно *действително* комунистическо действие. Историята ще го донесе и това движение, което знаем вече в *мислите* си като движение, снемащо само себе си, ще бъде в действителност твърде труден и продължителен процес. Трябва обаче да гледаме като на действителен напредък на това, че от самото начало сме осъзнали както ограничеността, така и целта на това историческо движение и сме го надминали в своето съзнание.

Когато се обединят комунистическите *занаятчии,* те си поставят за цел преди всичко учението, пропагандата и т. н. Но същевременно у тях се създава с това нова потребност, потребността на общуване (Gesellschaft), и онова, което се явява като средство, става цел. Това практическо движение може да се види в неговите блестящи резултати, като се наблюдават общуванията на социалистически френски работници. Пушене, пиене, ядене и т. н. не са вече средства за свързване или свързващи средства. За тях са достатъчни общуването, обединяването в съюз, беседите, които имат за своя цел пак общуването. За тях братството между хората не е фраза, а истина, и от загрубелите им от работа лица ни огрява човешко благородство.

[XX] ⟨Когато политическата икономия твърди, че търсене и предлагане винаги се изравняват, тя веднага забравя, че според собственото ѝ твърдение предлагането на *хора* (теория за населението) превишава винаги търсенето, че следователно при съществения резултат на цялото производство — съществуването на човека — несъответствието между търсене и предлагане получава своя най-решителен израз.

В каква степен парите, които се явяват като средство, са истинската *сила* и единствената *цел,* в каква степен изобщо *средството* — което ме прави *същност* и ми присвоява чуждата предметна същност — е *самоцел. . .*, може да се види от това, че поземлена собственост — там, където земята е извор на живот, *кон* и *меч,* — там, където те са *истинското средство за живот,* — се признават и за истински политически сили. В средните векове едно съсловие ставало свободно от момента, когато придобиело правото да носи *меч*. При нома-

* В ръкописа тук е скъсан левият долен ъгъл на страницата, поради което са пострадали последните шест реда на текста; възстановяването на тяхното съдържание не е възможно. *Ред.*

дите това е *конят,* който ме прави свободен и участник в живота на общността.

По-горе казахме, че човекът се връща към *пещерното жилище,* но се връща към него в отчужден, враждебен вид. Дивакът в своята пещера — в този естествено предлагащ се за ползване и защита природен елемент — се чувствува не по-чужд, или — по-точно — се чувствува така у дома си, като *рибата* във водата. Но сутеренното жилище на бедняка е нещо враждебно, като «чужда сила, господствуваща над жилището, което му се отдава, доколкото пък той отдава на него кървавия си пот», което няма право да разглежда като свой дом — където най-после би могъл да каже: тук съм у дома си, където по-скоро той се намира в къщата на *други,* в *чужда* къща, и този друг ежедневно го дебне и го изхвърля, щом не си плати наема. А така също той знае, че по отношение на качеството неговото жилище е пълна противоположност на *отвъдното,* намиращо се в небето на богатството, човешко жилище.

Отчуждението се проявява както в това, че *моето* средство за съществуване принадлежи на *друг,* че това, което е *мое* желание, е недостъпно притежание на *друг,* така и [в това], че всеки предмет сам е нещо *друго*, отколкото самият той, че моята дейност е нещо *друго,* че най-после — и това важи и за капиталиста — изобщо господствува *нечовешката* сила.

Предназначението на бездейното и прахосническо богатство, отдаващо се само на наслади — наслаждаващият се от това богатство се *проявява* наистина, от една страна, като *преходен,* суетно буйствуващ индивид и гледа така също на чуждия робски труд, на човешкия *кървав пот* като на жертва на своите страстни влечения и затова гледа на самия човек, следователно и на самия себе си като на жертвено, нищожно същество (когато презрението към хората се явява отчасти като високомерие, като прахосване на това, което може да запази стотици човешки живота, отчасти като коварна илюзия, че неговото необуздано разточителство и неограниченото, непроизводително потребление обуславят *труда,* а заедно с това и *съществуването* на другия); наслаждаващият се [от този вид богатство] гледа на осъществяването на човешките *същностни сили* като на съществуване на своето безразсъдство, на своите приумици и странни, фантастични хрумвания; той гледа, от друга страна, на това богатство като на просто средство и като на заслужаваща унищожение вещ; ето защо едновременно той е роб и господар на своето богатство, едновременно великодушен и низък, капризен, високомерен, самомнителен, изискан, образован, духовит: наслаждаващият се [от това богатство] още не е почувствувал *богатството* като напълно *чужда сила* над самия себе си. Напротив, той вижда в него само своята собствена мощ

и не богатството, а *насладата* [е негова последна] крайна цел [. . .]*.

Срещу тази. . . [XXI] блестяща, заслепена от чувствена привидност илюзия относно същността на богатството застава *деловитият, трезво разсъждаващият, икономически мислещият, прозаично настроеният,* просветеният относно същността на богатството индустриалец — и като създава на жадуващия наслади прахосник още по-големи възможности, умело го блазни със своите производства — неговата продукция е също така низка съблазън за страстните възжелания на разточителя, — то индустриалецът умее да присвои за себе си по единствено *полезен* начин силата, която се изплъзва от контрола на прахосника. Ако индустриалното богатство се явява най-напред, съгласно гореказаното, фантастично богатство — то движението на индустриалното богатство изтласква и по деен начин, чрез свое собствено движение, разточителното богатство. Спадането на *паричната лихва* е именно необходима последица и резултат на индустриалното развитие. Средствата на разточителния рентиер намаляват следователно всекидневно в *обратно* отношение спрямо увеличаването на средствата и съблазните за наслади. Ето защо той е принуден или да прогуляе сам капитала си, т. е. да се разори, или сам да стане индустриален капиталист. . . Наистина, от друга страна, непосредствено в резултат на индустриалното развитие расте постоянно *поземлената рента,* но както вече видяхме: настъпва неизбежно момент, когато поземлената собственост трябва да премине, като всяка друга собственост, в категорията на [само]възпроизвеждащ се с печалба капитал, а това пък е резултатът на същото индустриално развитие. Следователно и разточителният земевладелец трябва или да прогуляе своя капитал, т. е. да се разори, или пък сам да стане арендатор на собствената си земя — да стане занимаващ се със земеделие индустриалец. — Поради това намаляването на паричната лихва — което Прудон разглежда като премахване на капитала и като тенденция към социализиране на капитала — е, напротив, непосредствено само признак за пълната победа на работещия капитал над разточителното богатство, т. е. признак за превръщане на всяка частна собственост в индустриален капитал. Това е пълната победа на частната собственост над всички *привидно* още човешки нейни качества и пълното подчинение на частния собственик на същността на частната собственост — на *труда.* Разбира се, че и индустриалният капиталист консумира и се наслаждава. Той не се връща в никакъв случай към противоестествената простота на потребностите, но неговото потребление и неговите наслади са само нещо странично, по-

* Ръкописът тук е повреден на няколко места; долната част на страницата е скъсана, липсват три или четири реда от текста. *Ред.*

чивка — подчинени на производството; при това *пресметнати,* т. е. *икономични* потребления и наслади, защото той [индустриалният капиталист] ги причислява към разходите на капитала и затова е допустимо да изразходва за тях само толкова средства, колкото могат да бъдат възвърнати отново с печалба по пътя на възпроизводството на капитала. И така, насладите и потребностите са подчинени на капитала, наслаждаващият се и консумиращ индивид — на капитализиращия индивид, докато по-рано е било обратното. Затова намаляването на лихвата е само дотолкова признак на премахване на капитала, доколкото е признак на неговото завършващо се господство, на завършващото се и затова устремяващо се към своето премахване отчуждение. Това е изобщо единственият начин, по който съществуващото потвърждава своята противоположност.⟩

Ето защо спорът на политико-икономистите за лукса и пестеливостта е само спор на политическата икономия, която е наясно [по въпроса] за същността на богатството, с онази политическа икономия, която още е утежнена с романтични, противоиндустриални възпоминания. Но двете страни не знаят как да сведат предмета на своя спор до неговия прост израз и затова продължават да спорят. [XXI]

[XXXIV] Освен това *поземлената рента* беше свалена като поземлена рента от новата политическа икономия, която в противоположност на физиократите доказа, че поземленият собственик бил единственият истински производител, че поземленият собственик като такъв е, напротив, единственият напълно непроизводителен рентиер. Съгласно новата политическа икономия земеделието е работа на капиталиста, който влага своя капитал там, когато очаква да извлече от него нормална печалба. Становището на физиократите, че само поземлената собственост, като единствена производителна собственост, трябва да плаща данъци, следователно и само тя да ги одобрява и да взема участие в държавните работи, се обръща поради това в противоположно положение, че данъкът върху поземлената рента е единственият данък върху непроизводителен доход, и следователно е единственият данък, който не причинява вреда на националното производство. Ясно е при такова разбиране, че и политическите привилегии на поземлените собственици не могат да произтичат вече от обстоятелството, че те са главните данъкоплатци.

Всичко, което Прудон схваща като движение на труда срещу капитала, е само движение на труда във формата на капитал, на *индустриалния капитал* срещу капитала, който не се употребява *като* капитал, т. е. в индустрията. И това движение върви по своя победоносен път, т. е. по пътя на победата на *индустриалния* капитал. — И така, вижда се, че само когато *трудът* се схваща като същност на частната собственост, може да се разбере и политико-икономическото движение като такова в неговата действителна природа.

Обществото — както то се явява за политико-икономиста — е *буржоазното общество,* в което всеки индивид е една цялост от потребности и тази цялост [XXXV] съществува за другия, както другият съществува за нея само доколкото те взаимно са си станали средство. И политико-икономистът, както политиката в нейните *човешки права,* свежда всичко до човека, т. е. до индивида, от когото премахва всяка определеност, за да го затвърди като капиталист или като работник.

Разделгнието на труда е политико-икономическият израз на *обществения характер* (Gesellschaftlichkeit) *на труда* в границите на отчуждението. Или: тъй като *трудът* е само израз на човешката дейност в границите на [само]отчуждението, на проявата на живот като негово [само]отчуждение, то и разделението *на труда* не е нищо друго освен *отчужденото* полагане на човешката дейност като *реална родова дейност* или като *дейност на човека* като *родово същество.*

Относно същността на *разделението на труда* — което естествено трябваше да се схваща като главен двигател на производството на богатството от момента на признаването на *труда* като *същност на частната собственост* — т. е. относно тази *отчуждена форма на човешката дейност като родова дейност,* политико-икономистите не са никак наясно и си противоречат.

Адам Смит:

«*Разделението на труда* дължи своя произход не на човешката мъдрост. То е необходимата, бавна и постепенна последица от склонността към размяна и от взаимната търговия с продукти. Тази склонност към търговия е вероятно необходима последица от ползването на разума и на словото. Тя е свойствена на всички хора и не се среща нито у едно животно. След като отрасне, животното разчита само на себе си. Човекът постоянно се нуждае от помощта на други и напразно би очаквал тази помощ само от тяхното благоволение. Той ще бъде много по-сигурен да изисква от тях за себе си само това, което е и в тяхна лична полза, и да ги убеждава, че техният личен интерес иска да вършат това, което той желае от тях. При отношенията ни с други хора разчитаме не на тяхната *човечност,* а на техния *егоизъм;* не им говорим никога за *нашите потребности,* а винаги за *техните изгоди.* — И така, понеже получаваме голямата част от взаимно необходимите ни добри услуги посредством размяна, търговия и амбулантна търговия, то тази склонност към *търговия* (Disposition zum Schacher) е, която е дала началото на *разделението на труда.* Например в дадено ловджийско или пастирско племе даден човек прави по-бързо и по-умело лъка и тетивата, отколкото някой друг. Той разменя често със свои съплеменници този вид продукти на своя труд срещу добитък и дивеч и скоро забелязва, че по такъв начин може да си набави, да кажем, дивеч по-лесно, вместо да отива сам на лов. И понеже това е по-изгодно за него, той прави от производството на лъкове и т. н. свое главно занятие. Различието на *природните таланти* между индивидите не е толкова *причината,* колкото *следствието* (der Effekt) от разделението на труда... Без склонността на човека към търговия и размяна всеки щеше да бъде задължен да си набавя сам всичко необходимо и всички удобства в живота. Всеки

щеше да изпълнява *една и съща всекидневна работа* и нямаше да има това голямо *различие* в *заниманията,* което единствено може да породи голямо различие на талантите. — И както тази склонност към размяна поражда различието на талантите между хората, така същата тази склонност прави това различие и полезно. Много породи животни, макар и от един и същ вид, са получили от природата различни характери, така че биват различавани — ако и по природа да имат едно и също предразположение — по-очебийно, отколкото би могло да се наблюдава такова различие при необразованите хора. По природа един философ далеч не се различава толкова по талант и интелигентност от един носач, колкото се различава едно дворно куче от една хрътка, една хрътка от един подпъдичар, а този пък от едно овчарско куче. Но тези различни породи животни, макар и от един и същи вид, почти не са си полезни едни на други. Дворното куче не може да прибави нищо към предимствата на своята сила, [XXXVI] ако — да кажем — придобие лекотата и бързината на хрътката и т. н. Поради липса на способност или склонност към търговня и размяна въздействията на тези различни таланти и степени на интелигентност не могат да бъдат събрани заедно, в общност, и не могат да допринесат ни най-малко *изгода* или *общо удобство* за *вида*. . . Всяко животно е принудено само да се грижи за прехрана и защита независимо от другите — то не може да извлече ни най-малка полза от различието на талантите, с които природата е надарила други животни от същия вид. А при хората, напротив, и най-различните таланти са си взаимно полезни, защото *различните продукти* на съответните индустриални клонове се намират, така да се каже — благодарение на тази обща склонност към търговия и размяна, — събрани в една обща маса, където всеки човек може да отиде и си купи според потребностите си някаква част от произведен от другиго продукт. — И понеже тази склонност към *размяна* е източник на *разделението на труда,* то следователно *нарастването на това разделение* [на труда] винаги е ограничено от размерите на *способността към размяна* или, с други думи, от размерите на пазара. Ако пазарът е много малък, никой не ще се осмели да се отдаде напълно на едно единствено занимание от опасение, че не ще има възможност да размени превишаващия личното му потребление излишък от продукта на своя труд срещу равен излишък от продукта на труда на другиго, който излишък той би желал да си набави. . .». В *цивилизовано* състояние: «всеки човек съществува от échanges, от размяна и става един вид *търговец, самото общество* е собствено *занимаващо се с търговия* общество». (Вж. Дестют дьо Траси: «Обществото е редица от взаимни размени, в *търговията* е цялата същност на обществото.»[7]) «. . . Натрупването на капиталите се увеличава с разделението на труда и обратно (und wechselseitig).»

Така казва *Адам Смит*[65].

«Ако всяко семейство произвеждаше всички предмети на своето потребление, обществото би могло да съществува, макар че не би се извършвал никакъв вид размяна, но и да *не е основа* [на обществото], то напредналото състояние на нашето общество не може да мине без размяната; разделението на труда е умело прилагане на силите на човека — то умножава продуктите на обществото, засилва неговата мощ и увеличава неговите наслади, но — отделно взето — стеснява, намалява способностите на всеки човек. — Не може да има производство без размяна.»

Така казва *Ж. Б. Сей*[66].

«Присъщите на човека [по природа] сили, това са неговият интелект и неговата физическа годност за труд; онези сили пък, които водят началото си от

общественото състояние, са способността за *разделение на труда* и за *разпределение на различните видове работа между различните хора. . .* и *възможността* да се разменят *взаимни услуги* и продукти, които съставят тези средства. . . Мотив за човека да прави услуги на другия е егоизмът. Човекът изисква компенсация за направените на другия услуги. Правото на изключителна частна собственост е наложително, за да може да се установи размяна между хората.» «Размяна и разделение на труда се обуславят взаимно.»

Така казва *Скарбек*[67].

Мил представя развитата размяна, *търговията,* като *последица* от *разделението на труда.*

«Дейността на човека може да бъде сведена до твърде прости елементи. Той всъщност не може да прави нищо друго, освен да произвежда движение; той може да движи предметите, за да ги отдале[XXXVII]чава един от друг или да ги приближава един до друг. Свойствата на материята вършат останалото. При употреба на труд и машини човек често намира, че резултатите могат да бъдат увеличени чрез умело разпределение, чрез разделяне на операциите една от друга, които взаимно си пречат, и чрез обединяване на всички операции, които по един или друг начин могат взаимно да се подпомагат. Но понеже хората не могат изобщо да изпълняват много различни операции с еднаква бързина и умелост, както навикът им е създал у тях тази способност за извършване на малък брой [операции], затова винаги е изгодно да се ограничава, доколкото е възможно, броят на възлаганите на всеки [отделен] индивид операции. — За най-изгодно разделение на труда и най-изгодно разпределение на силите на човека и [разпределение] на машините е необходимо в твърде много случаи да се действува в голям мащаб или, с други думи, богатствата да се произвеждат в големи размери. Тази изгода е причина за поява на големи манифактури, малък брой от които често, основани при благоприятни условия, снабдяват с произвежданите от тях предмети понякога не само една единствена страна, но и повече страни в необходимите им количества.»

Така казва *Мил*[68].

Но цялата съвременна политическа икономия е единодушна, че разделението на труда и богатството на продукцията, разделението на труда и натрупването на капитала взаимно се обуславят, и че само *освободената,* предоставената сама на себе си частна собственост може да създаде най-полезно и най-всеобхватно разделение на труда.

Разсъжденията на *Адам Смит* могат да бъдат обобщени по следния начин: Разделението на труда придава на труда неограничена способност за производство. Това разделение се основава на *склонността* към *размяна* и *търговия* — специфично човешка склонност, която вероятно не е случайна, а е обусловена от ползването на разума и езика. Мотивът на разменящия не е *човечността,* а *егоизмът.* Разнообразието на човешките таланти е по-скоро следствие, отколкото причина на разделението на труда, т. е. на размяната. А само размяната прави това разнообразие полезно. Особените качества на

различните породи от даден вид животни имат по природа по-ярки различия помежду си, отколкото са различията в заложбите и проявите у хората. Но тъй като животните не са в състояние да правят *размяна* [помежду си], то различното качество на животно от един и същи вид, но от друга порода, не е от полза за никое отделно животно. Животните не могат да струпват на едно място различните качества от своя вид; те не са в състояние да допринесат нищо за *обща* изгода и удобство на своя вид. Съвсем друго е *човекът,* при когото най-различните таланти и видове дейност си допринасят взаимно полза, *защото* хората са в състояние да струпват *различните* си продукти в обща маса, откъдето всеки може да си купи [необходимото]. Както разделението на труда се поражда от склонността към *размяна,* така то расте и се ограничава от *размера* на *размяната,* на *пазара.* При напреднало състояние всеки човек е *търговец,* а обществото — *търговско общество.*

Сей разглежда *размяната* като нещо случайно, а не основно. Обществото би могло да съществува и без нея. В напреднало състояние на обществото тя е крайно необходима. И все пак *производство без размяна* не може да има. Разделението на труда е *удобно, полезно* средство, умело приложение на човешките сили за създаване на общественото богатство, но то намалява *способностите на всеки човек, отделно* взет. Последната бележка е прогрес от страна на Сей.

Скарбек различава *индивидуалните, присъщи по природа на човека* сили — интелигентност и физическо предразположение към труд, от *поражданите* от обществото сили — *размяна* и *разделение* на труда, които взаимно се обуславят. Но необходимата предпоставка за размяната е *частната собственост.* Скарбек изразява тук в обективна форма онова, за което говорят Смит, Сей, Рикардо и др., когато посочват *егоизма, частния интерес* като основа на размяната или *търговията* като *съществена* и *адекватна* форма на размяната.

Мил представя *търговията* като последица от *разделението на труда.* За него *човешката* дейност се свежда до *механично движение.* Разделението на труда и прилагането на машини спомага за увеличаване на богатството на продукцията. Трябва да се повери на всеки човек малък кръг от операции. От своя страна разделението на труда и прилагането на машини обуславят масово производство на богатство, следователно на продукти. Това е причината за възникването на големи манифактури.

[XXXVIII] Разглеждането *разделението на труда и размяната* е от най-голям интерес, защото те са *нагледно отчуждените* изрази на човешката *дейност* и на човешката *същностна сила* като *родова* дейност и човешка същностна сила, като *родова* същностна сила.

Да се твърди, че *разделението на труда* и *размяната* се основа-

ват на *частната собственост,* не е нищо друго освен твърдението, че *трудът* е същност на частната собственост — твърдение, което политико-икономистът не може да докаже, но което ще докажем вместо него. Но тъкмо в обстоятелството, че разделението на *труда* и *размяната* са форми на частната собственост, тъкмо в това обстоятелство се крие двойното доказателство: както, от една страна, че за своето осъществяване *човешкият* живот се е нуждаел от *частната собственост,* така, от друга страна, че сега той се нуждае от премахване на частната собственост.

Разделението на труда и *размяната* са двете *явления,* при които политико-икономистът парадира с обществения характер на своята наука и несъзнателно изрича на един дъх противоречието на своята наука — обосноваването на обществото чрез необществения, частен интерес.

Моментите, които трябва да разгледаме, са следните:

Първо, *склонността към размяна* — чиято основа [за политико-икономистите] е егоизмът — се разглежда като причина на разделението на труда или като взаимодействуващ фактор при това разделение. Сей разглежда размяната като нещо не *основно* за същността на обществото. Богатството, производството се обясняват с разделението на труда и размяната. Признава се, че разделението на труда води към обедняване и деградация (Entwesung) на индивидуалната дейност. Размяната и разделението на труда се приемат като производители на голямото *разнообразие от човешки таланти,* разнообразие, което все пак отново става *полезно* благодарение на размяната. Скарбек дели производствените или производителните същностни сили на човека на 2 части: 1) на индивидуални, присъщи по природа на човека — неговата интелигентност и специално предразположение към или способност за труд, и 2) на *пораждани* от обществото, а не от реалния индивид сили — разделението на труда и размяната. По-нататък: разделението на труда се ограничава от *пазара.* — Човешкият труд е просто *механично движение;* същественото извършват материалните качества на предметите. — На всеки индивид трябва да се възлагат по възможност най-малък брой операции. — Раздробяване на труда и концентрация на капитала, неефективност на индивидуалното производство и масово производство на богатство. — Значение на свободната частна собственост за разделението на труда.

[ПАРИ]

[XLI] Ако *усещанията,* страстите и т. н. на човека не са само антропологични предназначения (Bestimmugen) в [по-тесен] смисъл, но са и наистина *онтологични* потвърждения на същността (на природата) и ако те наистина се [само]потвърждават само с това, че техният *предмет* е *сетивен* за тях, то напълно ясно е, 1) че начинът на тяхното потвърждение далеч не е един и същи, а, напротив, че различният начин на потвърждение образува особеността на тяхното битие, на техния живот; начинът, по който предметът съществува за тях, това е своеобразният начин на тяхната *наслада;* 2) там, където сетивното потвърждение е непосредствено премахване на предмета в неговата самостоятелна форма (ядене, пиене, обработка на предмета и т. н.), това е потвърждението на предмета; 3) доколкото човекът е човечен (menschlich), а следователно и неговото усещане и т. н. е *човечно* (menschlich), дотолкова потвърждението на предмета от друг е и негова собствена наслада; 4) едва с развитието на индустрията, т. е. чрез частната собственост, онтологичната същност на човешката страст се осъществява както в своята цялост, така и в своята човечност; самата наука за човека следователно е продукт на практическото самоосъществяване на човека; 5) смисълът на частната собственост — освободена от нейната отчужденост — е *наличието* на *съществени предмети* за човека както като предмети за наслада, така и като предмети за дейност.

Тъй като *парите* имат *свойството* да купуват всичко, тъй като те имат свойството да си присвояват всички предмети, то те следователно са *предметът* с извънредна мощ (im eminenten Besitz). Универсалността на тяхното *свойство* е всемогъществото на тяхната същност; ето защо те са синоним на всемогъщество. . . Парите са *сводникът* между потребността и предмета, между живота и жизне-

ните средства на човека. Но *това,* което *ми осигурява моя* живот, то *ми осигурява* и битието на другите хора за мене. Това е за мене *другият* човек.

«И таз добра! Глава и всички стави —
Ръце, крака — не са ли в твоя власт?
И всичко, що блажен ме прави —
На него по-малко ли право имам аз?
Шест яки коня съм си купил, значи —
И силата им; впрегна ги, така
Препускам с тях, като кога че
Съм с двадесет и четири крака.»*

Шекспир в *«Тимон Атински»:*

«Какво е туй? Ха! Злато! Драгоценно,
блестящо, жълто злато! Небеса,
обетът ми бе искрен! Клетва давам,
аз търсех само корени! Туй тука
ще стори бяло черното, прекрасно —
чудовищното, благородно — злото,
високо — низкото! О, богове,
защо ми е? Не искам! То жреците
ще отстрани от вашите олтари,
възглавката ще дръпне под тила
на болния, на път да оздравее!
Тоз жълт слуга, щом пусна го веднаж,
обети ще завързва и разкъсва;
ще кара хората да обожават
проказата: ще дава на крадци
високи титли, постове, поклони,
приветствия в Сената! Нали то
омъжва и най-сухата вдовица
и парфюмира тъй оназ, която
най-гнойният приют за кожноболни
повърнал би, че да ухае свежо
като априлски ден! О, жълта глино,
всеобща стърво, пръскаща раздори
между народите, ще те използвам
според природата ти!. . .»

И по-нататък долу:

«О, ти, цареубиецо сняйни,
ти, разкъсвачо мил на кръвни връзки,
блестящи осквернителю на най-
неопетненото семейно ложе,
ти, храбри Марсе, ти, чаровни, свежи
любовнико, чиято вечна младост

* *Й. В. Гьоте.* «Фауст», I част, сцена четвърта, превод на Ал. Балабанов. Народна култура, 1969, стр. 55. *Ред.*

разтапя пряспата благочестива
в Дианиния скут; ти, зрими боже,
в чиято власт е да сближава всички
непримиримости и да ги кара
да се целуват страстно; ти, което
на сто езика можеш да говориш
във всички области; ти, пробен камък
на хорските сърца, въобрази си,
че робите ти вдигнали са бунт
и между тях със свойта странна сила
посей такваз вражда, че зверовете
да станат господари на света!»*

Шекспир прекрасно изобразява същността *на парите*. За да го разберем, ще започнем първо с разясняване на цитата от Гьоте.

С каквото разполагам благодарение на *парите*, каквото мога да заплатя, т. е. каквото парите могат да купят, това *съм аз*, притежателят на самите пари. Колкото голяма е силата на парите, толкова голяма е и моята сила. Свойствата на парите са мои — на техния притежател — свойства и същностни сили. И така: това, което *съм* и което *мога* [да направя], не се определя в никакъв случай от моята индивидуалност. *Грозен съм*, но мога да си купя *най-хубавата* жена. Следователно не съм *грозен*, защото въздействието на *грозотата*, нейната отблъскваща сила е премахната от парите. По своята индивидуалност съм *куц*, но парите ме снабдяват с 24 крака; следователно не съм куц. Аз съм лош, нечестен, безсъвестен, скудоумен човек, но парите са на почит — следователно на почит е и техният притежател. Парите са най-висшето благо, а това означава, че е добър и техният притежател; парите ме избавят, освен това, от усилията да бъда нечестен; мене предварително ме приемат за честен; аз съм *скудоумен*, но парите са *фактическият ум* на всички неща, как тогава техният притежател ще е скудоумен? Освен това той може да си купи и най-умните хора, а който има власт над умните, нима не е по-умен от умния? А нима аз, който с парите мога [да постигна] *всичко*, по което копнее човешкото сърце, не притежавам всички човешки способности? Не превръщат ли следователно моите пари *всяка* моя немощ в нейната противоположност?

Ако *парите* са връзката, която ме свързва с *човешкия* живот, с обществото, с природата и хората, то нима в такъв случай парите не са връзката на всички *връзки?* Нима не могат те да развързват и връзват всички връзки? Не са ли те затова и всеобщото *средство за разединяване?* Те са истинската [разединяваща] *разменна монета*

---

* *Шекспир*. «Тимон Атински», превод на Валери Петров, Шекспир — Трагедии, т. 2. Народна култура, 1974, стр. 270—271 и 287. *Ред.*

Scheidemünze*, както са и истинското свързващо средство, [. . .]** *химическата* сила на обществото.

Шекспир изтъква специално две свойства на парите:

1) Те са видимо божество, превръщане на всички човешки и природни свойства в тяхната противоположност, всеобщо смесване и изопачаване на нещата; те побратимяват непобратими положения;

2) Те са всеобщата развратница и всеобщият сводник на хората и народите.

Изопачаването и смесването на всички човешки и природни качества, побратимяването на непобратими положения — *божествената* сила — на парите се крие в тяхната *същност* като отчуждена, отчуждаваща и самоотчуждаваща се *родова същност* на хората. Те са отчуждената *мощ на човечеството*.

Каквото не мога да направя *като човек*, каквото следователно не могат да направят всичките ми индивидуални същностни сили, това мога да направя благодарение на *парите*. И така, парите превръщат всяка от тези същностни сили в нещо, каквото тя сама по себе си не е, т. е. в нейната *противоположност*.

Когато много ми се яде някакво ядене или имам нужда от пощенска кола, защото не съм достатъчно силен да измина пътя пеша, то парите ми доставят яденето и пощенската кола, т. е. те превръщат моите желания от нещо принадлежащо на фантазията, от тяхното мислимо, представимо, желано битие — в тяхното *сетивно, действително* битие, от представата — в живота, от представимото битие — в реалното битие. В качеството си на това посредничество парите са *наистина творческа* сила.

Търсенето [на храна, стока, пощенска кола] (die demande) е налице и у онзи, който няма пари, но неговото търсене е само във фантазията и няма никакво въздействие върху мене, върху [втори], трети, върху [другите] [XLII], то е лишено от съществуване и следователно остава за самия мене [като нещо] *недействително, безпредметно*. Разликата между ефективното, основаващо се на парите търсене, и неефективното, основаващо се на моята потребност, на моята страст, на моето желание и т. н. търсене, е разликата между *битие* и *мислене*, между *съществуващата* само у мене представа и представата, както тя съществува за мене като *действителен предмет* извън мене.

Ако нямам пари за пътешествия, нямам и *потребност*, т. е. нямам действителна и осъществяваща се потребност за пътешествия. Ако имам *призвание* за научни занимания, но нямам пари да се уча,

* Игра на думи: «scheiden» — разделям, разединявам; «Scheidemünze» — разменна монета.

** В ръкописа една дума не може да се разчете. *Ред.*

то *нямам* и призвание за научни занимания, т. е. нямам *действено, истинско* призвание за това. Обратно, ако действително *нямам* призвание за научни занимания, но имам желание и пари, то имам *действено* призвание. *Парите* — като външно, произхождащо не от човека като човек и не от човешкото общество като общество всеобщо *средство* и *възможност* да превръщат *представата в действителност, а действителността в проста представа,* превръщат в същата степен *действителните човешки и природни същностни сили* в чисто абстрактни представи и затова в *несъвършенства,* в мъчителни химери, в каквато степен превръщат, от друга страна, *действителните несъвършенства и химери,* действително немощните, съществуващи само във въображението на индивида негови същностни сили — в *действителни същностни сили* и *възможности.* И така, съгласно това определение парите са вече всеобщо извращение на *индивидуалностите,* които те превръщат в тяхната противоположност и им придават свойства, противоречащи на техните [собствени] свойства.

Като такава *извращаваща* сила парите действуват след това и по отношение на индивида, и по отношение на обществените и т. н. връзки, които смятат себе си за [самостоятелни] *същности.* Те превръщат верността в изневяра, любовта в омраза, омразата в любов, добродетелта в порок, порока в добродетел, слугата в господар, господаря в слуга, тъпоумието в ум, ума в тъпоумие.

Тъй като парите като съществуващо и проявяващо се понятие за стойността смесват и разменят всички неща, то те са всеобщото *смесване* и [всеобщата] *размяна* на всички неща, т. е. извратеният свят, смесването и размяната на всички природни и човешки качества.

Който може да си купи смелост, той е смел, макар и да е страхлив. Тъй като парите се разменят не с определено качество, не с някаква определена вещ, не [с определени] същностни сили на човека, а с целия човешки и природен предметен свят, то те разменят следователно — от гледището на техния притежател — всяко свойство и всеки предмет с всяко друго свойство и друг предмет, макар и противоречащи на разменяемите; те са побратимяване на непобратимяваемото (Verbrüderung der Unmöglichkeiten), те принуждават да се целуват неща, които си противоречат.

Приеми за предпоставка: *човека* като *човек* и неговото отношение към света като човешко отношение, то в такъв случай можеш да размениш любовта само с любов, доверието само с доверие и т. н. Ако искаш да се наслаждаваш на изкуството, трябва да си художествено образован човек; ако искаш да имаш влияние над други хора, трябва да си човек, който наистина действува на тези хора така, че да

ги насърчава и подпомага. Всяко твое отношение към човека — и към природата — трябва да е *определена проява* на твоя *действителен индивидуален* живот, която да съответствува на предмета на твоята воля. Ако обичаш, без да породиш взаимност, т. е., ако твоята любов като любов не породи любов, а чрез своите *жизнени прояви* като любещ човек не станеш *любим човек,* то любовта ти е безсилна — тя е нещастие. [XLIII]

[КРИТИКА НА ХЕГЕЛОВАТА ДИАЛЕКТИКА И ФИЛОСОФИЯ ИЗОБЩО]

[XI] 6. Тук му е може би мястото да направя някои кратки бележки както за разясняване и обосноваване относно Хегеловата диалектика изобщо, така и особено относно нейното изложение в произведенията на Хегел «Феноменология» и «Логика» и, найпосле, за отношението на най-новото критическо движение към Хегел.

Усилените занимания на съвременната немска критика със съдържанието на древния свят, нейното крайно сковано от [критикуваната] материя развитие доведоха до пълно безкритично отношение към метода на критикуването и до пълно несъзнаване на *привидно формалния,* но в действителност *съществен* въпрос; какво е отношението ни към Хегеловата *диалектика?* Това несъзнаване — по въпроса за отношението на съвременната критика към Хегеловата философия изобщо и към диалектиката по-специално — беше толкова голямо, че критици като *Щраус* и *Бруно Бауер* са още напълно в плен на Хегеловата логика: първият — изцяло, вторият — в своите «Синоптици»[69] (където той — в противоположност на Щраус — поставя «самосъзнанието» на абстрактния човек на мястото на субстанцията на «абстрактната природа») и дори още — поне потенциално — в «Разкритото християнство»[70]. Така например в «Разкритото християнство» се казва:

«Сякаш самосъзнанието — като предполага света, предполага разликата и в това, което то създава, създава самото себе си, поиеже то премахва отново разликата на създаденото от самото него, тъй като то представлява самото себе си само в създаването и в движението — сякаш то [самосъзнанието] няма за цел това движение» и т. н. или: «Те» (френските материалисти) «не можаха още да видят, че движеиието на вселената едва като движение на самосъзнанието е станало действителио движение за себе си и се е сляло в единство със самото това движение.»

Изрази, които не показват дори и в езика някаква разлика от схващанията на Хегел, а, напротив, буквално ги повтарят.

[XII] Колко малко е било наличието на съзнание за отношението към Хегеловата диалектика по време на акта на критиката (Бауер, «Синоптици») и колко малко се е проявило това съзнание и след акта на предметната критика, доказва Бауер, когато в своето произведение «Доброто дело на свободата»[71] отхвърля дръзкия въпрос на господин Групе «а сега накъде с логиката», като препраща господин Групе към бъдещи критици[72].

Но и сега, след като *Фойербах* преобърна из основи — както в своите «Тезиси» в «Anecdota», така и по-подробно във «Философия на бъдещето» — старата диалектика и философия, след като, напротив, онази критика, която не знаеше как да извърши това дело, го видя извършено, се обяви за чиста, решителна, абсолютна, изяснила си всичко критика, след като тя в своето спиритуалистично високомерие сведе цялото историческо движение до отношение на останалия свят, — който, за разлика от самата нея, спада към категорията «маса» — към самата нея и разтвори всички догматични противоположности в *единствената* догматична противоположност между собствената ѝ мъдрост и глупостта на света, между критическия Христос и човечеството като *«тълпа»,* след като тя доказваше всекидневно и всекичасно своето собствено превъзходство на фона на скудоумието на масата, след като тя, най-после, възвести критическото *второ пришествие* под формата, че наближава денят, когато цялото пропадащо човечество ще се струпа пред нея, ще бъде разделено на групи от нея и всяка особена група ще получи своето testimonium paupertatis*, след като тя оповести в печата за своята възвишеност над човешки усещания, както и над света, царуваща над него във възвишена самотност, като само от време на време допуща да прозвучи смехът на олимпийските богове от техните саркастични устни — след всички тези забавни действия на умиращия под формата на критика идеализъм (на младохегелианството), той не изказа дори и догадката, че се налага да се разграничи критически от своята майка, Хегеловата диалектика, да, не можа дори да вземе критическо отношение към диалектиката на Фойербах. Напълно безкритично отношение към самия себе си.

Фойербах е единственият, който има *сериозно, критично* отношение към диалектиката на Хегел и направи истински открития в тази област, изобщо наистина надмогна старата философия. Величието на постигнатото и безшумната простота, с която Фойербах го

* — свидетелство за бедност. *Ред.*

дава на света, са в чудна противоположност с обратното държане [на критиката].

Великото дело на Фойербах е:

1) доказването, че философията не е нищо друго освен изразената в мисли и логически систематизираната религия — друга форма и начин на съществуване на отчуждението на човешката същност; следователно и тя трябва да се осъди;

2) основаването на *истинския материализъм* и на *реалната наука,* тъй като Фойербах прави общественото отношение «на човека към човека» също основен принцип на теорията;

3) че на отрицанието на отрицанието, което твърди, че е абсолютно положителното, противопоставя почиващото върху самото себе си и обосноваващото се положително върху самото себе си положително.

Фойербах обяснява Хегеловата диалектика (и обосновава с това излизането от положителното, от сетивно-достоверното) по следния начин:

Хегел излиза от отчуждението (логически: от безкрайното, от абстрактно всеобщото) на субстанцията, от абсолютната и неподвижна абстракция. — Т. е., казано популярно, той излиза от религията и теологията,

Второ: той снема безкрайното, поставя действителното, сетивното, реалното, пределното, особеното (философия, снемане на религията и теологията).

Трето: Той отново снема положителното, възстановява абстракцията, безкрайното. Възстановяване на религията и теологията.

И така, Фойербах схваща отрицанието на отрицанието *само* като противоречие на философията със самата себе си, като философия, която утвърждава теологията (трансцендентността и т. н.), след като е била отрекла същата, т. е. утвърждава [теологията] в разрез със самата себе си.

Позицията или самоутвърждението и самопотвърждението, което се крие в отрицанието на отрицанието, се схваща като позиция още неуверена в самата себе си и затова неразделно свързана със своята противоположност, съмняваща се в самата себе си и затова нуждаеща се от доказателство, т. е. недоказваща самата себе си със своето битие, като непризната [XIII] и затова ѝ се противопоставя пряко и непосредствено сетивно достоверната, основаваща се върху самата себе си позиция*.

---

* Долу в полето на ръкописната страница Маркс е отбелязал: «Фойербах схваща още отрицанието на отрицанието, конкретното понятие като мислене, което превъзхожда себе си в мисленето и което иска да бъде като мислене непосредствено съзерцание, природа, действителност»[73]. *Ред.*

Но понеже Хегел е схващал отрицанието на отрицанието откъм положителната, съдържаща се в него страна като истински и единствено положителното, а откъм отрицателната, съдържаща се в него страна като единствено истинския акт и акт на самопроявление на всяко битие, той е намерил само *абстрактния, логически, спекулативен* израз за движението на историята, която още не е *действителната* история на човека като предпоставен субект, а е само *акт на създаване, история на възникване* на човека. — Ще обясним както абстрактната форма, така и разликата на това движение у Хегел в противоположност на съвременната критика по отношение на същия процес в «Същност на християнството» от Фойербах, или поточно *критичната* форма на това още безкритично у Хегел движение. — Поглед върху Хегеловата система. Трябва да се започне с Хегеловата *феноменология* — истинското рождено лоно и тайната на Хегеловата философия.

Феноменология.

А) *Самосъзнанието.*

I. *Съзнание.* α) Сетивна увереност, или «това» и *мнението.* β) *Възприятието,* или вещта с нейните свойства, и *илюзията.* γ) Сила и разсъдък, явление и свръхсетивен свят.

II. *Самосъзнание.* Истината на увереността в самия себе си, а) Самостоятелност и несамостоятелност на самосъзнанието, господство и робство. b) Свобода на самосъзнанието. Стоицизъм, скептицизъм, нещастното съзнание.

III. *Разум.* Увереност и истина на разума. а) Наблюдаващ разум; наблюдение на природата и на самосъзнанието. b) Осъществяване на разумното самосъзнание чрез самото себе си. Удоволствието и необходимостта. Законът на сърцето и безумието на самомнението. Добродетелта и ходът на света. с) Индивидуалността, която е реална в себе си и за себе си. Духовното животинско царство и измамата или самият предмет. Законодателствуващият разум. Проверяващият законите разум.

B) *Духът.*

I. *Истинският* дух; нравствеността. II. Отчужденият от себе си дух, образованието. III. Увереният в себе си дух, моралността.

C) Религията. *Естествена* религия, *художествена* религия, религия на *откровението.*

D) *Абсолютното знание.*

Както *«Енциклопедията»* на Хегел започва с логиката, с *чистата спекулативна мисъл* и завършва с *абсолютното знание,* със самосъзнателния, самопостигащ се философски или абсолютен, т. е. свръхчовешки абстрактен дух, така и цялата «Енциклопедия» не е нищо друго освен *разгърнатата същност* на философския дух,

неговото самоопредметяване; както и философският дух не е нищо друго освен отчужденият дух на света, постигащ себе си мислено, т. е. абстрактно вътре в своето самоотчуждение. — *Логиката* — *парите* на духа, спекулативната, *мисловната стойност* на човека и природата — тяхната, станала напълно безразлична към всякаква действителна определеност и затова недействителна същност — *отчужденото,* а затова абстрахиращото от природата и от действителния човек *мислене; абстрактното* мислене. — *Външността на това абстрактно мислене. . . природата,* както е тя за това абстрактно мислене. За него тя е външна, негова самозагуба; и това абстрактно мислене я схваща също външно, като абстрактна мисъл, но като отчуждено абстрактно мислене — най-после *духът,* това завръщащо се в своето рождено лоно мислене, което като антропологичен, феноменологичен, психологичен, нравствен, художествено-религиозен дух все още не счита себе си за самия себе си, докато най-после не намери себе си като *абсолютно* знание и затова като абсолютен, т. е. абстрактен дух, не се самоутвърди, не получи своето съзнателно и отговарящо му битие. Защото неговото действително битие е *абстракцията.*

Двойна грешка при Хегел.

Първата проличава най-ясно във «Феноменология» като рождено лоно на Хегеловата философия. Когато например той схваща богатството, държавната власт и т. н. като същност, отчуждена от *човешката* същност, това става само в тяхната мисловна форма. . . Те са мисловни същности — и затова само отчуждение на *чистото,* т. е. абстрактното философско мислене. Ето защо цялото движение завършва с абсолютното знание. Онова, от което тези предмети са отчуждени и на което се противопоставят с претенцията за действителност, това е тъкмо абстрактното мислене. *Философът* — самият той впрочем абстрактна форма на отчуждения човек — се поставя като *мащаб* на отчуждения свят. Затова цялата *история на отчуждението* и цялото *отменяне* на отчуждението не е нищо друго освен *история на производството* на абстрактното, т. е. абсолютното [XVII]* мислене, на логическото, спекулативното мислене. *Отчуждението,* което поради това образува истинския интерес на това конкретно отчуждение и снемането на това отчуждение, е противоположността между *в себе си* и *за себе си,* между *съзнание* и *самосъзнание,* между *обект* и *субект,* т. е. противоположността между абстрактното мислене и сетивната действителност или действителната сетивност в рамките на самата мисъл. Всички други противоположности и движения на тези противоположности са само *привид-*

* Тук в ръкописа авторска препратка към стр. XIII. *Ред.*

ността, обвивката, екзотеричната форма на тези единствено интересни противоположности, които образуват *смисъла* на другите, обикновените противоположности. Не че човешката същност се *опредметява по нечовешки начин,* в противоположност на самата себе си, а, че тя се *опредметява за разлика* от абстрактното мислене и в *противоположност* на него, явява се като поставена и като предстояща да бъде снета същност на отчуждението.

[XVIII] И така, присвояването на същностните сили на човека, станали предмети, и то чужди предмети, е, първо, само *присвояване,* което се извършва в *съзнанието,* в *чистото мислене,* т. е. в *абстракцията;* то е присвояването на тези предмети като *мисли* и *движения* на *мисли,* поради което вече във «Феноменология» — въпреки нейния крайно отрицателен и критичен вид и въпреки действително съдържащата се в нея, често далеч изпреварваща по-късното развитие критика — вече латентно, като зародиш, като възможност, като тайна, се намира безкритичният позитивизъм, а също така и безкритичният идеализъм на по-късните Хегелови произведения — това философско разпадане и възстановяване на наличната емпирия. *Второ.* Виндикацията* да се върне на човека предметният свят — например разбирането, че *сетивното* съзнание не е *абстрактно* сетивно съзнание, а *човешко* сетивно съзнание, че религията, богатството и т. н. са само отчуждената действителност на *човешкото* опредметяване, на превърнатите в материя *човешки* същностни сили и затова са само *пътят* към истинската *човешка действителност,* — това присвояване или вникването в този процес при Хегел затова се появява така, че *сетивността, религията,* държавната власт и т. н. са *духовни* същности — защото само *духът* е *истинската* същност на човека, а истинската форма на духа е мислещият дух, логическият, спекулативният дух. *Човечността* на природата и на създадената от историята природа — на произведенията на човека — се проявява в това, че те са *произведения* на абстрактния дух, а — следователно — дотолкова са и *духовни* моменти, *мисловни същности.* Затова «Феноменология» е скритата, още неясна за самата себе си и с мистичен дух критика; но доколкото тя фиксира *отчуждението* на човека — макар и човекът да се явява само във формата на духа — дотолкова в нея се намират скрити *всички* елементи на критиката, *подготвени* и *разработени* често вече по начин, далеч надвишаващ становището на Хегел. «Нещастното съзнание», «честното. съзнание», борбата на «благородното и подлото съзнание» и т. н, и т. н. — тези отделни раздели съдържат, но още в отчуждена форма, *критичните* елементи на цели сфери като религията, държавата,

* Юридически термин; предявяване на права върху собственост. *Бълг. ред.*

гражданския живот и т. н. И както *същността, предметът* се явява като мисловна същност, така *субектът* е винаги *съзнание* или *самосъзнание,* или — по-скоро — предметът се явява само като *абстрактно* съзнание, а човекът само като *самосъзнание;* ето защо различните форми на отчуждението, които се появяват, са само различни форми на съзнанието и самосъзнанието. И както абстрактното съзнание — като каквото се схваща предметът — е *само по себе си* само отличителен момент на самосъзнанието, така и като резултат на движението се появява идентичността на самосъзнанието със съзнанието, абсолютното знание, движението на абстрактното мислене, което е насочено не вече навън, а се извършва вече са́мо в самото себе си, т. е. като резултат се появява диалектиката на чистата мисъл*. [XVIII]

[XXIII]** Величието на Хегеловата *«Феноменология»* и на крайния ѝ резултат — диалектиката на отрицанието като движещ и създаващ принцип — се състои следователно, първо, в това, че Хегел схваща самосъздаването на човека като процес, опредметяването като разпредметяване, като отчуждение и като снемане на това отчуждение; че той следователно схваща същността на *труда* и разбира предметния човек, истинския, защото е действителен човек, като резултат на *собствен труд. Действителното, дейно* отношение на човека към себе си като към родово същество или неговото проявление като действително родово същество, т. е. като човешко същество, е възможно само поради това, че той действително извлича всички свои *родови сили* — което е възможно пак само чрез общата дейност на хората, само като резултат на историята, и се отнася към тях като към предмети, което пък е възможно преди всичко пак само във формата на отчуждението.

Едностранчивостта и ограничеността на Хегел ще разгледаме подробно в заключителната глава на «Феноменология» — «Абсолютното знание», глава, която съдържа както предадения сбито дух на «Феноменологията», нейното отношение към спекулативната диалектика, така и *съзнанието* на Хегел относно двете и тяхното взаимоотношение.

Засега ще отбележим предварително само още следното: Хегел стои на гледището на съвременните политико-икономисти. Той схваща *труда* като *същност,* като потвърждаваща се същност на човека; той вижда само положителната страна на труда, не и отрицателната. Трудът е *за себе си формиране на човека* в рамките на *отчуждението* или като *отчужден* човек. Единственият труд, който Хегел

* В ръкописа има препратка: «Вж. продължение на стр. XXII», обаче такава страница в ръкописа няма. *Ред.*

** Тук в ръкописа има препратка към стр. XVIII. *Ред.*

познава и признава, е *абстрактно духовният* труд. Следователно онова, което изобщо образува *същността* на философията — *отчуждението на знаещия себе си човек* или *мислещата се отчуждена* наука — Хегел схваща като същност на труда и затова той може в противоположност на предшествуващата философия да обобщи отделните ѝ моменти и да представи своята философия като *философията*. Онова, което вършеха другите философи — а именно че схващаха отделни моменти на природата и на човешкия живот като моменти на самосъзнанието, и то на абстрактното самосъзнание, — това за Хегел е *дейността* на философията. Затова неговата наука е абсолютна.

Да преминем сега към нашия предмет.

«Абсолютното знание». Последна глава на «Феноменология».

Най-важното е, че *предметът на съзнанието* не е нищо друго освен *самосъзнанието*, или че предметът е само опредметеното *самосъзнание*, самосъзнанието като предмет. (Приемаме човек = самосъзнание.)

Ето защо трябва да бъде преодолян *предметът на съзнанието*. *Предметността* като такава се смята за *отчуждено* — неотговарящо на *човешката същност*, на самосъзнанието — отношение на човека. *Обратното присвояване* — като нещо чуждо, под определението отчуждение — на създадената предметна същност на човека има следователно значението на снемане не само на *отчуждението*, но и на *предметността*, т. е. човекът се смята следователно за *непредметно, спиритуалистично* същество.

Движението на *преодоляване на предмета на съзнанието* Хегел описва така:

Предметът се показва не само (това е според Хегел *едностранчиво* — т. е. обхващащото едната страна — схващане на това движение) като *възвръщащ* се в *самостойността*. Човекът е положен = самостойност [Selbst]. Но самостойността е само *абстрактно* схващаният и създаденият посредством абстракция човек. Човекът е самостоен [selbstisch]. Неговото око, неговото ухо и т. н. са *самостойни;* всяка от неговите същностни сили има в него свойството на *самостойността*. Но поради това е съвсем погрешно да кажем: *Самосъзнанието* има око, ухо, същностна сила. *Самосъзнанието* е по-скоро качество на човешката природа, на човешкото око и т. н., не човешката природа е качество [XXIV] на *самосъзнанието*.

Абстрахираната и фиксираната за себе си *самостойност* е човекът като *абстрактен егоист*, издигнатият в неговата чиста абстракция до мисленето *егоизъм*. (По-късно ще се върнем пак на това.)

Човешката същност, човекът е за Хегел = *самосъзнание*. Затова всяко отчуждение на човешката същност не е *нищо друго* освен

отчуждение на самосъзнанието. Отчуждението на самосъзнанието не се смята като *израз*, като отразяващ се в знанието и мисленето израз на *действителното* отчуждение на човешката същност. *Действителното*, явяващо се като реално отчуждение не е, напротив, по своята *най-съкровена* скрита — и разкрита едва от философията — същност нищо друго освен *проявление* на отчуждението на действителната човешка същност, на *самосъзнанието*. Ето защо науката, която се занимава с това, се нарича *феноменология*. Затова всяко обратно присвояване на отчуждената предметна същност се явява като включване в самосъзнанието, овладяващият своята същност човек е *само* овладяващото предметните същности самосъзнание. Ето защо връщането на предмета в самостойността е обратно присвояване на предмета.

Всестранно изразеното *преодоляване на предмета на съзнанието* се състои в това:

1) че предметът като такъв се представя на съзнанието като изчезващ;

2) че отчуждението на самосъзнанието е това, което вещността поставя;

3) че това отчуждение има не само *отрицателно*, но и *положително* значение;

4) то има [това значение] не само *за нас* или в себе си, но и *за самото съзнание;*

5) *за съзнанието* отрицателното на предмета или неговото самоснемане има *положително* значение благодарение на това, или то *знае* тази нищожност на предмета благодарение на това, че отчуждава самото себе си, защото в това отчуждение поставя *себе си* като предмет или предмета като самото себе си поради неделимото единство *на битието за себе си;*

6) от друга страна тук се съдържа същевременно този друг момент, че самосъзнанието също е така снело и поело обратно в себе си това отчуждение и тази предметност, следователно в *своето* инобитие *като такова* е при *себе си;*

7) това е движението на съзнанието и затуй това е целостта на неговите моменти;

8) то [съзнанието] трябва да се отнася към предмета също съобразно целостта на неговите определения и да го е схванало според всяко едно от тях. Тази цялост на неговите определения го прави в *себе си духовна същност*, а за съзнанието той наистина става такъв благодарение на схващането на всяко отделно определение като *самостойност* или благодарение на току-що споменатото *духовно* отнасяне към тях[74].

Към 1). — Че предметът като такъв се представя на съзнанието

като изчезващ, това е споменатото по-горе *връщане на предмета в самостойността.*

Към 2). — *Отчуждението на самосъзнанието* поставя *вещността.* Понеже човекът = самосъзнание, то неговата отчуждена предметна същност или *вещността* (това, *което за него е предмет,* а предмет за него наистина е само това, което е за него съществен предмет, което следователно е негова *предметна* същност. Но тъй като за субект се прави не *действителният човек* като такъв, затова не и *природата*— човекът е *човешката природа,* — а само абстракцията на човека, самосъзнанието, то вещността може да бъде само отчужденото самосъзнание) = *отчужденото самосъзнание, а вещността* е поставена от това отчуждение. Съвсем естествено е както това, че живо, природно, снабдено с предметни, т. е. материални, същностни сили и надарено същество притежава също *действителни* природни *предмети* на своята същност, така и това, че неговото самоотчуждение е поставянето на един *действителен,* но под формата на *външността,* следователно, неспадащ към неговата същност и свръхмощен, предметен свят. Тук няма нищо непонятно и загадъчно. Напротив, би било загадъчно обратното. Но също така е ясно, че едно *самосъзнание* може да поставя чрез своето отчуждение само вещността, т. е. все пак само абстрактна вещ, вещ на абстракцията, а не *действителна* вещ. Ясно е [XXVI]* по-нататък, че поради това вещността съвсем не е нещо *самостоятелно, съществено* спрямо самосъзнанието, а е само просто едно създание, нещо *поставено* от него, и че това поставено, вместо да потвърждава себе си, е само потвърждение на акта на поставянето, който за момент фиксира своята енергия като продукт и му предава *привидно* ролята — но само за момент — на самостоятелна, действителна същност.

Когато действителният, телесният, стоящият на здравата, добре заоблена земя, вдишващият и издишващ всички природни сили *човек поставя* — поради своето отчуждение — своите действителни, предметни *същностни сили* като чужди предмети, то не *поставянето* е субект; като субект се явява субективността на *предметните* същностни сили, действието на които поради това също трябва да бъде *предметно.* Предметното същество действува предметно, и то не би действувало предметно, ако предметното не се съдържаше в неговото съществено определение. То създава, поставя само предмети, защото самото то е поставено от предмети, защото е изначало *природа.* И така, в акта на поставянето то не преминава от своята «чиста дейност» в *създаване на предмета,* а неговият *предметен*

---

* При номерирането на ръкописа страница XXV не била отбелязана от Маркс. *Ред.*

продукт само потвърждава неговата *предметна* дейност, неговата дейност като дейност на предметно природно същество.

Тук виждаме, че прокараният натурализъм или хуманизъм се различава както от идеализма, така и от материализма, и същевременно е обединяваща ги истина. Същевременно виждаме, че само натурализмът е способен да разбере акта на световната история[75].

⟨*Човекът* е непосредствено *природно същество*[76]. Като природно същество и като живо природно същество той е надарен, от една страна — с *природни сили,* с *жизнени сили,* той е *дейно* природно същество; тези сили съществуват в него като заложби и способности, като *влечения;* като природно, телесно, сетивно, предметно същество той е — от друга страна — *страдащо,* обусловено и ограничено същество, каквито са също животното и растението, т. е. *предметите* на неговите влечения съществуват извън него, като независими от него *предмети;* но тези предмети са *предмети* на неговите *потребности* — необходими, съществени *предмети* за проявяването и утвърждаването на неговите същностни сили. Че човекът е *телесно,* по природа силно, живо, действително, сетивно, предметно същество, това означава, че за предмет на своята същност, на своята жизнена изява той има *действителни, сетивни предмети,* или че може да *изяви* своя живот само спрямо действителни, сетивни предмети. Да *е* нещо предметно, природно, сетивно е идентично [с това] да има предмет, природа, сетиво извън себе си или пък самото то да е предмет, природа, сетиво за някакво трето същество.⟩ *Гладът* е природна *потребност;* за да се задоволи, утоли, той се нуждае следователно от *природа* извън себе си, от *предмет* извън себе си. Гладът е признатата потребност на моето тяло от *предмет* извън него, необходим за възстановяването му и за изявата на неговата същност. Слънцето е *предметът* на растението — предмет, необходим за него, утвърждаващ живота му, както растението е предмет на слънцето като *изява* на даряващата живот сила на слънцето, като *предметната* същностна сила на слънцето.

Същество, което няма извън себе си своя природа, не е *природно* същество, не взема участие в живота на природата. Същество, което няма никакъв предмет извън себе си, не е предметно същество. Същество, което само̀ не е предмет на трето същество, няма същество за свой *предмет,* т. е. не се държи предметно, битието му не е нещо предметно.

[XXVII] Непредметно същество е *невъзможно, абсурдно същество* [Unwesen].

Представете си същество, което нито самото то е предмет, нито пък има предмет. Такова същество би било, първо, *единственото* същество, не би съществувало никакво същество извън него, би съ-

ществувало самотно, са́мо то. Защото, щом като има предмети извън мен, щом като не съм *сам*, тогава аз съм нещо *друго, друга действителност* спрямо предмета извън мен. И така, за този 3-ти предмет аз съм *друга действителност* в сравнение с него, т. е. *негов* предмет. Същество, което не е предмет на друго същество, предпоставя, следователно, че не съществува *никакво* предметно същество. Щом имам някакъв предмет, тогава този предмет мен има за предмет. Но едно *непредметно* същество е недействително, несетивно, само мислимо, т. е. само въображаемо същество, същество на абстракцията. Да съм *сетивен*, т. е. да съм действителен, ще рече да съм предмет на сетивното, да съм *сетивен* предмет, т. е. да имам сетивни предмети извън себе си, да имам предмети на своята сетивност. Да съм сетивен, значи да съм *страдащ*[77].

Затова следователно човекът като предметно, сетивно същество е *страдащо*, и тъй като е същество, което усеща своето страдание, то е *страстно* същество. Страстта, Passion, е енергично стремящата се към своя предмет същностна сила на човека.

⟨Но човекът не е само природно същество, а е *човешко* природно същество; т. е. съществуващо за самото себе си същество и затова *родово същество*, като каквото той трябва да се изявява и утвърждава както в своето битие, така и в своето знание. И така, нито *човешките* предмети са природни предмети, както последните са дадени непосредствено, нито човешкото сетиво [Sinn] — както е непосредствено, предметно — е *човешка* сетивност, човешка предметност. На *човешкото* същество непосредствено не е дадена адекватно нито природата — обективно, нито природата — субективно.⟩ И както всичко природно трябва да възникне, така и *човекът* има свой акт на възникване — *историята*, която обаче е съзнавана от него история и затова — като акт на възникване — е съзнателно снемащ се акт на възникване. Историята е истинската естествена история на човека. — (На това трябва да се върнем.)

Трето, тъй като това поставяне на вещността е само привидност, е противоречащ на чистата дейност акт, това поставяне трябва пак да бъде снето, а вещността да бъде отречена.

Към 3, 4, 5, 6. — 3) Това отчуждение на съзнанието има не само *отрицателно*, но и *положително* значение и 4) това положително значение е [положително] не само *за нас* или в себе си, но и за самото него, за съзнанието. 5) *За съзнанието* отрицателното на предмета, или неговото самоснемане [Sich-Selbst-Aufheben] има *положително* значение благодарение на това — или то *знае* тази нищожност на предмета благодарение на това, — че то отчуждава самото *себе си*, защото в това отчуждение то *знае* себе си като предмет или — поради неразделното единство на *битието за себе си* — предмета като

самото себе си. 6) От друга страна, тук се съдържа същевременно другият момент, че то също така е снело и обратно поело в себе си това отчуждение и тази предметност, следователно в своето *инобитие като такова* то *е при себе си.*

Вече видяхме: Присвояването на отчуждената предметна същност или премахването на предметността под определението *отчуждение* — което трябва да се движи от безразличната чуждост до действителното враждебно отчуждение, — има за Хегел същевременно, или дори главно, значение на премахването на *предметността,* защото не *определеният* характер на предмета, а неговият *предметен* характер е за самосъзнанието неприличното и отчуждението. Затова предметът е нещо отрицателно, нещо самопремахващо се, *нищожност.* Тази нищожност на предмета има за съзнанието не само отрицателно, но и *положително* значение, защото *нищожността* на предмета е тъкмо *самопотвърждението* на непредметността, на [XXVIII] *абстракцията,* на самото себе си. *За самото съзнание* нищожността на предмета затова има положително значение, защото съзнанието *знае* тази нищожност, предметната същност, като свое *самоотчуждение;* защото то знае, че тази нищожност съществува само благодарение на неговото самоотчуждение. . .

Начинът, по който съществува съзнанието и по който съществува нещо за него — това е *знанието.* Знанието е неговият единствен акт. Ето защо нещо възниква за съзнанието, доколкото то *знае* това *нещо.* Знание е неговото единствено предметно отношение. — То знае нищожността на предмета, т. е. неразличимостта на предмета от него, небитието на предмета за него — благодарение на това, че то знае предмета като свое *самоотчуждение,* т. е. знае себе си — знанието като предмет — благодарение на това, че предметът е само *привидността* на един предмет, някаква измама, а по своята същност не е нищо друго освен самото знание, противопоставило се на самото себе си, а поради това противопоставило се на една *нищожност,* на нещо, което няма *никаква* предметност извън знанието; или знанието знае, че то — като се отнася към някакъв предмет — е само *извън* себе си, отчуждава се, че *самото то* си *се явява* само като предмет, или че това, което му се явява като предмет, е само самото то.

От друга страна, казва Хегел, тук се съдържа същевременно този друг момент, че то [самосъзнанието] е снело и поело обратно в себе си в същата степен това отчуждение и тази предметност, следователно в своето *инобитие като такова то е при себе си.*

В това разяснение имаме събрани всички илюзии на спекулацията.

Първо: Съзнанието, самосъзнанието в *своето инобитие като такова е при себе си.* Ето защо то — или ако се абстрахираме от Хе-

геловата абстракция и вместо самосъзнанието поставим самосъзнанието на човека — е в своето *инобитие като такова при себе си*. Тук се съдържа, първо, че съзнанието — знанието като знание, мисленето като мислене — се представя непосредствено за *другото* себе си, представя се за сетивност, действителност, живот — самопревъзхождащото се в мисленето мислене (Фойербах). Тази страна се съдържа тук дотолкова, доколкото съзнанието само като съзнание има своята неприличност не в отчуждената предметност, а в *предметността като такава*.

Второ: Тук се съдържа това, че самосъзнателният човек, доколкото е опознал духовния свят — или духовното всеобщо битие на своя свят — като самоотчуждение и го е снел, той все пак отново го потвърждава в този отчужден вид и го представя за свое истинско битие, възстановява го, представя се, че [*в своето*] *инобитие като такова е при себе си,* т. е. след снемане например на религията, след признаването на религията като продукт на самоотчуждението, той все пак се намира потвърден в *религията* като *религия*. Тук е коренът на *фалшивия* позитивизъм на Хегел или на неговия само *привиден* критицизъм: онова, което Фойербах нарича полагане (Setzen), отричане (Negieren) и възстановяване на религията или теологията — но което трябва да се схваща по-общо. И така, разумът е при себе си в неразума като неразум. Човекът, който е разбрал, че в правото, политиката и т. н. води отчужден живот, води в този отчужден живот като такъв своя истински човешки живот. Самоодобрението, самопотвърждението в *противоречието* със самото себе си, а така също както със знанието, така и със същността на предмета е следователно истинското *знание* и истинският *живот*.

И така, сега вече и дума не може да става за някакво нагаждане на Хегел към религия, държава и т. н., понеже тази лъжа е лъжа на неговия принцип.

[XXIX] Ако *зная* религията като *отчуждено* човешко самосъзнание, зная следователно в нея като религия утвърдено не моето самосъзнание, а моето отчуждено самосъзнание. В такъв случай следователно зная моето — принадлежащо на самото себе си, на своята същност — самосъзнание, утвърдено не в *религията,* а напротив— в *унищожената, снетата* религия.

Ето защо при Хегел отрицанието на отрицанието не е потвърждение на истинската същност именно чрез отрицание на привидната същност, а потвърждение на привидната същност или на отчуждената от себе си същност в нейното отрицание, или отрицание на тази привидна същност като предметна, намираща се извън човека и независима от него същност и нейното превръщане в субект.

Поради това своеобразна роля играе *снемането,* в което са свързани отрицанието и съхраняването, утвърждаването.

Така например в Хегеловата философия на правото снетото *частно право = морал,* снетият морал = *семейство,* снетото семейство = *гражданско общество,* снетото гражданско общество = *държава,* снетата държава = *световна история.* А частното право, моралът, семейството, гражданското общество, държавата и т. н. остават да съществуват в *действителността,* само че са станали *моменти,* форми на съществуване и начини на битието на човека, които изолирано нямат сила, взаимно се отменят и пораждат и т. н. *моменти на движението.*

В тяхното действително съществуване тази тяхна *подвижна* същност е скрита. Тя се явява, разкрива се за пръв път едва в мисленето, във философията, и затова мое истинско религиозно битие е моето битие във *философията на религията,* мое истинско политическо битие е моето битие във *философията на правото,* мое истинско природно битие е [моето] битие във *философията на природата,* мое истинско художествено битие е [моето] битие във *философията на изкуството,* мое истинско *човешко* битие е моето *битие във философията.* Така също истинското съществуване на религия, държава, природа, изкуство е: *философията* на религията, *философията* на природата, *философията* на държавата, *философията* на изкуството. Но ако само философията на религията и т. н. е за мене истинското битие на религията, тогава аз съм и истински религиозен само като *философ на религията* и по този начин отричам *действителната* религиозност и действително *религиозния* човек. Но същевременно аз ги *потвърждавам* отчасти в рамките на моето собствено битие или в рамките на чуждото битие, което им противопоставям, защото това *е* само техният *философски* израз; отчасти в тяхната своеобразна първоначална форма, защото те са валидни за мене само като *привидното* инобитие, като алегории, скрити под сетивна обвивка форми на тяхното собствено истинско, т. е. на моето *философско* битие.

Така също снетото *качество = количество,* снетото количество = = *мярка,* снетата мярка = същност, снетата същност = *явление,* снетото явление = *действителност,* снетата действителност = *понятие,* снетото понятие = *обективност,* снетата обективност = *абсолютна идея,* снетата абсолютна идея = *природа,* снетата природа = *субективен* дух, снетият субективен дух = *нравствен* обективен дух, снетият нравствен дух = *изкуство,* снетото изкуство = *религия,* снетата религия = *абсолютно знание.*

От една страна, това снемане е снемане на мислената същност т. е. *мислената* частна собственост се снема в *мисълта* за морала

А понеже мисленето си въобразява, че е непосредствено другото себе си, *сетивна действителност,* т. е. за него неговата акция е и *сетивна действителна* акция, това мислещо снемане, което в действителност оставя незасегнат своя предмет, си мисли, че действително го е преодоляло, а, от друга страна, тъй като този предмет е станал сега за мисленето мислен момент, затова той е за него в своята действителност като самопотвърждение на самия себе си, на самосъзнанието, на абстракцията.

[XXX] Ето защо, от една страна, битието, което Хегел *снема* във философията, не е *действителната* религия, държава, природа, а религията, самата вече като предмет на знанието — *догматиката;* същото е и с *юриспруденцията, науката за държавата, природознанието.* Следователно Хегел е, от една страна, в разрез както с действителната същност, така и с непосредствената нефилософска *наука* или с нефилософските *понятия* на тази същност. Затова той противоречи на техните установени понятия.

От друга страна, религиозният и т. н. човек може да си намери у Хегел своето последно потвърждение.

А сега да разгледаме *положителните* моменти на Хегеловата диалектика — в рамките на определението отчуждение.

а) *Снемането* като предметно движение, което *поема обратно* в себе си отчуждението. Това е изразеното в отчуждението схващане за *присвояването* на предметната същност чрез снемането на нейното отчуждение, отчужденото вникване в *действителното опредметяване* на човека, в действителното присвояване на своята предметна същност чрез унищожаването на *отчужденото* определение на предметния свят, чрез неговото снемане в неговото отчуждено битие, както атеизмът като снемане на бога е ставането на теоретичния хуманизъм, а комунизмът като снемане на частната собственост е виндикация на действителния човешки живот като собственост на човека, ставането на практическия хуманизъм, или атеизмът е хуманизъм, опосредствуван със себе си чрез снемането на религията, а комунизмът е хуманизъм, опосредствуван чрез снемането на частната собственост. Едва чрез снемането на това опосредяване, което обаче е необходима предпоставка, се осъществява положително започващият от самия себе си *положителен* хуманизъм.

Но атеизмът, комунизмът не са бягство, не са абстракция, не са загубване на създадения от човека предметен свят, на същностните сили на човека, приели предметна форма, не са бедност, връщаща се към противоестествената, неразвитата простота. Напротив, едва те са действителното ставане, действително станалото за човека реализиране на неговата същност, реализиране на неговата същност като нещо действително.

Тъй че Хегел схваща — като долавя, макар и пак в отчуждена форма, *положителния* смисъл на отнесеното към самото себе си отрицание — самоотчуждението и отчуждението на същността на човека, неговото разпредметяване и дереализиране като самопридобиване, изява на същността, опредметяване, реализиране. ⟨Накратко, той схваща — в рамките на абстракцията — труда като *акт на самосъздаване* на човека, отношението към себе си като към чужда същност, и потвърждаването на себе си като чуждо същество— като ставащо *родово съзнание* и ставащ *родов живот*.⟩

b) При Хегел — независимо или по-скоро като следствие от вече описаната превратност — този акт е обаче, *първо, само формален*, защото е валиден като абстрактен, защото самата човешка същност е валидна само като *абстрактна мислеща същност*, като самосъзнание; и

второ, понеже схващането е *формално* и *абстрактно*, затова снемането на отчуждението става утвърждение на отчуждението, или за Хегел това движение на *самосъздаване, самоопредметяване* като *самоотричане* и *самоотчуждение* е *абсолютната* и затова последната, имаща за цел самата себе си и успокоила се в себе си, достигнала до своята същност *човешка изява* на *живот*.

Ето защо това движение в неговата абстрактна [XXXI] форма като диалектика е валидно като *истински човешкия живот* и понеже то е все пак абстракция, отчуждение на човешкия живот, е валидно като *божествен процес*, но божествения процес на човека — един процес, който извършва самата негова различна от него абстрактна, чиста, абсолютна същност.

Трето: този процес трябва да има носител, субект; но субектът възниква едва като резултат; този резултат — знаещият се като абсолютно самосъзнание субект, е *бог, абсолютен дух, знаещата се* и *потвърждаващата себе си идея*. Действителният човек и действителната природа стават просто предикати, символи на този скрит недействителен човек и на тази недействителна природа. Затова отношението между субект и предикат е абсолютна превратност, *мистичен субект—обект* или *засенчваща обекта субективност, абсолютният субект* като *процес*, като *отчуждаващ* се и връщащ се от отчуждението в себе си, но същевременно поемащ го обратно в себе си *субект* и субектът като този процес; чистото *неспирно* кръжене в себе си.[78]

Към първо. Формално и *абстрактно* схващане на акта на самосъздаване или на самоопредметяване на човека.

Понеже Хегел поставя равенство между човек и самосъзнание, отчужденият предмет, отчуждената същностна действителност на човека не е нищо друго освен съзнание, само мисълта за отчужде-

нието, неговият *абстрактен* и затова безсъдържателен и недействителен израз — *отрицанието*. Затова и снемането на отчуждението също не е нищо друго освен абстрактно, безсъдържателно снемане на тази безсъдържателна абстракция — *отрицанието на отрицанието*. Затова съдържателната, жива, сетивна, конкретна дейност на самоопредметяването става просто абстракция на тази дейност, на *абсолютната отрицателност*, абстракция, която отново бива затвърдена като такава и мислена като самостоятелна дейност, като дейността изобщо. А понеже тази така наречена отрицателност не е нищо друго освен *абстрактната, безсъдържателна* форма на действителния жив акт, затова и нейното съдържание може да бъде само *формално* съдържание, получено чрез абстрахиране от всякакво съдържание. Ето защо това са всеобщите, абстрактни, присъщи на всяко съдържание, затова и безразлични към всяко съдържание, но пък и затова валидни за всяко съдържание *форми на абстракцията*, формите на мислене, логическите категории, освободени от *действителния* дух и от *действителната* природа. (По-нататък ще развием *логическото* съдържание на абсолютната отрицателност.)

|| Положителното, което е извършил Хегел тук — в своята спекулативна логика, — е, че *определените понятия*, общите *неизменни форми на мисленето* в тяхната самостоятелност по отношение на природата и духа са необходим резултат от всеобщото отчуждение на човешката същност, а следователно и на човешкото мислене, и че затова Хегел ги е изложил като моменти от процеса на абстракцията и ги е обединил като цяло. Например снетото битие е същност, снетата същност — понятие, снетото понятие. . . абсолютна идея. Но какво е абсолютната идея? И самата тя на свой ред също се снема, ако не иска да извърши отначало целия акт на абстракцията и да се задоволи с това да бъде съвкупност от абстракции или схваща себе си като абстракция. Но абстракцията, която схваща себе си като абстракция, знае, че не е нищо. Тя, абстракцията, трябва сама да се снеме и така стига до такава същност, която е тъкмо нейна противоположност — до *природата*. И така, цялата логика е доказателството, че абстрактното мислене само по себе си е нищо, че абсолютната идея сама по себе си е нищо, че само *природата* е нещо.

[XXXII] Абсолютната идея, *абстрактната* идея, която

> «*разглеждана* с оглед на нейното единство със себе си си е *съзерцание*» (Хегел, «Енциклопедия», 3-то издание[79], стр. 222 [§ 447]), която «в своята абсолютна истина *се решава* да отпусне свободно *от себе си* момента на своята особеност или на първото определение и на инобитието, *непосредствената идея* като свое отражение — свободно да *отпусне* себе си *от самото себе си като природа*» (цит. съч.),

цялата тази, проявяваща се така странно и чудновато идея, която

причини на хегелианците ужасни главоболия, не е нищо друго освен *абстракцията,* т. е. абстрактният мислител, която, поучена от опита и изяснила си своята истина, се решава при някои условия — и то фалшиви, че дори и абстрактни — *да се откаже от себе си* и да постави на мястото на своето при себе си битие, [на своето] битие-нищо, на своята всеобщност и неопределеност своето инобитие, особеното, определеното; да отпусне *свободно от себе си природата,* която тя е криела в себе си само като абстракция, като мислена вещ, т. е. да напусне абстракцията и да се нагледа веднъж на *свободната* от нея природа. Абстрактната идея, която непосредствено става *съзерцание,* не е нищо друго освен абстрактното мислене, което се отказва от себе си и решава да стане *съзерцание.* Целият този преход на логиката в натурфилософията не е нищо друго освен така трудният за абстрактния мислител да го извърши и затова така фантастично описан от него преход от *абстрахирането* към *съзерцанието. Мистичното* чувство, което тласка философа от абстрактното мислене към съзерцанието, е *скуката,* копнежът по съдържание.

(Отчужденият от самия себе си човек е отчужден и от своята *същност,* т. е. от природната и човешката същност, мислител. Затова неговите мисли са някакви застинали духове, обитаващи извън природата и човека. Хегел е събрал и затворил в своята «Логика» всички тези застинали духове, като разглежда всеки един от тях първо като отрицание, т. е. като *отчуждение* на *човешкото* мислене, а след това като отрицание на отрицанието, т. е. като снемане на това отчуждение, като *действителна* изява на човешкото мислене; но това отрицание на отрицанието — самото то, намирайки се още в плен на отчуждението — е отчасти възстановяване на застиналите духове в тяхното отчуждение, отчасти спиране при последния акт, отнасяне на-себе-си-към-самия-себе-си [das Sichaufsichbeziehen] в отчуждението, като истинско битие на тези застинали духове*, а отчасти доколкото тази абстракция схваща себе си като абстракция и изпитва безкрайна скука от самата себе си, отказът на абстрактното, движещо се само в мисленето мислене, което е без око, без зъб, без ухо,

* Т. е. Хегел поставя на мястото на тези застинали абстракции кръжащия в себе си акт на абстракцията; с това той има, първо, заслугата, че е посочил произхода на всички тези — принадлежащи по първични дании на отделни философи — ненадлежни [ungehörige] понятия; [и, второ], че ги е свързал взаимно и е създал — като предмет на критиката — вместо някаква определена абстракция, абстракция всеобхватна. (Защо Хегел отделя мисленето от *субекта,* ще видим по-късно; но вече още сега е ясно, че, ако няма човека, то и неговата същностна изява не може да бъде човешка, следователно и мисленето не можеше да бъде схванато като същностна изява на човека в качеството му на субект природен и човешки, с очи, уши и т. н., живеещ в обществото, света и природата.)

без нищо, се явява при Хегел като решение да признае *природата* за същност и да се отдаде на съзерцанието.)

[XXXIII] Но и *природата,* взета абстрактно, за себе си, фиксирана в откъснатостта от човека, е за човека *нищо.* Че абстрактният мислител, който се е решил да премине към съзерцание, съзерцава природата абстрактно, се разбира от само себе си. Както природата, включена от мислителя в неговата скрита и загадъчна за самия него форма като абсолютна идея, като мислена вещ, така в действителност, като я е отпуснал от себе си, той е отпуснал от себе си само тази *абстрактна природа* — но само със значението, че тя е инобитието на мисълта, че тя е действителната, съзерцаваната, различна от абстрактното мислене природа — само *мислената вещ* на природата. Или, за да говорим на човешки език, при своето съзерцаване на природата абстрактният мислител узнава, че същностите, които той си мислеше, че създава в божествената диалектика от нищото, от чистата абстракция като чисти продукти на действуващата в самата себе си и негледаща никъде в действителността работа на мисленето — не са нищо друго освен *абстракции* от *определения на природата.* И така, цялата природа е за него само повторение в сетивна, външна форма, на логическите абстракции. Той отново *анализира* както нея, така и тези абстракции. Неговото съзерцание на природата е следователно само акт на потвърждение на неговото абстрахиране от съзерцаването на природата, съзнателно повтаряният от него процес на създаване на неговата абстракция. Така например времето = отрицателност, която се отнася до самата нея (стр. 238, цит. съч.). На снетото ставане като битие отговаря — в природна форма — снетото движение като материя. Светлината е — *природната* форма — *рефлексията в себе си.* Тялото като *луна* и *комета* е *природната* форма на *противоположността,* която според логиката е, от една страна, *основаващото се върху самото себе си положително,* от друга страна, основаващото се върху самото себе си *отрицателно.* Земята е *природната* форма на логическото *основание* като отрицателно единство на противоположностите и т. н.

Природата като природа, т. е. доколкото тя сетивно още се различава от онзи таен, скрит в нея смисъл, природата — разделена, различна от тези абстракции — е *нищо,* едно *нищо, потвърждаващо се като нищо;* тя е *безсмислена* или има само смисъла на една външност, която трябва да бъде снета.

«В крайно *теологичното* становище се намира правилната предпоставка, че природата не съдържа абсолютната цел в самата себе си.» Стр. 225 [§ 245].

Нейна цел е потвърждаването на абстракцията.

«Природата се е получила като идеята във *формата* на *инобитието.* Но

тъй като *идеята* по такъв начин се явява като отрицателното на самата себе си или е *външна за себе си,* то природата не е външна, само относителна спрямо тази идея, а, напротив, *външността* съставлява определението, в което идеята се явява като природа.» Стр. 227 [§ 247].

Тук *външността* не трябва да се разбира като *изявяващата се външно* и разкритата за светлината, за сетивния човек *сетивност*. Външността тук трябва да се приема в смисъла на отчуждението, на недостатък, на недъг, какъвто не би трябвало да има. Защото истинното все още е идеята. Природата е само *формата* на своето *инобитие*. И понеже абстрактното мислене е *същността,* онова, което е външно за него, е по самата си същност нещо само *външно*. Абстрактният мислител същевременно признава, че *сетивността* е същността на природата, *външността* в противоположност на действуващото *в себе си* мислене. Но същевременно той изразява тази противоположност така, че тази *външност на природата,* нейната *противоположност* на мисленето, е неин *недостатък,* че тя — доколкото се различава от абстракцията — е несъвършено същество. [XXXIV] Едно не само за мене, в моите очи несъвършено, а едно само по себе си несъвършено същество има извън себе си нещо, което му липсва, сиреч, неговата същност е нещо друго, а не самото то. Ето защо за абстрактния мислител природата трябва сама себе си да снеме, защото тя вече е поставена от него като потенциално *снета* същност.

«*За нас* духът има като своя *предпоставка природата,* чиято *истина,* а с това и чието *абсолютно първично* е той. В тази истина природата е *изчезнала,* а духът се е получил като достигналата до своето битие за-себе-си идея, чийто *обект,* както и *субект* е *понятието*. Тази идентичност е *абсолютна отрицателност,* защото понятието има в природата своята пълна външна обективност, но това негово отчуждение е снето и то, понятието, е станало в това отчуждение за себе си идентнчно със себе си. Така че то е тази идентичност само като възвръщане от природата.» Стр. 392 [§ 381].

«*Откровението,* което като *абстрактната идея* е непосредствен преход, *ставане* на природата, като откровение на духа, който е свободен, е *поставяне* на природата като *свой* свят; поставяне, което като рефлексия е същевременно *предпоставка* на света като самостоятелна природа. Откровението в понятието е сътворение на същата [на природата] като свое битие, в което той си дава *утвърждението* и *истината* на своята свобода.» «*Абсолютното е духът:* това е висшата дефиниция на абсолютното.»[80] [Стр. 393, § 384.] [XXXIV]

Paris, 1844. Nr 66.

Abonnements-Preise:
in Paris:
Ein Jahr . . . . . 24 Francs.
Sechs Monate . . . . 13 "
Drei Monate . . . . 8 "
Auswärts:
Ein Jahr . . . . . 28 Francs.
Sechs Monate . . . . 15 "
Drei Monate . . . . 9 "
Insertionen: die Zeile à 50 Centimes.

Vorwärts!

Man abonnirt:
für Paris:
im Bureau central pour l'Allemagne, rue des Moulins, 32, und in der Buchhandl. von Jules Renouard et Cie, rue de Tournon, 6;
in den Departements:
bei allen Postämtern und Messagerien;
Deutschland, Schweiz, England:
in allen Buchhandlungen;
Belgien:
bei den Messagerien;
Nord-Amerika:
bei den Herren Eichthal und Bernhard, Spruce-Street, Nr. 3, in New-York.
Erscheint Mittwoch und Sonnabends.

(Sonnabend.) Pariser Deutsche Zeitschrift. (17. August)

ИЛЮСТРАЦИИ КЪМ НАЙ-НОВИТЕ СТИЛИСТИЧНИ УПРАЖНЕНИЯ НА ФРИДРИХ-ВИЛХЕЛМ IV В ОБЛАСТТА НА КАБИНЕТНИТЕ УКАЗИ[81]

«Аз не мога, макар и за кратко време, да напусна родната земя, без да изразя публнчно дълбокото чувство на благодарност от свое и на кралицата* име, с което е преизпълнено нашето сърце. Това чувство е породено от многобройните устни н писмени проявн на обичта към нас, която беше извикаиа от покушението на 26 юли — тази обич, която в самия момент на престъплението възторжено се носеше насреща ни, когато ръката на всевишния отклони смъртоносиия куршум от гърдите ми и го насочи към земята. Като устремявам взор към божествения спасител, аз пристъпвам с бодър дух към своите всекидневни дела, за да завърша започнатото, да осъществя подготвеното, да се боря с нова увереност в победата против злото и да бъда за моя народ това, към което ме задължава моето високо призвание и което заслужава обичта на моя народ.

Ердмансдорф, 5 август 1844

(подпис) *Фридрих-Вилхелм*»[82].

Непосредственото чувство е лош съчинител. Писмото, което влюбеният пише с дълбоко вълнение на своята възлюблена, не е образец на стилистика, но именно тази *неяснота* на израза е *най-ясният,* очевиден и затрогващ сърцето израз на тази власт, която има любовта над автора на писмото. Властта на любовта над автора на писмото не е нищо друго, освен властта на възлюблената над него. Тази породена от страстта неяснота и крайна обърканост в стила ласкае затова сърцето на възлюблената; защото рефлектираната, всеобщата и затова невнушаващата доверие природа на езика е придобила тук непосредствено-индивидуален, чувствено-властен характер и поради това внушава абсолютно доверие. Свободната от вся-

* — Елизавета (Elisabeth). *Ред.*

какви съмнения вяра в искреността на любовта, която изразява възлюбленият, е за възлюблената висша наслада от самата себе си, е нейната вяра в самата себе си.

От тези предварителни бележки произтича следното: ние ще окажем на *пруския* народ неизмерима услуга, ако поставим извън всякакви съмнения действителната *искреност* на кралската благодарност. Но ние ще поставим тази искреност извън всякакво съмнение, ако покажем каква власт има над венценосния съчинител чувството на благодарност, а ще докажем властта на това чувство над венценосния съчинител, като покажем цялата *стилистична бъркотия на благодарствения* кабинетен указ. Ето защо ние се надяваме, че целта на нашия патриотичен анализ няма да бъде изтълкувана погрешно.

«Аз не мога, макар и за кратко време, да напусна родната земя, без да изразя публично дълбокото чувство на благодарност от свое и на кралицата име.»

По строежа на тази фраза в първия момент е възможно да се помисли, че кралските сърца са преизпълнени от своето собствено *име*. Озадачени от това странно препълване, след размисъл откриваме, че приставното изречение, «с което е преизпълнено нашето сърце», се отнася не до *«име»*, а до стоящото по-далеч «чувство на *благодарност»*. Единственото число — *«нашето сърце»* — за означаване сърцето на краля и сърцето на кралицата може да бъде оправдано като поетична волност, като сърдечен израз на сърдечно съгласие на сърдечна високопоставена двойка. Лаконичният обрат: «от свое и на кралицата име» — вместо «от свое име и от името на кралицата»— лесно води до погрешно тълкуване. Под думите «от свое и на кралицата име» може да се разбере името *единствено само* на краля, тъй като името на мъжа е име и на мъжа, и на жената. Наистина това е привилегия на велики хора — а така също и на деца — вместо думата «аз» те употребяват като подлог своето *име*. Тъй например Цезар си позволявал — вместо «аз победих» — да казва: «Цезар победи». Тъй също и децата не казват: «Аз искам да ходя на училище във Виена», а казват: «Фридрих, Карл, Вилхелм и т. н. иска да ходи на училище във Виена». Но би било опасно нововъведение да превръщаме своето «аз» в подлог и същевременно да уверяваме, че това «аз» говори от свое «собствено» име. Подобно потвърждение би могло да излезе като признание за това, че човек обикновено говори не по собствена подбуда. «Аз не мога, макар и за кратко време, да напусна родната земя». Също не е много сполучлив и във всеки случай труден за разбиране е обратът за предаване на израза: «Аз не мога да напусна дори за кратко време родната земя, без да изразя. . .» и т. н.

Тук трудността за разбиране е възникнала в резултат на съчетаване на три мисли: 1) че кралят напуща своята родна земя, 2) че той я напуща само за кратко време, 3) че той чувствува потребност да изкаже благодарност на народа. Публикуваният много сбит израз на тези три мисли създава впечатлението, че кралят е изказал своята *благодарност* само затова, че напуща родната земя. Но ако тази благодарност е била изказана сериозно, ако е излизала от глъбините на сърцето, то нейното изразяване не би могло да стане по такъв случаен повод. Преизпълненото от чувства сърце им дава изход при всякакви обстоятелства.

«Тя» (благодарността) «е породена от многобройните устни и писмени прояви на обич към нас, *която* беше извикана от покушението на 26 юли — *тази* обич, която в самия момент на престъплението възторжено се носеше насреща ни, когато ръката на всемогъщия отклони смъртоносния куршум от гърдите ми и го насочи към земята».

Не е известно дали е извикало покушението обич или проява на тази обич, толкова повече че думата «обич» в родителен падеж [der Liebe = на обичта] се появява отново след вметнатото изречение като главна и определяема част на речта от изречението. Стилистичната волност на повторението на този родителен падеж бие на очи. Трудността се увеличава, когато разглеждаме съдържанието на това изречение. Може ли обичта, която се е проявявала устно и писмено, непосредствено да се означава като субект, който шумял на улицата? Не е ли нужна хронологична правда: да е било отначало казано за тази обич, която се е проявила веднага по време на събитията, и само след това — за по-късни прояви на обич в писмена и устна форма?

Не е ли трябвало да се избегне подозрението, че на краля се е поискало да поласкае едновременно аристокрацията и народа? *Аристокрацията* — доколкото писмените и устните прояви на нейната обич, макар че по време те са поставени по-късно, отколкото проявите на обич от страна на народа, все пак по своето въздействие те са успели да пробудят по-рано чувство на благодарност в сърцето на краля; народа — доколкото неговата ликуваща обич се обявява тук за равнозначна по своята същност с писмените и устните прояви на обич на аристокрацията. Накрая, сякаш не е много уместно да се заставя бог непосредствено да отклонява със своята ръка «смъртоносния куршум»; всяко от малко-малко последователно мислене може на тази основа да дойде до погрешния извод, че бог сякаш едновременно и насочил към краля ръката на престъпника и отклонил от краля *смъртоносния куршум;* защото как е възможно да се предполага едностранно действие на бога?

«Като устремявам взор към божествения спасител, аз пристъпвам с бодър дух към своите всекидневни дела, за да завърша започнатото, да осъществя под-

готвеното, да се боря с нова увереност в победата против злото и да бъда за моя народ това, към което ме задължава моето високо призвание и което заслужава обичта на моя народ.»

Едва ли може да се каже: «аз пристъпвам», «за да бъда нещо си». В най-добрия случай е възможно да пристъпя, «за да стана нещо си». Движението в смисъл на «ставане» се явява в краен случай като резултат на движението на «пристъпване», макар че и този последен обрат на речта не сме склонни да препоръчаме за правилен. Обстоятелството, че негово величество *«пристъпва, като устремява взор към бога»,* за да «завърши започнатото, да осъществи подготвеното», не обещава, струва ми се, нито успешно завършване, нито успешно осъществяване. За да се завърши започнатото и да се осъществи подготвеното, за това е необходимо да се отправи твърдо взор към започнатото и подготвеното, а не да се взира човек в мъглявата далнина, като се отклонява от тези предмети. Този, който действително «пристъпва, като устремява взор към бога», «няма ли да се *разтвори»* самият той «в съзерцаването на бога»? Няма ли да се изпарят всички негови *светски* планове и помисли? Обособената заключителна фраза, отделена със запетаи, като нещо с напълно самостоятелно значение, — «обичта на моя народ заслужава», сякаш намеква за недоизказания скрит завършък на приставното изречение, който би гласял примерно така: «заслужава камшика на моя зет Николай и политиката на моя кръстник Метерних», или пък «заслужава окастрената конституция на рицаря Бунзен»[83].

Написано от К. Маркс около 15 август 1844 г.

Отпечатано без подпис във вестник «Vorwärts!», бр. 66 от 17 август 1844 г.

Ф. ЕНГЕЛС

януари—август 1844

ПЕЧАТЪТ И ГЕРМАНСКИТЕ ДЕСПОТИ[84]

Нашите читатели вече знаят за бързото разпространение в Германия на републиканските и комунистическите принципи, успехът на които породи напоследък необикновен ужас у коронованите разбойници и техните съветници в този велик съюз от държави[85]. Ето защо се привеждат в действие допълнителни репресивни мерки, за да се попречи на разпространяването на тези «опасни доктрини», особено в Прусия. Както се установи, във Виена през 1834 г. се състояла тайна конференция на пълномощни представители, която приела протокол, публикуван съвсем наскоро; той предвиждал найстроги ограничения за печата и провъзгласил «божественото право» на владетелите като стоящо над всички законодателни и всякакви други народни органи. Като модел за проведения в този ужасен протокол принцип на «Свещения съюз» ще приведем точка осемнадесета, която гласи[86]:

«Владетели, които са застрашени от страна на техните съсловни събрания в каквото и да било нарушаване на предписанията, произлизащи от постановленията на Бундестага от 1832 г., трябва да разпуснат тези събрания и да получат като подкрепа военна помощ от страна на другите членове от Съюза.»

Може да се добави като доказателство за това, как се разбират справедливостта и свободата на печата в Прусия, че на цензорите в Кьолн, Мюнстер и другите католически градове било заповядано най-строго да не разрешават никаква публикация от материалите относно водените в момента съдебни процеси в Ирландия[87]. Един немски вестник възнамерявал да изпрати репортер или кореспондент в Дъблин, но нямало никаква вероятност, че ще бъде разрешено да се публикува дори една негова дописка. Но все пак свободата ще възтържествува, въпреки затворите и щиковете на германските деспоти.

Написано от Ф. Енгелс в края на януари — началото на февруари 1844 г.

Отпечатано без подпис във вестник «The Northern Star», бр. 325 от 3 февруари 1844 г.

Оригиналът на английски

*ПИСМО ДО РЕДАКЦИЯТА НА ВЕСТНИК «THE NORTHERN STAR»[88]

Възнамерявам да ви изпращам за *«Star»** кореспонденции, разясняващи успехите на партията на движението на континента, извадки от немски вестници и от собствената ми преписка с добре осведомени лица в Париж и в Германия. Аз отбелязвам със задоволство, че вашият вестник помества по-обширна и по-добра информация за състоянието на общественото мнение във Франция, отколкото всички други английски вестници, взети заедно; и аз бих желал да ви поставя в също такова положение и по отношение на Германия. С всеки изминал ден политическото положение в Германия придобива все по-голямо значение. В най-скоро време ще видим там революция, която може да завърши само с установяване на федеративна република[89]. Същевременно не ще се огранича с Германия, а ще ви съобщавам и за Швейцария, Австрия, Италия, Русия и т. н. всичко, което ще може да представлява интерес за вашите читатели; и аз ви давам пълно право да използвате изпратените от мене материали така, както сметнете за нужно.

Написано от Ф. Енгелс в края на април 1844 г.

Отпечатано без подпис във вестник «The Northern Star», бр. 338 от 4 май 1844 г.

Оригиналът на английски

* — «The Northern Star». *Ред.*

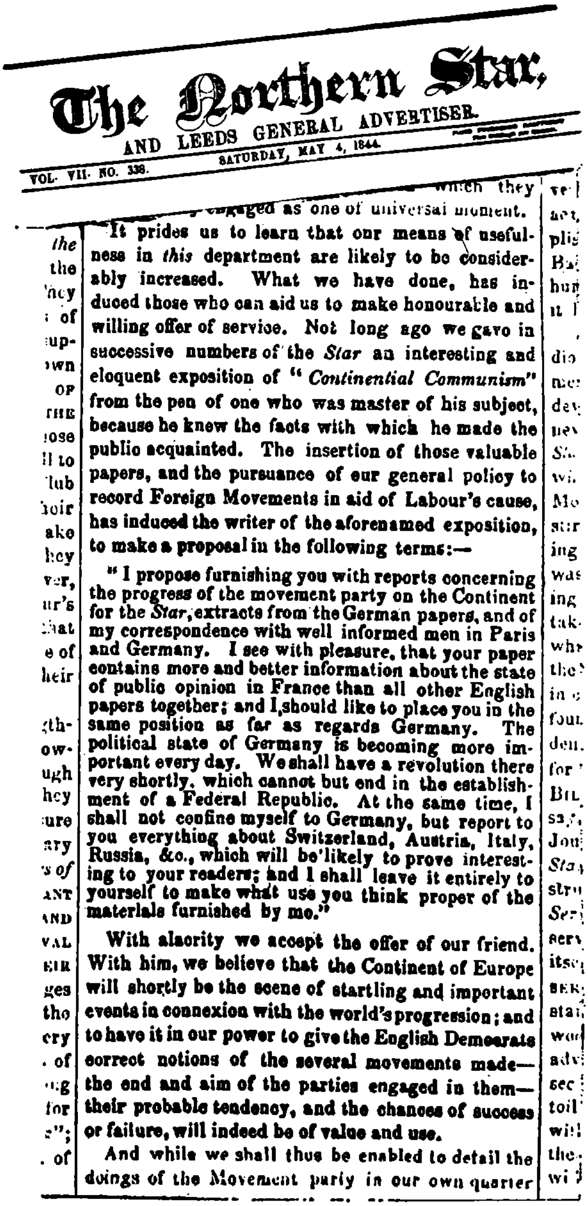

The Northern Star,
AND LEEDS GENERAL ADVERTISER.

VOL. VII. NO. 338. SATURDAY, MAY 4, 1844.

... which they ... engaged as one of universal moment.

It prides us to learn that our means of usefulness in *this* department are likely to be considerably increased. What we have done, has induced those who can aid us to make honourable and willing offer of service. Not long ago we gave in successive numbers of the *Star* an interesting and eloquent exposition of "*Continential Communism*" from the pen of one who was master of his subject, because he knew the facts with which he made the public acquainted. The insertion of those valuable papers, and the pursuance of our general policy to record Foreign Movements in aid of Labour's cause, has induced the writer of the aforenamed exposition, to make a proposal in the following terms:—

"I propose furnishing you with reports concerning the progress of the movement party on the Continent for the *Star*, extracts from the German papers, and of my correspondence with well informed men in Paris and Germany. I see with pleasure, that your paper contains more and better information about the state of public opinion in France than all other English papers together; and I should like to place you in the same position as far as regards Germany. The political state of Germany is becoming more important every day. We shall have a revolution there very shortly, which cannot but end in the establishment of a Federal Republic. At the same time, I shall not confine myself to Germany, but report to you everything about Switzerland, Austria, Italy, Russia, &c., which will be likely to prove interesting to your readers; and I shall leave it entirely to yourself to make what use you think proper of the materials furnished by me."

With alacrity we accept the offer of our friend. With him, we believe that the Continent of Europe will shortly be the scene of startling and important events in connexion with the world's progression; and to have it in our power to give the English Democrats correct notions of the several movements made—the end and aim of the parties engaged in them—their probable tendency, and the chances of success or failure, will indeed be of value and use.

And while we shall thus be enabled to detail the doings of the Movement party in our own quarter

Откъс от писмото на Ф. Енгелс в «Northern Star», цитиран в редакционната статия на вестника от 4 май 1844 година

*ПОЛОЖЕНИЕТО В ПРУСИЯ[90]

Когато Фридрих-Вилхелм IV се възкачил на престола, в цяла Европа нямало по-популярен монарх. А сега пък няма по-непопулярен; нито един монарх не може да се сравни с него, дори руският цар Николай, когото почитат най-малкото поне неговите унижени роби в своята безмълвна животинска тъпота. Пруският крал, който подчертано нарича себе си «християнски крал» и е превърнал своя двор в най-смехотворно сборище на хленчещи лицемерни набожници и престорени придворни благочестивци, направил всичко, каквото било по силите му, за да отвори очите на нацията, и то не безуспешно. Той започнал с външния престорен либерализъм, след това захванал да укрепява феодализма и завършил с установяването на полицейско-шпионската система на управление. Печатът се подлага на най-строга цензура и на съдебни преследвания, като съдиите, заплащани от краля и сменяни от него, водят съдебни процеси без участие на съдебни заседатели и при закрити врати. Репресиите станали нещо обикновено. Берлинските студенти започнали да свикват събрания и да обсъждат политически въпроси; тези събрания били забранени от полицията, ораторите арестувани и съдебно преследвани, а някои от тях били изключени от университета. Доктор Науверк, преподавател в университета, четял курс от лекции по съвременна политика и не се страхувал да изказва републиканските си възгледи; неговите лекции започнали да посещават шпиони от министерството и, в края на краищата, преди около месец те били забранени с противозаконна намеса на министъра*. Университетът протестирал срещу тази намеса, а няколко професори публикували протест; и поради това ужасно престъпление те сега се преследват. По време на някои студентски демонстрации, станали през февруари, се разнасяли бурни приветствия към професор Хофман, който бил уволнен поради

* — Й. Айххорн. *Ред.*

публикуване на сатирични стихове. В резултат от това последвало ново изключване на някои студенти от университета, което ги лишило от правото да заемат каквито и да било длъжности в правителствени учреждения или да упражняват медицинска практика. В Дюселдорф, на Рейн, било забранено от полицията ежегодното маскарадно шествие по време на карнавала поради някои политически намеци, а на горките дюселдорфчани дори не разрешили да отидат в Кьолн, за да вземат там участие в процесията.

Това е само незначителна част от репресивните мерки, с които правителството разкрило своите намерения, и тези мерки оказали изумително въздействие върху развитието на общественото мнение. Те извели нацията от състоянието на политическа летаргия и толкова я разтревожили, че дори старейшините и най-усърдните привърженици на «християнския крал» започнали да се опасяват за стабилността на съществуващите порядки. Недоволството расте навсякъде и обхваща почти всички в Рейнската провинция, Източна Прусия, Познан, в Берлин и във всички големи градове. Народът твърдо е решил да си извоюва като начало свобода на печата и конституция. Но в цяла Германия се е натрупал толкова възпламенителен материал и отсенките на мненията са тъй разнообразни, че е невъзможно да се предскаже къде ще спре движението, щом като фактически то е започнало. Във всеки случай то ще се развива в посока към демокрация; това е напълно очевидно.

Написано от Ф. Енгелс в края на април 1844 г.

Отпечатано във вестник «The Northern Star», бр. 338 от 4 май 1844 г. с бележка на редакцията: «От нашия собствен кореспондент»

Оригиналът на английски

*ОТ ГЕРМАНИЯ[91]

В Камарата на депутатите на великото Баденско херцогство либералният депутат г-н Велкер, местният лорд Джон Ръсел, апелира към правителството да предприеме нещо за изпълнение на незадоволените желания на народа.

«Защото — казва той — аз много съм пътувал из цяла Германия и съм се срещал с много хора от различни слоеве и от различни области на страната; и аз бих премълчал истината, не бих изпълнил задълженията си като народен представител, ако не заявя, че навсякъде принципът на монархическото управление с всеки ден все повече губи своята опора в съзнанието на всички класи на германската нация. Ето защо аз се обръщам към министрите да не възпират повече хода на общественото мнение, защото ако не се направи нещо в най-близко време, ако пропастта между правителствата на нашето отечество и народа започне да става още по-дълбока, то никой не бива да се съмнява ни най-малко в това, какви ще бъдат последиците.»

Засвидетелстването на г-н Велкер за разпространението на републиканските възгледи в Германия трябва да се прецени като най-неоспоримото от всички възможни, доколкото успехът на това движение плаши самия него дори повече, отколкото правителството, и доколкото тези възгледи напълно противоречат на неговите собствени надежди.

Господин Фридрих Щайнман, от известно време под следствие за издаването на книга с остра критика на австрийското правителство, е осъден на осеммесечен затвор, макар че той живее в Прусия и там е издал своята книга[92]. Съдебно преследван е бил не от австрийското, а от пруското правителство и пруски съд го е съдил.

Д-р Щраус, автор на «Животът на Исуса», работи върху аналогична книга за «Деянията апостолски»[93], които той ще разглежда, разбира се, тъй, както е разглеждал Евангелието в своя предходен труд.

Сега руската дипломация действува много активно при различните германски дворове с цел да постигне вземането на някои мерки против острата критика, на която немският печат подлага политиката на царя*. Антируските настроения, които се ширят сега почти в цяла Германия, намериха напоследък израз във всички вестници и в голямо количество брошури, което е разтревожило самодържеца. Но за щастие той не е в състояние да спре тези публикации.

СЕРИОЗНИ ВЪЛНЕНИЯ В МЮНХЕН

На 3-ти този месец в Мюнхен станали вълнения, предизвикани от повишаване цената на бирата. Безредиците придобили сериозен характер и при усмиряването им не минало без кръвопролития поради намесата на войската, която, изпълнявайки преки заповеди на краля**, открила огън по невъоръжената тълпа, като убила няколко човека и ранила други. Приведените по-долу сведения показват, че народът е удържал победа, а кралят е бил принуден да отстъпи; работата е в това, че този коронован убиец *се опасявал да не би собственото му оръдие — войската — да се не обърне против самия него!*

Мюнхен, 5 май.

«Спокойствието в нашия град е възстановено, но не може да се отрече, че авторитетът на краля значително е пострадал при уреждането на конфликта. Кралят, след като демонстрирал своето явно нежелание да се съгласи с каквото и да било примирие или компромис и след като лично заповядал на войниците да стрелят срещу народа, и при това в негово присъствие, завършил с това, че предложил на производителите на бира да отстъпят пред исканията на народа. Тази сутрин по кръстовищата на всички улици са разлепени обявления, че няма да има повишение на цената на бирата, и народът сякаш е удовлетворен, но в същото време е затаил скрита враждебност към краля поради това, че той дал заповед да стрелят срещу него, заповед, която струвала живота на няколко жители на този град. По всичко личи, че кралят е отстъпил главно поради това, че войската се показала твърде умерена в привързаността си към него и не е проявила никакво желание да стреля срещу народа.»

Написано от Ф. Енгелс през първата половина на май 1844 г.

Отпечатано във вестник «The Northern Star», бр. 340 от 18 май 1844 г. с бележка от редакцията: «От нашия собствен кореспондент»

Оригиналът на английски

---

* — Николай I. *Ред.*
** — Лудвиг I. *Ред.*

СЪДБАТА НА ПРЕДАТЕЛЯ[94]

На граф Адам Гуровски, взел активно участие в революцията от 1830 г.[95], а след това изневерил на партията си, било разрешено да се върне в родината; тук той си спечелил твърде незавидната известност поради някои издания, в които съветва сънародниците си да гледат на отнемането на тяхната независимост като на божие наказание, на което те са длъжни смирено да се покорят и да търсят убежище при трона на могъщия цар, в чиито ръце бог е вложил тяхната съдба[96]. Той им казвал, че Полша не би могла да изпита по-добра участ от тази да изпадне под руско иго, че тяхно непосредствено задължение е да се откажат от всякаква надежда за независимост и че, най-после, царското правителство е най-доброто от всички правителства, които съществуват по света. Той се надявал, разбира се, да получи възнаграждение от Николай, обаче самодържецът бил достатъчно предпазлив, за да се довери на предателя. Той го използвал, а после го изоставил, като му предоставил второстепенна длъжност, от която Гуровски се отказал, когато разбрал, че няма никаква надежда да напредва в службата; той дори не успял да си поднови право на поданството, което му било отнето поради участие във въстанието; и в края на краищата решил да напусне отново Полша, за да търси убежище в Прусия, но като пристигнал в Бреслау*, той се обърнал към властите с молба да го третират като военен дезертьор. Презиран от своите сънародници, на чието дело той изневерил, презиран и от всички партии в Европа, изоставен от царя, той възнамерява да замине за Америка, надявайки се, че може би неговата лоша репутация не ще го последва отвъд океана.

* Сегашно наименавание: Вроцлав. *Ред.*

Желязната система, с помощта на която руският деспотизъм управлява Полша, и сега действува така неумолимо, както винаги. Прави се всичко възможно, за да се напомня на всяка крачка на нещастния поляк, че той е роб. Дори и на стълбовете по пътищата надписите трябва да са на руски език и с руски букви; не се разрешава употребата на нито една полска дума. Полският език е изгонен от цялото съдопроизводство. Немската песен «Циганчето от север», която не съдържа ни най-малък намек нито за Русия, нито за Полша, а е израз само на горещото желание да се върне в родината си — била преведена на полски език, но забранена от руската цензура като патриотична и затова, разбира се, като бунтовна песен. И нищо чудно, че Николай се стреми да принуди немския печат да млъкне, този единствен канал, по който светът узнава за подобни факти. Длъжен съм да съобщя обаче още един факт: шест поляци, войници от руски граничен пункт, дезертирали, но били заловени, без да успеят да стигнат до Прусия. Те били осъдени на по 1500 удара с камшик за всеки един; на близките им било заповядано да присъствуват при изпълнението на наказанието; само трима от шестте издържали на телесното наказание.

Оригиналът на английски

Написано от Ф. Енгелс през първата половина на май 1844 г.

Отпечатано във вестник «The Northern Star», бр. 340 от 18 май 1844 г. с бележка на редакцията: «От нашия собствен кореспондент»

БИРЕНИТЕ БУНТОВЕ[97]

Баварската бира е най-прославената от всички видове бира, произвеждани в Германия, и напълно разбираемо е, че жителите на Бавария я пият с голямо удоволствие и в доста големи количества. Правителството обложило с нов данък от 100 шилинга ad valorem* бирата, поради което избухнал бунт, който продължил повече от четири дни. Работниците се събирали на големи тълпи, устройвали улични шествия, обсаждали бирените заведения, като чупели стъклата, трошели мебелите и рушели всичко, което се изпречвало по пътя им, за да си отмъстят по такъв начин за повишаване цената на любимото им питие. Била извикана войска, но когато на един конен гвардейски полк била дадена заповед «на конете», *той се отказал да я изпълни*. Полицията, противна, както и навсякъде, на народа, нанесла жесток побой и изпотъпкала участниците в бунта; наложило се да се поставят на всички места, охранявани по-рано от полицията, войници, които били в добри отношения с народа и предизвиквали по-малко озлобление и проявявали *явно нежелание да се намесват* в тези безчинства. Те се намесвали само тогава, когато се излага на опасност от нападение кралският дворец, като се задоволявали при това само с вземане на позиция, която не давала възможност на бунтовниците да се доближат до двореца. На следващия ден вечерта (2 май) кралят,** като приел в своя дворец много знатни гости по случай току-що отпразнуваната сватба на един от членовете на кралското семейство, се отправил към театъра; но когато след първото действие пред театъра се събрала тълпа, заплашваща да го нападне, всички зрители напуснали залата, за да разберат какво става. Него-

* — към стойността. *Ред.*
** — Лудвиг I. *Ред.*

во величество и знатните му гости трябвало да последват публиката, за да не останат сами на местата си. Френските вестници твърдят, че кралят заповядал по този случай на войниците, поставени около театъра, да открият срещу народа огън, но *войниците отказали*. Немските вестници не споменават за това, както си е и следвало да се очаква от печат, подложен на цензура. Но тъй като френските вестници често са лошо осведомени за външните събития, не можем да гарантираме за достоверността на това твърдение. От всичко това се вижда обаче, че кралят-поет (Лудвиг, кралят на Бавария — автор на тритомно събрание от трудноразбираеми стихове, пътеводител на един от неговите дворци[98] и др. т.) се оказал в много затруднено положение по време на този бунт. В Мюнхен, в града, изпълнен от войници и полиция, резиденция на кралския двор, бунтът продължил четири дни и въпреки многото войска участниците му постигнали в края на краищата своята цел. Кралят възстановил спокойствието, като издал указ за намаление цената на кварта бира от 10 кройцера ($3^1/_4$ пенса) на 9 кройцера (3 пенса). А щом народът е разбрал, че може, като изплаши правителството, да го застави да се откаже от своята данъчна система, той скоро ще разбере, че също така лесно ще изплаши правителството и когато стане дума и за по-сериозни работи.

Написано от Ф. Енгелс в средата на май 1844 г.

Отпечатано във вестник «The Northern Star», бр. 341 от 25 май 1844 г. с бележка на редакцията: «От нашия собствен кореспондент»

Оригиналът на английски

*ЗА РЕЛИГИОЗНОТО ЛИЦЕМЕРИЕ В ПРУСИЯ[99]

Попщината на тази страна, като се възползва от особеното покровителство и благосклонността на сегашното правителство, става с всеки изминал ден все по-високомерна. Тъй например, неотдавна в Берлин няколко пастори един след друг отказали да извършат обред бракосъчетание в събота; отказа си те обяснявали с това, че в неделя сутринта новобрачните едва ли ще смогнат да се въздигнат до нужното състояние на духа, за да могат да отпразнуват божия ден, ако те са били венчани в навечерието на този ден! Разбира се, берлинчаните, които много малко се грижат за подходящо отпразнуване на неделния ден, а, напротив, го превърнали в най-веселия ден от седмицата, обявяват на всеуслушание, че управляващата партия възнамерява да въведе у тях *«английски неделен ден»,* от който те не знаят нищо по-страшно. И наистина английският неделен ден е във висша степен чужд на нравите и обичаите на всички нации от европейския континент.

Написано от Ф. Енгелс в средата на май 1844 г.

Отпечатано във вестник «The Northern Star», бр. 341 от 25 май 1844 г. с бележка на редакцията: «От нашия собствен кореспондент»

Оригиналът на английски

*НОВИНИ ОТ САНКТ-ПЕТЕРБУРГ

В Санкт-Петербург са станали важни промени в състава на кабинета[100]. Министърът на финансите г-н Канкрин е изпаднал в немилост, съобщава се същото и за министъра на полицията — известния граф Бенкендорф. Николай явно полага максимум усилия, за да поддържа една система, която бързо се руши. Антируските настроения в Германия и в другите европейски страни непрекъснато растат, въпреки всичките усилия на заплащаната от Николай армия от литератори. Финансовото положение на правителството е главното затруднение; разкошът на двора, неизчислимата армия от полицаи и шпиони, разходите за дипломати, шпиони, репортери, тайните интриги и подкупи из цяла Европа, разходите за армията и флота и за безкрайните войни против черкезите поглъщали всичко, което било възможно да се събере от данъци и заеми[101]. Протекционизмът на г-н Канкрин в областта на търговията направил външната търговия в някои области на империята почти невъзможна и претърпял провал в опита да се създаде в страната система на родна индустрия. Сред дворянството се различават ясно три групировки — придворни, старо имотно (поместно) дворянство и армейски офицери. Интригувайки постоянно едни против други, те преследват в крайна сметка една цел — да постигнат изключително влияние пред личността на императора, който като всички деспоти се явява в края на краищата само оръдие в ръцете на своите фаворити.

Написано от Ф. Енгелс в средата на май 1844 г.

Отпечатано във вестник «The Northern Star», бр. 341 от 25 май 1844 г. с бележка на редакцията: «От нашия собствен кореспондент»

Оригиналът на английски

*ОТ ФРАНЦИЯ[102]

В Рив дьо Жьо, близо до Лион, избухнала сериозна стачка на миньорите, предизвикана от недоволството относно работната заплата и от други обиди. Тази стачка преминала в общи линии в същите форми, в каквито преминават и английските стачки: процесии със знамена, митинги, заплахи по адрес на стачкоизменниците и т. н. Стачката продължила около шест седмици; няколко души били хвърлени в затвора поради обвинение в заговор, макар че, както по всичко личи, не е имало никакви сериозни безредици. Според съобщенията, в края на краищата, работниците се върнали в мините, но нищо не се говори за това, дали е постигната целта на стачката.

РЕПУБЛИКАНСКА ДЕМОНСТРАЦИЯ

Следващото по-долу съобщение на кореспондента на «Weekly Dispatch» за събрание на републиканските сили по случай погребението на г-н Лафит[103] представлява интерес като доказателство за голямото влияние на републиканците в Париж и за несъмнената близост на революцията в тази страна.

«Макар и да не станаха никакви безредици по време на погребението на известния Ж. Лафит, на 30-и миналия месец*, въпреки това републиканската партия проведе мощна демонстрация на своите сили. Пет хиляди студенти от медицинските и юридическите учебни заведения се събраха, за да почетат паметта на човека, целият живот на когото (освен едно съдбоносно изключение) бил посветен на делото на политическата свобода. Тази единствена грешка — а именно възкачването на трона на Луи-Филип — той отчасти изкупил в Камарата на депутатите, измолвайки опрощение от бога и от хората за тази страшна вреда, която била причинена при негово съдействие на Франция и на целия цивилизо-

* — 30 май 1844 г. *Ред.*

ван свят. Петте хиляди студенти, които съпровождаха Лафит в последния му път, са верни на републиканския дух; всички са горещи поборници на политическата свобода. Тези благородни млади хора, заедно с милитаризираните студенти от политехническите школи, са надеждата на млада Франция. Дано само да изкоренят от сърцата си нелепото чувство на вражда към Англия, което е способно да ги въвлече отново във война изключително само поради национално съперничество, дано само да се научат да уважават своя островен съюзник като сила, която върви ръка за ръка с тях по пътя на цивилизацията — и ще настане денят, когато тези млади хора — подрастващото поколение, презрително третирано от консервативния печат на двете страни, ще бъде призвано да реши съдбата на Франция. По време на революцията от 1830 г. милитаризираните студенти на възраст от 16 до 18 години стават военачалници на народа в тази страшна борба против кралската войска. След смъртта на Луи-Филип републиканците без съмнение ще провъзгласят своите принципи за единствено приемливите за Франция и френските интереси; и младите студенти от Париж трябва да се обединят с народа на политическата арена, да станат негови съветници със същата готовност и преданост, с които те го водеха преди четиринадесет години към победа. Но демонстрацията на републиканските сили по повод погребението на г-н Лафит не се ограничаваше само със студенти медици и юристи. Тайните дружества също не бездействуваха. Членовете на тези страшни политически обединения се събраха в огромно множество. Това в голямата си част са почтени търговци, майстори и занаятчии, и те ни най-малко не са презряна и нищожна сган, каквито ги представят в редица случаи «*Times*» и «*Journal des Débats*». Те образуваха колона по четирима в редица и застанаха непосредствено пред студентите. Третото подразделение на републиканската партия също съпровождаше Лафит до гробището Пер-Лашез. Това бяха работници, спретнато облечени, почтени на вид и с образцово държане. И тъй, приятелите на свободата демонстрираха във връзка с това събитие своята сила. Наистина не е ли абсурдно от страна на консервативния печат да отрича този факт, че числеността и моралното влияние на републиканската партия са огромни. Наброявайки в своите редици най-видните хора на Франция, имената на които са известни в областта на военното дело, на литературата, изкуството, науката и политиката — набирайки с всеки ден сили благодарение на присъединяването към нея на всички онези, които тиранията на краля е отдалечила от Орлеанския дом, и защищавайки принципите, които съответствуват на новите интереси и новите потребности на цивилизацията, — републиканската партия се явява партията, към която се обръщат всички погледи в този момент, когато някакъв непредвиден случай или естественият ход на събитията ще разклати управлението на Орлеанската династия.»

«СВЕЩЕНАТА ВОЙНА»

Императорът на Мароко* обявил «свещена война» на Франция и французите и призовава на оръжие всички народи и племена, които живеят както в неговите владения, тъй и в съседство, за защита на единната вяра и за изтребление на «неверниците». Абд ел-Кадир, африканският Уолес, е вождът на това национално движение, което има за цел да събори и изгони френските завоеватели[104]. Според последните съобщения предните части на мароканската армия като че

* — Абд ер-Рахман. *Ред.*

ли вече са на разстояние, от което се виждат от френските войски.

Според съобщения, получени от град Константин, може да се направи заключение, че херцог Омалски е претърпял известно поражение, което очевидно е резултат от неговата прибързаност и липса на опит. Както се вижда от приведения по-долу откъс, малък отряд войска, оставен за защита на град Бискра, неочаквано бил нападнат, френският гарнизон бил избит, а целият обоз, бойните припаси и имуществото били задигнати от местните жители.

В писмо от Тулон от 3-ти се съобщава:

«Ние получихме най-тревожни известия от провинцията Константин, с дата двадесето число на миналия месец. Херцог Омалски оставил в Бискра много малък гарнизон, състоящ се само от лейтенант Петиган, комендант, от младши-лейтенант Крошар, военния лекар Арселен и около 40 войници от стрелковия батальон на провинцията Константин. Предполагало се, че този малък отряд съставя ядрото на новия батальон, събран измежду племената в околностите на Бискра. От всички тези лица се спасил с бягство само старши сержантът на име Пелис. Новобранците отворили през нощта крепостната врата на Мухамед Сегхир, халиф Абд ел-Кадир и на неговите привърженици, които изненадали с нападението си нашите спящи войници и избили всички. Започнал общ грабеж, а 70 000 франка, оставени на коменданта за изплащане заплатите на неговите войници, всички топове, мускети, бойни припаси и други имущества били отмъкнати. Говори се, че тази несполука въодушевила съседните племена да грабнат оръжие. Печалната вест дошла до принца*, когато се намирал в планините Улед Султан, и веднага потеглил за Бискра в колона от 3000 човека. Той пристигнал там на 18-и, но халифът бил напуснал града предния ден. Третият батальон от африканската лека пехота се преместил на 24-ти от Константин в Бискра, за да организира нейния гарнизон».

В петък** Камарата на депутатите гласувала с мнозинство от 190 гласа срещу 53 за отпускане на 7 500 000 франка за покриване на разходите от увеличаването на намиращите се сега френски военни сили в Алжир (към 96 000 се прибавят още 15 000); по този начин броят на войниците в Алжир достига до 111 000.

Написано от Ф. Енгелс през първата половина на юни 1844 г.

Отпечатано във вестник «The Northern Star», бр. 344 от 15 юни 1844 г. с бележка на редакцията: «От нашия собствен кореспондент»

Оригиналът на английски

* — херцог Омалски. *Ред.*

** — 7 юни 1844 г. *Ред.*

ГРАЖДАНСКАТА ВОЙНА ВЪВ ВАЛИС[105]

Долината на реката Рона от нейните извори в подножието на *Ронския ледник* до Женевското езеро е едно от най-красивите места на света. От двете страни са разположени най-високите планини в Европа — две непрекъснати планински вериги със средна височина от 12 000 фута, покрити с вечен сняг, който подхранва безброй потоци, вливащи се в Рона и напояващи лъките и полята на долината. Тук, на няколко часа път от вечната зима, виреят кестенът и лозата, които израстват под слънце, излъчващо почти така щедро топлина, както и във вечно зелените долини на Ломбардия. Тази долина се нарича Валис и е населена отчасти с немци, отчасти с французи. Немците, дошли в страната от североизток, заемат по-високата и планинска част от долината, където местността не е годна за земеделие, но затова пък е прекрасно пригодена за отглеждане на добитък; и в съответствие с това тази част от населението си остава и досега почти в същото естествено състояние, в каквото са живели неговите предци по време на заселването на Горен Валис. Политическото и религиозното образование се намира изцяло в ръцете на малко аристократически семейства и на духовенството, които, разбира се, правят всичко възможно, за да държат народа във властта на невежеството и суеверието. Французите, напротив, се заселили в Долен Валис, където долината е по-широка и позволява да се занимават със земеделие и развиват други занаяти. Французите основали най-значителните градове на Валис, те са образовани и цивилизовани и благодарение на това, че граничат с езерото и с радикалния кантон Во, те са свързани с външния свят и имат възможност да вървят в крак с идейното развитие на своите съседи. И въпреки това грубите планинци от Горен Валис, не зная преди колко века, са подчинили френския Долен Валис и продължавали да гледат на

тази част от страната като на завоювана провинция и не допускали жителите ѝ до каквото и да било участие в управлението.

Когато в 1798 г. французите съборили старата аристократическа система на швейцарския патрициански деспотизъм, Долен Валис бил допуснат до участие в управлението, но не напълно в такава степен, в каквато имал право. Когато в 1830 г. демократическата партия в цяла Швейцария взела връх, конституцията била изменена на основата на справедливи демократически принципи. Но заробените от църквата овчари и говедари от Горен Валис и техните пълновластни повелители — свещениците, се опитват оттогава да постигнат промени в полза на старата несправедлива система. За защита на тези попълзновения радикалната партия образувала заедно с радикалите от кантона Во асоциация под наименованието «Млада Швейцария» — *«La Jeune Suisse»*[106]. Членовете на асоциацията били нападани и клеветени доста силно от духовенството и обикновено били обвинявани в безбожие — обвинение, което в Европа е в състояние да предизвика по-скоро смях, отколкото ужас. В 1840 г. станало първото нападение против «Млада Швейцария», но сблъскали се с добре подготвените сили на демократите, тези жертви на невежеството и суеверията се оттеглили по своите непристъпни планински пътеки, за да се явят отново през март 1844 година. Този път те успели да заловят радикалите с изненада, като се възползвали от общата реакция в полза на консервативните принципи, а също и от обстоятелството, че главният кантон Люцерн (седалище на федералното правителство) е консервативен кантон. Демократическата партия във Валис временно претърпяла поражение. Ще е нужна намесата на федералното правителство; бъдещето ще покаже каква полза ще извлекат от тази победа свещениците, които съпровождали и възглавявали консервативната армия. Но при всички обстоятелства те дори сега нямат ни най-малък шанс да се възстанови нещо що-годе прилично на старата система или да бъде задържан Долен Валис с неговите енергични жители в подчинение. Няма да изминат много години или дори и месеци и демократическата партия отново ще вземе връх.

Написано от Ф. Енгелс през първата половина на юни 1844 г.

Отпечатано във вестник «The Northern Star», бр. 344 от 15 юни 1844 г. с бележка на редакцията: «От нашия собствен кореспондент»

Оригиналът на английски

*НОВИНИ ОТ ПРУСИЯ. — ВЪЛНЕНИЯ В СИЛЕЗИЯ[107]

Народът постига голяма победа; със своята неотклонна и упорита съпротива той заставил краля* да се откаже от своята любима рожба — проекта на новия закон за развода. Сега действуващият в тази област закон е твърде либерален и, разбира се, никога не е допадал на християнския крал. От момента на своето възкачване на престола той пламенно желаел да внесе в този закон изменение, с което да се допуща развод само в много редки случаи. Необходимо било да укрепи, доколкото е възможно, светостта на брачните връзки и да предостави на свещениците още един повод за намесване в чужди семейни дела. Обаче разумът на нацията се противопоставил на такъв закон; печатът излязъл против него и когато един демократически вестник** успял да се сдобие с извлечение от оригиналния текст на законопроекта и да го публикува, от всички краища на страната се надигнал всеобщ протест срещу законопроекта[108]. Въпреки това кралят упорствувал в своето намерение. Законопроектът бил представен в Тайния съвет с цел да бъде подготвен за провинциалните ландтази[109], препоръката на които се изисквала според пруската конституция. Трудно е да се каже, срещнал ли е законопроектът силна опозиция още в Тайния съвет, или кралят се е убедил, че подобно искане няма да получи никога одобрение на провинциалните ландтази; но достатъчно е вече и това, че кралският указ от 11-и този месец бил препратен в Тайния съвет; съветът върнал обратно законопроекта, а от неговите принципи напълно се отказал и се заявявало, че кралят ще трябва да се задоволи с измененията на някои формалности от действуващия закон. Тази много важна

* — Фридрих-Вилхелм IV. *Ред.*
** — «Rheinische Zeitung». *Ред.*

победа на опозицията ще укрепи народната партия и ще бъде посрещната с голямо одобрение във всяко селище на кралството. Победата ще покаже на народа, че той е силен и като се обедини, може да провали всеки неприемлив за него закон; и нещо повече: тя ще покаже, че дори и само с просто демонстриране на своята сила, народът може да държи правителството в страх и да го застави да прави всичко, което е приемливо за него.

В индустриалната област Силезия станали много сериозни вълнения*; работническото население в тази област, което било напълно зависимо от производството на ленени тъкани и живеело в голяма нищета, тъй като не било в състояние да издържи на конкуренцията на изделията на английската машинна индустрия, след известно време се оказало в положение, подобно на положението на английските ръчни тъкачи. Задушени от гнета на конкуренцията, на машинното производство и алчните фабриканти, работниците в края на краищата вдигнали въстание в Петерсвалдау (Силезия), разрушили дома на един фабрикант и били разгонени само от пристигналата войска. В Лангенбилау станали подобни вълнения; войската срещнала отпор от страна на народа и могла да възстанови реда само след като получила подкрепление и открила огън срещу въстаналите, от които били убити няколко души. В други окръзи станали бурни събрания, дори в столицата на областта (Бреслау**) спокойствието било нарушено.

По този начин става очевидно, че последиците от фабричната система, от прогреса на машинната техника и т. н. са за работническата класа на континента точно такива, каквито и в Англия: потискане и изтощителен труд — за мнозинството, богатство и благополучие — за малцина; неувереност в утрешния ден, недоволство и възмущение се срещат и по хълмовете на Силезия точно тъй, както и в пренаселените градове на Ланкашър и Йоркшър[110].

Написано от Ф. Енгелс
в средата на юни 1844 г.

Отпечатано във вестник «The Northern Star», бр. 346 от 29 юни 1844 г. с бележка на редакцията: «От нашия собствен кореспондент»

Оригиналът на английски

---

* Вж. настоящия том, стр. 190—192. *Ред.*

** Съвременното наименование е Вроцлав. *Ред.*

ОЩЕ ПОДРОБНОСТИ ЗА ВЪЛНЕНИЯТА В СИЛЕЗИЯ[111]

Вълненията започнали, както вече писах в своята последна кореспонденция, в Петерсвалдау, окръг Райхенбах, в центъра на индустриалната част от Силезия. Тъкачите се събрали пред дома на един от най-видните фабриканти на име Цванцигер, като пеели песен, в която се осъждало неговото обръщение към работниците и която, изглежда, е била написана по този случай[112]. Г-н Цванцигер изпратил да повикат полиция и били арестуванин яколко инициатори; тълпата пред неговия дом все повече и повече се увеличавала и със заплахи настоявала да бъдат освободени арестуваните, а тъй като не ги освободили, тя веднага започнала да разрушава. Вратите били разбити, прозорците изкъртени, тълпата нахлула в дома, като унищожавала всичко, което се изпречвало на пътя ѝ. Домашните на Цванцигер едва успели да се спасят; по тях непрестанно хвърляли камъни, така че жените трябвало да бъдат прикривани с възглавници и пухени юргани и дюшеци и откарани с карета в Швайдниц. Там били изпроводени и пратеници, за да искат на помощ войска, обаче командирът отговорил, че той не може да направи нищо без заповед от областните власти в Бреслау. Междувременно народът разрушил напълно жилището на г-н Цванцигер, а след това нахлул в складовото помещение, където унищожил всички канторски книги, полици и други документи, изхвърлил наличните пари на сума над 1000 фунта стерлинги на улицата, откъдето били задигнати от шайка контрабандисти от Бохемия, преминали границата с цел да се възползват от нещо по време на вълненията. Бали и чували памук, така също прежда и готови изделия били унищожавани или правени негодни, доколкото било възможно това, а машините от близката фабрика — напълно разбити.

Като свършили с това, въстаналите изоставили развалините на

разрушените сгради и се отправили към Лангенбилау; работниците от този град веднага се присъединили към тях, а местната фабрика и складът, собственост на г-н Дириг, били нападнати. Първоначално г-н Дириг се опитал да се откупи, но след като дал част от уговорената сума, той узнал, че войската е на път за там, и веднага отказал да даде останалата част. Тълпата веднага нахлула в дома му и разрушила всичко, точно тъй както било направено и в Петерсвалдау. В това време пристигнал отряд пехотинци от 160 души и граждански власти; прочетен бил акт за метеж, а в отговор народът обсипал войниците с град от камъни; тогава последвала команда за откриване на огън и 12 души от въстаналите били убити и много ранени. Разярената тълпа се нахвърлила срещу войниците и ранила с камъни толкова много от тях, че командирът, когото смъкнали от коня и жестоко набили, бил принуден да отстъпи заедно с отряда си, за да се дочака подкрепление, докато в същото време разрушаването на имуществото все още продължавало. Накрая пристигнали два батальона пехота, рота стрелци, малко поделение кавалерия и артилерия и въстаналите били разпръснати. По-нататъшни опити от подобен род били потушавани от войската, заела града и неговата околност, и, както обикновено става, когато вече всичко се е свършило, на сцената се явили местните власти със съответни обръщения, обявили обсадно положение в окръга и заплашили с най-страшно наказание всяко нарушение на обществения ред.

Вълненията не се ограничили с тези два града. В Алтфриленд и Лайтмансдорф станали подобни събития, макар и да не се съпровождали с толкова силни прояви на омраза към фабрикантите; на няколко души били счупени ръцете, доста прозорци били изпочупени, преди войската да успее да възстанови спокойствието. Населението от целия окръг се възползвало от случая, за да покаже на фабрикантите чувствата си по такъв начин, че да не остане у тях никакво съмнение за характера на тези чувства.

Причина за тези вълнения са невероятните страдания на тъкачите-бедняци като последица от ниската работна заплата, от въвеждането на машини, от скъперничеството и алчността на фабрикантите. Просто да не повярва човек, че работната заплата на отделно семейство от тази потисната класа, в която около тъкачния стан са заети бащата, майката и децата, достига едва само до сума, с която може да се закупи не за повече от шест шилинга в Англия. Освен това всички тъкачи са обременени с дългове, което никак не е за учудване, когато работната заплата е толкова малка, а фабрикантите охотно им дават в заем малки суми, които работниците никога не могат да изплатят, но които са напълно достатъчни, за да осигурят на собственика пълна власт над тях и да ги превърнат в роби на фа-

брикантите. А тук наред с това е влияла и конкуренцията на английските изделия, които имат предимство пред немските поради посъвършените машини и ниската работна заплата в английските фабрики и допринасят за намаляване на работната заплата и на силезийските тъкачи. Накратко казано, именно фабричната система с всичките ѝ последици от нея потиска силезийските тъкачи точно така, както тя е потискала и сега потиска фабричните работници и ръчните тъкачи в Англия, именно тя е причинила повече избухвания на недоволство и възмущение в тази страна, отколкото каквото и да било друго.

Трябва да се отбележи, че по време на всички тези вълнения, както пишат всички немски вестници, от страна на гладуващите тъкачи не е бил извършен нито един грабеж. Те хвърляли парите на улицата, без да използват за свои нужди нито грош. Да се занимават с кражби и грабеж те предоставили на контрабандистите и бракониерите от Бохемия.

Написано от Ф. Енгелс във втората половина на юни 1844 г.

Отпечатано във вестник «The Northern Star», бр. 346 от 29 юни 1844 г. с бележка на редакцията: «От нашия собствен кореспондент»

Оригиналът на английски

К. МАРКС
Ф. ЕНГЕЛС

септември 1844—февруари 1848

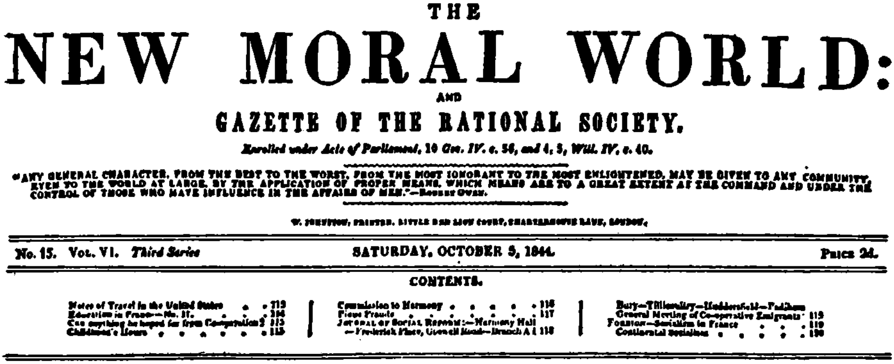
THE

NEW MORAL WORLD:

AND

GAZETTE OF THE RATIONAL SOCIETY.

"ANY GENERAL CHARACTER, FROM THE BEST TO THE WORST, FROM THE MOST IGNORANT TO THE MOST ENLIGHTENED, MAY BE GIVEN TO ANY COMMUNITY, EVEN TO THE WORLD AT LARGE, BY THE APPLICATION OF PROPER MEANS, WHICH MEANS ARE TO A GREAT EXTENT AT THE COMMAND AND UNDER THE CONTROL OF THOSE WHO HAVE INFLUENCE IN THE AFFAIRS OF MEN."—ROBERT OWEN.

No. 15. Vol. VI. *Third Series* SATURDAY, OCTOBER 5, 1844. Price 2d.

CONTENTS.

Ф. ЕНГЕЛС

КОНТИНЕНТАЛНИЯТ СОЦИАЛИЗЪМ[113]

Континенталният социализъм изглежда заслужено привлича сега към себе си до голяма степен общественото внимание. Изпращам ви някои извадки от писмо, което получих от град Бармен в Прусия от бившия сътрудник на *«New Moral World»*.

«В Париж[114], на път за в къщи, посетих комунистическия клуб на мистичната школа. Аз бях представен от един русин*, който до съвършенство говори френски и немски и който остроумно противопоставял на мистичните комунисти учението на Фойербах**. Те разбират под термина *бог* същото, каквото разбират хъм-комонските социалисти[115] — под *дух на любовта*. Те впрочем заявиха, че това е второстепенен въпрос; в практическо отношение се съгласиха във всичко с нас и казаха: *«enfin, l'athéisme, c'est votre religion»* — в края на краищата атеизъм — това е вашата религия. «Religion» на френски означава *убеждение, чувство,* а не култ. Те твърдяха, че всяка шумотевица и всеки брътвеж *на буржоазията,* т. е. на средната класа, против Англия е същинска глупост, и ни убеждаваха по всякакъв начин, че са им напълно чужди каквито и да било национални предразсъдъци, че френските работници ни най-малко не са заинтересовани от Мароко[116] и знаят, че *les ouvriers*, работниците, от всички страни са съюзници, тъй като имат еднакви интереси. Френската буржоазия е също тъй егоистична, скъперническа и непоносима в обществото, както и английската, френските *работници*

* Навярно М. А. Бакунин. *Ред.*

** Свеждане на идеята за божеството *до човека.*

обаче са славни юнаци. Ние постигнахме големи успехи сред русите в Париж. Трима или четирима дворяни и притежатели на крепостни селяни, които се намират сега в Париж, станаха радикални комунисти и атеисти. В Париж имаме немски комунистически вестник — «*Vorwärts*!», който излиза два пъти седмично. В Белгия се води активна комунистическа агитация, а в Брюксел излиза вестник «*Le Débat Social*». В Париж има около половин дузина комунистически вестници. Думите *социалистически* и *социалитарен* са много модни във Франция, а Луи-Филип, този първи буржоа, поддържа с пари и покровителствува «*Démocratie pacifique*». Външната религиозност на френските социалисти е до голяма степен лицемерна; народът е напълно нерелигиозен и първа жертва на предстоящата революция ще бъдат свещениците. В Кьолн нашите хора постигнаха големи успехи. Когато се събрахме в една обществена сграда, ние изпълнихме голямото помещение със своите хора, повечето от които бяха адвокати, лекари, артисти и други, а така също трима или четирима лейтенанти от артилерията, като при това един от тях е доста разбран момък. В Дюселдорф имаме няколко души и между тях един много талантлив поет*. В Елберфелд около половин дузина мои другари и някои други са комунисти. Фактически едва ли ще се намери, макар и само един град в Северна Германия, където да няма няколко радикали, противници на собствеността и атеисти. Едгар Бауер, от Берлин, беше осъден неотдавна на тригодишен затвор заради последната му книга.»

Като смятам, че приведените по-горе факти ще представляват интерес за вашите читатели, изпращам ги за поместване във вашия вестник.

Написано от Ф. Енгелс около 20 септември 1844 г.

Отпечатано във вестник «The New Moral World», бр. 15 от 5 октомври 1944 г.
Подпис: Англо-германец

Оригиналът на английски

---

* Навярно Вилхелм Мюлер. *Ред.*

Deutsches

Bürgerbuch

für **1845.**

Herausgegeben

von

H. Püttmann.

Darmstadt, 1845.

Druck und Verlag von C. W. Leske.

Корица на годишника «Deutsches Bürgerbuch fur 1845», в който е публикувана статията на Ф. Енгелс «Описание на възникналите в най-ново време и още съществуващи комунистически колонии»

Ф. ЕНГЕЛС

ОПИСАНИЕ НА ВЪЗНИКНАЛИТЕ В НАЙ-НОВО ВРЕМЕ И ОЩЕ СЪЩЕСТВУВАЩИ КОМУНИСТИЧЕСКИ КОЛОНИИ[117]

Когато беседваш с хора за социализма или комунизма, често откриваш, че твоите събеседници по същество са напълно съгласни с теб и признават комунизма за нещо прекрасно; «но — казват те — невъзможно е да се осъществи когато и да било нещо подобно». Това възражение е така често, че авторът на тези редове смята за полезно и необходимо да отговори на него с описването на някои факти, които са все още малко известни в Германия и напълно опровергават подобно възражение. Комунизъм, обществен живот и дейност на основата на общност на имуществото, не само е възможен, но вече и фактически се осъществява в много общини в Америка и в една местност в Англия и се осъществява, както ще видим, с пълен успех.

Но ако разгледаме това възражение по-подробно, ще се окаже, че се разпада на две други. Първо, казват, че няма да се намерят работници, които биха се съгласили да изпълняват унизителни и неприятни физически работи; второ, че при наличието на еднакво право относно общата собственост, то членовете на общността ще започнат да спорят за общата собственост и по такъв начин общността отново ще се разпадне. — Да се отговори на първото възражение не е трудно: тези работи, щом като имат обществен характер, престават да бъдат унизителни; освен това от тях ще е възможно почти да се избавим посредством усъвършенствувани приспособления, машини и др. т. Така например в Ню Йорк в един голям хотел обущата се чистят със силата на пара, а в комунистическата колония «Хармония» в Англия (за нея ще стане дума по-долу) отходните места, удобно устроени по английски маниер (water-closets), не само се почистват сами, но са снабдени и с тръби, които отвеждат нечистотиите направо в голяма изкопана яма. — Що се отнася до второто

възражение, ще отбележим следното: през последните 10—15 години комунистическите колонии забогатяха толкова много, че имат всичко, което могат да си пожелаят, и в по-голямо количество, отколкото могат да употребят, следователно при тях няма никакъв повод за спор.

Читателят ще види, че повечето от описаните по-долу колонии водят своето начало от различни религиозни секти, които имат найчесто твърде безсмислени и абсурдни представи за различни неща. Относно това авторът само накратко ще отбележи, че тези представи нямат никакво отношение към комунизма. А също напълно безразлично е дали вярват онези, които доказват на дело осъществимостта на общността, в един бог, в двадесет бога или пък съвсем не вярват в никакъв бог; ако тяхната вяра е неразумна, това е пречка по пътя на общността, а щом като въпреки това общността тук се осъществява, то колко по-възможна би била тя сред хора, свободни от подобни предразсъдъци. Почти всички наскоро създадени колонии са напълно свободни от религиозни заблуди, а от английските социалисти, макар и твърде веротърпими, почти никой не признава никаква религия, поради което ги и обсипват с всякакви клевети и ругатни в лицемерна Англия. Но дори и самите им противници, щом като работата стигне до доказателства, са принудени да признаят, че всички тези клевети са напълно безпочвени.

Първите, които създали в Америка и изобщо в света общество на основата на общността на имуществото, били тъй наричаните шейкери. Това е особена секта, с твърде своеобразни религиозни възгледи, която не признава брака и изобщо не допуска полови отношения и тем подобни. Но тук няма да засягаме това. Сектата на шейкерите възникнала приблизително преди седемдесет години. Нейните основатели били бедняци, които се обединили, за да живеят заедно в братска любов и общност на имуществото и да почитат своя бог по своему. Въпреки че техните религиозни възгледи и особено забраната на брака плашели мнозина, те намирали привърженици и сега образуват *десет големи общини,* всяка от които има от триста до осемстотин членове. Всяка от тези общини представлява красив, правилно планиран град с жилищни домове, фабрики, работилници, сгради за събрания, хамбари; цветни, зеленчукови и овощни градини, гори, лозя, ливади и орна земя; освен това има и всякакъв вид добитък: коне, крави, овце, свине, домашни птици, повече, отколкото са им нужни, и при това от най-добри породи. Хамбарите им са винаги пълни с жито, а складовете — с тъкани за дрехи; един английски пътешественик*, който ги посетил, дори казал, че не раз-

* — Дж. Финч. *Ред.*

бира защо тези хора, които имат всичко в изобилие, все още работят; явно е, че те работят изключително за прекарване на времето, защото в противен случай не би имало смисъл да вършат това. Сред тях няма нито един човек, който да работи противно на желанието си, и нито един, който напразно би търсил работа. Те нямат приюти за бедни и старопиталища, защото няма нито един бедняк и нуждаещ се, няма безпомощни вдовици и сираци; те не познават нуждата и няма защо да се страхуват от нея. В десетките им градове няма нито един стражар или полицай; няма съдии, адвокати и войници; няма затвори и изправителни домове; и, все пак, всичко си върви по реда. Законите на страната съществуват не за тях; а ако биха имали предвид само тях, то тези закони би могло да се отменят с успех и никой не би обърнал внимание на това; защото те са най-мирните граждани, *нито веднъж не е хвърлян в затвора нито един престъпник.* Както вече се каза, те живеят въз основа на пълна общност на имуществото и в отношенията помежду си не познават нито търговията, нито парите. През миналата година английският пътешественик на име Финч посетил един от тези градове, Плезънт Хил, близо до Лексингтън в щата Кентъки. Ето как го описва:

«Плезънт Хил се състои от множество големи, красиви тухлени и каменни къщи, фабрики, работилници, конюшни и хамбари; всички тези сгради се поддържат в образцов вид и са най-хубавите в целия Кентъки. Нивята на шейкерите лесно могат да се познаят по прекрасните каменни огради и по забележителната им обработка; голям брой добре охранени крави и овце пасат по полята, а много угоени свине ядат в овощните градини окапалите плодове. Шейкерите владеят тук почти четири хиляди американски моргена* земя, две трети от която се обработва. Тази колония била основана около 1806 г. от едно единствено семейство, по-късно към нея се присъединили и други семейства и по такъв начин колонията постепенно разраснала; едни донесли малки суми пари, а други — съвсем нищо. Налагало се да се справят с много трудности и да търпят в началото големи лишения, тъй като мнозинството от тях били много бедни; но благодарение на труда, пестеливостта, умереността те преодолели всичко; сега те имат всичко в изобилие и не дължат никому нито стотинка. Понастоящем това общество възлиза на около триста членове, от които петдесет или шестдесет деца под шестнадесетгодишна възраст. Сред шейкерите няма нито господари, нито слуги, и най-малко пък — роби; те са свободни, богати и щастливи. Те имат две училища: едно за момчета, друго за момичета; там ги обучават да четат, пишат и смятат, изучава се английски език и основи на тяхната религия. Те не преподават на децата никакви науки, защото според тях науките не били нужни за спасението на душите. Тъй като не признават брака, те непременно биха измрели, ако към тях не се присъединяваха постоянно нови членове; и макар че забраната на брака отблъсква доста много хора, а някои от най-добрите членове дори напущат поради това, обаче към тях постоянно идват толкова нови членове, че броят им непрестанно расте. Те се занимават с животновъдство, земеделие и полевъдство, сами отглеждат лен, произвеждат вълна и коприна, които предат и

* Морген — мярка за повърхност (обикновено от около 25 до 36 ара). *Ред.*

тъкат в собствени фабрики. Това, което произвеждат над своите потребности, продават или обменят със своите съседи. Обикновено те работят до тъмно. В управлението има свободна за всички кантора, в която се намират книговодството и счетоводството, и всеки член от общността има право да прегледа това счетоводство, когато пожелае. Те самите не знаят колко са богати, тъй като не водят описи на своето имущество; достатъчно им е да знаят, че всичко, с каквото разполагат, е тяхно, защото не дължат никому нищо. Само веднъж в годината пресмятат сумите, които им дължат съседите.

Общността се дели на пет семейства (отделения), всяко от които се състои от четиридесет до осемдесет членове; всяко семейство има свое отделно домакинство и живее в голяма и красива обща сграда; *всеки получава от общия склад на общността всичко, каквото му е потребно, безплатно, и в такова количество, каквото му е нужно**. Във всяко семейство има дякон, който се грижи да получи всеки един това, от което се *нуждае,* и по възможност да *предугажда* желанията на всеки един. Облеклото им, подобно на квакерското, е просто, чисто и спретнато. Храната им е много *разнообразна и всякога първокачествена.* Според устава на общността всеки новоприет член е длъжен да предаде на общата собственост всичко, каквото има, и няма право при никакви обстоятелства да си изиска това обратно, дори и в случай на излизане от общността; и все пак общността връща на всеки, който я напуща, толкова, колкото е донесъл със себе си при влизането. Ако напуща член, който не е донесъл нищо със себе си, той няма право съгласно устава да иска никакво възнаграждение за своя труд, тъй като се е хранил и обличал за сметка на общността през времето, докато е работил; но обикновено и в такъв случай на всеки дават на изпращане подарък, ако си отива мирно и кротко.

Тяхното управление е по образеца на първите християни. Във всяка общност има по двама свещенослужители — мъж и жена, които имат на свой ред двама заместници. Тези четири духовни лица стоят начело на общността и решават всички спорове. Във всяко семейство (отделение) на общността има освен това двама старейшини с двама заместници и един дякон или управител. С имуществото на общността се разпорежда съвет, състоящ се от трима души, който наблюдава всички заведения, ръководи всички работи и води търговия със съседите. Съветът няма право да купува или продава земя без съгласието на общността. Освен това има, разбира се, надзиратели и завеждащи различни отрасли на труда; но за тях е станало правило: *никой не получава никога от никого заповеди, а на всички трябва да се въздействува с убеждение.*»[118]

Втората колония на шейкерите, Ню Либанон в щата Ню Йорк, посетил в 1842 г. друг английски пътешественик на име Питкетли. Г-н Питкетли най-внимателно разгледал цялото селище, което наброявало около осемстотин жители и притежавало седем-осем хиляди моргена земя, проучил неговите работилници и фабрики, кожарски предприятия, дъскорезници и т. н. и намерил всички заведения *съвършени.* Той също се учудва на богатството на тези хора, които започнали от нищо, а сега с всяка изминала година стават все по-богати, и казва:

«Те всички са щастливи и весели; тук няма раздори, напротив, в цялото селище цари дружба и любов, във всички звена се наблюдава ред и акуратност, каквито няма равни на тях.»[119]

---

* Тук и по-долу в цитирания текст курсивът е на Енгелс. *Ред.*

Такива са фактите, които се отнасят до шейкерите. Те живеят, както вече се каза, на основата на пълна общност на имуществата; има десет такива общности в Съединените щати на Северна Америка.

Наред с шейкерите в Америка има и други колонии, основани на общността на имуществото. На първо място следва тук да се споменат *рапистите. Рап,* проповедник от *Вюртемберг,* се отделил в 1790 г. заедно със своите енориаши от лутеранската църква и преследван от правителството, заминал в 1802 г. за Америка. Неговите привърженици го последвали в 1804 г. и по такъв начин той се заселил заедно със стотина семейства в Пенсилвания. Те имали, общо взето, около 25 000 талера, с които закупили земя и земеделски оръдия. Закупената земя представлявала недокосната девствена гора и струвала колкото цялото им състояние, но те я купили на изплащане и се обединили на основата на общност на имуществото и сключили помежду си следния договор:

1) Всеки внася в общността всичко, каквото има, без да изисква за това никакви предимства. В общността всички са равни.

2) Законите и наредбите на общността са еднакво задължителни за всички.

3) Всички работят само за благото на цялата общност, а не всеки само за себе си.

4) Който напуща общността, не може да иска възнаграждение за своя труд, но получава обратно всичко, което е внесъл; а този, който не е внесъл нищо и си отива мирно и кротко, получава на изпращане доброволен подарък.

5) Общността се задължава да снабдява всеки член и семейството му с всичко необходимо за живота и осигурява гледане по време на болест и на старини; ако родителите се поминат или напуснат общността, като оставят децата си, общността ще поема върху себе си възпитанието на тези деца.

През първите години от образуването на общността, когато е трябвало да разработва целината и да изплаща при това всяка година 7000 талера за купената земя, на хората, разбира се, не е било лесно. Това изплашило някои от по-богатите и те напуснали общността, като си взели внесените пари, което още повече затруднило заселниците. Но мнозинството от тях устояли непоколебимо и след пет години, в 1810 г., изплатили всичките си дългове. В 1815 г. те продали поради разни причини своето селище и отново закупили двадесет хиляди моргена девствена гора в щата Индиана. След няколко години основали тук красивия град *«Нова Хармония»,* разработили значителна част от земята, насадили лозя, засели жита, построили вълнена и памукотекстилна фабрика и ставали с всеки изминал ден все по-богати. В 1825 г. продали цялата си колония

на г-н Робърт Оуен за двеста хиляди талера и за трети път се заселили на местожителство в девствена гора. Този път те се заселили на брега на голямата река Охайо и построили града *«Икономия»*, който бил по-голям и по-красив от всички градове, в които живеели досега. В 1831 г. в Америка пристигнал граф Леон с група немци, около тридесет души, за да се присъединят към тях. Те приели с радост тези нови пришълци, но графът настроил част от членовете против Рап, във връзка с това на едно от събранията на цялата общност било взето решение Леон да напусне заедно със своите привърженици принудително общността. Останалите платили на недоволните над *сто и двадесет хиляди талера* и с тези пари Леон основал втора колония, която обаче претърпяла крах поради лошо управление; след това членовете на колонията се разпръснали, а *граф Леон* наскоро след това се поминал в Тексас като *скитник*. Колонията на *Рап*, напротив, процъфтява и до ден днешен. За сегашното ѝ положение споменатият по-горе пътешественик Финч съобщава следното:

«Град *«Икономия»* се състои от три дълги и широки улици, които се пресичат от пет, също тъй широки напречни улици; в града има църкви, хотел, вълнена, памукотекстилна и копринена фабрика, специално помещение за отглеждане на копринената буба, обществен стоков склад за задоволяване потребностите на членовете на общността и за продажба на външни, природонаучен музей, различни занаятчийски работилници, стопански постройки и прекрасни големи жилища за отделните семейства с големи градини пред всеки дом. В землището на града, на дължина от два часа път и на ширина от четвърт час, има големи лозя, овощна градина от тридесет и седем моргена, нивя и ливади. Членовете на общността възлизат на около четиристотин и петдесет; всички са прекрасно облечени, добре се хранят и великолепно живеят; това са весели, доволни, щастливи и добродетелни хора, които вече от много години не познават никаква нужда.

И те по едно време били с предубеждение относно брака, но сега те се женят, имат семейства и много им се иска да увеличат броя на членовете на общността, ако биха се явили подходящи хора. Тяхната религия се основава на Новия завет, но *те не се придържат към дадено вероизповедание, а разрешават всекиму да има свои собствени възгледи,* стига той да не пречи на другите и да не води спорове относно вярата. Те наричат себе си *хармонисти*. Нямат платени свещеници; г-н Рап, който е на повече от осемдесет години, не е само свещеник, но и управител и съдия. Те с удоволствие се занимават с музика, уреждат понякога концерти и музикални вечери. Един ден преди моето пристигане — започването на жътвата било отпразнувано с голям концерт на полето. В техните училища учениците се учат да четат, да пишат, да смятат; изучават език, но не изучават никакви науки — точно тъй, както и шейкерите. Членовете на общността работят много повече, отколкото им е необходимо: зиме и лете от изгрев до залез слънце; работят всичко, а онези, които през зимата не работят във фабриките, намират работа при вършитбата, гледането на животните и т. н. Те притежават 75 млечни крави, големи стада овце, много коне, свине и птици; от своите спестявания давали в заем големи суми на търговците и сарафите и макар че поради банкрут загубвали значителна част от тези спестявания, все пак количеството на *сухи пари* у тях се увеличава с всяка година.

Още от самото начало те се стремели да си произвеждат сами всичко, от

каквото се нуждаят, за да купуват колкото се може по-малко от други, и в последна сметка да произвеждат повече, отколкото им е потребно; по-късно те се сдобили със стадо от сто испански овце за подобряване на овцевъдството, като заплатили за това петнадесет хиляди талера. Те били едни от първите, които започнали да изработват в Америка вълнени стоки. След това започали да отглеждат лозя, лен, построили памукотекстилна фабрика и започнали да се занимават с отглеждане на буби и обработка на коприна. Но във всеки случай те се грижат най-напред да осигурят напълно себе си, преди да продават каквото и да било.

Те живеят на семейства от двадесет до четиридесет души, като всяко семейство има отделен дом и отделно домакинство. Всичко необходимо семейството получава от обществените складове. *Те имат всичко в изобилие за всички и получават всичко безплатно и толкова, колкото пожелаят.* Когато имат нужда от облекло или обуща, отиват при шивача, шивачката или обущаря и им се правят дрехи и обуща по техен вкус. Месо и други хранителни продукти се дават на всяко семейство според броя на членовете, те имат всичко *до насита и в изобилие.*»[120]

Друга община, създадена върху основата на общността на имуществото, се заселила в *Зоар,* в щата Охайо. Тези хора също са *сепаратисти от Вюртемберг,* отделили се от лутеранската църква едновременно с Рап; след десетгодишни преследвания от страна на църковните власти и правителството също емигрирали. Те били много бедни и могли да постигнат целта си само благодарение на подкрепата от страна на филантропи-квакери в Лондон и Америка. Те пристигнали във Филаделфия през есента на 1817 г. начело със своя свещеник *Боймлер* и закупили от един квакер земя от седем хиляди моргена, която владеят и досега. Покупната цена, около шест хиляди талера, ще трябвало да изплащат на части. Когато пристигнали на мястото и пресметнали парите си, оказало се, че на всеки човек се падали по равно шест талера. Това било всичко, каквото имали; за земята не било платено още нито грош, а с тези няколко талера трябвало да се снабдят със семена, земеделски оръдия и запаси от продукти до следващата реколта. Те намерили гора с няколко сечища и сега им предстояло да направят тази гора удобна за обработка; но те се заловили енергично на работа, скоро привели своите места в годно за обработване състояние, а вече на следната година построили мелница за мелене на зърнени храни. *В началото разделили земята на малки участъци,* всеки от които се обработвал от отделно семейство за самото семейство и като негова *частна собственост.* Но *те скоро разбрали, че така не върви:* тъй като всеки работел само *за себе си,* те не могли да изсекат гората много бързо и да направят земята годна за обработване; те не могли изобщо *да си помагат един на друг, както е редно,* поради което мнозина потънали в дългове и *ги заплашвало пълно обедняване.* Ето защо след година и половина, през април на 1819 г., те се *обединили в община върху основата на общност на имуществото,* набелязали си устав и единодушно избрали за директор своя пастор Боймлер. Сега

изплатили всички дългове на членовете на общността, получили двегодишно отсрочване за изплащането на земята и започнали да работят с удвоено старание и обединени сили. При тази нова организация работите тръгнали толкова добре, че те вече успели четири години преди определения срок да изплатят цялата покупна сума за земята заедно с лихвите; впрочем, за това, как живеят, може да даде представа следното описание на двама очевидци:

Един американски търговец, който често отивал в Зоар, описва това място като съвършен образец на чистота, ред и красота; там има прекрасен хотел, дворец, в който живее старият Боймлер, великолепен обществен парк от два моргена, с голяма оранжерия и красиви, благоустроени къщи и градини. Той описва тези хора като много щастливи и доволни, трудолюбиви и честни. Това описание било поместено във вестника на град Питсбърг (Охайо) («Pittsburg Daily Advocate and Advertiser», 17 юли 1843)[121].

Споменаваният много пъти *Финч* заявява, че тази община е най-съвършената от всички общини, създадени в Америка на основата на общността на имуществото. Той дава дълъг списък на нейните богатства, разказва, че тя притежава предачница за лен, фабрика за вълнени платове, кожарско предприятие и чугунолеярна, две мелници за зърнени храни, две дъскорезници, две вършачки и много всевъзможни занаятчийски работилници. При това той добавя, че техните ниви са обработени по-добре, отколкото всички други, които видял в Америка. — «Pfennig-Magazin» оценява имуществото на сепаратистите на 170 000—180 000 талера; тези пари те са изкарали с труд за 25 години, а са започнали с това, че са имали само по 6 талера на човек. Наброяват около двеста души. Те също тъй известно време се въздържали от брак, но подобно на рапистите се отказали от това и сега встъпват в брак.

Финч привежда текста на конституцията на тези сепаратисти, която в съществените си черти се свежда до следното.

Всички длъжностни лица на общината са изборни: избират ги всички членове на общината, по-възрастни от 21 години, из собствената си среда. Тези длъжностни лица са следните:

1) *Трима попечители,* като всяка година един от тях се преизбира, а общината може да ги сменя по всяко време. Те управляват целия имот на общината и осигуряват членовете ѝ с необходимите за живота запаси от продукти, с жилища, дрехи, с храна в такива размери, в каквито позволяват обстоятелствата, без оглед на лицата. Те си назначават помощници по различните отрасли на трудовата дейност, разрешават дребни спорове и могат, заедно с общинския съвет, да издават нови наредби, които обаче не трябва да противоречат на конституцията.

2) *Директор,* който остава на своя пост дотогава, докато се ползва от доверието на общината, и който ръководи всичките ѝ работи като висше длъжностно лице; той има право да закупува и продава, да сключва договори, но по всички важни въпроси може да действува само със съгласието на тримата попечители.

3) *Общински съвет* — състоящ се от петима членове, от които всяка година един излиза и се замества от друг — и който е висшата власт на общината; заедно с попечителите и директора той издава закони, контролира другите длъжностни лица и решава спорове, ако страните не са доволни от решението на попечителите.

4) Накрая — *ковчежник,* който се избира за четири години. От всички членове и длъжностни лица само той има право да съхранява *парите.*

Освен това конституцията предвижда уреждането на учебно-възпитателно заведение, задължава всички членове на общината да предават завинаги цялата си собственост на общината и без право на връщане; нови членове се приемат само след като съответните лица са прекарали една година в общината и по единодушното решение на всички членове; конституцията може да бъде изменена само в случай че две трети от членовете се изкажат за това.

Не би било трудно да продължим тези описания, защото почти всички пътешественици, които се отправят към вътрешността на Америка, посещават една или друга от споменатите колонии и *почти във всички описания на пътешествия се говори за тях.* Но *нито един* от тези пътешественици не могъл да каже нищо лошо за тези хора; напротив, всички само ги хвалят и единственото, в което могат да бъдат упрекнати, особено шейкерите, това са религиозните предразсъдъци, които нямат обаче нищо общо с учението за общност на имуществото. Бих могъл да приведа например още трудовете на г-жа Мартино, на г-дата Мелиш и Бъкингъм и на много други, но тъй като по-горе е вече казано достатъчно и всички автори съобщават едно и също, то това не е необходимо.

Успехът на шейкерите, хармонистите и сепаратистите, както и всеобщата потребност от ново устройство на човешкото общество и произтичащите оттук усилия на социалистите и комунистите подтикнаха в последно време много други в Америка да предприемат подобни опити. Така например *Гинал, немски проповедник във Филаделфия,* организирал общност, която закупила 37 000 моргена гора в щата Филаделфия, построила там повече от осемдесет къщи и вече наброява над петстотин души, *по-голямата част от които са немци.* Те имат голямо кожарско предприятие и грънчарско производство, много работилници и складове и работите им вървят много добре. От само себе си се разбира, че те живеят на основата на *общност на*

имуществото, точно тъй, както и всички общини, за които ще стане дума по-долу. — Някой си г-н *Хизби,* железозаводчик от Питсбърг (Охайо), основал в родния си град подобна община, която закупила миналата година около 4000 моргена земя близо до Питсбърг и била с намерение да създаде колония на основата на общност на имуществото. — По-нататък, в щата Ню Йорк, в *Скенителс,* има също такава колония, основана през пролетта на 1843 г.* от английския социалист *Дж. А. Колинз* заедно с тридесет съмишленици, освен това в *Минден,* в щата Масачузетс, където от 1842 г. са се заселили около сто човека; по-нататък, *две* общини в *Пайк-Каунт,* в щата Пенсилвания, които също били основани неотдавна; след това една от *Брук-Фарм,* в Масачузетс, където на 200 моргена земя живеят петдесет членове на общината и тридесет ученици, които построили отлично училище под ръководството на унитарианския свещеник[122] *Дж. Рипли;* по-нататък, в Нортхемптън, в същия щат, от 1842 г. има община от 120 членове, които на своите 500 моргена земя се занимават със земеделие, животновъдство и имат дъскорезници, копринени фабрики и бояджийници, и, накрая, колония на английски емигранти-социалисти в *Екволит,* близо до *Милуоки,* в щата *Уисконзин,* която била основана миналата година от Томас *Хънт* и бързо се развива. Освен тези колонии в последно време по всяка вероятност са основани още няколко общини, но засега няма сведения за това. — Във всеки случай едно е ясно, че американците и особено бедните работници от големите градове като Ню Йорк, Филаделфия, Бостън и т. н. са взели това дело присърце и са основали много общности за уреждане на подобни колонии и че нови общини възникват по всяко време. На американците е дотегнало да си остават все така и за в бъдеще роби на шепа богаташи, които живеят от труда на народа, а при енергията и упоритостта на тази нация е очевидно, че общността на имуществата скоро ще бъде въведена в значителна част от страната.

Но не само в Америка, а и в Англия са направени опити да се осъществи общността на имуществата. Тук това учение проповядвал в течение на тридесет години хуманистът *Робърт Оуен,* който пожертвувал цялото си голямо състояние без остатък за основаване на сега съществуващата колония *«Хармония»* в *Хемпшър.* Създадената от него за тази цел общност закупила участък земя от 1200 моргена и основала там община съгласно предложенията на Оуен. Тя наброява сега над сто членове, които живеят заедно в голяма сграда и се занимават засега главно със земеделие. Тъй като се предполагало още от самото начало да се направи от тази община образец на

* В оригинала грешка: 1813 г. *Ред.*

новия обществен строй, нужен бил значителен капитал за това и досега вече са вложени в това дело около двеста хиляди талера. Част от тази сума била взета назаем и трябвало от време на време да се изплаща; това причинило редица затруднения и поради недостиг на средства много съоръжения не могли да бъдат завършени и да станат доходни. А тъй като членовете на общината не били единствените собственици на предприятието, а начело стояла дирекцията на обществото на социалистите, на което принадлежи предприятието, то и поради това понякога също възниквали недоразумения и недоволства. Но независимо от всичко това, работите си вървят по своя ред; членовете на общината се отнасят един към друг, по свидетелство на всички посетители, по възможния най-добър начин, взаимно си помагат и — въпреки всички затруднения — съществуването на предприятието сега все пак е осигурено. Главното се състои в това, че всички затруднения произтичат не от общността, а от това, че тази общност все още не е проведена напълно. Направи ли се това, членовете на общината няма да бъдат задължени да употребяват всичкия си доход за изплащане на заема и лихвите по него, а биха могли да го използват за завършване и усъвършенствуване на това предприятие; освен това те биха могли сами да избират своето управително тяло, а не да зависят постоянно от дирекцията на обществото на социалистите.

Под псевдоним: «Един от онези, които сами са вървели след ралото»*,един икономист-практик, обходил цяла Англия с цел да се запознае със състоянието на земеделието и описал своите впечатления в лондонския вестник «Morning Chronicle», съобщава следното за самото предприятие («Morning Chronicle», 13 декември 1842 г.)[123]:

Като минал през лошо обработена местност, обрасла по-скоро в буренак, отколкото в злак, той чул за пръв път в своя живот в едно наблизо разположено село нещичко за социалистите от «Хармония». Един от състоятелните хора му разказал там, че те обработват, и при това много добре, голям участък земя, че всички разпространявани за тях лоши слухове са неверни, че свещеникът би могъл само да се гордее, ако дори и половината от жителите на неговата енория биха се държали тъй достойно, както тези социалисти, и че също би било твърде желателно и земеделците от околността да даваха на бедните толкова работа и на такива изгодни условия, както правят това тези хора. Те имат свои особени възгледи за собствеността, но въпреки това се държат много добре и дават добър пример на целия окръг. Той добавил, че религиозните им възгледи са различни: едни отиват в една църква, други — в друга, и никога не говорят за ре-

* Псевдоним на Александър Сомервил. *Ред.*

лигия или политика с жителите на селото. На неговия въпрос двама от тях отговорили, че те нямат каквито и да било определени религиозни възгледи и всеки може да вярва в каквото си иска. Ние всички бяхме много озадачени, когато чухме, че те са дошли тук, но сега намираме, че са много добри съседи, дават на нашите съселяни добър пример за нравственост, предоставят работа на много наши бедни, и тъй като никога не правят усилия да ни натрапят своите възгледи, то ние нямаме никакви основания да сме недоволни от тях. Всички се отличават с прилично поведение и добро възпитание и никой тук, в околността, не може да каже нищо лошо за техния начин на живот.

След като слушал и от други това същото, нашият автор се отправил за «Хармония». Като минал отново покрай лошо обработени нивя, той се натъкнал на много добре обработена площ, засята с цвекло и с прекрасна богата реколта, и казал на своя приятел, местен арендатор: ако това е социалистическо цвекло, то изглежда добро. Наскоро след това той срещнал социалистическо стадо от седемстотин овце, които също били прекрасни, а след това пристигнали в голямо, построено с вкус солидно жилище. Но в него все още не всичко било завършено: имало разхвърляни тухли и дървен строителен материал, облицовката била направена само наполовина, виждали се незасипани ями. Те влезли в сградата, където ги приели вежливо и радушно и ги развели из цялата сграда. На първия етаж имало голяма трапезария и кухня, откъдето пълните блюда се подавали с помощта на машина в трапезарията, а празните съдове се връщали в кухнята. Тази машина била показвана на посетителите от няколко деца, които се отличавали с чисто, спретнато облекло, здрав вид и умение да се държат добре. Жените в кухнята имали също чист и приличен вид; посетителят много се учудил, че те сред мръсните съдове — обядът току-що бил завършил — могат да изглеждат тъй миловидни и чисти. Самата кухня била неописуемо красиво обзаведена и лондонският архитект, който я построил, казал, че дори в Лондон ще се намерят твърде малко кухни, така съвършено и скъпо обзаведени — с тази бележка е съгласен и нашият разказвач. — До кухнята били разположени удобни пералня, баня, склад и отделни помещения, където всеки може да се умие след връщане от работа.

На втория етаж имало голям танцувален салон, а над него — много удобно обзаведени спални помещения.

Градината, на площ от двадесет и седем моргена, била отлично уредена; и изобщо навсякъде се забелязвала оживена дейност. Тук правели тухли, печели вар, строели и прокарвали улици; вече били засети сто моргена с пшеница и се предвиждало да разорат за пшеницата още повече земя; била изкопана яма за стичане на течен тор,

а от малката гора, разположена на територията на колонията, бил докаран изгорял тор (хумус) за наторяване — накратко, направено било всичко, за да се повиши плодородието на почвата.

Нашият автор в заключение пише:

«Намирам, че арендата за техния участък земя би трябвало да възлиза средно по три фунта (двадесет и един талер) за морген годишно, а те заплащат само петнадесет шилинга (пет талера). — Сделката, която те са направили, е много изгодна, стига само разумно да стопанисват; и каквото и да се говори за техните обществени домове, трябва да се признае, че те обработват превъзходно своите земи.»

Нека прибавим към това описание още няколко думи за вътрешното устройство на тази община. Нейните членове живеят заедно в голяма сграда, като всеки си има отделна спалня, подредена най-удобно; домакинството се води за всички общо, отчасти от жените, в резултат на което се пести естествено много време и труд, които се губят при водене на много малки домакинства, благодарение на което се създават големи удобства, съвсем недостъпни за малки домакинства. Така например кухненското огнище служи същевременно за затопляне на въздуха във всички стаи на сградата; студена и топла вода е прокарана с тръби във всяка стая и изобщо има и други подобни удобства и предимства, които са възможни само в обществени сгради. Децата се пращат в училище, свързано с предприятието, и те се възпитават там за сметка на общността. Родителите могат да ги видят, когато пожелаят, а възпитанието е съобразено с физическото и духовното развитие и с живота в колектива. Децата не биват измъчвани с религиозно-богословски спорове, с латински и гръцки език, но затова пък толкова повече внимание отделят на изучаване природата, на развитието на собственото си тяло и своите духовни способности и си отдъхват сред природата от макар и не толкова продължителното седене на чиновете; защото преподаването се води не само в помещенията, но много често и под открито небе, а трудът се явява част от възпитанието. Нравственото възпитание се свежда до прилагане на едно правило: не прави на другите това, което не искаш да правят на тебе, следователно до осъществяване на пълно равенство и братска обич.

Колонията се намира, както се казва, под ръководството на председателя и дирекцията на обществото на социалистите; тази дирекция се избира всяка година от конгрес, с по един делегат от всяко отделение на това общество; тя има неограничени пълномощия в рамките на устава на обществото и е отговорна пред конгреса. Общината се управлява следователно от хора, които живеят извън нея, а при такива условия работата не може да се размине без недоразумения и разправии; но ако дори и опитът на «Хармония» не би успял

поради горното и вследствие на парични затруднения — което впрочем няма основания да се очаква, — то това би било само допълнителен аргумент в полза на общността на имуществото, защото причина и в двата случая е това, че общността не е проведена докрай. Но въпреки всичко това съществуването на колонията е осигурено, и макар че тя не е могла така бързо да постигне успех и завърши своето устройство, все пак и противниците на общината няма да имат случай да тържествуват по повод на нейната гибел.

И тъй, виждаме, че общността на имуществото не е нещо невъзможно и че, обратно, всички тези опити са напълно сполучливи. Виждаме също, че хора, които живеят при общност на имуществото, живеят по-добре, влагат по-малко труд, имат повече свободно време за духовното си развитие и че са по-добри и по-нравствени от своите съседи, запазили частна собственост. Всичко това вече са разбрали американците, англичаните, французите и белгийците, а също и много немци. Във всяка страна има известен брой хора, които се занимават с разпространяването на това учение и са се обявили за привърженици на общността на имуществото.

Ако този въпрос е важен за всички изобщо, то той е особено много важен за бедните работници, които не притежават никаква собственост, които още утре ще изхарчат за храна получената днес работна заплата и всеки момент могат да останат без къшей хляб поради непредвидени и неизбежни случайности. На работниците тук се открива перспектива за независимо, осигурено и без грижи съществуване, за пълно равноправие с тези, които сега благодарение на своето богатство могат да превръщат работниците в свои роби. Този въпрос засяга най-много работниците. В други страни работниците образуват ядрото на партията, която се стреми към общност на имуществото, и задължение на немските работници е също да се замислят сериозно над този въпрос.

Когато работниците са обединени помежду си, когато са сплотени и преследват една и съща цел, те са безкрайно по-силни от богатите. И ако освен това работниците ще имат предвид такава разумна, насочена към благото на всички хора цел, като общността на имуществото, то в такъв случай се разбира от само себе си, че най-добрите и най-разсъдителните от богатите ще заявят за своето съгласие с работниците и ще ги подкрепят. Има вече голям брой състоятелни и образовани хора във всички области на Германия, които открито са се изказали в полза на общността на имуществото и защищават правата на народа над земните блага, заграбени от имотната класа.

Написано от Ф. Енгелс
в средата на октомври 1844 г.

Отпечатано без подпис в годишника
«Deutsches Bürgerbuch für 1845».
Darmstadt, 1845

К. МАРКС

ХЕГЕЛОВАТА КОНСТРУКЦИЯ НА ФЕНОМЕНОЛОГИЯТА[1] [24]

1) Самосъзнание вместо човека. Субект — обект.

2) *Различията* на нещата не са важни, защото субстанцията се схваща като саморазличие или защото саморазличието, различаването, дейността на разсъдъка се схващат като същественото. Затова Хегел е дал в рамките на спекулацията действителни, обхващащи същността, различавания.

3) Снемане на *отчуждението* е отъждествено със снемане на *предметността* (една страна, развита особено от Фойербах).

4) Твоето *снемане* на представимия предмет, на предмета като предмет на съзнанието, отъждествено с *действителното предметно* снемане, с различното от мисленето сетивно *действие*, с *практиката* и *реалната дейност*. (Да се развие още.)

Написано от К. Маркс
по всяка вероятност през ноември 1844 г.

Публикувано за пръв път
в Marx—Engels Gesamtausgabe.
Erste Abteilung, Bd. 5, 1932

К. МАРКС

*ЧЕРНОВА НА ПЛАНА НА ТРУДА ЗА СЪВРЕМЕННАТА ДЪРЖАВА[125]

1) *История на произхода на съвременната държава* или *Френската революция.*

Самопревъзнасяне на политическата обстановка — [погрешно] смесване с античната държава. Отношение на революционерите към гражданското общество. Удвояване на всички елементи — на гражданските и държавните.

2) *Прокламацията на човешките права* и *конституцията на държавата.* Индивидуалната свобода и публичната власт.

Свобода, равенство и единство. Суверенитет на народа.

3) *Държавата* и *гражданското общество.*

4) *Представителната държава* и *хартата.*

Конституционната представителна държава, демократическата представителна държава.

5) *Разделение на властите.* Законодателна и изпълнителна власт.

6) *Законодателната власт* и законодателните тела. Политически клубове.

7) *Изпълнителната власт.* Централизация и йерархия. Централизация и политическа цивилизация. Федерализъм и индустриализъм. *Държавното управление* и *общинското управление.*

8') *Съдебната власт* и *правото.*

8'') *Националността* и *народът.*

9') *Политическите партии.*

9'') Избирателното право, борбата за унищожаване [Aufhebung] на държавата и на гражданското общество.

Написано от К. Маркс вероятно през ноември 1844 г.

Публикувано за пръв път в Marx—Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 5, 1932

К. МАРКС

*ЗА КНИГАТА НА ФРИДРИХ ЛИСТ «НАЦИОНАЛНАТА СИСТЕМА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ»[126]

[I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЛИСТ]

. . .[2] тъй като предчувствието за гибелта на буржоазията вече е проникнало дори в съзнанието на немския буржоа, немският буржоа е толкова наивен, че сам признава наличието у себе си на това печално обстоятелство»:

> «Ето защо е *толкова печално*, че тези беди, които в наши дни съпровождат развитието на индустрията, се изтъкват понякога като доводи против самата индустрия. Има много по-големи беди, отколкото съсловието на *пролетариите;* празна хазна — национално безсилие — национално робство — национална смърт» (стр. LXVII).

Наистина печално е обстоятелството, че пролетариатът вече съществува и вече предявява искания и вече внушава страх, преди още немският бюргер да е достигнал стадия на индустриалното развитие. Що се отнася до самия пролетарий, то той, разбира се, ще сметне своето положение за радостно, когато господствуващата буржоазия ще разполага с пълна хазна и национално могъщество. Г-н Лист говори само за това, което е *по-печално* за буржоата. И ние признаваме, че за него е много печално това, че той иска да установи господство на индустрията точно в този неподходящ момент, когато причиненото от господството на индустрията робство на мнозинството е станало общоизвестен факт. Немският буржоа се явява като *рицаря на печалния образ,* който е пожелал да въведе странствуващото рицарство точно тогава, когато са придобили разпространение полицията и парите.

3) Голямо затруднение (спънка), което стеснява немския буржоа в неговия стремеж към индустриално богатство, е неговият предишен *идеализъм.* Как този народ на *«духа»* изведнъж идва до това да намери висшите блага на човечеството в басмите, в преждата за плетене,

в селфакторите, в тълпата от фабрични работници, в материализма на машинната техника, в препълнените кесии на господа фабрикантите? Празният, повърхностен, сантиментален идеализъм на немския бюргер, зад който се крие най-дребнавият, най-мръсният търгашески дух, притулва се най-плахата душа, е дошъл в такава епоха, когато е принуден неминуемо да разкрие своята тайна. При това той я разкрива пак по същинско немски, екзалтиран начин. Разкрива я с идеалистично-християнска срамежливост, отрича богатството и се домогва до него. Той облича за себе си в идеалистични одежди бездушния материализъм и едва тогава се осмелява да се домогва до него.

Цялата [. . .]* теоретична част на системата на Лист не представлява нищо друго освен обличане индустриалния материализъм на откритата икономия в идеални фрази. Той навсякъде оставя положението на нещата такова, каквото си е, но идеализира неговото изразяване. Ще проследим това в отделни случаи. Именно тази празна идеалистическа фразеология му дава тук способност да игнорира тези *реални* прегради, които противостоят на неговите благочестиви пожелания и се отдават на най-нелепи фантазии (какво би станало с английската и френската буржоазия, ако тя първо измолваше от висшата аристокрация, многоуважаваната бюрокрация и родовите управляващи династии разрешение да въведе «индустрия по силата на закона»?).

Немският бюргер е религиозен, дори когато е индустриалец. Той не се решава да говори за скверни обменни стойности, по които въздиша, а говори за производителни сили; той не се решава да говори за конкуренция, а говори за някаква си национална конфедерация на национални производителни сили; той не се решава да говори за своите частни интереси, а говори за националните интереси. Когато в противоположност на откровения, класически цинизъм, с който английската и френската буржоазия, поне в началото на своето господство, в лицето на своите първи научни глашатаи в политическата икономия е създала в името на бога богатство и безпощадно му е принасяла, на този Молох, така също и в науката, в жертва всичко, разглеждаш идеализиращия, фразьорствуващия, надменния маниер на г-н Лист, който в рамките на самата политическа икономия презира богатството «на праведните мъже» и знае по-високи цели, то се налага да се признае «наистина за печално», че сегашният ден не е вече време за богатство.

Г-н Лист говори винаги в стихотворния размер моло̀с[127]. Като си придава важност, той постоянно изпада в тромав и многословен

* Тук три думи в ръкописа са написаии нечетливо. *Ред.*

патос, мътните води на който неизменно го изтласкват в края на краищата на крайбрежната плитчина и чийто лайтмотив се свежда, при постоянно повторение, до покровителствени мита и до «истинско немски» фабрики. Той през всичкото време е чувствено свръхчувствен.

Немският идеализиращ еснаф, който иска да стане богат, трябва, разбира се, да си създаде предварително нова теория за богатството, която ще направи богатството достойно да се домогва той до него. Буржоата във Франция и Англия виждат как се приближава бурята, която практически ще унищожи *действителния* живот на това, което досега наричали богатство, а немският буржоа, който още не е постигнал това скверно богатство, се опитва да създаде нова, «спиритуалистична» интерпретация на богатството. Той си създава някаква «идеализираща» политическа икономия, която няма нищо общо с нечестивата френска и английска политическа икономия, за да се оправдае пред самия себе си и пред света, че и той също иска да стане богат. Немският буржоа започва своето създаване на богатство чрез сътворяването на известна сантиментално надута, лицемерно идеализирана политическа икономия.

3. Как г-н Лист тълкува историята и как се отнася към Смит и неговата школа.

Колкото вежливо г-н Лист се държи по отношение на аристокрацията, към родовите управляващи династии, към бюрокрацията, толкова «дръзко» той се обявява срещу тази френска и английска политическа икономия, начело на която стои Смит, която цинично е издала *тайната* на «богатството» и е направила невъзможни всички илюзии относно неговата природа, неговите тенденции и движения. Г-н Лист отбелязва всички представители на тази политическа икономия с името «школа». Тъй като за немския буржоа става дума преди всичко за покровителствените мита, то за него, разбира се, няма никакъв смисъл цялото развитие на политическата икономия от времето на Смит, защото за всички нейни най-изтъкнати представители предпоставка е сегашното буржоазно общество на конкуренция и свобода на търговията.

Немският еснаф показва тук многостранно своя «национален» характер.

1) Той не вижда в цялата политическа икономия нищо повече от една система, измислена в кабинетите на учените. Но че развитието на такава наука като политическата икономия е свързано с действителното движение на обществото или пък е само негово теоретично [3] изразяване, г-н Лист, разбира се, не подозира това. Немски теоретик.

2) Тъй като неговото собствено съчинение (неговата собствена

теория) крие в себе си някаква тайна цел, той навсякъде подозира тайни цели.

Като истински немски еснаф г-н Лист, вместо да изучи действителната история, търси тайни, долни цели у индивидите и благодарение на своята хитра прозорливост той има голям успех в намирането (в мъчителното откриване) на такива цели. Той прави големи открития от рода на това, че Адам Смит искал да измами със своята теория света и че целият свят му позволявал да го измамва дотогава, докато великият г-н Лист не освободил света от състоянието на фантазиране, например като това, как един дюселдорфски съдебен съветник представя историята на Рим като измислица на средновековни монаси с цел да обосноват господството на Рим.

Но както немският буржоа изобщо не умее да воюва срещу своя противник другояче, освен като му приписва морални пороци, подлага на съмнение неговите възгледи, търси глупави мотиви за неговите постъпки, накратко — като го прави обект на *злобни мълви* и хвърля сянка на подозрение върху неговата личност, тъй и г-н Лист внушава подозрение към английските и френските икономисти, пуща по техен адрес сплетни и както немският еснаф не се гнуси в търговията и от най-малката печалбица и хитрина, тъй и г-н Лист не се гнуси от хитро подбиране на думите из привежданите от него цитати, за да извлече изгода за себе си от тези цитати; не се гнуси да залепи на своите собствени лоши фабрикати етикета на своя съперник, за да го опорочи, като фалшифицира тези фабрикати; не се гнуси дори да измисля явна лъжа за своя конкурент, за да подрони доверието към него.

Нека приведем няколко образеца на прилаганите от г-н Смит методи.

Както е известно, немските духовници смятали, че най-лесно е да се нанесе силен смъртен удар на Просвещението, като се разпространяват абсурдният анекдот и лъжата, че Волтер се отрекъл на смъртния одър от своето учение. Г-н Лист също ни отвежда към смъртния одър на Смит и ни съобщава: тук било станало ясно, че уж Смит не бил искрен в своето учение. Но чуйте самия г-н Лист и неговото по-нататъшно мнение за Смит. Ще приведем наред с Лист и източника на неговите премъдрости.

Лист;	*F. L. A. Ferrier.* «Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce». Paris, 1805:
«Аз напомних факта от биографията [на Смит], написана от Дагалд Стюарт за това, как великият ум не могъл спокойно да умре, докато	«Възможно ли е Смит да е бил искрен, когато е натрупал толкова много лъжливи разсъждения в полза на свободата на търговията?. . . Смит е имал тайна

не били изгорени всичките му ръкописи — с това искам да дам да се разбере колко сериозно е подозрението, че тези книжа съдържали доказателства против неговата искреност» (стр. LVIII). «Аз показах как английски министри са използвали неговата теория, за да хвърли прах в очите на другите нации за изгода на Англия»(стр. LVIII—LIX). Учението на Адам Смит за това, което се отнася до националните и международните отношения, е само продължение на физиократическата система. Подобно на тази система той игнорира природата на националностите и приема като вече съществуващи вечния мир и всеобщия съюз» (стр. 475).

цел: да разпространи в Европа такива принципи, за които е знаел много добре, че тяхното приемане ще осигури на неговата страна световния пазар» (стр. 385, 386). «Ние дори имаме пълно право да предполагаме, че Смит не винаги е проповядвал една и съща доктрина; а как другояче да си обясним тези мъки, които му причинил на смъртния одър страхът, че ръкописите на неговите лекции ще го преживеят» (стр. 386). Той [Ферие] [пак там, стр. 388] укорява Смит, че бил митнически комисар. «Смит почти винаги е разсъждавал като икономистите» (физиократите), «без да взема под внимание различията в интересите на различните нации и изхожда от предположението, че в света ще съществува само едно общество» (стр. 381). «Да оставим всички тези проекти на съюза» (стр. 15).

(Г-н Ферие бил митнически инспектор при Наполеон и обичал своя занаят.)

Г-н Лист разглежда политическата икономия на *Ж. Б. Сей* като несполучлива спекулация. Ние веднага ще приведем неговото окончателно мнение за живота на Сей. Но преди това ще приведем още един пример как той преписва от други автори и при преписването ги фалшифицира, за да срази противниците си.

Лист:

«*Сей и Мак Кълък* изглежда са видели или чели само заглавието на тази книга» (книгата на Антонио Сера от Неапол)[128]; двамата високомерно я отхвърлят със забележката: та в нея става дума само за пари, а вече нейното заглавие доказва, че авторът се заблуждава, като разглежда благородните метали като единствените предмети на богатството. Ако те бяха прочели по-нататък» и т. н. (стр. 456).

Граф Пекьо. «История на политическата икономия в Италия» и т. н. Париж, 1830:

«Чужденците се опитали да отрекат заслугата на Сера, че пръв е изложил началото на тази наука» (на политическата икономия). «Това, което току-що казах, никак не се отнася до г-н *Сей*, който, като упреквал Сера в това, че разглеждал като богатство само материята на златото и среброто, все пак му признавал славата на човека, който за пръв път е показал производителната сила на индустрията. . . Моят упрек е отправен по адрес на г-н Мак Кълък. . . Ако г-н Мак Кълък беше прочел малко повече, отколкото само заглавието» и т. н. (стр. 76, 77).

Виждате как г-н Лист *преднамерено* изопачава Пекьо, от когото

преписва, за да опорочи г-н Сей. Не по-малко неверни са и биографичните сведения, които той съобщава за Сей.

Г-н Лист казва за него:

«Най-напред търговец, после фабрикант, след това непреуспял политик, Сей прибягнал към политическата икономия, както се прибягва към някое ново начинание, когато старото повече не върви. . . Омраза към континенталната система, която разорила фабриката му, и към твореца на тази система, който го отстранил от Трибуната; система, подтикнала го да стане привърженик на абсолютната свобода на търговията» (стр. 488, 489).

И тъй, Сей станал привърженик на системата за свобода на търговията, *защото* фабриката му била разорена от континенталната система! А какво, ако беше написал своя «Трактат по политическа икономия», *преди* да стане собственик на фабриката? Сей станал привърженик на системата на свобода на търговията, защото Наполеон го отстранил от Трибуната![129] А какво, ако беше написал тази книга, *като е бил член на Трибуната?* Какво, ако Сей, който според г-н Лист е бил несполучил търговец, с поглед в литературата само към един от отраслите на предприемаческата дейност, е играл още в ранна младост някаква роля във френския литературен свят?

Откъде е взел г-н Лист своите новости? — Из «Историческа справка за живота и произведенията на Ж. Б. Сей» към «Пълният курс по политическа икономия», написан от *Шарл Конт.* А какво съобщава тази справка? Тя съдържа нещо противоположно на всичко, каквото съобщава Лист. Послушайте:

«Ж. Б. Сей бил определен от своя баща, който бил търговец, [4] за търговска дейност. Но склонностите на Сей го влечели към литература. В 1789 г. той публикувал брошура в защита на свободата на печата. От началото на революцията той сътрудничел във вестник «Courrier de Provence», който издавал Мирабо. Той работел също в канцеларията на министър Клавиер. Неговата склонност «към хуманитарни и политически науки», както и банкрутът на баща му го подтикнали да изостави напълно търговията и да направи научната дейност свое единствено занимание. В 1794 г. станал редактор на списанието «Décade philosophique, littéraire et politique». Наполеон го назначил в 1799 г. за член на Трибуната. Свободното време, което му предоставяла службата член на Трибуната, използвал за разработка на своя «Трактат по политическа икономия», който публикувал в 1803 г. Бил уволнен от Трибуната, защото спадал към малцината, които се осмелили да се обявят в опозиция на политиката на Наполеон. Предложили му да заеме доходна длъжност във ведомството на финансите, но отказал, макар и да бил затруднен с издръжката на шест деца и да нямал почти никакво състояние. . . тъй като не е могъл да изпълнява задълженията по предложената му длъжност, без да съдействува за осъществяването на такава система, която той смятал пагубна за Франция. След това основал памукопредачна фабрика» и т. н.

Ако хулата, която г-н Лист отправя тук към Ж. Б. Сей, е възникнала с фалшификация, точно тъй е възникнала и похвалата, която

той отправя към неговия брат, Луи Сей. Лист, за да докаже, че *Луи Сей* споделя неговото мнение, фалшифицира едно място от съчинението на този автор.

Г-н Лист казва на стр. 484 от своята книга:

«По негово» (на Луи Сей) «мнение, богатството на народите не е в материалните блага и разменната им стойност, а в *способността непрестанно да произвеждат тези* блага».

Според г-н Лист собствените думи на Луи Сей са следните:

Луи Сей на г-н Лист	*Действителният Луи Сей:*
«Богатството не е в предметите, които задоволяват нашите потребности или нашите вкусове, а във възможността да се ползваме от тях ежегодно» «Études sur la richesse des nations etc.» [Paris, 1836], p. 10).	«Макар че богатството не е в предметите, които задоволяват нашите потребности или нашите вкусове, а в *дохода* или във възможността да се ползваме от тях ежегодно. . .» [стр. 9—10].

И така, Сей говори не за възможността да се произвежда, а за възможността да се ползваме, за възможността, която дава на нацията «доход». Поради липсата на пропорционалност между производителната сила и дохода както по отношение на нацията като цяло, така и особено по отношение на всичките ѝ класи, именно са и възникнали такива най-враждебни на г-н Лист теории, като например теориите на Сисмонди и Шербюлие.

Нека приведем сега пример за невежеството, което проявява г-н Лист в неговите мнения за «школата». Той казва за Рикардо (Лист към въпроса за производителните сили):

«Изобщо школата от времето на Адам Смит не е била щастлива в своите изследвания на природата на поземлената рента. Рикардо, а след него Мил, Мак Кълък и други приемат, че рента се плаща за естествената производителност, присъща на участъците земя. Рикардо построил на това мнение цяла система. . . Тъй като виждал пред себе си само английски условия, изпаднал в заблуда, сякаш тези английски нивя и ливади, за мнимата естествена производителност на които понастоящем се заплаща такава прекрасна рента, са били точно такива нивя и ливади по всяко време» (стр. 360).

Рикардо пък казва:

«Ако този принаден продукт, който образува поземлената рента, се явява като предимство, би било желателно създаваните отново всяка година машини да се оказват по-малко производителни, отколкото старите; та това би придавало по-голяма стойност на стоките, произвеждани в цялата страна, и на всички притежатели на най-производителни машини би била заплащана рента.» «Поземлената рента расте толкова по-бързо, колкото повече се намаляват производителните сили на земята, с които можем да разполагаме. Богатството се увеличава в тези страни, където благодарение на усъвършенствуванията в земеделието е

възможно да се увеличава количеството на продуктите, без съответно да се увеличава количеството на труда, и където следователно поземлената рента расте много бавно». (*Рикардо.* «Принцип на политическата икономия». Париж, 1835. Т. I [стр. 77 и 80—82]) [Руски превод, стр. 71 и 72—73].

Според учението на Рикардо поземлената рента далеч не е последица от естествената производителност, присъща на земята, напротив, тя е последица от непрестанно увеличаващата се *непродуктивност* на земята, последица от цивилизацията и увеличаващото се население на страната. Според Рикардо, докато все още има на разположение неограничени количества много плодородна земя, никаква поземлена рента не съществува. Така че поземлената рента се определя от отношението на числеността на населението към количеството на земята, с което може да се разполага.

Що се отнася до учението на Рикардо, което представлява теоретична основа за цялата Лига против житните закони в Англия и за движението против рентата в Северноамериканските щати, ако се предположи, че г-н Лист е запознат с това учение по-добре, отколкото само по слухове, той би трябвало да го фалшифицира вече поради това, че то доказва доколко «свободните, могъщи и богати буржоа» са далеч от склонността «усърдно» да работят за увеличението на «поземлената рента» и да носят [на поземлените собственици] мед от кошера. Учението на Рикардо за поземлената рента не е нищо друго освен икономическо изразяване на тази борба не на живот, а на смърт, която води индустриалната буржоазия против поземлените собственици.

Г-н Лист ни поучава по-нататък относно Рикардо по следния начин:

«В наше време теорията на разменните стойности е станала толкова безсилна. . ., че Рикардо. . . е имал право да каже: «определянето на законите, съгласно които продуктът на земята се разпределя между земевладелците, арендаторите и работниците, е най-главната задача на политическата икономия»» (стр. 493). Да се направят необходимите бележки по този повод на съответното място.

[5] Г-н Лист достига върха на низостта в мнението си за Сисмонди.

Лист;	*Сисмонди:*
«Той» (Сисмонди) «иска например да се обуздава духът на изобретателството» (стр. XXIX).	«Аз възразявам не против машините, не против изобретенията, не против цивилизацията, аз възразявам само против *съвременната организация на обществото,* която лишава човека на труда от всяка друга собственост, освен от неговите работни ръце, и същевременно не му дава никаква гаранция против конкуренцията, на която той неизбежно ще

падне жертва. Предположете, че всички хора ще делят помежду си по равно продуктите на труда, в който са участвували, и тогава всяко техническо изобретение ще бъде във всички случаи благодеяние за всички тях» («Nouveaux principes d'économie politique».Paris, 1827. T. II [p. 433]) [Руски превод, стр. 208].

Ако г-н Лист подозира в морално отношение Смит и Сей, то теорията на г-н Сисмонди той може да си я обясни само по неговите *физически* недостатъци. Той казва:

«Г-н Сисмонди вижда със своите очи всичко бяло черно; изглежда, че неговият духовен поглед по въпросите на политическата икономия страда от същия недостатък» (стр. XXIX).

За да се оцени по достойнство цялата долнопробност на това излияние, трябва да се знае мястото, откъдето г-н Лист е взел своята укорна бележка. В своите Очерци по политическа икономия», там, където говори за опустошаването на Римска Кампания, Сисмонди отбелязва:

«Разкошните багри на Римска Кампания. . . дори напълно се изплъзват от нашите очи, за които не съществува светъл лъч» (стр. 6 в брюкселско препечатване от 1838 година [т. II]).

Той обяснява това така: за него е било разрушено «очарованието, което примамва към Рим всички други пътешественици», и «затова неговите очи са толкова по-отворени, за да се види действителното печално положение на жителите на Кампания».

Ако Сисмонди не е видял пурпурните багри на небето, които в очите на г-н Лист магически осветяват цялата (фабрична) индустрия, то той е видял *пожара* на покривите (на фронтоните) на тези фабрики. По-късно ще ни се удаде случай [да разгледаме] мнението на Лист, че

«съчиненията на г-н Сисмонди относно международната търговия и търговската политика нямат никаква ценност» [стр. XXIX].

Ако г-н Лист обяснява системата на Смит, като изхожда от неговото лично честолюбие (стр. 476) и от прикрития дух на английския бакалин, а системата на Сей — от неговата отмъстителност и като някакво комерческо предприятие, в мнението си за Сисмонди той става така низък, че обяснява неговата система с недостатъците на неговата телесна конструкция.

[5] *4. ОРИГИНАЛНОСТТА НА Г-Н ЛИСТ*

За г-н Лист е много характерно, че независимо от всичкото си самохвалство той не е изказал *нито един възглед,* който да не е бил изтъкван много преди него не само от защитниците на забранител-

ната система, но дори и от представителите на «школата», изобретена от г-н Лист — ако Адам Смит се явява като теоретичен изходен пункт на политическата икономия, то нейният действителен изходен пункт, нейната действителна школа е «гражданското общество», различните фази на развитието на което могат да се проследят точно в политическата икономия. Само илюзиите и идеализиращите фрази (език) са на г-н Лист. Ние смятаме за важно да демонстрираме подробно това на читателя и сме принудени да заангажираме неговото внимание с тази скучна работа. Оттук той идва до убеждението, че немският буржоа излиза на сцената post festum*, че за него е също тъй невъзможно да тласне по-нататък политическата икономия, изчерпателно развита от англичаните и французите, както пък за тях би било, да речем, невъзможно да прибавят нещо ново към развитието на философията в Германия. Немският буржоа може да прибави към френската и английската действителност само своите илюзии и фрази. Но ако е лишен от възможността да даде ново развитие на политическата икономия, за него е още по-невъзможно на практика да тласне по-нататък индустрията, която вече почти е изчерпала своето развитие върху предишните основи на обществото.

5. И така, ще ограничим нашата критика относно теоретичната част от книгата на Лист, а и в тази част само относно неговите главни «открития».

Кои са главните принципи, които иска да докаже г-н Лист? Да си зададем въпроса за целта, която той иска да постигне.

1) Буржоата иска от държавата покровителствени мита, за да заграби в свои ръце държавната власт и богатство. Но тъй като [в Германия] той не разполага, за разлика от Англия и Франция, с държавната власт и затова не може да ѝ заповядва, а е принуден да се обръща към нея с молба, налага му се да дава израз на своите изисквания по отношение на държавата — чийто начин на действие (дейност) той иска да регулира съобразно своите интереси — под формата на някои отстъпки, които той правел на държавата, когато всъщност *отстъпки* от държавата искал той. По такъв начин буржоата посредством г-н Лист доказва на държавата, че неговата теория се различава от всички други теории по това, че той дава възможност на държавата да се намесва в работите на индустрията и да я регулира, че има най-високо мнение за икономическото благоразумие на държавата и я моли само за това, тя да даде пълен простор на проява на своята мъдрост, разбира се, при условие че проявата на тази мъдрост се ограничи в установяването на «мощни» покровителствени мита. Изискването си държавата да действувала

* — със закъснение. *Ред.*

съобразно неговите интереси той представя като признаване на държавата, признаване на това, че държавата има право да се намесва в света на гражданското общество.

2) Буржоата иска да стане *богат,* иска да изкарва пари: но същевременно му е нужно да постигне хармония с предишния идеализъм на немската публика и със собствената си съвест. Затова прави усилия да докаже, че не ламти за земни, материални блага, а вместо към гнусни, крайни *разменни стойности* той се стреми към някаква *духовна същност,* към безкрайна *производителна сила.* В действителност обаче тази духовна същност е такава, че този *«бюргер»* по този случай пълни собствените си джобове със светски разменни стойности.

[6] 2. Тъй като сега буржоата мисли да стане богат главно чрез «покровителствените мита» и тъй като покровителствените мита могат да го обогатят само доколкото вече не англичаните, а самият немски буржоа ще *експлоатира* своите *съотечественици,* ще ги експлоатира дори *повече,* отколкото досега са ги експлоатирали външни сили; тъй като покровителствените мита изискват жертви под формата на разменни стойности от страна на потребителите (главно на работници, които ще бъдат измествани от машините и всички, които получават определен доход, каквито са чиновниците, получателите на поземлена рента и т. н.), индустриалният буржоа трябва да докаже, че той, доста далеч от ламтежа за материални блага, не иска нищо друго, освен да бъдат пожертвувани разменните стойности и материалните блага заради духовната същност. Следователно тук става дума по същество само за *самопожертвуване,* за *аскетизъм,* за християнско *величие на душата.* Та нали е чиста случайност, че А е готов на жертва, а Б слага тази жертва в джоба си. Немският буржоа е твърде много безкористен, за да си мисли при това за своята частна облага, която случайно се оказва свързана с тази *жертва.* Но ако се окаже, че тази класа, от разрешението на която немският буржоа се нуждае за своята еманципация, няма да може да се примири с такава духовна теория, в този случай тук се налага да се откаже от нея и в противоположност на школата[130] да пусне в ход именно теорията на разменните стойности.

3) Но тъй като цялото желание на буржоазията е да доведе своето фабрично производство до «английски» разцвет и да направи индустриализма регулатор на обществото, т. е. да предизвика дезорганизация на обществото, немският буржоа е длъжен да докаже, че той е загрижен само за хармонията на цялото обществено производство, за организацията на обществото. Външната търговия той ще ограничи посредством покровителствени мита, а земеделието, както твърди, бързо ще достигне своя пълен разцвет благодарение на фа-

брично-заводската индустрия. По такъв начин организацията на обществото се изразява обобщено във фабриките. Те са организаторите на обществото и режимът на конкуренция, който пораждат, е най-прекрасната конфедерация на обществото. Тази организация на обществото, която се създава от фабричното производство, е *истинската организация на обществото.*

Буржоазията е права, естествено, когато разбира своите интереси, общо взето, като еднакви, както *вълкът* има еднакъв интерес със своите сродници-вълци, колкото и да е голям интересът на всеки един вълк да се нахвърли именно той на плячката, а не някой друг вълк.

6) Накрая, за теорията на г-н Лист, както и за цялата немска буржоазия е характерно това, че за защита на своите експлоататорски стремежи тя навсякъде е принудена да прибягва до «социалистически» фрази и по този начин да поддържа с всички сили отдавна опроверганата заблуда. На съответните места ще покажем, че ако се направят последователни изводи от фразите на г-н Лист, те са *комунистически.* Ние сме далеч от мисълта, разбира се, да упрекваме в комунизъм някакъв си г-н Лист и неговата немска буржоазия, но това представлява за нас ново доказателство за вътрешна слабост, за лъжливост и гнусно лицемерие на «добродушния» «идеалистичен» буржоа. Това за нас е доказателство, че идеализмът в своята практика не е нищо друго освен безсъвестна и лишена от мисли маскировка на някакъв си отвратителен материализъм.

Характерно е, накрая, че немската буржоазия започва с тази лъжа, с която *завършва* френската и английската буржоазия, след като се е оказала в такова положение, че е принудена да се занимава със самоапологетика, с оправдание на своето съществуване.

7) Тъй като г-н Лист различава предишната, тъй да се каже космополитическа политическа икономия, от своята национална политическа икономия по това, че първата се основавала на разменни стойности, а втората на производителните сили, налага ни се да започнем с неговото учение в това отношение. Освен това, тъй като конфедерацията на производителните сили трябва да представлява нацията в нейното единство, налага ни се преди споменатото по-горе разграничаване на двете политически икономии да разгледаме също и учението за тази конфедерация. Тези две учения образуват *действителната* основа на националната политическа икономия за разлика от политическата икономия.

На г-н Лист, изглежда, никога не му идва наум, че действителната организация на обществото представлява някакъв бездушен материализъм, някакъв индивидуален спиритуализъм, индивидуализъм. На г-н Лист никак не може да дойде наум, че икономистите

само са дали на този обществен строй съответен теоретичен израз, защото в противен случай той би трябвало да насочи своята критика срещу сегашната *организация на обществото,* вместо да я насочва срещу икономистите. Той ги обвинява, че не са намерили за безрадостната действителност някакъв по-разкрасяващ израз. Затова той иска да остави тази действителност навсякъде такава, каквато си е, и да измени само нейния начин на изразяване. Той никъде не критикува действителното общество, а като истински немец критикува теоретичния начин на изразяване на това общество и упреква този начин на изразяване в това, че е изразяване на действителността, а не на фантазиите за действителността.

Фабриката е превърната в някаква богиня, богиня на индустриалната сила.

Фабрикантът е жрец на тази сила.

[7] *II. ТЕОРИЯ НА ПРОИЗВОДИТЕЛНИТЕ СИЛИ И ТЕОРИЯ НА РАЗМЕННИТЕ СТОЙНОСТИ*

1. Учението на г-н Лист за «производителните сили» се ограничава в следните основни положения:

а) *Причините* на богатството са нещо съвсем друго, отколкото самото богатство; сила, способна да създава богатство, е безкрайно по-важна, отколкото самото богатство [*Лист.* Цит. съч., с. 201];

b) *Лист* е далеч от мисълта да отхвърля теорията на космополитическата икономия, той само смята, че трябва научно да се развива също така и политическата икономия [пак там, стр. 187];

c) «Какво е причината на труда? . . ., какво подтиква към производство човешките глави и човешките ръце и какво предава действеност на тези усилия? Какво е то, ако не е *духът,* който вдъхва на индивидите животворна сила, ако не общественият строй, който оплодотворява тяхната дейност, ако не са силите на природата, използвани от индивидите?» [пак там, стр. 205].

6) Смит «се отклонил на погрешен път за обяснение на духовните сили от материалните отношения» [стр. 207].

7) «Това е науката, която учи как се пробуждат и култивират *производителните сили* и как те се потискат или унищожават» [пак там].

8) Пример [за различие] между бащите на две семейства, християнската религия, моногамията и т. н. [пак там, стр. 208—209].

9) «Възможно е да се установяват понятията за стойност и капитал, за печалба, работна заплата и поземлена рента, да бъдат разлагани на съставните им части, умозрително да се разсъждава за това, какво може да оказва влияние за тяхното увеличение и намаление, и т. н., без да се вземат при това под внимание политическите отношения на нациите» [пак там, стр. 211].

Преход.

10) Заводите и фабриките са лоно и рожба на гражданската свобода [пак там, стр. 212].

11) Теория за производителните и непроизводителните класи. Първите «произвеждат разменни стойности, вторите произвеждат производителни сили» [пак там, стр. 215].

12) Външната търговия не трябва да се оценява само от гледище на теорията за стойностите [пак там, стр. 216].

13) «Нацията трябва да жертвува материални блага, за да придобие духовни и обществени сили. Покровителствени мнта за създаване на индустриална сила» [пак там, стр. 216—217].

14) «Ето защо, ако в резултат на действието на покровителствените мита се принасят в жертва *стойностите*, то тази жертва се компенсира с придобиването на производителни сили, които осигуряват на нацията не само безкрайно голяма сума от материални блага в бъдеще, но също и индустриална независимост в случай на война» [пак там, стр. 217].

15) «Но във всички тези отношения главното зависи от състоянието на обществото, в което се оформя индивидът, от това, процъфтяват ли или не процъфтяват майсторството и науката» (стр. 206).

2) Г-н Лист се намира така здраво в плен на икономическите предразсъдъци на старата политическа икономия — както ще видим, в много по-висока степен, отколкото другите икономисти от «школата», — че за него «материалните блага» и «разменните стойности» напълно съвпадат. Но разменната стойност е напълно независима от специфичната природа на «материалните блага». Тя е независима както от качеството, така и от количеството на материалните блага. Разменната стойност спада, когато количеството на материалните блага нараства, макар че те както до този момент, тъй и след него, си остават все в същото отношение към човешките потребности. Разменната стойност не съвпада с качеството. Най-полезни неща, такива като знанието, нямат разменна стойност. Ето защо г-н Лист би трябвало да разбере, че превръщането на материалните блага в разменни стойности е продукт на съществуващия обществен строй, на обществото на развитата частна собственост. *Премахването на разменната стойност* е *премахване на частната собственост* и *на частното придобиване*. Напротив, г-н Лист е толкова наивен да признава, че посредством теорията за разменните стойности

«е възможно да се установяват понятията за стойност и капитал, за печалба, работна заплата и поземлена рента, да бъдат разлагани на съставните им части, умозрително да се разсъждава за това, какво може да оказва влияние за тяхното увеличение и намаление, и т. н., без да се вземат при това под внимание политическите отношения на нациите» (стр. 211).

И тъй, всичко това е възможно да се «установява», без да се вземат под внимание «теорията за производителните сили» и «политическите отношения на нациите». Какво се установява посредством това? Действителността. Какво се установява например чрез работната заплата? Животът на работника. По-нататък с работната заплата се установява, че работникът е роб на капитала, че той е *«стока»*, разменна стойност, чието по-високо или по-ниско равнище,

увеличение или спадане зависи от конкуренцията, от търсенето и предлагането; с работната заплата се установява, че неговата дейност не е свободна проява на неговия човешки живот, че тя, напротив, е продажба на неговите сили, отчуждение (продажба)[131] на капитала, на неговите едностранни способности с една дума, че тя е *«труд»*. Предлагат ни да забравим това. *«Трудът»* е живата основа на частната собственост, частната собственост като творчески източник на самата себе си. Частната собственост не е нищо друго освен *овеществен* труд. Ако се иска да се нанесе смъртен удар на частната собственост, то е нужно да се поведе настъпление срещу частната собственост не само като *веществено състояние,* но и като *дейност,* като *труд*. Едно от най-големите недоразумения е да се говори за свободен, човешки, обществен труд, за труд без частна собственост. «Трудът» по своята същност е несвободна, нечовешка, необществена, обусловена от частната собственост и създаваща частна собственост дейност. Така че премахването на частната собственост става действителност само тогава, когато то се схваща като премахване на *«труда»* (такова премахване, което, разбира се, е станало възможно само в резултат на самия труд, т. е. в резултат на материалната дейност на обществото, и което [премахване] по никакъв начин не трябва да се схваща като замяна на една категория с друга). Затова каквато и да е «организацията на труда», е противоречие. *Най-добра* организация, която може да получи трудът, е неговата сегашна организация, свободната конкуренция, разпадането на всички негови предишни мнимо «обществени» организации.

И тъй, ако работната заплата може да се «установява» посредством теорията за стойностите, ако с това «се установява», че самият човек е разменната стойност, че мнозинството от нацията представлява някаква си *стока,* която може да се определя, без да се вземат под внимание «политическите отношения на нациите» — то какво доказва всичко казано по-горе, ако не именно, че на това мнозинство от нацията не се налага да взема под внимание «политическите отношения», че такива отношения са за него чиста *илюзия;* че такова учение, което в действителния живот стига до този мръсен материализъм, който превръща мнозинството от нацията в «стока», в «разменна стойност» и ги подчинява изцяло на материалните отношения на разменната стойност, е гнусно лицемерие и идеалистическо разкрасяване (измислица), когато то по отношение на други нации с високомерно презрение гледа на гадния «материализъм» на «разменните стойности» и се грижи уж само за «производителните сили»? По-нататък: ако отношенията на капитала, на поземлената рента и т. н. могат да се «установяват», без да се вземат под внимание «политическите отношения»

на нациите, то какво доказва казаното по-горе, ако не това, че индустриалният капиталист и получателят на поземлена рента се ръководят в действията си в своя действителен живот от печалбата, от разменните стойности, а не от съображения за «политическите отношения» и «производителните сили», и че техният брътвеж за цивилизацията и производителните сили е разкрасяване на тясноегоистичните тенденции?

Буржоата казва: разбира се, че като се изхожда от вътрешни съображения, не трябва да се подкопава теорията за разменните стойности, мнозинството от нацията трябва да си остане само «разменна стойност», «стока», и при това такава стока, която е принудена сама да си търси купувача, такава стока, която не продават, а която продава сама себе си. Ние, буржоата, разглеждаме вас, пролетариите, а дори едни други взаимно и себе си като разменни стойности, тук действува законът за общото *търгашество*[132]. Но ето че по отношение на други нации ние трябва да спрем действието на този закон. Като нация ние не можем да се продаваме на други нации. Тъй като мнозинството от нацията, «без да се обръща внимание» на «политическите отношения на нациите», е отдадено във властта на законите на търгашеството, то приведеното разсъждение няма следователно друг смисъл, освен следния: «Ние, немските буржоа, не искаме да се подлагаме на експлоатация от страна на английските буржоа така, както вие, немските пролетарии, се подлагате на експлоатация от наша страна и както ние сами взаимно се експлоатираме едни други. Ние не искаме да се отдаваме във властта на същите закони на разменната стойност, във властта на които отдаваме вас. Ние не искаме повече да признаваме по отношение на другите страни тези икономически закони, които признаваме в собствената си страна.»

[8] И тъй, какво иска немският еснаф? Той иска да бъде *буржоа,* експлоататор вътре в страната, но той иска също така да не бъде подлаган на експлоатация извън страната. Той си придава важност като «нация» извън страната и казва: «Аз не се подчинявам на законите на конкуренцията, това е под националното ми достойнство; като нация аз съм същество, което се е издигнало над търгашеството.»

Националността на работника — не е френската, не е английската, не е немската, неговата националност — това е *трудът, свободното робство, саморазпродажбата.* Неговото правителство — не е френското, не е английското, не е немското, неговото правителство — това е *капиталът.* Неговият роден въздух — не е френският, не е немският, не е английският, неговият въздух — това е *фабричният въздух*[133]. Принадлежащата му земя — не е френ-

ска, не е английска, не е немска — тя лежи на няколко фута *под повърхността на земята*. В страната парите — това е отечеството на индустриалеца. Тъй че немският еснаф желае законите на конкуренцията, на разменната стойност, на търгашеството да загубят своята сила пред граничните застави на неговата страна! Той желае да признава силата на буржоазното общество само доколкото това отговаря на *неговите интереси*, на интересите на неговата класа! Той не желае да падне в жертва на онази сила, на която иска да *принесе в жертва* другите, а в пределите на своята страна принася в жертва себе си! Извън страната той желае да се показва като друго същество и да се отнасят към него като към друго същество, а не какъвто е и както действува в собствената си страна! Той иска да запази *причината* и да премахне едно от нейните *следствия!* Ние ще му докажем, че саморазпродажбата вътре в страната има за свое необходимо следствие разпродажба извън страната; че конкуренцията, която е негова сила в собствената му страна, не може да попречи да не се превърне извън страната в безсилие; че държавата, която той подчинява на буржоазното общество вътре в страната, не може да го защити от активност на буржоазното общество извън страната.

Колкото и активно отделният буржоа да се е борил против другите буржоа, буржоазията като *класа* има общи интереси и тази общност на интересите, насочена вътре в страната против пролетариата, извън страната тя е насочена против буржоата на другите нации. Това буржоата нарича своя *националност*.

2) Индустрията може да се разглежда, разбира се, от съвсем друга гледна точка, вместо от гледна точка на мръсния търгашески интерес, от която сега взаимно я разглеждат не само отделният купувач и отделният фабрикант, но също и произвеждащите и търгуващите нации. Индустрията може да се разглежда като голяма работилница, в която човек за пръв път обсебва за самия себе си своите собствени сили и силите на природата, опредметява се, създава си условия за човешки живот. Когато разглеждат индустрията по такъв начин, *се абстрахират* от тези *обстоятелства,* в рамките на които тя сега действува, в рамките на които тя съществува *като индустрия;* в този случай стоят вече *не* в индустриалната епоха, а *над* нея, разглеждат индустрията не по това, какво е тя сега за *човека,* а по това, какво е сегашният човек за *човешката история,* с какво той се оказва исторически; оценяват не *индустрията* като такава, не нейното сегашно *съществуване,* а, напротив, тази сила, която се намира в индустрията независимо от нейното съзнание и против нейната воля и която я *унищожава* и създава основата за *човешкото* съществуване. (Да се приеме, че всеки народ вътре в самия себе си ми-

нава това развитие, би било тъй глупаво, както да се приеме, че всеки народ би трябвало да мине политическото развитие на Франция или философското развитие на Германия. Това, което нациите са направили като нации, направили са го за човешкото общество, само че тяхната ценност се състои в това, че всяка нация е разработила за другите нации едно от тези главни определения (главни аспекти), в рамките на които човечеството минава своето развитие, и по такъв начин — след като били разработени: индустрията в Англия, политиката във Франция, философията в Германия, те били разработени за целия свят и тяхното световноисторическо значение, както и световноисторическото значение на тези нации, завършило с това.)

Тази оценка е същевременно признаване за това, че е настъпил часът да се отстранят или премахнат онези материални и обществени условия, в рамките на които човечеството е било принудено да развива своите способности в положението на роб. Защото, когато в индустрията вече ще се види не търгашеският интерес, а развитието на човека, тогава човека, вместо търгашески интерес, ще направят принцип и ще дадат на това, което в индустрията е могло да се развива само в противоречие със самата нея, такава основа, която ще се намира в съответствие с това, което трябва да бъде развивано.

Но тази ограниченост, която не отива по-далеч от сегашния строй, като желае само да го издигне до това равнище, което този строй още не е достигнал в собствената си страна, и гледа с алчна завист на друга нация, която е достигнала това равнище — нима на тази ограниченост имаме право да гледаме в индустрията като на нещо друго, освен като на търгашески интерес? Нима тя е в правото си да каже, че за нея работата се състои само в развитието на човешките способности и в човешкото овладяване силите на природата? Та това е такава *гнусотия,* както ако надзирателят над робите започнел да се хвали, че той размахва камшика над своите роби, за да изпитват удоволствие да упражняват своята *мускулна сила.* Немският еснаф — това е надзирателят над робите, който размахва камшика на покровителствените мита, за да придаде на своята нация дух на «индустриално възпитание» и да ѝ даде да почувствува силата на мускулите.

Сенсимонистката школа ни е дала поучителен пример накъде води такава постановка на въпроса, когато се приписва като заслуга на сегашната индустрия *производителната сила,* която индустрията създава въпреки своята воля и независимо от своето съзнание, и смесват едното с другото: *индустрията* и *силите,* които индустрията извиква на живот независимо от своето съзнание и своята воля и които едва тогава стават човешки сили, могъщество на чове-

ка, когато индустрията бъде премахната. Това е също такава глупост, както ако буржоата поискаше да си припише като заслуга обстоятелството, че *неговата* индустрия създава пролетариат, а в лицето на пролетариата — силата на новия обществен строй. Силите на природата и социалните сили, които индустрията извиква на живот, се намират в същото отношение към нея, както и пролетариатът. Сега те все още са роби на буржоата, в които той вижда само оръдия (носители) на своята егоистична (мръсна) жажда за печалби; утре те ще разбият веригите си и ще се проявят като носители на човешкото развитие, което ще взриви буржоата във въздуха заедно с неговата индустрия, придобила само мръсна обвивка, която той смята за нейна същност, ще се проявят до такава степен, че човешкото ядро на индустрията ще придобие достатъчна сила, за да взриви тази обвивка и се яви в своя собствен образ. Утре силите на природата и социалните сили, извикани на живот от индустрията, ще разкъсат веригите, с които буржоата ги отделя от човека, като ги превръща по този начин от действителна обществена връзка в уродливи окови на обществото.

Сенсимонистката школа пеела дитирамби на производителната сила на индустрията. Тя поставяла в един кюп силите, които индустрията извиквала на живот, заедно със самата индустрия, т. е. със сегашните жизнени условия, които индустрията предоставя на тези сили. Ние, разбира се, сме твърде далеч от това да поставяме под общ знаменател сенсимонистите с такива хора като Лист или немския еснаф. Първата крачка за разкъсване оковите на индустрията е абстрахирането от условията, от паричните вериги, в които действуват сега нейните сили, и разглеждането на тези сили сами за себе си. Това беше първият зов към хората: да еманципират своята индустрия от търгашеството и да схванат сегашната индустрия като някаква преходна епоха. Сенсимонистите обаче *не се спират* на това тълкуване. Те отиват по-нататък — отправят нападки към разменната стойност, организацията на сегашното общество и частната собственост. На мястото на конкуренцията поставят асоциацията. Но за своята първоначална грешка те си получили заслуженото. Посоченото по-горе смесване не само ги подвело към по-нататъшна илюзия, състояща се в това, че те започнали да виждат в мръсния буржоа някакъв жрец, но ги довело и дотам, че [9] след първия етап от външната борба те отново изпаднали в старата илюзия (в старото смесване) — но сега вече лицемерно, защото именно в хода на тази борба се разкрила противоположността на тези две сили, които те по-рано смесвали. Прославянето от сенсимонистите на индустрията (на производителните сили на индустрията) се превърнало в славословие по адрес на буржоазията и г-н Мишел Шевалие, г-н Дювей-

рие, г-н Дюнуайе приковали на позорния стълб пред цяла Европа самите себе си и буржоазията — след което запъртъците, които им захвърля историята в лицето, се превръщат посредством вълшебството на буржоазията в златни яйца, — тъй като първият е запазил старите фрази, но им е придал съдържанието на сегашния буржоазен режим, вторият лично се занимава с търгашество в големи размери и възглавява разпродаването на френските вестници, а третият е станал най-ярък апологет на сегашните условия и надминава по безсрамие (безчовечност) всички предишни английски и френски икономисти. — Немските буржоа и г-н Лист започват с това, с което завършила сенсимонистката школа — с *лицемерие, измама* и *фрази*.

3) Индустриалната тирания на Англия над света е господството на индустрията над света. Англия господствува над нас затова, защото над нас господствува индустрията. Ние ще можем да се освободим във външните си работи от Англия само в този случай, ако се освободим от индустрията в нашата страна. Ние ще можем да ликвидираме господството на Англия в областта на конкуренцията само в този случай, ако преодолеем конкуренцията в пределите на своята страна. Англия има власт над нас, защото сме допуснали индустрията да има власт над нас.

Това, че индустриалният обществен строй е най-добрият свят за буржоата, строй, най-добре приготен да развива неговите «способности» като буржоа и способността да експлоатира както хората, така и природата — кой ще оспорва тази *тавтология?* Кой оспорва, че всичко, наричано сега «добродетел», индивидуална или обществена добродетел, не е в полза на буржоата? Кой оспорва, че политическата власт не е средство за постигане на неговото богатство, че дори науката и духовните блага не са негови роби? Кой оспорва това? Кой оспорва, че за него всичко е превъзходно. . .? Кой оспорва, че за него всичко е станало средство за постигане на богатство, «производителна сила на богатство»?

4) Сегашната политическа икономия изхожда от обществения строй на конкуренцията. Свободният труд, т. е. косвеното, изнасящо само себе си на продан робство, е нейният принцип. Основните ѝ положения са посветени на разделението на труда и на машината. А това разделение, както признава самата сегашна политическа икономия, може да бъде доведено до своето най-високо развитие само във фабриките. Следователно сегашната политическа икономия гледа на фабриките като на свой творчески принцип. Тя има за предпоставка сегашните обществени отношения. Затова не се нуждае от много празни приказки относно индустриалната сила.

Ако «школата» не е дала *«никаква научна разработка»* на

учението за производителните сили *наред* с учението за разменните стойности и *откъснато* от него, то е затова, че такъв вид откъсване е произволна абстракция, затова, че откъсването е невъзможно и неизбежно би се свело до общи фрази.

5) «Причините на богатството са нещо съвсем друго, отколкото самото богатство. Силата, способна да създава богатства, е безкрайно по-важно, откото самото богатство» [*Лист*. Цит. съч., стр. 201].

Производителната сила изпъква като същност, безкрайно повъзвишена, отколкото разменната стойност. Силата претендира за положението на вътрешна същност, а разменната стойност заема положението на преходно явление. Силата се проявява като безкрайна, а разменната стойност има своя край, първата е нематериална, а втората е материална — и всички тези противоположности ние намираме у г-н Лист. Затова на мястото на материалния свят на разменните стойности у него се поставя свръхсетивният свят на силите. Ако е низост обстоятелството, че нацията се жертвува заради разменните стойности, ако низостта на човешката жертва заради вещите е очевидна, то силите, в противоположност на това, се представят от самостоятелни духовни същности, от призраци и чисти персонификации, от божества, а нали имаме пълно право да предявим към немския народ изискването да жертвува скверните разменни стойности заради призраци! Разменната стойност, парите винаги са сякаш външна цел, а производителната сила е сякаш такава цел, която изтича от самата ми природа — самоцел. Така че това, което жертвувам във вид на разменни стойности, се явява като нещо външно по отношение на мене; това, което придобивам във вид на производителни сили, се явява като мое самопридобиване. — Така *изглежда* това, когато се задоволяват с думи или, подобно на идеализиращия немец, не искат да знаят за гадната действителност, която се крие зад тези високопарни думи.

За̀ да се разсее този мистичен ореол, който преобразява «производителната сила», е достатъчно само да се разясни първият попаднал статистически обзор. Там се говори за силата на водата, силата на па̀рата, за човешката сила, конската сила. Всичко това са «производителни сили». Голямо ли е такова признание за достойнствата на човека, в което той фигурира като «сила» наред с коня, па̀рата, водата?

При сегашната система, ако изкривеният гръбначен стълб, разтегнатите стави, едностранното развитие и напрежението на силите на определени мускули и т. н. те правят по-работоспособен (по-производителен), то твоят изкривен гръбначен стълб, твоите разтегнати стави, едностранното движение на твоите мускули са някаква про-

изводителна сила. Ако твоята духовна пустота е по-производителна, отколкото твоята всестранна духовна дейност, то твоята духовна пустота е някаква производителна сила и т. н. и т. н. Ако монотонността на някаква производствена операция те прави по-способен за изпълнението на самата тази операция, това означава, че монотонността е някаква производителна сила.

Нима буржоата, фабрикантът се интересува работникът да развива всичките си способности, да проявява в действие своите производителни възможности, да се държи по човешки и заедно с това да развива в своята дейност човешки качества?

Да предоставим на английския *Пиндар* на фабричната система, г-н Юър, отговора на този въпрос:

«Постоянната цел и тенденция на всяко усъвършенствуване на системата на машините в действителност е да се направи трудът на човека напълно излишен или да се намали неговата цена, като се замени трудът на възрастните работници с труда на жените и децата или трудът на много изкусните работници с труда на неизкусните (неумелите) работници» (Philosophie des manufactures etc.» Paris, 1836. T. I, p. 34). Такава е слабостта на човешката природа, че колкото работникът е по-изкусен, толкова е по-своеволен и толкова е по-трудно да бъде подчинен на дисциплината, а следователно толкова по-малко е пригоден за системата на *машините*. . . Ето защо най-важното за съвременния фабрикант е да сведе —посредством съединяване на науката със своите капитали — задачата на своите работници до проявяване на бдителност» и т. н. (пак там, т. I, стр. 30).

СИЛА, ПРОИЗВОДИТЕЛНА СИЛА, ПРИЧИНИ

«Причините на богатството са нещо съвсем друго, отколкото самото богатство» [*Лист*. Цит. съч., стр. 201].

Но ако следствието е различно от причината, то нима характерът на следствието не е наложително да се съдържа в причината, вече включен в нея? Вече причината трябва да носи в себе си определението, което по-късно ще се прояви в следствието. Философията на г-н Лист не отива по-далеч от тезата за това, че причина и следствие са «нещо съвсем различно».

Няма какво да се каже, хубаво признание за достойнството на човека, снизяващо човека до положението на *«сила»,* способна да създава богатства! Буржоата вижда в пролетария не *човека,* а *силата,* способна да създава богатства, такава сила, която той при това още може да сравнява с другите производителни сили — с животните, с машината, — и ако такова сравнение се окаже не в полза на човека, силата, носител на която е човекът, ще бъде принудена да отстъпи своето място на сила, носител на която е животното или машината, като при това човекът дори и в този случай ще има честта (ще се наслаждава на честта) да фигурира като «производителна сила».

Ако аз определям човека като «разменна стойност», в това определение вече се съдържа обстоятелството, че обществените отношения са го превърнали в някаква «вещ». Ако го разглеждам като «производителна сила», аз поставям на мястото на действителния субект друг субект, подменям първото с друго лице и той съществува сега само като причина на богатството.

Цялото човешко общество се превръща само в машина, предназначена за създаване на богатство.

Причината по никакъв начин не е нещо по-възвишено, отколкото *следствието*. Следствието е само открито *проявила се* причина.

Лист уверява, че уж навсякъде се интересувал от производителните сили заради самите тях, независимо от гадните разменни стойности.

Някои разяснения за същността на сегашните «производителни сили» получаваме вече от обстоятелството, че при сегашния строй производителната сила се състои не само в това, че тя прави може би труда на човека по-ефективен или силите на природата и социалните сили по-резултатни; тя в същата степен се състои и в това, че прави труда по-евтин или *по-непроизводителен* за работника, По такъв начин производителната сила се определя от самото начало от разменната стойност. Тук има място в същата степен повишението*. . .

[III. ИЗ ТРЕТА ГЛАВА]

[ПОЗЕМЛЕНА РЕНТА]

. . . [22] поземлената рента изчезва. Тези увеличени цени на зърнените храни трябва да се приспаднат от печалбите на господа индустриалците — Рикардо е достатъчно благоразумен, за да допуска, че по-нататъшното намаляване на работната заплата е невъзможно.

Следователно намаляването на печалбите и увеличаването на работната заплата — тъй като работникът винаги употребява определено количество хляб, колкото и да е скъп; и номиналната работна заплата на работника при увеличаване цената на зърнените храни се увеличава, дори ако тя се намалява реално — в резултат на увеличаване цената на зърнените храни увеличават разходите на производството за индустриалците, затрудняват за тях с това натрупването и конкуренцията, парализират, с една дума, *производителната сила* на страната. Така гадната «разменна стойност», която

* Тук свършва текстът, изпълващ четвъртата страница на 9-и лист от ръкописа. Листовете 10—21-ви, които са съдържали вероятно края на II глава и началото на следващата III глава, не са дошли до нас. *Ред.*

попада под формата на поземлена рента в джобовете на поземлените собственици при много голяма загуба (без всякаква полза) за производителната сила на страната, трябва така или иначе да бъде *принесена в жертва* на общото благо — по пътя на свободната търговия със зърнени храни, по пътя на прехвърляне върху поземлената рента на всички данъци или пък по пътя на пълно присвояване на поземлената рента, т. е. на поземлената собственост, от държавата (този последен извод са направили, наред с други, Мил, Хилдич, Шербюлие).

Г-н Лист не посмял, разбира се, да съобщи на немската земевладелска аристокрация този извод на индустриалната производителна сила, ужасен за поземлената собственост. Затова той ругае Рикардо, който издал толкова неприятни истини, влага в неговата уста противоположно мнение, мнение на физиократите, съгласно което поземлената рента не е нищо друго освен доказателство за естествената производителна сила на земята, и фалшифицира възгледите на Рикардо.

Лист	*Рикардо*
«Изобщо школата от времето на Адам Смит била нещастна в изследванията си за природата на поземлената рента. Рикардо, а след него Мил, Мак Кълък и други приемат, че рента се плаща за *естествената производителност*, присъща на участъците земя. Рикардо построил въз основа на това мнение цяла система. . . Тъй като гледал пред себе си само английските условия, той изпаднал в заблуждение, сякаш тези английски нивя и ливади, за мнимата естествена производителност на които сега се плаща такава прекрасна рента, са били точно такива нивя и ливади по всяко време» (*Лист*. Цит. съч., стр. 360).	«Ако принаденият продукт, който образува поземлената рента, се явява като предимство, желателно е отново създаваните всяка година машини да се оказват *по-малко производителни*, отколкото старите, та нали това би придало голяма стойност на стоките, произвеждани в цялата страна и на всички притежатели на най-производителни машини би била платена рента» (Des principes de l'économie politique etc.», Paris, 1835. T. I, p. 77) [Руски превод, стр. 71]. «Богатството се увеличава в онези страни, където благодарение на *усъвършенствуванията* в земеделието може да се увеличи количеството на продуктите, без съответно да се увеличава количеството на труда и където следователно поземлената рента се увеличава само постепенно» (ebenda, p. 81—82) [пак там, стр. 72—73].

Следователно г-н Лист не се осмелява да води по отношение на висшата земевладелска аристокрация борба в сянката на «производителните сили». Той иска да я съблазни с «разменните стойности» и затова проявява злоба към школата на Рикардо, който не разглежда нито поземлената рента от гледището на производителната сила, нито производителната сила от гледището на съвременното едро фабрично производство.

Така г-н Лист се оказва двоен лъжец. Но по този въпрос трябва да сме справедливи по отношение на г-н Лист. В една голяма вюртембергска фабрика (ако не се лъжем, на Кьохлин) участвува самият крал на вюртембергците*, вложил в нея голяма сума. Във вюртембергските, а така също в по-голяма или по-малка степен и в баденските фабрики значително участие посредством акции вземат аристократи-земевладелци. По този начин тук земевладелците-аристократи участвуват в «индустриалната сила» не като поземлени собственици, а като внасят в нея пари, явявайки се сами като буржоа и фабриканти и. . . . .

. . .[24] и възниква «приемственост и непрекъснатост на производството» на редица поколения — прикритият комунист Лист учи също и на това — така че тази «приемственост и непрекъснатост на производството» се оказва наследствена собственост *не* на господа индустриалците, а на цели поколения (вж. например Брей [134]).

Голямата поземлена рента била осигурявана в Англия на ленд-лордовете (поземлените собственици) само с разоряване на арендаторите и докарване на ратаите до равнището на ирландската нищета (на същински бедняци). И всичко това без оглед на различните житни закони, независимо от това, че самите получатели на поземлена рента са били принуждавани да отстъпват от нея третината, половината на своите арендатори. От 1815 г. били приети три различни житни закона с цел да се подобри на арендаторите положението и да бъдат морално поощрени. През този период били назначени пет парламентарни комисии, които да разкрият наличието на бедствено състояние в земеделието и да разследват причините за това. Непрекъснатото разоряване на арендаторите, въпреки доведената до крайния предел експлоатация на ратаите и максимално възможното намаляване на тяхната работна заплата, от една страна, и наличието на чести случаи, когато земевладелците са били принуждавани да се отказват от част от поземлената рента — от друга страна, доказват, че дори и в Англия — въпреки всичките ѝ фабрики и заводи — не се създавали големи поземлени ренти. Защото от икономическа гледна точка не може да се разглежда като поземлена рента такова явление, когато част от разход за производството се насочва — посредством договори и други отношения, извън сферата на икономиката — вместо към джоба на арендатора в джоба на получателя на поземлена рента. Ако поземленият собственик обработваше сам своята земя, той, разбира се, би се предпазил да зачисли част от обикновената печалба на производителния капитал в рубриката «поземлена рента».

* Има се предвид кралят на Вюртемберг — Вилхелм I. *Ред.*

Авторите от XVI, XVII и от първите две третини на XVIII век все още разглеждали износа на зърнени храни от Англия като главен източник на нейното богатство. Старинната английска индустрия, главен отрасъл на която била обработката на овча вълна, а по-незначителните ѝ отрасли обработвали материали, доставяни предимно от самия този главен отрасъл — била изцяло *подчинена* на земеделието. Нейни главни суровини били продуктите от английското земеделие. От само себе си се разбира, че тя по такъв начин стимулирала развитието на земеделието. По-късно, когато се появило всъщност фабрично производство, вече наскоро започнало да се чувствува и необходимост от закони за житни мита. Но те си оставали номинални. Бързото увеличение на населението, наличието на големи площи плодородна земя, които все още тепърва трябвало да бъдат обработени, появата на изобретения — всичко това, разбира се, довело на първо време също до развитието и на земеделието. За това особено помогнала войната против Наполеон, която създала за английското селско стопанство истинска забранителна система. Но през 1815 г. станало ясно колко малко се увеличила в действителност «производителната сила» на земеделието. Сред земевладелците и арендаторите се надигнал общ вой и тогава били издадени сегашните житни закони[135]. В самата същност на съвременната фабрична индустрия е заложена, първо, тенденцията да се отчуждава [zu entfremden] индустрията от родната почва, тъй като тази индустрия обработва главно суровини, внасяни отвън, и се опира на външната търговия. В нейната същност е заложена тенденцията да се засилва нарастването на населението в такъв мащаб, на който не съответствува използването на земята в условията на частната собственост. В нейната същност е заложена по-нататък — ако поражда житни закони, както досега винаги ги е пораждала в Европа — тенденцията посредством голяма поземлена рента и експлоатация на поземлената собственост с фабрични методи да превръща селяните в най-бедни пролетарии. Ако пък успее да попречи на издаването на житни закони, тогава спира обработването на големи площи земя, подчинява цените на зърнените храни на външни случайности и излага страната на пълно отчуждение, като прави получаването на най-необходимите за нея жизнени средства зависими от търговията, която подронва *поземлената собственост* като самостоятелен източник на собственост. Последното е цел на Лигата против житните закони в Англия и на движението против поземлената рента в Северна Америка[136], защото *поземлената рента* е икономическият израз на *поземлената собственост*. Затова торите постоянно изтъкват опасността от това, че Англия ще стане зависима относно получаването на жизнени средства например от *Русия*.

На едрата фабрична индустрия безусловно е присъща — разбира се, тук не влизат в сметката такива страни като Северна Америка, които тепърва ще обработват огромни площи земя (а нали покровителствените мита не увеличават чак толкова обработваемата площ на земята), — тенденцията да *скова*ва производителната сила на земята, когато нейната експлоатация достигне известна степен, тъй както, от друга страна, на ръководенето на земеделието с фабрични методи е присъща тенденцията да измества хората и да превръща всички земи — разбира се, в известни предели — в пасбища, тъй че мястото на хората се заема от животните.

Учението на Рикардо за поземлената рента се свежда, накратко, до следното:

Поземлената рента не прибавя нищо към производителността на земята. Обратно, нейното увеличаване е доказателство, че производителната сила на земята спада. Тя се определя именно от отношението на площите земя, пригодни за обработване, към числеността на населението и към равнището на цивилизацията изобщо. Цената на зърнените храни се определя от разходите за производството на зърнените храни от най-неплодородната земя, обработването на която изискват нуждите на населението. Ако се наложи да се прибегне към обработване на земята от най-лошо качество или да се работи с най-малко възвръщане на вложения капитал в същия участък земя, тогава собственикът на най-плодородната земя ще продава своя продукт също толкова скъпо, както и онзи, който обработва най-лошата земя. Той слага в джоба си разликата между разходите за производството на зърнени храни от най-добрата и най-неплодородната земя. И тъй, колкото по-малко плодородна земя се определя за обработване или с колкото по-малко възвръщане се извършват вторите, третите влагания на капитал в същия участък земя, с една дума, колкото повече намалява относителната производителна сила на земята, толкова по-голяма става поземлената рента. Ако си представим земята плодородна навсякъде*. . .

IV. Г-Н ЛИСТ И ФЕРИЕ

Книгата на *Ферие*, митнически помощник-инспектор по времето на Наполеон — «За правителството от гледна точка на неговите взаимоотношения с търговията», Париж, 1805 г., — е съчинението, от което преписва г-н Лист. В книгата на Лист няма нито една основна мисъл, която да не е изказана в книгата на Ферие и да не е изказана в нея по-добре.

---

* Тук свършва текстът на последния от номерираните листове. *Ред.*

Ферие бил чиновник на Наполеон. Той защищавал континенталната система[137]. Говори не за *протекционистка система,* а за *забранителна система.* Той е далеч от мисълта да съчинява фрази за *съюз* на всички народи или за *вечен мир* в страната. У него, разбира се, още няма и социалистически фрази. Ще приведем кратки извадки от неговата книга, за да покажем на читателя този таен източник на Листовата премъдрост. Докато г-н Лист фалшифицира *Луи Сей,* за да го представи като свой съюзник, той, напротив, никъде не се позовава на Ферие, от когото преписва навсякъде. Той иска да заблуди читателя.

Ние вече цитирахме мнението на Ферие за Смит. Ферие изразява още по-открито своята привързаност към старата забранителна система.

ДЪРЖАВНА НАМЕСА. ПЕСТЕЛИВОСТ НА НАЦИИТЕ

«Има пестеливост и разточителство на нациите, но нацията бива разточителна или пестелива само в своите отношения с *другите* народи». [*Ферие.* Цит. съч., стр. 143].

«Не е вярно, че влагането на капитал, най-много изгодно за този, който го притежава, било непременно най-изгодно така също и за индустрията. . . Интересът на капиталистите далеч не съвпада с общия интерес и почти винаги е противоположен на него» (стр. 168—169).

«Има пестеливост на нациите, но напълно различна от тази на Смит. . , Тя се състои в това, да се купуват продукти от чужбина само в такова количество, каквото може да се заплати със свои продукти. А понякога тя се състои в това, да се мине съвсем без продукти от чужбина.» (пак там, стр. 174—175).

ПРОИЗВОДИТЕЛНИТЕ СИЛИ И РАЗМЕННАТА СТОЙНОСТ

«Принципите на пестеливостта на нациите, установени от Смит, се основават на различаването между производителен и непроизводителен труд. . . Това различаване е неправилно по същество. Непроизводителен труд изобщо няма» (пак там, стр. 141).

«Той (Гарние) вижда в *сребърните пари* само *стойността* на среброто, без да размисля за това тяхно *свойство,* което те имат като пари: да правят обръщението по-активно и следователно да увеличават продуктите на труда» (пак там, стр. 18). «Ето защо, когато правителствата се стараят да предотвратят изтичането на наличните пари в чужбина. . ., това се прави не заради тяхната *стойност*. . ., а защото тази *стойност,* която постъпва в замяна на тях, не може да извика в обръщение също такъв ефект, какъвто самите те. . ., не може при всяко преминаване от ръка в ръка да извиква на живот ново производство» (пак там, стр. 22, 23). «Думата «богатство», отнесена към пари, обръщащи се в пари, трябва да се разбира в смисъла на тези действия от възпроизводството, които парите улесняват. . . и в този смисъл страната се обогатява, когато увеличава количеството на своите налични пари, защото заедно с това увеличение на количеството налични пари нарастват всичките *производителни сили* на труда» (пак там, стр. 71). «Когато се казва, че богатството на дадена страна се равнява на два милиарда,. . . под това се разбира, че тази страна има *сред-*

ства, за да поддържа с тези два милиарда обръщението на стойности, които са 10, 20, 30 пъти по-големи от тази сума, или, което е все същото, че тя може да *произведе* тези стойности. Ето тези именно *средства за производство,* за които страната е задължена на парите, се наричат именно богатство» (стр. 22).

И тъй, Ферие различава *разменната* стойност, която имат парите, от *производителната сила* на парите. Дори независимо от това, че Ферие изобщо нарича средствата за производство богатство, не е било нищо по-лесно от това, да се приложи към всички капитали различаването, което той прави между *стойност* и *производителна сила* на парите.

Но Ферие отива още по-далеч, той изобщо защищава забранителната система с аргумента, че тя осигурява на нациите техните *средства за производство.*

«Тъй че забраните са полезни винаги, когато помагат на нациите да се снабдят със *средства* за задоволяване на потребностите. . . Аз сравнявам нация, която със свои наличнн пари закупува извън своята страна онези стоки, които може сама да си произведе, макар и не толкова доброкачествени, с такъв градинар, който, недоволен от плодовете, които бере в своята градина, започне да купува по-вкусни плодове от своите съседи, като им дава в замяна своите градинарски сечива» (стр. 288). «Външната търговия е изгодна винаги, когато е с тенденция да увеличава *производителните капитали.* Тя е неблагоприятна, когато вместо да увеличава капиталите, иска тяхното отчуждение» (стр. 395—396)!

ЗЕМЕДЕЛИЕ, ИНДУСТРИЯ, ТЪРГОВИЯ

«Трябва ли правителството да насърчава търговията и фабриките с предпочитание пред земеделието? Този въпрос е все още един от въпросите, по които правителствата и авторите не могат да дойдат до съгласие» (стр. 73).

«Успехите на индустрията и търговията са свързани с успехите на цивилизацията, с прогреса в изкуствата, в науката, в корабоплаването. Правителство, което не може да направи почти нищо за земеделието, може да направи почти всичко за индустрията. Ако нацията има навици или предпочитания, способни да задържат нейното развитие, правителството трябва да употреби всички свои средства, за да се бори с тях» (стр. 84).

«Истинското средство за насърчаване на земеделието е насърчаване на фабрично-заводската индустрия» (стр. 225). «Нейната сфера» (сферата на индустрията, под която г-н Ферие разбира фабрично-заводската индустрия) «не е ограничена нито от успехите ѝ, нито от средствата за нейното усъвършенстване. . . Нейната творческа мощ — всеобхватна, като въображението, като него намираща се в движение, и плодотворна — няма други граници, освен границите на самия човешки дух, от който тя получава всекидневно все нов блясък» (стр. 85).

«Истински източник на богатството за аграрно-индустриалната нация са *възпроизводството* и трудът. Тя е длъжна да влага своите капитали в аграрно-индустриални предприятия и да се грижи да превозва и продава своите собствени стоки, преди да може да се занимае с превоза и продажбата на стоки от други нации» (стр. 186). «Това увеличаване богатството на човека трябва да се приписва предимно на вътрешната търговия, която е съществувала много преди обмяната

между различни народи» (стр. 145). «Според самия Смит от два капитала, от които единият е вложен във вътрешната търговня, а другият — във външната, първият оказва на нндустрията на страната двадесет и четири пъти по-значителни поддръжки и поощрения» (стр. 145—146).

Но г-н Ферие поне разбира, че вътрешната търговия не може да съществува без външната (пак там [стр. 146]).

«Да допуснем, че няколко частни лица ще внесат от Англия 50 000 топа кадифе. От тази търговска операцня те ще спечелят много пари н ще пласират много лесно стоката си. Но с това те ще намалят родната индустрия и ще оставят без работа 10 000 работници» (стр. 170; сравни стр. 155—156).

Г-н Ферие, както и Лист, обръща внимание на разликата между индустриални и търговски градове и само консумиращи градове (стр. 91), но той поне е толкова честен, че се позовава едновременно на самия Смит. Той се позовава на така близкия до сърцето на Лист *Метуенски договор*[138] и отбелязва практичната предпазливост на Смит в неговите мисли относно този договор (стр. 159). Ние вече видяхме как неговото мнение, общо взето, почти буквално съвпада с мнението на Лист. Виж също *за търговията с вносни стоки, транспортирани от една страна в друга,* стр. 186 и на други места.

Разликата между Ферие и Лист е в това, че първият пише в защита на световноисторическото предприятие — континенталната система, а вторият — в защита на дребнавата, слабоумна буржоазия.

Читателят ще се съгласи, че целият г-н Лист in nuce* се съдържа в приведените цитати от книгата на Ферие. Ако към това се прибавят още и фразите, които той заема от по-нататъшното развитие на политическата икономия от времето на Ферие, то негов дял остава празното *идеализиране,* производителната сила на което се крие в думите, и [. . .]** лицемерието на стремящия се към господство немски буржоа.

Написано през март 1845 г.

За пръв път публикувано на руски език в списанието «Вопросы истории КПСС», кн. 12, 1971 г.

---

* — накратко, в най-сбит вид. *Ред.*

** Тук една дума в ръкописа е написана нечетливо. *Ред.*

К. МАРКС

*ПЛАН НА «БИБЛИОТЕКА НА НАЙ-ИЗТЪКНАТИ ЧУЖДЕСТРАННИ СОЦИАЛИСТИ»[139]

Морели	*Социален кръжок*[140]	*Бентам*
Мабли	*Ебер*	*Годвин*
Бабьоф	*Леру**	
Буонароти	*Льоклерк*	

Холбах — *Хелвеций*

Фурие — *Сен Симон*

Оуен
(Лаланд)[141]

Консидеран — *Произведения* на школата

«Producteur». «Globe»;

Кабе — *Дезами. Гей* и *х*

«Fraternité», l'égalitaire и т. н. l'humanitaire[142]

Прудон

Написано от К. Маркс между 7 и 17 март 1845 г.

За пръв път публикувано в Marx—Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 5, 1932

---

* Очевидно има се предвид Жак Ру. *Ред.*

К. МАРКС

*БЕЛЕЖКИ ИЗ БЕЛЕЖНИКА[143]

Божественият егоист в противоположност на егоистичния човек.

Заблуждението по време на революцията относно античната държава.

«Понятието» и *«субстанцията».*

Революцията = История на произхода на съвременната държава.

Написано от К. Маркс приблизително през април 1845 г.

За пръв път публикувано в Marx—Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 5, 1932

К. МАРКС

*ТЕЗИСИ ЗА ФОЙЕРБАХ[144]

(ТЕКСТ ОТ 1845 ГОДИНА)

1) КЪМ «ФОЙЕРБАХ»

1

Главният недостатък на целия досегашен материализъм (включително и на Фойербаховия) е, че той схваща предмета, действителността, сетивността само като на *обект* или *съзерцание,* а не като *чувствено-човешка сетивна дейност,* като *практика;* не субективно. Затова *дейната* страна се е развивала, в противоположност на материализма, абстрактно от идеализма, който естествено не познава действителната, сетивната дейност като такава. Фойербах иска да има работа със сетивни обекти, наистина различни от мисловните обекти: но не схваща самата човешка дейност като *предметна* дейност. Затова в «Същност на християнството» той разглежда само теоретичната дейност като истински човешка, а практиката се схваща и фиксира само в мръсно-търгашеска форма на нейното проявление.[145] Затова той не разбира значението на «революционната», на «практическо-критическата» дейност.

2

Въпросът, дали човешкото мислене притежава предметна истинност, не е въпрос на теорията, а *практически* въпрос. В практиката човек трябва да докаже истинността, т. е. действителността и мощта на своето мислене, неговата принадлежност към този свят. Спорът за действителността или недействителността на мисленето, което е изолирано от практиката, е чисто *схоластичен* въпрос.

3

Материалистическото учение за изменение на обстоятелствата и възпитанието забравя, че обстоятелствата се изменят от хората, че и самият възпитател трябва да бъде възпитан. Затова то трябва да разделя обществото на две части, едната от които стои над обществото.

Съвпадението на промяната на обстоятелствата и на човешката дейност, или на самоизменението, може да бъде разглеждано и рационално разбирано само като *революционна практика.*

4

Фойербах изхожда от факта на религиозното самоотчуждение, от раздвояването на света на религиозен и земен. Неговата задача се състои в това, да сведе религиозния свят до неговата земна основа. Но фактът, че земната основа се откъсва от самата себе си и си утвърждава самостоятелно царство в облаците, може да бъде обяснен само със саморазкъсаността и самопротиворечивостта на тази земна основа. Следователно последната трябва не само да бъде разбрана в самата себе си в своето противоречие, но и практически да бъде революционизирана. Следователно, след като например в земното семейство е разкрита тайната на светото семейство, самото земно семейство трябва да бъде унищожено теоретически и практически.

5

Недоволен от *абстрактното мислене,* Фойербах се стреми към *съзерцанието;* но той схваща сетивността не като *практическа* човешки-сетивна дейност.

6

Фойербах свежда религиозната същност до *човешката* същност. Но човешката същност не е абстракция, присъща на отделния индивид. В своята действителност тя е ensemble* на всички обществени отношения.

Затова Фойербах, който не се занимава с критика на тази действителна същност, е принуден:

1) да се абстрахира от историческия развой, да разглежда религиозното чувство (das Gemüt) обособено и да предпоставя абстрактен — *изолиран* — човешки индивид;

* Маркс е употребил думата на френски. *Бълг. ред.*

2) затова същността може да се схваща само като «род», като вътрешна, няма всеобщност, която свързва множеството индивиди с *природни* връзки.

7

Затова Фойербах не вижда, че самото «религиозно чувство» е *обществен продукт* и че абстрактният индивид, който той анализира, принадлежи на определена форма на обществото.

8

Всеки обществен живот по своята същност е *практически*. Всички мистерии, които водят теорията към мистицизъм, намират своето рационално разрешение в човешката практика и в разбирането на тази практика.

9

Най-многото, което постига съзерцателният материализъм, т. е. материализмът, който разбира сетивността не като практическа дейност, е съзерцанието на отделните индивиди и на гражданското общество.

10

Становището на стария материализъм е гражданското общество, становището на новия материализъм е човешкото общество или общественото човечество.

11

Философите само по различен начин са *обяснявали* света, но задачата се състои в това, той да бъде *изменен*.

Написано от К. Маркс
през пролетта на 1845 г.

Този вариант е публикуван за пръв път
в 1924 г. на немски език
в «Marx — Engels Archiv, Bd. I
и на руски език в изданието
«Архив К. Маркса и Ф. Энгельса».
Книга первая

К. МАРКС

*ТЕЗИСИ ЗА ФОЙЕРБАХ

МАРКС ЗА ФОЙЕРБАХ*

1

Главният недостатък на целия досегашен материализъм — включително и на Фойербаховия — е, че той схваща предмета, действителността, сетивността само като *обект* или *съзерцание,* а не като *човешка сетивна дейност,* като *практика,* не субективно. Затова стана тъй, че *дейната* страна, в противоположност на материализма, бе развита от идеализма — но само абстрактно, тъй като идеализмът, разбира се, не познава действителна, сетивна дейност като такава! Фойербах иска да има работа със сетивни обекти, действително различаващи се от мисловните обекти: но не схваща самата човешка дейност като *предметна* дейност. Затова в «Същност на християнството» той разглежда само теоретичната дейност като истински човешка, а практиката се схваща и фиксира само в мръсно търгашеската форма на нейното проявление[145]. Затова той не разбира значението на «революционната», на практическо-критическата дейност.

2

Въпросът, дали човешкото мислене притежава предметна истинност, не е въпрос на теорията, а е *практически* въпрос. В практиката човек трябва да докаже истинността, т. е. действителността и мощта на своето мислене, неговата принадлежност към този свят. Спорът за действителността или недействителността на мисленето, което се изолира от практиката, е чисто *схоластичен* въпрос.

* Вариант, публикуван от Енгелс в 1888 г. *Ред.*

3

Материалистическото учение — че хората са продукти на обстоятелствата и на възпитанието, че следователно изменените хора са продукти на други обстоятелства и на изменено възпитание — забравя, че именно хората променят обстоятелствата и че трябва да се възпитава и самият възпитател. Затова то по необходимост стига дотам, че разделя обществото на две части, едната от които стои над обществото (например у Робърт Оуен).

Съвпадението на промяната на обстоятелствата и на човешката дейност може да бъде разглеждано и рационално разбрано само като революционна практика.

4

Фойербах изхожда от факта на религиозното самоотчуждение, от раздвояването на света на религиозен, въображаем свят и на действителен свят. Неговата задача се състои в това, да сведе религиозния свят до неговата земна основа. Той не забелязва, че след като бъде изпълнена тази задача, все ще остава да бъде извършено найглавното. А именно: фактът, че земната основа се откъсва от самата себе си и се пренася в облаците като самостоятелно царство, може да бъде обяснен само със саморазкъсаността и самопротиворечивостта на тази земна основа. Следователно последната трябва най-напред да бъде разбрана в нейната противоречивост, а след това практически революционизирана чрез отстраняване на това противоречие. Така че например, след като в земното семейство е разкрита тайната на светото семейство, самото земно семейство трябва да бъде подложено на теоретична критика и практически революционно преобразувана.

5

Недоволен от *абстрактното мислене,* Фойербах апелира към *сетивното съзерцание;* но той схваща сетивността не като практическа, човешки-сетивна дейност.

6

Фойербах свежда религиозната същност до човешка същност. Но човешката същност не е абстракция, присъща на отделния индивид. В своята действителност тя е ensemble* на всички обществени отношения.

* Маркс е употребил думата на френски. *Бълг. ред.*

Затова Фойербах, който не се занимава с критика на тази действителна същност, е принуден:

1) да се абстрахира от хода на историята, да разглежда религиозното чувство (Gemüt) обособено и да предпоставя абстрактен — *изолиран* — човешки индивид;

2) затова той схваща човешката същност само като «род», като вътрешна, няма всеобщност, която свързва множеството индивиди само с *природни* връзки.

7

Затова Фойербах не вижда, че самото религиозно чувство е *обществен продукт* и че абстрактният индивид, който той анализира, в действителност принадлежи на определена обществена форма.

8

Общественият живот по своята същност е *практически*. Всички мистерии, които водят теорията към мистицизъм, намират своето рационално разрешение в човешката практика и в разбирането на тази практика.

9

Най-многото, което може да постигне *съзерцателният* материализъм, т. е. материализмът, който разбира сетивността не като практическа дейност, е да съзерцава отделните индивиди в «гражданското общество».

10

Становището на стария материализъм е *«гражданското»* общество; становището на новия материализъм е *човешкото* общество, или обобщественото човечество.

11

Философите само по различен начин са *обяснявали* света, но задачата се състои в това, той да бъде *изменен*.

Написано от К. Маркс през пролетта на 1845 г.

За пръв път публикувано от Енгелс като приложение към книгата: F. Engels. «Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie». Stuttgart, 1888

Das

Westphälische Dampfboot.

Eine Monatsschrift.

Redigirt

von

Dr. Otto Lüning.

Zweiter Jahrgang.

Bielefeld, 1846.

Verlag von A. Helmich. — Druck von J. D. Küster, Witwe.

Корица на списание «Das Westphälische Dampfboot», в което е публикувана статията на Ф. Енгелс «Допълнение към характеристиката на положението на работническата класа в Англия»

Ф. ЕНГЕЛС

ДОПЪЛНЕНИЕ КЪМ ХАРАКТЕРИСТИКАТА НА ПОЛОЖЕНИЕТО НА РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА В АНГЛИЯ[146]

I. ЕДНА ОТ АНГЛИЙСКИТЕ СТАЧКИ

В книгата си, посветена на посочения по-горе предмет, аз нямах възможност да приведа фактически доказателства по отделните точки. За да не направя книгата много дебела и неудобна за четене, трябваше да сметна твърденията си за достатъчно обосновани, ако ги потвърдя с данни от официалните документи, от произведения на незаинтересовани автори или от съчинения на привърженици на онези партии, против интересите на които аз излизах. Това беше достатъчно, за да ме предпази от възражения в онези случаи, когато се основавах не на собствени наблюдения при подробното описание на конкретни случаи из живота. Но това не беше достатъчно, за да породи у читателя онази непоколебима увереност, която може да бъде създадена само с ярки неопровержими *факти* и не може да бъде извикана — особено в епоха, доведена от безкрайната «мъдрост на отците» до скептицизъм — само с голи разсъждения, на каквито и авторитети да се осланяха тези разсъждения. Когато работата се свежда до важни изводи, когато въз основа на фактите се явяват общи принципи, когато се налага да бъде описано положението не на отделни малки групи от народа, а взаимоотношенията на цели класи — тогава фактите са особено необходими. В книгата си аз не можах да ги приведа навсякъде поради посочените по-горе причини. Сега ще запълня тук този неизбежен пропуск, като съобщавам от време на време факти, почерпани от източници, които имам на свое разположение. За да докажа същевременно, че моето описание си остава вярно и сега още, ще приведа само такива факти, които са станали след моето отпътуване от Англия миналата година и са ми станали известни едва след отпечатването на книгата ми.

Читателите на моята книга ще си спомнят, че в нея аз съм обърнал внимание главно на описание на взаимоотношенията между

буржоазията и пролетариата и на неизбежността от борба между тези две класи; особено важно беше за мен да докажа пълната правомерност на тази борба на пролетариата и да противопоставя на общите красиви фрази на английската буржоазия нейните гнусни деяния. Моята книга, от първата до последната страница, е обвинителен акт срещу английската буржоазия. Сега ще представя още няколко убедителни доказателства. Впрочем аз вече достатъчно излях гнева си върху тези английски буржоа и в допълнителните си бележки вече нямам намерение да излизам повече извън себе си и ще се постарая, доколкото това е по силите ми, да запазя душевно равновесие.

Първият, с когото се срещаме, е почтеният гражданин и порядъчен баща на семейство — един наш стар познайник, или по-точно двама наши стари познайници. Господата *Полинг* и *Хенфри* още в 1843 г. — бог знае за кой път — са имали сблъсквания със своите работници, които — без оглед на каквито и да е доводи — не желаели да се откажат от своите искания: да получават за допълнителен труд допълнителна заплата — и прекратили работата. Господата Полинг и Хенфри — големи строителни предприемачи, в чиито строежи били заангажирани много работници за правене и печене на тухли, много дърводелци и др. п., наели други работници; това предизвикало конфликт, който прелял в края на краищата в истинско кръвопролитно сражение с употреба на пушки и тояги в тухларната фабрика на Полинг и Хенфри и завършил, както за това може по-подробно да се прочете в моята книга, със заточение на половин дузина работници на Вандименовата земя[147]. Но на господата Полинг и Хенфри неизбежно им е нужно да влизат ежегодно в конфликт със своите работници, иначе те не могат да бъдат спокойни, и ето че през октомври 1844 г. пак започнали с тях спорове. Но този път предприемачите-филантропи намислили да облагодетелствуват именно дърводелците. От незапомнени времена дърводелците от Манчестър и неговата околност имали обичай да не «запалват лампа» от Сретение* до 17 ноември, т. е. в дългите дни да работят от 6 часа сутринта до 6 часа вечерта, а когато денят започне да намалява, да започват работа от зори и да работят до здрач. От 17 ноември вече запалвали лампа и работели пълно време. Полинг и Хенфри отдавна били недоволни от този «варварски» обичай и решили с газово осветление да сложат край на тази отживелица от «тъмните времена»; ето защо, когато една вечер дърводелците не могли вече нищо да виждат още преди 6 часа, оставили инструментите и започнали да се обличат, майсторът запалил газовата лампа и им заявил, че те са

* — 2 февруари по стар стил. *Ред.*

длъжни да продължат да работят до 6 часа. Дърводелците, на които това не допаднало, свикали общо събрание на работниците от своята професия. Много учуденият г-н Полинг запитал работниците си какво е причинило тяхното недоволство и ги подтикнало да свикат събрание. Някои от работниците се обадили, че не те непосредствено, а ръководството на занаятчийския съюз е свикало събранието. На това г-н Полинг отговорил, че той няма работа със съюза, но че е готов да им предложи следното: ако работниците се съгласят да запалват лампа, в събота ще ги пуща три часа по-рано от определеното време и освен това — о великодушие! — ще им разреши да работят всеки ден четвърт час над определеното време, за което те ще получават специална заплата! Но заради това пък те ще трябва да работят половин час повече, когато всички други работилници започнат да палят лампа! Работниците обмислили това предложение и пресметнали, че по такъв начин господата Полинг и Хенфри за времето на късите дни ще спечелват всекидневно по цял час, а на всеки работник ще се падне да отработва допълнително общо 92 часа, т. е. 9 $^{1}/_{4}$ дни, без да получава за това нито пфениг, и че от работната заплата на всички заети във фирмата работници господа предприемачите ще получават за зимните месеци 400 ф. ст. (2100 талера) икономии. И така, работниците провели набелязаното събрание и разяснили на своите другари по професия, че ако някоя от фирмите успее да осъществи този план, нейния пример ще последват и други, в резултат от което ще стане общо косвено намаление на работната заплата, което ще струва на дърводелците от техния окръг приблизително 4000 ф. ст. всяка година. Затова било решено всички работещи при Полинг и Хенфри дърводелци да подадат идния понеделник заявление за своето намерение да напуснат работата след три месеца и ако собствениците продължат да упорствуват, да прекратят работата след изтичането на този срок. В замяна на това пък занаятчийският съюз обещал — в случай на възможна безработица — да ги поддържат чрез общо събиране на средства.

В понеделник, на 14 октомври, работниците дошли да подадат заявлението си, на което им отговорили, че те могат да напуснат още в момента, което те, разбира се, и направили. Същата вечер се състояло второ събрание на всички строителни работници, на което работниците, заети в различни области на строителните работи, обещали да окажат подкрепа на безработните. В сряда и четвъртък всички дърводелци от околността, които работели при Полинг и Хенфри, също прекратили работата, и по такъв начин *стачката* се разгърнала напълно.

Оказали се тъй внезапно в затруднение, строителните предприемачи незабавно разпратили свои хора на всички страни, дори

в Шотландия, да наемат работници, тъй като в цялата околност не могло да се намери нито един човек, който да се съгласи да постъпи на работа при тях. След няколко дни от Стафърдшър дошли тринадесет човека. Но когато на стачниците се представил случай да поговорят с тях и обяснят поради какви разногласия и по какви причини е прекратена работата, някои от новодошлите се отказали да продължат работата. Против това собствениците си имали практическо средство: опърничавите работници заедно с техния «съблазнител» извикали пред мировия съдия — г-н *Даниел Мод*. Но преди да отидем там заедно с тях, длъжни сме първо да представим в съответна светлина добродетелите на г-н Даниел Мод.

Г-н Даниел Мод е манчестърски «stipendiary magistrate», или щатен мирови съдия. Обикновено английските мирови съдии се назначават от правителството из средата на богатите буржоа и земевладелци, а понякога и измежду свещениците. Но тъй като тези «Догбъри»[148] нищо не разбират от закони, те допускат най-груби грешки, срамят буржоазията и ѝ навреждат: дори пред работника, ако го защищава способен адвокат, те често се объркват и при произнасяне на присъдата или пренебрегват законните форми, което води до успешен изход при обжалването, или са принудени да се съгласят с оправдателна присъда. А освен това богатите фабриканти от големите градове и индустриалните области съвсем нямат време всеки ден да скучаят в съда и предпочитат да си поставят заместници. Ето защо в такива градове, по тяхна молба, в повечето случаи назначават платени мирови съдии, вещи юристи, които умеят да използват в интерес на буржоазията всички тънкости и формалности на английското право и внасят в него в случай на нужда допълнения и поправки. Как те се държат в такива случаи, ще видим от следния пример.

Г-н Даниел Мод бил един от тримата либерални мирови съдии, каквито били назначени в голямо количество при правителството на вигите. От всичките му подвизи в Манчестърския градски съд и извън него ще споменем два. Когато в 1842 г. фабрикантите успели да провокират работниците от Южен Ланкашър за вдигане на въстание, което и избухнало в началото на август в Стейлибридж и Аштън, около 10 000 работници начело с чартиста *Ричард Полинг* на 9 август се отправили оттам за Манчестър,

> «за да влязат в преговори с фабрикантите от манчестърската борса, а също и да видят как стоят работите на местния пазар»[149].

При влизането им в града ги посрещнал г-н Даниел Мод с цялата достопочтена полиция, с отряд кавалерия и рота стрелци. Но това било само проформа, тъй като фабрикантите и либералите имали интерес въстанието да се разпространи и да доведе до отме-

няване на житните закони[135]. Г-н Даниел Мод бил напълно солидарен по този пункт със своите почтени колеги; той влязъл в преговори с работниците и им разрешил да влязат в града, при условие че те ще «спазват спокойствие» и ще минат по определен маршрут. Той разбирал много добре, че въстаналите няма да изпълнят това условие, а всъщност и не го искал: като прояви известна енергия, той може да смаже в зародиш провокираното въстание, но в такъв случай той ще действува не в интерес на своите приятели, които искали отменяване на житните закони, а в интерес на г-н *Пил;* затова наредил да изтеглят войската и пуснал работниците в града, където те незабавно спрели работата във всички фабрики. Но когато въстанието взело решителен характер, насочен *против* либералната буржоазия, и напълно игнорирало «адските житни закони», г-н Даниел Мод си спомнил за своя съдийски сан, започнал да арестува работниците по цели групи от по десетина души и безпощадно да ги хвърля в затвора поради «нарушаване на спокойствието»; по такъв начин найнапред предизвиквал нарушаване на спокойствието, а след това наказвал заради него.

А ето и другата характерна черта от кариерата на този манчестърски Соломон. След като Лигата против житните закони се оказвала не един път публично победена, тя започнала да организира в Манчестър закрити събрания, участието в които се разрешавало само с билети, обаче резолюциите и петициите на тези закрити събрания се представяли на широката публика като решения на публични събрания, като израз на «общественото мнение» на Манчестър. За да се сложи край на това фалшиво самохвалство на либералните фабриканти, трима или четирма чартисти — между които и моят добър приятел *Джеймз Лич* — се снабдили с билети и отишли на едно от тези събрания. Когато г-н *Кобден* се надигнал, за да вземе думата, Джеймз Лич запитал председателя на събранието дали събранието е публично. Вместо отговор председателят извикал полиция и заповядал да арестуват незабавно Лич! Същия въпрос повторил вторият чартист, а след него третият, четвъртият — и всички били пипнати от «суровите раци» (полицаите), мнозина от които стоели пред вратите, и ги откарали в кметството. На другия ден сутринта те били изправени пред г-н Даниел Мод, който вече бил осведомен за всичко. Обвинили ги в нарушаване реда на събранието, едва им позволили да произнесат няколко думи, а след това ги заставили да изслушат тържествената реч на г-н Даниел Мод, който заявил, че ги познава, че те са политически несретници и се занимават само с това да правят скандали на всички събрания, да безпокоят порядъчните, солидни хора и че на това трябва да се сложи край. Г-н Даниел Мод знаел много добре, че няма право да ги осъди

на истинско наказание, затова ги осъдил този път да заплатят съдебните разноски.

Ето пред този г-н *Даниел Мод,* буржоазните добродетели на когото току-що обрисувахме, се изправили непокорните работници на *Полинг* и *Хенфри*. Но те предвидливо са довели със себе си и адвокат. Пръв се изправил пред съдията новодошлият работник от Стафърдшър, който отказал да работи там, където други, с цел за самозащита, прекратили работата. Господата Полинг и Хенфри имали в ръцете си писменото задължение на дошлите от Стафърдшър работници*, което и представили на мировия съдия. Защитникът на работниците обърнал внимание, че това споразумение е подписано в неделя — следователно то е невалидно. Г-н Даниел Мод с достойнство се съгласил, че «деловите договори», сключени в неделен ден, са невалидни, но той, тъй де, не можел да повярва, че господата Полинг и Хенфри са сметнали тази хартия за «делови договор»! Затова разяснил на злочестника-работник — без да го пита «смята» ли той този документ за «делови договор», — че той или трябва да продължи работата, или да стърчи три месеца в дранголника. О, манчестърски Соломон! — След като свършили с този, господата Полинг и Хенфри минали към друг обвиняем. Казвал се *Салмон;* той бил един от старите работници на фирмата, които спрели да работят. Обвинявали го в това, че заплашвал новите работници, като ги подстрекавал да прекратят също работата. Свидетелят — един от новодошлите — заявил, че Салмон го хванал за ръката и говорил с него. Г-н Даниел Мод запитал, дали обвиняемият не е прибягнал до заплахи и не е ли употребил насилие? Не, отговорил свидетелят. — Г-н Даниел Мод, зарадван от случая, че ще блесне със своето безпристрастие — след като изпълнил вече задълженията си по отношение на буржоазията, — обявил, че обвиняемия няма за какво да го инкриминират. Тъй че той имал пълно право да се разхожда по улиците и да разговаря с други хора, докато не бъде изобличен в някакви заплахи с думи и действия — затова го обявяват за невинен. Но господата Полинг и Хенфри получили все пак удовлетворение от това, че вместо да им се заплатят съдебните разноски, Салмон трябвало да прекара една нощ под арест — а това вече значело не-

---

* Съдържанието на този договор било следното: работникът се задължава да работи *шест месеца* за Полинг и Хенфри и да се *задоволи* със заплата, *каквато те му определят*. Но Полинг и Хенфри не били задължени да го държат на работа шест месеца и моглн да го уволнят *по всяко време,* като го предупредят една седмица преди това. Полинг и Хенфри наистина заплатили пътиите му разноски от Стафърдшър до Манчестър, но при условие, че те ще бъдат възстановени със седмични удръжки по 2 шилинга (20 сребърни гроша) от неговата работна заплата! — Как ви се нрави такъв изумителен договор?

що. Впрочем радостта на Салмон не продължила много. Освободен в четвъртък, 31 октомври, той вече във вторник, 5 ноември, отново се изправил пред г-н Даниел Мод по обвинение, че е нападнал на улицата господата Полинг и Хенфри. Същия четвъртък, когато Салмон бил оправдан, в Манчестър пристигнала група шотландци, които заблудили под фалшиви предлози, че с раздорите било свършено, Полинг и Хенфри не могат да намерят в своята околност достатъчен брой работници за изпълнение на по-големи договори и т. н. В петък при пристигналата група шотландци се явили няколко шотландски дърводелци, които отдавна работели в Манчестър и възнамерявали да разяснят на своите земляци причините за стачката. Голяма тълпа техни другари по професия — около 400 души — се събрала при хана, в който се били настанили шотландците. Но те били държани там под ключ, като един от майсторите бил поставен пред вратите за часови. След известно време се появили господата Полинг и Хенфри, пожелали лично да заведат своите нови работници до работилниците. Когато всички излезли на улицата, събралите се там работници започнали да уговарят шотландците да не се съгласяват да работят в нарушаване правилата на занаята, приети в Манчестър, и да не позорят по такъв начин своите земляци. Двама от шотландците наистина поизостанали малко и г-н Полинг лично се затичал към тях, за да ги повлекат напред. Тълпата се държала спокойно, само че възпирала бързото придвижване на шествието и произвола шотландците да не се намесват в чужди работи, да се върнат по домовете си и т. н. Това, накрая, ядосало г-н Хенфри; той забелязал в тълпата някои свои стари работници и сред тях и Салмон; за да сложат край на тази история, той го хванал за едната ръка, г-н Полинг — за другата, и двамата с пълен глас започнали да викат полицията. Дошъл полицейският комисар и попитал в какво обвиняват човека? Този въпрос поставил двамата съдружници в доста затруднено положение; но, казали те, «ние познаваме този човек». О, отговорил комисарят, това е достатъчно, а засега можем да го пуснем. Господата Полинг и Хенфри, принудени да представят какво да е обвинение срещу Салмон, си блъскали главите над това няколко дни, докато, накрая, по съвета на своя адвокат, те се спрели на споменатото по-горе обвинение. Когато били разпитани всички свидетели, които дали показания против Салмон, неочаквано се вдигнал в защита на обвиняемия *У. П. Робъртс,* «генералният пълномощник на въглекопачите», страшилището на всички мирови съдии, и запитал, може ли да доведе свои свидетели, тъй като против Салмон не е предявил никакво обвинение? Г-н Даниел Мод му разрешил да разпита свидетелите, които дали показания, че Салмон се държал спокойно до момента, когато г-н Хенфри го хванал за ръ-

ката. Когато завършили всичките речи pro и contra*, Даниел Мод заявил, че присъдата ще обяви в събота. Очевидно присъствието на генералния пълномощник Робъртс го заставило дважди да помисли, преди да се изкаже.

В събота Полинг и Хенфри отправили против трима свои стари работници — *Салмон, Скот* и *Мелор* — покрай предишното още едно, *углавно*, обвинение в заговор и заплашване. Те възнамерявали да нанесат по такъв начин смъртен удар на занаятчийския съюз, а за да се предпазят от страшния Робъртс, извикали от Лондон известния юрист г-н *Монк*. Г-н Монк представил за свидетел един от наетите неотдавна шотландци, *Гибсън*, който още миналия вторник се явил като свидетел против Салмон. Гибсън заявил, че в петък, 1 ноември, когато с другари излязъл от хана, обкръжила ги тълпа хора, които ги влачели и тласкали на различни страни, и че тези трима обвиняеми били сред тълпата. Сега Робъртс започнал да разпитва този свидетел; той уредил очна ставка на Гибсън с работник и запитал не е ли говорил той, Гибсън, снощи с този работник, че миналия вторник той при своите показания *не знаел, че го разпитвали под клетва* и че той изобщо не знаел как сега да се държи пред съда и какво да говори. Гибсън отговорил, че не познава този човек, с него снощи били двама, но тъй като било тъмно, той не може да каже дали този човек е единият от тях; възможно е *той и да е говорил нещо подобно,* защото формата на клетвата в Шотландия е различна от тази в Англия, макар че той не я помни съвсем точно. Сега се надигнал г-н Монк и заявил, че г-н Робъртс няма право да задава подобни въпроси; на това г-н Робъртс възразил, че такъв упрек е напълно уместен, когато се налага да се защищава лошо дело, но че той има право да задава всякакви въпроси не само къде се е родил свидетелят, но и къде се е намирал той оттогава всеки ден и какво е ял всеки ден. Г-н Даниел Мод потвърдил, че г-н Робъртс има право на това, но му дал бащински съвет да се придържа по възможност по-близо до делото. След като г-н Робъртс установил на основание на показанията на самия свидетел, че той действително е започнал да работи при Полинг и Хенфри едва на следващия ден след инкриминиране на събитието, т. е. на 2 ноември, той го освободил. Тогава излязъл като свидетел самият г-н Хенфри и разказал за инцидента същото, което говорил и Гибсън. В отговор на това г-н Робъртс му задал въпроса: не се ли домогвате Вие до несправедливо предимство пред вашите конкуренти? Г-н Монк отново възразил срещу подобни въпроси. Добре, казал Робъртс, аз ще ги формулирам по-точно. Известно ли Ви е, г-н Хенфри, че работните часове на дърводелците се регулират в Манчестър от определени правила?

* — за и против. *Ред.*

Г-н Хенфри: Не ме интересуват тези правила, аз имам право да си установя собствени правила.

Г-н Робъртс: Напълно вярно. Но, г-н Хенфри, кажете под клетва, не изисквате ли Вие от своите работници по-продължително работно време, отколкото другите строителни предприемачи и собственици на дърводелски работилници?

Г-н Хенфри: Да.

Г-н Робъртс: Колко часа примерно?

Г-н Хенфри не знаел това съвсем точно, но извадил своя бележник, за да направи нужното пресмятане.

Г-н Даниел Мод: Няма защо да се занимавате с дълги пресмятания, кажете ни само приблизително колко часа прави това?

Г-н Хенфри: Приблизително по един час сутрин и по един час вечер в продължение на шест седмици до времето, когато обикновено започват да палят лампа, и толкова часа в продължение на шест седмици след деня, когато обикновено спират да палят лампа.

Г-н Даниел Мод: Това прави следователно 72 часа до времето, когато започват да палят лампа, и 72 часа след това, т. е. 144 часа, които всеки работник е длъжен да работи в повече в продължение на 12 седмици?

Г-н Хенфри: Да.

Това изявление предизвикало силно недоволство сред публиката. Г-н Монк злобно погледнал г-н Хенфри, а г-н Хенфри пък смутено своя адвокат; г-н Полинг започнал да дърпа г-н Хенфри за редингота, но вече било късно. Г-н Даниел Мод, като видял, че този път му се налага да изиграе ролята на безпристрастен съдия, приел за сведение това признание и го обявил гласно.

След като били разпитани още двама второстепенни свидетели, г-н Монк заявил, че с това се изчерпват неговите материали против обвиняемите.

Тогава г-н Даниел Мод казал, че обвиняващата страна не е представила основания за обвинение на подсъдимите в углавно престъпление, тъй като не е доказала, че шотландците, заплашвани, са били приети на работа при Полинг и Хенфри преди първи ноември, тъй като не бил представен нито договор за наема, нито пък каквото и да било друго потвърждение за това, че хората са започнали да работят преди *втори* ноември, докато пък жалбата е била подадена на *първи* ноември; в този ден следователно шотландците още не били наети на работа при Полинг и Хенфри и обвиняемите са имали право да ги задържат с всички законни средства от постъпване на работа при Полинг и Хенфри. — На това г-н Монк отговорил, че тъжителите са били наети на работа от момента, когато напуснали Шотландия и се качили на парахода. Г-н Даниел Мод обърнал вни-

мание, че те изобщо твърдели, че такъв договор за наемане на работа бил сключен, но такъв документ не бил представен. Г-н Монк отговорил, че този документ се намира в Шотландия и той моли г-н Мод да спре делото, докато представят документа тук. Тук се намесил Робъртс, като казал, че това било за него нещо ново. Вече било обявено, че материалите по обвинението са изчерпани, а тъжителят въпреки това иска да се отложи делото до представянето на нови документи. Робъртс настоява да продължи разглеждането на делото. Г-н Даниел Мод обявил и едното, и другото за излишно, тъй като няма обосновано обвинение, след което обвиняемите били освободени.

В това време и работниците не стоели със скръстени ръце. Всяка седмица те уреждали събрания в помещението на съюза на дърводелците или в салона на социалистите, обръщали се за подкрепа към различни занаятчийски съюзи, които щедро се отзовавали на тези призиви, продължавали да оповестяват навсякъде за действията на Полинг и Хенфри и, накрая, изпратили по всички краища делегати, за да разяснят навсякъде, където Полинг и Хенфри набирали работници, на своите другари по професия причината за това набиране на работници и по такъв начин да ги възпрат от постъпване на работа в тази фирма. Вече няколко седмици след започването на стачката седем делегати били в обиколка. Обяви, окачени по ъгловите сгради на улиците из всички големи градове на страната, предупреждавали безработните дърводелци относно случая Полинг и Хенфри. На 9 ноември няколко завърнали се делегати представили отчет за своята мисия. Единият от тях, на име *Джонсън,* който бил в Шотландия, разказал, че агент на Полинг и Хенфри вече бил наел тридесет работници в Единбърг; но щом като само узнали от него за истинското положение на нещата, те заявили, че по-скоро ще умрат от глад, отколкото да се отправят при такива обстоятелства за Манчестър. Другият делегат бил в Ливърпул и наблюдавал пристигащите параходи; не дошъл нито един човек и той нямало какво да прави. Третият обходил Чешър, но където и да ходил, и за него също тъй нямало какво да прави, тъй като «Northern Star», вестникът на работниците, бил оповестил навсякъде за действителното положение на нещата и отклонил всякакво желание у хората да отидат в Манчестър; в един град — в Маклесфийлд — дърводелците били пуснали вече подписка за събиране на средства за оказване помощ на стачниците и обещали, в случай на нужда, да внесат за тях допълнително още по 1 шилинг от всеки човек. Делегатът подтикнал другарите по професия от други места да пуснат също така подписка за събиране на средства.

За да предоставят още един път възможност на господата Полинг и Хенфри да се договорят с работниците, в понеделник, 18 ноември,

в помещението на съюза на дърводелцнте се събрали работниците от всички професии заети в строителството, избрали делегация, която да предаде на тези господа писмен адрес-предложение, и се отправили като процесия със знамена и емблеми към помещението на фирмата Полинг и Хенфри. Напред вървяла делегацията, след нея комитетът за организация на стачката, а после дърводелците, формувачите и изпичащите тухлите, надничарите, зидарите, бичкиджиите, стъкларите, мазачите, бояджиите, група музиканти, каменоделците, мебелистите. Те минали покрай хотела, където бил отседнал техният генерален пълномощник Робъртс, и го поздравили с мощно «ура». Като се приближили до помещението на фирмата, делегацията излязла от редиците, а шествието продължило по-нататък, за да се проведе публично събрание в парка Стивънсън. Делегацията била пресрещната от полицията, която преди да пропусне делегатите да минат, поискала техните имена и адреси. Когато те влезли в кантората, съдружниците, господата *Шарпс* и *Полинг,* им заявили, че няма да приемат никакъв писмен адрес-предложение от тълпа, която била събрана изключително с цел за заплашвания. Делегацията отхвърлила това подозрение, основавайки се на това, че шествието дори не се е и спирало, а веднага продължило по-нататък. В това време, докато шествието, в което участвували около 5000 души, продължавало своя път, делегацията, накрая, била допусната и въведена в стаята в присъствието на началника на полицията, на един офицер и на трима кореспонденти на вестници. Г-н Шарпс, съдружник на Полинг и Хенфри, самоволно заел председателското място, като при това обърнал внимание, че делегацията трябва да е внимателна в своите изказвания, защото всичко казано ще бъде съответно протоколирано и при случай може да бъде използвано пред съда против нея. — След това делегатите били запитани от какво се оплакват и т. н.; казали им, че на работниците ще бъде предоставена работа съгласно правилата, общоприети в Манчестър. Делегацията запитала дали доведените от Стафърдшър и Шотландия работници работят съгласно установените в Манчестър правила на занаята? — Не, последвал отговор, с тези хора ние имаме особена уговорка. — Следователно вашите работници отново ще получат работа, и то при обикновени условия? — О, ние няма да водим преговори с делегацията; но нека хората да дойдат и узнаят при какви условия възнамеряваме да им предоставим работа. — Г-н Шарпс добавил, че всички фирми, в които фигурира неговото име, винаги добре са се отнасяли към работниците и са заплащали най-голяма работна заплата. Делегацията отговорила, че ако той е участник във фирмата Полинг, Хенфри и К°, както те са чували, то тази фирма е оказвала силно противодействие при задоволяване на най-насъщни интереси на

работниците. — Към един от членовете на делегацията — изпичащ тухлите, бил отправен въпрос от какво се оплакват неговите другари по професия. — О, в дадения момент от нищо, но по-рано имахме достатъчно поводи за това*. — Ах, вие сте имали достатъчно поводи? — издевателски отговорил г-н Полинг и се възползвал от случая, за да изнесе дълга лекция за занаятчийските съюзи, за стачките и т. н. и за нищетата, до която довеждат те работниците. — На това един от членовете на делегацията отговорил, че работниците ни най-малко нямат намерение да позволяват да им се отнемат едно след друго всички техни права и например да ги заставят да отработват даром 144 часа ежегодно, както искат сега това от тях. — Г-н Шарпс отбелязал, че трябва също да се пресметне и загубата, понесена от участниците в шествието поради това, че те не са работили целия ден, разходите по стачката, загубата на работната си заплата и т. н. — На това един от делегатите отговорил: това засяга само нас и ние нямаме намерение да молим нито за грош от вашия джоб. След това делегацията се отдалечила и доложила за всичко на работниците, които се били събрали в помещението на съюза на дърводелците; при това станало ясно, че за участие в шествието се явили не само всички работници, работещи при Полинг и Хенфри в тази околност (те не били дърводелци и затова не стачкували), но че в същия ден прекратили работата и много от новодошлите шотландци. Един бояджия също заявил, че Полинг и Хенфри предявили към тях също такива несправедливи искания, както и към дърводелците, и че те са също с намерение да окажат съпротива. Било решено, че за да се ускори работата и съкрати срокът на борбата, са длъжни да обявят стачка всички работници от фирмата Полинг и Хенфри. Това било изпълнено. Следващата събота прекратили работата бояджиите, а в понеделника — джамджиите от строежа на новия театър, за построяването на който Полинг и Хенфри сключили договор, а от няколко дни вместо 200 души работели само двама зидари и четирима надничари. Прекратили работа и много от новодошлите работници.

Полинг, Хенфри и К° беснеели от ярост. Когато още трима от новодошлите работници прекратили работата, били замъкнати в петъка, 22 ноември, при г-н Даниел Мод. Предишните несполуки нищо не ги научили. Пръв се изправил пред съда някой си *Рид*, обвинен в нарушаване на договор; при това бил представен договор, подписан от обвиняемия в Дерби. Робъртс заел отново своето място, веднага обърнал внимание, че между договора и обвинението няма никаква връзка, че това са две напълно различни неща. Г-н Даниел

* Вж. по-горе — за кървавото сражение в тухларния завод на Полинг и Хенфри.

Мод схванал веднага това, тъй като това го казал страшният Робъртс, но му струвало доста труд да разтълкува това на защитника на противната страна. Накрая защитникът помолил за разрешение да измени обвинението и след известно време се явил с ново обвинение, което било още по-лошо от първото. Като се убедил, че и това няма да мине, той помолил за нова отсрочка и г-н Даниел Мод му дал срок за обмисляне до петък, 29 ноември*, т. е. цяла седмица. Дали този път той е постигнал своето, не мога да кажа, тъй като нямам тъкмо този брой от вестника, в който би трябвало да е публикувано решението. Междувременно Робъртс минал в настъпление и от своя страна призовал пред съда няколко новодошли работници и един от майсторите на Полинг и Хенфри за това, че нахлули в жилището на един от стачниците и оскърбили жена му; в други два случая били нападнати някои стачкуващи работници. Г-н Даниел Мод бил принуден, за негово съжаление, да осъди всички обвиняеми, но той се постарал да постъпи с тях по възможност по-меко, като изискал само да внесат залог като гаранция за по-добро държане в бъдеще.

Накрая, през последните дни на декември господата Полинг, Хенфри и К° успели да осъдят двама свои противници за нанасяне телесни повреди на един от техните работници. Но този път съдът не бил тъй снизходителен, той веднага осъдил работниците на един месец тъмничен затвор и залог като гаранция за по-добро държане след излизане от затвора.

От този момент нататък съобщенията за стачката стават оскъдни. На 18 януари тя била все още в пълния си разгар. По-късни сведения не открих[150]. Навярно е завършила, както и повечето от другите стачки; с течение на времето Полинг, Хенфри и К° си набрали достатъчно работници от отдалечени места и отделни изменници измежду стачниците; повечето от стачниците си намерили работа някъде другаде след по-дълга или по-кратка безработица и свързаната с нея оскъдица и утехата от съзнанието, че запазили своето достойнство и поддържали стабилността на работната заплата на своите другари. Що се отнася до спорните точки, Полинг, Хенфри и К° трябвало да се убедят, че няма да успеят напълно да ги осъществят, тъй като и за тях стачката била свързана с големи загуби; а след такава упорита борба другите предприемачи едва ли ще се опитат скоро да изменят старите правила на дърводелския занаят.

Брюксел

Написано от Ф. Енгелс
през втората половина на 1845 г.

Отпечатано в списание
«Das Westphälische Dampfboot»,
януари и февруари 1846 г.
Подпис: Ф. Енгелс

* В списанието очевидно грешка: 30 ноември. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

ВИЗИТА НА КРАЛИЦА ВИКТОРИЯ. — РАЗДОРИ МЕЖДУ «КРАЛСКИТЕ СЕМЕЙСТВА». — СВАДА НА ВИКА С НЕМСКАТА БУРЖОАЗИЯ. — ПРИСЪДА НАД ПАРИЖКИТЕ СТРОИТЕЛНИ ДЪРВОДЕЛЦИ[151]

Вашата дребничка кралица създала доста неприятности по време на своята визита в Прусия. С краля* тя се отнасяла толкова непочтително, че той с радост очаквал да се избави от нея, което и открито показал след нейното отпътуване. Буржоазията била също възмутена от нейното високомерно държане спрямо представителката «haute bourgeoisie»** на Кьолн. Дъщерята на кьолнския кмет поднесла на «нейно величество» чаша чай, но Вика не приела чашата, защото до чашата се докоснала ръката не на «знатна» особа (!). Тя взела само лъжичката, с която и пила на глътки чая, като се обърнала при това настрана и изявявайки явно подчертано пренебрежение към девойката. Горката девойка цялата треперела и не знаела да остане ли или да се измъкне. Тъй ѝ се пада; при цялата си ловкост тези кичещи се с богатство буржоа са — със своя култ към кралиците и кралете — в последна сметка същински *простаци* и като такива си заслужават подобно отношение. Вашата кралица проявила пренебрежението си толкова открито, че ги принудила, колкото и малко гордост да имат, да ѝ окажат някакво противодействие. Тя пожертвувала 3500 долара (500 фунта стерлинги) за строителния фонд на кьолнската катедрала, а оскърбените кьолнски буржоа свикали събрание, за да обсъдят как да ѝ върнат тези пари! Събранието било разпръснато от полицията и войската. Но, както съм слушал, те все още имат намерение да съберат тази сума с подписка и да изпратят парите в Англия или Ирландия, за да окажат помощ на вашите гладуващи бедняци. Надявам се, че това ще бъде направено. От Джон Бул са изтръгнати с изнудване достатъчно мно-

---

* — Фридрих-Вилхелм IV. *Ред.*

** — «на висшата буржоазия». *Ред.*

го пари в полза на кръвопийците — немските принцове, и ще е съвсем справедливо, ако немската буржоазия върне, макар и малко, на бедния, безсъвестно ограбения Джон. Явната непочтителност, която вашата кралица е проявила към нашия тъй мил крал и неговия двор, е произлязла, както узнах, от факта, че куцата пруска кралица* се отказала да се опре на ръката на принц Алберт и дала предпочитание на австрийския ерцхерцог Фридрих като на по-знатен по произход. Много забавно е да се наблюдават разприте между тези царствуващи особи и свадите на буржоазията с тях; и никой от тях обикновено не забелязва това движение, което назрява навсякъде долу, в низшите слоеве, и няма да забележат опасността дотогава, когато стане вече много късно.

В «Star»** все още не била публикувана присъдата, произнесена от парижкия трибунал по делото на стачкувалите дърводелци, към които било отправено обвинение за влизане в незаконна коалиция[152]. Венсан, ръководителят, бил осъден на три години, други двама — по на година, и още няколко души — изглежда, по на шест месеца (затвор). Въпреки това дърводелците все още не започват работа, или поне онези, господарите на които не направили отстъпки. Две трети от предприемачите се съгласили с исканията на работниците, но във връзка с споменатата по-горе присъда бичкиджиите (scieurs-á-long) и други строителни работници също прекратили работата. Това допринесло голяма полза.

Написано от Ф. Енгелс между 14 и 18 септември 1845 г.

Отпечатано във вестник «The Northern Star», бр. 410 от 20 септември 1845 г. с бележка на редакцията: «От нашия собствен кореспондент»

Оригиналът на английски

* — Елизабет. *Ред.*
** — «Northern Star». *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

«МЛАДА ГЕРМАНИЯ» В ШВЕЙЦАРИЯ[153]

ЗАГОВОР ПРОТИВ ЦЪРКВАТА И ДЪРЖАВАТА!

«Constitutionnel Neuchâtelois» публикува обширен, както изглежда, официален отчет за «голямия заговор на атеистите, получил разпространение по цяла Швейцария». Ние привеждаме следващите извадки от този отчет.

След като неотдавна беше разкрито комунистическото тайно дружество в кантона Ньошател, беше разкрита и друга по-опасна организация, разпространила своята мрежа по целия Швейцарски съюз и имаща за цел да провали с *помощта на атеизма* основните принципи на морала и да революционизира Германия по всякакъв начин, *включително с цареубийство*. Членовете на тази организация, известна под името «Млада Германия»[154] или *«Леманска конфедерация»*, били почти всички без изключение немски работници, а така също и няколко отдавнашни политически емигранти. На основание на сведения, получени в щаб-квартирата на заговорниците в Лозана, ръководителите на големия клуб в Шо де Фон били арестувани и била назначена следствена комисия, която разкрила следните факти. Това тайно дружество, съществуващо от 1838 г., се оглавява от господата Щандау и Дьолеке — преподаватели по немски език, В. Мар — редактор на техния вестник* и Хофман — аптекар. С това дружество били свързани, както изглежда, д-р Файн и д-р Раушенплат — немски емигранти; първият бил арестуван в Люцерн по обвинение в участие в неотдавнашната гражданска война**; вторият — в Щрасбург.

Уставът на тази организация съдържа следните точки: организацията по същество и по необходимост е тайна, нейната цел е политическата пропаганда. Всеки член на организацията е длъжен да остане в нейните редици до 40-годишна възраст, посвещавайки всичките си сили за постигане на нейните задачи, без да се спира пред каквито и да било жертви. Всеки член се задължава да унищожи всички писмени документи, които могат да доведат до следите на организацията или на нейните членове. В Швейцария е образуван център, който поддържа връзка с всички членове на организацията, които се завръщат в Германия, и ръководи цялата дейност. Никой не може да бъде приет за член на организацията, ако открито не се обяви за *атеист* и *революционер*.

* — «Blätter der Gegenwart für sociales Leben» *Ред.*
** Вж. настоящия том, с. 186—187. — *Ред.*

Благодарение на невероятната активност на членовете ѝ сред немските работници, които наброяват понастоящем в Швейцария около 25 000 души, това дружество успя да създаде филиални клубове в следните 26 града на Швейцария: Каруж, Нион, Рол, Обон, Морж, Лозана, Егъл, Веве, Ивердон, Мудон, Пайери, Шо де Фон, Флерие, Берн, Бил, Сеинт Имие, Порантрюи, Бургдорф, Кур, Цуг, Цюрих, Винтертур, Базел, Люцерн, Фрибург и Женева; освен това два клуба има във Франция — в Страсбург и Марсилия. Всеки шест месеца делегати на клубовете се събират в един от тези клубове и на него се възлагат функциите да ръководи общите работи през следващите шест месеца. Невероятната активност и наистина дяволските методи, които използват тези пропагандисти за привличане на немците, са действително страшни. Един от тези пропагандисти пише от Цюрих до центъра:

«Ние сме принудени да сме извънредно много предпазливи, защото мнозинството от дошлите наскоро хора са изплашени от указите и заплахите на германските правителства. Те за нищо в света няма да дойдат в клуба, ако не им се каже, че това не е политически клуб. Затова ние сме задължени да се отнасяме с тях много предпазливо, за да ги насочим крачка по крачка по правилния път, и главната задача в това отношение е да им се покаже, че религията наистина е пълна безсмислица и ненужна вехтория. Единственото нещо, което можем да направим тук, то е да ги подготвим за влизане в клубовете на Френска Швейцария и там насочваме тези от тях, които възнамеряват да напуснат Цюрих.»

Когато клубът в град Морж решил да създаде връзки с тенекеджиите от този град, от които нито един не е бил член на клуба, ръководителите на клуба веднага написали до центъра писмо с молба да им се изпрати достатъчно подготвен тенекеджия, който да привлече тези работници в организацията. Всички клубове кореспондирали както помежду си, тъй и с центъра. Тази кореспонденция отчасти е заловена и нейното съдържание показва колко много целият заговор е пропит от революционен дух. При всеки клуб имало комитет по подготовка на въпроси за дискусия. Дебатите обхващали всички политически, социални и религиозни въпроси. Някои от клубовете били сравнително богати и имали библиотека, читалня, пиано и т. н. ; те били снабдени с всичко, което е могло да привлече работниците. Най-влиятелните клубове били в Женева, Берн, Цюрих, Лозана и Шо де Фон; последният (намиращ се в твърде малък град) имал 200 членове. И като се има предвид, че в този град освен «Млада Германия» имало още един многоброен Комунистически клуб, то можем смело да кажем, че атеистите и комунистите в Швейцария наброяват хиляди. В организацията имало таен агитационен комитет, който изобщо не бил известен на широкия кръг от членовете, обаче във всеки клуб имало по един-двама такива «пропагандисти», задача на които било да поддържат ентусиазма, да организират заседанията и да подхранват атеистичния и революционния дух. За съжаление, те постигнали твърде много в това отношение, за което говори фактът, че «дяволският» периодичен орган «Млада Германия», издаван от Мар, имал около 500 абонати само между работниците. Този вестник открито обявява атеизма за свой принцип. «Германия — пише вестникът — се нуждае от политическа, религиозна и социална революция; и ако религията и политиката в хода на тази революция се разнесат като дим, толкова по-добре. Социално преобразеният човек ще излезе от това чистилище по-добър и по-чист.»

Такъв е отчетът, който бил написан изцяло в дух на подлост и клеветничество. «Млада Германия» съществувала в Швейцария от 1831 г., когато в резултат на много вълнения в Германия голям брой млади хора, студенти, работници и т. н. били принудени да напуснат страната си. След период на значителна активност тази организация

започнала да западa през 1837 г., когато изобщо в цяла Европа *буржоазните* правителства успели да задушат духа на политическата агитация. Наскоро обаче започнали да възникват комунистически клубове в същите тези места, където по-рано се зародила «Млада Германия» — на брега на Леманското езеро*, и започнала оживена полемика между тях и тази чисто политическа организация. Тази полемика преминала в постоянен спор и решителна вражда между двете партии; главният резултат обаче се състоял в това, че «Млада Германия» била принудена да разшири полето на своята дейност и не само по-ясно да определи своите политически принципи като радикални, републикански и демократически, но да се занимае така също и със социални въпроси. В това време, докато германската буржоазия убива своето време в движението на «немските католици» и в «реформата на протестантската църква», в това време, докато непрекъснато се занимава с Ронге и участвува в играта на «Приятелите на светлината»[155], поставяйки си по такъв начин като своя главна цел постигането на няколко твърде незначителни, почти незабележими и безполезни (но затова пък буржоазни) реформи в областта на религията, работниците от нашата страна четат и усвояват произведенията на такива велики немски философи като Фойербах и други и използват резултатите от техните изследвания, колкото и радикални да се били тези изводи. Немският народ не е религиозен. Иначе би ли било възможно да се отклонят от религията толкова много хора не само в Швейцария, но и във Франция, Англия и у нас в Германия за такъв кратък срок? Аз препращам читателите към това, което говорих в предпоследната седмица относно движението на буржоазията и движението на работническата класа[156]. Мисля, че приведените факти подкрепят моето твърдение.

Написано от Ф. Енгелс
между 20 и 26 септември 1845 г.

Отпечатано във вестник
«The Northern Star», бр. 411
от 27 септември 1845 г.
с бележка на редакцията: «От нашия немски кореспондент»

Оригиналът на английски

---

* Френско наименование на Женевското езеро. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

ПРЕСЛЕДВАНИЯ И ИЗСЕЛВАНИЯ НА КОМУНИСТИ

ГЕРМАНИЯ

На 11 октомври властите на великото херцогство Хесен конфискували в Дармщат в помещението на издателството първия брой на списание «Rheinische Jahrbücher»*, редактирано от Пютман. Намерени били обаче само 55 екземпляра, останалата част от тиража била вече разпродадена. Издателят г-н Леске бил тогава предупреден, че списанието ще бъде поставено под наблюдението на полицията, на която трябвало да се представя предварително всеки брой за получаване специално разрешение за пускане в разпродажба; в случай на неподчинение издателят е застрашен от глоба на сума от 500 флорина (45 фунта стерлинги) или в зависимост от същността на работата — тъмничен затвор. Този удар, насочен срещу комунистите и същевременно срещу немногобройния свободен печат, който имаме в Германия, обаче няма да постигне целта си. Има стотици начини да се избегне тази противозаконна намеса, която несъмнено била последица от подстрекателството от страна на омразното пруско правителство. Това пруско правителство издействувало от саксонските власти да бъдат изселени няколко известни писатели от Лайпциг, между които и г-н В. Мар — един от ръководителите на тайния заговор «Млада Германия» в Швейцария[154], за когото споменах в своята последна кореспонденция**. В този случай, тъй както и по делото Вайтлинг от миналата година[157], властите се побояли да арестуват и предадат под съд представителите на това течение, макар че имали законен повод; те се ограничили с тяхното изселване.

* — „Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform". *Ред.*
** Вж. настоящия том, стр. 270—272. — *Ред.*

ШВЕЙЦАРИЯ

Демократическото правителство изселило от кантона Во г-н А. Бекер, талантлив немски писател-комунист, както и г-н С. Шмит и д-р Кулман, които принадлежали към същата партия, и закрило Германския комунистически клуб в Лозана. Радикалното правителство в Цюрих постъпило по същия начин, като изселило д-р Пютман, редактор на споменатото по-горе списание «Rheinische Jahrbücher», който принадлежал също към комунистическата партия.

Написано от Ф. Енгелс
в средата на октомври 1845 г.

Отпечатано във вестник
«The Northern Star», бр. 415
от 25 октомври 1845 г.
с бележка от редакцията: «От нашия собствен кореспондент»

Оригиналът на английски

К. МАРКС

ПЬОШЕ ЗА САМОУБИЙСТВОТО[158]

Френската критика на *обществото* има, поне отчасти, това голямо предимство, че тя е показала противоречията и извратеността на съвременния живот не само във взаимоотношенията на отделните класи, но и във всички сфери и прояви на сегашните форми на общуване [Verkehr], като е направила това в описания, изпълнени с непосредствена жизнена правда, широта на кръгозора, светски маниери и смела оригиналност, които напразно бихме търсили у представители на други нации. Достатъчно е например да сравним критичните описания на Оуен и Фурие, доколкото засягат живите отношения, за да получим представа за превъзходството на французите. И не само у самите «социалистически» писатели на Франция трябва да търсим критично изобразяване на състоянието на обществото; ние ще го намерим и у писатели от всяка област на литературата, но главно в романите и мемоарната литература. Като пример на тази френска критика ще приведа няколко извадки за *«самоубийството»* от книгата на Жак Пьоше «Мемоари, извлечени от архива на полицията» и т. н., които наред с това трябва да покажат доколко е обоснована представата на буржоазните филантропи, че цялата работа се свеждала до даване на пролетариата малко хляб и образование, че само работникът страдал при сегашното състояние на обществото, а във всичко останало съществуващият свят бил най-добрият от всички светове.

У Жак Пьоше, както и у мнозина спадащи към старото поколение, сега почти измряло, френски практици, преживели многобройни преврати, станали от 1789 г. насам, многобройни заблуди, увлечения, конституции, смени на властници, поражения и победи — критиката на съществуващите имуществени, семейните и други частни отношения, с една дума на *частния живот*, е неизбежна последица от техния политически опит.

Жак Пьоше (роден в 1760 г.) преминал от изящната литература към медицината, от медицината към юриспруденцията, от юриспруденцията към административната дейност и към полицейското дело. Преди започването на френската революция работел заедно с абат Мореле над търговски речник, от който излязъл само негов проспект, и се занимавал тогава предимно с въпроси от политическата икономия и администрацията. Само много кратко време Пьоше бил привърженик на френската революция; много скоро се присъединил към партията на роялистите, за известно време бил главен редактор на «La Gazette de France» и по-късно дори приел от *Мале дю Пан* прословутия роялистки «Mercure»*. Впрочем Пьоше лавирал много ловко в годините на революцията, ту като се излагал на преследвания, ту като заемал длъжности в департамента на управлението и полицията. Съставената от него в 1800 г. «Търговска география»[159] в пет тома голям формат привлякла към него вниманието на *Бонапарт,* първия консул, и бил назначен за член на съвета по търговията и изкуствата. По-късно, по време на правителството на Франсоа дьо Ньофшато, Пьоше заел по-висок административен пост. В 1814 г., при Реставрацията, той станал цензор. По време на Стоте дни[160] напуснал работата. След възстановяване властта на Бурбоните получил поста пазител на архива на полицейската префектура в Париж, който заемал до 1827 г. *Пьоше* оказвал и непосредствено, и като писател известно влияние върху ораторите от Учредителното събрание, Конвента, Трибуната, а тъй също върху Камарата на депутатите по време на Реставрацията. Измежду неговите многобройни, предимно икономически, трудове, освен вече споменатата «Търговска география», най-известна е «Статистика на Франция» (1807 г.)[161].

Пьоше написал своите мемоари, материала за които събрал отчасти от полицейските архиви на Париж, отчасти по време на многогодишната си практика в полицията и в административното ведомство, в своите *старчески* години, и разрешил да бъдат публикувани *след неговата смърт;* така че той в никакъв случай не може да бъде причислен към *«скорозрелите»* социалисти и комунисти, на които, както е известно, не достигат поразителната обоснованост и всеобхватните знания на повечето наши обикновени писатели, чиновници и практични буржоа.

Да послушаме какво казва нашият пазител на архива на полицейската префектура в Париж *за самоубийството!*

Ежегодният брой самоубийства, който у нас е до известна степен нормален и периодичен, трябва да се разглежда като признак на лоша организация на нашето общество; и наистина, във време на застой на индустрията и на нейните

* — «Mercure de France». *Ред.*

Корица на списание «Gesellschaftsspiegel»,
в което е публикувана статията на К. Маркс и Ф. Енгелс
«Отговор на антикритиката на Б. Бауер»
и статията на К. Маркс «Пьоше за самоубийството»

кризи, в периоди на поскъпване на хранителните продукти и през суровите зими този признак става все по-очевиден и взема епидемичен характер. Проституцията и кражбата тогава растат в същата пропорция. Макар че немотията е най-главната причина за самоубийствата, въпреки това ние ги срещаме във всички класи, сред празните богаташи, както сред художниците и политическите дейци. Разнообразието от тълкуващите самоубийствата причини се явява сякаш като предизвикателство спрямо еднообразието и бездушието на порицанието от страна на моралистите.

Туберкулозата, срещу която съвременната наука е инертна и безсилна, потъпканата дружба и измамената любов, накърненото честолюбие, семейните неуредици, угнетеният дух на съперничеството, преситеността от монотонния живот, ненамиращият приложение ентусиазъм — това са безспорно подбудителните причини на самоубийствата при по-надарените натури, и самата любов към живота, тази най-мощна движеща сила на отделната личност, много често води към слагане край на предизвикващото отвращение съществуване.

Мадам *дьо Стал**, най-голямата заслуга на която се състои в това, че тя блестящо е стилизирала общите места, се опитала да покаже, че самоубийството е противоестествена постъпка и че не можем да го смятаме за акт на мъжество; тя преди всичко установила, че е по-достойно да се борим против отчаянието, отколкото да му се поддаваме. Такива доводи малко действуват на души, сломени от нещастие. Ако тези души са религиозни, те разчитат на най-добрия свят; ако пък, обратно, не вярват в нищо, те търсят покой в небитието. Философските тиради в техните очи нямат никакво значение и са слаба опора против страданието. Преди всичко глупаво е да се твърди, че постъпката, която се извършва толкова често, била противоестествена; самоубийството в никакъв случай не е противоестествено, щом като всеки ден ставаме негови свидетели. Онова, което е противоестествено, не става. Напротив, *в природата на нашето общество* е да поражда голям брой самоубийства, докато при татарите например не стават самоубийства. *Следователно не всички общества дават еднакви плодове* — ето какво трябва да се помни, ако искаш да работиш за преустройството на нашето общество и да го издигнеш на по-висока степен. А що се отнася до мъжеството, щом като се смята за мъжествен онзи, който посред бял ден, при вълнуващата обстановка на сражението гледа смъртта право в очите, то нищо не доказва липсата на мъжество у човека, който сам се лишава от живот в мрачна уединеност. Такъв спорен въпрос не се решава с оскърбяване на мъртвите.

Всичко, каквото е било казано против самоубийството, се върти все около този кръг от идеи. На това противопоставят повелята на провидението, но самото наличие на самоубийства е открит протест срещу тези неразумни повели. Говори ни се за нашите задължения по отношение на това общество, без да се посочват, от друга страна, нашите права в това общество и без да бъдат осъществявани те; смята се, най-после, за хиляди пъти по-голяма заслуга да бъде преодоляно страданието, отколкото да му се поддаде човек, заслуга тъй печална, както и перспективата, която тя разкрива. С една дума, самоубийството се обявява за акт на страхливост, за престъпление спрямо законите, обществото** и честта.

А защо, въпреки толкова много анатеми, хората сами се лишават от живот? Защото в жилите на отчаялите се хора кръвта тече не тъй, както тече кръвта на студените същества, които намират време да проточат тези безплодни речи. *Човек сякаш е загадка за другите; него само го порицават, но не го познават.* Когато видиш как лекомислено се разпореждат с живота и смъртта на народите институции, под господството на които живее Европа, как цивилизованата юстиция се обкръжава с богат арсенал от затвори, наказания, оръдия на смъртта

* Тук и по-нататък в цитирания текст курсивът е от Маркс. *Ред.*
** — думата «обществото» е добавена от Маркс. *Ред.*

за санкциониране на свои съмнителни решения; когато видиш безкрайно много хора от различни класи, обречени от всички страни на нищета, и социални парии, към които се отнасят явно с грубо презрение, за да се избавят от грижата да ги измъкнат от калта; когато видиш всичко това, става ти непонятно на какво основание е възможно да се предписва на отделната личност да цени съществуването си като такова, щом като при това се потъпкват нашите навици, нашите предразсъдъци, нашите закони и изобщо нашите нрави.

Предполагало се, че е възможно да се предотвратят самоубийствата с унизителни наказания и с нещо от рода на позора, с който заклеймяват паметта на виновните. Нужно ли е да се казва колко е недостойно да се заклеймяват с позор хора, които вече не са между живите, за да се защитят? Впрочем това малко вълнува нещастните; и ако самоубийството обвинява някого, то това са преди всичко онези хора, които са останали между живите, тъй като измежду тях нито един не е заслужил самоубиецът да продължи да живее заради него. Имали ли са успех измислените от хората наивни и жестоки мерки в борбата против нашепванията на отчаянието? Каква е реакцията на човека, желаещ да избяга от този свят, от оскърбленията, които светът обещава да нанесе на неговия труп? Той вижда в това само още една проява на подлост от страна на живите. *Що за общество е наистина такова общество, в което изпитваш най-дълбока самотност сред милиони хора, в което можеш да се поддадеш на непреодолимо желание да се лишиш от живот, и то тъй, че никой да не се досети за това? Такова общество не е общество; то е, както казва Русо, пустиня, населена с диви зверове.* При длъжностите, които заемах в полицейското управление, самоубийствата* се отнасяха отчасти към моята компетенция. Аз исках да узная дали измежду подбуждащите към самоубийство мотиви няма такива, действието на които би било възможно да се предотврати. Аз извърших в това отношение огромна работа. Установих, че освен *коренно изменение на съществуващия обществен ред* всички други опити ще бъдат напразни**.

Измежду причините на отчаянието, които подбуждат твърде нервни, страстни и дълбоко чувствителни хора да търсят смъртта, аз установих като преобладаващо явление лошото обръщение, несправедливостите, тайните наказания, на които сурови родители и началници подлагат лица, които зависят от тях. *Революцията не е унищожила всички видове тирания; злото, в което са упреквали самодържавната власт, съществува още в семействата; то причинява тук кризи, аналогични на революции.*

Съотношение на интереси и чувства, истински отношения между хората, *по своята същност,* все още предстоят да се създадат между нас, а *самоубийствата са само един от хилядата и един признака на всеобщата, готова винаги за нови прояви, социална борба;* от тази борба мнозина борещи се се отстраняват, тъй като се изморили да се числят към жертвите или се възмущават при единствената мисъл за възможността да заемат почетно място между палачите. Ако са нужни някои примери, аз мога да ги извлека от оригиналните протоколи.

През юли 1816 г. дъщерята на един шивач била сгодена за един месар, добре възпитан млад човек, пестелив и трудолюбив, силно влюбен в своята красавица-годеница, която от своя страна му била много предана. Младата девойка била шивачка; тя се ползвала с уважение от всички, които я познавали, и родителите на годеника нежно я обичали. Тези мили хора не пропускали случай да спечелят симпатиите на другите за своята снаха; измисляли развлечения, където тя била царица и идол.

* У Пьоше: «следствията относно самоубийствата». *Ред.*

** Тази фраза е добавена от Маркс. У Пьоше вместо нея е казано: «Без да се впущам в теорията, ще приведа факти.» *Ред.*

Дошло време за сватбата; всички разпорежданиия на двете семейства били направени, всички споразумениия уговорени. В навечерието преди отиването да се разпишат в муниципалитета младата девойка и нейните родители трябвало да вечерят в семейството на годеника. Но на това попречил някакъв незначителен непредвиден случай. Изпълнението на една поръчка от някакъв богат клиент задържало шивача и жена му в къщи. Те се извиниили. Но майката на годеника сама отишла да вземе своята снаха, след като получава разрешение от родителите ѝ да я вземе със себе си.

Въпреки отсъствието на двама от главните гости вечерята минала много весело. Твърде много се шегували на семейни теми, във връзка с перспективата на сватбата. Пили, пели. Говорили за бъдещето. Много живо били обсъждани радостите на щастливия брак. Останали на трапезата до късно през нощта. По лесно разбираемо снизхождение родителите на младия човек не обърнали внимание на мълчаливата уговорка на сгодените. Ръка търсила ръката, любовта и близостта позамаяли главите им. Освен това на брака гледали като на вече сключен: младите вече отдавна се посещавали взаимно и не давали повод нито за най-малък укор. Умилението на родителите на годеника, късният час, взаимните страстни желания, насърчавани от снизходителността на техните ментори, непринуденото веселие, каквото обикновено владее на такива пиршества, всичко това, взето заедно, и лесно удалият се случай, и виното, което поразгорещило главите — всичко благоприятствувало изхода, който лесно можел да бъде предвиден. Влюбените се намерили в тъмнината, когато свещите угаснали. Всички давали вид, че нищо не забелязват и нищо не подозират. Тук щастието на младите създавало само радост и никаква завист.

Младата девойка се завърнала едва сутринта при родителите си. Колко малко се е чувствувала виновна, се вижда от това, че тя се върнала сама. Тя се промъкнала в стаята си и привела в ред тоалета си. Но щом родителите видели дъщеря си, те яростно се нахвърлили върху нея, започнали да я обсипват с ругатни и с най-срамни имена. Съседите били свидетели на всичко това, скандалът нямал граници. Можете да си представите сътресението на това дете, чувствата, които е изпитвала девойката от позора и оскърбителното нарушаване на голямата ѝ тайна. Напразно потресената девойка убеждавала родителите си, че те самите я компрометират, че тя признава своята вина, своята глупост, своето непослушание, но че всичко може да се поправи. Нейните доводи и нейните страдания не действували на шивача и на неговата съпруга.

Най-страхливите, неспособни за съпротива хора стават неумолими там, където *могат да проявят абсолютен родителски авторитет. Злоупотребата с авторитета* е за тях *грубо възнаграждение* за покорността и зависимостта, които те проявяват доброволно или против волята си в буржоазното общество.

Привлечени от шума, разни чичовци и стринки се притекли и започнали да пригласят. Чувството на срам от тази отвратителна сцена довело девойката до решението да сложи край на живота си; с бързи крачки тя се втурнала по стълбата, изтичала между тълпата от позорящи я и проклинащи я клюкарки, с блуждаещ поглед се устремила към Сена* и се хвърлила в реката. Лодкари я извлекли от водата вече мъртва в сватбената премяна. Както и трябвало да се очаква, тези, които в началото крещели по дъщерята, веднага се нахвърлили върху родителите. Нещастният край изплашил нищожните им души. След няколко дни

* Думите: «се устремила към Сена» са добавени от Маркс. *Ред.*

родителите отишли в полицията да искат златната верижка, която девойката носела на врата си, подаръка за бъдещия ѝ свекър, сребърен часовник и много други скъпоценности — всички предмети, които били предадени в участъка. Аз не пропуснах случая да упрекна с все сила тези хора за неблагоразумието и жестокостта им. Да се каже на тези безумци, че те ще отговарят пред бога, би било безполезно; това би им направило много слабо впечатление предвид на тесногръдите предразсъдъци и своеобразната религиозност, господствуващи в низшите меркантилни класи.

Алчността ги е довела тук, а не желанието да притежават две или три реликви; аз смятах за възможно да се накаже именно тяхната алчност. Те искаха скъпоценностите на своята млада дъщеря; аз отказах да им ги върна и задържах документите, необходими за получаване на предметите от касата, където бяха дадени на съхранение. Докато заемах тази длъжност, всички техни искания бяха напразни и намирах удовлетворение в това, че се противопоставях на техните оскърбления.

Същата година при мен в отделението се яви млад креол, с очарователна външност, от едно от най-богатите семейства на Мартиника. Той категорично възразяваше против предаването трупа на млада жена, негова снаха, на заявителя — неговия собствен брат, нейния мъж. Тя се удавила. Този вид самоубийство се среща най-често. Тялото било намерено от служещи, назначени за улавяния на трупове, недалеко от кея на Аржантьой. От известен инстинкт на срамежливост, присъщ на жената дори в момент на най-дълбоко отчаяние, удавницата внимателно увила нозете си с полата на своята рокля. Тази предпазливост от срамежливост ясно насочвала към самоубийство. Веднага след като била намерена, тя била отнесена в моргата. Красотата ѝ, младостта ѝ и разкошното ѝ облекло давали повод за хиляди предположения за причините на нещастието. Отчаянието на мъжа ѝ, който пръв я познал, било безгранично. Той бил безутешен в скръбта си — поне така ми казаха; самият аз не бях го виждал никога преди това. Аз убеждавах креола, че искането на мъжа, който веднага поръчал мраморен паметник за своята нещастна жена, трябва да бъде уважено преди всяко друго искане. «След като я убил, чудовище!» — яростно крещеше креолът, тичайки напред и назад из стаята.

По вълнението, по отчаянието на този млад човек, по неговите молби да бъде удовлетворено желанието му, по неговите сълзи аз можах да направя извода, че той е бил влюбен в нея, и аз му казах това. Той призна своята любов, но разпалено уверяваше, че снаха му не е знаела никога нищо за това. Той се кълнеше в това. Само за спасяване престижа на своята снаха, самоубийството на която общественото мнение, както обикновено става, ще припише на някаква интрига, той иска да даде гласност на жестоките постъпки на своя брат, дори и ако за това ще трябва самият той да седне на подсъдимата скамейка. Той молеше за моята поддръжка. Ето какво можах да разбера от неговите откъслечни, разгорещени обяснения. Г-н М., неговият брат, богат човек, ценител на изкуствата, любител на разкоша и висшите кръгове, се оженил около преди година за тази млада жена, както изглежда, по взаимно влечение. Това била най-красивата двойка, каквато изобщо могло да бъде срещната. След женитбата младият съпруг заболял — внезапно и с голяма сила — от някаква си, вероятно, наследствена болест на кръвта. Този човек, преди горд толкова много със своята красива външност, със своята изящна осанка, с изключителното си съвършенство и завършеност на формите, изведнъж станал жертва на неизвестна болест, срещу разрушителното действие на която науката била безсилна; той се изменил ужасяващо от главата до петите. Косата му напълно окапала, гръбначният му стълб се изкривил. С всеки изминат ден мършавост и бръчки все повече го превръщали в изрод, поне в очите на другите, тъй като поради самолюбие той се опитвал да отрича и най-очевидното. Но въпреки това той не легнал; желязна

сила, изглежда, господствувала над пристъпите на тази болест. Той отчаяно превъзмогвал своето собствено разрушение. Тялото се превърнало в развалина, а душата била бодра. Той продължавал да урежда пирове, да устройва ловни хайки и да води богат и разкошен живот, което изглежда е било закон за неговия характер и природа. Но оскърбленията, остротите и шегите на учениците и на малчуганите по улиците, когато при разходки яздел своя кон, невежливите и иронични насмешки, любезните предупреждения на приятели относно безбройните прояви на комизъм от упоритил му стремеж да запази галантност към дамите — всичко това убило, най-после, неговите илюзии и го направило предпазлив по отношение на самия себе си. Щом като осъзнал своята грозота и уродливост, щом като разбрал ясно това, неговият характер веднага се ожесточил, паднал духом. Започнал да води жена си вече не така усърдно на вечеринки, балове, концерти; пренесъл се да живее в извънградската си къща, престанал да кани каквито и да било гости, започнал да избягва хората под различни предлози. Любезностите на приятелите му към жена му, които той търпял, докато гордостта му давала увереност в неговото превъзходство, сега го направили ревнив, избухлив, подозрителен. У всеки, който продължавал упорито да го посещава, той виждал твърда решимост да покори сърцето на жена му, която си оставала негова последна гордост и утеха. В това време пристигнал нашият креол от Мартиника по работи, от успеха на които зависело, както изглеждало, връщането на Бурбоните на френския престол. Неговата снаха го приела много добре. При прекъсването на безбройните връзки, които тя имала, новодошлият имал предимство, което му давало напълно естествено положението на брат в очите на г-н М. Нашият креол предвидял изолацията, която ще се създаде около дома на неговия брат, както поради нескритите свади на неговия брат с много приятели, така и поради хилядите негови явни постъпки да отвиква и обезсърчава посетителите. Без да си дава сметка за любовните мотиви, които правели самия него ревнив, креолът одобрявал този стремеж към изолация и дори го облагоприятствувал със съвети. Г-н М. завършил с това, че напълно се оттеглил в красивата къща в Паси, която скоро се превърнала в пустош. Ревността се подхранва от най-малки поводи; ако тя не знае за какво да се привърже, тя се залавя за себе си и става изобретателна; всичко я подхранва. Възможно е младата жена да се е стремяла към развлечения, присъщо на възрастта ѝ. Стени закривали изгледа на съседната къща; кепенците били затворени от сутрин до вечер.

Нещастната жена била обречена на непоносимо робство, и г-н М. само осъществявал това робство, опирайки се на Code civil и на правото на собственост, опирайки се на такъв обществен строй, при който любовта не зависи от свободната изява на чувствата на любещите, а на ревнивия съпруг се разрешава да държи жена си заключена със седем кофара, както скъперникът държи своя сандък с пари, защото тя е само част от неговото имущество.

Г-н М. обикалял по цяла нощ с оръжие в ръка около къщата, пущал около нея кучета. Струвало му се, че вижда следи по пясъка, уплитал се в странни предположения, когато виждал, че стълбата ненадейно се намирала на друго място, преместена от градинаря. Самият градинар, вече 60-годишен пияница, бил поставян на вратата като пазач. Духът на фанатизма не знае граници в своите безразсъдни действия и стига до нелепост. Братът, невинен съучастник във всичко това, разбрал накрая, че той съдейства за нещастието на младата жена, която била следяна непрекъснато, оскърбявана и лишавана от всичко, което би могло да забавлява богатата и щастлива фантазия. Тя станала мрачна и меланхолична,

докато по-рано била толкова свободна и весела. Плачела и прикривала сълзите си, но следите им ясно личели. Угризения на съвестта започнали да измъчват креола. Като се решил да се обясни открито със своята снаха и да поправи грешката си, допусната несъмнено от прикритото чувство на любов, той се промъкнал една сутрин в горичката, където пленницата отивала понякога да подиша чист въздух и да наглежда цветята си. Лишавана от всякаква свобода, тя изглежда е знаела, че се намира под наблюденията на своя ревнив съпруг, защото като видяла девера си, озовал се за пръв път и неочаквано пред нея, младата жена била извънредно потресена. Кършейки ръце, изплашено му извикала: «Вървете си, за бога! Вървете си!»

И наистина той едва успял да се скрие в оранжерията, когато изведнъж се появил г-н М. Креолът чул викове. Той се заослушвал; поради биенето на сърцето му не могъл да разбере нито дума от обяснението, на което това бягство, ако съпругът го беше разкрил, би могло да придаде печален изход. Този случай обезпокоил девера и той почувствувал необходимост да стане от този ден защитник на жертвата. Решил да се откаже от всякаква съкровена любовна мисъл. Любовта може да пожертвува всичко, но не и своето право на покровителство, тъй като тази последна жертва би била жертва на страхливец. Той продължавал да посещава брата си, готов открито да поговори с него, да бъде откровен, да му каже. Г-н М. не изпитвал още никакви подозрения откъм тази страна, но настойчивостта на брата ги извиква. Като не долавял ясно причините на неговия интерес, г-н М. започнал да се отнася недоверчиво към брата си, предварително съобразил до какво може да доведе това. Креолът скоро забелязал, че брат му не винаги отсъствувал, както твърдял след това, когато посетители напразно звънели на вратата на къщата му в Паси. Помощник-шлосер му направил ключ по модела на ключовете, които неговият майстор направил на г-н М. След десетдневно отсъствие креолът, измъчван от страх и най-безумни химери, прехвърлил се през стената, разбил решетката на главните врати, изкачил се по стълба на покрива и се спуснал по водосточната тръба под прозореца на хамбара. Силни стенания го подтикнали да се добере незабавно до стъклената врата. От това, което видял, сърцето му се свило. Светлината на лампата осветявала нишата-легло. Зад завесите, с разрошени коси, със зачервено от ярост лице, г-н М. полугол, сгърчил се в жена си, на леглото, което тя не смеела да остави, макар и да се дърпала с все сила от г-н М., който я обсипвал с язвителни укори и се нахвърлял като тигър, готов да я разкъса на части. «Да, казвал ѝ той, аз съм уродлив, аз съм чудовище, и зная това много добре, аз ти внушавам страх. Ти искаш да те освободят от мен, за да не те угнетявал моя вид. Ти жадуваш за момента, който ще те освободи. Не ми възразявай, аз отгатвам мислите ти по твоя страх, по твоята съпротива. Ти се червиш от недостойните насмешки, които предизвиквам; ти вътрешно се възмущаваш от мен! Ти, несъмнено, пресмяташ минутите, когато вече няма да ти досаждам повече с физическите си недостатъци и с присъствието си. Стига! Овладява ме отвратително желание, стремеж да те обезобразя, да те направя като мен, за да не ти остане надежда да се утешаваш с любовници за нещастието, че ти някога си ме познавала. Ще изпочупя всички огледала на този дом, за да не се вижда в тях контрастът, за да не ти служат те повече за храна на твоята гордост. Не е ли истина, че бях длъжен да те изведа в света или да те пусна сама, за да се види как всеки ще насърчава твоята омраза към мен? Не, не, ти няма да оставиш този дом, преди да си ме убила! Убий ме, направи това, за което чувствувам всеки ден изкушение да направя самият аз.» И самотникът се мятал по леглото с гръмки крясъци, със скърцане на зъби, с пяна на уста, с хиляди признаци на умопомрачение, нанасяйки си сам в яростта си удари, в близост до тази нещастна жена, която го обсипвала с най-нежни ласки и патетични молби. Накрая тя го успокоила. Състраданието несъмнено заместило любовта, но това било недостатъчно за този, станал толкова страшен,

човек, чиито страсти запазили все още всичката си сила. Тази сцена хвърлила креола в дълбоко отчаяние, той се вцепенил. Обзело го страх и не знаел към кого да се обърне, за да спаси нещастницата от тези мъки. Такива сцени очевидно се повтаряли всеки ден, тъй като по време на конвулсивните припадъци, които следвали след тези сцени, г-жа М. прибягвала до стъкълца с лекарства, които били приготвяни за тази цел от нея, за да поуспокои своя палач. В този момент креолът бил единственият представител на семейството на г-н М. в Париж. В такива именно случаи особено заслужава проклятие бавността на съдебните процедури, безгрижието на законите, които не могат да отстъпят нито на крачка от своята рутина, особено пък когато се касае до жените, същества, на които законодателят е предоставил минимални гаранции. Каква друга произволна мярка би могла да предпази от нещастието, което свидетелят на тази яростна злоба твърде добре предвидял, ако не заповед за арестуване. Той обаче решил да изпробва всички средства, да поеме върху себе си последиците, тъй като неговото състояние му давало възможност да направи големи жертви и да не се страхува от отговорност за твърде смелото начинание. Няколко лекари от неговите приятели, така решителни като него, подготвяли нахлуване в дома на г-н М., за да установят моменти от това безумие и насила да ги разделят, когато случаят на самоубийството оправдал твърде закъснелите предпазни мерки и помогнал да се излезе от положението.

За всеки, който не се ограничава от буквалния смисъл на думите, това самоубийство е било, разбира се, *убийство,* извършено от мъжа*; но то е било така също последица от пристъп на необикновена ревност. Ревнивецът се нуждае от роб, ревнивецът може да обича, но любовта за него е само разкош, допълващ чувството на ревност**. *Ревнивец е преди всичко частният собственик.* Аз попречих на креола да направи безполезен и опасен скандал, опасен преди всичко за паметта на любимата му жена, тъй като лекомислената публика би обвинила жертвата в съпружеска измяна и връзка с брата на мъжа. Аз присъствувах на погребението. Никой друг, освен брат ми и аз, не знаеше истината. Аз слушах наоколо недостойни разговори по повод на това самоубийство, но не им обръщах внимание. Общественото мнение кара човека да се изчервява от срам, когато го наблюдаваш отблизо, с неговото плахо озлобление и отвратителни предположения. Общественото мнение е много разпокъсано от изолираността на хората, много невежествено, много объркано, тъй като всеки е чужд на себе си и всички взаимно са чужди един на друг***.

Впрочем рядко минаваше седмица, която да не ми е донесла подобни изобличения. Тази година заригистрирах любовни връзки, завършили поради нежелание на родителите да дадат своето съгласие с два изстрела от пистолет.

Аз отбелязах също самоубийства на светски хора, доведени до импотентност в разцвета на своите години, тъй като злоупотребата им с наслади ги довела до състояние на непреодолима меланхолия.

Много хора си отнемат живота под гнета на мисълта, че медицината, след дълги безполезни мъчения посредством изтощаващи лечебни предписания, се оказва неспособна да ги избави от техните недъзи.

Би било възможно да се състави забележителен сборник от цитати на знаменити автори и стихотворения, написани от отчаяли се хора, които искат да

* Думите «извършено от мъжа» са добавени от Маркс. *Ред.*

** Тази и следващата фраза, отделени от Маркс с курсив, са взети от него из описание от Пьоше на друг случай на самоубийство. *Ред.*

*** Тази фраза е взета от Маркс из другия описан от Пьоше случай на самоубийство и възпроизведена в свободен превод; заключителните думи: «тъй като всеки е чужд на себе си и всички взаимно са чужди един на друг» са добавени от Маркс. *Ред.*

уредят своята смърт с определен блясък. В този момент на удивително хладнокръвие, който настъпва след решението да се умре, в душата се появява някакъв заразителен възторг и той се изразява на хартия, дори у представители на онези класи, които са без каквото и да било образование. Съсредоточавайки се в мислите си пред жертвата, глъбината на която са обмислили, те насочват всичката си сила към разкриване на себе си в някакъв единствен ярък и характерен израз.

Някои от тези стихотворения, погребани в архивите, са майсторски произведения. Някой си тъпоглав буржоа, който е вложил цялата си душа в печалбата, а бога вижда в търговията, може да намери всичко това за твърде романтично и може би с насмешка ще се отнесе към страданията, които той не разбира; неговото пренебрежение няма да ни учуди.

Какво друго може да се очаква от тези жални душички, които дори и не подозират, че те ежедневно и ежечасно убиват частица по частица самите себе си, своята човешка природа!

Но какво да кажем за онези добри хора, които се мислят за богобоязливи, образовани, а между това повтарят тези гнусотии? Без съмнение извънредно важно е бедните да издържат на такъв живот, макар и само в интерес на привилегированите класи на този свят, които би разорило масовото самоубийство на простолюдието; но нима няма друго средство да се направи сносно съществуването на тази класа, освен оскърбленията, насмешките и красивите фрази? При това тези бедняци притежават очевидно известно величие на душата, щом като те, решили да умрат, унищожават сами себе си, а не избират пътя посредством ешафода. Наистина, колкото повече се придвижва напред нашата търговска епоха*, толкова по-рядко стават тези благородни самоубийства, извършвани от нищетата, тяхното място заема съзнателната враждебност и бедните безогледно тръгват по пътя на кражбите и убийствата. По-лесно е да получиш смъртно наказание, отколкото работа.

Като преглеждах полицейските архиви, намерих само един-единствен очевиден пример за страхливост в списъка на самоубийствата. Ставаше дума за младия американец Уилфрид Рамс, който се самоубил, за да не се бие на дуел.

Класификацията на различните причини за самоубийства е всъщност класификация на *недъзите на самото наше общество.* Един си отнел живота, защото интриганти обсебили негово изобретение, а той, изпаднал в най-ужасна нужда поради това, че е трябвало да извърши продължителни научни изследвания, не могъл дори да си заплати патента. Друг се самоубил, за да избегне огромните разходи и унизителното преследване в момент на парични затруднения, които впрочем са толкова обикновени, че хората, упълномощени да ръководят обществените интереси, не се интересували ни най-малко от тях. Трети посегнал на живота си, защото не можал да си намери работа, след като дълго време страдал от оскърбленията и скъперничеството на онези, които у нас безконтролно разпределят работата.

Един лекар се беше съветвал веднъж с мен по повод някаква смърт, за която се чувствувал виновен самият той.

Една вечер, когато се връщал в Белвил, където живеел, бил спрян на малката улица, в дъното на която се намирала неговата врата, от жена под воал. С трепереща глас тя го помолила да я изслуша. На известно разстояние се разхождал човек, чертите на чието лице той не можел да види добре. Следил я някакъв мъж. «Милостиви господарю — казала му тя, — аз съм бременна и ако това се разкрие, ще бъда опозорена. Семейството ми, обществото, порядъчните

* У Пьоше: «епоха на неверие». *Ред.*

хора няма да ми простят. Жената, с доверието на която аз злоупотребих, ще се побърка и непременно ще се разведе с мъжа си. Аз не защищавам лично себе си. Аз съм причина за скандал, който може да бъде предотвратен само с моята смърт. Аз исках да си отнема живота, но искат да живея. Казаха ми, че Вие сте състрадателен човек и това ми даде увереност, че Вие няма да пожелаете да станете съучастник в убийството на детето, ако дори това дете още не е дошло на бял свят. Виждате, че става дума за аборт. Аз няма да се унижа с молба, с оправдание на това, което за самата мене е осъдително престъпление. Отстъпих само пред чужди молби, като се обърнах към Вас, тъй като ще съумея да умра. Аз призовавам смъртта и за това никой не ми е нужен. Достатъчно е да дадеш вид, че ти е приятно да поливаш градината: да обуеш за това дървените обуща, да избереш хлъзгаво място, където всеки ден се ходи за вода, да наредиш така, че да изчезнеш във водохранилището, а хората след това ще кажат, че се е случило «нещастие». Аз всичко съм предвидяла, милостиви господарю. Искаше ми се това да стане утре сутринта, аз съм готова от дън душа за това. Всичко е подготвено. Заповядаха ми да Ви кажа това и аз Ви го казвам. Вие трябва да решите, едно ли убийство да стане или две убийства, тъй като малодушно дадох клетва, че откровено ще предоставя всичко на Вашето решение. Решете!»

«Тази алтернатива, продължи лекарят, ме ужаси. Гласът на тази жена звучеше чисто и хармонично; ръката ѝ, която държах в своята ръка, беше тънка и нежна, нейното явно и пълно отчаяние говореше за голям ум. Но се касаеше за въпрос, по повод на който аз действително изпитвах страх, макар че в хиляди случаи — например при тежки раждания, когато хирургът се пита кого да спаси — майката или детето, политиката или човечността решават без колебание по своя преценка този въпрос.»

«Избягайте в чужбина», казах аз. «Невъзможно е, отговори тя, за това не може и да се мисли.»

«Вземете съответни предпазни мерки». «Не мога да взема такива, аз спя в една стая с тази жена, с чиято дружба предателски злоупотребих». «Ваша родственица ли е?» «Не мога да Ви отговарям повече.»

«Бих дал много, продължаваше лекарят, за да спася тази жена от самоубийство или от престъпление или за да излезеше тя от този конфликт без моя помощ. Обвинявах се в жестокост, тъй като се страхувах от съучастие в убийство. Борбата беше ужасна. А после демонът започна да ми нашепва, че желанието да се умре на драго сърце още не е самоубийство; че като възпрепятствуваш компрометирани хора да вършат зло, ти ги принуждаваш да се отказват от своите пороци. Аз се досещах за нейния разкош от везмата на нейните ръкави и за богатството ѝ по дикцията на нейния говор. Нали има такова разбиране, че към богатите трябва да се проявява по-малко състрадание. Чувството ми на собствено достойнство се възмущаваше от мисълта за съблазън с пари, макар че този въпрос не беше дори и засегнат, което беше също доказателство за деликатност и уважение към мен. Дадох *отрицателен* отговор: дамата бързо се отдалечи; тракането на кабриолета ме убеди, че вече не мога да поправя това, което направих.

След две седмици вестниците ми донесоха разгадката на тази тайна. Младата племенница на парижки *банкер,* не по-възрастна от 18 години, любима възпитаница на своята леля, която не я отделяла от себе си от времето на смъртта на нейната майка, като се подхлъзнала, паднала в потока в имението на нейните опекуни, във Вилмомбъл, и се удавила. Нейният опекун бил неутешим; този страхлив съблазнител могъл, като неин чичо, да се отдава на своята мъка пред очите на обществото.»

Както виждаме, поради невъзможност за по-добър изход самоубийството се явява като последно средство против неуредиците на личния живот.

Измежду причините на самоубийствата твърде често ми се е случвало да

отбележа уволняването от служба, отказването на работа, внезапното намаляване на работната заплата, поради което семействата се лишавали от необходимите средства за съществуване, тъй като повечето от тях живеят без каквито и да било спестявания.

По време на съкращенията в гвардията на кралския двор заедно с другите бил уволнен един почтен човек—както и останалите, без много да се церемонят. Възрастта му и липсата на протекция не му давали възможност отново да постъпи в армията; в индустрията не могъл да намери работа поради неподготвеност. Постарал се да постъпи в гражданското управление. Многобройните конкуренти, както и навсякъде, му преградили и този път. Изпаднал в безнадеждно отчаяние и се самоубил. В джоба му намерили писмо с разяснение на неговото положение. Жена му била бедна шивачка; дъщерите му, на 16 и 18 години, работели заедно с нея. *Тарно,* нашият самоубиец, в оставените от него книжа пишел: «тъй като не може да бъде полезен повече на семейството си и е принуден да бъде в тежест на жената и децата си, той сметнал за свое задължение да се самоубие, за да ги избави от това допълнително бреме; насочва децата си към покровителството на херцогиня Ангулемска, надява се, че херцогинята със своята доброта ще бъде състрадателна към тяхното нещастие». Аз направих доклад до полицейския префект Англес и след като книжата преминали през всичките инстанции, херцогинята изпратила на нещастното семейство *Тарно* 600 франка.

Без съмнение това беше жалка помощ при такава загуба! Но как би могло едно семейство* да помогне на всички нещастни, щом като, след като се пресметне всичко, цяла Франция в настоящия момент не е в състояние да ги изхрани. Благотворителността на богатите не би стигнала за това, ако дори цялата ни нация беше религиозна, а тя далеч не е такава. *Самоубийствата отстраняват много голяма част от затрудненията, ешафодът — останалите. Само с преустройството на цялата наша система на селското стопанство и индустрията е възможно да се очакват източници на доход и действително богатство.* На пергаментна хартия може лесно да се провъзгласи конституция — право на всеки гражданин на образование, на труд и преди всичко на известен минимум от средства за съществуване. Но с това, че всичките тези великодушни пожелания са записани на хартия, далеч не е направено още всичко; остава още непосредствената задача да се претворят тези либерални идеи в материални и разумни социални** институции.

Античният, езическият свят е оставил на земята великолепни творения; ще изостане ли съвременната свобода от своя съперник? Кой ще спои в едно цяло двата тези мощни фактора на силата?

Така пише *Пьоше.*

В заключение ще приведем една от неговите таблици за ежегодните самоубийства в Париж.

Както се вижда от втората приведена от *Пьоше* таблица, за времето от 1817 до 1824 г. (включително) в Париж*** са отбелязани 2808 случая на самоубийства. В действителност, разбира се, техният брой е по-голям. Например за удавниците, труповете на които се предават в моргата, само в много редки случаи е известно дали са били самоубийци или не.

* У Пьоше: «кралско семейство». *Ред.*

** Думата «социални» е добавена от Маркс. *Ред.*

*** У Пьоше: «в департамента на Сена». *Ред.*

Таблица на самоубийствата в Париж през 1824 година

Брой	1-во полугодие — 198 2-ро полугодие — 173	Общо	371
От тях след опита за самоубийство са останали живи			125
От тях след опита за самоубийство са загинали			246
От мъжки пол			239
От женски пол			132
Неженени			207
Женени			164
Вид на смъртта	Хвърлили се от високо		47
	Обесили се		38
	Заклали се		40
	Застреляли се		42
	Отровили се		28
	Отровени от въглероден газ		61
	Удавили се		115
Мотиви	Любовна страст, семейни кавги и огорчение		71
	Болести, пресищане от живота, слабост на духа		128
	Лошо държане, хазарт, лотария, страх от укори и наказания		53
	Нищета, нужда, уволнение, прекратяване на работа		59
	Неизвестни мотиви		60

Написано от К. Маркс
през втората половина на 1845 г.

Отпечатано в списание
«Gesellschaftsspiegel», Bd. II, бр. 7 от 1846 г.
Подпис: Карл Маркс

Ф. ЕНГЕЛС

ОТКЪС ИЗ ФУРИЕ ЗА ТЪРГОВИЯТА[162]

[УВОД]

Германците започват да опошляват постепенно и комунистическото движение. И тук, както винаги, последни и извънредно бездейни, те мислят, че ще могат с пренебрежително отношение към своите предходници и с философско празнословие да прикрият своята изостаналост. Едва се появил комунизмът в Германия, а него вече го завладява с цел да натрупа капитал цяла армия спекулативни глави, които си въобразяват, че са извършили чудеса, щом като превели на езика на Хегеловата логика схващания, станали вече във Франция и Англия тривиални, а сега преподнасят на света тази нова премъдрост като нещо небивало, като «истинна, германска теория», та след това за свое голямо удоволствие да хулят «лошата практика» и «смехотворните» социални системи на ограничените французи и англичани. Тази винаги готова германска теория, която има безграничното щастие да помирише нещичко от Хегеловата философия на историята и да бъде посветена на някои мършави берлински професори в схематизма на вечните категории, теория, която може би след това имала случай да прелиства Фойербах, няколко германски комунистически статии и книгата на г-н Щайн за френския социализъм[163] — тази най-долнопробна германска теория[164] без всякакви затруднения вече си конструирала по надлежния начин френския социализъм и комунизъм по г-н Щайн, отредѝ им подчинено място, *«преодоля»* ги, *«издигнала»* ги на «по-висока степен на развитие» на винаги готовата «германска теория». На нея, разбира се, и наум не ѝ идва сама да се запознае що-годе с предмета, който подлежи да бъде издигнат на по-високо стъпало, да надникне в съчиненията на Фурие, Сен Симон, Оуен и френските комунисти — за нея са напълно достатъчни оскъдните извлечения на г-н Щайн, за да провъзгласи тази блестяща победа на германската теория над жалките опити в чужбина.

В противоположност на това смехотворно високомерие на безсмъртната германска теория напълно необходимо е, най-после, да покажем на германците всичко, което те дължат на чужбина, откакто се занимават със социални въпроси. Във всичките надути фрази, които сега кресливо се поднасят в немската литература като основни принципи на истинския, чистия, германския, теоретичния комунизъм и социализъм, досега няма нито една идея, която да е възникнала на германска почва. Това, което французите или англичаните са казали още преди десет, двадесет, дори четиридесет години — и са го казали много добре, много ясно на много красив език — германците го узнаха, най-после, откъслечно едва през последната година и похегелианчили или, в най-добрия случай, със закъснение го откриха още веднъж и го публикуваха в много по-лоша, по-абстрактна форма като напълно ново откритие. Аз не изключвам тук и собствените си произведения. Ако у германците има нещо свое — това е само лошата, абстрактна, неясна и грозна форма, в която те изразиха тези идеи. И както подобава на истински теоретици, те сметнаха за достойно за вниманието на французите — англичаните те още почти никак не познават — освен *най-общите* принципи само най-лошото и най-абстрактното: схематизацията на бъдещото общество, *социалните системи*. Най-добрата страна, *критиката на съществуващото общество,* действителната основа, главната задача на всяко изследване на социалните въпроси, те спокойно отхвърлиха. Не си заслужава и да отбелязваме, че за единствения германец, който *действително* направи нещо, *за Вайтлинг,* тези мъдри теоретици обикновено се изказват също пренебрежително или никак не го споменават.

Искам да предложа на тези премъдри господа малка глава от Фурие, която ще може да им послужи за образец. Наистина Фурие не изхождаше от Хегеловата теория и затова — уви! — не можеше да стигне нито до познанието на абсолютната истина, нито дори до абсолютния социализъм; наистина поради този недостатък Фурие за съжаление се остави да бъде отклонен от истинския път и стигна — вместо до абсолютния метод — до метода на сериите и до такива построения като превръщането на морето в лимонада, couronnes boréale и australe*, антилъв и съвъкупление на планетите[165]. И така да е, така! И все пак по-лесно ми е да повярвам заедно с веселия Фурие във всички тези чудеса, отколкото в абсолютното царство на духа, където няма никаква лимонада, или в тъждеството между битие и небитие и в съединяването на вечните категории. Френските безсмислици са поне весели, докато германските са мрачни и дълбо-

* — северен и южен венец. *Ред.*

комислени. Но освен това Фурие подложи съществуващите социални отношения на такава остра, на такава жива и остроумна критика, че на драго сърце му прощаваш космологичните фантазии, които също са основани на гениално разбиране на света.

Откъсът, който привеждам тук, беше намерен в литературното наследство на Фурие и е отпечатан в първата книжка на списание «Phalange»*, издавано от фуриеристите от началото на 1845 г. Аз изпускам от него онова, което се отнася до позитивната система на Фурие, и изобщо онова, което не представлява интерес, с една дума — към текста се отнасям със свобода, която е напълно необходима, за да се направят произведенията на чуждестранните социалисти, написани с определени цели, достъпни за публика, чужда на тези цели. Този откъс ни най-малко не е най-гениалното от онова, което е написал Фурие, и дори не е най-доброто от онова, което е написал за търговията — и все пак никой германски социалист или комунист, с изключение на Вайтлинг, още не е написал нищо, което макар и най-бегло да прилича на тази чернова скица.

За да избавя германската публика от напразния труд да чете самото списание «Phalange», трябва да отбележа, че това списание е парична спекулация на фуриеристите и публикуваните в него ръкописи на Фурие имат твърде различна ценност. Господата фуриеристи, които издават този орган, са заприличали на германските високомерни теоретици и на мястото на хумора, с който техният учител изобличавал буржоазния свят, те поставили свещената, солидна, теоретична, неприветлива ученост, заради която с право били осмени във Франция, а в Германия получили признание. Съчиненото от тях описание на въображаемите успехи на фуриеризма в първата книжка на «Phalange» би могло да доведе до възторг един професор на абсолютния метод.

Започвам своите съобщения с една теза, която вече беше публикувана в «Теория на четирите движения». Пак там беше публикувана значителната част от предлагания откъс, от който обаче ще приведа само най-необходимото.

I[166]

«Ние се докосваме сега до най-чувствителното място на цивилизацията; това е доста неприятна задача — да издигаш глас против сегашни глупости, против химери, взели явно епидемичен характер.

* «La Phalange». Revue de la science sociale, XIV année, 1-re série in 8°, Paris, aux Bureaux de la Phalange. 1845. — Publication des Manuscrits de Fourier, section ébauchée des trois unités externes, p. 1—42 des Januar- und Februarheftes [«Фаланга». Социално-научно списание, XIV година, 1-ва серия, in 8°, Париж, издателство «Фаланга», 1845. — Публикация на ръ-

Да говориш сега против безсмислиците на търговията, това означава да се излагаш на анатемосване, както ако през XII век би започиал да говориш против тиранията на папата и бароните. Ако би трябвало да се избира между две опасни роли, то, предполагам, по-малко опасно би било да се уязви с горчиви истини който и да било самодържец, отколкото да се оскърби духът на търгашеството, който сега като деспот господствува над цивилизацията и дори над самодръжците.

А и всеки повърхностен анализ ще покаже, че нашата система на търговия снижава и дезорганизира цивилизацията и че в търговията, както и във всички други работи, под влиянието на самомнителните науки ние все повече и повече се отклоняваме по крив път.

Спорът за търговията се води от някакъв си половин век, а вече са налице хиляди томове; но неговите инициатори не са видели, че по своето устройство механизмът на търговията рязко противоречи на всеки здрав смисъл. Той подчинил цялото общество на една класа от паразитствуващи и непроизводителни елементи — търговците*. Всички основни класи на обществото** — собственикът***, земеделецът, фабрикантът и дори правителството се намират в подчинение на второстепенната, странична класа — на търговеца, който би трябвало да бъде техен подчинен, техен служещ, сменяем и отговорен агент, но който обаче по своя лична преценка насочва и задържа всички пружини на обръщението.

По отношение на други заблуждения, които не засягат търговията, общественото мнение и научните корпорации вече са по-сговорчиви; по същество те имат сходно мнение, че философските системи са опасни илюзии, че опитът опровергава нашите претенции за способност към съвършенство, че нашите теории за свобода са несъвместими с цивилизацията, че нашите добродетели са социална комедия, а нашето законодателство е лабиринт; дори се присмиват на предмета на модните спорове — идеологията[167]. Но празните приказки за търговията, с нейните теории за търговския баланс, за противовеса, равновесието и гаранцията са станали светая светих (най-съкровеното), пред което всичко се прекланя. Ето следователно тази е илюзията, която трябва да разсеем.

Преди всичко необходимо е да се покаже, че нашата система на търговията, сега предмет на глупаво почитание, е антипод на истината, справедливостта, а следователно и на единството.

Трудно е да се обясни на хората от нашата епоха, че именно операцията, която те разглеждат като образец на премъдрост, не е нищо друго, освен наложен на цялата тяхна политика печат на невежеството. Нека разгледаме макар и известните вече резултати: морския монопол, фискалния монопол, увеличението на държавния дълг, следващите един след друг банкрути във връзка с книжните пари, нарастващото мошеничество във всички делови отношения. Може да бъде заклеймен още сега с позор механизмът *на свободната търговия*****, т. е. на *свободната измама*, тази истинска индустриална анархия, тази чудовищно проявяваща се сила в обществото*****.

Как така става, че *най-лъжливата* класа на обществения организъм се

качиските на Фурие, чернова на раздела за трите външни единства. Януари—февруари, стр. 1—42].

* С немските думи «Kaufmann» и «Kaufleute» Енгелс превежда употребяваните от Фурие термини «marchand» и «négociant». *Ред.*

** Думата «обществото» е добавена от Енгелс. *Ред.*

*** Не бива да се забравя, че Фурие не е бил комунист.

**** Тук и по-нататък в цитирания текст курсивът е на Енгелс. *Ред.*

***** Думите «в обществото» са добавени от Енгелс. *Ред.*

ползва с най-голямо покровителство от *«апостолите на истината»?»** Как така става, че учени, които учат да се презират нечестните богатства, превъзнасят сега само тази класа, която се стреми към богатство *per fas et nefas***, класата, на борсовите играчи и изкупвачи? По-рано философите единодушно порицавали известни корпорации, които с гъвкава съвест защищавали положението, че вземам и крада са различни неща. Как така същите философи се превърнаха сега в апологети на още по-безнравствена класа, доколкото тя твърди, че търгашеството не е измама, че да бъде излъган купувачът не значи да бъде окраден, че борсовата игра и изкупуването ни най-малко не означават ограбване на производителната класа, че трябва да се работи само за пари, а не за слава; такъв е припевът, който търговците повтарят в хор: «Ние не правим нищо за слава»***. Нужно ли е да се учудваме още, че най-новите науки са се отклонили от правия път, щом като те защищават дейността на хора, които открито изповядват подобни принципи?. . .

Търговията приема различни форми през отделните стадии на социалното развитие, защото, като фокус на всякакъв социален живот, търговията съществува, докато е изобщо налице някакво социално състояние. Един народ става социален, образува общество от момента, когато започне да произвежда за размяна. Затова търговия имаме още при *първобитния* строй, където тя има форма на пряка размяна. При *патриархата* тя придобива формата на косвена размяна. При *варварството* основа на търговския метод образуват монополите, максималните и регламентираните цени, принудителните правителствени реквизиции, а при *цивилизацията* — индивидуалната конкуренция или нечестната, безразборна борба****.

За пряката размяна при диваците, които не познавали парите, не е нужно много да говорим. На един провървяло при лова и той разменя къс дивеч за стрели, направени от друг, който не е ходил на лов и се нуждае от храна. Такъв подход още не е търговия, това е размяна.

Вторият подход, косвената размяна, е първоначалната търговия. Тя се осъществява чрез посредник, който *става собственик на нещо, което не е произвел и не възнамерява да употреби*. Този метод, колкото и да бил лош и колкото и голям простор да давал на произвола, все пак бил много полезен в следните три случая:

1) В нови страни, където има само земеделие без индустрия; в такова положение първоначално се намират всички колонии.

2) В мъчнодостъпни страни като Сибир или пустините на Африка; търговецът, който преодолява жега и студ, за да достави нужните предмети на такава отдалеченост, е човек много полезен.

3) В потиснати и поробени страни, където бедуини ограбват кервани, изнудват откуп от търговеца, а често го и убиват, трябва да се оказва всякакво покровителство на тези, които въпреки тези опасности доставят продукти в отдалечената страна. Ако такъв търговец забогатява, той е заслужил това.

В тези три случая търговците не са нито борсови играчи, нито изкупвачи; те не препродават, както един спекулант на друг, предназначените за потребление предмети. С пристигането си те открито ги предлагат на потребителя в търговското помещение или на пазарния площад; ускоряват индустриалното разви-

---

* Думите «апостолите на истината» са взети в кавички и отделени с курсив от Енгелс. *Ред.*

** — *с всички позволени и непозволени средства. Ред.*

*** Буквално същата поговорка има и между немските търговци.

**** В този абзац е предадено в собствено изложение на Енгелс съдържанието на таблицата на Фурие «Последователният ред на търговските методи, прилагани през различни периоди». *Ред.*

тие. Те искат да припечелят нещо с труд — няма нищо по-справедливо в цивилизования свят; който е засял, той заслужава да обере плодовете. Но твърде рядко търговците се задоволяват с тази своя функция; поединично или обединени, те интригуват, за да затруднят стоковото обръщение и незабавно да повишат цените.

*Търговията придобива порочен характер от момента, когато посредниците поради техния извънредно голям брой стават паразити на социалното тяло** и се споразумяват да унищожат стоките, да повишат цените под предлог на недостиг, който те изкуствено са създали, накратко, за да ограбват едновременно и производителя, и потребителя със спекулативни подходи, вместо да служат открито на единия и на другия като обикновен посредник. Такова открито посредничество може да се срещне все още на нашите малки пазари по села н градове. Този, който изкупува стотицн телета или овни, е полезен посредник на двадесетина селяни, които иначе би трябвало да губят по цели работни дни, за да ги закарат в града на пазар. Ако посредникът, пристигнал на пазара, открито изложи своя добитък на продан, с това той прави услуга и на потребителя; но ако той посредством бог знае какви уловки се уговори с други «приятели на търговията»**, с цел да укрият три четвърти от овните, да каже на месарите, че овните са станали рядкост, че може да снабди само малко *приятели,* при условие че поради тази причина ще продава овните на двойно по-висока цена, с това създава сред покупателите тревога, а после започва да води един след друг скритите от него овни, да ги продава на много високи цени във връзка с вдигнатата по-рано тревога и изнудва по този начин големн суми парн от потребителите; всичко това вече не е просто (стоково) обръщение, открито, доверчиво излагане на стоката, това е сложно обръщение, с безкрайните му разнообразни машинации, което поражда тридесет и шестте характерни порока на нашата търговска система, както и на узаконеиия монопол. Когато се завладява с хитрост целият продукт, за да бъде поскъпен, това означава осъществяването посредством интриги на много по-голям грабеж, отколкото върши това монополът с въоръжена ръка.

Аз няма да се спирам повече иа присъщия на варварството метод. Той включва максимални цени, реквизиции и моиополи, които все още много се прилагат и при цивилизацията. Както вече казах на друго място, различните начини на действие, присъщи на отделни периоди, преминават в други; затова не бива да се учудваме, че цивилизацията заимствува отделни черти както от висши, така и от низши степеии на развитие. По този начин нашият цивилизован механизъм на търговията е смес от характерни особености на всички периоди с преобладаване обаче на характерните за степента на цивилизацията — а последните са още по-отвратителни от чертите, присъщи на периода на варварството; защото под булото на законността нашата търговия не е нищо друго освен организиран и узаконен грабеж, при който изкупвачите-посредници могат да се споразумяват да предизвикват изкуствено поскъпване на всички продоволствени стоки и да ограбват както производителите, така и потребителите, набързо натрупвайки скандални 50-милионни състояния, притежателите на конто при това се и оплакват, че търговията не била покровителствувана, че за търговците просто няма живот, че нищо не се прави за тях и че държавата ще загине; ако доведат търговеца дотам, че той да няма да може да припечелва повече от 50 милиона!

А между това някаква си нова*** наука нн учи, че на тези хора трябва да се

* Думите *«на социалното тяло»* са добавени от Енгелс. *Ред.*

** Думите «приятели на търговията» тук и по-нататък са взети в кавичкн от Енгелс. *Ред.*

*** Думата «нова» е добавена от Енгелс. *Ред.*

даде пълна свобода. Вие само предоставете на търговците свобода на действие, ни се казва; без тази свобода такъв изкупвач, който и без това е изкарал само някакви си 50 милиона, може би ще се ограничи с някакъв си един единствен милион и на неговото почтено семейство ще се наложи да преживява с рента от 50 хиляди франка.

Dii, talem avertite casum!*

Презрение към търговията, презрение, вродено у всички народи, господствуващо у всички заслужаващи уважение нации, с изключение на някои крайморски търговски племена, които извличали изгоди от търгашеските изнудвания и мошеничества. Атина, Тир и Картаген, които имали печалба от търговията, не могли да изразяват към нея презрение; всеки се въздържа от шеги по повод на пътищата, които са го довели до забогатяване, и най-малко финансистът ще започне да осмива изкуството, с което е възможно да се прибавят нули към сметките или дори да дадеш възможност на врага да обсеби счетоводните книги, като си прибрал при това касата на безопасно място, но заявявайки, че той е взел и нея заедно с книгите.

В действителност у древните народи, както и у хората на новото време търговията е била предмет на насмешки от страна на всички почтени класи. Как е възможно да се уважава напълно мошеническа професия, как е възможно да бъдат ценени хора, във всяка дума у които се разкрива измама и които с помощта на това чисто изкуство изведнъж спечелват милиони, докато честният земеделец, който благодарение на богатия си опит, на труда и напрежението си обработва своя поземлен участък, едва постига малко увеличение на незначителния си доход?

А ето вече цял век, откак новата наука, наричана икономия, е издигнала на върха на почестите търгашите, борсовите играчи, изкупвачите, лихварите и банкрутиралите, монополистите и търговските паразити; правителствата, обременени от нарастващите с всеки ден дългове и постоянно търсещи начини как да вземат в заем пари, били принудени да скриват своето презрение и да щадят тази класа на търгаши-кръвопийци, която държи под ключ паричната каса на цивилизацията и изтръгва всички съкровища на земеделското и индустриалното производство под предлог, че го обслужва. Никой не отрича, че търговията осигурява транспорта, снабдяването, продоволствието и разпределението, но тя действува като слуга, който, като произвежда действителна работа на стойност от 1000 франка, краде от своя господар 10 000 франка годишно, десет пъти повече от това, което произвежда за него.

Както младият прахосник тайно презира евреина, при когото отива всяка седмица и му позволява да му одира кожата, макар че всеки път го приветствува много вежливо, така и сегашните правителства са сметнали за необходимо да сключат с явно презрение пълно примирие с търговията, която придобива впрочем толкова повече значение, колкото по-изкусно умее да се смесва със същите фабриканти, които тя ограбва. Икономистите, които са намерили в този търгашески вертеп разсадник на нови догми, извор от системи, са отхвърлили морала заедно със своите мечти за правда, за да издигнат на престола своите любимци — борсовите играчи и банкрутиралите длъжници. След това всички учени започнали да се състезават в самоунижение; отначало науката започва да допуска тези «приятели на търговията»** като равни — Волтер е посветил една траге-

* Богове, избавете ни от подобен случай! (Перифразиран стих от поемата на Вергилий «Енеида», кн. III.) *Ред.*

** Думите «приятели на търговията» са добавени от Енгелс. *Ред.*

дия на английски търговец*. Сега тези борсови играчи хубавичко биха се посмели, ако ученият си позволи да им посвети трагедия! Борсовата игра е хвърлила маската, тя няма нужда да й кадят тамян повече учените; тя иска тайно, а *скоро ще поиска и узаконено участие в правителството!* Та нали видяхме, че конгресът в Аахен не можа нищо да реши преди идването на двамата банкери.[168]

Но колкото и да прославяли златния телец на търговията, икономическите системи обаче не могли да унищожат това естествено презрение, което хранят към него нациите. Търговията все още си остава предмет на презрение у аристокрацията, духовенството, собственика, чиновника, юриста, учения; презират я художникът, войникът, всяка класа, която заслужава уважение. Напразно търговията им доказвала с помощта на безкрайни софизми, че трябва да се почитат кръвопийците-борсаджии — все още господствува вроденото пренебрежение към тази категория парвенюта. Всеки се поддава на догмата, която се благоприятствува от съдбата, но всеки продължава тайно да презира хидрата на търгашеството, която ни най-малко не се смущава от това и си върви по своя път на заграбванията.

Как е могло да се случи, че нашият век, публикувал трудове за престъпленията на толкова категории граждани, дори за престъпленията на федератите[169], които просъществували само един месец в 1815 г., как се е случило, че този век, не пощадил в своите кодекси и публикации нито крале, нито папи, нито веднъж не помислил да даде гласност на престъпленията на търговците? А писателите единодушно се оплакват, че нямат достатъчно материал. За да им покажа колко благодатен е този материал, аз подложих на системен анализ само една (от тридесет и шест)** разновидност от престъпленията на търговията при цивилизацията. Ето тези тридесет и шест отрицателни особености на нашата търговия при господството на индустриалната конкуренция и хаотичната борба, основана на измамата.

*СИНОПТИЧНА ТАБЛИЦА НА ХАРАКТЕРНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА ТЪРГОВИЯТА ПРИ ЦИВИЛИЗАЦИЯТА****

Възлови точки: посредническа собственост и раздробеност на селското стопанство:

1) Двойнственост на търговията.
2) Произволно определяне на стойността.
3) Свобода на мошеничеството.
4) Несолидарност, липса на взаимни задължения****.
5) Ограбване, отклоняване на капитали.
6) *Спадане на работната заплата.*
7) *Изкуствена преграда на източниците на снабдяване.*
8) *Изобилие, водещо до депресия.*
9) Обратно заграбване.
10) Разрушителна политика.
11) *Застой или всеобща некредитоспособност* (обратно и отразено действие).

---

* *Ф. Волтер.* «Заира» (трагедия, посветена на английския негоциант Еверард Фолкнър, поклонник и покровител на автора). *Ред.*

** Думите в скобите са добавени от Енгелс. *Ред.*

*** Тази таблица в труда на Фурие е дадена в уводния раздел «Постановка на въпроса» (редица точки са дадени от Енгелс в свободен превод; курсивът е на Енгелс). *Ред.*

**** Думите «липса на взаимни задължения» са добавени от Енгелс. *Ред.*

12) *Фиктивни пари.*
13) Финансов хаос.
14) *Епидемия от престъпления.*
15) Обскурантизъм.
16) *Паразитизъм.*
17) *Изкупуване* (accaparement).
18) *Борсова игра.*
19) *Лихварство.*
20) *Безплоден труд.*
21) Индустриални лотарии (хазартни спекулации).
22) Косвени монополи за затворени корпорации.
23) *Държавен монопол, държавно управление, образувано по необходимост поради фалшификациите.*
24) Екзотичен или *колониален монопол.*
25) *Морски монопол.*
26) *Феодален,* кастов *монопол.*
27) Необоснована* провокация.
28) Непроизводителни загуби.
29) *Фалшифициране.*
30) Разрушаване на здравето.
31) *Банкрут.*
32) *Контрабанда.*
33) Пиратство.
34) Установяване на максимума и на реквизицията.
35) *Спекулативно робство.*
36) *Всеобщ егоизъм.*

От тези тридесет и шест особености ще разгледаме подробно само една банкрута; предварително ще кажа още няколко думи за някои от другите.

II

ПОГРЕШНОСТ НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ПРИНЦИПИ, ОТНАСЯЩИ СЕ ДО ОБРЪЩЕНИЕТО

(ДОКАЗВА СЕ С ПРИМЕРА НА ТРИ ХАРАКТЕРНИ ОСОБЕНОСТИ НА ТЪРГОВИЯТА, ОЗНАЧЕНИ В ТАБЛИЦАТА ПОД №№ 7, 8, 12: ИЗКУСТВЕНА ПРЕГРАДА НА ИЗТОЧНИЦИТЕ НА СНАБДЯВАНЕ, ИЗОБИЛИЕ, ВОДЕЩО ДО ДЕПРЕСИЯ, ФИКТИВНИ ПАРИ.)

Нашият век, толкова плодовит на теории за движението на индустрията, все още не умее да различава движението от задръжката. Той смесва непрекъснатото обръщение със сменящото се обръщение, простото със сложното. Да оставим впрочем тези сухи различия; нека говорят фактите, нека те ни послужат като основа за установяване на принципи, пряко противоположни на принципите на икономията.

Правителствата, както и народите, са съгласни, че трябва да се наказват със смърт фалшификаторите на пари и на държавни ценни книжа. Осъждат така също на смърт фалшификаторите на банкноти и монети. Много мъдри са предпазните мерки. *Но защо търговията се ползва с това право да фалшифицира монети, докато за това други хора качват на бесилката?*

Всяка полица, издадена от търговец, крие в себе си възможност за фалши-

* Думата «необоснована» е добавена от Енгелс. *Ред.*

фикация, тъй като няма никаква сигурност, че ще бъде някога изплатена. Всеки, който замисля да банкрутира, наводнява обръщението със своите пòлици, които изобщо не възнамерява да изплати когато и да било. С това фактически той е изфабрикувал и разпространил фалшиви пари.

Може да се възрази, че и други се ползват от тази привилегия, че който и да било собственик може да пуска, подобно на търговеца, в обръщение пòлици.

Това не е тъй. Собственикът няма тази възможност. Правото е илюзорно, щом като не може да бъде осъществено. Доказателство за това е конституционното право на народа на суверенитет, великолепен прерогатив, при който плебеят не може дори да се наобядва, щом като в джоба му няма нито су. А нали е доста голяма разликата между претенция за суверенитет и претендиране за един обяд. Много права съществуват по този начин на книга, а не в действителност, и тяхното предоставяне е оскърбление за тези, които не могат да постигнат дори стократно по-незначителни права.

Точно такова е положението на собственика с издаването на пòлици. Той има право да издава пòлици, както плебеят да претендира за суверенитет; но да имаш право и да го осъществяваш — това са две доста различни неща. Ако собственикът издаде полица, няма да намери никого, който би я приел без гаранция, и към него се отнасят като към човек, който е с намерение да пуща фалшиви пари. Ще поискат ипотека за напълно свободен от дълг недвижим имот, а отгоре на това и голяма лихва. На такава цена неговите пòлици ще бъдат пласирани и при такава гаранция парите ще станат действителна ценност, а не фиктивни пари, каквито са пòлиците на търгаша, който — по силата на притежаваната титла «приятел на търговията», намира възможност да пусне в обръщение за милион «добри» пòлици, без да има като гаранция за този милион и стотна част от него, дори 10 000 франка.

Как лесно допущат да бъдат измамвани правителства, които, позволявайки да бъдат лишени от тази способност, я осигуряват на търговеца!* Търговецът, имащ гаранция за 10 000 франка, пуща в обръщение пòлици на сума от един милион; ако пожелае, той получава и защита на това свое право; той има право да пуска в обръщение тази маса от ценни книжа и законът не може да разследва как той разпределя своя капитал, с каква гаранция разполага. Фискът, представляващ гаранция от десет милиона, би имал право, при такова съотношение, да пуска ценни книжа на сума от един милиард. Но ако някое правителство се опита да постъпи така, без да се е посъветвало с общественото мнение, без да му е съобщило своите мотиви, то ще подрони своя кредит, ще хвърли своята страна в политически безредици; то ще направи само същото, ще използва същата привилегия, от която се ползват толкова много интриганти, които често нямат и една стотна част от тези гаранции и никак не се справят със своите работи.

Може да се отговори, че тези интриганти умеят да придумват глупаците, да изтръгнат тяхното доверие; с това се издига в принцип на търговията тезата, че изкуството да се подвеждат добродушните и доверчиви хора заслужава всякаква подкрепа, като при това тази подкрепа трябва да се ограничава само относно търговците и да не се разпростира по отношение на правителството. Аз не твърдя, че това благородно изкуство би трябвало да бъде разрешено на търговците (интригантите) и на правителството, напротив, то следва да бъде забранено и на търговците, както е забранено на управляващите.

От казаното следва, че търговецът владее способността *да пуска фиктивни пари във форма на пòлици* (дванадесета характерна особеност) — престъплèние, равносилно на престъплението на фалшификатора на монети, за което други категории мошеници биват изпращани на бесилката — и че търговската

---

* У Фурие: «tripoteur» (спекулант). *Ред.*

система на цивилизованите народи узаконява и защищава *съревнованието в измама* (трета характерна особеност).

Като отговор на обвинението във фалшификация на монети и на други точки от обвинението може да се каже, че търговците са необходими за осъществяване на обръщението и че деловите отношения ще станат невъзможни, ако на тези агенти бъдат вързани ръцете, че държавата ще подрони в такъв случай държавния кредит и ще постави на карта цялата си индустрия.

Напълно е вярно, че търговията има свойството *все по-силно да ни окова във вериги, когато социалното тяло проявява признаци на съпротива.* Единствено само някаква административна мярка ограничава машинациите на търговията; търговията ограничава кредита, парализира обръщението и държавата, пожелала да отстрани предишния порок, в последна сметка е създала и нови. Това въздействие е означено в таблицата под наименованието отразено действие (единадесета характерна особеност).

Като се мотивират с тази опасност, бива издиган принципът: само предоставете на търговците свобода на действие, тяхната пълна свобода гарантира обръщението. Във висша степен погрешен принцип, защото именно тази пълна свобода поражда всички толкова вредни за обръщението машинации: борсовата игра, изкупуването, банкрута и др. т., от които произтичат две характерни особености:

7) Изкуствена преграда на източниците за снабдяване.

8) Изобилие, водещо до депресия.

Нека видим какво влияние оказват тези две особености на обръщението.

Търговията не е доволна от предаване стоките от ръцете на производителя в ръцете на потребителя, тя интригува посредством изкупуването и борсовата игра, за да предизвика изкуствено поскъпване на онези хранителни стоки, които в дадения момент не се намират в изобилие. През 1807 г. в резултат на борсова игра цената на захарта през май внезапно се повишила на пет франка, а през юли цената на същата захар паднала до два франка, макар че не е имало никакви нови доставки. Но борсовата игра била разстроена посредством невярно съобщение и по този начин захарта била доведена до нейната действителна стойност; интригите и изкуствено създаденото опасение от прекратяване на доставките били премахнати. Подобна игра на интриги и на изкуствена паника става всекидневно по отношение на един или друг хранителен продукт и *причинява* недостиг от него, макар че всъщност той не липсва. През 1812 г., когато реколтата била осигурена и изкупвачите се оказали измамени в своите надежди, могло да се види как изведнъж от техните хамбари потекли големи количества зърно и брашно. Следователно не е имало никакъв недостиг и не би имало изобщо никаква заплаха от глад, стига само тези хранителни продукти разумно да са разпределени. Но търговията има свойството, още *преди* настъпването на опасността, в предвиждане на нейните възможности да спира доставките, да задържа обръщението, да създава панически страх и изкуствен глад.

Същото въздействие е налице и в случай на изобилие, когато търговията спъва доставките, като изкуствено създава опасения от излишъци. В първия случай тя действува положително, като изкупува и изважда от обръщение хранителните продукти; във втория случай тя действува отрицателно, като не изкупува стоките и допуска спадане на цените до такова равнище, че селянинът не може дори да си възвърне производствените разходи. Оттук произтича осмата характерна особеност на търговията — изобилие, водещо до депресия.

Търговията отговаря, че тя няма защо да купува, щом като не се предвиждат печалби, и че тя не е толкова безразсъдна да препълва своите хамбари с жито, ако няма никаква надежда да се повишават цените и ако тя може с много по-голяма полза да вложи капиталите си в такива стоки, недостигът на които, леко увеличаван с изкупувания, ѝ осигурява печалба.

Не е ли вярно, че са удобни и приятни такива принципи в социалната система, където само се приказва нещо за взаимни гаранции? И така, търговията се освобождава от задължението да служи на социалното тяло, когато намери това за благоразумно. Нещо подобно би било, ако армията си позволи в момент на опасност да се отклони от боя и да не си изпълнява службата, считайки се само със своите интереси, а не с интересите на държавата. Такава е нашата търговска политика, тъй едностранно тя разбира всичките си задължения.*

През 1820 г. в различните провинции, където цената от 4 франка едва покрива производствените разходи, цената на хляба падна под три франка. Това не би се случило, ако френската търговия, както би трябвало да бъде при системата на взаимност, която се приспособява към интересите на двете страни, своевременно беше закупила храни за снабдяване на 30-милионното население в продължение на шест месеца. Тази резервна маса, изтеглена от обръщението и скрита в хамбарите, би поддържала цената на остатъка от зърнените храни и селянинът нямаше да страда от обезценяване на неговите продукти и невъзможност да ги продаде. Но нашата търговска система действува тъкмо в противоположен смисъл; тя засилва гнета от изобилието и бедствието на глада и по този начин действува разрушително и в двете насоки.

Аз избрах осмата особеност — изобилие, водещо до депресия, за да покажа, че съществуващият метод на търговията крие в себе си пороци както отрицателни, така и положителни и често греши с ненамеса и неумение да окаже в случай на необходимост дори лесно изпълнима услуга. Защото, когато по време на глад са нужни 500 милиона за купуване на зърно, то веднага се оказва, че те са налице; но ако тази сума е потребна като предпазна мярка за попълване на хамбарите по време на изобилие, то няма да се намерят и петстотин талера**. Няма нито взаимност, нито гаранция в договора, сключен между социалното тяло и корпорацията на търговците. Търговската корпорация служи само на собствените си интереси, а не на интересите на обществото и като последица от това се идва до положението, че многобройните капитали, които тя пуска в обръщение, *представляват кражба, извършена в производството изцяло.* Това ограбване аз съм нарекъл в петата точка от таблицата на характерните особености «отклоняване на капитали».

Така че на двата полюса на търговията няма ни най-малки задължения по отношение на социалното тяло, което, с вързани ръце и крака, се оставя да бъде изядено от Минотавъра и му гарантира деспотична власт над капитала и жизнените средства. Именно деспотична власт! Защото след толкова гръмки думи, казани против деспотизма, все още не е разкрит онзи *действителен* деспотизъм, какъвто е *деспотизмът на търговията,* този истински сатрап на цивилизования свят***!

От всичко казано следва, че механизмът на цивилизацията осигурява на търговците пълна безнаказаност за фалшификацията на пари, престъпление, наказуемо при другите категории със смърт, и че предлог за тази безнаказаност е помощта, която търговците са оказвали на обръщението; а всъщност те му отказват тази услуга: в положителен смисъл — посредством изкуствената преграда на източниците на снабдяване, в отрицателен — посредством изобилието, водещо до депресия.

Към такава измамливост на резултатите се присъединява още и липсата на каквито и да било принципи. Икономистите признават, че тяхната наука няма никакви определени принципи; и това наистина е върхът на безпринципността —

* По-нататък два абзаца от труда на Фурие са изпуснати от Енгелс. *Ред.*

** У Фурие: «екю». *Ред.*

*** В този абзац текстът на Фурие е предаден от Енгелс в малко съкратен и свободен превод. *Ред.*

да се предостави пълна свобода на действие на категория от до такава степен развратени агенти, каквито са търговците.

И като последица от това развитието на търговията става скокообразно, трескаво, с изненади и ексцесии от всякакъв род, както може да се наблюдава това всекидневно при сегашния механизъм на търговията, която само поражда прекъсващо обръщение, лишено от равномерни преходи, равновесие и сигурност.

Един от интересните резултати на това безредие се състои в това, че народът се осмелява да упреква правителството във финансови злоупотреби, в каквито не се осмелява никога да упрекне търговията. Доказателство за това са два банкрута: на банковите бонове Ло и на асигнатите[170]. Това не са били внезапни банкрути, приближаването им се наблюдавало отдавна; може би е било възможно да се предотвратят посредством своевременни частични пожертвования. Въпреки тези смекчаващи обстоятелства, публиката била безпощадна. Тя с право обявила банковите бонове Ло и асигнатите за фалшиви пари, за въоръжен грабеж.

Но защо същата публика добродушно търпи от страна на търговците подобна емисия на фалшиви пари, която не прощава на правителствата дори тогава, когато последните проявяват достатъчно предпазливост, като подготвят банкрута посредством бавно обезценяване, което предоставя на притежателите на книжа възможност да избягнат краха? Такава възможност не съществува за притежателите на ценни книжа. Банкрутът ги настига като гръмотевичен удар. Един или друг човек заспива вечерта като притежател на 300 000 франка, а сутринта се събужда като притежател всичко само на 10 000 поради банкрута. Националният Конвент подражавал на тази маневра при извършване операцията относно консолидирането на третина от номиналната стойност[171]; Конвентът непрекъснато бил упрекван в това — като напълно доказан грабеж. И все пак на всеки търговец се предоставя правото да извършва още по-предизвикателни грабежи и при обявяване на несъстоятелност да присвоява две трети от това, което е получил в замяна, докато Конвентът не изплати две трети от суми, които никога не е получавал. Колко по-възмутително изглеждат престъпленията на търговията, ако ги сравним с други, дори и най-долни политически подлости!*

По-нататъшни подробности ще покажат, че сегашната политика, предоставила търговията на свободните търговци, напълно освободени от каквито и да било задължения, с това е пуснала вълка в кошарата и е предизвикала всякакъв вид грабежи.

Да минем сега към банкрута, за да го опиша малко по-подробно.

III

ЙЕРАРХИЯ НА БАНКРУТА

Когато престъплението се извършва много често, към него се привиква и хората стават негови равнодушни свидетели[172]. В Италия или Испания наблюдават много хладнокръвно как убиецът от засада пробожда с кинжала набелязаната жертва и избягва в църквата, в която се намира под закрила и не може да бъде наказан. В Италия може да се види как родителите осакатяват и морят децата си, за да усъвършенствуват техния глас, и служителите на «бога на мира» насърчават тези жестокости, за да получат добри хористи за църковния хор. Подобни мерзости биха предизвикали възмущение в която и да било друга циви-

---

* У Фурие по-нататък следват думите «като злодейства на Конвента». *Ред.*

лизована нация, ако се случеха там — затова пък на свой ред във всяка от тях* съществуват други възмутителни обичаи, от които на италианците би закипяла кръвта.

Но ако една нация се различава толкова много от друга по своите обичаи и мнения при цивилизацията, то колко ли ще се различава в това отношение една социална епоха от друга, колко отвратителни ще се покажат пороците, търпими в епохата на цивилизацията, в други, по-несъвършени социални епохи! Трудно ще бъде да се повярва, че в страни, които се мислят за благоустроени, хората са могли да търпят, макар и само за миг, такива мерзости като банкрута**.

Банкрутът е най-изобретателното и най-безсрамното мошеничество, каквото някога е съществувало; той осигурява на всеки търговец възможност да изтръгне мошенически от публиката известна сума, която да съответствува на неговото състояние или кредит, тъй че богатият човек може да каже: аз откривам търговско предприятие в 1808 г.; на еди-коя си дата в 1810 г. възнамерявам да заграбя толкова и толкова милиона, на когото и да са принадлежали.

Да оставим настрана временното явление — новия френски кодекс[173], и неговото намерение да наказва за банкрут. Тъй като мненията за успеха на този замисъл са различни и се намират вече средства за заобикаляне на новите закони, да предоставим на практиката да решава този въпрос, а засега основа за нашите разсъждения са известните досега факти; да разгледаме безредията, резултат на философската система и от принципа; да се предоставя на търговците пълна свобода, без да се иска каквато и да било гаранция за благоразумие, честност и платежоспособност от когото и да било от тях.

Оттук наред с други злоупотреби произтича банкрутът — грабеж много по-отвратителен, отколкото грабежът по друмищата. Обаче с него са свикнали и го търпят до такава степен, че се признават дори и *честни банкрути* такива, при които спекулантът ограбва само половината.

Да преминем към подробно изобразяване на това малко известно у древните народи геройство. То е получило оттогава досега блестящо развитие и предоставя на аналитиците възможност да наблюдават редица стадии на развитие, които свидетелствуват в полза на успехите на нашата способност за усъвършенствуване.

ЙЕРАРХИЯ НА БАНКРУТА. 31-ва ХАРАКТЕРНА ОСОБЕНОСТ. ПРЕСТЪПЛЕНИЯ НА ТЪРГОВИЯТА. СВОБОДНА СЕРИЯ В ТРИ РАЗРЕДА, ДЕВЕТ РОДА, ТРИДЕСЕТ И ШЕСТ ВИДА[174]

ДЯСНО ИЛИ ВЪЗХОДЯЩО КРИЛО. — ЛЕКИ РАЗНОВИДНОСТИ

I. НЕВИННИ

1) Хлапашки банкрут.
2) Безразсъден банкрут.
3) Банкрут тихомълком.
4) Посмъртен банкрут.

II. ПОЧТЕНИ

5) Банкрут на глуповатия.
6) Налудничав банкрут.
7) Безпринципен банкрут.

---

* Фурие посочва тези нации: «французи, немци, руси, англичани». *Ред.*

** Последната фраза е дадена от Енгелс в съкратен превод. *Ред.*

III. ЛАСКАТЕЛИ

8) Дружески банкрут.
9) Банкрут на добрия тон.
10) Галантен банкрут.
11) Банкрут от състрадание.
12) Сантиментален банкрут.

ЦЕНТЪР НА СЕРИЯТА. — ГОЛЕМИ РАЗНОВИДНОСТИ

IV. ТАКТИКИ

13) Тлъст банкрут.
14) Космополитически банкрут.
15) Многообещаващ банкрут.
16) Трансцендентален банкрут.
17) Постепенен банкрут.

V. МАНЕВРИРАЩИ

18) Банкрут с бърза стрелба.
19) Банкрут в сгъстена колона.
20) Банкрут в походен строй.
21) Банкрут в разпръснат строй.

VI. ВЪЗМУТИТЕЛИ

22) Банкрут от голям мащаб.
23) Банкрут от широк обхват.
24) Банкрут в духа на Атила.

ЛЯВО ИЛИ НИЗХОДЯЩО КРИЛО. — НЕЧИСТОПЛЪТНИ РАЗНОВИДНОСТИ

VII. КОВАРНИ ИЗМАМНИЦИ

25) Банкрут за възстановяване на загубите (компенсация).
26) Извънреден банкрут.
27) Банкрут crescendo*.
28) Лицемерен банкрут.

VIII. ЦАПАЧИ

29) Банкрут на основата на илюзията.
30) Банкрут по инвалидност.
31) Банкрут от отчаяние.
32) Банкрут по свински.

IX. ФАЛШИВИ БРАТЯ

33) Мошенически банкрут.
34) Банкрут на негодника.
35) Банкрут с бягство.
36) Банкрут на присмех.

---

* — с нарастваща сила. *Ред.*

IV

ВЪЗХОДЯЩО КРИЛО НА БАНКРУТИТЕ

В твърде развратения, много алчния век ще станеш за общо посмешище, ако речеш с тона на школски учител да се противопоставяш на общоприетите пороци. Много по-разумно е да постъпваш съгласно господствуващия тон и да гледаш на социалните престъпления от тяхната забавна страна. Следователно ще доказвам, че банкрутът е много по-смешно мошеничество, отколкото го смятат съучастниците и защитниците, които виждат в неговите търгашески грабежи само мили дреболии.

Всичко е относително в порока, както и в добродетелта. И разбойниците си имат свои понятия за справедливост и чест. Ето защо не бива да се учудваме, че и банкрутиралите допускат в своята среда известни принципи и различни степени на подлост. Това съм поставил в основата на своята таблица. Подразделил съм я съгласно приетото правило на три отдела, от които първият съдържа леки, грациозни отсенки, вторият — внушителни, възвишени характери, третият — посредствени, тривиални разновидности. Дясното крило открива шествието.

НЕВИННИТЕ

1) *Хлапашкият банкрут* е банкрутът на неопитния младеж, който прави първите крачки в своята кариера и необмислено изиграва номер, като се обявява за банкрутирал. Нотариусът лесно ще уреди случая. Той го описва като юношеска безразсъдна проява и казва: младостта разчита на вашата снизходителност, господа кредитори*. Неприятната история завършва с обща веселба, защото банкрутите на такива юноши винаги се разнообразяват със забавни инциденти: измамени лихвари, мистифицирани скъперници** и тем подобни.

Банкрутиралият от този вид банкрут може да се реши на множество мошенически деяния: укриване на стоки, скандални заеми, окрадване на роднини, приятели, съседи; всичко се свежда до липсата на основания според някакъв си съучастник, който заявява на озлобените кредитори: «Какво искате? Та той е дете, което не мисли какво върши, трябва да се гледа на това през пръсти, след време той ще поумнее.»

Тези банкрутирали младежи имат на своя страна голяма поддръжка — присмеха. В търговията има много присмехулство; тук са по-склонни да се присмеят на измамените, отколкото да осъдят мошениците, и ако банкрутиралият има присмехулници на своя страна, може да бъде уверен, че повечето от неговите кредитори скоро ще капитулират и той изведнъж ще постигне споразумение.

2) *Безразсъдният банкрут* — това е банкрутът на някои започващи играчи на квит или на двойна печалба, на хора, които се хвърлят с всички сили, впускат се в безразсъдни афери и спекулации, харчат много пари, правят се на важни особи, за да получат без колебание временен кредит и умело да го запазят за себе си посредством някои скрити жертви. Веднъж впуснали се в спекулации, тези нехранимайковци изживяват несполука след несполука и завършват обикновено с бягство. Тези деяния биват оправдавани като нескопосни, като цапаници и лесно ги уреждат, тъй като те, както и предишните, дават основания за присмех.

---

* Думите «господа кредитори» са добавени от Енгелс. *Ред.*

** У Фурие: «мистифицирани «харпагони»» (Харпагон е главното действуващо лице в комедията на Молиер «Скъперникът»). *Ред.*

Тези нехранимайковци са явление доста обикновено във Франция, където ги удостояват с наименованието спекуланти. Доста точната игра за тях се състои в ускоряване на развръзката по такъв начин, че тяхното падение ставало в момент, когато се приема, че те всички току-що започват и всеки им дава кредит в първата им дейност, като си мисли: нека да не се провали изведнъж още в първата година.

3) *Банкрут тихомълком,* под сурдинка — такъв е банкрутът, при който намиращият се в затруднение длъжник предлага «малко споразумение», намаление от 25% или покритие на стоките с надценка от 25%. Посредникът разяснява на кредиторите, че това е много изгодно за тях, защото ако оказват натиск върху даденото лице и го принудят да се обяви в несъстоятелност, то загубата ще съставлява най-малкото 50%.

В търговията се настоява много за такива относителни пресмятания. Срещат се множество мошеници, които, след като са ви ограбили с 30%, после ви доказват, че сте спечелили много пари, тъй като не са измъкнали от вас всичките 50%. Други твърдят, че понасят големи загуби, защото изкарват от вас не повече от 40%, когато би следвало да изкарат по 60%. Такъв начин на пресмятане, изглеждащ смешен, в търговията е общопризнат; пълния си успех той достига в банкрута под сурдинка. Доказват ви, че тази малка отстъпка от 25% е чиста печалба в сравнение с тези 50%, при които би станал банкрутът. Потресени от силата на подобно доказателство, кредиторите подписват «малко споразумение». Този, на когото се пада да получи 4000 франка, получава 3000, и това ни най-малко не се нарича банкрут.

4) *Посмъртният банкрут* се обявява след смъртта на героя; тя служи за оправдание на покойния, който — казват — се надявал отново да въведе в ред своите дела и без съмнение е щял да изпълни това с чест, ако не бил се поминал. След това започват да възхваляват неговите превъзходни качества, сърдечно съчувствуват на нещастните му сираци. Нима ще пожелаят кредиторите да тревожат неговата неутешима вдовица! Особено ако тя е красива — това би било варварство! Междувременно вдовицата с помощта на няколко доверени лица е иззела преди запечатването много неща. Липсите ще припишат на покойния, който не е имал време да приведе работите си в ред и вече няма да се върне, за да изобличи тази лъжа. Ако е имало дефицит от 25%, то са съумели да го доведат до 50%; а това не струва много труд, ведиъж заловили се за тази работа; при това какво безумие би било да се обяви несъстоятелност при 25%, щом като банкрут при 50% още се смята за честен — особено ако е виновен достопочтеният покойник, а да се компрометира неговата памет, би било отвратително!

ПОЧТЕНИТЕ

Описаните четири вида спадат към разреда на фиктивната невинност. Сега ще разгледаме подред видовете действителна невинност. Би било несправедливо да заклеймим цялата маса от несъстоятелни длъжници поради това, че девет десети от тях са мошеници. Ще посоча три категории, които действително заслужават оправдание. Предстои ни още да обвиняваме твърде много виновни; затова ще потърсим още в самото начало няколко честни човека измежду тези събратя по професия, станали толкова многобройни от революцията* насам, че в някои градове вече не питат кой е банкрутирал, а питат кой *не е* банкрутирал.

5) *Банкрутът на глуповатия* — това е банкрут на нещастния, който не завлича нито грош, връща всичко на кредиторите и без всякаква измама се оста-

* У Фурие: «възраждането» (régénération). *Ред.*

вя на тяхната милост. Другите банкрутирали му се присмиват и го обявяват за глуповат*, който би трябвало поне да се осигури; и наистина такъв честен човек не е достоен за нашия век — век на способност за усъвършенствуване.

6) *Налудничавият банкрут* е дело на този, който е изпаднал в отчаяние, смята се за опозорен и понякога се застрелва или се удавя. Но нали това означава да не се намираш почти никак на висотата на положението — щом като си честен човек в XIX век, и което е още по-лошо — в търговията!

Във всеки случай приятно ми е да кажа, че такива хора още се срещат в областта на търговията, но много рядко, rari nantes in gurgite vasto**. Всеки им предсказва съдбата, тъй като е известно, че от десет мошеници, които се впущат в търговията, девет постигат успех, докато от десет честни търговци — девет се разоряват.

7) *Безпринципният банкрут* — това е банкрутът на простака, който допуща намесата на правосъдието и обявяването на съдебни решения, които го позорят и му отнемат буквално всичко, вместо да действува като множинството ловки хора, които умеят да излязат от такова затруднително положение с чест и изгода. — Тези трима честни рицари тъй малко са достойни за височайшите събратя по професия, че аз бързам да привърша с тях. Да минем към категорията лица, които повече заслужават одобрението на компетентните.

ЛАСКАТЕЛИТЕ

Защо да не допусием да бъдем съблазнени от банкрутирали длъжници, както и от много други порочни лица. Нека разгледаме веднага една категория, пълна с всякакви прелести и създадена за завладяване на всички сърца.

8) *Дружеският банкрут*, икономичен банкрут, е дело на прекалено любезен човечец, който желае на своите кредитори само добро и би бил в отчаяние, ако му се наложеше да ги въвлече в разходи, и ги убеждава да се съгласят на 50%, за да избягнат намесата на правосъдието, което би погълнало всичко. Той дава на кредиторите да разберат, че иска да се държи с тях като с приятели, интересите на които са му скъпи. Изпълнен с благодарност за оказаните му дружески услуги, той трепери при мисълта за предстоящите им съдебни разноски. С такива ласкателни думи и с други уловки биват съблазнявани едни, а други отстъпват от страх пред всепоглъщащото правосъдие.

9) *Банкрутът на добрия тон* е банкрутът на хора, много известни във висшия свят и домът на които до последния момент живее на широка нога. Тъй като тези хора са напълно comme il faut***, те имат много протекции и ако отделят за себе си не повече от 60%, то лесно постигат споразумение; особено, ако стопанките и дъщерите на стопаните на дома се явяват като молители, а използват и наставлението на Санчес[175], което им позволява да носят твърде прозрачни дантелени наметала, когато тръгнат да се блъскат по важни дела.

10) *Галантният банкрут* е дело на красиви жени; непристойно е да се оплаква човек от това — към прекрасния пол е нужно и съответно отношение. Красивата жена има търговско предприятие, обявява банкрут****, ограбва ви с хиляда талера*****, но ако вие се заяждате с нея, то това доказва само, че не умее-

* У Фурие: «Жокрис». *Ред.*

** — *редки плувци в безбрежната морска бездна* (*Вергилий,* «Енеида», книга първа). *Ред.*

*** — порядъчни. *Ред.*

**** Думите «има търговско предприятие, обявява банкрут» са добавени от Енгелс. *Ред.*

***** У Фурие: «екю». *Ред.*

те да се държите добре и тя има право да се нахвърли върху опърничавите. Аз слушах как една от тези дами се изказа за кредитора: «Що за човек! Казват, че бил недоволен; вярно е: не го съветвам да се оплаква за загубата на своите петдесет луидора, аз трябваше да го завлека с двойно по-голяма сума!» Той си позволил с дамата някакви волности, тя е била в правото си да го смята за неблагодарен.

11) *Банкрутът от състрадание* е банкрут, при който е напълно очевидно, че кредиторите забогатяват; как става това? В този случай, когато несъстоятелният длъжник присвои само незначителна част, 40%, а за останалата сума представя гаранция, това е твърде солидно поръчителство. Това се смята за такава сполука, че нотариусът поздравява събралите се кредитори със завършването на великолепното дело, с «истинското състрадание» на фортуна. От десет хиляди франка да загубиш само четири, а шест хиляди да получиш обратно — това е истинска печалба! Несвикналият с търговията човек не би могъл да оцени това състрадание; той би желал да получи своите десет хиляди франка напълно и би сметнал, че е ограбен с четири хиляди. Що за неприлични маниери! Да твърдите, че човек ви ограбва, когато той ви прави отбив от 40%, а за останалата сума той се отнася с вас като приятел!

12) *Сантименталният банкрут* е характерен за някои хора, които произнасят затрогващи ви до глъбините на душата речи и изливат върху кредитора такъв поток от чувства и добродетели, че той би бил варварин, ако не би се предал веднага, а не сметнал за свое щастие да направи услуга на такива славни хора, обичащи нежно всички, чиито пари пилеят на вятъра. Подобни хора заплащат с превъзходни мотиви и с най-ласкателни похвали, те въздействуват на кредитора с чувство, занимават го само с разговори за неговите и своите добродетели; в края на разговора вие се чувствувате значително по-съвършен, откривате у себе си маса добродетели, които надхвърлят ограбената сума. Нищо че сте останали с няколко хиляди франка по-малко, но затова пък добродетелите ви са станали много повече — чиста печалба за прекрасни души.

Един от тези комедианти ми каза веднъж: «Беше ми много жал за такива господа, това са много порядъчни, много почтени хора» — и прекрасният юноша за доказателство на своето уважение ги ограбил при първата операция посредством полицата, която им връчил като подарък и в знак на поздрав. Той си развързал кесията за тази сума, за да се запознае с тях, а месец след това се обявил в несъстоятелност. Каква радост за тези господа — да получат неговото *уважение** в покритието на десет хиляди франка!

Аз устоях на думата си; обещах общество на ласкатели. Не ще намериш нищо освен дружба, благосклонност, добър тон и нежни чувства у всички банкрутирали длъжници от тази наистина любезна категория. Но ако тя е призвана да завладее сърцата, то други ще предизвикат възхищение, ще дадат пример за блестящи въодушевления, за възвишени характери, ще представят героите на своята група.

V

ЦЕНТЪР. — ГОЛЕМИ РАЗНОВИДНОСТИ

Ние минаваме сега към най-великите достижения на духа на търговията, към големи операции, знаменити успехи на века по пътя на възраждането и усъвършенствуването. Банкрутът ще прояви тук цялото си майсторство и ще дей-

* Курсивът е на Енгелс. *Ред.*

ствува по обширни планове, чийто разбор ще докаже мъдростта на принципа: дайте възможност на търговците да действуват, дайте им пълна свобода за осъществяване на възвишените им концепции за измама и грабеж.

ТАКТИКИТЕ

13) *Тлъстият банкрут* е банкрутът на спекуланти от висок полет, които владеят гения на търговията. Банкерът Дорант има два милиона[175] и иска колкото се може по-скоро и с всякакви средства да се сдобие със състояние от четири-пет милиона. Срещу своя известен капитал той получава осем милиона кредит в полици, стоки и други и може следователно да разчита на фонд от десет милиона. Той се впуща в голяма спекула, в игра със стоки и държавни ценни книжа. Възможно е в края на годината, вместо да удвои своите два милиона, да ги загуби; вие го смятате за разорен — ни най-малко, той със същия успех ще получи тези четири милиона, както ако работите му вървяха добре; защото у него са на ръка тези осем милиона, които е получил на кредит, и посредством «честния» банкрут се устройва така, че удължава изплащането само на половината от тези осем милиона за няколко години. По този начин става тъй, че като загубва собствените си два милиона, се оказва собственик на четири милиона, ограбени от публиката. Какво великолепно нещо е свободата на търговията! Сега разбирате защо всекидневно се случва да се казва за търговеца работите му вървят много добре след неговия банкрут!

По-нататъшен шанс за банкрут: след скритото присвояване на четирите милиона Дорант напълно запазва своята чест и уважението на обществото не като щастливец-мошеник, а като нещастник-търговец. Ще поясним това.

Дорант е завоювал общественото мнение, когато обмислял своя банкрут; празненства, уреждани от него в града, неговите покани за града му спечелили горещи привърженици; златната младеж е с него; красавиците му изказват своите съболезнования относно нещастието — нещастието в наше време е синоним на банкрут; превъзнасят благородния му характер, достоен за по-добра участ. Ако чуете неговите защитници, може да излезе, че самият банкрутирал длъжник е пострадал повече, отколкото онези, състоянието на които е ограбил. Всичката вина се стоварва върху политическите събития, неблагоприятните условия и друг словесен арсенал, присъщ на нотариусите, обиграни в изкуството да отбиват атаките на раздразнените кредитори. След първия натиск Дорант пуща в ход няколко посредници, своевременно раздава известна сума и скоро общественото мнение е така обработено, че всеки, който би започнал да говори против Дорант, биха обявили за безчовечен. А освен това онези, от които е ограбил най-големи суми, се намират на разстояние от сто или двеста мили, в Хамбург или Амстердам, след известно време вече ще се успокоят, а те и без това не играят важна роля — техният далечен ропот не влияе на общественото мнение в Париж. И друго: Дорант ги е лишил само от половината сума, а от обичая е установено, че онзи, който е ограбил само половината, по-скоро е нещастен, отколкото виновен; по този начин Дорант още от началото се оказва оправдан в очите на общественото мнение. След месец общественото внимание е отвлечено от други банкрути, по-сензационни, при които е ограбено от две трети до три четвърти. Това е нова слава за Дорант, който е ограбил само половината; пък и това е стара, забравена история. Домът на Дорант вече отново започва да се отваря по малко за публиката, неговият готвач отново достига своята предишна власт над умовете и заглушава крясъците на някои злъчни кредитори, които не съчувствуват на нещастието и не умеят да се съобразяват с доброто общество.

Така завършва за по-малко от шест месеца операцията, с помощта на която Дорант и нему подобни ограбват от публиката милиони, разоряват семейства, чиито състояния държат в ръцете си, и въвличат честни търговци в банкрут, като

ги оприличават на мошеници. Банкрутът е единственото социално престъпление, което се разпространява като епидемия и нанася на честния човек такъв позор, какъвто и на мошеника. Честният търговец, пострадал от банкрута на двадесетина негодници, е принуден в края на краищата да преустанови и самият той плащанията си.

Оттук произтича и обстоятелството, че банкрутиралите длъжници-мошеници, наброяващи девет десети от цялата тази клика, се представят за честни хора, с които се е случило нещастие, и в хор вълият: трябва повече да ни съжаляват, отколкото да ни ругаят. Ако ги чуете — това са все малки свети угодници, съвсем не каторжници на галери, които непрестанно твърдят, че не са причинили никакво зло.

На това привържениците на свободната търговия отговарят с разговори за репресивните закони, за трибуналите; пази боже! Трибуналите против хора, ограбили няколко милиона на един дъх! Впрочем поговорката, че крадците на дребно бесят, а крадците на едро освобождават*, в търговията е неприложима, тъй като и най-дребният банкрутирал длъжник, ползвайки се от защитата на търговците, се изплъзва от правосъдието.

14) *Космополитичният банкрут.* Това е съюз на търговския гений с философския гений. Банкрутиралият длъжник става наистина гражданин на света, когато, използвайки една държава, урежда един след други банкрути в няколко други държави. Това е истинска спекула. Пристигнал в страната като неизвестен човек, в случай на необходимост променя фамилното име, както това правят евреите, и благодарение на събраните от предишен банкрут капитали веднага получава кредит. Каква забавна идея на сегашната политика — да се доверява управлението на индустриалното производство на хора, които нямат здрава връзка със своята родина, не са привързани към нея с големи поземлени владения и могат, като космополити, да спекулират с половин дузина банкрути, уреждани един след друг в Париж, Лондон, Хамбург, Триест, Неапол, Кадис. Аз ще опиша този банкрут в параграфа за банкрута с бърза стрелба, където централна фигура на подхода е космополитът.

15) *Многообещаващият банкрут.* Той води началото си едва от времето на революцията** и е на възраст не повече от половин век. Преди младите хора не дебютирали така рано в търговията, никога не ставали шефове по-млади от тридесет години. Сега на осемнадесет години те управляват търговска къща и на двадесет години могат вече да извършат първия банкрут, който им дава възможност да градят големи надежди за по-нататък. Като ги видят, казват: «Той е много млад за такава слава, но ние живеем във века на младите хора.»

16) *Трансценденталният банкрут* изисква обширен план, огромен размах, кантора с тридесет или четиридесет служещи, многобройни кораби, големи връзки във всички страни; след това настъпва внезапен крах, страшно пропадане, чиито контраудари се предават по всичките четири части на света и оставят хаос от ликвидациите, от които деловите хора могат да съществуват десетки години. Това е такава операция, в която търгашеският гений се разгръща в целия си блясък; тя трябва да причини загуба поне от три четвърти, тъй като в тази грандиозна картина всичко трябва да е от огромен мащаб.

17) *Постепенният банкрут* е банкрутът на спекуланта, който при мъдро извършване на своите операции може да стигне до седем-осем следващи един след друг банкрути. В този случай той трябва да върви по друг път, отколкото ако би разчитал на един или два банкрута.

---

* — «а крадците на едро освобождават» е добавено от Енгелс. *Ред.*

** У Фурие: «възраждането». *Ред.*

Принципите са такива:

1) При първия банкрут да се ограбва само умерено. 50% ще са достатъчни, не бива да се озлобяват хората още от самото начало, иначе вторият банкрут би станал много трудно, ако се дискретидира човек с прекалено ограбване при първия удар.

2) При втория банкрут трябва да се ограбва съвсем малко, не повече от 30%, за доказателство, че банкрутиралият длъжник се е изпекъл, че той оперира вече по-умело и внимателно и ще стане изпечен търговец, достоен за «друга търговия», ако се съвземе от този втори удар.

3) При третия банкрут да се ограбва солидно, най-малкото с 80%, като се оправдава човек с това, че дефицитът не е обикновен, а е причинен от извънреден случай; да се извърши банкрутът при използване на някои критични временни обстоятелства, като изтъква човек своето добро поведение при втория банкрут, за да докаже, че вината е изцяло във външните събития.

4) При четвъртия банкрут да се присвояват само 50%, за да се покаже, че ти си внимателен човек и умееш да се държиш в задължителните граници, когато обстоятелствата не налагат да бъдат нарушавани те.

5) При петия банкрут може да се стигне до 60%, тъй като публиката е привикнала на това; 10% повече или по-малко не пречат на подобна спекула, когато общественото мнение е свикнало с нея; защото е известно, че този, който е извършил четири банкрута, ще извърши и пети, и шести. Аз познавах един такъв юначага, на когото след неговия четвърти банкрут се надсмивали, тъй като носел шапка на абат в знак на набожност и на добри нрави; той не се смущавал от това и подготвял пети банкрут.

Шестият и седмият банкрут се извършват ad libitum*, те се правят само при наближаваща старост и в момент, когато вече човек мисли да заспи на лаврите си. Няма нищо по-лесно от това, да се оправдае шестият банкрут: човек е вече много стар, за да се измени, никой вече не се учудва. Впрочем мърмори се по малко относно правителството, което не иска да покровителствува търговията и е причина за тези малки неудобства, изпитвани от честните делови хора.

Не трябва да се учудвате, че привеждам тук някои принципи, прилагани при банкрут; това е напълно ново изкуство, подобно на политическата икономия, от която то е произлязло, и няма още нито твърди принципи, нито дори методическа номенклатура. Тъй например при постепенния банкрут само първите четири степени са получили наименование.

Този, който е извършил първия банкрут, е просто «рицар»**.

При втория банкрут той получава наименованието «принц».

При третия банкрут титлата е «крал».

При четвъртия банкрут — «император».

За петата, шестата и седмата степен още няма наименование. Истинският «приятел на търговията» е длъжен да се издигне до пълна октава. За да стане човек «хармоничен» банкрутирал длъжник, трябва да извърши седем «честни банкрута» с 50% загуба средно, а след това засилен, пълен банкрут като център на цялата редица, при който е позволено да се извърши ограбване най-малкото 80% като възнаграждение за умереността, проявена при всички останали банкрути; защото 50% при първите банкрути — това е само честната тарифа, съвсем малката дан, която не дава никому право на порицание, защото това е размерът, приет при обявяване на банкрут, твърдата цена, подобно на цената на сладкиша или на пътуване с файтон.

---

* — по желание. *Ред.*

** Тук и по-нататък думите в кавички са взети от Енгелс. *Ред.*

МАНЕВРИРАЩИТЕ

В този параграф разглеждаме масовите разместваиия, които се нуждаят от взаимодействието на няколко банкрута за доброто на търговията и възтържествуването на възвишената истина. Тези колективни маневри ни дават четири вида майстори на разместванпя.

18) *Банкрутът с бърза стрелба.* Той се причинява обикновено от контраудари, преплитане на банкрути, от които единият влече след себе си другия. Ще опиша един такъв банкрут от среден тип, в буржоазен жанр, като най-разбираем за голямата част от читателите. Като централна фигура на подхода с бърза стрелба ще вземем един от онези майстори-космополити, определението на които отложих.

Евреинът Искариот пристига във Франция[177] с капитал от 100 000 франка*, които той е спечелил при своя първи банкрут. Той започва търговия в някакъв град, където има за съперници шест, ползващи се с уважение и доверие, търговски къщи. За да им отнеме клиентелата и доброто име, Искариот започнал веднага да продава своите стоки на костуема цена — вярно средство да привлече масите. Скоро съперниците започват гръмко да го проклинат, а той се надсмива над техните оплаквания и продължава още повече да продава стоки на костуема цена.

Тогава народът възторжено крещи: да живее конкуренцията, да живеят евреите, да живее философията и братството! Всички стоки станали по-евтини с пристигането на Искариот и публиката заявява на неговите съперници: «Вие, господа, вие сте истинските евреи, вие искате да печелите твърде много, само Искариот е честен човек, той се задоволява с умерена печалба, защото не живее като вас на широка нога.» Напразни са всички изказвания на старите фирми, че Искариот е прикрит мошеник, който рано или късно ще банкрутира; публиката ги обвинява в завист и клеветничество и все повече и повече се обръща към израилтянина.

Сметката, която си прави този мошеник, е следната: като продава на костуеми цени, той губи само проценти от своя капитал, да кажем 10 000 франка годишно, но затова пък той си създава значителен пазар, спечелва си в пристанищните градове името на голям потребител и — при условието на акуратни плащания — получава голям кредит. Тази машинация продължава две години, през които Искариот не е спечелил нищо, макар да е продал огромно количество стоки. Неговата тактика си остава скрита, защото евреите държат в канторите си само служещи-евреи, хора, които са тайни врагове на всички нации и никога не разкриват мошеничеството, което е замислил някой от «техните хора».

Когато е назряло всичко за развръзка, Искариот пуща в ход целия свой кредит, прави колосални поръчки във всички пристанищни градове, закупува стоки на кредит на сума от 500—600 хиляди франка. Той отправя стоки в чужбина, цялата наличност от стоки на склад разпродава на безценица. Когато всичко е превърнато в пари, дръзкият Искариот изчезва със своя портфейл и се връща в Германия, където е изпратил закупените на кредит стоки, бързо ги продава и се оказва след отпътуването си от Франция четири пъти по-богат, отколкото е бил по време на пристигането си там; той има 400 000 франка и заминава за Лондон или Ливорно, за да замисли трети банкрут.

Тогава завесата изведнъж пада и в града, където той е осъществил своя замисъл, се опомнят. Виждат колко опасно е да се допускат в търговията евреи, несвързани с нищо скитници. Но този банкрут на Искариот е само първият акт на фарса; да проследим бързата стрелба.

Израилтянинът имал шест съперници; нека ги означим с: **А, В, С, Д, Е, F.**

---

* У Фурие тук и по-нататък «ливри». *Ред.*

А бил вече отдавна в притеснено положение и без състояние, крепял се някак си благодарение на своето добро име, но останал с идването на израилтянина без каквато и да било клиентела; той успял да издържи на конкуренцията само в продължение на една година и неподготвен да възприеме тези нови философски системи, покровителствуващи скитниците, **А** се вижда принуден да отстъпи пред тактиката на Искариот и *да се обяви за банкрутирал длъжник.*

В издържал на удара по-дълго; от самото начало той разбрал мошеничеството на евреина и чакал, докато премине бурята, за да възстанови клиентелата си, отнета му от мошеника Искариот. Но в това време той се оказва заплетен в един чуждестранен банкрут; това е достатъчно, за да ускори неговия крах; мислел си, че ще може да издържи две години, но на края на 15-ия месец вече бил принуден *да се обяви за банкрутирал длъжник.*

С бил в съдружие с една чуждестранна търговска къща, която била разорена от друг Искариот — такива има във всеки град; **С** бил засегнат от краха на своя съдружник и след като в продължение на осемнадесет месеца прави жертви, за да издържи на конкуренцията на мошеника-евреин, той също се оказва принуден *да се обяви за банкрутирал длъжник.*

D се отличавал повече с привидна честност, отколкото с действителна. У него остават още средства, за да се крепи, макар че и той страда вече 20 месеца от конкуренцията на евреина; но озлобен от причинените загуби, той отстъпва пред съблазънта на този порок, многобройни примери за който вижда около себе си. Вижда, че трима от неговите братя по професия са предприели поход и той като четвърти в съюза трябва да участвува в него под предлог на действителни или привидни нещастия. Двадесетмесечната борба с Искариот дотегнала на **D** и той не вижда нищо по-разумно от това *да се обяви за банкрутирал длъжник.*

Е дал в заем големи суми на своите четирима колеги, които се обявили един след друг за несъстоятелни; той ги смятал всичките за платежоспособни, каквито те и били, докато тактиката на Искариот не погубила тяхното дело. **Е** се чувствува разорен от банкрута на тези четири търговски къщи. Освен това той няма вече клиентела; всички клиенти се насочили към Искариот, който продава стоката на костуема цена. **Е** остава без средства, неговият кредит е подронен, притискат го и като не е в състояние да изпълнява повече своите задължения, завършва с това, че се *обявява за банкрутирал длъжник.*

F разполага с достатъчно средства, но поради петте предишни банкрута, от които може да се стигне до заключението, че и той скоро ще ги последва, загубил кредит във всички пристанищни градове. Освен това някои от банкрутиралите длъжници, ликвидирали със споразумението, продават сега своите стоки на безценица, за да имат възможност да направят вноска с настъпването на първите срокове на изплащането. За да ускорят продажбата, те губят една десета част от стойността и все пак печелят четири десети, тъй като се съгласили на 50% (изплащане). От това **F** окончателно е сломен и не му оставало нищо друго, освен подобно на своите съперници *да се обяви за банкрутирал длъжник.*

И така, достатъчна е обосновката с някакъв си скитник или евреин, за да се дезорганизира цялата търговска корпорация на голям град и да се въвлекат в престъпление най-честни хора; защото всеки банкрут е в по-голяма или по-малка степен престъпление, колкото и да се оправдава той с разни благовидни мотиви, подобни на тези, които обрисувах в тези шест банкрута, и във всички тези мотиви няма почти никога нито една правдива дума. Правдата се състои в това, че всеки жадно се залавя за такава кражба, която е ненаказуема.

Понякога бързата стрелба взема формата на рикошет, действува на разстояние и поразява едновременно цяла дузина търговски къщи в различни страни. Те имат общи интереси и провалът на главната търговска къща води към падането на всички заинтересовани второстепенни търговски къщи, подобно на

падането на ред оловни войници, при които фланговият е получил удар*. Това е сериозна комбинация, достойна да фигурира в числото на големите маневри. Във всеки случай този действуващ на голямо разстояние рикошет трябва да образува особен вид при по-точна класификация.

19) *Банкрутът със сгъстена колона* изисква благоприятна конюнктура, която служи за оправдание и подбужда маса хора от търговията да се решат на съдбоносна крачка. В този случай те се поддържат помежду си, спасяват се със своята численост подобно на полк, който образува сгъстена колона, за да си пробие път с щикове. Така и банкрутите при благоприятен случай трябва да сгъстяват редиците си, всеки ден да обявяват на борсата редицата от банкрути и да ги правят един след друг така бързо, че общественото мнение се оказва объркано и споразуменията се постигат лесно, като се вземат под внимание сложните времена. Подобни банкрути периодично се извършват в Лондон; Париж също направил прекрасен опит за банкрут със сгъстена колона, който завършил много сполучливо за много «приятели на търговията».

20) *Банкрутът в походен строй* представлява редица банкрути, свързани помежду си, но разразяващи се в съответни интервали от три месеца. В противоположност на сгъстените колони, когато банкрутите следват един след друг, ден след ден, при походния ред е необходимо предварително да се споразумеят, за да обявят банкрутирането по ред, в този момент, когато предходникът току-що се е споразумял. Например **A** се е споразумял с кредиторите три месеца след банкрутирането и **B** незабавно трябва да се обяви в несъстоятелност, тъй като сега посредниците ще намерят подготвена публика и ще могат да кажат: «Това е същата история, както с **A**, едното е трябвало да повлече след себе си другото, необходимо е да се сключи също такова споразумение». Точно същото важи и за **C**, който е банкрутирал след три месеца, а след това — за **D**, **E**, **F**, **G**, ако те успеят по съответен начин да съгласуват своите действия и да спазват интервалите, те ще постигнат еднакво споразумение за всички. Походният строй е много верен подход при умело ръководство, но не съответствува на всички обстоятелства и само геният на банкрутирането може да определи в какви случаи той е приложим.

21) *Банкрута в разпръснат строй* започват онези малки измамници, които изпреварват голямото движение и извършват ту тук, ту там малки банкрути в своята дребна търговия. Оттук се прави изводът, че работите не вървят добре и борбата ще бъде гореща. И наистина наскоро ще се чуе грохотът на тежката артилерия, ще се разразят милиони банкрути, които дълго ще занимават общественото внимание. И накрая движението ще завърши с ариергардната стрелба на дребни банкрути, на бакалски търговци от малки градове, които ще завършат борбата разорени.

ВЪЗМУТИТЕЛИТЕ

Как? Нима все още не са достатъчни всичките тези скандали и вие можете да ни приведете нещо още по-лошо, отколкото описания по-горе списък?

Аз споменах само най-честните. Сега дойдохме до низходящото, порочното** крило и можем да отнесем тук онези банкрутирали длъжници, които действуват по обширен план, но пренебрегват моралните методи и компрометират високата корпорация.

22) *Банкрутът от голям мащаб* засяга всички класи на обществото, включително до най-нищожните хора, прислугата и други, които предават на лицемера за съхранение своите малки спестявания. Той ограбва и стотици поземлени

---

* У Фурие: подобно на ред картонени къщички. *Ред.*

** Думата: «порочното» е добавена от Енгелс. *Ред.*

собственици, дребни буржоа и доверчиви хора. Целият град се оказва въвлечен в това деяние. Изобщо такъв банкрут удря най-напред нетърговски слоеве на обществото и нанася значителни вреди на корпорацията, тъй като извиква у народа и дребната буржоазия мисли, съвсем неласкателни за честния търговски бранш.

23) *Банкрутът от широк обхват* е банкрутът на някакъв неизвестен мошеник, който успява да се впусне — без средства, без доверие в големи сделки, като извършва също такъв огромен банкрут, какъвто извършват високопоставените, могъщи банкери. Всички се запитват: как е успял такъв мошеник да завърже толкова връзки и да организира такъв тлъст банкрут?

Този субект е противоположност на предишния; по друг път той постига същата цел, а именно — възбужда общественото мнение срещу машинациите на търговците и нелепите закони, които дават пълна свобода на тези търгаши.

24) *Банкрутът в духа на Атила* възнася до небесата славата на банкрутиралите длъжници и опустошава страната така, сякаш през нея е преминала цяла армия от вандали. Като такъв пример може да се посочи знаменитият банкрут, извършен в 1810 г. в Орлеан от някой си дилетант Т. Той се обявил в несъстоятелност с дефицит от 16 милиона, които били разпределени така майсторски в нещастния Орлеан, че градът бил като ударен от гръм. Всички слоеве на населението били разорени. Бежанци се добрали до Лион и разпространили вестта: Орлеан е унищожен, всички са разорени. Т. ограбил напълно всички. Според подробни съобщения той така осъществил своя замисъл, че подмамил и ограбил всички класи, от богатите капиталисти до бедните слуги, събрали през цял живот няколко франка*, за да ги предадат на съхранение на дребния търгаш, а след това да му позволят да ги ограби под прикритието на прекрасния принцип: оставете търговците да действуват, те знаят най-добре кое е в техен интерес.

Какви грабежи! Какво многообразие от престъпления в една само област на търговските подвизи! Една единствена, защото трябва да се отбележи, че банкрутирането е тридесет и първата характерна особеност на тази построена на измама търговия, за която науката иска пълна свобода под предлога, че търговците знаят най-добре кое е в техен интерес. Да, това те знаят много добре, но затова пък никак не знаят в какво се състои интересът на държавата и на индустрията; ето как ни измамва науката със своята теория за абсолютната свобода на търговците.

VI

НИЗХОДЯЩО КРИЛО. — НЕЧИСТОПЛЪТНИ ОТСЕНКИ

От описанието на великите подвизи преминаваме към описания на по-скромните трофеи. Не всичко е тъй величествено в банкрута, както трите категории на центъра. Но и в лявото крило разкриваме достойна за вниманието колекция от банкрутирали длъжници, от по-скромни отсенки, чиито буржоазни добродетели и пороци ще бъдат по-приятни за окото ни след ослепителния блясък на толкова многобройни героични дела; ще срещнем и категории, способни да развеселят читателя — и по-специално последната — категорията на фалшивите братя по професия, които дискредитират цялата корпорация на банкрутиралите длъжници. — Да започнем с отсянката на по-сериозното.

---

* У Фурие: «екю». *Ред.*

КОВАРНИТЕ ИЗМАМНИЦИ

25) *Банкрутът за обезщетение* се практикува, за да се възстанови загубата на една или друга несполука. Например някой спекулант изгубва днес процес, който го лишава от 100 000 франка, а утре обявява банкрут, който му донася 200 000. По такъв начин, вместо да загуби оспорваната сума, той я спечелва. Тази способност на търговията да възнаграждава себе си за неблагоприятния поврат на събитията е едно от най-добрите ѝ свойства; търговнята притежава изкуството да извлича за себе си изгода от всяко бедствие — по суша и по море*. Узнал за корабокрушението, корабопритежателят насочва на следващия ден своите работи към сполучлив банкрут; и такива банкрути се извършват безпрекословно, защото нотариусът заявява: това не е негова вина, обстоятелствата са го принудили да постъпи така; редно е по-скоро да го съжаляваме, отколкото да го укоряваме.

На това земевладелецът, приносът на когото по този начин отива на вятъра, възразява: аз не мога да възнаградя себе си, когато град или наводнение унищожи моята реколта, аз няма на кого да прехвърля загубата. Удивителен аргумент! Нима земевладелците не знаят, че при съществуващия ред на нещата те представляват подчинена класа, зависима от непроизводителна категория хора, наричана търговци, които, като заграбват в ръцете си целия продукт на производството, искат да им се заплати от масите, подобно на отряд волнонаемници, който поради липса на враг за ограбване ограбва собствените си приятели и добрия народ? Такъв търговец, *истински казак от индустрията*, чийто девиз е: аз работя не за слава, необходимо ми е да понатрупам що-годе нещо. На всеки търговец му се иска да понатрупа нещичко, но ако някой си намисли да поизтъргне нещо с помощта на процес или по друг път, то у търговеца винаги ще се намери изход от положението и посредством банкрут за обезщетение той изтръгва от друг.

26) *Извънредният банкрут* се извършва от човек с опит, който е предвидил всички случайности и е отложил някои спестявания, с което може да се противостои на бурите и да укротява опърничавите; ако със своя банкрут иска да спечели 200 000 франка, той заграбва 300 000, от които употребява една трета за полезни цели, подаръци и други; той умее да успокоява най-отчаяните кресльовци, да парализира правосъдието; малка сума тук, друга — там, с една дума, работите му вървят бойко и банкрутът в края на краищата му спечелва много приятели, които са получили своя дял от черпнята и които казват за него, че това е човек comme il faut**, който си знае работата до тънкости.

27) *Банкрутът* crescendo*** се разиграва във вид на фарс в няколко акта, в които действието се развива с нарастващ интерес. В началото работата се представя като малко затруднение, като пречка при извличане на капиталите, във връзка с която е била нужна отстъпка от 30%, за да се избегне крах. Кредиторите изпитват безпокойство и се съгласяват тихомълком на сделка, тъй като им дали да разберат, че работите могат да вземат лош обрат и че е необходимо да се поддържа дадено лице. Междувременно след три месеца неговото положение отново се разклатило. Пак се обръщат към кредиторите и пак се дава да се разбере, че се опасяват за неговия крах; признава се, че работите стоят по-зле, отколкото се предполагало, и би трябвало да се съгласят на отстъпка от 50%. Някои от кредиторите започват да се сърдят, работите се объркват, банкрутът се обявява, и то при такива благоприятни условия, че вместо 50% загубата възлиза на 80—90%, а остатъкът може да се изплати едва след няколко години. Впрочем

* Думите «по суша и по море» са добавени от Енгелс. *Ред.*

** — както трябва, порядъчен. *Ред.*

*** — с нарастваща сила. *Ред.*

сделката все още лесно може да се завърши, тъй като кредиторите, ловко подработени и постепенно свикнали със загуба от 30, а след това 50 и 70%, изморени от борбата, подписват и смятат за окончателно проиграно това злополучно дело, при което в началото ставало дума за загуба само от 30%. Този подход не е найлошият и може би е препоръчан на онези спекуланти, които се придържат към принципи.

28) *Лицемерният банкрут* е дело на ръцете на лъженабожника, който се среща във всички братства и носи по време на процесиите под балдахина светите дарове[178]. Той лесно намира кредит и вложители и може да извърши под сурдинка голям банкрут. Аз съм срещал подобни банкрути, при които загубата на кредиторите е възлизала на 90%. Предимството в тези случаи е, че банкрутиралият длъжник намира още достатъчно хора, които го оправдават: ах, това е много благочестив човек; ако не му е провървяло в търговията, то е само поради това, че той се отнася с пренебрежение към благата на този свят. Това негово благочестие се използва за ускоряване на споразумението, посредством което благочестивият апостол запазва за себе си значително количество земни блага наред с надеждата за блага и на отвъдния свят.

ЦАПАЧИ

Във всяка професия се срещат невежи хора, които не се ръководят от принципи и у които и от най-добър материал се получава работа с лошо качество. Точно тъй и измежду банкрутиралите длъжници се срещат несретници, които умеят единствено да превръщат златото в мед и да се разоряват по най-глупав начин там, където други биха направили превъзходна сделка. Аз ще приведа и накратко ще характеризирам тук четири вида; защото в тази действително честна категория няма нищо занимателно. Ще я приведа само за пълнота на анализа.

29) *Банкрутът на основата на илюзията* е банкрутиране на измамените, които, увлечени в модни разговори, се впущат в търговията, без да познават нейните хитрости, и естествено като пеперудка на огъня си изгарят крилата. В 1789 г. е било възможно да се наблюдава как много големи собственици, които изобщо не е трябвало да се забъркват в този водовъртеж, напразно хвърляли в него богатото наследство и завършвали с банкрут, който поглъщал състоянието и честта им. Следва при това да се отбележи, че при банкрута само честният човек губи своята чест, докато мошеникът, който знае великите принципи на търговията, съумява тъй да извърши своето банкрутиране, че придобива и богатство, и чест. Но благородните господа, попадайки в змийското гнездо на търговията, искали да действуват честно, но се оказвали обкръжени от интриганти, ставали играчка в техните ръце и трябвало да завършат с банкрут поради собствени илюзии. Много дребни собственици правели същата грешка. Обхванати от комерческа треска, те изоставяли нивата си, продавали малкия си поземлен участък, за да си отворят в града дюкянче, което неминуемо ги води до разоряване.

30) *Банкрутът на престарелия* е банкрутът на непоправимия, който иска да умре с оръжие в ръце. Срещат се доста хора, на които е дошло време да оставят работата, които, отегчени от възрастта, правят само грешки, не знаят най-новите усъвършенствувания, изгубват на стари години натрупаното с дълъг труд състояние, обаче упорствуват дотогава, докато повторни грешки не направят банкрута неизбежен. Как да наречем един човек — осемдесетгодишен самотник, притежател на два милиона, която сума е наистина достатъчна за стария самотник, но който въпреки това упорито продължава да се занимава с търгашество на възраст, когато би трябвало да се успокои и да моли за опрощаване на греховете си. Ако такъв човек се разорява и изгубва на осемдесет години своето блестящо състояние, той наистина е фанатик относно търговията. Такъв банкру-

тирал длъжник — това е инвалид, послужил като прототип за дадения параграф; защото за всеки вид аз мога да приведа съответствуващ тип*, за да не ме обвинят в преувеличаване. Впрочем във всеки град могат да се срещнат много подобни фанатици, в дълбока старост, които упорито продължавайки своята търговия, претърпяват там безславна гибел; защото в наши дни, когато всичко се довежда до квинтесенцията, в търговията са нужни, както и на война, хора млади, възпитани в новата тактика; и ако банкрутът се смята при младите хора за ловка игра, той във всеки случай е позорен за богатите старци, които би трябвало да са помислили за оставка още преди двадесет години.

31) *Банкрутът на угнетението* се причинява от жестоки конкуренти, които съзнателно бързат към своето разоряване и се разоряват, за да оспорят на съперника малка част от печалбата. Могат да се срещнат много такива хора, които работят на загуба с надежда, че конкурентът ще се разори по-рано от тях и те ще останат победители на полесражението. Особено в транспортните кантори и на текстилните панаири, както например на панаира в Бокер[179], преобладава тази хаотична борба, в резултат на която «угнетените» са принудени да се обявят за банкрутирали длъжници.

32) *Банкрутът по свински* извършва неопитният новак, който вместо да действува съобразно принципи, се разорява заедно с жената и децата и отгоре на това се предава в лапите на правосъдието и става за посмешище на «приятелите от търговията», които изпитват уважение само към силните и правоверните банкрутирали длъжници. На комерчески грабежки жаргон се казва за такъв банкрутирал длъжник, докарал до просяшка тояга своето семейство: «Това е истинско свинство.» Ако той беше извършил тлъст банкрут, щяха да го нарекат ловък момък, умна глава.

ФАЛШИВИТЕ БРАТЯ

Аз наричам фалшиви братя онези, които обричат почтената корпорация на банкрутиралите длъжници на презрението на публиката. Едни от тях пораждат негодуване, други — насмешка. Аз не включвам в тази категория трансцендентите, ограбващи милиони — те винаги са почтени и не компрометират цялата корпорация; към крадеца на едро при цивилизацията никога не са се отнасяли с презрение, затова пък крадците на дребно са истинските хора за бесилката, и ако те възбуждат общественото мнение против мошеничеството и дребните банкрутирали длъжници, то те стават недостойни за допущането им в корпорацията и заслужават наименованието фалшиви братя.

33) *Мошеническият банкрут* е присъщ на дребните негодници, които при банкрутирането извършват такива непристойни дребни кражби, че съседите започват да говорят за тях, че трябва да бъдат избесени. Злоупотреба със 100 000 талера не би породила такива разговори, но кражба от 100 талера вече навежда към мисълта за бесилка, което впрочем за мошеника не е опасно, тъй като братството на банкрутиралите длъжници се застъпва за своя колега; правосъдието скоро би счело, че е в правото си да премине от крадците на дребно към крадците на едро, което би било много неприятно за тези, които са действували съобразно велики принципи и след «честен» банкрут са намерили своето място в доброто общество.

34) *Банкрутът на негодника* е такъв банкрут, при който героят извършва освен гнусни подлости и подлости по научному, например, ограбва самия себе си, а след това пуска в ход сантименталната тактика.

Скапен, дребен бакалин[180], извършва жалко банкрутиране, всичко на

* Имената на тези прототипове са поставени в оригиналния ръкопис на Фурие.

всичко 40 000 франка*, той укрива 30 000 франка, които представляват чистата печалба от операцията; след това той поднася на кредиторите остатъка — 10 000 франка. Когато го запитват за дефицита от 30 000 франка, той отговаря, че не умее да води счетоводните книги като търговците на едро и че го е постигнала «несполука». Вие предполагате, че ще накажат Скапен като крадец на дребно, откраднал само 30 000 франка? Но нима кредиторите не знаят, че ако се намеси в работата правосъдието, то ще глътне останалите 10 000 франка като топъл хляб на закуска? А когато тези 10 000 франка бъдат изразходвани, все още нищо няма да е решено. А ако успеят да постигнат Скапен да бъде окачен на въжето, то ще се наложи, изглежда, да се дадат още 10 000 франка, а не се знае какво ще излезе от това. И наистина по-добре да бъде взета скромната сума от 10 000 франка, отколкото да бъде изгубена, а отгоре на това и да бъдат вложени още толкова франка. Скапен пуща в ход чрез своя нотариус този аргумент и *по този начин самият банкрутирал длъжник заплашва своите кредитори с правосъдието*. И за какво им е потрябвало на кредиторите на Скапен да вилнеят срещу него? Едни мислят да го последват в благородния му пример, други вече са го изпреварили в кариерата, а тъй като вълците не се ядат едни други, Скапен скоро намира известен брой хора, готови да подпишат, че са съгласни с неговите предложения; едни подписват от страх да не се намеси правосъдието, други остават непреклонни, казват, че ще пожертвуват всичко, за да изпратят мошеника на каторга. Тогава Скапен изпраща при тях жената и децата си, които с добре заучен хленч измолват пощада; така Скапен и неговите нотариуси събират в продължение на няколко дни подписите на мнозинство, след което се присмиват на колебаещите се, които не са нужни повече. С тяхната ярост се забавляват, Скапен отговаря с угоднически думи, с раболепни поклони и след щастливия изход на първия банкрут вече замисля новия.

35) *Банкрутът с бягство* се практикува в големите градове от дребни арендатори, които безшумно се укриват при приближаване срока на платежа, отнасяйки под прикритието на нощта своите жалки партушини. Такова банкрутиране е много разпространено между тъкачите на коприна в Лион. Тук трябва да се причислят тъй също всички контета от двата пола, които си поръчват в ресторанта, при шивача и обущаря всичко най-хубаво и лесно се спазаряват относно цената, тъй като възнамеряват да заплатят само с красиви думи и да се укрият, щом като кредиторите започнат да им досаждат.

Този забавен банкрут показва корпорацията в лоша светлина. Когато се злослови за човек, който е измамил двадесет дребни бакали, лесно се привиква да се злослови и за човек comme il faut**, разорил със своя банкрут двадесет семейства, а такива критични волности трябва да се обуздават, за да не разколебават уважението, с което се ползват честните банкрутирали длъжници — «приятелите на търговията».

36) *Банкрутът на присмех* е банкрутът на дребния бакалин, който се обявява за несъстоятелен in optima forma***, точно както влиятелните и могъщи банкери, и предлага на своите кредитори не повече от пет процента. Такъв банкрут извършил, в числото на другите, един актьор в Лион, превъзходен в комични роли и затова много любим на публиката. Той предложил на своите кредитори, със спазване на всички правила, сума от *три процента*. Някои се възмутили и поискали да изпратят при него съдебния пристав, но той мистифицирал правосъдието, точно както прави това на сцената в «Адвокатът Пателен», и цялата публика била на негова страна. Неговото банкрутиране било много забавна коме-

* У Фурие тук и по-нататък: «ливри». *Ред.*
** — както трябва, порядъчен. *Ред.*
*** — в най-добра форма, както трябва. *Ред.*

дия от няколко великолепни сцени. Колкото кредиторите и да вилнеели, публиката им се надсмяла, както Гийом в «Адвокатът Пателен».

Аз дадох тук бегъл обзор на всичките тези определения. Но моят списък е толкова непълен, че трябва да се гледа на него само като на чернова, към която всеки може да добавя липсващите типове*. А такива забележителни типове има ги много. Само преди няколко дни парижки вестници приведоха блестящ случай на банкрут на някой си Y, който с някакви си 10 000 франка основал широко рекламирано агентство, като го нарекъл, струва ми се, бюро за възраждане на търговията или с някакво друго по-малко гръмко име и по този начин изтръгнал от няколко зяпльовци милион, който той заплатил, както е обичайно, с хубав банкрут. Накратко, приведените от мен различни видове банкрути могат лесно да се удвоят.

VII
ИЗВОДИ**

Ако се вземе под внимание, че банкрутът е само една от тридесет и шестте характерни особености на търговията, доста трудно ще си обясним защо този толкова изобилен източник на престъпления, този механизъм на търговията досега не е подложен на анализ в нашия век, който тъй решително се обявява срещу престъпленията на всички класи на обществото и дава гласност дори на престъпления на крале и на папи.

Ако се прочете този поменик от отвратителни търговски измами, то веднага се натрапва въпросът, по какъв начин векът, който нарича себе си приятел на възвишената истина, е могъл съвсем сериозно да се увлече от търговията, която изцяло се гради на измама, под предлога, че без търговия не може да се мине: затова излиза, че трябва покорно да се примирим и с мошеничеството и кражбата, от рода на онези, които причисляваме само към един вид престъпления на търговията — към банкрута.

Но нека завършим нашата тема за банкрута.

Поговорката, че правосъдието наказва само крадците на дребно, в областта на търговията се оказва невярна. Покровителството на самите търговци спасява банкрутиралия длъжник, дори и най-дребния, от съдебни преследвания. Това се виждаше при разглеждането на последната категория (на фалшивите братя)*** — на тези банкрутирали длъжници в миниатюр.

Напразно би било да се приведат случаи на наказание на няколко злостни банкрутирали длъжници; деветдесет и девет се отърват щастливо, а ако стотният търпи несполука, то това е несъмнено глупец, който не умее да интригува, защото сега тази операция е толкова сигурна, че вече отдавна са забравени старите предпазни мерки. По-рано банкрутиралият длъжник се спасявал с бягство в Триент, Лиеж или Каруж. Но от времето на възраждането след 1789 г. този обичай отпаднал. Всеки извършва сега банкрута в семейния кръг. Работите се подготвят спокойно, а когато настъпи провалът, банкрутиралият длъжник заминава за месец извън града, при роднини и приятели, а в това време нотариусът урежда всичко. След няколко седмици виновникът отново се появява, а публиката толкова е свикнала с тази история, че гледа на нея като на мила шега; това се нарича «освобождаване от бременност» и казват доста хладнокръвно: «Еди-кой си пак се е появил, той току-що се е оправил след раждането».

---

* В началото и в края на този абзац Енгелс перифразирал малко текста на Фурие. *Ред.*

** У Фурие: «Изводи за банкрута». *Ред.*

*** Думите в скоби са добавени от Енгелс. *Ред.*

Забелязал сам, че банкрутът е единственото социално престъпление, което има епидемичен характер и против волята му увлича честния човек по пътя на мошеника. Ако прибавим към банкрута борсовата игра и много други подлости, ще стане ясно, че имах право, когато твърдях, че никога хората от епохата на цивилизацията не са правили толкова политически безразсъдства, както от времето, когато са се отдали на търговията. Философите, мечтаещи само за всякакви противодействия и гаранции, нито веднъж не са помисляли как да се постигне за обществения организъм такава гаранция, каквато правителствата искат доста далновидно от своите агенти по фиска! Господарят си осигурява добросъвестността на бирника посредством паричен залог и заплаха с неизбежно наказание, ако се осмели да постави на карта или да пропилее държавни пари. Защо не ни се случва да видим как бирници са присвоили събрани пари от данъци и са заявили на правителството молба-жалба: «Тежки времена, критически обстоятелства, скръбни случаи и други, с една дума, аз обявявам банкрут, несъстоятелност или наречете го както искате. Във вашата каса трябва да има десет милиона; предлагам ви половината, пет милиона на изплащане за пет години. Съжалете нещастния бирник; запазете си доверието в мен и ми предоставете и за в бъдеще управлението на вашата каса, иначе не ще мога да изплатя и половината от сумата, която сега ви предлагам; но ако вие ме оставите и занапред на служба и с доходи, ще се постарая да изпълня честно своите задължения, т. е. да ви поднеса втори банкрут, щом като касата пак се напълни.»

Такова е накратко съдържанието на всички писма на обявилите се за несъстоятелни длъжници. Бирниците не следват този пример само заради това, защото — както им е известно — никаква философска теория не може да ги предпази от наказанието, от което банкрутиралият длъжник се укрива под закрилата на принципа: предоставете на търговците пълна свобода, без да искате гаранция против техните коварни замисли.

[ЗАКЛЮЧЕНИЕ]

Така пише Фурие. Продължението на тази статия във втора книжка на «Phalange» съдържа три глави за играта на борсата, за търгашеското изкупуване (accaparement) и за паразитизма, които обаче в по-голямата си част вече били публикувани в «Четирите движения»[181]. Отчасти поради тази причина, отчасти защото поместеният по-горе откъс е напълно достатъчен за моята цел, аз завършвам с това.

Нека учените господа германци, които тъй усърдно браздят «безбрежното море» на бездънните* теории, стремейки се на всяка цена да хванат «принципа» на «социализма», вземат пример от commis marchand** Фурие. Фурие не е бил философ, той хранел силна омраза към философията, жестоко я осмивал в своите произведения и изказал при това много съображения, към които нашите германски «философи на социализма» би трябвало да се отнесат внимателно. Наистина те ще ми възразят, че и Фурие бил не по-малко

* Игра на думи: «grundlos» — «бездънен», но и «необоснован», «празен». *Ред.*

** — търговски служещ, продавач. *Ред.*

«абстрактен», че със своите серии той е конструирал бога и света не по-зле от самия Хегел, но това няма да ги спаси. Гениалните — все пак — странности на Фурие не оправдават скучните така наричани построения на сухата германска теория. Фурие конструира по своему бъдещето, след като правилно опознал миналото и настоящето; германската теория първо се справя по свое усмотрение с предишната история, а след това предписва и на бъдещето каква насока да вземе. Сравнете например дадените у Фурие епохи на общественото развитие (дивачество, патриархат, варварство, цивилизация) и техните характеристики с Хегеловата абсолютна идея, която с усилия си пробива път през лабиринта на историята и в края на краищата конструира, хулейки и охкайки, някаква привидна трихотомия, в противовес на *четирите* световни империи[182]; а що се отнася до конструкциите след Хегел, то излишно е да се говори за тях. Защото: ако у Хегел конструкцията все пак има някакъв смисъл, макар и превратен, у изобретателите на системи след Хегел тя е лишена вече от всякакъв смисъл.

Време е вече германците да престанат, най-после, да се перчат със своята обоснованост. От най-нищожни данни те не само ще направят какъвто искате извод, но и ще свържат това със световната история. На основание на първия попаднал факт, получен от трети ръце, за който те дори не знаят — дали е станал така или другояче, те ще ви докажат, че той трябвало да стане именно така, а не другояче. Нима някой в Германия е писал по социални въпроси, без да е казал и за Фурие нещо, което най-обосновано дискредитира немската обоснованост. Между другите някой си г-н Кайзер[183] веднага използвал «отличното съчинение на Л. Щайн», за да създаде световноисторическа конструкция, която за съжаление има само този недостатък, че всички поставени в основата ѝ факти са неверни. Що се отнася до Фурие, германската теория му е отреждала вече най-малко двадесет пъти «място в развитието на абсолютната идея» — и всеки път друго място — и всеки път, що се отнася до същността на работата, германската теория се е осланяла на г-н Щайн или на други също тъй съмнителни източници. Именно поради това германският «абсолютен социализъм» е тъй ужасяващо жалък. Малко «човечност», както е прието сега да се изразяват; малко «реализация» на тази човечност или, по-скоро (на това) чудовищност, нещо за собствеността по Прудон — от трета или четвърта ръка, — няколко въздишки за пролетариата, нещо за организацията на труда, жалки съюзи за подобряване положението на низшите класи от народа[184] — наред с безгранично невежество по отношение на политическата икономия и на действителното състояние на обществото — ето до какво се свежда целият този «социализъм», който при това загубва послед-

ната си капка кръв и последните следи от енергия и сила като резултат от своята безпартийност в областта на теорията, от своето «абсолютно спокойствие на мисълта». И с такова преливане от пусто в празно искат да революционизират Германия, да раздвижат пролетариата, да подтикнат масите за мисъл и действие!

Ако нашите германски наполовин и изцяло комунистически доценти биха си дали труд да се запознаят поне малко с главните произведения на Фурие, които са им не по-малко достъпни от всяка немска книга — какъв неизчерпаем източник на материал биха намерили те в тях за конструиране и за други цели! Но тези добри хора досега не са били способни да обвинят съвременното общество в нищо друго освен по отношение положението на пролетариата, но и по това те не могат да кажат кой знае колко много. Разбира се, че положението на пролетариата е главната точка, но нима с това се изчерпва критиката на съвременното общество? От примера с Фурие, който с изключение на по-късните си съчинения съвсем малко засяга тази точка, се вижда, че е възможно — като и без нея се признае съществуващото общество за съвсем негодно и само с критика на буржоазията, а именно на вътрешните ѝ взаимоотношения, без да се засяга нейното отношение към пролетариата — да се дойде до извода за необходимостта от преустройство на обществото. В подобна критика Фурие и досега си остава единствен. Фурие неумолимо разкрива лицемерието на почетното общество, противоречието между неговата теория и практика, пустотата на целия му начин на живот; осмива неговата философия, неговия стремеж към perfection de la perfectibilité perfectibilisante* и към auguste verité**; Фурие осмива неговия «чист морал», неговите еднообразни обществени институции и ги съпоставя с неговата практика, doux commerce***, която той майсторски критикува; осмива разюздани наслаждения, които не донасят наслада, организирана в брак изневяра, всеобщ хаос. Това са все такива страни на съвременното общество, за които в Германия все още не е повдиган въпрос. Наистина било казано по нещичко за свободата на любовта, за положението на жената, за нейната еманципация; но до какво се свеждало това? Две-три объркани фрази, няколко учени педанти, малко истерия и доста много оплаквания по повод на неуредиците в немското семейство — планината родила мишка!

Би трябвало германците отначало да се запознаят поне малко от малко с общественото движение в чужбина, с неговата практика

---

* — съвършенство на усъвършенствуващата способност към усъвършенствуване. *Ред.*

** — най-висшата истина. *Ред.*

*** — милата търговия. *Ред.*

и с неговата литература — към практическото движение спада цялата история на Англия и Франция през последните осемдесет години, английската индустрия и френската революция — след това би трябвало да направят на практика и в литературата толкова, колкото са направили техните съседи, и *едва след това* би било уместно да поставят подобни празни въпроси като въпроса за по-големите и по-малките заслуги на различните нации. Но тогава вече няма да се намери и аудитория за такива софистични дискусии.

А засега най-добре би било за германците да се запознаят преди всичко с постиженията в чужбина. Появилите се досега книги по този въпрос — всички без изключение, са *слаби*. Такива кратки изложения могат да дадат в най-добрия случай само критика на произведенията, но не да запознаят със самите произведения. А произведенията отчасти са рядкост и не могат да бъдат доставени в Германия, отчасти прекалено обемисти, отчаст и смесени с материали, които имат само историческо и литературно значение и вече не интересуват германската публика от 1845 г. За да се направят достъпни тези произведения, ценното съдържание на които и досега още е ново за Германия, необходимо е да се направи подбор и обработка, както правят с целия получаван от чужбина материал французите, които и в тези работи са много по-практични от нас. Обработените по този начин най-важни произведения на чуждестранната социалистическа литература в най-близко бъдеще ще започнат да излизат. Няколко германски комунисти, между тях най-видните дейци на движението, които също тъй лесно биха могли да дадат оригинални трудове, са се обединили за това начинание[185]; да се надяваме, че то ще покаже на мъдрите германски теоретици, че цялата им премъдрост е остаряла, че отвъд Рейн и Ламанш по всичко това много отдавна вече е имало дискусии pro et contra*. И само след като узнаят какво е направено *преди* тях, ще могат да покажат на какво са способни *самите те*.

Брюксел

Написано от Ф. Енгелс през втората половина на 1845 г.

Отпечатано в годишника «Deutsches Bürgerbuch für 1846». Mannheim, 1846
Подпис: Ф. Енгелс

* — за и против. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

ФОЙЕРБАХ[186]

a) Цялата философия на Фойербах се свежда до: 1) натурфилософията — пасивно обожаване, възторжено преклонение пред великолепието и всемогъществото на природата, — 2) антропологията, и то α) физиологията, където не се казва нищо ново освен това, което са казали материалистите за единството на тяло и душа, само че не така механично, но затова пък някак попресилено възторжено, β) психологията, която се свежда до дитирамби, възнасящи любовта до небесата, аналогично на култа към природата, иначе нищо ново; 3) морала, изискването — да съответствува на понятието за «човека»; impuissance mise en action*. Сравни § 54, стр. 81: «Нравственото и разумно отношение на човека към стомаха се състои в това, да се отнасяме към него не като към животинско, а като към човешко чувство». — § 61: «Човекът. . . като нравствено същество» и многоглаголствуването за нравствеността в «Същност на християнството».

---

b) Че на сегашния стадий на развитие хората могат да задоволят своите потребности само в обществото, че изобщо хората от самото начало, откак съществуват, са се нуждаели един от друг и само благодарение на това са могли да развиват своите потребности и способности и т. н., че те са започнали да общуват — всичко това Фойербах изразява по такъв начин, че

«*отделният човек сам по себе си няма в себе си същността* на човека», че «*същността* на човека е само в общността, в *единството на човека с човека*, в единство, което обаче се опира на *реалността* и *разликата* между *Аз* и *Ти*. — Човекът сам по себе си е човек (в обикновения смисъл), но човекът в *единение*

---

* — безсилие, приведено в действие[187]. *Ред.*

с човека, единството *Аз* и *Ти, е бог* (т. е. човек в свръхобикновен смисъл) (§ 61, 62, стр. 83).

Философията е стигнала до извода, че тривиалният факт на необходимостта от общуване между хората, фактът, без знанието на който изобщо никога не би се появило на света следващото — съществувало когато и да било — поколение на хората и който факт се крие вече в половата разлика, — този факт философията в края на целия си път представя като най-голям резултат. А към това още и в мистичната форма на «единството Аз и Ти». Тази фраза би била напълно невъзможна, ако Фойербах не бе имал предвид κατ᾽ ἐξοχὴν* половия акт, актът на продължаване на рода, общността Аз и Ти**. И доколкото фойербаховската общност става *практическа,* тя се и ограничава от половия акт и от взаимното споразумение относно философските мисли и проблеми, от «истинската диалектика» (§ 64), от диалога, «от *пораждането* на човека, както на духовния, така и на физическия» (стр. 67). Относно това, какво още впоследствие прави този *«породен»* човек, освен че «духовно» и «физически» «поражда хора» — относно това не се казва нито дума. Фойербах си знае само общуването между *двама,*

«истината, че нито едно същество не е само по себе си истинно, съвършено, абсолютно същество, че истината и съвършенството са само в съединението, в единството на *две* същества, еднакви по своята същност» (стр. 83, 84).

---

c) Началото на «Философия на бъдещето» веднага разкрива разликата между нас и него:

§ 1: «Задача на новото време било осъществяването и очовечаването на бога, превръщането на теологията в антропология, разтварянето на първата във втората.». Сравни: «Отрицанието на теологията е *същността* на новото време» («Философия на бъдещето», стр. 23).

---

d) Разликата, която прави Фойербах между католицизъм и протестантизъм в § 2 — католицизъм: «теология», «интересува се само от това, какво е бог сам по себе си», има «спекулативна и съзерцателна тенденция»; протестантизмът пък се ограничава от христологията, като предоставя бога на самия себе си, а спекулацията и съзерцанието на философите, — тази разлика не е нищо друго освен разделение на труда, възникнало от потребността, която е съответ-

---

* — предимно, главно. *Ред.*

** Затова именно, че Човекът е = на глава + сърце и че за създаването на Човека са нужни двама — единият фигурира при тяхното общуване като *глава,* а другият като сърце — *мъж* и *жена.* Иначе е непонятно защо *двама* са по-човешко от един. Сенсимонистки индивид.

ствувала на сравнително слабото развитие на науката. Въз основа само на тази потребност, съществуваща *в теологията,* Фойербах обяснява протестантизма, а към това после вече непринудено се присъединява самостоятелната история на философията.

е) «Битието не е всеобщо, отделимо от нещата понятие. То е единно с това, което съществува. . . Битието е полагане на същността. *Каквато е моята същност, такова е моето битие.* Рибата съществува във водата, но от това битие не може да се отдели нейната същност. Самият език отъждествява битието и същността. Само в човешкия живот, *и то само в ненормални, нещастни случаи,* битието се отделя от същността; тук се случва, че същността на човека не се намира там, където самият той живее, но именно в резултат на това разделение той вече и в истинския смисъл не се намира там със своята душа, където действително се намира неговото тяло. Само там, където е Твоето сърце, *се намираш Ти.* Но всички неща — с *изключение на противоестествените случаи* — охотно се намират там, където са, и охотно са това, каквото са» (стр. 47).

Превъзходна апология на съществуващото. С изключение на противоестествените случаи, на немногото ненормални случаи, Ти охотно ставаш на седемгодишна възраст пазач в каменовъглена шахта, по четиринадесет часа ще прекарваш сам в тъмнината, и щом е такова твоето битие, то такава е и твоята същност. Точно така е и с предача при селфактора. Такава е вече Твоята «същност», че Ти си длъжен да бъдеш подчинен на някакъв отрасъл от труда. Сравни: «Същност на вярата»[188], стр. 11, «неутоленият глад». . .

---

f) § 48, стр. 73: «*Като средство* за непротиворечиво съединяване — в едно и също същество — на противоположни и противоречащи определения служи само *времето.* Така става поне в живото същество. Само по такъв път се разкрива тук — например у човека — *противоречието,* състоящо се в това, че в момента аз съм овладян и ме изпълня *дадено* определение, дадено намерение, а след това съвсем друго и дори точно противоположно».

Това Фойербах нарича 1) противоречие, 2) съединяване на противоречията и 3) това според него се осъществява от времето. Разбира се, от «изпълненото» време, но все пак от времето, а не от това, което се извършва в него. Това положение означава, че само във времето е възможно изменение.

Написано от Ф. Енгелс вероятно през есента на 1845 г.

Публикувано за пръв път в Marx—Engels Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Bd. 5, 1932

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

*ОТГОВОР НА АНТИКРИТИКАТА НА Б. БАУЕР[189]

Брюксел, 20 ноември. *Бруно Бауер,* заеквайки, измъква във *Wigand's* Vierteljahrsschrift», III том, стр. 138 и следващите няколко думи в отговор на съчинението на *Енгелс* и *Маркс* «Светото семейство, или Критика на критическата критика. 1845». Преди всичко *Б. Бауер* обявява, че *Енгелс* и *Маркс* не го били разбрали, повтаря с най-простодушна наивност своите стари претенциозни фрази, превърнали се отдавна в нищо, и изказва съжаление, че посочените погоре автори не знаят словцата му за «непрестанната борба и победата, за унищожението и създаването на Критиката», за това, че тя била «единствената сила на историята», за това, как «единствено критикът и само критикът е *съкрушил* религията в нейната цялостност и държавата в нейните различни прояви», как «е работил и работи критикът» — все в същия тон на широко разгласяни уверения и на патетични излияния. В самия си отговор *Бауер* дава непосредствено нов, поразителен образец за това, *«как е работил и работи критикът».* А именно, «трудолюбивият» критик намира за по-отговарящо на своята *цел* да направи предмет на своите възклицания и цитати, вместо самата книга на *Енгелс* и *Маркс,* посредствената и объркана *рецензия на тази книга* във *«Westphälisches Dampfboot»* (майската книжка, стр. 206 и следващите)[190] — *изхитряване,* което той с критическа предпазливост скрива от читателя.

Преписвайки от страниците на «Dampfbood», *Бауер* сменя тази *«тежка работа»* на копиране само с едно, но многозначително свиване на рамената. До свиване на рамената била сведена цялата критическа критика от времето, когато не ѝ останало да каже нищо повече. Тя намира спасение за себе си *в раменните мускули,* въпреки омразата си към *чувствеността,* която не може да си представи другояче, освен само във форма на *«пръчка»* (вж. «*Wigand's* Viertel-

jahrsschrift», стр. 130), във форма на наказание за своята теологическа голота.

Вестфалският рецензент в своята повърхностна прибързаност предава съдържанието на реферираната от него книга в смехотворни резюмета, по съдържание точно противоположни на самата книга. *«Трудолюбивият»* критик преписва тази цапаница на рецензента, пробутва я като мисли на *Енгелс* и *Маркс* и тържествувайки, възклицава, като се обръща към безкритичната маса, която той ту прави на пух и прах с един поглед, ту пък кокетливо я примамва към себе си с друг поглед: *«Вижте какви са моите противници!»*.

Да съпоставим сега документалните данни буквално.

Рецензентът във «Westphälisches Dampfboot»:

«За да унищожи евреите, той *(Б. Бауер)* ги превръща в теолози, а въпроса за политическата еманципация — във въпрос за еманципация човешка; за да унищожи *Хегел*, той го превръща в господин *Хинрикс;* а за да се справи с френската революция, с комунизма, с Фойербах, той въпие: «маса, маса, маса!» и още веднъж: «маса, маса, маса!» и разпъва (на кръст) тази маса в името на духа, какъвто (дух) се явява критиката, това истинско въплъщение на абсолютната идея в Бруно от Шарлотенбург» («Westphälisches Dampfboot», пак там, стр. 212).

«Трудолюбивият» критик

«Критикът на критическата критика» «накрая се вдетинява», «той излиза като арлекин в theatro mundi»* и «иска да ни увери», сякаш «той съвсем сериозно *твърди,* че *Бруно Бауер,* за да унищожи евреите, и т. н. и т. н.» — следва *буквално* цялото току-що приведено място от «Westphälisches Dampfboot», което напълно липсва в «Светото семейство» («*Wigand's* Vierteljahrsschrift», стр. 142).

Сравнете с това, как се излага отношението на критическата критика към еврейския въпрос и към политическата еманципация в «Светото семейство» между другото, на стр. 163—185, нейното отношение към френската революция, стр. 185—195, към социализма и комунизма, стр. 22—74, стр. 211 и следващите, стр. 243—244, а така също и целия отдел за критическата критика в образа на Рудолф, *княз* Геролщайнски, стр. 258—333[191]. За отношението на критическата критика към *Хегел* виж тайната на «спекулативната конструкция» и следващото изложение, стр. 79 и следващите, по-нататък стр. 121 и 122, стр. 126—128, стр. 136—137, стр. 208—209, стр. 215—227 и стр. 304—308; за отношението на критическата критика към *Фоейрбах* виж стр. 138—141 и, накрая, за резултата и тенденцията на критическите битки против френската революция, материализма и социализма — стр. 214—215.

---

* — световна арена. *Ред.*

От тези места става ясно, че вестфалският рецензент прави от всичко това най-превратното, до смешно неправилното и чисто въображаемото резюме — резюме, което *«чистият»* и *«трудолюбивият»* критик *пробутва* като оригинал с «изграждаща и унищожаваща» ловкост.

По-нататък!

Рецензентът във *«Westphälisches Dampfboot»*:

> «На *неговия* (именно на Б. Бауер) *глупав самоапотеоз*, в който той се старае да докаже, че там, където той по-рано бил скован от предразсъдъците на масата, тази скованост била само необходима илюзия за критиката, *Маркс* отговаря с обещание да пусне следващото *схоластично трактатче:* «Защо зачатието на дева Мария е трябвало да бъде доказано именно от господин *Бруно Бауер»* и т. н., и т. н.» («Dampfboot», стр. 213).

«Трудолюбивият критик»:

> «Той (критикът на критическата критика) иска да *ни докаже»* и накрая сам започва да си «вярва» на своята лъжа — че там, където *Бауер* по-рано е бил скован от предразсъдъците на масата, той иска сега да представи тази скованост само като необходима илюзия за критиката, а не обратно, като резултат от необходимия ход на развитието на критиката, и този критик предлага затова, в *отговор* на *«глупавия самоапотеоз»*, следното схоластично трактатче: «Защо зачатието на дева Мария и т. н. и т. н.»» («*Wigand's* Vierteljahrsschrift», стр. 142—143).

В «Светото семейство» на стр. 150—163[192] читателят ще намери специален отдел за *самоапологията на Бруно Бауер*, но за съжаление в този раздел няма *нито дума* за споменатото схоластично трактатче, което следователно съвсем и не се предлага като отговор на самоапологията на *Бруно Бауер*, както си въобразява това вестфалският рецензент и както това услужливо преписва от него *Бруно Бауер* под формата на цитат от «Светото семейство», като на места дори поставя *кавички*. Но в действителност за трактатчето се говори в друг раздел и в друга връзка. (Вж. «Светото семейство», стр. 164 и 165[193]). В какъв смисъл там става дума за това, нека читателят сам да се справи и още веднъж да се поначуди на «чистото» хитроумие на «трудолюбивия критик».

В заключение *«трудолюбивият» критик* възклицава:

> *«Всичко това»* (т. е. разсъжденията, които *Бруно Бауер* е взел от «Westphälisches Dampfboot» и които *пробутва* като разсъждения на авторите на «Светото семейство»), «разбира се, основателно запушва устата на *Бруно Бауер* и насочва критиката по правилния път. *Обратно, Маркс* ни е показал зрелище, като излиза накрая сам в ролята на забавния комедиант» («*Wigand's* Vierteljahrsschrift», стр. 143).

За да бъде разбрано това *«обратно»*, нужно е да се знае, че

вестфалският рецензент, при когото *Бруно Бауер* работи като *преписвач,* диктува на своя критичен и трудолюбив писар следното:

> «Световноисторическата драма» (именно борбата на *бауеровската* критика против масата) «се превръща без специално умение в *най-забавна комедия»* («Westphälisches Dampfboot», стр. 213).

Тук злополучният преписвач скача от мястото си: да препише собствената си присъда — силите му не стигат. *«Обратно!»* — прекъсва той диктуващия вестфалски рецензент, — *«Обратно. . . Маркс. . .* е *най-забавният* комедиант!», — и той избърсва от челото си студената пот.

Прибягнал до крайно неуместно *изхитряване,* до най-плачевна измама, *Бруно Бауер* обаче потвърдил в последната инстанция смъртната присъда, произнесена му от *Енгелс* и *Маркс* в «Светото семейство».

Написано на 20 ноември 1845 г.

Отпечатано без подпис в списание «Gesellschaftsspiegel», Bd. II, № 7, 1846

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

*ФРАГМЕНТИ ИЗ РЪКОПИСА НА I ТОМ ОТ «НЕМСКА ИДЕОЛОГИЯ»[194]

ИЗ ПЪРВА ГЛАВА: «ФОЙЕРБАХ. ПРОТИВОПОЛОЖНОСТ МЕЖДУ МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКИЯ И ИДЕАЛИСТИЧЕСКИЯ ВЪЗГЛЕД»

[1] Няма да се затрудняваме, разбира се, да просвещаваме нашите мъдри философи относно това, че «освобождението» «на човека» не се е придвижило още нито с крачка напред, тъй като те са разтворили философията, теологията, субстанцията и всичката друга смет в «самосъзнанието», тъй като са освободили «човека» от господството на тези фрази, от които той никога не е бил поробен*; че действителното освобождение не може да се осъществи другояче, освен в действителния свят и с действителни средства, че робството не може да бъде унищожено без парната и без предачната машина, крепостничеството — без подобреното земеделие, че изобщо хората не могат да бъдат освободени, докато не бъдат в състояние да се осигурят напълно в качествено и количествено отношение с храна и питиета, жилища и облекло. «Освобождението» е историческо дело, а не дело на мисълта и до него ще доведат историческите отношения, състоянието на индустрията, търговията, земеделието и деловите връзки. . .** [2] след това още, в съответствие с различните степени на тяхното развитие, безсмислицата на субстанцията, на субекта, на самосъзнанието и на чистата критика, напълно тъй, както религиозната и теологическата безсмислица, и след това отново я премахват,

* Бележки на Маркс в полето: «Философско и действително освобождение». «Човекът *изобщо. Единственият. Индивид»*. «Геологически, хидрографически и др. т. условия. Човешкото тяло. Потребност и труд». *Ред.*

** Ръкописът е повреден: скъсан е долният край на листа, липсва един ред от текста. *Ред.*

когато те се придвижат достатъчно далече в своето развитие*. Разбира се, в такава страна като Германия, където историческото развитие става само в най-жалък вид, тези движения в областта на чистата мисъл, тази издигната в небесата и бездейна оскъдност заменят недостатъка на историческите движения, вкореняват се и против тях трябва да се води борба. Но това е борба от местно значение**.

[29] дори и в най-малка степен не съответствува на тяхната «същност» — съгласно споменатото място това се явява като неизбежно нещастие, което трябвало спокойно да се изтърпи. Но тези милиони пролетарии или комунисти мислят напълно другояче и когато му дойде време ще докажат това, когато те практически, по пътя на революцията ще приведат своето «битие» в съответствие със своята «същност». Ето защо в подобни случаи Фойербах никога не говори за света на човека, но всеки път се спасява с бягство в областта на външната природа и при това *такава* природа, която още не е подчинена на господството на хората. Но с всяко ново изобретение, с всяка крачка напред на индустрията от тази област се отделя нова част, и почвата, на която израстват примери за подобни фойербаховски тези, става по този начин все по-малко и по-малко. Да се ограничим с една теза: «същност» на рибата е нейното «битие», водата. «Същност» на речната риба е водата на реката. Но тази вода престава да е нейна «същност», тя става вече неподходяща среда за нейното съществуване, щом като тази река бъде подчинена на индустрията, щом като тя бъде замърсена от обагрящи вещества и други отпадъци, щом като започнат да я браздят параходи, щом като нейната вода бъде отведена в канали, където рибата може да бъде лишена от средата на нейното съществуване, просто като се спре подаването на вода. Обявяването на всички противоречия от подобен вид за неизбежна ненормалност всъщност не се различава от утешението, което светият Макс Щирнер дава на недоволните, казвайки, че това противоречие е тяхно собствено противоречие, това лошо положение е тяхно собствено лошо положение, като при това те могат или да се успокоят с това, или да оставят собственото си недоволство при себе си, или по фантастичен начин да се разбунтуват против това положение. Толкова малко се различава тази концепция на Фойербах и от упрека на светия Бруно: тези злополучни обстоятелства произтичали от това; че онези, които постигнело нещастие, спирали в калта на «субстанцията», не дошли до абсолютното «самосъзнание» и не познали тези лоши отношения като дух на своя дух.

---

* Бележка на Маркс в полето: «Фрази и действително движение. Значение на фразите за Германия». *Ред.*

** Бележка на Маркс в полето: «Езикът е език на действителността». *Ред.*

ИЗ ТРЕТА ГЛАВА: «СВЕТИ МАКС»

. . .* [и че буржоата. . .изразяват. . . на господството на собствениците. . . че сега собствениците са станали буржоазия par excellence**].

[. . .] «Още на 8 юли изявлението на Отьонския епископ*** и на Барер унищожило привидността на това, че Всеки, Отделният има значение в законодателството; то показало пълното безсилие на избирателите; мнозинството от депутатите станали господари на положението.»

«*Изявлението* на Отьонския епископ и на Барер» е *предложението,* което първият от тях внесъл на 4 (а не на 8) юли и с което Барер нямал нищо общо, освен това, че той го поддържал на 8 юли заедно с много други[195]. То било прието на 9 юли, затова е напълно непонятно защо свети Макс говори за 8 юли. Това предложение никак не «унищожило» «привидността на това, че Всеки и *Отделният* има значение» и т. н. — напротив, то унищожило задължителната сила на предадените на депутатите поръчения, т. е. влиянието и «значението» не «на *Всекиго,* на *Отделния»,* а на 177 феодални bailliages и на 431 divisions des ordres[196]; с приемането на това предложение Събранието лишило Генералните щати от техния стар феодален характер. Впрочем тогава ставало дума не за правилната теория на народното представителство, а за твърде практически, неотложни въпроси. Армията на Броли държала Париж под постоянна заплаха и с всеки изминат ден се приближавала все повече; столицата била крайно развълнувана; били изминали едва две седмици от jeu-de-paume и lit-de-justice[197]; дворът интригувал заедно със земеделската аристокрация и духовенството против Националното събрание; накрая, в повечето провинции, поради това че в тях все още съществували феодални митнически облагания и в резултат на феодалния характер на цялото селско стопанство имало глад и се чувствувала голяма липса на пари. В този момент било необходимо, заявил самият Талейран, assemblée essentiellement active****, в същото това време, когато поръченията на земеделската аристокрация и на останалата реакция давали на двора възможност, като се осланя на избирателите, да обяви за недействително решението на събранието. Като приело предложението на Талейран, събранието се обя-

* Вж. предходния на дадения фрагмент текст в настоящото издание, т. 3, стр. 183 (последния абзац) и 184 (първия абзац). *Ред.*

** — по предимство; началото на горепреведените редове е повредено. *Ред.*

*** Има се предвид Талейран, който бил Отьонски епископ от 1788 до 1791 г. *Ред.*

**** — изключително активно събрание. *Ред.*

вило за независимо и узурпирало властта, която му била необходима; и всичко това естествено в областта на политиката могло да стане само в рамките на политически форми и при използване на съществуващите теории на Русо и т. н. (сравни: «Le Point du jour». 1789, бр. 15 и 17, издаван от Барер дьо Вьозак). Националното събрание било принудено да направи тази крачка, защото многобройните маси, които стояли зад него, го тласкали напред. Благодарение на това, то по този начин, ни най-малко не се превърнало в «напълно егоистична камара, откъснала се от пъпната връв и незнаеща пощада», напротив, то станало за пръв път *действителен орган* на огромната маса от французи, която в противен случай би го и унищожила, както се и случило по-късно с «напълно егоистичните» депутати, «откъснали се от пъпната връв». Но свети Макс с помощта на своя посредник по въпроси относно историята* вижда в това решение само теоретичен въпрос; той разглежда Учредителното събрание, шест дни преди щурма на Бастилията, като събор на църковните отци, които спорят относно някакво място от догмите! Впрочем въпросът за «значението на Всеки, на Отделния» може да възникне само в демократически избрано представителство и по време на революцията той бил поставен само в Конвента по такива емпирични причини, както в дадения случай се поставя въпросът за поръченията. Въпросът, който Учредителното събрание решило *така също* и теоретически, е въпросът за разликата между представителството на господствуващата *класа* и представителството на господствуващите *съсловия* и това политическо господство на буржоазната *класа* било обусловено от положението на всеки Отделен и следователно от тогавашните производствени отношения. Представителството е напълно специфичен продукт на съвременното буржоазно общество, което е тъй трудно да се отдели от него, както и от съвременния отделен индивид.

Както свети Макс изчислява 177 bailliages и 431 divisions des ordres като «Отделни», така също той вижда след това в абсолютния монарх и неговото car tel est notre plaisir** господство на «Отделния» в противоположност на конституционния монарх — «господството на призрака» (стр. 141), а в аристократа, в члена на цеха — отново (господство?) на «Отделния» в противоположност на гражданина на държавата (стр. 137).

«Революцията била насочена не против *Съществуващото*, а против това съществуващо, против това *определено състояние»* (стр. 145)[198].

* Намек за Б. Бауер. *Ред.*

** — «защото такава е нашата воля» — заключителната формула на френските кралски едикти. *Ред.*

Следователно не против съществуващата система на поземлената собственост, на данъците, на митническите облагания, спъващи търговията на всяка крачка и. . .

Написано между ноември 1845 г.
и началото на 1846 г.

Публикувано за пръв път
на езика на оригинала в списание
«International Review of Social
History», Vol. VII, 1962, Part I

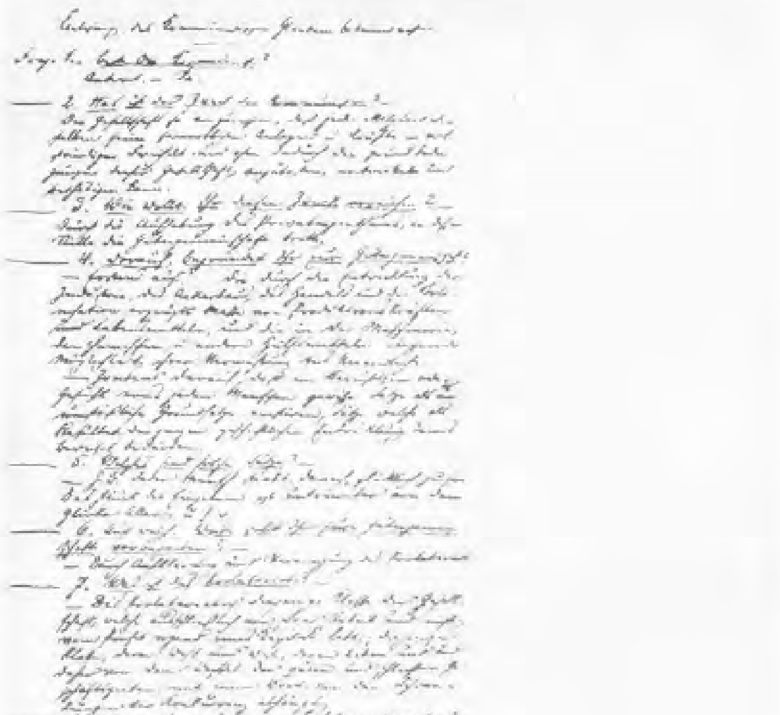

Първата страница
на «Проект на Комунистическото верую» от Ф. Енгелс

Ф. ЕНГЕЛС

ПРОЕКТ НА КОМУНИСТИЧЕСКОТО ВЕРУЮ[199]

Въпрос 1. *Ти комунист ли си?*

Отговор — Да.

Въпрос 2. *Каква е целта на комунистите?*

— Да се преустрои обществото така, че всеки негов член да може напълно свободно да развива и прилага всичките си способности и сили, без да посяга при това на основните условия на това общество.

Въпрос 3. *Как възнамерявате да постигнете тази цел?*

— Чрез премахване на частната собственост, мястото на която ще заема общността на имуществото.

Въпрос 4. *С какво обосновавате вашата общност на имуществото?*

— Първо, с това, че развитието на индустрията, земеделието, търговията и колонизацията е породило маса производителни сили и жизнени средства, и с това, че безкрайните възможности на тяхното неограничено увеличаване са заложени в машините, в химическите и други спомагателни приспособления.

— Второ, с това, че в съзнанието или чувството на всеки човек определени положения съществуват като непоколебими принципи, положения, които са резултат от цялото историческо развитие и не се нуждаят от доказателство.

Въпрос 5. *Що за положения са това?*

— Например всеки човек се стреми да бъде щастлив. Щастието на отделния човек е неотделемо от щастието на всички, и т. н.

Въпрос 6. *По какъв начин възнамерявате да подготвите вашата общност на имуществото?*

— Посредством просвета и обединяване на пролетариата.

Въпрос 7. *Що е пролетариат?*

— Пролетариат — това е онази класа от обществото, която живее изключително чрез своя труд[200], а не от печалбата от някакъв свой капитал; класата, щастието и скръбта, животът и смъртта на която зависят поради това от смяната на доброто и лошото състояние на стопанството, с една дума, от колебанията на конкуренцията.

Въпрос 8. *Следователно не винаги са съществували пролетарии?*

— Не винаги. *Бедни и трудещи се класи* са съществували винаги; и обикновено трудещите се почти винаги са били бедняци. Но не винаги са съществували пролетарии, както и не винаги конкуренцията е била свободна.

Въпрос 9. *Как е възникнал пролетариатът?*

— Пролетариатът възникнал в резултат на въвеждането на машините; тяхното изобретяване е започнало от средата на миналия век и най-значителните са: парната машина, предачната машина и механичният тъкачен стан. Тези машини, които стрували много скъпо и затова могли да бъдат достъпни само за богати хора, изместили тогавашните работници, защото с помощта на машините било възможно да изготвят стоките по-евтино и по-бързо, отколкото били в състояние да правят това предишните работници на своите несъвършени чекръци и тъкачни станове. По този начин машините изцяло прехвърлили индустрията в ръцете на едрите капиталисти и напълно обезценили онази незначителна собственост, която принадлежала на работниците и се състояла предимно от техните инструменти, тъкачни станове и др., така че капиталистът получил всичко, а работникът — нищо. С това било поставено началото на фабричната система. Когато капиталистите разбрали колко изгодно им е това, те започнали да се стремят към разпространяване на фабричната система върху все повече отрасли на труда. Те все повече и повече осъществявали разделението на труда между работниците, така че онзи, който по-рано извършвал изцяло цялата работа, отсега започнал да извършва само някаква си част от нея. Опростената по този начин работа позволявала да се изготвят изделията по-бързо и затова по-евтино и едва след това почти във всеки отрасъл на труда се разкривало, че и

тук би било възможно да се приложат машините. Щом като в някой отрасъл на труда се затвърди фабричното производство, както това станало в предачниците и тъкачниците, този отрасъл веднага преминавал в ръцете на едрите капиталисти, а работниците се лишавали от последните остатъци на своята самостоятелност.

Постепенно се стигнало дотам, че почти във *всички* отрасли на труда се затвърдило фабричното производство. В резултат от това тогавашното средно съсловие, особено дребните занаятчийски майстори, все повече и повече се разорявали, предишното положение на работника коренно се изменило и се образували две нови класи, които постепенно поглъщат всички останали. А именно:

I. Класата на едрите капиталисти, които във всички напреднали страни са почти единствените притежатели на средствата за живот, както и на тези средства (машини, фабрики, работилници и др.), с помощта на които се произвеждат тези средства за живот. Това е класата на *буржоата* или *буржоазията*.

II. Класата на напълно безимотните, които поради това са принудени да продават на първата класа, на буржоата, своя труд, за да получат в замяна от тях единствено само средства за живот. Тъй като при тази търговия с труда страните се намират не *в равно положение*, а буржоата — в по-изгодно, безимотните са принудени да се примиряват с лошите условия, в които ги поставят буржоата. Тази зависима от буржоата класа се нарича класа на *пролетариите* или *пролетариат*.

Въпрос 10. *По какво се различава пролетарият от роба?*

— Робът е продаден веднъж завинаги. Пролетарият е принуден сам да се продава самия себе си ежедневно и ежечасно. Робът е собственост на *един* господар и именно поради това съществуването на роба е осигурено, колкото и мизерно да е то. Пролетарият, тъй да се каже, е роб на цялата буржоазна *класа*, а не на *един* господар, и затова неговото съществуване не е осигурено, когато никой не закупува неговия труд, когато никой не се нуждае от неговия труд. На роба се гледа като на *вещ*, а не като на член на гражданското общество. Пролетарият се признава като *личност*, като член на гражданското общество. Следователно, робът *може* да има по-сносно съществуване от пролетария, но последният стои на по-

високо стъпало на развитие. Робът се освобождава, като се *превърне в пролетарий* и премахва от всички отношения на частна собственост *само* отношението на *робството*. А пролетарият може да се освободи само като премахне частната *собственост изобщо*.

Въпрос 11. *По какво се различава пролетарият от крепостника?*

— Крепостникът използва парче земя, следователно оръдието за производство, и срещу това той отдава по-голяма или по-малка част от дохода си. А пролетарият работи с оръдия за производство, които са собственост на друг и този отстъпва на пролетария срещу неговия труд част от продукта, която се определя от конкуренцията. Частта на крепостния работник се определя от неговия собствен труд, следователно от самия него. Частта на пролетария се определя от конкуренцията, следователно преди всичко от самия буржоа. Съществуването на крепостника е осигурено, съществуването на пролетария не е осигурено. Крепостният селянин се освобождава, като изгонва своя феодал и сам става собственик, следователно влиза в сферата на конкуренцията и се присъединява за известно време към имотната, привилегированата класа. А пролетарият се освобождава, като премахва частната собственост, конкуренцията и всички класови различия.

Въпрос 12. *По какво се различава пролетарият от занаятчията?*

— За разлика от пролетария тъй нареченият занаятчия, който още в миналия век се е срещал почти навсякъде, а и сега още се среща тук-там, е най-много *временен* пролетарий. Неговата цел е да си натрупа самият той капитал и с него да експлоатира други работници. Тази цел той може да постигне често там, където още има цехови сдружения, или там, където свободата на занаятчийството още не е довела до ръководене на занаята по фабричен начин и до силна конкуренция. Но щом като фабричната система се въведе в занаята и широко разцъфти конкуренцията, тази перспектива отпада и занаятчията все повече се превръща в пролетарий. По този начин занаятчията се освобождава, като *или* се превръща в буржоа, *или* изобщо преминава в средното съсловие, *или* се превръща в пролетарий вследствие на конкуренцията (както става сега това в повечето случаи) и се присъединява към движението на пролетариата, т. е. към повече или по-малко съзнателно комунистическо движение.

Въпрос 13. *Следователно вие не смятате, че общността на имуществото е била възможна през всички времена?*

— Не. Комунизмът възниква едва тогава, когато машините и другите изобретения направили възможна за всички членове на обществото перспективата за всестранно образование, за щастливо съществуване. Комунизмът е учение за освобождението, което е било невъзможно за робите, крепостните и занаятчиите, а станало възможно само за пролетариите и затова той неизбежно принадлежи на деветнадесетия век и бил невъзможен когато и да било в предишните времена.

Въпрос 14. *Да се върнем на шестия въпрос. Ако възнамерявате да подготвите общността по пътя на просвещението и обединението на пролетариата, то вие следователно отхвърляте революцията?*

— Ние сме убедени, че всякакви заговори не само са безполезни, но дори са и вредни. Знаем също, че революции не могат да се правят преднамерено и произволно и че революциите навсякъде и всякога са необходима последица от обстоятелствата, които съвсем не зависят от волята и ръководството на отделни партии, както и на цели класи. Но заедно с това ние виждаме, че развитието на пролетариата почти във всички страни на света насилствено се възпира от имотните класи и че с това противниците на комунистите с всички сили работят за революцията. Ако в края на краищата всичко това тласне потиснатия пролетариат към революция, тогава ще защищаваме делото на пролетариата с дейност не по-лошо, отколкото сега с думи.

Въпрос 15. *Възнамерявате ли вместо сегашния обществен ред да въведете веднага общност на имуществото?*

— По това засега не мислим. Развитието на масите не допуска декретиране. То се обуславя от развитието на условията, в които живеят тези маси, и става поради това постепенно.

Въпрос 16. *По какъв начин смятате за възможно да осъществите прехода от сегашното състояние към общност на имуществото?*

— Първо основно условие за въвеждане общност на имуществото е политическото освобождение на пролетариата чрез установяване на демократично държавно устройство.

Въпрос 17. *Какво ще бъде вашето първо мероприятие, след като установите демокрация?*

— Осигуряване на пролетариата средства за съществуване.

Въпрос 18. *Как възнамерявате да осъществите това?*

— I. Чрез такова ограничаване на частната собственост, което подготвя нейното постепенно превръщане в обществена собственост например чрез прогресивни данъци, ограничение правото на наследяване в полза на държавата и т. н.

II. Чрез предоставяне работа на работниците в националните работилници и фабрики, както и в националните имения.

III. Чрез възпитаване на всички деца на държавни разноски.

Въпрос 19. *Как ще организирате това възпитание в преходния период?*

— Всички деца в момента, когато те ще могат да минат без майчински грижи, ще се възпитават и обучават в държавни заведения.

Въпрос 20. *Няма ли заедно с въвеждане общността на имуществото да се провъзгласи същевременно общността на жената?*

— По никакъв начин. В личните отношения между мъжа и жената, както и в работите на семейството изобщо ще се намесваме само доколкото запазването на съществуващите форми би спъвало новия обществен строй. Впрочем много добре ни е известно, че в историческото развитие семейните отношения са претърпявали изменения в зависимост от отношенията на собствеността и периодите на развитие, и затова премахването на частната собственост ще окаже и върху тях твърде значително влияние.

Въпрос 21. *Ще се запазят ли националностите при комунизма?*

— Националните черти на народите, които се обединяват върху основата на принципа на общността, неизбежно ще се смесват именно в резултат на това обединение и по този начин ще изчезнат точно тъй, както ще отпаднат всевъзможните съсловни и класови различия вследствие на премахването на тяхната основа — частната собственост.

Въпрос 22. *Отхвърлят ли комунистите съществуващите религии?*

— Всички съществуващи досега религии са израз

на историческите стадии от развитието на отделните народи или народни маси. Комунизмът пък е този стадий от историческото развитие, който прави излишни и снема [aufhebt] всички съществуващи религии*.

От името и по поръчение на конгреса.

Секретар **Хайде****　　　　Председател **Карл Шил*****

Лондон, 9 юни 1847

Публикувано за пръв път в книгата «Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)», Hamburg, 1969

* Тук свършва текстът, написан от самия Енгелс. *Ред.*
** Съюзно име на Вилхелм Волф. *Ред.*
*** Съюзно име на Карл Шапер. *Ред.*

К. МАРКС

ПРОТЕКЦИОНИСТИТЕ[201]

1) Никога не са защищавали дребната индустрия, а само машинната индустрия. Пример, в Германия школата на Лист. Гюлих.

2) Ако се вярва на това, което говорят протекционистите, те запазват в най-добрия случай status quo. Протекционизмът никога не стига дотам, покровителствуваният продукт да се продава на външните пазари. Следователно протекционизмът е реакционен.

3) За протекционистите последна утеха е това, че страната се експлоатира не от чужди, а от родни капиталисти.

4) Казват, че трябва да се проведат реформи в страната, преди да се мисли за свобода на търговията. На протекционистката система като такава не е дадена власт да реформира положението на класите. Но, казват, че би било глупаво да се реформират международните отношения, преди да бъдат реформирани отношенията в страната. Но какво е охранителна система? Доказателство за това, че класата, която я провежда, държи в свои ръце властта. Следователно, докато охранителната система остава в сила, капиталистите няма да направят никакви отстъпки. Освен това, господа, големите социални и исторически реформи никога не се извършват посредством отстъпки благодарение на великодушието на господствуващите класи, а само по силата на nécessité des choses*. Към тези реформи трябва да се мине с принуда. Следователно глупаво е да се мисли, че в страна, където господствува протекционистката система, дори във форма на мита за вносни стоки, може да се измени каквото и да било в отношенията между капитала и труда. Аз няма да говоря повече за протекционистите.

Написано от К. Маркс около 18 септември 1847 г.

Публикувано за пръв път в Marx—Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 6, 1932

* — обективната необходимост. *Ред.*

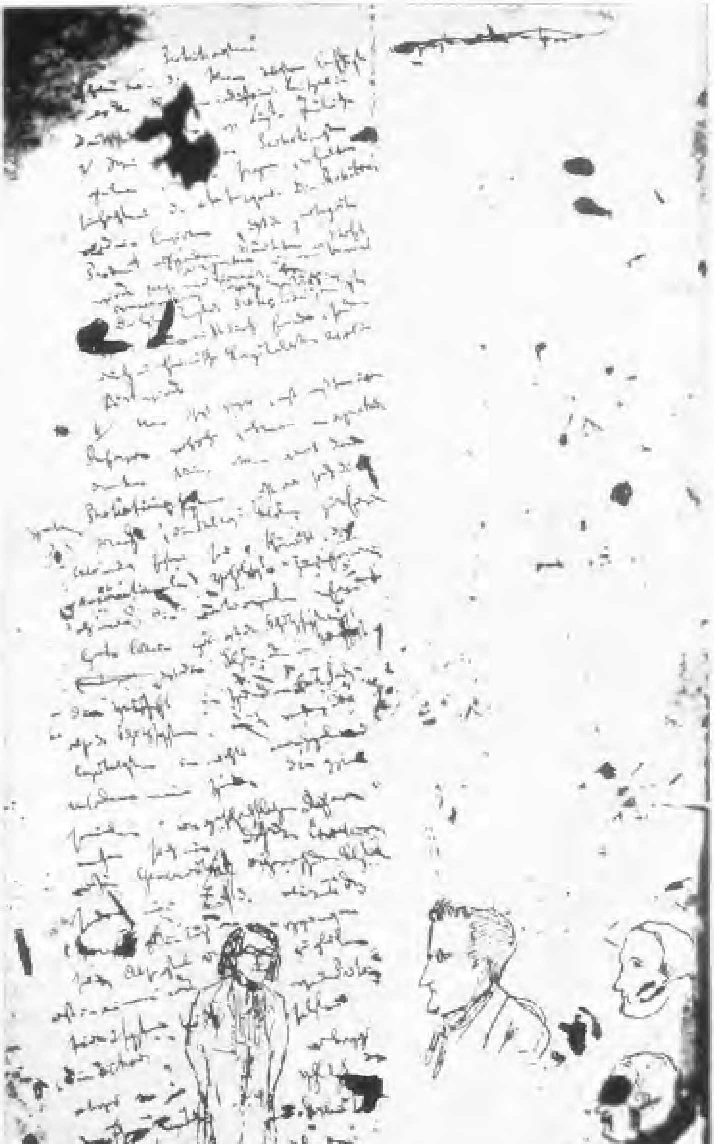

Страница от ръкописа на К. Маркс «Протекционистите»

К. МАРКС

ТЪРСЕНЕ[202]

В повечето трудове по политическа икономия *търсенето* се разглежда почти само от индивидуална гледна точка. Световното историческо развитие на търсенето — неговото всеобщо разпространение — зависи преди всичко от запознаването на различните страни от света с взаимната им продукция. Ако в процеса на развитието търсенето създава търговията, на свой ред първоначалната търговия е била създадена от търсенето. Търсенето съставлява материалното съдържание на търговията — съвкупността от предметите на размяната, съвкупността на стоките, предназначени за размяна и търговия. Войни, пътешествия с цел за осъществяване на открития и т. н., всички исторически събития, в резултат от които народите установяват помежду си връзки, също тъй са условия за разширяване на търсенето — образуване на световния пазар. Увеличаване на търсенето се осигурява непосредствено и преди всичко с възникването на взаимна размяна на *наличните изделия* от различни страни. Търсенето постепенно губи своя локален и т. н. характер и широко се разпространява. Така населението на една или друга страна употребява все повече продукция от всички страни.

Кръстоносните походи например направили много по-известна продукцията на Изтока, много увеличили търсенето на неговите изделия в Западна Европа (сравни тетрадка III, стр. 106). Местата, където се стича тази продукция за размяна, се превръщат в град на световен пазар; в такава форма съществува световният пазар предимно преди откриването на Америка. През XIV и XV в. това са Константинопол, италианските градове, Брюге и Лондон. И сега в тях още се урежда *нещо от рода на панаирите,* т. е. те служат като пунктове, където се стичат търговски кервани. През XIX в. панаирите вече имат само второстепенно значение (сравни J тетрадка

III, стр. 166). Обстоятелството, че тези пазари зависят още тъй малко от собствената индустрия и че изобщо техният разцвет е свързан именно с това, че те служат като всеобщи търговски складове — се вижда от това, че след *1498 г.* търговията на италианските градове намалява от момента, когато главен пазар за индийските тъкани и подправки става *Лисабон*. Така също и *Антверпен* през XVI в. запазва същия ограничен характер, както по-рано Брюге и т. н.

Първенство в областта на търговията. Първа господствуваща *търговска нация* са холандците (от края на XVI до средата на XVII в.). Дотогава имало само големи *търговски градове*. Испанците и португалците образуват прехода от господство на търговски градове към господство на търговски нации. Но търговското корабоплаване и риболовът са все още решаващата съставна част на холандското първенство.

Европейският североизток и неговото отношение като земеделски район към европейския запад. С развитието тук на занаятите и корабостроителството се увеличава търсенето на североизточни суровини и заедно с него расте и неговото производство.

Холандия, първата търговско-индустриална нация от края на XVI до средата на XVII в., е също и първата нация, чието собствено земеделие не я осигурявало и чието население се увеличавало значително по-бързо, отколкото земеделското производство в страната. Поради това тя първа започва да прави големи покупки на зърнени храни. *Амстердам* става главно хранилище на зърно в Западна Европа (сравни J тетрадка III, стр. 167).

Написано от К. Маркс
през декември 1847 г.

Публикувано за пръв
път на френски език в книгата:
Karl Marx. «Oeuvres. Economie. II»,
[Paris], 1968

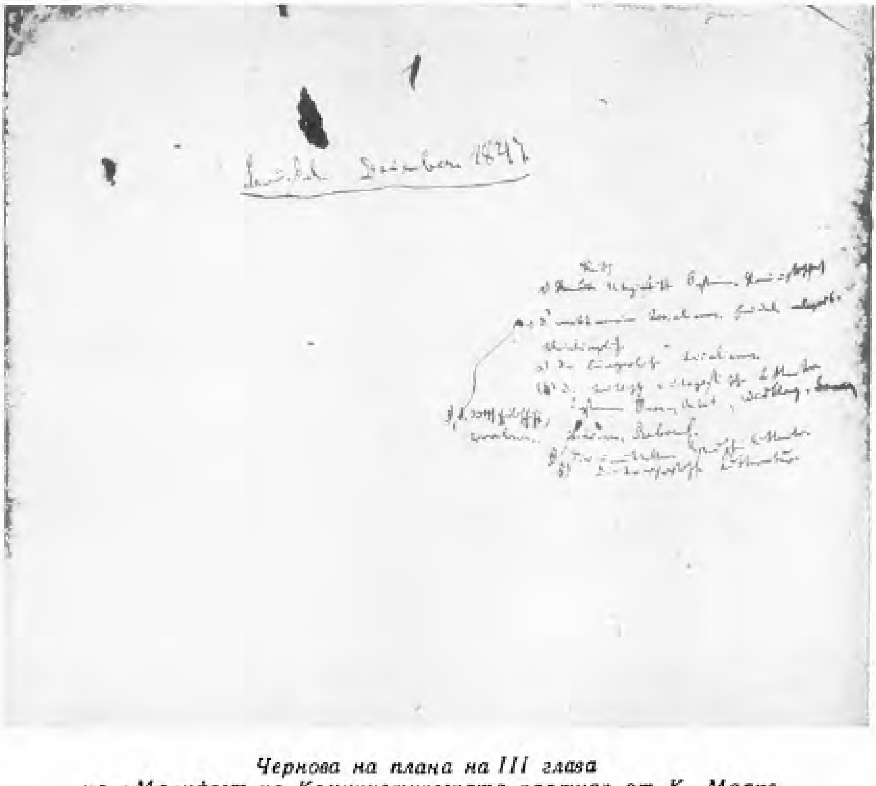

Чернова на плана на III глава
на «Манифест на Комунистическата партия» от К. Маркс

К. МАРКС

*ЧЕРНОВА НА ПЛАНА НА III ГЛАВА НА «МАНИФЕСТ НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ»[203]

1) ⟨Критика*⟩. Критично-утопични системи. (Комунистически.)

2)

1) Реакционен социализъм, феодален, религиозен, дребнобуржоазен.
2) Буржоазен социализъм.
3) Немско-философски социализъм**.
4) Критично-утопична литература. Системи на Оуен, Кабе, Вайтлинг, Фурие, Сен Симон, Бабьоф.
5) Непосредствено партийна литература.
6) Комунистическа литература[204].

Написано от К. Маркс в края на декември 1847 г. — началото на януари 1848 г.

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 6, 1932

* В ръкописа тази дума е зачеркната от Маркс. *Ред.*

** Тази точка от плана Маркс поставил вляво в полето на страницата и съответно изменил номерацията на следващите точки. *Ред.*

К. МАРКС

*СТРАНИЦА ОТ РЪКОПИСА-ЧЕРНОВА НА «МАНИФЕСТ НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ»[205]

. . .на пролетариите, в полза на закона за десетчасовия работен ден, не споделяйки техните илюзии относно резултатите на тази мярка*.

Впрочем ние вече видяхме:

Комунистите не предлагат никаква нова теория за частната собственост. Те само констатират историческия факт, че ⟨средствата за производството⟩** буржоазните производствени отношения, а с това и буржоазните отношения на собственост повече не ⟨съответствуват⟩ ⟨на най-развитите⟩ ⟨общества. . .⟩ на развитието на обществените производителни сили, а затова ⟨на развитието на самата индустрия⟩ и в. . .

Но не спорете с нас ⟨като противопоставяте⟩, като преоценявате премахването на буржоазната собственост от гледището на вашите буржоазни идеи за свобода, образование и т. н. Самите ваши идеи ⟨са само⟩ ⟨съответствуват⟩ са продукт ⟨на съществуващите⟩ буржоазни производствени отношения, и на буржоазните отношения на собственост, също както вашето право е само издигната в закон воля на вашата класа — воля, чието съдържание се определя от материалните условия на живот на вашата класа.

⟨Вашата⟩ Пристрастната представа, която ви заставя да превръщате своите буржоазни производствени отношения и отношения на собственост от отношения исторически ⟨само⟩, преходни, съответствуващи само на определен ⟨зрелост⟩ стадий на развитие на производителните сили, във вечни закони на природата и разума, вие споделяте с всички господствували някога и вече загинали класи!

---

* Първите два реда са написани от Жени Маркс. *Ред.*

** В ъгловите скоби са затворени зачеркнатите в ръкописа думи. *Ред.*

Когато стане дума за буржоазната собственост, вие вече не смеете да разберете това, което, изглежда, разбирате по отношение на феодалната собственост.

И все пак вие не можете да отречете факта, че ⟨в хода⟩ на развитието на ⟨буржоазната⟩ индустрия едностранна, на. . .*

Комунистите не предлагат никаква нова теория за собствеността. Те констатират само факта. Вие пък отричате най-очевидни факти, вие сте принудени да ги отричате. Вие сте утописти, обърнати към миналото.

Написано от К. Маркс
през декември 1847—януари 1848 г.

Публикувано за пръв път във вид на факсимиле
в списание «Der wahre Jacob»,
бр. 565(6) от 17 март 1908 г.

* В ръкописа цялата тази фраза, включително зачеркнатите думи, е зачеркната с няколко черти. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

БАНКЕТ НА ПРИВЪРЖЕНИЦИТЕ ЗА РЕФОРМА В ЛИЛ. — РЕЧ НА Г-Н ЛЕДРЮ-РОЛЕН[206]

В отговор на тоста: «За работниците — за техните неотменни права, за техните свещени интереси, засега непризнати».

«Граждани! Да, за работниците! За техните неотменни права, за техните свещени ннтереси, които досега не са прнзнати. За неотчуждимите права на човека, които били провъзгласени в принцип от две славни революции*, но практически не се прилагали вследствне на нзкусни уловки, постепенно били отнети от народа и сега са само славно, но горчиво възпоминание! Политически права на народа — та това е, казват, безумие. Как е възможно да бъдат поверени те на него при неговата неспособност, при неговото невежество и при моралната му развратеност? Да се предостави на народа политическа свобода — значи да се разюзди сляпа и опасна сила! Това е революция — кръв — анархия — хаос! Господа, вие познавате народа, вие, които живеете в този индустриален град, толкова богат и същевременно толкова беден, можете ли да повярвате в правдивостта на тази картина? О! Безсъмнено, ако надникнете в произведенията на някои писатели-романисти, на които най-важната страна от живота изглежда тривиална, вулгарна, които, с оглед на успех са изобразявали забавното, фантастичното, необикновеното — то народът именно е такъв! Като приемат за нормален живот на нашите градове бита на някаква сн местност, където намират убежище укриващи се от правосъдието престъпници, нли начина на живот на измета на обществото, тези писатели ни казват: «Такъв е народът!» Разбира се, той и би бил такъв, ако бихме повярвали на тези продажни драскачи, които надават вой за нашествие на варварите, за да сплашат богатите! *Варвари!* Те лепнали този епитет на народа, нанасяйки му най-тежко оскърбление. Ах! Ако думата варвари означава винаги хора простодушни, силни, общителни, пълни с юношеска енергия! — то само такива варвари могат да спасят нашия остарял официален свят, в своята немощ и корупция бързо отиващ към упадък. Не, хиляди пъти не! Народът не е такъв. Той трябва да бъде търсен не на арената на престъпленията и разврата. За да опознаем народа, нужно ни е да се отправим в онези индустриални градове, където фабрикантът, борейки се с потискащата го необуздана конкуренция, намирайки се в угнетяващата преса между деспотичния натиск на капитала н съпротивлението на наемните работници, е прину-

* Очевидно имат се предвид революциите от 1789—1794 и 1830 година. *Ред.*

ден да намалява работната заплата, за да избегне банкрута и безчестията. О! Не вярвайте, че народът, търсещ справедливост, смята винаги господарите виновници за тази жестока необходимост. Та нали знае, че нашата индустрия се нуждае от пласмент, че пред нас се закриват повечето от световните пазари, че нашата търговия е в упадък там, където се погазва нашият флаг. И ето сред тези превратности на съдбата, сред тези колебания и кризисно състояние на работната заплата какво остава на работниците да правят? Доколкото изкараното с труд от бащата вече не стига, за да се изхранва семейството, дъщерята става проститутка за къшей хляб, невръстно дете пращат да обслужва чудовищната машина и да изтощава още неукрепналите си сили. И любувайки се на прекрасните изделия, производство на нашата индустрия, вашият поглед се спира на рахитичните деца, на посърналите млади девойки, на изтощените мъже, прегърбили се под тежестта на непосилния труд. И въпреки това сред това физически похабено население, всеки, който е избягнал изтощението, болките, който е достигнал нормален ръст, смело тръгва да воюва за родината, готов да умре под нейните знамена! Такъв е народът от градовете, общителен, добър, търпеливо понасящ всекидневните мъки и нещо повече, черпещ от самия себе си знания, давани му така оскъдно, четящ, понякога съчиняващ стихове за своите мъки и копнежи, издаващ вестници, в които се разясняват най-важните проблеми, които се отнасят до бъдещите съдбини на човечеството, и се подготвя тяхното решаване! Такъв е народът на градовете, който някои писатели поради собственото си скудоумие наричат варварски!. . . В тази бегла, непълна картина видяхме само обикновения живот на народа, всекидневната му борба; но ако изведнъж връхлети някакво непредвидено бедствие — голямо наводнение, въвличащо всичко в своя водовъртеж или страшен пожар, или внезапно започне да върлува жестока холера, — кой ще се отзове пръв на повика за хуманност? Кой ще забрави семейството си, жената си, децата си, приковани на легло, които утре могат да умрат, кой безвъзмездно ще посвети живота си на някакво дело и изпълнил своя дълг, ще се скрие, без да съобщи дори и своето име? — Народът! С умението и самоотвержеността си, с разума и сърцето си той е заслужил правата, към които се стреми. И на кого това е известно по-добре, ако не на гражданите, победили двойната тирания на земевладелската аристокрация и на духовенството, благодарение на свръхчовешките усилия на народа? Обръщайки се към това духовенство, към тази аристокрация по време на Генералните щати в 1614 г., представител на *буржоазията* казал веднъж: «Вие — нашите по-големи братя, и вие — нашите по-малки братя — защото ние всички сме братя — образуваме една и съща нация». А духовенството и земевладелската аристокрация се опитали да запушат устата на този мъжествен представител на *третото* съсловие и да заставят своите лакеи да му нанесат побой, смятайки плебея за спадащ към подчинена, низша раса. . . Народът не само е достоен самият той да представя себе си, но ако сме справедливи, той *единствен* само и може успешно да представя *себе си*. Действително кой в законодателната камара понастоящем достатъчно познава неговите интереси, неговите нужди, за да се осмели да ги защищава?. . . Много хора, господа, са готови да се присъединят към нашия принцип за реформа, защото необходимостта от нея сега е очевидна. Но те все още се плашат от успехите на демокрацията, а всъщност никога досега такова значително и важно движение в прогресивното развитие на човечеството не е имало такива благоприятни предзнаменования! Нека направим бегъл обзор на най-видните хора на нашата собствена епоха. Издигайки се над всички, стои човек, чиито пророчески думи са се запечатали във всяко сърце. «Няма да минат и петдесет години, казал Наполеон, и Европа ще стане или казашка, или републиканска»... Казашка тя няма да стане, и вие, в този патриотичен град, имате право да кажете така. Ако някъде си биха били възможни съмнения в това отношение, то, разбира се, не между тези, чиято любов към националната независимост и към

революцията превърна през 1792 година всеки гражданин в герой! Републиканска — но тук ще направя пауза, господа, — септемврийските закони действуват[207], и за да бъдем силни, въоръжавайки се за справедливото дело, ние трябва да умеем да се придържаме към закона. Затова ще си позволя само да спомена като изразители на моите мисли имената на някои хора, които са славата на нашата страна. Този например, който изпя възвишения химн на легитимизма и завоюва слава, опитвайки се да възроди древните развалини на миналото — Шатобриан, който като всеки искрен човек, не могъл да си представи бъдещето другояче, освен като движение по пътя на демокрацията. . . Беранже, чиито патриотични химни ще се пеят вечно от всички — химни, които ние, неговите съвременници, сме длъжни да заставяме нашите деца да учат като молитви, докато не бъде отмъстено за Ватерло! Беранже вярва в установяване суверенитета на народа. А Ламартин с неговата искряща поезия и неговото красноречие — той мина през легитимизма — престоя в блатото на умерените, за да се приближи до нас. Макар и страстен поклонник на жирондистите, но благородната прямота на неговата природа му позволила да направи изводи в полза на радикалите. Има обаче нещо, което още го отделя от чистата демокрация; що се отнася до мен, аз виждам само гигантските крачки, с които той всекидневно и стремително се приближава към нас. Така стоят нещата в областта на литературата, господа, и това единодушно свидетелство на такива известни хора в полза на нашата партия трябва да е достатъчно, за да укрепи нейните надежди. Но погледнете в областта на науката. Обърнете внимание на човека, който стои над всички, когото и Старият, и Новият свят би искал да ни отнеме — Араго! Ако не бяха неотложните служебни задължения, той би бил тук, сред нас. Той би ви говорил много по-добре за правата на народа, отколкото съм в състояние аз за това; защото той пръв ги е защищавал в друго общо събрание, където за това е било нужно доста морално мъжество. Та какво? Нима Араго не е изцяло предан на демокрацията? А в областта на изкуството кой със своя мощен резец изсича от мрамора изображения на хора, служили на народа най-добре? Кой поверява навеки на бронза фигурите на велики революционери, за да ги предаде на потомството за възхищение на бъдещите поколения? Давид д'Анже! Нима не е и той за делото на народа? И тъй, щом като толкова прославени хора се изказват в полза на демокрацията или се борят за нейното осъществяване, как да не се направи оттук изводът, че правото и провидението се сражават с нас и за нас? Такива са уроците, преподадени от отделните талантливи хора. А уроците, преподадени от народите, нима не получават своята открита проява? Вижте Полша — героична Полша — последното биене на нейното сърце все още е отдадено на борбата за свобода — тя няма вече армия; всеки ден нов мъченик се жертвува за нейното дело. Италия; тя също се стреми към обединение. Тя се надига от развалините, които са нейна минала слава, за да си извоюва нова слава. Дано не бъде доверчива в своето пробуждане, дано си спомня за Мазаниело. Швейцария; — аз чувствувам, че съм длъжен добре да отмеря думите си в този тържествен момент. Ние можем да направим само едно, господа, можем да се обединим временно — във възпоминанията и мислите си — с онези, които смятаме за свои братя, и да пожелаем победата да бъде винаги на тяхна страна, както са били досега на тяхна страна правото и разумът! Делото на Швейцария е наше дело, господа; радикалите се сражават там с двама врагове, които са бичът на нашата епоха — аристократите и недостойните свещеници. Уважение към религията, но война срещу тези, които под маската на религията служат на деспотизма и тиранията. Късогледи са онези, които не виждат в този двоен съюз — на гения и народа — близкото идване на Месията на равенството! И тъй, о народе, комуто бих желал да пожертвувам всичката си преданост и сила — *надявай се* и *вярвай*. В това време, когато гасне твоята предишна вяра, когато върху теб засега още не се е разляла новата светлина, повтаряй благоговейно всяка вечер в своето жалко жилище

безсмъртния символ — СВОБОДА, РАВЕНСТВО, БРАТСТВО! Да, свобода за всички; свобода на съвестта, свобода на мисълта, свобода на съюзите; защото човек не може да стане нравствен без общуване с други хора, а строй, основан на корупция, се стреми да изолира човека, с цел да бъде поробен още повече. Те знаят, че не могат да бъдат счупени свързаните в един сноп пръчки. Равенство също за всички — равенство пред гражданския закон, равенство в политическите дела, равенство в областта на образованието, за да се ръководи човек само от нравствеността и добродетелта! Братство—неизчерпаемият източник, който ще породи благородни н прославени нинституции — на единението и силата*! Тогава трудът няма да бъде само право, той ще стане задължение. Нека да няма други доходи освен придобитите с труд и за труда. Там е спасението. О, велнк и безсмъртен снмвол, твоето идване е близко! Народе, нека ръкоплясканията, раздавани щедро на твоя покорен слуга, се върнат към теб и ти донесат едновременно утеха и надежда!»

Написано от Ф. Енгелс
през първата половина на декември 1847 г.

Отпечатано във вестник «The Northern Star», бр. 530 от 18 декември 1847 г. с бележка от редакцията: «От нашия парижки кореспондент»

Оригиналът на английски

* В речта на Ледрю-Ролен: «великите институции — на кредита, асоциацията, солидарността». *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

ДВИЖЕНИЕТО ЗА РЕФОРМА ВЪВ ФРАНЦИЯ. — БАНКЕТЪТ В ДИЖОН[208]

Това събрание на демократите от департамента Кот-д'Ор е бил несъмнено най-блестящият от цялата серия банкети на привържениците на реформата. На обеда присъствували 1300 души. Присъствували делегации от всички близки градове и дори швейцарска делегация от граждани на Нюшател, Женева и Люцерн. За характера на събранието може да се съди по имената на главните оратори — господата Луи Блан, Флокон, Ледрю-Ролен, Етиен Араго, — всички от крайната демократична партия, представлявана от вестник «La Réforme». Не е необходимо да казваме, че на този обед не са били произнесени никакви тостове за Луи-Филип.

Господин Синяр от съседния град Гре произнесъл тост «За демократите от Лил», които неотдавна на банкета в своя град решително отхвърлили компромиса с мнимите либерали и благодарение на своята енергия, единодушие и ум спасили честта на демокрацията*.

След това г-н Етиен Араго — известният представител на литературния свят в Париж, чиято комедия «Аристокрация» била поставена съвсем скоро и имала голям успех, говорил на тема «Развитие на литературата, науката и изящните изкуства»; той изтъкнал в блестящата си реч, какво бързо развитие ще имат литературата и науката при свободния и демократичен строй.

За тоста «Бъдещият прогрес на Франция»** председателят предоставил думата на г-н Луи Блан, който бил посрещнат много горещо от присъствуващите. Той произнесъл блестяща реч, съдържаща много правилни и ярки мисли за миналото развитие на Франция,

* Вж. настоящия том, стр. 350—353. *Ред.*

** В речта на Луи Блан: «Бъдещето на Франция». *Ред.*

за изводите, които могат да се направят от него по отношение на нейното бъдеще, за особено неизгладимото впечатление, оставено от революцията на цялото френско демократично движение. Неговата реч била прекъсвана нееднократно и заслужено от аплодисменти. Тя била напълно достойна за най-добрия писател-историк, какъвто има сега Франция. В нея има обаче една точка, по повод на която бихме желали да направим някои бележки, като при това се надяваме, че ще бъдат приети в такъв доброжелателен дух, в какъвто пишем за тях.

Г-н Блан казал:

«Нужно ни е единство в рамките на демокрацията. И нека никой не се заблуждава — ние мислим и работим не само за Франция, но и за целия свят, защото бъдещето на Франция включва в себе си и бъдещето на човечеството. И наистина ние заемаме такова възхитително положение, че без да преставаме никога да бъдем националисти, неизбежно сме космополити, и дори повече космополити, отколкото националисти. Всеки, който би се нарекъл демократ и би искал да бъде същевременно и англичанин, би опровергал историята на собствената си страна, защото ролята, която е играла Англия, винаги се е свеждала до борба на егоизма против братството. По същия начин един французин, който не би пожелал да бъде космополит, би опровергал ролята* на своята страна, защото във Франция никога не би могла да възтържествува такава идея, която да не държи за благото на целия свят. Господа, по време на кръстоносните походи, когато Европа потеглила да завладее гроба господен, именно Франция взела това движение под свое покровителство. По-късно, когато католическите свещеници възнамерявали да ни натрапят игото на папското върховенство, галиканските епископи защитили свободата на съвестта. А кой през последните дни на старата монархия поддържал младата република Америка?[209] — Франция, все същата Франция! И ако това е вярно по отношение на монархическа Франция, може ли да не бъде вярно по отношение на републиканска Франция? Къде другаде в летописите на историята ще намерим нещо подобно на удивителната, пълната със самопожертвувателност безкористност на Републиката, когато, проливайки кръв на нашите граници и на ешафода, сметнала за възможно да пролива кръв и за своите батавски братя![210] Когато тя, победена или победителка, озарява дори своите врагове със сиянието на своя гений! Нека Европа изпраща срещу нас шестнадесет армии, в отговор ние ще ѝ изпратим свобода.»

Без всякакво намерение да омаловажим значението на героичните усилия на френската революция или огромната признателност, която светът с право изказва на великите дейци на републиката, ние мислим, че сравняваната позиция на Франция и Англия по отношение на космополитизма[211] е обрисувана в приведения по-горе откъс съвсем неправилно. Ние напълно отричаме космополитичния характер, приписван на дореволюционна Франция; като доказателство на това може да послужи епохата на Людовик XI и на Ришельо. Какво собствено приписва г-н Блан на Франция? Това, че във Франция никога не би могла да възтържествува такава идея, която не би

* В речта на Луи Блан: «историята». *Ред.*

държала за благото на целия свят. А ние мислим, че г-н Луи Блан няма да може да ни посочи нито една страна в света, която би могла да постъпи другояче, отколкото била постъпвала Франция. Вземете за пример Англия, която г-н Блан пряко противопоставя на Франция. Англия изнамери парната машина; Англия построи железницата; а тези неща, мислим ние, струват доста идеи. Но само за себе си ли ги е изнамерила Англия или за целия свят? Французите се хвалят с това, че те разпространяват навсякъде цивилизацията, особено в Алжир. А кой, ако не Англия, разпространи цивилизацията в Америка, Азия, Африка и Австралия[212]? Кой е основал онази република, в освобождението на която взела известно участие и Франция? Англия, все същата Англия! Ако Франция е съдействувала за освобождаването на американската република от английската тирания, то Англия точно два века по-рано е освободила холандската република от испанското иго[213]. Ако Франция в края на миналия век посочи на целия свят своя славен пример, то не можем да отминем с мълчание факта, че Англия даде същия пример век и половина по-рано[214] и че тогава дори Франция не е била още готова да я последва. Що се отнася до идеи, то къде първоначално са се зародили същите тези идеи, които френските философи на XVIII век — Волтер, Русо, Дидро, Д'Аламбер и други — така успешно са популяризирали, ако не в Англия? Не бива да забравяме Милтън — първия защитник на цареубийството, Алджернон Сидни, Болингбрук и Шафтсбъри заради техните много по-блестящи френски последователи.

Ако англичанин би «нарекъл себе си демократ. . ., той би опровергал историята на своята собствена страна», казва г-н Блан.

А ние смятаме като най-главно доказателство за истинска демокрация именно това, че тя *трябва* да опровергае историята на своята страна, че тя *трябва* да отхвърли всяка отговорност за едно минало, пълно с нищета, тирания, класово потисничество и суеверие. И французите не трябва да правят изключение от другите демократи и те не трябва да поемат отговорност за действията на своите крале и аристократи от минали времена. Ето защо каквото за г-н Блан е недостатък у английските демократи, ние го смятаме за тяхно голямо предимство, а именно, че те *трябва* да се откажат от миналото и да гледат само в бъдещето.

«Французинът е по необходимост космополит.» Да, но в такъв свят, където ще господствува френско влияние, френски нрави, обичаи, идеи и политически порядки. В такъв свят, където всяка нация е възприела характерните свойства на френската националност. Но именно това и не могат да приемат демократите от другите страни.

Напълно готови да се откажат от грубите черти на своята собствена нация, те очакват същото и от французите. Те не се задоволяват от твърдението на французите, че те като французи са вече космополити; подобно твърдение е равносилно на искането всички останали да станели французи.

Вземете за сравнение Германия. Германия е родината на огромен брой изобретения, например на печатарската машина. Германия — и това е признато от всички — е дала значително по-голямо количество възвишени и космополитични идеи, отколкото Франция и Англия, взети заедно. А на практика Германия винаги е била подлагана на унижение, винаги се е оказвала измамена във всичките си надежди. Тя може да разкаже по-добре от всеки друг какво е френски космополитизъм. Колкото Франция може да се оплаче — напълно справедливо от вероломството на английската политика, толкова и Германия е изпитала върху себе си същата вероломна политика от страна на Франция, като започнем от Людовик XI и свършим с Луи-Филип. Ако започнем да прилагаме мярката на г-н Луи Блан, тогава истински космополити биха се оказали немците, а те съвсем не претендират за това.

Но стига толкова за това. Ние бихме желали да уредим дискусия по този въпрос, тъй като само така може да се дойде до взаимно разбирателство, до здрав съюз между френската и английската демокрация.

След г-н Блан г-н Флокон предложил тост «За демократите на Европа».

Г-н Флокон казал:

«Огледайте се около себе си, ослушайте се в гласовете, които идват от други страни; оплаквания или заплахи; жални въздишки или упования — за какво говорят те? Те призовават към принципите на френската революция; пред лицето на всякакъв деспотизъм те провъзгласяват нейния безсмъртен девиз: *Свобода, Равенство, Братство!* Да, същите тези народи, които, заблудени поради своето робско положение и невежество, водили нечистива война против революцията; сега те се събират на тълпи, за да се надигнат под нейното знаме и обещават да бъдат страстни защитници на славните принципи, във възтържествуването на които те не вярвали в миналото. Този поразителен факт сега е очевиден за целия свят и аз не зная нищо по-страшно за нашите врагове, нищо, което би могло да ни напомня по-ефективно за нашия дълг. В Англия редом със старите фракции, пред лицето на най-богатата. . . и най-деспотичната в света аристокрация, се организира народът. Огромна асоциация, направлявана от опитни ръководители, всекидневно набира в своите редици множество работници, които ще поемат задачата да отмъстят за всички несправедливости, причинени на човечеството. Правата на човека не са нов девиз в Англия. Още по време на предишните граждански войни* сред религиозен фанатизъм и политически страсти много партии ясно са виждали великата социална истина:

* Думата «граждански» е вмъкната от Енгелс. *Ред.*

Когато Адам орял, а Ева предяла,
где е бил тогава господарят?[215]

Това провъзгласили къвинентерите[216] почти преди триста години. Същият въпрос се повдига отново; памучните магнати пренебрегвали не по-малко жалбите на трудовия човек, отколкото лендлордовете от предишни времена. Ето защо не е достатъчно да заяви народът за своите права, той трябва да е достатъчно силен, за да си ги извоюва, и английският народ знае това. . . В Белгия тъкмо сега се организира общество, което обединява демократите от всички нации и се подготвя демократичен конгрес[217]. В Германия, докато монарсите се забавляват с даряване на конституция, народът се готви, за да реши самият той задачата на своето собствено спасение.»

След това ораторът направил кратък обзор на движението в Полша, Италия и Швейцария и завършил речта си със следните думи:

«Да, семената на революцията дават кълнове, почвата е плодородна, прекрасното цвете на надеждата украсява полетата на бъдещето. Но зимата продължи много, скоро ще трябва да вземем сърпа в ръка, за да приберем своята реколта. Така ще се заемем отново с делото на революцията, като започнем от това място, където са спрели нашите бащи. Да побързаме, защото иначе ще ни се наложи да се заловим с него оттам, откъдето те са започнали.» (Бурни ръкопляскания.)

Следващият тост «За суверенитета на народа» бил произнесен от г-н Ледрю-Ролен, депутат от камарата.

След това били прочетени извинителни писма от господата Франсоа Араго, Ламене и Дюпон дьо л'Ер и с това събранието било закрито.

Тази демонстрация доказва, че провинциалните демократи все повече и повече напущат партията «National», за да се сплотят около партията «Réforme».

Написано от Ф. Енгелс през първата половина на декември 1847 г.

Отпечатано във вестник «The Northern Star», бр. 530 от 18 декември 1847 г. с бележка от редакцията: «От нашия парижки кореспондент»

Оригиналът на английски

Lundi 10 Janvier 1848.

LA REFORME

Ф. ЕНГЕЛС

ЧАРТИСТКОТО ДВИЖЕНИЕ[218]

[ОБРЪЩЕНИЕ НА ДРУЖЕСТВОТО «БРАТСКИ ДЕМОКРАТИ» КЪМ РАБОТНИЦИТЕ ОТ ВЕЛИКОБРИТАНИЯ И ИРЛАНДИЯ]

Дружеството *«Братски демократи»* приело на последното си събрание обръщение към работниците от Великобритания и Ирландия. Това обръщение, съставено от г-н Харни, от редакцията на *«Northern Star»*, е публикувано в последния брой на този вестник[219].

Обрисувало толкова кратко, колкото и красноречиво картината на страдания, изпитвани сега от работническата класа, това обръщение призовава работниците от двата острова да попълнят редиците на своята партийна организация.

Буржоазията навсякъде ви пуща уловки. За да отклони вниманието ви от Народната харта[220] — единствената цел към която трябва упорнто да се стремите, тя прави всевъзможни проекти за повърхностни реформи. А в продължение на някакви си няколко години вече два пъти ви се дава суровия урок и вие сте могли да се убедите, че всеки проект за реформа, направен от буржоазията, представлява за вас нещо като плодовете, които виреят, както се казва, на бреговете на Мъртво море; красиви и свежи отвън, а напълно гнили отвътре. Спомнете се агитацията в полза на *законопроекта за реформа*[221] и кампанията за премахване на житните закони[135].

. . .При все това от вас изискват подкрепа: националната лига за отстраняване на злоупотребленията, асоциацията против държавната църква, всевъзможните дружества за изкореняване на корупциите, реформите на паричната система, премахването на някои данъци и т. н. и т. н. Единствената цел на авторите на всички тези проекти е да се укрепи и разшири влиянието на буржоазията, която вече стои на кормилото на властта в Британската империя. Те всички са се обединили, за да откажат да потвърдят вашите граждански права; те са следователно ваши явни врагове. Ако те действително биха желали да подобрят вашата участ, те биха ви помогнали да овладеете върховната власт. Те прекрасно знаят, че всички реформи, към които те се стремят, и още много други неща, ще бъдат осъществени само когато вие успеете да изберете депутати в законодателните органи. Та как се осмеляват да се наричат ваши приятели, щом като същевременно ви отказват избирателно право?

Нека всеки работник да се проникне от разбирането на великата истина, че възраждането на работническата класа и спасението на цялото общество е дело на тези, които са се родили в колиби и мансарди. Приемайте по братски всеки, дошъл от привилегированите класи, който се е отказал от класовите различия и се стреми към съюз с вас; но в никакъв случай не очаквайте освобождение от една или друга стояща над вас класа. . . Вие, поставените извън закона от привилегированите класи, трябва да търсите средства за своето възраждане в собствените си просветени умове, в мъжествените си сърца и силни ръце.

. . .Необходимо е да обърнете внимание на най-подлия заговор, който са направили против вашите интереси противниците на всякакви реформи и повърхностните буржоазни реформатори. Тези заговорници се стараят да възродят предишната национална вражда, сега почти угаснала, вражда, която е подбуждала някога работника, от една страна, да изтребва, по знак на своите управници, граждани на други страни. Те се стараят да разпалят сред народа на нашите острови непримирима омраза към народа на Франция под предлог, че френският народ се стреми да завладее и пороби Англия.

Работници от Великобритания и Ирландия! Вашите страни вече са завзети и поробени от врагове, но врагове вътрешни, които са ви довели и в политическо и социално отношение до положението на илоти. Вие не ще можете да се освободите от тези врагове, като увеличавате тяхната въоръжена сила. Ние сме уверени, че същинският народ на Франция, пролетариите, от собствен опит знаят, че техните врагове, също тъй, както и у нас, се намират не в чужбина, а в собствената страна. Както и в Англия, във Франция напълно господствува едрата буржоазия, потъпквайки с крака синовете на труда. Както и в Англия, народът във Франция води борба против този враг за свобода, равенство и братство.

Но да допуснем за миг, че страната се намира под заплахата на неприятелско нахлуване; в този случай Англия не би имала от какво да се опасява, ако нейният народ би бил свободен. Съвсем не армията, флотът и крепостите са истинската защита на нацията; единствен защитник е истински свободният народ. . .

Стига само привилегированите класи да бъдат лишени от своите узурпаторски права, стига само да бъде установено политическо равенство и социална справедливост — и за Англия няма да бъдат страшни армиите на целия свят. Напротив, народът на всички страни с радост ще приветствува засилването на английското могъщество, ако то бъде насочено към защита на свободата и социалното освобождение на цялото човечество.

Работници от Великобритания и Ирландия! Защо трябва да се залавяте за оръжие, защо трябва да се сражавате за запазване на институции, в които не участвувате, за запазване на закони, въведени не за да ви защищават, а по-скоро, за да ви изнудват, за запазване на собственост, на която вие можете да гледате само като на натрупване на заграбени плодове на вашия труд? От вас ограбват продукта на вашия занаят, а след това използват вашата бедност като основание, за да ви лишат от граждански права! И тъкмо от вас — заробените, ограбените и оскърбените от собствениците — изискват още да проливате кръвта си заради защитата на същите тези собственици! Нека привилегированите, нека собствениците сами се борят за своите интереси, привилегии и своята собственост! А ако те сами са много слаби, нека предоставят на народа това, на което той има право; нека се научат да се подчиняват на народната воля; тогава цялата нация ще издигне около британските острови такава крепостна стена, която няма да може да превземе никога никой чужд завоевател!

За вас е нужно да се стремите преди всичко към политическата власт, необходима за вашето социално освобождение. И докато не извоювате тази власт, открито заявявайте: без право на глас ние няма да грабнем оръжието! Дайте ни избирателно право, или няма да се сражаваме!

Работници от Великобритания и Ирландия!. . . Давайте отпор на заговор-

ниците, които се стремят да подстрекават един народ срещу друг под нечестния и фалшив предлог, че хора от различни страни са били естествени врагове. Обединявайте се около знамето на демокрацията, на което е написано: всички хора са братя!

От името на дружеството «Братски демократи» подписали: Дж. Джулиан Харни, Ърнест Джоунс, Томас Кларк, Чарлз Кин (Великобритания); Ж.-А. Мишло, Г. Бернар (Франция); Карл Шапер, Й. Мол (Германия); Я. Шабелиц, Г. Крел (Швейцария); Петер Холм, Лунтберг (Скандинавия); Людвик Оборски (Полша); К. Позе, П. Блюм (Русия).

Написано от Ф. Енгелс на 9 януари 1848 г.

Отпечатано без подпис във вестник «Le Réforme», 10 януари 1848 г.

Оригиналът на френски

К. МАРКС

ПОЛОЖЕНИЕТО ВЪВ ФРАНЦИЯ[222]

Какво прави правителството? Нищо.

Какво прави парламентарната, официална опозиция? Нищо.

Какво може да очаква Франция от сегашните камари? Нищо.

Какво иска Гизо? Да си остане министър.

Какво искат Тиер, Моле и К°? Отново да станат министри.

Какво печели Франция от това «ôte toi [de là], afin que je m'y mette?*. Нищо.

Правителството и опозицията са обречени по този начин на бездействие.

Кой единствено ще извърши бъдещата френска революция? Пролетариатът.

Какво ще направи за това буржоазията? Нищо.

Написано от К. Маркс
между 9 и 14 януари 1848 г.

Публикувано без подпис
в «Deutsche-Brüsseler-Zeitung», бр. 5
от 16 януари и във вестник «La Réforme»
от 19 януари 1848 г.

* — «Махай се оттук, за да взема твоето място.» *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

СЕНЗАЦИОННИ РАЗКРИТИЯ. — АБД ЕЛ-КАДИР. — ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА ГИЗО

Любопитният документ току-що е публикуван и разпространен в Камарата на депутатите[223], сякаш като новогодишен подарък. Това излагане на фактите, разкриващи по какъв начин някой си г-н Пти получил мястото на бирник (*receveur particulier*) в Корбейо, недалеч от Париж, и е публикуван този документ от самия г-н Пти. Той бил принуден да направи тази крачка поради бракоразводен процес между него и жена му, по време на който било заявено, че г-н Пти бил купил своето място на бирник, използвайки близостта на своята жена с един джентълмен, тясно свързан с г-н Гизо. Г-н Пти заявява сега в своята публикация:

«Да, моето място беше купено, както се купуват всички длъжности в наше време, но е купено не с помощта на проституцията, а с налични пари.»

По-нататък г-н Пти подробно описва как в началото той се стремял към длъжността съветник-референт в сметната палата; как в министерството му обещали това място, стига да склони някого от съветниците да си подаде оставката; как секретарят на министъра* му намекнал кой от съветниците е по-склонен да продаде своята длъжност; как след това за 15 000 франка той имал желаната оставка; как след това му заявили, че той трябва да постигне оставката на съветник-референт не от втори, а от първи ранг, тъй като правителството желаело тази оставка, за да изпълни обещанието, което то дало с идването си на власт; как посредством разни премествания била компенсирана разликата в цената на тези две оставки; как най-после се стигнало до оставките; как след това министерството поискало не само оставката, която получили, но и оставката на ли-

* Има се предвид министърът на финансите Лякав-Лаплан. *Ред.*

це от по-висок ранг — на главен съветник; по какъв начин била постигната и тази оставка срещу «заплащане в брой», как в последна сметка на г-н Пти било предложено да приеме службата бирник в Корбей вместо длъжността в сметната палата; как г-н Пти се съгласил с това; как най-после различните заявления за оставка били подписани и обменени срещу предварително уговорени суми пари и как два дни по-късно били публикувани всички кралски укази за приемане на оставките, извършване на преместванията и назначаване на длъжност на заинтересованите лица в съответствие с условията на сделката.

Такива са основните факти по това дело. Има и други не така значителни факти, които доказват, че г-н Пти, едва заплатил първата сума, бил принуден да внася все нови и нови суми. Но на това не се спирам. Ще спомена само, че в документа, публикуван от г-н Пти, всички имена се дават съвсем точно.

Не е трудно да си представим какъв шум е произвела тази малка брошура в Париж. Всички вестници били запълнени с нея, още повече че министърът на финансите (в чието ведомство влиза сметната палата), под чието ръководство са сключвани споменатите по-горе сделки, публично отричал подобни факти в отговора си на запитването на г-н Люно в камарата. Г-н Люно тогава заявил, че продаването на длъжности в посочения департамент е нещо общоизвестно. Повечето от членовете на камарата знаят за това също така добре, както и опозицията. Накратко казано, то е известно на всички, с изключение, изглежда, на самия министър. Г-н Лякав категорично отрекъл това заявяване[224]. Сега делото взело такъв обрат, че вече е невъзможно да се потули. И макар че цял Париж се занимава с него почти цяла седмица, правителството обаче пази пълно мълчание.

Ние само ще повторим думите, произнесени от г-н Дюпен-старши, когато г-н Люно повдигнал този въпрос в камарата:

> «Едва ли си е струвало да се прави революция за премахване продаването на длъжности, щом като на тази позорна система дават възможност отново да надигне глава.»

Следващата тема, с която се попълват вестниците, е пленяването на Абд ел-Кадир и решението, до което идва правителството относно бъдещото място на неговото изселване[225]. Несъмнено това решение ще потвърди и изпълни обещанието, дадено от Омалския херцог, и ще изпрати емира в Египет[226]. Любопитно е, че почти всички опозиционни вестници, от «National» до «Constitutionnel» искали нарушаване на това обещание. Сега не подлежи на съмнение, че обещанието било дадено условно и за правителството било запазено

правото да го потвърди или да не го потвърди. Отказването от потвърждаване не би означавало според «Sun» пряк акт на *безчестие*. Но няма съмнение и в това, че подобен акт от страна на което и да било друго правителство, по-конкретно английското, същите тези вестници биха го изтълкували като най-гнусно предателство. Напълно очевидно е, че тъй като е невъзможно да се възстанови положението на нещата, когато Абд ел-Кадир се е предал при определени условия, би било във висша степен невеликодушно да не му се потвърдят условията на предаването. Но при такива въпроси тези *национални* вестници проявяват заслепеност и допущат такива действия, за които те порицават другите. Единствените два вестника, които се изказали в полза на потвърждение на договора с Абд ел-Кадир, са «Presse» и «Réforme». Първият, монархическият, вестник искал потвърждение, защото правителството не може да се откаже от думата, дадена от сина на краля*, от *сина на Франция;* с това вестникът възраждал старата дореволюционна титла на принцовете от кралска кръв. Не, заявява «Réforme», това е въпрос много щекотлив — тук се засяга честта на нашата страна; по такива въпроси е по-добре да се прояви прекомерно великодушие, отколкото прекомерна строгост, а затова трябва да се потвърди дадената дума, *дори ако това би било дума на принца*. Отново пак само «Réforme» е заел правилна позиция по този въпрос.

Общо взето, е много благоприятно, по наше мнение, че вождът на арабите е бил взет в плен. Борбата на бедуините беше безнадеждна и макар че начинът на водене война с тях, осъществяван от такива груби военни-вандали като Бюжо, заслужават решително осъждане, завоюването на Алжир е важен и благоприятен факт за прогреса на цивилизацията. Пиратските действия на берберските държави, на които английското правителство никога не пречело, доколкото те не засягали неговите кораби, могли да бъдат пресечени само чрез завоюване на една от тези държави. А завоюването на Алжир вече принудило бейовете на Тунис и Триполи, и дори императора на Мароко**, да тръгнат по пътя на цивилизацията. Наложило им се да търсят друго занятие за своите народи, вместо пиратството, и други начини за попълване на своята хазна, вместо вземане на данъци от малките държави на Европа. И ако можем да съжаляваме, че свободата на бедуините на пустинята е отнета, не бива пък и да забравяме, че самите тези бедуини са били народ от разбойници, чието основно средство за съществуване е било или нападането едни-други, или внезапни грабителски нападения на за-

* Омалския херцог, син на Луи-Филип. *Ред.*
** Абд ер-Рахман. *Ред.*

седнали селски жители, от които отмъквали всичко, каквото намирали, като убивали всички, които се съпротивявали, а останалите откарвали в плен за продаването им в робство. Всички тези народи на свободните бербери само отдалеко изглеждат много горди, благородни и славни; но вгледайте се в тях от по-близко и ще откриете, че и те също така, както и по-цивилизованите нации, се ръководят от жаждата за лесно забогатяване и само прилагат по-груби и по-жестоки методи. В края на краищата съвременният *буржоа* с неговата цивилизация, индустрия, ред и относителна просветеност се оказва за предпочитане пред феодалния сеньор или мародерствуващия разбойник от варварското състояние на обществото, към което те спадат.

Г-н Гизо предоставил на камарата част от дипломатическата кореспонденция, отнасяща се до Швейцария и Италия. Първата от тях отново доказва, че той постоянно се е *хващал на въдицата* на лорд Палмерстън, а тази и другата свидетелствуват за това, че Франция е влязла в тесен съюз с Австрия. Това е върхът на позора, от който досега Франция на Луи-Филип беше избавена. Олицетворението на тирания и потисничество, осъществявано с най-гнусни методи, страната на застой и реакция — ето кое се оказа съюзница на Франция, преобразена от две революции! Невъзможно е да се падне по-низко. Но това никак не е лошо. Колкото повече *буржоазията* унизява своята страна, толкова по-скоро е денят на разплатата. И той ще дойде по-рано, отколкото предполага *буржоазията*. Има партия, която тя не взема под внимание, и тази партия е благородният, великодушен и мъжествен френски народ.

Спорът между «Réforme» и «National» бил предаден за разглеждане на жури, избрано от двете партии. Всички враждебни изказвания временно са прекратени. В края на месеца ще бъде произнесено решението. Каквото и да бъде то, ние се надяваме, че «Réforme» и занапред ще провежда тази линия, която единствено може да спаси демокрацията във Франция.

Написано от Ф. Енгелс около 10—13 януари 1848 г.

Оригиналът на английски

Публикувано във вестник «The Northern Star», бр. 535 от 22 януари 1848 г. с бележка на редакцията: «От нашия собствен парижки кореспондент»

Ф. ЕНГЕЛС

ЧАРТИСТКОТО ДВИЖЕНИЕ

[МИТИНГ В ПОДКРЕПА НА НАЦИОНАЛНАТА ПЕТИЦИЯ][227]

Миналия вторник* се състоя в Лондон под председателството на г-н Джулиан Харни четвъртият митинг, свикан от чартисткия Съвет за приемане на националната петиция. Един след други говориха господата Кларк и Диксън от Централния чартистки комитет[228], Уест от Маклсфийлд, Скелтън, Кин и Фъсел. Но главните оратори тази вечер бяха Харни и Джоунс. Ето извадки от техните речи:

Г-н Ърнест Джоунс. — Ние сме се събрали тук, за да съдействуваме за приемането на *изключителния закон* против правителството, за да окажем такъв *натиск навън,* който би превърнал в държавен деец дори бедния мъничък лорд Джон Ръсел. Нужен ни е този натиск навън**, защото от всички парламенти, каквито е имало у нас, сегашният парламент безусловно е най-враждебният по отношение на работниците. (Един глас: Не, не!) Някой казва «не». Но аз повтарям, че никога още привилегированата класа не е проявявала такава враждебност по отношение на работниците, както нашата буржоазия. (Одобрение.) Тя сломи аристокрацията отляво, а демокрацията отдясно и на техните развалини издигна своя трон. Аз съвсем не искам да възраждам аристокрацията. Не! Не докосвайте смачканата змия, тя ще ухапе ръката, която поиска да я излекува. . . При аристократическата власт трудещите се класи били сити роби, при вашата власт, господин защитнико на буржоазията, те — робите — са умиращи от глад***. (Гръм от ръкопляскания.)

Доколкото имаме парламент по-буржоазен, а следователно по отношение на нас и по-враждебен от когато и да било, то настанало е време да организираме съпротива. И народът разбира това. . . Ние също увеличаваме своята армия; старата гвардия на чартизма отново се явява на полето на славата. Ние също набираме своя милиция — милиони илоти. Ние също укрепваме своята «национал-

---

* — 11 януари 1848 г. *Ред.*

** Първата половина на фразата е добавена от Енгелс. *Ред.*

*** В речта на Джоунс тази фраза е дадена в следната редакция: «При феодализма народът представлявал сити роби — при вашата власт, господине, те са мършави роби». *Ред.*

на отбрана»: смелост в сърцата, дисциплина в редиците ни, единство в действията! (Бурни ръкопляскания.)

Но тук присъстват господа, за които всичко това е малко и които заявяват, че милиони решителни, добре организирани и напълно съзнателни хора не са достатъчни, за да завоюват Хартата. . . Тези господа призовават народа да вабогатее, като твърдят, че тогава той ще бъде свободен. А аз пък ви заявявам: извоювайте си свобода и тогава ще бъдете богати! (Ръкопляскания.)

. . .Искате да забогатеете! Но по какъв начин? В трудолюбивия дом или в затвора! Или ще забогатеете в горските резервати, където ходят на лов знатните! Или ще забогатеете, като получавате по шест шилинга (8 франка) седмично? Или по гробищата на гладуваща Ирландия? (Ръкопляскания.) Кажете това на изхвърлените на улицата работници от Манчестър или на 20-те хиляди безработни в Бредфорд! Кажете това на ирландския селянин, умиращ от глад до своята колиба, подпалена от земевладелеца!* Опитайте се да кажете това на бедняка, изтъркващ праговете на аристократите от Гровнорскуер! Кажете му ведиъж завинаги, че трябва да си остане роб; но не го оскърбявайте относно бедността му, изисквайки от него да забогатее! Аз зная, че вие ще сте единодушни с нашето славно *Поземлено дружество*[229] в доказателство на това, че народът може да забогатее. . . Та нима не си въобразявате, че правителството ще ви остави свободно да си действувате?. . . Това дружество спаси от разоряване петдесет хиляди семейства, но бъдете уверени: парламентът ще ви попречи да създавате други такива дружества, ако не си извоювате политическата власт!. . . Нека членовете на дружеството да си спомнят съдбата на своите бащи, *йомените* на Англия, които нали вече владеели земя. По какъв начин те я изгубили? Съсипали ги данъците.

. . .Е какво пък! Спестявайте пари, те ще потрябват за издръжка на милицията, за увеличаване на армията. Ваши пари!** Те са нужни за издигане на нови дворци, за създаване на нови епископства, за издръжката на бъдещите кралски деца! Спестявайте пари, превръщайки се самите вие в буржоа, и тогава — ето ще видите: буржоазията ще престане да се страхува от вас!*** Спестявайте пари — това неосъществимо дело е, изглежда, единственото ви средство за спасение! А защо не говорят за изборите, за нашата славна победа в Нътингъм[230], за нашата организация, за подготовката на нашата национална петиция. . . и Националния конвент?

. . .Не, приятели мои, преди всичко на нас ни е необходимо избирателно право. . . И вие, лондончани, можете да направите повече, за да го получите, отколкото вашите братя в провинцията. . . Нашите смели северняци се намират далеч оттук; техният глас заглъхва, преди да дойде до парламента, от който ги отделят освен това многобройни казарми и военни постове. А вие, жителите на Лондон, имате възможност сами да отидете и почукате на дверите на св. Стефан[231] и да чукате дотогава, докато вашите привилегировани длъжници се издължат, треперейки от страх за всичко, за което са ви задлъжнели през вековете! Чукайте с всички сили, без прекъсване, докато не възтържествува справедливостта! (Грът от ръкопляскания.)

Г-н Джулиан Харни. — Събрали сме се тук, за да приемем петиция до парламента. . . Но не молим нито за пощада, нито за милосърдие. А дори да бяхме способни да се унизим чак дотам, то и тогава бихме знаели, че няма какво да разчитаме на милосърдието на нашите потисници. Та нали не молейки деспота за милосърдие, нашите бащи са се освободили от игото на изменника Карл I. И не молейки за милосърдие, свалят американците своите окови. И не с вопли

* Думата «земевладелеца» е добавена от Енгелс. *Ред.*

** Думите «Ваши пари!» са добавени от Енгелс. *Ред.*

*** Тази фраза е вмъкната от Енгелс. *Ред.*

за милосърдие френският народ смъкна тиранията на феодализма, църквата и монархията. (Бурни ръкопляскания.)

Не, напразно би било да се измолва милост от капитала. Всички наши петиции няма да постигнат нищо, ако не се вземат и други мерки. А и по начало не милост искаме, а искаме справедливост. Искаме я не само със своята петиция, но и със своята агитация, със своята организация, която вече започна да всява ужас у парламентарните буржоа. И така, не спирайте агитацията в страната, тъй като, щом само я прекратите, и всичките ви петиции ще си останат празни думи.

. . .Наистина целта на тази борба си заслужава да се борим за нея. Огледайте тази огромна империя, създадена от силните ръце на вашите бащи и заздравена с тяхната кръв; . . . тази империя, която наброява 160 милиона жители и заема шеста част от земното кълбо, над чиито владения никога не залязва слънцето[232]. И как е могло да се случи, че вие, завоеватели и собственици на стотици хиляди квадратни мили, нямате нито фут собствена земя, че милиони наследници на тази прекрасна империя умират от глад, че хиляди нейни жители нямат покрив, за да се предпазят от зимните студове? Всевъзможни богатства, както природни, така и индустриални изделия, се произвеждат в пределите на Британската империя. . . Нашите фабрики извикват изумление и завист в целия свят. Нашите занаятчии, нашите селяни, нашите моряци се славят навсякъде със своята ловкост, майсторство, смелост. Налице са всички елементи на величие и благосъстояние, а вие въпреки това сте сломени от нищета. Но справедливо е тази империя да е собственост на целия народ, а не на група безделници, спекуланти и привилегировани. Нима не си струва да се потруди човек за нейното завоевание? И вие ще я завоювате посредством Хартата. (Ръкопляскания.) Когато узурпаторите ви предложат да вземете оръжието в защита на страната, не им приемайте предложението, докато не си осигурите вашия дял от получаемите облаги. . . Ако застанете в строя, каква участ ви очаква? Спомнете си за онзи нещастен войник, който неотдавна бил разстрелян в Индия за неподчинение: такъв е вашият дял; и сравнете това с огромната сума от два и половина милиона фунта стерлинги (60 милиона франка), броена на херцог Уелингтън от държавната хазна: такъв е делът на аристократите.

Е какво пък! Щом като аристокрацията се опасява за своите владения, нека тя и да се сражава в тяхна защита! Щом като църквата се бои за своите огромни доходи, нека свещениците и епископите да вземат оръжието! Щом като лихварите и грабителите от Чейндж-али[233] треперят за своите капитали, нека вървят да ги защищават! Щом като фабрикантите, търговците се опасяват от ограбване, нека да грабнат оръжието и да воюват за своята собственост!. . . Но вие, хора от народа, синове на труда, смазани от тежка и лошо платена работа, лишени от покрив роби на привилегиите, вие, които нямате ни земя, ни доходи, ни рента, ни десятък, ни държавни ценни книжа, ни акции, ни печалби, ни лихвени проценти, ни избирателен глас, вие, на които тронът не осигурява ни безопасност, ни закон за защита — вие трябва да се сражавате за друго дело или изобщо да не се сражавате! (Възгласи «Браво».) Ако пък се наложи да се сражавате, сражавайте се за самите себе си. (Ръкопляскания.) Когато лордовете, свещениците или буржоата поискат да потеглите на бой, отговорете им: без право на глас няма да се заловим за оръжието! Някакви си мошеници и глупаци дрънкат за национална отбрана; за чартистите тя има единствен смисъл: *земя за целия народ,* на *всеки — свой дом,* на *всеки — право на глас,* на *всеки — своя пушка!* (Гръм от ръкопляскания.)

Написано от Ф. Енгелс между 16—18 януари 1848 г.
Отпечатано без подпис във вестник «La Réforme» от 19 януари 1848 г.

Оригиналът на френски

ПРИЛОЖЕНИЯ

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ И СЪТРУДНИЦИТЕ НА СПИСАНИЕ «GESELLSCHAFTSSPIEGEL»[234]

Благородният стремеж да се бърза за помощ на страдащото човечество, който за чест на XIX век навсякъде се проявява сега, няма още в Германия централен орган, на страниците на който да се дава гласност както на бедствията, подлежащи на отстраняване, тъй и на средствата, желателни или вече осъществявани за тази цел, и по-подробно да се разяснява тяхното благотворно или безрезултатно действие. Като предлагаме на читателите първия брой на такъв орган, ние се надяваме, че всеки хуманно настроен човек ще сметне сам за свой дълг да подкрепя *«Gesellschaftsspiegel»* с подходящи съобщения.

За издирване и прилагане на средства за осиовно и последователно отстраняване иа многообразните, а при това още и изкуствено прикривани недъзи на нашия социален живот е необходимо преди всичко да бъдат разкрити тези недъзи. Списанието *«Gesellschaftsspiegel»* възнамерява поради това да изнася пред съда на своите читатели всички болести на обществения организъм; то ще публикува общи очерци, монографии, статистически бележки и описания на отделни характерни случаи, които ще дадат възможност за правилно осветляване обществените отношения на всички класи и ще окажат съдействие на *съюзите,* създавани за премахване на обществените недъзи[184]; списанието ще стои изключително на основата на фактите, ще привежда само факти и основано непосредствено на факти съждение — такова съждение, по-нататъшните изводи от което сами са при това очевидни факти.

На положението на работническата класа ще отделим внимание на първо място, тъй като от всички злини на съвременното цивилизовано общество то е най-крещящото. Особено желателни ще са ни описания, статистически данни, отделни убедителни факти от всич-

ки краища на Германия, на първо място от тези, където господствува крайна нищета. Желателни са също и сведения за численото съотношение между нуждаещите се от помощ, изобщо между безимотната класа, и класата на имотните; за нарастването на пауперизма и т. н.

В кръга на нашите обсъждания включваме както духовното, интелектуалното и моралното, така и физическото положение на работниците и с удоволствие ще приемем съобщения за здравословното състояние, тъй като то се определя от обществените условия, за състоянието на образованието и морала на пролетариата. Статистика за престъпленията, за проституцията, особено ако при това се привеждат сравнителни данни за различни периоди от време, за различни райони и условия на живот, заслужава също особено внимание.

Най-благодатно поле на проучване за задачите на «Gesellschaftsspiegel» са в това отношение:

1) *Големите градове,* които не могат да съществуват без многобройно, струпано на малко пространство население от безимотната класа. Освен обикновените последици, които навсякъде поражда нищетата, ще обръщаме тук внимание и върху влиянието, което оказва такава централизация на населението върху физическото, интелектуалното и моралното състояние на трудещите се класи. Описания, статистически, медицински и други сведения наред с отделни факти, които хвърлят светлина върху най-често скрити от погледа ни «коптори» на нашите големи и малки градове, ще се приемат с благодарност.

2) *Индустриалните и фабричните области,* чието съществуване зависи също от наличието на многобройна безимотна класа. Тук искаме да обърнем внимание на нашите сътрудници, между другото, и на следните моменти:

a. *Характерът на труда* сам по себе си: отделни видове труд, които по своя характер или по силата на неподходящи условия и извънредна продължителност на работата в това производство са вредни за здравето; детски и женски труд във фабриките и последиците от него; небрежно отношение към работещите и неработещите деца и жени на пролетариата, разпадане на семейството, изместване на труда на възрастните мъже от женския и детския труд, нещастни случаи, причинявани от машини, и т. н.

b. *Зависимостта на работниците от работодателя.* Що се отнася до тази точка, ще смятаме за свой дълг да държим страната на беззащитната работническа класа против властта, а именно, против злоупотребленията на властта, които, уви, много често се допускат от капиталистите. Безпощадно ще предаваме на обществено осъждане всеки отделен случай на потисничество на работниците и ще бъ-

дем особено благодарни на нашите кореспонденти за най-точни съобщения по тази точка с посочване на имена, места и дати. Ако работата във фабриките продължава много дълго и дори нощно време, ако работниците през свободните си часове са длъжни да почистват и машините, ако фабрикантите се отнасят грубо и тиранично със своите работници, ако издават деспотични разпоредби относно труда, изплащат възнагражденията със стока вместо с пари — ние особено ще преследваме тази безсъвестна «truck-system», където и да било и в каквито и форми да се практикува, — ако работниците работят в нездравословни помещения и са принудени да се приютяват в принадлежащи на фабрикантите лоши жилища, накратко, ако — където и да било — капиталистите допускат по отношение на работниците каквито и да било несправедливи действия, ние молим всеки, който е в състояние да ни съобщи за това, да изпрати колкото се може по-скоро точни сведения. Поставяме си за цел да даваме гласност на всички нарушения на законите, издадени в защита на бедните против богатите,и на всяко такова нарушение поотделно в най-малките му подробности. Само така могат действително да добият сила тези закони, които съществуват засега само на книга.

с. *Небрежното отношение към работниците* от страна на обществото изобщо, когато те останат без работа поради конкуренция, въвеждане на по-усъвършенствувани машини, прилагане труда на жени и деца, колебания в търговията, чуждестранна конкуренция или когато те изгубят своята работоспособност поради болест, телесна повреда и старост, а тъй също с всяко влошаване положението на работниците поради намаляване на работната заплата.

Ще описваме вътрешното и външното положение не само на *безимотната*, но и на *имотната класа*. Въз основа на факти ще докажем, че *свободната конкуренция на частните собственици-капиталисти на предприятия без организация на труда* и *размяната* води към *обедняване на средната класа*, като концентрира собствеността в ръцете на малцина и по този начин косвено възстановява монопола; ще докажем, че раздробяването на едрото земевладение разорява дребния земевладелец и косвено възстановява едрото земевладение, че конкурентната борба, в която сме въвлечени всички, *подкопава основите на обществото* и с грубо користолюбие деморализира *цялото общество*.

«Gesellschaftsspiegel» ще описва материалната нужда и духовната и морална нищета не само в този случай, когато те вървят ръка за ръка; списанието е по-скоро с намерение да изобразява нищетата във всичките ѝ видове, следователно така също и нищетата на по-високо поставените класи. В своите изложения то няма да се ограничи само със статистически бележки и описание на действителни

случаи от живота, но ще предостави своите страници и на художествени произведения в проза и в стихове, разбира се, само такива, които *правдиво* отразяват живота. Очерци въз *основа* на живота ще са за списанието не по-малко желателни, отколкото очерци за *самия* живот.

Този, у когото толкова безпощадно изобличаване на положението на нашето индустриално, селско и друго население, — а то досега най-често лицемерно се е поукрасявало или прикривало, — този, у когото публичното изобразяване на целия наш обществен ред, замислено от списанието *«Gesellschaftsspiegel»*, ще извика силни болки в главата и сърцето, той няма да срещне дружелюбно нашето начинание. Но нека се замисли относно това, че мъжеството, което е необходимо, за да се гледа направо в лицето порокът, и успокоението относно ясното разбиране на работите в края на краищата действуват много по-благотворно на ума и чувствата, отколкото плахата идеализираща сантименталност, която търси утешение от безрадостната действителност във фалшивия идеал, който не съществува и не може да съществува, защото е построен върху илюзии! Такава идеализираща сантименталност лицемерно показва своето съчувствие към страданията на човечеството, ако те са станали предмет на политически скандал — както видяхме по време на силезийските вълнения[235], — когато всички вестници и списания изведнъж заговориха за тъй наречения социализъм, — но щом само *вълненията* стихнат, на бедняците отново се предоставя възможност *спокойно* да умират от глад.

Накрая, в сферата на интересите на *«Gesellschaftsspiegel»* влизат и усилията, които се полагат, за да се сложи край на обществените бедствия и на общественото безредие — следователно, от една страна, *дейността на възникващите сега съюзи,* а, от друга страна, принудителните мерки, с които се поставя известен предел на едни бедствия, но само за да се породят други. Към тях се отнасят: пагубните последици на опетняващи честта присъди, които завинаги поставят престъпника извън обществото, отношението към закоравели престъпници в обикновените затвори и единичното заточение в пенсилванските места на затвор, многобройните убийства като следствие от законите за преследване на бракониерството, състоянието и практиката на законте за бедните и за санитарната полиция, характерните криминални престъпления и т. н.

Като се обръщаме за приятелско съдействие към всички, които имат възможност да ни съобщават сведения по споменатите по-горе или аналогични точки, влизащи в програмата на *«Gesellschaftsspiegel»*, и особено към господа свещениците, учителите, лекарите и чиновниците, ние гарантираме за всички случаи, когато това се

налага, запазване в тайна на имената и изискваме от нашите кореспонденти *отговорност* само за *точността на съобщаваните от тях факти.* Отговорността пък за публикуването поема редакцията.

Написано в края на януари 1845 г.

Отпечатано в списание «Gesellschaftsspiegel», Bd. I, 1845

ЗАДЪЛЖЕНИЕ, НАЛОЖЕНО НА К. МАРКС, ДА НЕ ПУБЛИКУВА В БЕЛГИЯ МАТЕРИАЛИ ПО ВЪПРОСИ НА ТЕКУЩАТА ПОЛИТИКА[236]

22 март 1845 г.

За получаване на разрешение да живея в Белгия съгласен съм да се задължа да не публикувам в Белгия никакви материали по въпроси на текущата политика.

д-р *Карл Маркс*

Публикувано за пръв път в списание «L'Europe Nouvelle», бр. 346, 1924

УСТАВ НА СЪЮЗА НА КОМУНИСТИТЕ[237]

Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

РАЗДЕЛ I
СЪЮЗЪТ

Чл. 1. Целта на Съюза е освобождението на хората чрез пропагандиране теорията за общността на имуществото и възможно поскорошното ѝ осъществяване в живота.

Чл. 2. Съюзът се дели на *общини* и *окръзи*, начело на които като изпълнителна власт стои *Централен комитет.*

Чл. 3. От всеки, който пожелае да влезе в Съюза, се изисква:

a) достойно поведение;

b) да не е извършвал никога позорно провинение;

c) признаване принципите на Съюза;

d) да са известни средствата му за съществуване;

e) да не е принадлежал към никаква политическа или национална организация;

f) единодушно приемане в една от общините и

g) да държи на честната си дума и да пази тайна.

Чл. 4. Всички членове на Съюза са равни — те са братя и като такива са длъжни да си помагат във всички случаи.

Чл. 5. Всички членове носят съюзни имена.

РАЗДЕЛ II
ОБЩИНАТА

Чл. 6. Общината се състои най-малко от трима и най-много от дванадесет членове. В случай на превишаване на този брой се извършва разделяне.

Чл. 7. Всяка община си избира един председател и негов помощник. Председателят ръководи събранията, помощникът завежда касата, в която постъпват вноските на членовете на Съюза.

Чл. 8. Членовете на общината са длъжни да полагат всички усилия за увеличаване числеността на Съюза, като привличат дейни хора, и винаги се стремят да се ръководят от принципите на Съюза, а не от мнението на едно или друго лице.

Чл. 9. Приемането на нови членове става от председателя на общината и от този член, който е препоръчал приеманото в Съюза лице.

Чл. 10. Общините са неизвестни една на друга и имат отличителни наименования, които сами си избират.

РАЗДЕЛ III
ОКРЪГЪТ

Чл. 11. Окръгът обхваща най-малко две и най-много десет общини.

Чл. 12. Председателите и помощник-председателите на тези общини образуват окръжния комитет. Те избират из своята среда един ръководител.

Чл. 13. Окръжният комитет е изпълнителната власт за всички общини на окръга.

Чл. 14. Самостоятелно съществуващите общини трябва или да се присъединят към вече съществуващия окръжен комитет, или да образуват заедно с други отделни общини нов окръг.

РАЗДЕЛ IV
ЦЕНТРАЛНИЯТ КОМИТЕТ

Чл. 15. Централният комитет е изпълнителната власт на целия съюз.

Чл. 16. Централният комитет се състои най-малко от пет членове и се избира от окръжния комитет на онази местност, която трябва да стане негово седалище.

РАЗДЕЛ V
КОНГРЕСЪТ

Чл. 17. Конгресът е законодателната власт на Съюза.

Чл. 18. Всеки окръг изпраща делегат.

Чл. 19. Конгресът се свиква всяка година през август. Централният комитет има право при важни случаи да свиква извънреден конгрес.

Чл. 20. Конгресът определя всеки път мястото, където трябва да бъде седалището на Централния комитет през текущата година.

Чл. 21. Всички законодателни решения на конгреса се представят на общините за приемане или отхвърляне.

Чл. 22. Централният комитет като изпълнителна власт на Съюза се отчита пред конгреса за своята дейност и затова неговите членове присъствуват на конгреса, но без право на решаващ глас.

РАЗДЕЛ VI
ОБЩИ ПРАВИЛА

Чл. 23. Който постъпва недостойно или против принципа на Съюза, или се отстранява от работа в Съюза, или се изключва от него в зависимост от обстоятелствата. Изключването прави невъзможно обратното приемане.

Чл. 24. Членове, които извършат престъпление, подлежат на съд пред окръжния комитет; той е длъжен да се погрижи за изпълнение на присъдата.

Чл. 25. Всяка община е длъжна да следи най-строго за отстранените и изключените лица; освен това трябва внимателно да наблюдава подозрителните личности в своята местност и да съобщава незабавно за всичко, което те могат да сторят във вреда на Съюза, на окръжния комитет, който е длъжен след това да вземе мерки, необходими за осигуряване безопасността на Съюза.

Чл. 26. Общините и окръжните комитети, както и Централният комитет са длъжни да се събират най-малко един път на две седмици.

Чл. 27. Общините плащат седмични или месечни вноски, размерите на които се определят от съответните окръжни комитети. Тези вноски се използват за пропагандиране принципите за общността на имуществото и за пощенски разноски.

Чл. 28. Окръжните комитети са длъжни да дават на своите общини всеки шест месеца отчети за паричните постъпления и разходи.

Чл. 29. Членовете на окръжните комитети и на Централния комитет се избират за една година, а след това трябва или да бъдат преизбрани на техния пост, или да бъдат заменени с други.

Чл. 30. Изборите се произвеждат през септември. Избирателите могат впрочем да отзовават по всяко време своите длъжностни лица, ако не са доволни от това, как те изпълняват задълженията си.

Чл. 31. Окръжните комитети трябва да се грижат в техните общини да има материал за необходимите и полезни дискусии. А Централният комитет от своя страна е длъжен да разпраща на всички окръжни комитети такива въпроси, обсъждането на които е важно за нашия принцип.

Чл. 32. Всеки окръжен комитет, а при липса на такъв общината и дори всеки член на Съюза, макар и да е само един, трябва да

води редовна кореспонденция с Централния комитет или с окръжния комитет.

Чл. 33. Всеки член на Съюза, който желае да промени своето местожителство, е длъжен да осведоми за това предварително председателя на своята община.

Чл. 34. Всеки окръжен комитет може да взема по своя преценка такива мерки, каквито сметне за нужно за осигуряване безопасността на окръга и засилване на неговата дейност. Но тези мерки не трябва да са в противоречие с общия Устав.

Чл. 35. Всички предложения за изменения на Устава трябва да се изпращат до Централния комитет, а Централният комитет е длъжен да ги представи за решение на конгреса.

РАЗДЕЛ VII
ПРИЕМАНЕ НА ЧЛЕНОВЕ НА СЪЮЗА

Чл. 36. След прочитане на Устава предвидените в чл. 9 двама членове на Съюза задават на приеманото за член на Съюза лице следните пет въпроса. Ако то отговори на тях: «Да», тогава от него се взема честна дума и се обявява за член на Съюза.

Ето тези пет въпроса:

a) Убеден ли си в истинността на принципите за общността на имуществото?

b) Смяташ ли ти за необходимо да съществува силен Съюз, за да може да осъществи колкото се може по-скоро тези принципи, и желаеш ли да влезеш в такъв Съюз?

c) Обещаваш ли постоянно да съдействуваш с думи и дела за пропагандирането и практическото осъществяване на принципите за общността на имуществото?

d) Обещаваш ли да пазиш в тайна съществуването на Съюза и всички негови дела?

e) Обещаваш ли да се подчиняваш на решенията на Съюза? И тъй, дай ни за потвърждение честната си дума!

От името и по поръчение на конгреса

Секретар	Председател
Хайде*	**Карл Шил****

Лондон, 9 юни 1847

Публикувано за пръв път в книгата: «Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)». Hamburg, 1969

---

* Съюзно име на В. Волф. *Ред.*

** Съюзно име на К. Шапер. *Ред.*

ОКРЪЖНО НА ПЪРВИЯ КОНГРЕС НА СЪЮЗА НА КОМУНИСТИТЕ ДО ЧЛЕНОВЕТЕ НА СЪЮЗА ЮНИ 1847

КОНГРЕСЪТ ДО СЪЮЗА*

Драги братя!

Първият конгрес на Съюза, за свикването на който беше обявено от Централния комитет (Народната палата) през февруари миналата година[238] и който беше открит тук, в Лондон, на 2 юни с. г., завърши своята работа. Неговите заседания, в съответствие с цялото положение на нашия Съюз, не можеха да бъдат открити[239].

Но ние, делегатите на конгреса, сме длъжни да ви запознаем сега с тези заседания, макар и дотолкова, че да получите обща представа за нашите дебати.

Ние толкова повече сме длъжни да направим това, тъй като предишният Централен комитет трябваше да се отчете пред нас и *ние* сме длъжни да съобщим каква оценка конгресът е дал на този отчет. За нас е необходимо да направим това и поради обстоятелството, че допълнихме новия Устав с член, съгласно който всички законодателни решения на конгреса трябва да бъдат утвърдени от всяка община[240]. Така че, макар и само за тази част от нашите решения, ние вече по две причини сме длъжни да ви изложим нашите съображения.

След проверката на мандатите най-напред трябваше да се отчете пред конгреса предишната палата за времето на своето ръко-

* В оригинала е добавено от *Мол*: «в Хамбург» *Ред.*

водство и да осведоми за положението в Съюза. Делегатите одобриха напълно дейността на палатата, която е защищавала интересите на Съюза и пристъпила към преустройството му. Така с тази точка било свършено. От доклада на Централния комитет и от представените на конгреса писма ние взехме материал за следващия кратък обзор.

В *Лондон* нашият Съюз се оказва особено силен. Свободата на сдружаването и словото необикновено улеснява пропагандата и дава възможност на многобройните енергични членове на Съюза да вложат своите сили и талант за доброто на Съюза и на неговото дело. За тази цел Съюзът използва «Просветното дружество на немските работници»[241] и неговия филиал в Уайтчепел. Освен това членовете на Съюза вземат участие в дружеството «Братски демократи», във френските комунистически дружества за дискусии[242] и т. н.

Намиралата се в Париж палата сама дошла до извода, че Съюзът в Лондон е в състояние в по-голяма степен, отколкото самата тя, да поеме върху себе си централното ръководство на работите на Съюза. Никъде другаде не би могло да се разчита на такова сигурно съхраняване на всички документи и безопасност на самите членове на Централния комитет, както тук. По време на своите заседания конгресът имал възможност да се убеди, че лондонските общини разполагат с достатъчно способни хора, на които може да се повери висшата изпълнителна власт на Съюза. Затова той решил Централният комитет да остане в Лондон.

В *Париж* през последните години Съюзът бил в голям упадък[243]. Членовете на окръжния комитет и палатата вече дълго време се занимавали със спорове за формата и за мнимите нарушения на Устава, вместо да се грижат за работите на целия Съюз и на своите окръзи. В общините се обсъждали също така подобни, отнемащи време излишни и извикващи раздори дреболии. В краен случай започвали да дискутират стари въпроси, които безкрайно и до отвращение се предъвквали от времето на «Гаранциите» на Вайтлинг[244]. В самия парижки Съюз не се наблюдавал ни най-малък прогрес, ни най-малко участие в развитието на принципите, в движението на пролетариата, както ставало в другите организации на Съюза и *извън Съюза*. И като последица всички недоволни от възможностите, които им се предоставяли *вътре* в Съюза, търсели по-нататъшно разясняване извън Съюза. Тази потребност от разясняване използвал литературният гешефтар и експлоататор на работниците, немският литератор *Карл Грюн*. Този субект се примъкнал към комунизма, когато забелязал, че от писането на комунистически теми могат да се изкарват пари. След известно време той разбрал, че става опасно занапред да се представя за комунист, и намерил повод за своето от-

стъпление в новата преведена от него на немски език книга на Прудон за противоречията в политическата икономия[245]. Съдържащите се в тази, общо взето, доста незначителна книга политико-икономически схващания споменатият Грюн поставил в основата на лекциите си, които той чел в Париж пред членовете на Съюза. Тези лекции се посещавали от две категории хора: 1. от такива, на които комунизмът изобщо вече е омръзнал; 2. от такива, които може би са се надявали да намерят у този Грюн отговор на множество въпроси и съмнения, които не са могли да бъдат решени на събрания на общините. Последната категория била доста многобройна група, към която спадали най-вече делови и годни за развитие членове на парижките общини. Споменатият Грюн успял за известно време да заслепи със своите измислици и мнима голяма ученост много от тези хора. Последицата от това е разцеплението в Съюза. На едната страна се намирала партията, която напълно господствувала в Народната палата, в окръга — партията на вайтлингианците; на другата страна били онези, които още мислели, че и от Грюн може да се научи нещичко. Но и те скоро разбрали, че Грюн се изказва крайно враждебно против комунистите и че цялата му доктрина съвсем не е в състояние да замени комунизма. Станали ожесточени дискусии, по време на които се изяснило, че почти всички членове на Съюза останали верни на комунизма и само двама или трима защищавали споменатия Грюн и неговата прудоновска система. Същевременно се изяснило, че самият този Грюн, както винаги, измамил работниците, като използвал за свои лични цели вноски в размер на 30 франка, събрани от него в полза на полските въстаници[246], и изобщо измъкнал с измама от тях няколкостотин франка за публикуване на жалка брошура относно решенията на пруския ландтаг[247]. Като последица от това повечето от предишните слушатели на Грюн отпаднали и образували нова партия, която смятала за своя главна задача да развива по-нататък комунистическия принцип с всичките му изводи и във връзка с обществените отношения. Поради това разцепление организацията на Съюза в Париж се разпаднала. Централният комитет изпратил през зимата емисар*, който, доколкото това било възможно, възстановил организацията. Но споровете скоро се възобновили; трите различни партии и трите различни принципа били непримирими. Прогресивната партия успяла с помощта на вайтлингианците да изключи от Съюза трима-четирима от упоритите грюнианци, които се изказали против комунизма. Но по време на изборите за делегат на конгреса между двете партии на заседание на окръжния комитет отново възникнали спорове. Разцеплението

---

* — Й. Мол. *Ред.*

станало неизбежно, но все пак, за да се произведат изборите, трите общини, където прогресивната партия била представена по-силно от другите, решили да се отделят от двете общини, които били главната опора на вайтлингианците, и да изберат на свое общо събрание делегат за конгреса. Така и станало. С това вайтлингианците били временно изключени от Съюза и броят на членовете на Съюза намалял с $^1/_3$. След като разгледал представените аргументи от двете партии, конгресът изказал своето съгласие с начина на действие на трите общини, тъй като партията на вайтлингианците навсякъде спъвала развитието на Съюза, в което било възможно да се убеди човек въз основа на опита в Лондон и в Швейцария. Конгресът единодушно решил да се изключат парижките вайтлингианци от Съюза и да допуснат на конгреса делегата на парижкото мнозинство*.

Броят на членовете на Съюза, разбира се, много намалял. Но затова пък били отстранени спъващите елементи и благодарение на тази борба хората се вдъхновили за нова дейност. Създал се нов дух, небивала енергия. Преследванията на полицията очевидно се прекратили и изобщо те били насочени не против партията, която сега победила и от която бил изгонен само един член, а се отнасяли почти изключително за партията на Грюн — доказателство за това, че причина за преследванията са били съобщенията на пруското правителство, както ще стане ясно от следващото. А когато правителството разтурило откритите събрания при градската порта, това също засягало главно последователите на Грюн, които произнасяли там големи речи и остро се изказвали против комунизма, тъй като комунистите при тези условия, разбира се, не могли свободно да им отговарят. Така че сега в Париж положението на Съюза е много по-добро, отколкото тогава, когато той се съгласил да премести седалището на Народната палата. Ние сега сме не така многобройни, но сме единни и имаме там способни хора.

В *Лион* Съюзът има организирани членове, които, както изглежда, според силите си вземат участие в работата.

В *Марсилия* ние също се конституирахме. Относно членовете на тамошната организация ни пишат следното: «Положението на марсилския Съюз не е блестящо. Ободрението посредством писма едва ли би помогнало»; ние ще се постараем през есента някои от нас да заминат там и организират Съюза отново.

Съюзът успя да се укрепи и в Белгия. В Брюксел има дейна община, чиито членове са немци и белгийци, които организирали в Лиеж между валонските фабрични работници втора община. Пер-

* — Ф. Енгелс. *Ред.*

спективите за Съюза в тази страна са много радостни и се надяваме, че на следващия конгрес Белгия ще бъде представена от няколко делегати.

У нас, в Германия, имаше няколко общини в Берлин, които тази есен бяха внезапно разгромени от полицията. Членовете на Съюза вероятно знаят от вестниците, че работническото събрание, ръководено от членове на Съюза, било разгонено от полицията, че било възбудено следствие и в резултат били арестувани няколко от ръководните членове на Съюза. Измежду арестуваните бил и някой си Фридрих Ментел, шивач, родом от Потсдам, около 27-годишен, среден на ръст, набит и т. н. По-рано бил в Лондон и в Париж, където се числял към партията на Грюн и се занимавал със сантиментални бръвтежи за любовта; като изучил впрочем доста точно положението в Съюза по време на своите пътувания, не бил в състояние да издържи на това малко изпитание. Този случай още веднъж показал, че подобни екзалтирани натури със своята ограниченост и неяснота на мисълта намират в края на краищата удовлетворение за себе си само в религията. Свещеникът успял за няколко дни напълно да обърне споменатия Ментел и докато лежал в затвора, два пъти извършил комедията на причестяването. Един член на Съюза от Берлин ни пише следното: «. . .той разказвал пред съда за общините в Париж, Лондон, Хамбург и Кил (които самият той посетил) и съобщил адреса, на който Херман Криге изпращал в Берлин своя вестник «Volks-Tribun». Казал това на друг подсъдим направо в очите: нима не ти продавах тези книги? Нима не се събирахме там и там? Нима не си член на Съюза на справедливите? А когато на всички тези въпроси бил получен отрицателен отговор, Ментел казал: как можеш да поемеш върху себе си отговорност за това пред всемогъщия и всезнаещия бог? И още много други подобни глупости. За щастие подлостта на споменатия Ментел не объркала другите обвиняеми и затова на правителството не оставало нищо друго, освен да пусне арестуваните. Доносите на споменатия Ментел очевидно се намират в най-пряка връзка с преследванията на немските комунисти в Париж. Можем да се поздравим с това, че грюнианецът Ментел е смятал грюнианците за действителните ръководители на Съюза и е правил доноси срещу тях. Така истинските комунисти в основната си маса не били засегнати от преследванията. Но, разбира се, в резултат на това събитие целият берлински окръг бил дезорганизиран. Ние се надяваме впрочем, че благодарение на познатата ни енергия на тамошните членове на Съюза скоро той ще бъде преустроен.

В *Хамбург* също е станало конституиране. Наистина тамошните членове на Съюза били малко наплашени поради преследванията в Берлин. Обаче връзките не били прекъсвани нито за момент.

По-нататък, Съюзът се конституирал в Алтон, Бремен, Майнц, Мюнхен, Лайпциг, Кьонигсберг, Торн*, Кил, Магдебург, Щутгарт, Манхайм и Баден-Баден. В Скандинавия Съюзът бил конституиран в Стокхолм.

Положението на Съюза в *Швейцария* не е така радостно, както бихме могли да желаем това. Тук от самото начало имала господство партията на вайтлингианците. Грешките в развитието на общините в Швейцария се проявили особено в това, че, от една страна, те не били в състояние да доведат докрай старата борба с младогерманците, а от друга — се обявявали против младогерманците в религиозен дух и позволявали на най-жалки аферисти, например на високомерния Георг Кулман от Голщайн, да ги експлоатират по най-подъл начин. Като последица от полицейските репресии Съюзът в Швейцария бил толкова дезорганизиран, че конгресът постановил да се вземат извънредни мерки, за да го конституират отново. Разбира се, резултатът и характерът на тези мероприятия могат да бъдат доведени за сведение на общините едва по-късно.

Относно *Америка* е нужно да се почакат по-подробни съобщения на изпратения там от Централния комитет емисар и тогава ще е възможно да бъде представен отчет за условията на дейността на Съюза там**.

От този отчет, както и от самите представени писма произлизат два извода: първо, че Съюзът в този момент, когато Народната палата в Лондон поела ръководството, несъмнено се намирал в тежко положение, че предишният Централен комитет[248] не разбрал задълженията, които се възлагали на него; че той никак не се грижел за единството на Съюза, че наред с тази дезорганизация на Съюза в отделните общини постепенно се зараждали враждуващи елементи. При тези условия, които заплашвали съществуването на Съюза, лондонският Централен комитет изведнъж взел необходимите мерки: разпратил емисари, отстранил някои членове на Съюза, опасни за съществуването на цялата организация, възстановил връзките, свикал общ конгрес и подготвил въпросите, които следвало да се обсъждат. Същевременно той пристъпил към привличане в Съюза на други елементи от комунистическото движение, които по-рано били далеч от Съюза[249]. Тези стъпки се увенчали с пълен успех.

След решаването на тези въпроси конгресът пристъпил към разглеждане на Устава. В резултат на това обсъждане всички членове

---

* Сегашните наименования: Калининград, Торун. *Ред.*

** Дотук документът е написан от В. Волф; по-нататък е или от Й. Мол, или от Х. Бауер. *Ред.*

на Устава били приети единодушно; новият Устав се предлага на общините за окончателно приемане. За обосновка на внесените изменения искаме да направим следните бележки:

Изменението на наименованието Съюз на справедливите в Съюз на комунистите било прието, първо, защото старото наименование, поради подлото предателство на споменатия Ментел, станало известно на правителството и вече поради това било целесъобразно да бъде изменено. Второ, и главно, поради това, че старото наименование било прието при особени обстоятелства, като се е държало сметка за особени събития, които нямат нищо общо днес с целта на Съюза. Това наименование следователно вече не съответствува на нашето време и ни най-малко не изразява това, към което се стремим. Мнозина искат справедливост, или по-точно това, което наричат справедливост, но то съвсем не означава, че те са комунисти. Ние се различаваме не с това, че искаме справедливост изобщо — това всеки може да твърди за себе си, — а с това, че се борим против съществуващия обществен строй и частната собственост, с това, че искаме общност на имуществото, с това, че сме комунисти. Ето защо за нашия Съюз има само *едно* подходящо наименование, което изразява това, което ние действително представляваме, и това наименование избрахме. В този дух заменихме дошлите до нас от политическите организации наименования «Област» и «Палата», чиито тевтонски характер прави отрицателно впечатление при антинационалистическия, широко открит за всички народи характер на нашия Съюз; тези наименования заменихме с такива думи, които означават действително това, което трябва да означават. Въвеждането на такива прости, ясни наименования съдействува още повече, за да избави нашия пропагандистки Съюз от заговорническия характер, който така охотно ни приписват враговете.

Необходимостта да бъде повторно свикан състоялият се сега за пръв път конгрес, да бъде свикан *редовно,* да му се предаде цялата пълнота на законодателна власт на Съюза при условие на последващо одобрение от общините, беше призната единодушно, без всякакви дискусии по този повод. — Ние се надяваме, че в установените тука определения са намерени точките, които са необходими и благодарение на които се осигурява ефективна дейност на конгреса в интерес на целия съюз.

Премахването на наименованията, които са заменени там, където ставаше дума за уставните определения, с конкретни членове на Устава, а там, където ставаше дума за общите комунистически принципи — с Комунистическото верую, придава на Устава попроста и еднообразна форма и същевременно по-точно определя ролята на всеки от ръководещите органи.

След решаване на въпроса за Устава се минало към обсъждане на различни предложения, подготвени от Централния комитет или направени от отделни делегати.

Преди всичко било обсъждано предложението на един депутат да бъде свикан след шест месеца нов конгрес. Самият конгрес разбирал, че като първи конгрес, който бил свикан и се събрал в такова време, когато организацията на Съюза била отслабена — би трябвало да гледа на себе си преди всичко като на организационно-конституиращо събрание. Той разбирал, че за да се решат сериозно съществуващите важни въпроси, е нужен нов конгрес. При това новият Устав предвиждал редовният конгрес да бъде свикан през месец август, така че промеждутъкът бил само около два месеца. Но тъй като било невъзможно да се отложи вторият конгрес за август 1848 г., било решено да се свика този втори конгрес в понеделник, 29 ноември същата година тук, в Лондон. — Не ни възпряха ни лошото годишно време, ни новите разходи. — Съюзът беше преживял криза и при тези обстоятелства не биваше да се плаши от това извънредно напрежение. — Новата конституция на Съюза съдържа съответни положения за реда на избора на делегатите и затова се надяваме, че на втория конгрес ще бъдат изпратени представители от многобройните окръзи.

Предложението на същия делегат относно отделянето на определен фонд за изпращане на емисари получило също така всеобщо одобрение. — Сметнало се за необходимо нашият Съюз да има на свое разпореждане два вида емисари. Първо, такива, които да се отправят към определени места със средства на Съюза със специално поръчение — било да учредят Съюз на места, където още не е имало такъв, било да го възстановят там, където той се е разпаднал. Тези емисари трябвало непременно да се намират под непосредствения контрол на Централния комитет. — Второ, работници, които се връщат в родината си или на които предстоят някакви други пътувания. Такива работници, често много разбрани хора, с голяма полза за Съюза могат да бъдат използвани за посещение на отделни общини, разположени недалеч от пътя на тяхното пътуване, ако Съюзът им отпусне свързаните с това допълнителни разходи. Такива епизодични емисари биха могли, разбира се, да се намират под непосредствения контрол на окръжните комитети и само в особени случаи трябва да действуват под контрола на Централния комитет. — Ето защо конгресът постановил: да възложи на Централния комитет да взема от всеки окръжен комитет определена парична вноска всеки три месеца и от тези вноски да образува фонд за изпращане на емисари от първия вид. По-нататък: да възложи на окръжните комитети да използват по-често, отколкото досега е вършено това, по посочения начин

собствени членове на Съюза като *епизодични* емисари и да заплащат занапред допълнителните разходи по пътуването от своите собствени фондове. — В извънредни случаи окръжните комитети могат да прибягнат за тази цел към фонда на Централния комитет. Въпросът, следва ли да се удовлетвори подобно искане на пари, решава, разбира се, Централният комитет. Всеки емисар е отговорен пред онази инстанция, която му е давала средствата, и се отчита пред нея.

Вие ще видите колко е необходимо да се организира пропагандата при помощта на емисари и да бъде подчинена на централизираното ръководство. — Надяваме се, че нашите внимателно обмислени решения ще получат вашето одобрение и ще доведат до добър резултат за нашето дело.

Следващият въпрос бил въпросът за печатен орган на Съюза; било признато без каквато и да е дискусия, че той е крайно необходим. Така също без каквито и да е възражения било решено, че този орган трябва да се издава само в Лондон, че трябва да излиза не почесто от един път седмично и не по-рядко от един път месечно. — Заглавието, епиграфът и форматът са установени и ще ви бъдат съобщени с пробната книжка, която ще излезе през юли. За осъществяване на редакцията е създадена комисия, която ще подготви излизането на списанието. Редактор вече е назначен*. Той ще осъществява ръководството и сътрудничеството с комисията. — След като обсъдил всичко това, конгресът минал към въпроса за разходите. Преди всичко е необходимо да се набавят още много неща за съоръжаване на печатница и по-специално желязна печатарска машина, за което се възлага на Централния комитет да събере вноски от окръзите. След това били пресметнати разходите. — Станало ясно, че при цена 2 пенса = 4 су = 2 сребърни гроша = 6 крайцера за всяка седмична книжка от две страници — за покриване на разходите ще бъдат необходими толкова абонати, на колкото в настоящия момент не може със сигурност да се разчита. — Месечно списание без редактор би могло да просъществува с малък брой абонати, но то не би задоволявало изискванията на Съюза. — Ще се окажем ли в състояние да съберем достатъчен брой абонати за седмичник, беше, както се каза, съвсем неясно и затова беше прибързано да се поемат каквито и да е задължения по този въпрос. Ето защо ние решихме следното: най-напред да се пусне през юли безплатна пробна книжка. След това общините ще съобщят чрез своите окръзи колко члена наброяват; тъй като конгресът постанови, че поне докато списанието остане месечно, всеки член на Съюза ще заплаща *един* ек-

* — В. Волф. *Ред.*

земпляр, а всяка община ще получава само *един* екземпляр, а останалото ще се разпределя безплатно. — Членовете на Съюза са длъжни след това да изяснят колко екземпляра ще бъде възможно да разпространят със сигурност в техния район, длъжни са да наберат абонати, а също да съобщят за това. — После конгресът през ноември ще вземе, в зависимост от изпратените от Централния комитет и получени от конгреса сведения, по-нататъшни решения и по възможност ще издаде списанието преди Новата година. — А дотогава лондонската печатница ще се използва за печатане на позиви[250].

Най-после, въпросът за Комунистическото верую. — Конгресът смята, че откритото провъзгласяване на принципите на Съюза е крачка от най-голяма важност; че такова Верую, което след няколко години, а може би и месеци, вече няма да съответствува на времето и няма да е в духа на мнозинството, ще окаже толкова вредно въздействие, колкото доброто Верую ще бъде полезно. Затова тази крачка трябва да се направи особено внимателно и да не се избързва. Именно по този въпрос, както и по въпроса за печатния орган на Съюза конгресът съзнаваше, че той трябва да излезе не с окончателен проект, а с учредителна инициатива, та по пътя на дискусии *относно плана* на Веруюто да даде нова храна на пробуждащия се отново живот в Съюза. Ето защо конгресът реши да подготви проект на този план и да го представи на общините за обсъждане, а също за съставяне и изпращане в Централния комитет на предложения за изменения и допълнения. Планът се дава като приложение*. — Ние препоръчваме на общините сериозно и трезво да го обсъдят. Опитахме се, от една страна, да се държим по-далеч от всякакво изобретяване на системи и от всякакъв казармен комунизъм, а, от друга страна, се стремяхме да се разграничим от жалките и пошли брътвежи за любов и от сълзливите умиления на някои комунисти. Напротив, старахме се да вземаме постоянно под внимание обществените отношения, които именно и пораждат комунизъм, и се стремяхме да имаме винаги твърда почва под нозете си. Надяваме се, че Централният комитет ще получи от вас много допълнения и предложения за измененията и още веднъж ви призоваваме към особено обстойна дискусия именно по този въпрос.

Такъв е, драги братя, прегледът на работата на конгреса, такива са резултатите от нашите обсъждания**. Ние с голямо удоволствие бихме изложили представените от нас точки като завършени решения, основали бихме орган на Съюза, провъзгласили бихме комунистическите принципи във Веруюто. Но в интерес на Съюза, в

---

* Вж. настоящия том, стр. 337—343

** От този абзац отново следва текстът, написан от В. Волф. *Ред.*

интерес на комунистическото движение трябваше тук сами да се ограничим, трябваше отново да апелираме към мнозинството и да предоставим на втория конгрес да проведе *това,* което ние подготвихме.

Сега на вас, драги братя, остава да докажете, че делото на Съюза, делото на комунизма е близко на вашето сърце. Съюзът победоносно излезе от периода на упадък. Преодолени са слабостта и вялостта, премахнати са появилите се в самия Съюз враждебни елементи. Вляха се нови елементи. Бъдещето на Съюза е осигурено. Но, драги братя, нашето положение още не е такова, че макар и за минута да можем да отслабим своите усилия, все още не всички рани са заздравели, не всички празнини са попълнени, все още чувствуваме някои болезнени последици от борбата, през която минахме. Затова интересите на Съюза, интересите на комунизма изискват от вас още за кратко време най-напрегната дейност; затова в продължение на няколко месеца трябва неуморимо да се трудите. Извънредни обстоятелства изискват извънредна енергия. Кризата, подобна на тази, която преживя нашият Съюз, когато в началото ни се наложи да се борим с инертността, породена от тежкия гнет на немските и други преследвания, но в още по-голяма степен от това, че надеждата за скорошно подобрение на социалните отношения все повече се отдалечава; — кризата, по време на която трябваше да се борим не само с преследванията от страна на нашите противници — правителства, които бяха под влиянието на буржоазията или се обявяваха заедно с буржоазията против нас, но и с враговете в нашата собствена среда, които трябваше да победим и обезвредим, без оглед на лицата, вземайки под внимание само опасното положение на Съюза и заплахата от дезорганизация на цялата комунистическа партия с немски говор. Такава криза, братя, не се преодолява за една нощ. И дори ако съществуването на Съюза, ако силата на организацията бъдат отново заздравени, все пак ще е нужна още месеци непрекъсната работа, преди да може да се каже: ние изпълнихме дълга си на комунисти, дълга си на членове на Съюза.

Братя! Напълно уверени, че вие също така, както и ние, чувствувате важността на тези обстоятелства; напълно уверени, че и при тези трудни обстоятелства вие ще се окажете на висотата на положението, ние с доверие се обръщаме към вас, към вашата преданост относно общото дело. Ние знаем, че подлата жажда за лесна печалба на буржоазията не ви оставя почти нито минута за борба за нашето общо дело; ние знаем, че буржоазията намалява до краен предел мизерната заплата, която получавате за тежкия си труд; ние знаем, че именно сега вие особено страдате от глада и кризата, ние знаем, че буржоазията ви преследва, арестува, разрушава вашето

здраве, поставя под заплаха вашия живот, когато вие въпреки това намирате време и пари, за да действувате в интерес на общото дело. Ние знаем всичко това и все пак не се поколебахме нито за минута да поискаме от вас нови парични жертви и да ви призовем да удвоите усилията си. Та самите ние бихме били принудени, изчервявайки се от срам, да се отдръпнем от движението, ако не знаехме, че хората, които са ни избрали да вземем решения за всеобщо благо, са готови решително и без бавене да осъществят нашите решения, ако не знаехме, че в нашия Съюз *няма* такива, за които интересите на комунистическата партия, събарянето на буржоазията и победата на общността не са най-кръвно, най-скъпо дело; ако не знаехме, че хората, които имаха достатъчна решителност за влизане в Съюза, което беше свързано с големи опасности, както и достатъчно решителни и силни, за да противостоят на тези опасности, за да направят Съюза голям и могъщ в цяла Европа; ако, накрая, не знаехме, че такива хора стават толкова по-мъжествени, толкова по-въодушевени, колкото повече препятствия се срещат по пътя им.

Братя! Ние сме представители на велико, прекрасно дело. Ние провъзгласяваме най-великото преобразование в историята — преобразование, което по своите размери и по своите резултати няма равно на себе си в световната история. Ние не знаем дали ни е съдено да се възползваме от плодовете на това преобразование. Но ние знаем *едно* — че това преобразование неизбежно се приближава. Ние виждаме, че навсякъде — във Франция, в Германия, в Англия, в Америка — възмутените маси на пролетариата минават в движение и понякога още неуверено, но все по-мощно и ясно настояват за своето освобождение от властта на парите, от оковите на буржоазията. Ние виждаме, че класата на буржоазията става все по-богата, че средното съсловие все повече се разорява и че самото историческо развитие води към великата революция, която ще се разрази, когато ѝ дойде времето, като последица от нуждите на народа и наглостта на богаташа. До този ден, братя, ние все се надяваме да доживеем и ако това не стана миналата пролет, както това се предсказваше в обръщението на Народната палата[251], ако не можехме да грабнем оръжие, то не допускайте да се самозаблуждавате! Този ден ще дойде, и в този ден, когато народните маси, като сгъстят редиците, ще разбият наемните войски на капиталистите — в този ден ще стане ясно какво е представлявал нашият Съюз и как е действувал той! И ако на нас и да не ни е съдено да се възползваме от *всичките* плодове на великата борба, ако стотици от нас и да загинат под снарядите на буржоазията, то ние всички, дори загинали, все пак преживяхме *борбата* и тази борба, самата тази победа е достойна за живота, изпълнен с най-напрегнат труд.

С това ние завършваме. Желаем ви всичко най-хубаво!

От името на конгреса

Секретар **_Хайде*_**　　Председател **_Карл Шил**_**

Лондон, 9 юни 1847

Публикувано за пръв път в книгата «Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)». Hamburg, 1969

---

* Съюзно име на В. Волф. *Ред.*
** Съюзно име на К. Шапер. *Ред.*

ЦЕНТРАЛЕН КОМИТЕТ НА СЪЮЗА НА КОМУНИСТИТЕ В ЛОНДОН — ДО ОБЩИНАТА НА СЪЮЗА В ХАМБУРГ[252]

Лондон, 24 юни 1847.

Драги братя!

Получихме вашето писмо от 18 т. м. заедно с берлинското приложение и бяхме радостни да научим, че вие, както и преди, изказвате готовност да се борите с думи и дела за нашето право.

Ние ви препращаме Окръжното на конгреса до Съюза, както и новия Устав и проект на Комунистическото верую и ви молим да отговорите по възможност по-скоро на шестте следващи по-долу въпроса, за да можем още сега да започнем необходимите подготвителни работи по организирането на втория конгрес:

1. Доволни ли сте от работата на конгреса и съгласни ли сте с приетите на този конгрес решения;

2. Приемате ли новия Устав или го отхвърляте;

3. Можете ли да ни предоставите за целите, посочени в Окръжното на конгреса, исканите парични средства за тримесечието или за полугодието и в какви размери можете да направите това;

4. Образували ли сте вече окръг, а ако не сте, то с кой район ви е най-лесно и най-добре да го образувате. — Вж. член 14 на Устава*;

5. Да се отделят ли за вашия район и в какво количество екземпляри от печатния орган на Съюза, предвиден да излезе през август;

6. Осъществява ли се и с какви средства разпространяването сред населението във вашия район на социалните и комунистическите идеи и какъв отзвук те намират.

---

* Вж. настоящия том, стр. 380. *Ред.*

Освен това ние ви молим да обсъдите най-сериозно проекта на Комунистическото верую и да ни съобщите по възможност по-скоро всички допълнения и изменения, които ще сметнете за целесъобразно да направите, за да можем да ги систематизираме и представим за обсъждане на следващия конгрес, който трябва да състави окончателния текст на Веруюто.

Добре би било също, ако решите още сега, ще можете ли сами или заедно с друг район да изпратите делегат за следващия конгрес, и ни съобщите за вашето решение.

Надяваме се, че ще направите всичко, което е по вашите сили, за укрепване и организиране на Съюза в Алтона, Магдебург, Берлин и т. н. и поради това ви молим при първа възможност да доставите на членовете на Съюза, които се намират в посочените райони, Устава, проекта и Веруюто, както и Окръжното на конгреса.

В заключение: трябва да ви обърнем още веднъж внимание върху това, че — тъй като сега се предоставя само на конгреса право да внася изменения в Устава — вие сте задължени само да съобщите приемате ли или не приемате Устава; ако сметнете за необходимо да внесете някакви изменения или допълнения, молим ви да ни изпратите вашите предложения по този въпрос, а ние пък на свой ред ще ги представим на следващия конгрес, който ще ги обсъди и ще вземе решение.

С това, братя, завършваме. — С надежда *скоро* да получим от вас добри известия, изпращаме на всички ви сърдечен поздрав.

От името и по поръчение на Централния комитет

Секретар — **Йосиф Мол**
Председател — **Карл Шапер**

Тъй като В. Мар се намира в Хамбург и вие вероятно го познавате лично, питаме ви дали смятате за възможно и желателно да бъде привлечен за нашето дело?

Адрес: г-жа Рос
44 Честърстрийт, Кенингтънрод
Лондон

Публикувано за пръв път в книгата: «Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)». Hamburg, 1969

ОБРЪЩЕНИЕ НА ЦЕНТРАЛНИЯ КОМИТЕТ КЪМ СЪЮЗА НА КОМУНИСТИТЕ СЕПТЕМВРИ 1847

ЦЕНТРАЛЕН КОМИТЕТ — ДО СЪЮЗА[253]

Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

Братя!

Изминаха вече три месеца, откакто завърши работата на конгреса и от времето, когато ви беше изпратено неговото Окръжно*. Ето защо отново ви представяме отчет за нашата дейност през изтеклия период и правим преглед на положението на Съюза в сегашния момент.

Съжаляваме, че не можем да ви съобщим много радостни известия, но сме решили да ви казваме за всичко само истината, каквато и да е тя. Някои са склонни да мислят, че винаги трябва да се изтъкват само най-хубавите страни на нашето положение, за да не падали духом хората; ние, напротив, се придържаме към възгледа, че всички трябва да знаят за изключителните и разнообразни трудности, с които ни се налага да водим борба. — Това не ще изплаши истинския човек, а, обратно, ще го подтикне към по-енергични действия.

Докато нашият Съюз не придобие достатъчно сили и не се заздрави, докато не се намесва активно в съвременните събития, нашето влияние ще си остане незначително. — Наистина сега имаме нова основа и тук-там като че ли се действува с нов подем, но, общо взето, ние сме далеч от това, което отдавна е трябвало да станем. — Като разпратихме Окръжното на конгреса, надявахме се да получим отвсякъде благоприятни и определени отговори. — Централният комитет заедно с Окръжното изпрати съпроводително писмо**, в което още веднъж се подчертаваха въпросите, на които трябваше да се отговори, и с молба да се изпрати бърз и определен отговор.

---

* Вж. настоящия том, стр. 383—395. *Ред.*

** Вж. настоящия том, стр. 396—397. *Ред.*

Определен отговор получихме досега само от Брюкселския окръжен комитет*. От другите места ни осведомиха за получаване на Окръжното, поблагодариха ни за нашите старания, направиха някои общи бележки и това беше всичко.

Откъде идва подобна немарливост и до какво може да ни доведе? — Много немски пролетарии мечтаят да станат свободни, но ако те не започнат да действуват по-решително, отколкото досега, наистина няма да стигнат далеч. — Печените гълъби не ще ни литнат сами в устата. — На мнозина им пречи да бъдат дейни тяхната духовна инертност; други пък наистина много приказват, но когато работата дойде до паричните пожертвования, те правят кисели физиономии, измислят всевъзможни оправдания и нищо не дават; други здравата са изплашени от буржоата, навсякъде виждат само полицейски слуги и жандарми и все си мислят, че не е настъпило още време да се действува. Като гледа всичко това, човек може да получи колики. По-голямата част от пролетариите, при това най-дейните, намиращи се в Силезия, Саксония, Рейнска Прусия, във Вестфалия и в Хесен, почти или никак нямат ръководство, а най-малкото пък — комунистическо.

Ето защо накрая се обръщаме още веднъж към членовете на нашия Съюз да се събудят от сън и да се заловят за работа и най-напред да дават точен отговор на Окръжното на конгреса, та да знаем, в края на краищата, на кого можем да разчитаме.

След завършване на конгреса разпратихме неговото Окръжно, новия Устав, Комунистическото верую и съпроводителното писмо на Централния комитет в десет града на Швейцария, Франция, Белгия, Германия и Швеция, където има общини. — Освен това от Лондон изпратихме двама пълномощни емисари в Америка, по един в Норвегия, Германия и Холандия**. Те всички обещаха на Централния комитет да направят всичко, каквото е по силите им, и незабавно да създадат в местата, където се установят, нови общини и да ги свържат с нас.

Съгласно решението на конгреса новият печатен орган на Съюза*** трябваше да излезе през август. Обещано беше, че ще изпратят за него статии, а също, че ще се даде парична помощ; освен това бяха призовани всички членове на Съюза да помагат, доколкото това ще бъде по силите им. За съжаление в това отношение повечето от обещанията си останаха на думи. С изключение на Брюкселския окръг, който засега изпраща месечно един фунт стерлинги за печат

* В оригинала е дадена следната бележка под линия: «От Лайпциг получихме писмо вчера, виж по-долу» (вж. настоящия том, стр. 403). *Ред.*

** Вероятно се има предвид Й. Дол. *Ред.*

*** «Kommunistische Zeitschrift». *Ред.*

и пет франка за пропаганда, и с изключение на брат Хайде, който ни е изпратил своя статия, досега не сме получили от никого нищо. Редакционната комисия, на която всеки ден обещаваха да изпратят нужните статии, беше принудена в края на краищата да направи всичко сама, за да пусне, макар и само пробния брой. Ако занапред не получаваме по-голяма подкрепа, отколкото досега, не ще отидем далеч по този въпрос. За да приведем нашата печатница в пълна готовност, за да можем да издаваме освен органа на Съюза още позиви и малки брошури, не ни стигат още 600 франка. Да ги доставим само от Лондон не можем.

Откакто сме разпратили Окръжното на конгреса, получили сме съобщения от следните места:

Швеция*. От изпратения от нас емисар, който пристигнал от Хелзингьор в Швеция и пропътувал цялата страна пеша, получихме писмо, датирано: Упсала, 23 май. Тук, в Лондон, тъй като не носел нищо друго, той напълнил своето куфарче с комунистически позиви и благополучно ги пренесъл през границата в Швеция. — Съобщава ни, че във всички градове, където има немски работници, той ги посетил в работилниците, разпространил сред тях нашите позиви и неговата пропаганда намерила жив отклик. За съжаление той не е могъл, тъй като не е намерил работа, да остава подълго на едно място, за да създава общини. — В Стокхолм предал на местната община (наш комунистически форпост на север) двете първи обръщения на Централния комитет[254] и неговите съобщения вдъхнали смелост на тамошните братя. — От Стокхолм той се отправил за Упсала, оттук в Гьовле, където поработил известно време, а сега се намира на път за Умео и Торнео. Комунистически емисар — сред лапландците!

Един член на Съюза, пристигнал от Карлскрун в Лондон, ни разказа: брат К., който се намирал по-рано в Париж, в Лондон, основал общини във В. и Съюзът има вече там повече от 100 членове. Братът от Карлскрун ни даде адреса на К. и ние му изпратихме настоящото обръщение заедно с новия Устав и специално обръщение към тамошните членове на Съюза. — От Стокхолм получихме писмо с дата 8 юли. Нашите тамошни братя се присъединяват с огромен ентусиазъм към нашите принципи. На един свещеник, който открито нападал комунизма, отговорил членът на Съюза — брат Форсел, в брошура, написана на шведски език, в която разяснява нашите принципи също и на народа[255]. — «*Aftonbladet*», най-големият шведски вестник, също защищава комунизма от попщината. Те ни

* В ръкописа в началото на абзаца стои цифрата 1. *Ред.*

** Има се предвид Август Андерс, наречен по-късно «лапландец». *Ред.*

пишат по-нататък: «Просветното дружество в Стокхолм, на което гледахме по-рано като на подготвително стъпало към комунизма, е попаднало сега за съжаление в лапите на филистерите. Затова пък в тукашното Скандинавско дружество[256], на което ние всички сме членове, а един от нас е негов председател, преобладават истински демократични елементи, и от това дружество ние набираме своите членове.» Веднага след получаване на това писмо ние преписахме с латински букви Окръжното на конгреса, Комунистическото верую и Устава, тъй като по-голямата част от шведите не знаят готическата азбука, и им изпратихме всичко по пощата. — На последното послание очакваме отговор.

Германия. Преди около шест седмици оттука за Берлин замина емисар, който взе със себе си наше писмо за тамошните братя, които трябваше да насърчи. — Той възнамеряваше да престои там около седмица, а след това да потегли за Лайпциг и да ни изпрати оттам отчет. Надяваме се да получим скоро съобщение.

Братята в Бр.* ни осведомиха, че са получили нашите послания, и обещаха да ни дадат в най-скоро време подробен отговор, но досега това още не е изпълнено.

Братята в Хамбург потвърдиха, че са получили нашите послания, и изказаха съжаление, че е изменено наименованието на Съюза на справедливите, което те желаели да възстановят; по-нататък заявяват, че никак не им се нрави, когато така остро се нападат привържениците на В. Вайтлинг и Грюн, както това е намерило място в Окръжното на конгреса. Те съветват да се придържаме към умереност, единство и казват: «Поради това, че човек стои по отношение на принципа стъпало по-ниско или по-високо, не трябва да го нападаме и да разцепваме редиците си, защото как според вас бихме могли да действуваме, ако бихме искали да проявяваме такава едностранчивост; ние привличаме всички прогресивни сили и се стараем по пътя на убеждението постепенно да ги склоним в полза на нашите идеи.»

Ние трябва да възразим на братята от Хамбург, че причините, подтикнали да се измени наименованието на Съюза и дадени в Окръжното на конгреса, са много основателни и ако не бъдат изтъкнати сериозно аргументирани възражения, Централният комитет ще защищава на предстоящия конгрес запазването на наименованието Съюз на комунистите. — Това наименование направо изразява какво сме и какво искаме, докато старото наименование не отразява това. Наименованието Съюз на справедливите означава всичко и нищо, а пък ние трябва да се разграничаваме с определеност. —

* Възможно е да става дума за Бремен или Бреслау (Вроцлав). *Ред.*

Ето защо нека братята от Хамбург да прочетат още веднъж приведените в Окръжното на конгреса доводи. Ако те успеят да ги опровергаят, тогава ще се съгласим с тях, а да вземаме под внимание само емоциите — не можем.

По втората точка ще отбележим, че срещу вайтлингианците и грюнианците ни най-малко не се отправят нападки, а само са представени в истинска светлина. — Дошло е време да се събудим, не може повече да мечтаем и да си губим времето със системи, които ни лишават от всякаква активност, не искаме да имаме работа с мъртъвци. Грюнианците са хора, които много дърдорят за равенство, без да разбират значението на тази дума, които се отнасят критически към всички, само не и към самите себе си, с една дума, самодоволни хора, които много говорят и нищо не вършат. Ние не сме рафинирани буржоа и затова говорим не с намеци, а направо, т. е. наричаме нещата със собствените им имена.

Повече от десет години се проповядваше в Съюза за умереност, предпазливост и обединение и въпреки всичките тези проповеди, въпреки братската обич не направихме почти нищо, а през последната година бяхме почти до разпадане. — Налага ни се да изменим своите методи; несправедливо е да искаме да се занимаваме цял живот с глупости и да се отдаваме на мечти. — Ние се придържаме към следното мнение: по-добре 100 дейни човека, отколкото 1000, от които половината са нерешителни и равнодушни. —Вместо да се поспрем и помогнем на неспособните да напредват, ние се устремяваме смело напред; възможно е това да застави да се постегнат и другите. — Впрочем изглежда, че братята от Хамбург не са постигнали твърде много със своята умереност, тъй като за изпращане на пари за пропаганда и печат нищо не пишат, а относно печатния орган на Съюза те заявиха, че поради нарастването на безработицата ще могат да запишат само няколко книжки.

Длъжни сме тук да разясним, че всеки член на Съюза е *задължен* да купи един екземпляр от списанието; ако той не е в състояние да го заплати, нека направи това общината, към която той спада.

Още веднъж се обръщаме към вас, братя, да не разпиляваме силите си по несвоевременна умереност, по сплотяване на противоположни насоки, ставайки посмешище за другите партии — ние можем да постигнем успех, стига само да поискаме, а поискаме ли, не ни е нужно нищо друго освен: смелост! смелост! смелост! Ако хората не желаят или не могат да отидат толкова далеч, както правим ние — е, какво пък, ако те имат честни намерения, не ще им откажем своето уважение, но ако ни призовават да се върнем назад, за да се обединим с отстъпващите, ние заявяваме: никога!

Нашите братя от Лайпциг неотдавна писаха, че някои членове на Съюза, изплашени от малко резкия тон на писмото на Централния комитет, напуснали редиците на Съюза. Останалите обещали да останат верни на организацията и да направят всичко, което е по силите им. — Ние можем само да поздравим братята от Лайпциг, че са се освободили от хората, от които нито един няма смелостта да е истински човек. Писмото от Лайпциг, което получихме вчера, е написано вече съвсем в друг, по-силен стил, отколкото предишните — вижда се, че тамошната община е преодоляла своята нерешителност.

Преди всичко общината в Лайпциг смята, че е необходимо да се придаде на Веруюто по-научен и достъпен на всички класи на обществото характер. — Тя предлага почти напълно да се преработи и привежда за това основания. Предложените изменения ще представим за обсъждане на предстоящия конгрес. С повечето от приведените в писмото предложения Централният комитет е съгласен. По-нататък общината заявява, че възнамерява да получи освен определените за нейните членове екземпляри от нашето списание още 12 книжки, за да ги разпространи. Ако всички общини последват примера на Лайпцигската община, тогава органът на Съюза ще може да излиза всяка седмица и да се продава на половин цена. — Събраните за пропаганда и отпечатване вноски молим да ни се изпратят по възможност по-скоро. — Надяваме се, че в Лайпциг скоро ще бъде създадена и втора община; но ако това не стане, първата община може да се присъедини към общината в Б.*; ние ще вземем необходимите за това мерки.

От Мн.** не сме получили никакви съобщения и не знаем там никакви адреси, тъй като тамошният ни кореспондент вероятно е заминал за Париж. Ще се опитаме да възстановим колкото се може по-скоро връзката с тамошните общини.

В Майнц не можахме да изпратим Окръжното на конгреса по пощата. — Само преди месец един тукашен член на Съюза замина затам — на него предадохме да вземе всичко със себе си. Затова не можахме да получим оттам никакъв отговор. В писмо, получено от членовете на Съюза в Майнц, ни се съобщава, че възнамеряват да основат там втора община, поради което ще бъде образуван окръг. — Полицията в Майнц следи постоянно нашите братя там. Но това още повече ги вдъхновява към енергична борба за нашето дело. — Чест и слава на храбрите пролетарии от Майнц; ако навсякъде в Германия действуваха така, както там, нашите работи биха вървели блестящо.

* Изглежда в Берлин. *Ред.*

** Вероятно от Мюнхен. *Ред.*

Холандия. В Амстердам има Просветен съюз, който е свързан с нас и има в състава си дейни хора. — Преди три седмици изпратихме там пълномощен емисар* с цел да основе община[257].

Америка. Емисарят, изпратен оттука тази пролет в Ню Йорк, рисува печална картина на положението на Съюза в Новия свят. — Съюзът в Ню Йорк имал вече големи успехи, когато тук пристигнал Вайтлинг** и запалил в него факела на раздора. — Започнали ожесточени спорове на заседанията, вследствие на което се разпаднала цялата организация. Общините в Ню Йорк по-рано постоянно ни приканваха към умереност и настойчиво молеха да се помирим с Вайтлинг; а сега, когато самите те, само две седмици след пристигането на Вайтлинг, влезли в ожесточен спор с него, кореспондентите така паднали духом, че вече изобщо не ни пишат, защото иначе ще се чувствуват принудени да разкрият печалното положение в работите на местния Съюз. — За това ни съобщава намиращият се там емисар; при такива обстоятелства той не успял да направи нищо в Ню Йорк и отпътувал за щата Уискънзин, където обещава да действува според силите си в полза на нашето дело.

Във Филаделфия има още много членове на Съюза, които настойчиво молехме да възстановят там общините. — Ние упълномощихме двама емисари, които преди няколко седмици заминаха оттук за Ню Йорк и Филаделфия, да вложат всичките си сили за възстановяване в тези места на Съюза въз основа на подобрения Устав.

Франция. В Марсилия положението си остава неизменено. Затам са заминали няколко членове на Съюза от Лион, които са обещали да направят всичко възможно, за да вдъхнат на тамошния Съюз нов живот.

От Лион съобщават, че членовете на Съюза действуват според силите си и обсъждат Веруюто. — Лионският окръг е съгласен с новия Устав, с изключение на раздел 7, който се отнася до приемането на нови членове. — Лионците са на мнение да не се иска от приеманите да дават клетва, тъй като има много примери, когато хората обещавали всичко и не изпълнявали нищо; главно внимание трябва да се обръща на поведението на човека. — Ние отговорихме на лионците, че не се изисква ни най-малко клетва, а честна дума. По-нататък лионците пишат:

«Във връзка с това, че през септември отново ще се окажем в критично положение, ние се обръщаме към вас да запитате парижаните дали не ще могат да отделят няколко дейни членове на Съюза, които в името на общото дело да се принесат в жертва и за известно

* — Й. Дол. *Ред.*
** — в началото на 1847 г. *Ред.*

време да изберат за свое местожителство Лион. Всички стари членове на Съюза възнамеряват да отпътуват и затова няма достатъчно хора, които *могат да поемат* ръководството.

Постарайте се поради това да предотвратите заплахата от разпадане.

Що се отнася до списанието, което ще излиза у вас, още не можем да определим колко екземпляра ще вземем, тъй като всичко може да вземе друг обрат.»

Относно парите за отпечатване и пропаганда не съобщават нищо.

Ние настойчиво молим братята в Париж да изпратят колкото е възможно по-скоро в Лион няколко дейни членове на Съюза.

От Париж ни пишат, че Уставът е приет там единодушно, че в общините се обсъжда Веруюто и че броят на членовете на Съюза значително се е увеличил. Резултатите от обсъждането досега не са ни известни, няма също сведения дали събират средства за отпечатване и пропаганда. Впрочем за чест на парижаните трябва да се каже, че напоследък те направиха значителни парични пожертвования, като изпратиха делегат* на конгреса и емисар в Швейцария**.

От частно писмо на член от Съюза в Париж, предадено на Централния комитет***, се вижда, че в парижките общини има, за съжаление, още много хора, които и досега не са се освободили от безсмислиците на Грюн и твърде своеобразните идеи на Прудон. Странно е наистина, че тези хора, членове на Съюза на комунистите, отхвърлят комунизма; те искат равенство, и толкова. — Тези вътрешни раздори са причина, както изглежда, че така рядко получаваме съобщения от Париж. Прудон е станал до такава степен същински немски философ, че и самият той не знае какво иска; Грюн направил възгледите на Прудон още по-неясни, затова едва ли е възможно да се иска да има яснота у хора, които са привърженици на ученията на тези двама мъже. — Ние призоваваме привържениците на Прудон и Грюн да прочетат книгата на Маркс «Нищета на философията», която — както чуваме — е преведена също и на немски език[258], и те ще разберат, че държавата на равенството, която те искат така многословно, но твърде неопределено, не е нищо друго освен сегашната държава. — По такъв начин те се въртят в кръга на погрешни идеи и в края на краищата отново стигат дотам, откъдето са тръгнали.

Ние призоваваме комунистите в Париж да се държат здраво и да направят нужното, за да изчезнат погрешните идеи в общините.

* — Ф. Енгелс. *Ред.*
** — С. Борн. *Ред.*
*** Възможно е да е от писмо на Енгелс. *Ред.*

Ако привържениците на Грюн и Прудон продължават да настояват за своите принципи, те са длъжни, ако са честни хора, да напуснат Съюза и да действуват самостоятелно. — В нашия Съюз може да има само комунисти. — Докато в нашите общини ще има привърженици на Грюн, то нито ние, нито те ще можем да водим действена пропаганда; силите ще се разпиляват, а младежта ще падне духом — следователно по-добре разделяне, отколкото вътрешни раздори[259].

Изключените вайтлингианци отново ни изпратили обширно писмо, в което се нахвърлят върху нас и парижките общини и твърдят, че те са истинските комунисти. В края на писмото те молят да им дадем сигурен адрес, тъй като имали към нас още поръчения. — Но вайтлингианците нищо не говорят за това, че макар и да са малцинство, все пак оставили у себе си цялата каса на парижките общини, която се намирала в ръцете на едного от тях. — Такава постъпка напълно се съгласува с проповядваната от техния шеф теория на кражбите[260].

Ние отговорихме много вежливо, че сме действували, подчинявайки се на чувството на дълга и убеждението, и че твърдо ще държим на това, което признаваме за правилно. Ето защо техните оскърбления не могат да ни засегнат. — Ние им изпратихме адреса, който те искаха от нас, но оттогава не сме чули нищо повече за тях.

Швейцария. Централният комитет е осведомил братята в Ла Шо дьо Фон за скорошното пристигане на емисар* и ги призовал да му съдействуват според силите си в работата по преустройството на Съюза в Швейцария.

Бернската община от известно време вече се представя в двойна светлина. — Съобщиха ни оттам, че възнамеряват да издават комунистически вестник «Der Wanderer» и ни молиха за подкрепа.

Ние изпратихме 25 франка и чек от 50 франка в Лозана и в Ла Шо дьо Фон. Но тези пари били изразходвани от бернчани за печатане на позиви на Карл Хайнцен, който още тогава се проявявал като най-зъл враг на комунистите. — На 29 юни ние отново получихме писмо от Берн, в което ни осведомиха, че младогерманците[261] са пуснали в ход всички средства, за да противодействуват на комунистите в Швейцария, и се обърнали с призив за основаване по възможност по-скоро на печатен орган на Съюза. Същевременно ни изпратиха малка брошурка «Гладът в Германия и германските владетели» и ни молеха за доброволни пожертвования за по-нататъшното разпространение на «Военни статии», «Подготовка» и т. н.[262] Писаха ни: «Наистина някои от републиканските партии имат благородни намерения, а именно смелият Хайнцен, но той е с вързани

* — С. Борн. *Ред.*

ръце, той не е душата на немско-републиканското движение, понастоящем е дясната ръка и т. н.»

Хайнцен особено яростно се обявявал против комунистите; обаче общината в Берн публикува и разпространява негови листовки и както изглежда се намира с него в пряка връзка. Това ни се струваше и ни се струва подозрително. — Ние няма да позволим да ни водят за носа; сега всеки честен човек е длъжен открито да развее своето знаме. Затова ние изпратихме сериозно писмо до Бернската община и искахме незабавно разяснения, но досега отговор не сме получили.

Нашият емисар пише от Женева, че там нашите работи вземат най-благоприятен обрат. — Двама членове на Съюза основали тази пролет в Женева община; докато емисарят се намирал там, била образувана втора община и в перспектива била набелязана трета. — Освен това има открито дружество, което се използва за възпитание на дейни комунисти. От това може да се заключи, че в Женева нашата партия изглежда отново е укрепила своите позиции и ако нашите братя там продължават да действуват все тъй енергично, както са действували досега, то комунистите в Швейцария скоро ще се окажат по-силни, отколкото където и да било другаде. — В Ла Шо дьо Фон, както съобщава емисарят, от изключените вайтлингианци са получени вече редица писма, пълни с най-гнусни лични нападки против някои членове на Съюза; в тях вайтлингианците призовават местните членове да се присъединят към тях. — Обаче общините в Ла Шо дьо Фон не се поддали на интригите на тези хора и искат да дочакат пристигането на нашия емисар, за да дадат определен отговор.

В Женева нашият емисар установил контакт с Петерсен от Лозана, който още оказва доста голямо влияние върху комунистите в Швейцария. Да се надяваме, че нашият емисар ще успее да го привлече в нашето движение. С пари, откраднати от нашия Съюз, парижките вайтлингианци изпратили някой си Хорншу като емисар в Швейцария със задача да склони тамошните общини да минат на страната на вайтлингианците. Този Хорншу сега се намира в Лозана. По-рано той беше в Лондон и поради това ние добре го познаваме и можем с увереност да кажем, че той съвсем не е в състояние да прави каквато и да било пропаганда. — Той е ужасно досаден дърдорко и изобщо не го бива за нищо. — Напущайки Лондон, той поискал от своята община малък аванс за път, като дал обещание в най-скоро време да върне парите. Общината му отпуснала 25 франка. — Оттогава са изминали две години, а Хорншу, макар че му напомняли многократно за това, не е върнал още нищо. Печално е наистина, че хора като Хорншу, единствената цел на които е да се

наслаждават на своята леност и самонадеяност, и досега още намират възможност да прахосват изкараните с тежък труд пари на пролетариите.

Нашият емисар обикаля сега градове, разположени на Женевското езеро, след това ще замине за Ла Шо дьо Фон и т. н. Той поиска от нас допълнително пари за продължаване на обиколката; изпратихме му веднага 50 франка, които обаче ни се наложи да вземем назаем, тъй като нашите каси са празни.

Белгия. В Белгия нашите работи вървят добре. — От конгреса досега в тази страна са образувани вече два окръга; с единия от тях, който се намира в Лиеж, все още нямаме непосредствена връзка, обаче всеки ден очакваме писмо.

Брюкселският окръг е установил връзка с рейнска Прусия и действува енергично[263]. Той вече организирал певческо и просветно дружество[264]; двете дружества се ръководят от членове на Съюза на комунистите и двете са като подготвителни школи за влизащите в Съюза.

В Брюксел приели Устава; предложили обаче две изменения за обсъждане на предстоящия конгрес. — Първото предложение за изменение се отнася до точка «е», член 3, раздел I; второто — до член 21, раздел V[265]. — Брюкселци казват: «Ние смятаме за политически неправилно да се забранява на членовете на Съюза да влизат в каквато и да било политическа или национална организация, защото с това ние се лишаваме от всяка възможност да оказваме влияние върху тези организации.» По-нататък, относно член 21: «С настъпване на по-революционно време това ограничаване би сковало цялата енергия на конгреса. Да напомним, че в 1794 г. аристократите предявиха в Конвента същото искане, за да парализират цялата му дейност.»

Ние призоваваме общините да разгледат внимателно споменатите предложения и да снабдят своите делегати на конгреса с инструкции по въпросните предложения.

Във връзка с обсъждането на Комунистическото верую бяха предложени много важни изменения, които ще поставим за разглеждане от конгреса.

Както вече се спомена по-горе, Брюкселският окръг е отделил за печата 25 франка и за пропаганда на първо време месечно 5 франка. — Ние молим всички останали окръзи да последват колкото се може по-скоро този пример.

Лондон. В Лондон новият Устав бил приет единодушно и във всички общини се водят оживени дискусии по Верую то. — Веднага щом завършат, тукашният окръжен комитет ще ни предаде всички предложения и допълнения. — През последните два месеца оттук

отпътуваха много членове на Съюза, но въпреки това в най-скоро време ще попълним създалата се празнина. Просветните дружества ни служат като подготвителни школи, голямата полза от тях става с всеки изминал ден все по-очевидна.

В Лондонския окръг има пълно единство и всеобщ стремеж да се действува според силите в полза на нашето дело. — През последното полугодие ние изразходвахме тук за печатни издания и т. н., за списанието*, за пощенски разноски и за печат, за разходи, свързани с конгреса, за емисари и т. н. повече от хиляда франка. — Затова всеки член на Съюза е задължен да внася седмично по 3 пенса в касата на Просветното дружество и освен това почти нито едно вечерно заседание не минава без събиране на частни помощи в полза на нуждаещите се. — Повечето от половината от нашите членове на Съюза нямат работа и живеят в нужда, затова не можем само ние да поемем всичките разходи, както правехме това досега. — Ето защо сме принудени настойчиво да искаме от всички окръзи и общини да ни оказват парична помощ според възможностите си и колкото се може по-скоро, за да завърши обзавеждането на съюзната печатница, за да продължи да излиза нашето списание и за пропаганда. В момента нашите средства са напълно изчерпани. По-рано ние винаги изпращахме пари, щом като се налагаше, ето защо можем да си позволим да разчитаме, че също и ние няма да бъдем оставени в затруднение.

Пробният брой на списанието на нашия съюз бързо се разпродаде в Лондон и направи голямо впечатление на пребиваващите тук чужденци. — Ние го изложихме за продажба в много книжарници и вестникарски павилиони. Разпратихме екземпляри на всички адреси и у нас останаха още 1000 екземпляра, които могат да бъдат изпратени там, където още са нужни.

С това ние завършваме отчета си за положението на Съюза и за нашата дейност; сега ви се дава възможност сами да прецените как стоят нашите работи, как Централният комитет е изпълнявал задълженията си през последните три месеца като изпълнителна власт на Съюза.

Вие ще се убедите, че, както вече беше казано в началото на нашето обръщение, навсякъде се върши енергична работа, но, общо взето, ние сме още далеч от целта, която би трябвало вече отдавна да сме постигнали. Ето защо се надяваме, братя, че сега ще вложите всичките си сили, за да се придвижим по-скоро напред и в следващия отчет да можем да съобщим по-радостни вести, отколкото досега.

---

* — «Kommunistische Zeitschrift». *Ред.*

|5| Но преди да завършим, ние ви призоваваме да обърнете най-сериозно внимание на следващите по-долу точки. Молим настойчиво:

1. Всички окръзи и съществуващи самостоятелно общини, ако им се удаде и най-малката възможност, трябва да изберат делегат за конгреса и да се погрижат делегатът да бъде на 29 ноември тази година в Лондон. — Вие знаете, че на първия конгрес не можахме да вземем окончателни решения и че поради тази причина беше признато за необходимо да се свика още през настоящата година втори конгрес[266]. — Този втори конгрес ще има много голямо значение, тъй като му предстои не само да изработи Комунистическото верую, но и да вземе решения, отнасящи се до окончателното организиране на Съюза и неговия орган, а също до по-нататъшното водене на нашата пропаганда. — Затова е абсолютно необходимо в този конгрес да участвуват колкото се може повече делегати. — Братя! Надяваме се, че вие няма да се спрете пред каквито и да било жертви, за да изпълните своя дълг;

2. Всички окръзи и общини, които още не са събрали средства за печата и пропагандата, са длъжни да направят това незабавно.— Ако всички дадат, макар и *по нещичко,* то ние ще бъдем в състояние енергично да се заловим за работа. — Без пари ние не можем да водим никаква пропаганда. — Молим окръзите и общините, които вече са събрали средства, да ни ги изпратят колкото е възможно по-скоро;

3. Всички окръзи и общини, които още не са дали определен отговор на Окръжното на конгреса, са длъжни да направят това незабавно;

4. Всички окръзи и общини, които още не са съобщили колко екземпляра от нашето списание ще вземат, са длъжни да направят това незабавно, както и да посочат начините, по които списанието може да бъде доставено по-скоро и най-безопасно на съответното място;

5. Всички окръзи и общини са длъжни да ни информират дали се води в техните окръзи комунистическа пропаганда и какъв е нейният характер;

6. Молим всички членове на Съюза да изпращат статии и стихотворения в редакцията на нашето списание. — За първата книжка, както вече отбелязахме, много членове на Съюза обещаха свои статии, но не изпълниха обещанията си; ние можем да си обясним това само с небрежност, за която не бива да има място у нас.

С надежда да получим от вас в най-скоро време благоприятни и точни съобщения, ние ви поздравяваме.

От името и по поръчение на Централния комитет

Карл Шапер Хайнрих Бауер
Йосиф Мол

Лондон, 14 септември 1847

P. S. В този момент, когато това обръщение трябваше да се печата, получихме писма от емисарите в Германия и Швейцария.

От Германия ни съобщават: ентусиазмът на нашите братя в Берлин е изключителен, особено от времето на известното събитие, станало там[267]. — Действията на правителството направо съвпаднаха с нашите интереси. — Благодарение на вдигнатия шум около комунистите нашите принципи станаха широко известни и народът, вместо да се изплаши, се въодушеви от тях. Емисарят завършва писмото си с думите: Братя, ние можем да гледаме уверено в бъдещето, навсякъде има достойни хора, които защищават правото дело.

От Швейцария идват крайно благоприятни съобщения. — Там организацията на Съюза е стегната и той съществува в повече от 10 различни пункта. — Петерсен преминал на наша страна. Емисарят пише: В Ла Шо дьо Фон и Ле Локъл имаме, според мен, най-добри и ревностни членове на нашия Съюз — тяхната смелост е непоколебима. — Браво, братя, напред! — Изключените вайтлингианци са изгонвани отвсякъде. — Недоразумението с Бернската община е уредено. — Сега ние заявяваме, че сме били несправедливи към тамошните братя, те твърдо се придържат към нашите принципи. — Радваме се много, че можем да съобщим това. По-подробно в следващия отчет.

Централен комитет

Карл Шапер Йосиф Мол
Хайнрих Бауер

Публикувано за пръв път в книгата: «Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)». Hamburg, 1969

СЪОБЩЕНИЕ НА «NORTHERN STAR» ЗА МЕЖДУНАРОДНИЯ МИТИНГ В ЛОНДОН НА 29 НОЕМВРИ 1847 г., ПОСВЕТЕН НА 17-ата ГОДИШНИНА НА ПОЛСКОТО ВЪСТАНИЕ ОТ 1830 ГОДИНА[268]

Годишнината на полското въстание от 1830 г. беше тържествено отбелязана миналия понеделник, 29 ноември, с публичен митинг, състоял се в залата на Немското дружество в Друри Лайн.

Митингът беше свикан от дружеството «Братски демократи» съвместно с Демократическия комитет за възраждане на Полша. Залата беше изпълнена от представители на Англия, Шотландия, Ирландия, Франция, Германия, Белгия и Полша.

Г-н *Джон Арнот,* избран за председател, съобщи за целите на митинга и предложи г-н Столууд да прочете първата резолюция.

Г-н Столууд, след като разказа за героизма и храбростта на поляците във Варшава, за тяхната безгранична преданост към делото на свободата, възторжено се изказа за «Краковския манифест»[269], като го нарече образец на демократична програма, а след това прочете първата резолюция със следното съдържание:

«Ние гледаме на разпокъсването на Полша като на тежко престъпление, което човечеството трябва да заклейми. С благодарност и възхищение си спомняме за героичните подвизи, извършени от полския народ през 1830—1831 г. за възстановяване независимостта на своята родина. Ние почитаме свещената памет на падналите мъченически в славната борба за освобождението на своя народ от робство и дълбоко съчувствуваме на всички жертви на потисничеството, чезнещи сега в занданите, на каторга, в изгнание».

След това председателят даде думата на г-н *Ърнест Джоунс* за подкрепа на резолюцията. Г-н Джоунс каза: «На този ден преди седемнадесет години Полша се пробуди от своя дълбок сън, за да започне борба на живот и смърт; на този ден преди седемнадесет години тя напрегна тялото си, което кървеше от изтезанията, на които я подлагаше Русия, и разби своите окови; на този ден преди седем-

надесет години тя се превърна от провинция в нация! (Ръкопляскания.) Във Варшава цареше спокойствие. Русия най-малко очакваше въстание — а изведнъж то избухна.» По-нататък г-н Джоунс ярко описа как се развило и как удържало победа въстанието във Варшава, като особено подчерта обстоятелството, че до момента, докато населението не било въоръжено, изходът бил съмнителен. «След това нещата тръгнаха с мълниеносна бързина и след няколко часа великият княз Константин се оттегли зад Московската застава със своите 11 000 руснаци и беше принуден като бездомен скитник да прекара нощта под едно дърво, завил се с шума.» (Ръкопляскания.) По-нататък ораторът мимоходом спомена за по-нататъшния ход на въстанието и изрази увереност, че «въстанието щеше да се увенчае с успех, ако беше не аристократическо, а народно въстание, ако се опираше на такъв документ като забележителния Краковски манифест. (Ръкопляскания.) И все пак не трябва да падаме духом. — Полша е готова за нова борба. — Споменът за цяла армия мъченици за нас е свещен и ще имаме нова армия от герои, на която положението в Европа предвещава победа.» Ораторът изтъкна по-нататък, че всички страни в Европа са изправени пред вътрешни промени, анализира скритите слабости на великите държави и като произнесе няколко силни и вълнуващи думи за Ирландия, завърши речта си с призив към своите слушатели да се готвят за бъдещата борба в Англия и на континента. Речта на Джоунс беше една от най-силните и извика възторжени овации.

Г-н Мишло в енергична реч, произнесена на френски език, подкрепи резолюцията, която беше приета единодушно.

Карл Шапер, посрещнат с бурни ръкопляскания, се изкачи на трибуната, за да прочете втората резолюция, и каза: «Граждани, когато хората се борят за правда и свобода във великото дело, дори ако в началото нямат успех, в края на краищата непременно ще постигнат своето; такива хора са достойни за всякаква похвала и затова, каза ораторът, чест и слава на храбрите поляци. (Бурни ръкопляскания.) Слава на тези, които паднаха при Варшава, слава на тези, които паднаха от ръката на палача, слава на тези, които загинаха в сибирските рудници, и на тези, които сложиха главите си в Краков, и на всички мъченици на борбата за свобода. (Продължителни ръкопляскания.) През юли 1830 г. избухва революция във Франция, а след това, през ноември, призивът за свобода става всеобщ и много хора искаха Полша да се освободи от игото на Русия, но не искаха премахване на крепостното право в Полша; можете да бъдете уверени, че ако полската шляхта не беше се стремяла да увековечи робството на масите, революцията щеше да победи и цялата славянска раса щеше сега да бъде свободна. (Бурни ръкопляска-

ния.) Но полските пролетарии питали: «Каква е ползата за нас от това, че Полша ще се освободи от игото на Русия, ако ние си останем под камшика на полския шляхтич?» (Слушайте, слушайте!) И така, революцията претърпяла поражение и синовете на Полша били принудени да емигрират, носейки със себе си семената на свободата в Германия, Франция, Англия и в други страни, а в 1845 г., обновени духовно, се върнали на полска земя и издали своя знаменит, прославен завинаги манифест, който провъзгласил демократичните идеи от името на Краковската република. (Продължителни ръкопляскания.) Но, уви, опитът се оказал безполезен, лошото семе, посято в 1830 г., дало лоша реколта, тираните успели да използват селяните против патриотите[270], въстанието било потушено и злобната душа на Метерних отново злорадствувала, опиянявайки се от кръвта на падналите полски мъченици. (Слушайте, слушайте!) Но за щастие братството бързо укрепнало, принципите на политическото и социалното равенство се разпространили навсякъде. (Бурни ръкопляскания.) Вижте Швейцария[271]. (Продължителни ръкопляскания.) И свободата възтържествувала въпреки стария съсухрен тюйлерийски паяк*. (Оживление при думата «паяк».) Швейцарските радикали победиха Луи-Филип и Гизо. След това се явява прекрасният лорд Палмерстън, който казал: «Нека уредим мирно и сговорно въпроса». «Ах, отговорил безпомощният стар парижки паяк, точно това и исках.» (Смях.) И нито един полк не влязъл в Швейцария, старият паяк не посмял да ги изпрати. (Бурни ръкопляскания.) И това беше успех за демокрацията. А кои сега са заговорниците? Това са Метерних, старият съсухрен паяк във Франция, лорд Палмерстън и йезуитите. (Бурни ръкопляскания.) Но народът скоро ще сложи край на техния заговор.» (Продължителни ръкопляскания.) Ораторът каза, че има да съобщи приятна новина, а именно: в Брюксел била основана Демократичната асоциация, т. е. Асоциация на братски демократи, и тази Асоциация изпратила един учен, д-р Маркс, като представител на този митинг. (Продължителни ръкопляскания.) След това гражданинът Шапер прочете следния документ:

До събранието на членовете на дружеството «Братски демократи» в Лондон.

«Ние, долуподписалите се, членове на комитета на Демократичната асоциация, основана в Брюксел в името на обединението и братството на всички народи, имаме честта да изпратим при вас делегата д-р Карл Маркс, вицепредседател на нашия комитет, за да

* — Луи-Филип. *Ред.*

установи кореспондентска връзка и другарски отношения между нашите дружества. Д-р Маркс има пълномощия да действува от името на комитета в съответствие с посочените по-горе цели.

Изпращаме ви нашия братски поздрав.

Мелине (генерал), почетен председател.
Жотран, председател.
Енбер, вицепредседател.
Пикар, секретар.
Георг Веерт.
Лелевел.

Брюксел, 26 ноември 1847.»

Това обръщение беше посрещнато с възторжени овации. Карл Шапер отправи горещи приветствия към великия полски патриот Лелевел и побелелия ветеран, «сина на френската република» генерал Мелине, а в заключение предложи следната резолюция:

«Като поемаме задължението да оказваме всестранна помощ според силите си на полските патриоти, ние изказваме решително несъгласие с аристократичния дух, който така съдбоносно повлия на борбата в 1830 г. Ние виждаме проява на прогресивността на Полша в Краковския манифест от 1846 г.*, обхващащ принципите на широка политическа демокрация и социална справедливост, върху които само може да се основава истинската свобода и общественото благополучие.»

Т. Лукас, подкрепяйки резолюцията, изказа задоволство по повод на това, че срещнал тук толкова много свои братя-демократи. Той е уверен, че ако английските демократи (чартистите) си извоюват свобода, те ще могат да кажат на «стария паяк в Париж» и на всички други тирани: «Спрете, нито крачка по-нататък.» (Ръкопляскания.)

Резолюцията беше приета единодушно.

Д-р Маркс, делегат от Брюксел, се изкачи след това на трибуната и беше посрещнат извънредно възторжено. Той произнесе енергична реч на немски език, същността на която беше следната: изпратили са го тука брюкселските демократи, за да се обърне от тяхно име към лондонските демократи, а чрез тях и към демократите във Великобритания с призив да се свика международен конгрес — конгрес на работниците, с цел да се извоюва свобода за целия свят. (Бурни ръкопляскания.) *Фритрейдерите* вече свикали конгрес[272], но тяхното братство е едностранно и щом като само разберат, че подобни конгреси по-скоро ще са в полза на работниците, тяхното братство

* Във вестник «Northern Star» печатна грешка: 1845. *Ред.*

незабавно ще се разпадне и техните конгреси ще бъдат преустановени. (Слушайте, слушайте!) Белгийските демократи почувствували, че английските чартисти са истински демократи и че — щом като само осъществят шестте точки на своята Харта, пътят към свободата ще бъде открит за целия свят. «Работници от Англия, осъществете тази велика цел», каза ораторът, «и вас ще ви поздравят като спасители на цялото човечество». (Бурни овации.)

Джулиан Харни прочете следната резолюция:

«Участниците на митинга узнаха с радост за основаването на брюкселското дружество «Братски демократи» и в отговор на предложението на това дружество за съюз поздравяват неговия делегат, д-р Маркс, с дълбоко чувство на братско разположение; участниците в митинга горещо одобряват предложението за свикване на конгрес на демократите от всички страни и се задължават да изпратят делегати на този конгрес, когато и да го свикат лондонското и брюкселското дружество «Братски демократи».»

След като прочете резолюцията, ораторът произнесе голяма реч за полското въстание от 1830 г., за успеха на чартизма, за перспективите за мощно движение в Англия за осъществяване на Хартата[220], за значението на дружеството «Братски демократи», за голямата полза, която може да принесе проектираният конгрес на демократите от всички страни. Неговата реч беше посрещната възторжено.

Г-н *Столууд* подкрепи резолюцията, която беше приета единодушно.

След това три пъти проехтя гръмко ура в чест на славния Лелевел, три пъти в чест на героичния генерал Мелине, три пъти в чест на брюкселските демократи.

Чарлз Кин внесе четвърта резолюция със следното съдържание:

«Като признаваме братството на всички хора, ние смятаме за свой дълг да се борим за възтържествуването на демократичните принципи във всички страни и уверени, че осъществяването на «Народната харта» ще даде възможност на народа на Великобритания да оказва на делото на поляците по-действена помощ, отколкото «протестите», които британското правителство изразяваше досега във вестниците, ние поздравяваме с радост намеренията на британския народ да положи всички усилия, за да постигне законодателно признание и утвърждаване от парламента на своите права и привилегии, които дълго време му бяха отказвани.»

Ораторът каза: ние проповядваме всеобщо братство, защото сме изпитали вредата, произтичаща от липсата на такова братство. Вярно е, че в църквите и параклисите в неделен ден също ни приказват: «Ние всички сме братя», но ако завали дъжд и се опитаме, когато

излизаме от църквите и параклисите, да се качим в каляските на богатите си братя, какъв скандал би предизвикало това! (Силен смях.) И всичко това след като само преди десет минути тези същите люде пееха в хор: «Всички човеци са братя». (Слушайте, слушайте!) И все пак братството е истинно, то не иска доказателства, и докато не могат да бъдат постигнати някакви значителни и практически резултати, необходимо е братството да бъде не само признато в целия свят, но и да се осъществява в действителност. (Бурни ръкопляскания.) Събрали сме се, за да отпразнуваме тържествено годишнината на полската революция, и възниква въпросът: с какво можем да помогнем на Полша? Нямаме ли власт — с нищо, а извоюваме ли Хартата и ние ще имаме власт. (Ръкопляскания.)

Гражданинът *Енгелс* (от Париж), подкрепяйки резолюцията, каза: Драги съграждани, празнуване годишнината на полската революция има значение не само за Полша, но и за целия свят, тъй като то ще съдействува за по-нататъшното и по-широко разпространение на принципите на демокрацията. (Слушайте, слушайте!) Той, като немец, бил много заинтересован от успехите на Полша, защото това ще ускори освобождението на Германия, а Германия е решила рано или късно да си извоюва свобода. (Бурни ръкопляскания.) Той бил твърдо убеден, че нито една нация не може да бъде свободна, ако не е полезна на всички останали. Той живял известно време в Англия и се гордее с това, че може да се нарече чартист «не само по име». (Продължителни ръкопляскания.) Кои са сега техни главни потисници? Не аристокрацията, а богаташите и користолюбците, буржоазията. (Бурни ръкопляскания.) И така, дълг на работническата класа от всички нации е да се обедини и да се извоюва свобода за всички. (Възторжени ръкопляскания.)

Гражданинът *Тедеско* (от Брюксел, се обърна към събранието с реч на френски език; приведените тук извадки от нея не дават възможност да се оцени напълно неговото красноречие) каза, че белгийците гледат на английските демократи като на ръководеща партия и вярват, че те ще осъществят тази голяма мярка — Народната харта. Той е възхитен от духа, който господствува тук, ще се върне в Брюксел и ще разкаже за прекрасните чувства и ентусиазма, с които са изпълнени английските пролетарии, и за тяхната готовност да се борят дотогава, докато не извоюват своята Харта; и той е убеден, че с въвеждането на Хартата ще бъде установена справедлива работна заплата за справедлив работен ден. (Слушайте, слушайте!) Тя ще даде такъв тласък на делото на прогреса, че целият европейски континент ще последва този пример и свободата ще възтържествува в целия свят. (Бурни ръкопляскания.)

Полковник *Оборски*, полски емигрант, каза, че когато започна-

ла полската революция, двеста подофицери задържали три руски полка, а когато последните научили, че се бият срещу Полша, те обърнали оръжието против своите потисници. Нека старата Полша да загине, но ще се възправи младата Полша и тя ще стане много по-силна от предишната. (Бурни ръкопляскания.) Той се надява, че Полша първа ще се окаже бойно поле за свобода. С искрена благодарност към английския народ той ще възкликне тогава: «Ура, да живее демокрацията!» (Продължителни ръкопляскания.)

Гражданинът *Енгелс* каза след това, че той неотдавна е пристигнал от Париж и че истинските парижки демократи се изказват за свикване на международен конгрес. (Бурни ръкопляскания.)

Резолюцията беше приета единодушно.

Джулиан Харни отново се изкачи на трибуната и прочете извадки от защитната реч на Людовик Мерославски, един от ръководителите на въстанието от 1846 г., намиращ се сега в берлинския затвор и осъден на смърт[273]. Четенето на тези извадки направи огромно впечатление на присъствуващите. Дж. Харни след това заяви, че му доставили особено удовлетворение изказванията на неговия приятел Енгелс. Той е радостен да види, че немците хранят към поляците дълбоки братски чувства. Той е уверен, че щом немците си извоюват свобода, те няма да се забавят да извършат великото дело на национално възраждане и да свършат с пагубния акт, който осъществила Екатерина с помощта на австрийските и пруските деспоти — акта на унищожаването на Полша. Той знае, че ако французите извоюват свобода, ако те разрушат гнусния деспотизъм, довел тяхната страна до най-голям позор — тяхната първа мисъл ще бъде освобождението на Полша. (Ръкопляскания.) Ако Франция потегли за втори път към Москва, то няма да бъде начело с императора. Афоризмът на Наполеон гласи: «политическата грешка е по-лоша от политическото престъпление». Той бил обвинен в престъпление и в най-груба грешка, когато, стигайки до Варшава по време на своя поход кам Русия — се отказал да провъзгласи възстановяването на Полша. Ако беше възстановил полската република в нейните предишни граници, той щеше да възроди душата на нацията и двадесет милиона души биха съставлявали негова резервна армия — армия, движима от непобедим ентусиазъм и преданост към своя освободител. Но не. Наполеон, страшилище за кралете, за народа бил тиранин; най-смъртен враг на «божественото право», той в същото време бил не по-малък враг на суверенитета на народа. Той искал да диктува условията на северния самодържец*, но в свой интерес, а не в интерес на Полша и на другите нации, потъпквани от ботуша на

* — Александър I. *Ред.*

този самодържец. Този егоизъм получил заслужено възмездие. Когато Наполеон се спасявал от отмъстителните копия на казаците и от още по-страшните студове и снежни фъртуни с техните неизбежни спътници — глада и епидемиите, — той не намерил в Полша опорен отбранителен пункт, където би могъл да се укрие и да даде отдих на своите изтощени войски, за да се нахвърли след това върху своите преследвачи. Той се отказал да върне Полша към живот и по този начин, когато му потрябвали нейните въоръжени сили, за да се спаси от ударите на московчани, тези сили липсвали. Но бъдещата република ще поправи политическото престъпление на императора и никак не е далеч денят, когато Франция ще стане република и английският народ ще получи своята Харта. (Продължителни ръкопляскания.) В заключение ораторът предложи да се изкаже благодарност на председателя*.

Карл Шапер поддържаше това предложение, за което се изказа и г-н Исак Уилсън, като отбеляза колко повече му допаднал ходът на сегашния митинг в сравнение с митинга, станал преди две седмици под председателството на д-р Боуринг в помещението «Краун енд Анкер», когато той трябвало да направи поправка. (Ръкопляскания.)

Благодарността към председателя била изразена с ръкопляскания.

След като председателят изказа признателност за изразеното одобрение, трикратно ура прозвуча в чест на «героя-мъченик Мерославски»; с трикратно ура поздравиха вестник «Réforme» и френските демократи; три пъти прозвуча ура в чест на «Northern Star» и «Deutsche-Brüsseler-Zeitung», три пъти с негодуващи възгласи изразиха решително порицание на «Times», «Journal des Débats», на вестник «Österreichischer Beobachter».

После гражданинът Мол изпълни прекрасно «Марсилезата» и с това завърши този интересен митинг.

Публикувано във вестник «The Northern Star», бр. 528 от 4 декември 1847 г.

Оригиналът на английски

* — Дж. Арнот. *Ред.*

ОБРЪЩЕНИЕ НА БРЮКСЕЛСКАТА ДЕМОКРАТИЧНА АСОЦИАЦИЯ КЪМ ШВЕЙЦАРСКИЯ НАРОД

ДЕМОКРАТИЧНАТА АСОЦИАЦИЯ, ОСНОВАНА В БРЮКСЕЛ (БЕЛГИЯ) И ПРОВЪЗГЛАСИЛА ЗА СВОЯ ЦЕЛ СПЛОТЕНОСТТА И БРАТСТВОТО НА ВСИЧКИ НАРОДИ — КЪМ ШВЕЙЦАРСКИЯ НАРОД

Швейцарци, наши братя!

Току-що завърши във вашата страна мъчителната борба[274]. Всички народи я следяха с тревогата, смесена с мъка, която изпитват винаги благородните сърца при гражданска война.

Ние не възнамеряваме да се занимаваме тук с причините на този конфликт. Двете страни пожелаха да го решат сами, без всякакво посредничество.

Но нека онези, които пожелаха без покана да играят ролята на доброволни съдии на вашите вътрешни спорове, приемат упрека за престъпна необмисленост.

Но тази необмисленост застрашава да вземе друг характер.

Всички приятели на свободата са в правото си да се възмущават от тази необмисленост, ако тя не е призив за бдителност.

Повече или по-малко горещи, повече или по-малко искрени пожелания, дори предложения за помощ на една или друга страна в началото можеха да се обяснят, без да се прибягва до други мотиви, освен до различие на мненията в областта на политическите и религиозните убеждения.

Но сега става дума за друго.

Намесването във вашите работи на монарсите[275] може да се приеме само в смисъл на открито или прикрито настъпление срещу вашите институции и особено срещу тяхното законно развитие, което постигнахте през последните петнадесет години.

Близо шест века пазители на свободата, която феодалната узурпация последователно прогони от всички други части на Европа, вие, швейцарци, братя наши, сте задължени пред нас, пред самите себе си да защитите за последен път това скъпоценно наследство в

този решителен час, когато всички народи се готвят да изискат от вас да се откажете от него.

Ако позволите да ви го отнемат, то шестте века упорита бдителност, за която ви изказваме дълбока благодарност, ще се окажат загубени за вас и за цяла останала Европа.

Изгонени отвъд океана, на нова почва, вашите демократични институции задълго биха престанали да ни служат като образец за постоянно изучаване и достъпно подражаване.

Управляване на държавата от ръководители, избрани от целия народ; — водене на държавните дела без обременителни парични данъци, без разоряване на трудещите се поради заплащане на много безполезни чиновници; — отбрана на държавата без постоянни армии; — търговско и индустриално процъфтяване на държавата без митници; свобода на вероизповеданията без господство на теокрацията; — къде другаде ще се намери достоен за подражаване образец на такъв строй, към който се стреми сега цяла Европа, ако Швейцария допусне намеса в своите работи на съдружието на крале, банкери, министри, наемници, монополисти, доктринери?

Тяхната намеса не може да има друга цел, освен да изтрие от лицето на земята този намиращ се в центъра на Европа опасен за тях пример на народа, който сам се управлява, без тяхна помощ.

Това ни е толкова ясно — на нас, събралите се тук от всички краища на Европа поради политическите превратности напоследък и намиращи се сред малък народ, свободен като вас и почти образец като вас, — че сметнахме за необходимо да ви изкажем, швейцарци, братя наши, единодушното си пожелание — да окажете необходимата съпротива на дипломатическите интриги, замисляни против вас.

Ние ви заклеваме да не обръщате внимание на тези коварни предложения за посредничество, с които се обръщат към вас пет двора (ние не казваме: пет народа), обединили се помежду си, за да ви въвлекат в гибелната примка. Вие не бива да се боите от възможни заплахи от тяхна страна. Вие трябва да се пазите само от техните коварни замисли.

Ако техните заплахи се окажеха сериозни, вие бихте могли да си премерите силите с разполагаемите в действителност от тези дворове сили, като вземете предвид съществуващите у тях все повече нарастващи вътрешни трудности.

Ако пък те поискат да ви принудят със сила, вие ще имате достатъчно съюзници. Още веднъж ви препоръчваме, швейцарци, братя наши, да пазите това свещено наследство на демократичните свободи на Европа, които така добре сте запазили досега и които успяхте

да поставите напоследък в служба на правата и интересите на огромното мнозинство.

Предварително ви изказваме нашата благодарност за непоколебимостта, която ще покажете пред света, и нашите най-горещи симпатии.

За споменатата по-горе Демократична асоциация, въз основа на решението, прието от нейното общо събрание на 29 ноември 1847 г., след отпразнуване на годишнината на полското въстание, което се състояло същия ден в кметството на Брюксел.

Комитет на асоциацията:

Генерал *Мелине,* ръководител на гражданските легиони в 1830 г., почетен председател.

Л. Жотран, адвокат, бивш член на белгийския национален конгрес в 1830 г., председател.

Майнц, адвокат на Брюкселския апелативен съд.

Енбер, вицепредседател, бивш редактор на марсилския вестник *«Peuple souverain».*

Карл Маркс, бивш редактор на «Rheinische Zeitung», вицепредседател.

Йоахим Лелевел, член на Националното правителство.

Георг Веерт.

Секретарят на дружеството, *А. Пикар,* адвокат в Брюкселския апелативен съд.

Спилтхорн, адвокат при Гентския съд. Глава на временното правителство на Фландрия в 1830 г.

Пелеринг, работник-обущар.

А. Борнщед, редактор на «Deutsche-Brüsseler-Zeitung».

Към настоящото Обръщение се присъединяват немските работници, обединили се в дружеството в Брюксел. За това присъединяване свидетелстват долуподписаните членове на комитета на това дружество.

Председател — *Валау*
Вицепредседател — *Хес*
Волф — секретар
Ридел — касиер

Написано на 29 ноември 1847 г.

Публикувано във вестник «La Réforme» от 5 декември 1847 г.

Оригиналът на френски

ПРОТОКОЛЕН ЗАПИС НА РЕЧ НА Ф. ЕНГЕЛС ПРЕД ЛОНДОНСКОТО ПРОСВЕТНО ДРУЖЕСТВО НА НЕМСКИТЕ РАБОТНИЦИ 30 НОЕМВРИ 1847 ГОДИНА[276]

Граждани! Когато преди 350 години Христофор Колумб открил Америка, той навярно не си е представял, че неговото откритие не само коренно ще промени цялото тогавашно европейско общество с неговите порядки, но и ще положи основата за пълното освобождаване на всички народи; впрочем все повече се разкрива, че работите стоят именно тъй. Като последица от откриването на Америка бил намерен новият морски път за Ост Индия, което напълно изменило предишните търговски връзки на Европа; вследствие на това настъпил пълен упадък на италианските и немските търговски отношения и на преден план излезли други страни; търговията завладели западните страни и по този начин главна роля започнала да играе Англия. Преди откриването на Америка отделните страни, дори в Европа, били още доста разединени помежду си и търговията, общо взето, заемала незначително място. Едва след като бил намерен новият път за Ост Индия и за Америка се открило широко поле за изгодна дейност на европейските търговски нации, Англия започнала да съсредоточава все повече и повече в свои ръце търговията, което принуждавало другите европейски страни да се сближават все по-тясно помежду си. Всичко това довело до засилване на търговията и създаване на тъй наречения световен пазар. Огромните съкровища, които европейците докарали от Америка, и печалбите, извличани от търговията изобщо, имали за своя последица упадъка на старата аристокрация и възникването на буржоазията. С откриването на Америка е свързано и това, че се появили машините, а с това станала неизбежна и борбата, която сега водим — борбата на бедните против богатите.

Преди изобретяването на машините почти всяка страна произвеждала толкова, колкото ѝ било нужно, и търговията се ограничава-

вала главно само с онези продукти, които една или друга страна изобщо никак не могла да произвежда; когато се появили машините, започнали да произвеждат такова количество, че на много места трябвало да се прекратява работата, защото същите тези хора, които по-рано изготвяли тези изделия със собствените си ръце, сега започнали да купуват за лично потребление изделия от машинното производство. Положението на предишните работници напълно се изменило и цялото човешко общество, което по-рано се състояло от четири до шест различни класи, се разделило на две враждебни, противопоставящи се една на друга класи.

Откакто англичаните завладяват световната търговия и развиват машинното производство до такава степен, че могли да снабдяват със своите изделия целия цивилизован свят, откакто буржоазията постига политическо господство — англичаните успяват да напреднат и в *Азия,* буржоазията и там започва да се въздига. С разпространяването на машините варварското състояние на другите страни непрекъснато се разрушава. Знаем, че португалците* заварили *Ост Индия* на същата степен на развитие, както я заварват и англичаните и въпреки това индийците продължили да живеят със столетия по старому, т. е. яли, пили и животували; както дядото обработвал своята педя земя, така вършел това и внукът; а многото насилствени преврати, които ставали, не били нищо друго освен борба за власт между отделните племена. Когато тук идват англичаните и започват да разпространяват своите индустриални стоки, индийците останали без доход и поради това започнали да излизат от своето състояние на неподвижност. Работниците вече напущат родните си места и смесвайки се с други народи, за пръв път стават възприемчиви към цивилизацията. Старата индийска аристокрация напълно се разорила и хората там се настройват едни срещу други така, както и у нас.

По-късно видяхме как в *Китай,* в тази страна, която повече от хилядолетие се съпротивявала на развитието и движението на историята, с появяването на англичаните и на техните машини всичко се изменило и навлиза в цивилизацията.

Австрия, този европейски Китай, единствената страна, вътрешният ред на която не беше поколебан от френската революция и с която дори Наполеон не можа да направи нищо, отстъпи на силата на парата; там внезапно всичко се измени под влиянието на машините; покровителствените мита извикаха тяхната поява в тази страна. Като последица от това се въздигна дребната буржоазия и свали висшата аристокрация. Метерних се оказва малко пренебрегнат,

* В протоколната записка очевидно е грешка: испанците. *Ред.*

което той, разбира се, никога не е очаквал; на последното заседание на сейма на Бохемия буржоазията му отказва да утвърди данъци на сума от 50 000 гулдена. Обществените класи претърпяват изменения, дребните занаятчии се разоряват и са принудени да се превръщат в прости работници, вследствие на което се появява положение, което може да стане опасно за Метерних.

В *Италия* индустриалното производство също нараства, буржоазията навсякъде стъпва на шията на Метерних и правителството се оказва в такова затруднено положение, че Метерних се видял принуден да се съгласи с отказа на Бохемия да плати данък на сума от 50 000 гулдена.

И тъй, благодарение откриването на Америка цялото общество се раздели на две класи, което не би се случило без възникването на световния пазар. Работниците от целия свят навсякъде имат еднакви интереси, междинните класи навсякъде изчезват и техните различни интереси започват да съвпадат. Следователно, ако революцията започне в която и да било отделна страна, тя неизбежно ще окаже въздействие и на другите страни, и едва сега може да настъпи действително освобождение.

Публикувано за пръв път в изданието:
«Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung».
Achter Jahrgang. Leipzig, 1919

ПРОТОКОЛЕН ЗАПИС НА РЕЧ НА К. МАРКС ПРЕД ЛОНДОНСКОТО ПРОСВЕТНО ДРУЖЕСТВО НА НЕМСКИТЕ РАБОТНИЦИ 30 НОЕМВРИ 1847 ГОДИНА

Относно Белгия мога да съобщя, че там е образувано Работническо дружество, което сега наброява 105 членове[277]. Немските работници в Брюксел, които досега бяха напълно разединени, сега вече са сила; и ако по-рано не ги канеха никъде, тази година поканили представител на дружеството да вземе участие при отпразнуването годишнината на полската революция, което се урежда в Брюксел от градските власти, и да се изкаже от името на това дружество. Ако правителството се опита да упражни натиск над дружеството, тъй като то неминуемо ще окаже влияние и на белгийските работници, дружеството е решило да предаде библиотеката си, която възлиза на 300 тома, и другото си имущество на Лондонското дружество.

Ще направя още няколко бележки относно литературата. *Луи Блан* доказва сега в едно от своите произведения[278], че по време на френската революция, в момента, когато пролетариатът щурмувал Бастилията — градския затвор, буржоазията взела решение против тези, които пролели кръвта си за нейната победа. Всички главни дейци на революцията разкриват сега своя истински вид, появили се много позиви, които са написани в духа на пролетариата и оказват значително влияние върху обществото. Французите действуват повече в интерес на някоя партия, отколкото заради изгода. Преди юлската революция* били разпръсквани позиви, написани в духа на буржоазията, точно тъй, както сега се пръскат позиви в пролетарски дух.

* — 1830 година. *Ред.*

От всички трудове, създадени от немската философия, най-важните са посветени на критика на религията; но тази критика не изхождала от общественото развитие. Всичко, което досега се е писало против християнската религия, се е ограничавало с доказателство за това, че тя почива на погрешни принципи, например, че писателите са си заимствували едни други; но досега още не е изследван практическият култ на християнството. Ние знаем, че висша идея в християнството е жертвоприношението на хора. *Даумер* доказва в своя излязъл неотдавна труд, че християните действително са умъртвявали хора и при причастие са яли човешко месо и пили човешка кръв[279]. С това той обяснява защо римляните, които търпимо се отнасяли към всички религиозни секти, преследвали християните и защо по-късно християните унищожили цялата езическа литература, насочена против християнството. Самият апостол Павел горещо протестирал против това, че до причастието допущали лица, които не били напълно посветени в тайнствата. Сега лесно е обяснимо така също откъде са се взели например мощите на 11 000 девственици и т. н.; има документ, отнасящ се до средновековието, който разказва за контракта, сключен между монахините на един френски манастир и игуменката, че без съгласието на всички не се допускало вече никакво показване на мощите. Повод за това дал някой си монах, който постоянно пътувал от Кьолн в Париж и обратно и всеки път вземал нечии мощи. Всичко, което било свързано с това, обикновено се смятало за мошеничество на поповете, но същевременно им се приписвало ловкост и мъдрост, които далеч надхвърляли времето, в което са живели. Жертвоприношението на хора се смятало за свещено дело и то действително съществувало. Протестантството само пренесло това върху духовния живот на човека и малко посмекчило работата. Затова между протестантите се срещат повече умопобъркани, отколкото в която и да било друга секта. Тази история, както е описана в труда на *Даумер,* нанася на християнството последния удар; пита се сега какво значение има това за нас. То ни дава увереност, че старото общество върви към своята гибел, че се руши цялата тази сграда на измама и предразсъдъци.

Публикувано за пръв път в изданието:
«Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung».
Achter Jahrgang. Leipzig, 1919

ПРОТОКОЛЕН ЗАПИС НА ДОКЛАД НА Ф. ЕНГЕЛС ПРЕД ЛОНДОНСКОТО ПРОСВЕТНО ДРУЖЕСТВО НА НЕМСКИТЕ РАБОТНИЦИ 7 ДЕКЕМВРИ 1847 ГОДИНА

Гражданинът *Енгелс* прави доклад, в който доказва, че кризите в търговията се причиняват само от свръхпроизводството и че борсите са главните места, където се фабрикуват пролетарии.

Публикувано за пръв път в изданието:
«Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung».
Achter Jahrgang. Leipzig, 1919

ИЗ СЪОБЩЕНИЕТО НА «DEUTSCHE-BRÜSSELER ZEITUNG» ЗА НОВОГОДИШНАТА ВЕЧЕР НА НЕМСКОТО РАБОТНИЧЕСКО ДРУЖЕСТВО В БРЮКСЕЛ 31 ДЕКЕМВРИ 1847 ГОДИНА[280]

. . .След това взел думата *Карл Маркс* и произнесъл на френски език тост в чест на брюкселската Демократична асоциация[217], като подчертал в ясен и точен анализ либералната мисия на Белгия в противоположност на абсолютизма и оценил по достойнство благотворното въздействие на либералната конституция на страната, в която се допускат свободни дискусии, право на асоциации и могат да се разпространяват семената на хуманизма за благото на цяла Европа*. (Бурни ръкопляскания.)

Публикувано
в «Deutsche-Brüsseler-Zeitung»,
бр. 2 от 6 януари 1848 г.

* Към това място на отчета вестникът дал следната бележка: «На едно от предишните събрания на Немското работническо дружество Карл Маркс направил доклад по важния въпрос: «Що е работна заплата?»; той говорил ясно, по същество и достъпно, като разкритикувал така остро съществуващото положение и с такива фактически доказателства, че ние възнамеряваме да запознаем в най-скоро време с него нашите читатели[281].» *Ред.*

СЪОБЩЕНИЕ НА «DEUTSCHE-BRÜSSELER-ZEITUNG» ЗА РЕЧТА НА МАРКС ПРЕД СЪБРАНИЕТО НА ДЕМОКРАТИЧНАТА АСОЦИАЦИЯ 9 ЯНУАРИ 1848 ГОДИНА[282]

Никога досега събранието не е било толкова многолюдно. Много от слушателите стояли прави в дъното на залата. Били приети седем нови членове.

Благодарение на доклада на *Карл Маркс* за свобода на търговията това събрание било едно от най-интересните от всички направени досега събрания на асоциацията. Докладът на Маркс, изнесен на френски език, продължил повече от час, но вниманието на слушателите не отслабвало.

По предложение на един от членовете било решено единодушно — не, при *един* глас против — да се издаде тази реч от асоциацията.

Ще отбележим само, че заключителните думи от речта на Брайер, а именно, че средствата за производство (машини и т. н.) трябва да принадлежат на *цялото* общество, а не на отделни негови членове, било посрещнато с пълно одобрение.

Ще приведем тук кратък анализ от речта на Маркс:

«Голямо постижение на свободната търговия в XIX в. е отменянето на житните закони в Англия. Изобщо индустриалците разбират под свободна търговия преди всичко свободна търговия със суровините и особено свободна търговия със зърнените храни. Агитацията на Лигата против житните закони е преследвала само филантропична цел — да се направят по-евтини жизнените средства за народа, точно така, както привържениците на свободната търговия изобщо жадуват само за подобряване на положението на трудещите се класи.»

Г-н Маркс отбелязва поразителната неблагодарност на народа, особено на английския, по отношение на тези всеотдайни хора. «Pain à bon marché»*, казал той, има сега в Англия същата сквер-

* — «Евтиният хляб». *Ред.*

на репутация, каквато има във Франция «gouvernement à bon marché»*. Затова той прави обзор на най-типичните за английските фритрейдери възгледи. Той осмива противоречивите и лицемерните фрази, с които те се обръщат към различните слоеве от народа — към фабричните работници, дребните предприемачи, арендаторите, към селскостопанските работници. Той прави подробна характеристика на три съчинения, наградени от Лигата против житните закони, които имат за цел да докажат благотворното влияние на отменяването на житните закони за английското земеделие.

Г-н Маркс описва накратко отношенията на английските работници към своите фабриканти, за да покаже безсъдържателността на филантропичните фрази на фритрейдерите.

Борбата за отменяване на житните закони в Англия, продължава той, е била борба изключително между индустриалните капиталисти и земевладелците. Работническата класа е могла при това отменяване непосредствено само да загуби. Разяснявайки това обстоятелство, г-н Маркс изтъква политическия интерес, който подтикнал английските работници да поддържат капиталистите. А именно работниците искали да ликвидират последните останки от феодализма в Англия.

Затова г-н Маркс подробно опровергава твърдението на фритрейдерите, че работническата класа печелела от поевтиняването на всички стоки и от нарастването на националното богатство и на производителния капитал. Напротив, изтъква той, работната заплата трябва все повече да намалява в съответствие с увеличението на тъй нареченото национално богатство. «Впрочем, казал той, влиянието на свободната търговия върху положението на работническата класа не е вече проблем.» Всички икономисти при излагане на икономическите закони изхождат от предпоставката, че свободната търговия вече напълно се осъществява. Законите, отнасящи се до определяне на работната заплата, които могат да се намерят във всеки учебник по политическа икономия, са следователно приложими с толкова по-голяма точност, колкото по-пълно се осъществява свободата на търговията. Основният закон, определящ равнището на работната заплата, закон, провъзгласен от икономистите от Кене до Рикардо, се състои обаче в това, че нормалната работна заплата е тази, която дава възможност на работника да съществува като работник и да продължава своя род; това означава следователно, че минимумът на работната заплата е именно нормалното равнище на работната заплата.

Свобода на търговията означава освобождение на капитала от

* — «евтиното правителство». *Ред.*

националните окови, които в по-голяма или по-малка степен сковават още неговото развитие. Това е свобода на капитала по отношение на труда. Следователно, вместо да премахне противоречието между капитала и наемния труд, свободата на търговията още повече го изостря. Нима моят враг, възклицава г-н Маркс, престава да е мой враг поради това, че той разкъсва веригите, сковаващи неговата борба против мене? На работниците може да помогне само ликвидирането на цялата система на отношенията между наемния труд на капитала.

Такова fraternité*, продължава г-н Маркс, което свободата на търговията установява между различните класи на една нация, установява тя и между различните нации на земното кълбо. Само в главата на представители на класата на буржоазията е могла да се зароди идеята да се даде на експлоатацията, на освободената от национални окови експлоатация, доведена до космополитическа висота, наименованието fraternité universelle**.

Г-н Маркс отговаря по-нататък на някои софизми на фритрейдерите, например, че свободната търговия ще осъществи международно разделение на труда, при което всяка нация ще произвежда в съответствие със своето *природно призвание* и във всеки отрасъл на промишлеността ще избере за себе си определена специализация и т. н. «Ако привържениците на свобода на търговията не могат да разберат как тъй една нация може да се обогатява за сметка на друга, в това няма нищо чудно. Наистина тези господа не разбират как във всяка страна една класа може да се обогатява за сметка на друга.»

Г-н Маркс се спира накратко на *покровителствената система,* която при изостаналостта на нацията е средство да се осъществи свободната търговия в дадена страна, да се събори феодализмът, да се установи господство на буржоазията и постави неразвитият в индустриално отношение народ в зависимост от световния пазар, т. е. от свободната търговия с други народи.

Г-н Маркс завършва със следните думи:

«Но, общо взето, господа, покровителствената система днес е консервативна, а като система на свободната търговия действува разрушително. Тя причинява разпадането на предишни националности и довежда до крайност антагонизма между пролетариата и буржоазията. Тя ускорява *социалната революция* и в този смисъл демократите могат да подават своя глас за свободна търговия.»

Публикувано в «Deutsche-Brüsseler-Zeitung», бр. 5 от 16 януари 1848 г.

---

* — братство. *Ред.*

** — всеобщо братство. *Ред.*

ИЗ СЪОБЩЕНИЕТО НА «DEUTSCHE-BRÜSSELER-ZEITUNG» ЗА ЧЕСТВУВАНЕТО В БРЮКСЕЛ НА ВТОРАТА ГОДИШНИНА ОТ КРАКОВСКОТО ВЪСТАНИЕ ОТ 1846 ГОДИНА

Годишнината на Краковската революция била тържествено чествувана на 22 февруари вечерта на многолюдно събрание в празнично осветената и украсена с полски и белгийски знамена зала «Старият Двор» в Брюксел, улица «Сер Ноар». Говорили няколко оратори: Лелевел, Карл Маркс, Ф. Енгелс, Валау, адвокатът Люблинер и други. Те говорили с голямо въодушевление за чисто демократичния характер на Краковското въстание. В следващия брой ще съобщим подробно за това чествуване[283], засега само ще отбележим, че след откритото заседание имало банкет, на който присъствували около 100 души и на който белгийски и немски демократи произнесли доста тостове. На банкета не минало и без трапезни песни.

Публикувано
в «Deutsche-Brüsseler-Zeitung»,
бр. 16 от 24 февруари 1848 г.

БЕЛЕЖКИ
ПОКАЗАЛЦИ

БЕЛЕЖКИ

[1] Конспектът на статията от Енгелс «Очерци към критика на политическата икономия», публикувана в списанието «Deutsch Französische Jahrbücher» (вж. настоящото издание, т. 1, стр. 523—550), се намира в петата от деветте тетрадки с икономически извадки, направени от Маркс в Париж («Парижки тетрадки»). Материалите от тази тетрадка могат да бъдат отнесени приблизително към първата половина на 1844 година.

Този конспект е едно от доказателствата за високата оценка, която Маркс дава за първото икономическо произведение на Енгелс. Тя е повлияла до голяма степен върху характера на научните интереси на Маркс, подтикнала го е наред с други причини към интензивни занимания с политическа икономия, които продължили с малки прекъсвания фактически през целия му живот. Вече зрял икономист, Маркс окачествява статията на Енгелс като гениален очерк и много пъти я цитира в «Капиталът». —3.

[2] Маркс разяснява тук това място от статията на Енгелс, където се говори за условията на труда след премахване на частната собственост (вж. настоящото издание, т. 1, стр. 532). —3.

[3] Този конспект на книгата на Джеймс Мил «Основи на политическата икономия», съставен от К. Маркс очевидно през първата половина на 1844 г. по френския превод на Паризо («Élémens d'économie politique». Traduits de l'anglais par J. T. Parisot. Paris, 1823), заема част от четвъртата и петата от деветте тетрадки с икономически извадки, които Маркс направил в Париж от октомври 1843 до януари 1845 година. В настоящата публикация всички цитати от книгата на Мил се дават в кавички, а свободното изложение на Маркс в конспектирания текст се дава без кавички, независимо от това дали са поставени или не са поставени кавички в ръкописа на самия Маркс. При подготовката на руския превод са сверени всички Марксови извадки, дадени предимно на немски език, не само с френския превод, но и с английския оригинал на книгата на Мил, който Маркс не е ползвал.

За разлика от много подобни материали из архива на Маркс (извадки, конспекти) в този документ значителен дял заемат собствените разсъждения на Маркс, близки по съдържание до тези от неговите «Икономическо-философски ръкописи от 1844 година», като хронологично ги предхождат. В квадратни (редакционни) скоби са посочени с римски цифри страниците на тази

от Марксовите тетрадки, където се намира публикуваният тук конспект. Курсивът в цитираният текст обикновено е от Маркс. —5.

4 Под най-нова политическа икономия Маркс разбира учението на Д. Рикардо, на неговите последователи, по-специално на Д. Мил, а така също и на други икономисти — съвременници на Рикардо. — 17, 96.

5 В тези определения на отчуждения бог и на отчуждения човек Маркс възпроизвежда мисли на Фойербах, изразени в неговото произведение «Същност на християнството», по-конкретно във втората и третата глава: «Обща същност на религията» и «Бог като същност на разсъдъка». —18.

6 *Монетарна система* — ранна форма на меркантилизма; нейните привърженици смятали, че всичко се заключава в парите, в натрупване на благородни метали — оттук и забраната да се изнасят злато и сребро от страната, стремеж да се купува по-малко от други страни и повече да им се продава, политика на активен паричен баланс (вж. също и бележка 50). —18.

7 Маркс цитира тук следните трудове: Destutt de Tracy. «Élémens d'idéologie». IV et V parties. Traité de la volonté et de ses effets. Paris, 1826, pp. 68, 78 (Дестют дьо Траси. «Основи на идеологията». Части IV и V. Трактат за волята и нейното въздействие. Париж, 1826, стр. 68, 78). Adam Smith. «Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations.» Traduction nouvelle par Germain Garnier. Tome I. Paris, 1802, p. 46 (Адам Смит. «Изследване върху природата и причините на богатството на народите». Нов превод от Ж. Гарние. Т. I. Париж, 1802, стр. 46). [Руски превод: Адам Смит. «Исследование о природе и причинах богатства народов». Москва, 1962, стр. 33]. —23,131.

8 Употребата тук на думата «Schacher» (буквално: търгашество) за означаване на търговия вместо общоприетата немска дума «Handel» очевидно отразява до известна степен крайно отрицателното отношение, което имал Ш. Фурие към търговията (вж. настоящия том, стр. 292—321), а така също и традицията на тогавашната немска социално-критическа литература, която подчертавала с всички възможни средства, включително и употреба на термини с явно отрицателно звучене, своето осъждане на стихийната пазарна размяна при системата на частната собственост в противоположност на «организираната размяна».—27.

9 *«Икономическо-философски ръкописи от 1844 година»* са очевидно първоначални записки за замислената от Маркс книга «Критика на политиката и на политическата икономия». Работата е стигнала до нас във вид на три ръкописа върху листове с формат 30×40 см, като всеки ръкопис има своя собствена номерация (с римски цифри). В първия ръкопис (36 страници) отделните страници са разделени по на три или две паралелни колонки и всяка колонка има свое заглавие: «Работна заплата», «Печалба от капитала», «Поземлена рента». От XVII страница нататък с текст е запълнена само колонката със заглавие «Поземлена рента», а от XXII страница до края на първия ръкопис Маркс е писал и на трите колонки, без да се съобразява с поставените по-рано заглавия. Текстът на тези шест страници (XXII—XXVII) се публикува в настоящия том под редакционното заглавие «Отчужденият труд». От втория ръкопис са се запазили само четири страници. Третият ръкопис се състои от 17 съшити с бял конец 34 големи листа. В края на третия ръкопис (на страници XXXIX—XL) се намира «Предговор», който е поместен в настоящия том, както и в предишните издания, в началото. Разделът на ръкописа, отбелязан като пункт 6 (за критиката на Хегеловата фи-

лософия), е поместен в края на работата в съответствие с намерението, което е изказал Маркс в «Предговора».

Заглавието на целия Марксов ръкопис, както и поставените в квадратни скоби заглавия на отделните му части са дадени от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. —39.

[10] Тук и по-нататък римските цифри означават авторската номерация на страниците на ръкописа. —41.

[11] Начало на тази критика е трудът на К. Маркс «Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод (вж. настоящото издание, т. 1, стр, 399—413.). — 41.

[12] Това намерение не било осъществено. Възможно е Маркс да не е започнал да пише споменатите брошури не толкова по силата на различни външни обстоятелства, а защото е стигнал до убеждението, че е невъзможно самостоятелно научно разглеждане на въпросите на правото, морала, политиката и другите категории от надстройката, докато не бъде направен научен анализ на базата на всяко общество, включително и на буржоазното — на производствените отношения. — 41.

[13] Има се предвид Б. Бауер, публикувал в «Allgemeine Literatur-Zeitung» две големи рецензии за книги, статии и брошури по еврейския въпрос. От тези рецензии, поместени в книжка I (декември 1843 г.) и книжка IV (март 1844 г.) на месечника, са взети повечето от цитираните тук от Маркс изрази. Изразите «утопична фраза» и «компактна маса» се срещат в статията на Бруно Бауер «Какво е сега предметът на критиката?» в книжка VIII на «Allgemeine Literatur-Zeitung» (юли 1844 г.). Разгърната критика на този месечник била направена по-късно от Маркс и Енгелс в произведението «Светото семейство, или Критика на критическата критика» (вж. настоящото издание, т. 2). — 42.

[14] По това време Маркс, който владеел освен немски още и френски език, бил запознат доста добре с френската литература. Той четял, а често и конспектирал трудове на Консидеран, Льору, Прудон, Кабе, Дезами, Буонароти, Фурие, Лаотиер, Вилгардел и други автори. В първата половина от 40-те години Маркс още не владеел английски език и затова можел да се ползва от произведенията на английските социалисти само в преводи на немски или френски език. Така например той знаел съчиненията на Оуен от френски преводи, а също от произведения на френски автори, които излагали възгледите на Оуен. Текстът на самите «Икономическо-философски ръкописи» и други източници не съдържат указания за по-обширно запознаване с творчеството на английските социалисти, което се забелязва по-късно, например в «Нищета на философията», написана в 1847 година. —42.

[15] Освен главното произведение на Вайтлинг «Гаранции за хармонията и свободата» (1842) Маркс има навярно предвид и статиите, които били помествани в списания, издавани от самия Вайтлинг през 1841—1843 г., както и написаното от Вайтлинг програмно съчинение за Съюза на справедливите «Човечеството, каквото е и какво трябва да бъде».

В издадения от Георг Хервег сборник «Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz». Zürich und Winterthur, 1843 («Двадесет и една коли от Швейцария». Цюрих и Винтертур, 1843) били публикувани анонимно три статии на Хес: «Социализъм и комунизъм», «Философия на действието» и «Единна и пълна свобода». —42.

16 Вж. настоящото издание, т. 1, стр. 523—550. —42.

17 В писма на Маркс до Руге, в неговите статии «Към еврейския въпрос», «Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод», публикувани в «Deutsch-Französische Jahrbücher» (февруари 1844 г.), се проследяват следните първи елементи от съдържанието на «Икономическо-философски ръкописи» — «Критика на политиката и на политическата икономия»: необходимостта от безпощадна критика на съществуващия свят като една от найважните предпоставки за изграждане на новия свят; призив за критика на политиката, за заемане на определена партийна позиция в политиката и установяване по този начин на жива връзка на теорията с действителната борба; разкриване природата на паричния фетишизъм в буржоазното общество, същността на парите като отчуждена от човека същност на неговия труд и неговото битие; поставяне на проблемата за отчуждението на човека от самия себе си и от природата в условията на капитализма; критическа оценка на утопичния («тогавашния») комунизъм — онази негова форма, която проповядвали Кабе, Дезами, Вайтлинг и други; изтъкване на необходимостта от премахване на частната капиталистическа собственост като главна цел и съдържание на радикалната социална революция (на «общочовешката еманципация»); тезата за образованието и издигането заедно с развитието на капитализма на пролетариата — класата, която е призвана да премахне частната собственост и да бъде «сърце», т. е. основна движеща сила на революционното преустройство на обществото. —42.

18 L. Feuerbach. «Grundsätze der Philosophie der Zukunft». Zürich und Winterthur, 1843 (Л. Фойербах. «Основни положения на философията на бъдещето». Цюрих и Винтертур, 1843).

Статията на Л. Фойербах «Предварителни тезиси към реформа на философията» била отпечатана във втория том на сборника «Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik» («Неиздадено от областта на най-новата немска философия и публицистика»). В този двутомен сборник освен произведения на други автори била поместена и статията на Маркс «Бележки по най-новата пруска цензурна инструкция». Публикуваната тук статия «Лутер като арбитър между Щраус и Фойербах», за автор на която доскоро се е смятал Маркс, била написана от Фойербах. —42.

19 Маркс подразбира тук цялостния материалистически възглед на Фойербах, който самият Фойербах наричал «натурализъм» и «хуманизъм» или «антропология» и в който се развивала мисълта, че новата, т. е. Фойербаховата, философия прави човека като неделима част от природата (натурата) свой единствен и висш предмет. Такава философия, или антропология, включва според Фойербах физиологията и става универсална наука; същността на новото време, твърдял той, е обожествяването на действителното, на материално съществуващото; същността на новата философия е в отричането на теологията и утвърждаването на материализма, емпиризма, реализма, хуманизма. —42.

20 Това си намерение Маркс изпълнил наскоро след написването на този «Предговор» заедно с Енгелс в книгата «Светото семейство, или Критика на критическата критика» (вж. настоящото издание, т. 2). —44.

21 Страниците на първия ръкопис Маркс е разделил на три успоредни колонки, като ги снабдил със заглавията: «Работна заплата», «Печалба от капитала» и «Поземлена рента». Всяка колонка е изпълнена с текст, който се отнася към посочените теми. Обаче това тричленно изложение е нарушено, а в края на

ръкописа загубва всъщност всякакво значение. Приетите от Маркс заглавня отговарят на трите категории в буржоазната политикономия, които съгласно учението на Адам Смит на свой ред представляват трите вида доходи на трите основни класи на тогавашното буржоазно общество — работническата класа, индустриалната буржоазия и поземленнте собственнци. — 45.

[22] Маркс цитира стр. 138, т. I от труда на А. Смит (вж. бележка 7) [Руски превод, стр. 66]. Всички по-нататъшни цитати са дадени от Маркс по това издание. — 45.

[23] Цитира се стр. 162, т. II от труда на А. Смит (вж. бележка 7) [Руски превод, стр. 194]. — 47.

[24] Цитира се стр. 193, т. I от труда на А. Смит (вж. бележка 7) [Руски превод, стр. 84]. — 49.

[25] *Сложна лихва* — лихва, последователно изчислявана не само по първоначалната величина, но и по нейното увеличение за някакъв определен срок. По такъв начин първоначалната величина нараства в геометрична прогресия: например, $2\times2 = 4\times2 = 8\times2 = 16$ и т. н. — 49, 61.

[26] На стр. VII от първия ръкопис, за разлика от предишните страници, Маркс излага темата «Работна заплата» и на трите колонки. На стр. VIII има изложение на две теми: на първата, лява, колонка «Работна заплата», на втората, дясна — «Печалба от капитала». — 50.

[27] W. Schulz. «Die Bewegung der Production. Eine geschichtlich-statistische Abhandlung zur Grundlegung einer neuen Wissenschaft des Staats und der Gesellschaft». Zürich und Winterthur, 1843 (В. Шулц. «Движението на производството. Историко-статистическо изследване за обосноваване нова наука за държавата и обществото». Цюрих и Винтертур, 1843). — 52.

[28] C. Pecqueur. «Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou Etudes sur l'organisation des sociétés». Paris, 1842 (К. Пекьор. «Нова теория за социалната и политическата икономия, или Изследвания за организацията на обществото». Париж, 1842). — 54, 65.

[29] Ch. Loudon. «Solution du problème de la population et de la subsistance». Paris, 1842 (Ч. Лаудън. «Решение на проблема за населението и препитанието». Париж, 1842). — 54.

[30] E. Buret. «De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France». T. I. Paris, 1840 (Е. Бюре. «За мизерията на работническите класи в Англия и Франция». Т. I, Париж, 1840). — 54.

[31] F. B. Say. «Traité d'économie politique». Troisième édition. T. I—II. Paris, 1817 (Ж. Б. Сей. «Трактат по политическа икономия». Издание трето. Т. I—II Париж, 1817). — 56.

[32] Целият този абзац не е от Смит, а от Ж. Гарние — френският преводач на неговия труд «Богатството на народите». — 57.

[33] На това място Маркс възпроизвежда мисли на А. Смнт за благотворното значение на конкуренцията, които изказал в своето главно съчинение «Богатството на народите». Смит мислел, че ако например капиталът би се оказал разпределен между двадесет търговци, то конкуренцията между тях би се засилила и това би допринесло непосредствена изгода както за потребителя,

така и за производителя, защото отделните търговци щели да бъдат принудени да продават по-евтино и да купуват по-скъпо, отколкото в онзи случай, когато целият отрасъл е монополизиран от едно или две лица. Засилващата се конкуренция между различните капитали щяла да допринася според Смит за повишаването на заплащането на труда и нямало да намалява печалбата. В условията на засилващо се търсене на работна сила и на конкуренция между капиталистите последните се оказват пред необходимостта да нарушат «естественото споразумение» за неповишаване на работната заплата. — 61.

[34] Целият този абзац, включително цитатите от книгата на Рикардо «Принципи на политическата икономия и облагането» и от книгата на Сисмонди «Нови начала на политическата икономия», представлява извадка от книгата: Е. Бюре. «De la misére des classes laborieuses en Angleterre et en France». T. I. Paris, 1840, стр. 6—7 (вж. бележка 30). — 66.

[35] Има се предвид разсъждението на Смит относно факторите, които определят напредването на работещите и размерът на работната заплата. Към тези фактори се отнася «вероятността или невероятността на успеха». Смит по специално казва: «Дайте сина си да се учи при някой обущар и можете да сте почти сигурни, че той ще се научи да прави обувки; но изпратете го да учи юриспруденция и вие можете да приемете в краен случай, двадесет към едно, че той не ще постигне такива познания, които биха му позволили да преживява от тази професия. При напълно справедлива лотария онези, които изтеглят печелившите номера, неизбежно печелят всичко това, което губят изтеглилите празните билети. При професия, при която на двадесет един е постигнал нужните познания, само този един неизбежно печели всичко това, което би трябвало да получат всичките тези неуспели двадесет». — 68.

[36] На това място Маркс привежда тезата на А. Смит, съгласно която нарастващото търсене от населението на някакъв продукт от масово потребление, например картофи, и нарастването броя на потребителите на този продукт осигуряват голям излишък (дори ако този продукт се получава от земя със средно качество) от парична стойност в ръцете на фермера след възстановяване стойността на капиталните разходи и разходите по издържане на работната сила. На свой ред голямата част от този излишък ще бъде даден на поземления собственик. Оттук изводът: с увеличаване числеността на населението се повишава и степента на поземлената рента. — 72.

[37] Маркс формулира тук извода, който произтича от общия контекст на разсъжденията на представителите на така наречената най-нова политикономия, преди всичко на Д. Рикардо, за отношенията между поземлените собственици, които получават поземлена рента, без да работят — по-точно: собствеността на земята като основно средство за производство — и производителите на селскостопански продукти — арендаторите, които съставлявали значителна част от населението на Англия през манифактурната епоха на капитализма и в началото на фабричното производство. Що се отнася до А. Смит, то той, в духа на физиократите, доказвал още мнимата идентичност на интересите на поземления собственик и на обществото. — 74, 97.

[38] Тази бележка се отнася преди всичко до дребнобуржоазните възгледи на Сисмонди, който идеализира патриархалните отношения на частната поземлена собственост. — 77.

[39] Терминът «търгашески машинации» в оригинала съответствува на трудно преводимата дума «Verschacherung». Социално-критическата литература от

онова време — по традиция, която води началото си от Фурие — гледала на частната търговия, както и изобщо на всякакъв вид търговски сделки, като на гнусно и долно дело. В този случай, както и на други места в «Икономическо-философските ръкописи», е налице известно терминологично влияние върху Маркс от неговите предходници при разглеждане на търговията (вж. също така бел. 8). — 77.

40 Подобен извод бил доста разпространен в социално-критическата литература от онова време. В. Вайтлинг например пише в своя труд «Гаранции за хармонията и свободата»: «Както възниква яма при изграждане на вал, така възниква и бедност при натрупване на богатство». — 83.

41 В ръкописа Маркс изразява отчуждението с два често употребявани един до друг термина: «Entfremdung» и «Entäußerung». Обикновено това са синонимни понятия и е напълно възможно да се предават с една дума. В отделни случаи обаче терминът «Entäußerung» се употребява от Маркс в настоящия ръкопис и в друг смисъл, по-специално за обозначаване обмяната на дейността, прехода от едно състояние в друго, на придобиване, т. е. на такива икономически и социални явления, които не означават отношения на враждебност и чуждост. Наред с термина «Entfremdung» у Маркс фигурира също «Selbstentfremdung» (буквално: «самоотчуждение»). С този термин той обозначава дейността на работника, неговия труд върху капиталистическа основа, като обърната срещу самия работник, независеща от него и непринадлежаща му дейност. — 84.

42 Тук Маркс перифразира една от философските тези на Фойербах, който разглежда религията като отчуждение на човешката същност. В своето съчинение «Същност на християнството» доказва, че тъй като положителното във възгледа за божествената същност е единствено човешкото, то възгледът за човека, като предмет на съзнанието, е изключително отрицателен. За да обогати бога, казва Фойербах, човекът е трябвало да стане беден, за да бъде бог всичко, човекът трябва да стане нищо. Човекът отрича в себе си онова, което влага в бога. — 84.

43 Изказаната тук мисъл е сходна с тезата у Фойербах, който вижда в религията и идеалистическата философия отчуждение на битието на човека и на неговата духовна дейност. Фойербах пише, че бог, като нещо крайно по отношение на човека, като [нещо] нечовешко представлява обективната същност на разума, бог и религия — това е предметната същност на фантазията. Той пише също, че същността на Хегеловата логика е дейността на субекта, неговата похитена мисъл, че абсолютната философия отчуждава у човека неговата собствена същност, неговата дейност. — 86.

44 В този и следващия абзац Маркс използва терминологията на Фойербах и творчески асимилира неговите мисли: в религията у човека се отчуждава неговата «родова същност», неговият обществен характер; религията се базира на съществените различия между човека и животното — на съзнанието, което, строго погледнато, е налице само там, където предметът, същност на съществото, е неговият род; човекът — това не е частично същество като животно, а универсално, неограничено същество. — 87.

45 Род, *родов живот, родова същност* — това са Фойербахови термини, които изразяват понятието човек, истинно човешкия живот, който предполага дружба и добродетелни отношения, любов като самоусещане на рода или действено осъзнаване на принадлежността на индивида към съвкупността от хора.

Родовата същност, според Фойербах, позволява на всеки конкретен индивид да осъществи себе си в безброй различни индивиди. Той признава реално съществуващата взаимна враждебност и противоположност на интересите на хората, но я извежда не от исторически реалните условия на класовото общество, не от икономическите условия на живот в буржоазното общество, а от отчуждението от човека на неговата истинска, т. е. родова същност, от изкуственото, но съвсем не неизбежно отказване на човека от предопределения от самата природа хармоничен родов живот. — 88.

46 Тук се набелязват изходните принципи на Марксовата критика на концепцията за «равенство» на базата на капиталистическите отношения, която Прудон изложил в известния си труд «Какво е собственост?». По утопичнореформаторската дребнобуржоазна рецепта на Прудон се предвиждало заменяне на частната собственост с «обществена собственост» във вид на равно дребно владение в ръцете на непосредствените производители при «равна» размяна на произведените продукти. Фактически ставало дума за раздробяване на частната собственост. «Равенството» на размяната Прудон си представял по следния начин: «асоциираните работници» трябва да получават винаги равна заплата, защото при взаимната размяна на техните продукти, дори ако това са в действителност неравни продукти, всеки работник получава едно и също, а излишъкът от продукта на единого над продукта на другиго ще остава извън размяната, няма да стане притежание на обществото и така съвсем няма да се нарушава равенството на работната заплата. Като посочва, че в теорията на Прудон обществото се явява като абстрактен капиталист, Маркс казва следователно, че Прудон не взема предвид реалните противоречия на стоковото производство, което си остава в сила и при системата на дребното («равното») владение. Малко по-късно в «Светото семейство» ще бъде формулиран изводът, че Прудон преодолява икономическото отчуждение в рамките на самото това отчуждение, т. е. фактически изобщо не го преодолява. — 92.

47 С тези думи започва XL страница от втория ръкопис на Маркс. Началото на първото изречение, както и първите 39 страници от втория ръкопис не са стигнали до нас. — 95.

48 Има се предвид новият закон за бедните, приет от английския парламент в 1834 г. Той допускал само една форма на подпомагане на бедните — настаняването им в трудови домове със затворнически режим. Една от главните цели на закона за бедните била създаването за собствениците на предприятия максимално изгодни условия да си набавят работна сила. Подробна характеристика на закона за бедните и на създадените съгласно този закон трудови домове Енгелс прави в произведението си «Положението на работническата класа в Англия» (вж. настоящото издание, т. 2, стр. 496—503). — 96.

49 Тази добавка се отнася, както изглежда, към една от незапазените страници, а така също и следващата по-долу добавка към стр. XXXIX, навярно от втория ръкопис. — 102.

50 *«Просветената политическа икономия»*, свързана преди всичко с името на А. Смит, когото Маркс, след Енгелс, нарича реформатор, «Лутер» на тази наука, Маркс справедливо счита за по-висок етап в развитието на икономическата мисъл в сравнение с монетарната система и меркантилизма — по-предишни икономически доктрини и съответни форми на икономическата политика. Двете системи (по-точно двата клона всъщност на една и съща система) се насочвали към постигане на активен паричен баланс (монетарна

система) или активен търговски баланс (меркантилизъм). В единия и другия случай ставало дума за натрупване на пари заради самите пари; тяхното придобиване на всяка цена и тезаврацията били обявени по същество за висша цел и дори за самоцел. По отношение на парите, особена форма на богатството, подлежаща, по думите иа Маркс, «на запазваие и утвърждаване само с външни начини», меркантилистите се проявявали като идолопоклонници и фетишисти. В същото време привържениците на двете системи не обръщали внимание на собственото производство, не прозрели в развитието на неговите основи общественото богатство. За свой главен принцип признала производството, труда, само «просветената политическа икономия». — 102.

51 Вж. Ф. Енгелс. «Очерци към критика на политическата икономия» (настоящото издание, т. 1, стр. 528). — 102.

52 Понятнята *«противоположност»* и *«противоречие»* Хегел разграничава в своята «Науката логика»: в *противоположността* отношението на двете страни е такова, че всяка от тях се определя от другата и затова е само момент, но в същото време всяка страна се определя от самата себе си, а това ѝ придава самостоятелност; в *противоречието,* напротив, отношението е такова, че всяка страна в своята самостоятелност съдържа другата и във връзка с това се оказва изключена самостоятелността и на двете. — 106.

53 В своята утопия на бъдещия свят, така наричания социетарен ред, Шарл Фурие утвърждава, въпрекн реалните тенденцнн на икономическото развитие и основните принципи на политическата икономия, към която той се отнася крайно отрицателно, тъй като я смятал за погрешна наука, че индустриалното производство при условнята на «разумния строй» трябва да се поддържа само като допълнение към земеделието, като «средство за отклоняване от затишието на страстите» през време на дългото зимно безделне и пролнвните дъждове; той твърди, че от самия бог, от самата природа е определено социетарният човек да отделя на индустриалния труд само четвърт от своето време, че индустриалният труд е само спомагателно и разнообразяващо земеделието занимание. — 106.

54 Тези мисли Сен Симон развива в своя труд «Катехизис на индустриалците» («Catéchisme des industriels». Paris, 1824). — 106.

55 Тук под «комунизъм» Маркс разбира утспичните мирогледни системн, които бнли разработени във Франция от Бабьоф, Кабе, Дезами, в Англия — от Оуен, в Германия — от Вайтлинг. Своите собствени възгледи Маркс наименува с термина «комунизъм» за пръв път едва в «Светото семейство». — 107.

56 Под първа форма на комунизма Маркс разбира тук вероятно преди всичко създалите се под влияние на френската буржоазна революция 1789—1794 г. утопични възгледи на Бабьоф и неговите привърженици за общество на «пълното равенство» и за пътнщата за неговото осъществяване върху основата на изместващата частното стопанство «национална комуна». Тези възгледи, макар и да изразяват исканията на пролетариата на своето време, общо взето, имали още грубо уравнителен примитивен характер. — 107.

57 Напълно е възможно това изказване на Маркс да е насочено срещу Русо. Неестествено Маркс нарича това състояние, което Русо и неговите последователи смятали, напротив, естествено за човека: съществуване, незасегнато от образованието, културата и цивилизацията. Такива тези Русо развива в

«Разсъждение за науките и изкуствата». «Разсъждение за произхода и причините за неравенството между хората» и други произведения. — 108.

[58] Като използва терминологията на Фойербах, тук Маркс набелязва своята диалектикоматериалистическа концепция за комунизма, която дава «решение на загадката на историята», т. е., с други думи, извежда неизбежността на комунизма от развитието на обективните противоречия на обществото, основано върху частната собственост. — 109.

[59] Имат се предвид критическите изказвания на Оуен за всички религии, които — по неговите думи — внушават на хората опасни и плачевни предпоставки, насаждат в обществото изкуствена вражда; религиозната нетърпимост, посочвал Оуен, е пряка спънка по пътя за постигане на всеобща хармония и радост; представите на всяка религия Оуен счита за груби заблуди. — 110.

[60] Категорията *притежание* «Haben» се среща в съчиненията на М. Хес, поспециално в статията «Философия на действието», публикувана в сборника «Двадесет и една кòли от Швейцария» (вж. бележка 15). — 112.

[61] *Психология* Фойербах наричал своята теория на познанието. Явно е, че тук този термин се употребява в такъв смисъл. — 115.

[62] *Геогнозия* — употребявано в XVIII—XIX в. наименование на описателната геология. — 117.

[63] *Generatio aequivoca* — този израз Маркс употребявал като синоним на френския израз génération spontanée, което означава в буквален превод — самопроизволно, спонтанно зараждане. За generatio aequivoca — възникване на живот чрез самозараждането, говори и Енгелс в «Диалектика на природата» (вж. настоящото издание, т. 20, стр. 595—596). — 117.

[64] Тук Маркс прави критика на малтусианските възгледи в теорията на Мил за населението (вж. настоящия том, стр. 7—11)— 124.

[65] Цитират се стр. 29—46, т. I и стр. 191—195, т. II от труда на Смит (вж. бележка 7). — 131.

[66] Цитират се стр. 300, 76—77, т. I и стр. 6 и 465, т. II от труда на Сей (вж. бележка 31). — 131.

[67] F. Skarbek. «Théorie des richesses sociales». Seconde édition. T. I. Paris, 1839, pp. 25—27, 75, 121—131 (Ф. Скарбек. «Теория на общественото богатство». Издание второ. Т. I. Париж, 1839, стр. 25—27, 75, 121—131). — 132.

[68] Маркс цитира стр. 7, 11—12 от книгата на Мил (вж. бележка 3). — 132.

[69] Има се предвид тритомният труд на Б. Бауер «Критика на евангелската история на синоптиците» («Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker». Bd. 1—2. Leipzig, 1841; Bd. 3. Braunschweig, 1842). Синоптически евангелия в литературата по история на религията е прието да се наричат първите три близки по съдържание евангелия (от Матей, от Марко и от Лука), които влизат в каноническия «Нов завет». Близостта на тези евангелия на синоптиците се потвърждава от общата последователност на изложението, от взаимните заемки, от общността на много източници, от съвпадението на много изрази и термини. — 141.

70 B. Bauer. «Das entdeckte Christenthum». Zürich und Winterthur, 1843 (Б. Бауер. «Разкритото християнство». Цюрих и Винтертур, 1843). — 141.

71 B. Bauer. «Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit». Zürich und Winterthur, 1842 (Б. Бауер. «Доброто дело на свободата и моето собствено дело». Цюрих и Винтертур, 1842). — 142.

72 Имат се предвид публикациите на младохегелианците на страниците на «Allgemeine Literatur-Zeitung». — 142.

73 Маркс възпроизвежда тук насочените против Хегел критически разсъждения на Фойербах в §§ 29—30 от неговата книга «Основни положения на философията на бъдещето» (вж. бележка 18). — 143.

74 Тези осем израза на «всестранно преодоляване на предмета» са преписани почти дословно от последната глава на Хегеловата «Феноменология на духа». — 149.

75 Своите философски възгледи Фойербах наричал натурализъм и хуманизъм, но в същото време обикновено избягвал термина материализъм, очевидно като изразявал по такъв начин несъгласието си с някои принципи на предишния английски и френски материализъм, по-специално с абстрактността, със сенсуализма, който вижда в сетивността основата и единствения източник на знанията. На това място Маркс говори за дофойербаховски форми на материалистическата философия и споделя неудовлетвореността от тях, която била характерна за Фойербах. Не този стар материализъм и не идеализмът, а философията на Фойербах — натурализмът, хуманизмът — е способна да разкрие тайните на световната история. — 151.

76 Изложените от Маркс мисли за човека като непосредствено и дейно природно същество се основават до голяма степен върху принципите, които развивал Фойербах в противоположност на религиозния и философския идеализъм: разглеждане на човека като особено, съзнателно същество на природата, определяне на същността от характера на външния предмет, непременно предметен характер на всяко същество, на всяка същност, необходимост за съществуването на сетивното същество от други неща извън самото него (въздух за дишането, вода за пиене, светлина за зрението, животински и растителни продукти за хранене и др.). — 151.

77 Терминът «страдание» изхожда от Фойербах, който го разглежда, както и Маркс, като форма на проява и начин на въздействие върху човека на околната среда, външния свят. Фойербах изказва мисълта, че само същество, което страда, което има някаква нужда, е необходимо същество; съществуване без нужди е излишно същество; само това, което страда, е достойно да съществува. За разлика от Фойербах Маркс съществено е преработил и разширил емпиричния принцип на «страданието», като включил тук обществената практика, осмислената и целенасочена дейност на човека за присвояването и изменението на външния свят. — 152.

78 Маркс критикува Хегеловите тези, като се опира на Фойербах и използва неговата терминология. По-специално в «Предварителни тезиси за реформата на философията» Фойербах пише, че мисълта у Хегел е битие, субект, а битието — същевременно е и предикат, логиката е мисленето в специфичните му форми, мисъл като безпредикатен субект или мисъл, която е както субект, така и предикат на самата себе си; Хегел взема обектите само мислено, като предикати на мислещата мисъл. Изразът «чистото, *неспирно* кръжене

в себе си» — това е, както изглежда, перифраза на Хегеловите изрази «в себе си поглъщащият се кръг», «кръг на кръгове» от труда на Хегел «Науката логика». — 157.

[79] Тук и по-нататък Маркс цитира страници от книгата: G. W. F. Hegel. «Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse». Dritte Ausgabe. Heidelberg, 1830 (Г. В. Ф. Хегел. «Енциклопедия на философските науки в сбит очерк». Изданне трето. Хайделберг, 1830). — 158.

[80] Цитира се стр. 393 от книгата на Хегел (вж. бележка 79). — 161.

[81] Тази статия е втората статня на Маркс, публикувана в немския вестник «Vorwärts!» («Напред»), излизал в Париж от януари до декември 1844 г.; сътрудннчеството на Маркс в този вестник започнало от лятото на 1844 година с публикуването на неговата статия «Критически бележки относно статията на «Прусак» «Прускнят крал н социалната реформа»» (вж. настоящото издание, т. 1, стр. 414—432). От септември 1844 г., когато влиза в състава на редакционната колегия, Маркс започва да взема непосредствено участие в редактирането на вестника, като оказва влияние и върху организационната работа на редакцията. По негово предложенне във вестника бил прнвлечен да сътрудничи и Енгелс. Във вестника сътрудничели също Хайне, Хервег, Евербек, Бакунин и други. Под влиянието на Маркс вестнкът започнал да придобива комуннстически характер, станал орган на социалистическото движение; той разкритнкувал остро реакционната политнка на пруския абсолютизъм, както н умерения немски либерализъм. По искане на пруското правителство правителството на Гизо издало през януари 1845 г. заповед за изгонване от Франция на Маркс и на някои други сътрудници на вестника; «Vorwärts!» престанал да излиза. — 162.

[82] Цитнра се указът на Фридрих-Вилхелм IV, публикуван на 9 август 1844 г. в «Allgemeine Preußische Staats-Zeitung» («Общ пруски държавен вестник»). Повод за издаване на този указ послужнло осуетеното покушение срещу краля, извършено на 26 юли 1844 г. в Берлин от бившия кмет на град Сторков — Х. Чех. — 162.

[83] Подразбира се предложението на пруския дипломат Бунзен относно реформи на пруското държавно устройство, представено от него на Фридрих-Вилхелм IV през пролетта и лятото на 1844 г. във формата на паметни записки. Съгласно проекта на Бунзен, възнамерявало се създаването по образец на английския парламент на пруски ландтаг с две камари — с аристократическа горна камара и долна камара, избирана на основата на съсловния принцип. — 165.

[84] С тази кореспонденция, публикувана за пръв път на руски език, започва сътрудннчеството на Енгелс в чартисткия вестник «Northern Star» («Северна звезда»), което продължило с известни прекъсвания до 1848 г. Преди това (на 11 и 25 ноември 1843 г.) вестникът възпроизвел статията на Енгелс «Успехите на движението за социално преобразование на континента», публикувана с неговия подпис в седмичника «New Moral World» (вж. настоящото издание, т. 1, стр. 504—520), въвеждайки я със следната редакционна бележка: «Под горепосоченото заглавие се появи в «New Moral World» от 4 ноември интересна статия, принадлежаща на перото на Ф. Енгелс. Ние привеждаме от нея следващото по-долу извлечение, тъй като нейннят обем е твърде голям за нашия вестннк.» При публикуването на извлеченията от втората част, посветена на Германия и Швейцария, редакцията отбелязала с няколко уводни думи още веднъж голямото значение на Енгелсовата ста-

тия. От май 1844 г. Енгелс започнал редовно да изпраща до вестника съобщения за събития от страните на европейския континент, преди всичко за политическото и социалното движение (вж. публикуваното в настоящия том (стр. 170) писмо на Енгелс до редакцията на вестник «Northern Star»). Кореспонденцията е поместена в рубриката «Германия». — 169.

85 Има се предвид Германският съюз, създаден в 1815 г. по решение на Виенския конгрес и първоначално включващ 34 немски държави и 4 свободни града с абсолютистко-феодален строй. Съюзът затвърдявал политическата и икономическата разпокъсаност на Германия и пречел на нейното прогресивно развитие; общият орган на Германския съюз — Бундестага, съставен от представители на немските държави, станал опора на общогерманската реакция. — 169.

86 Приетият от конференцията на министрите на държавите от Германския съюз, състояла се във Виена в 1834 г., заключителен протокол предвиждал репресивни мерки срещу демократичното и либералното движение в Германия. Този протокол и споменатите в цитата постановления на Бундестага за юни—юли 1832 г. са отговор на управляващите кръгове в Германия срещу възбуждението, причинено в страната от френската революция в 1830 г. Главен вдъхновител на тези полицейски мерки бил австрийският канцлер Метерних.

Протоколът на Виенската конференция заедно с други секретни документи на Германския съюз били публикувани от немския либерален публицист и историк К. Т. Велкер в книгата «Wichtige Urkunden für den Rechtszustand der deutschen Nation». Mannheim, 1844 («Важни документи за правното положение на германската нация». Манхайм, 1844). Този протокол вероятно е бил познат на демократичните кръгове още преди издаването на книгата. През януари 1844 г. бил публикуван във вестник «Vorwärts!». — 169.

87 Има се предвид състоялият се през януари—февруари 1844 г. съдебен процес срещу О'Конъл, либерален деец на ирландското национално движение, организатор на агитацията за отменяване на англо-ирландската уния от 1801 г. Унията унищожила последните следи от автономия на Ирландия и премахнала ирландския парламент. Искането за отменяването на унията (Repeal of Union) станало през 20-те години на XIX в. най-популярният лозунг в Ирландия. В 1840 г. била основана Асоциацията на рипилите, която през 1843 г. разгърнала агитация за отменяване на унията, обхванала широки маси от ирландския народ. Опирайки се на масовото движение, О'Конъл и другите ръководители на либералното крило от асоциацията се стремели да го задържат в конституционни рамки, да го насочат към компромис с английските управляващи класи. Правителството на торите, наплашено от размаха на националноосвободителното движение, решило да му нанесе решителен удар, като предизвикало срещу О'Конъл съдебно преследване. През февруари 1844 г. О'Конъл и неговите привърженици били осъдени на тъмничен затвор от една година. Под влиянието обаче на масовите протести присъдата била отменена от Камарата на лордовете. — 169.

88 Това писмо на Енгелс до редакцията на «Nortern Star» се е запазило във вид на откъс, приведен в редакционна статия, поместена във вестника от 4 май 1844 г. под заглавие «The movement at home and abroad» («Движението в страната и зад границата»). В тази статия редакцията съобщава за намеренията си да придаде на вестника международен характер, като привлича за сътрудничество «онези, които могат да ѝ окажат помощ в това дело». Като пример за такава помощ се посочва статията на Енгелс «Успехите на движението за социално преобразование на континента» (вж. бележка 84), която

редакцията, без да споменава името на автора, характеризира като поместен по-рано във вестника «интересен обзор на континенталния комунизъм, написан от познавач на този въпрос».

Като цитира този откъс от писмото на Енгелс, редакцията пише: «Ние приемаме със задоволство предложението на нашия приятел и споделяме неговата увереност, че в най-близко време на континента ще настъпят събития от огромно значение.» С този брой започнало официалното сътрудничество на Енгелс в чартисткия вестнник. Неговите материали започнали да се публикуват с бележка на редакцията: «От нашия собствен кореспондент» в отдела «Движението на континента» под редакционни рубрики с посочване на страната, за която се отнася информацията. Както се вижда от писмото, Енгелс предоставил право на редакцията да използва изпратения от него материал по нейна преценка. Може би отчасти с това се обяснява, че понякога в един брой на вестника са публикувани в различни рубрики няколко дописки на Енгелс. — 170.

89 По-късно, както е известно, Маркс и Енгелс се придържали към възгледа, че на задачите за последователната борба за ликвидиране на политическата разпокъсаност на страната и на остатъците от средновековния партикуларизъм би отговаряло установяването не на федеративна, а на единна централизирана република. По време на революцията от 1848—1849 г. Маркс и Енгелс, в противоположност на дребнобуржоазните републиканци, привърженици на принципа на федерализма, застъпвали изискването за превръщане на Германия в единна демократическа република. — 170.

90 Тази дописка е поместена в «Northern Star» в рубриката «Прусия». Описаните в нея акции на берлинските студенти против засилването на реакционните порядки станали през февруари—март 1844 година. Те били разяснени в немския печат, по-специално в «Kölnische Zeitung», който Енгелс следял редовно. Съгласно съобщение на този вестник в бр. 46 от 15 февруари 1844 г., студентското движение, започнало в Берлин, се разпространило и в останалите университетски градове на Германия (Бон, Хале, Хайделберг, Йена). — 171.

91 Статията е публикувана в «Northern Star», в рубриката «Германия». — 175.

92 Енгелс има предвид книгата: F. A. Steinmann. «Caricaturen und Silhouetten des neunzehnten Jahrhunderts». Coesfeld, 1843 (Ф. А. Щайнман. «Карикатури и силуети на деветнадесетия век». Кьосфелд, 1843). — 175.

93 D. F. Strauß. «Das Leben Jesu». Bd. 1—2. Tübingen, 1835—1836 (Д. Ф. Щраус. «Животът на Исус». Т. 1—2. Тюбинген, 1835—1836); в тази книга се критикувала религията от лявохегелиански позиции.
Споменатият труд на Щраус «Деянията апостолски» не бил издаден. — 175

94 Статията е публикувана в «Northern Star» в рубриката «Полша». — 177.

95 Има се предвид полското въстание от 1830—1831 година. — 177.

96 Очевидно Енгелс има предвид книгата на А. Гуровски «La vérité sur la Russie et sur la révolte des provinces Polonaises». Paris, 1834 («Истината за Русия и за въстанието на полските провинции». Париж, 1834), в която се развиват възгледите в духа на реакционния панславизъм. През 1841 г. излизат също неговите книги: «Цивилизацията и Русия» (Лайпциг) и «Размисли за бъдещето на Полша» (Берлин). — 177.

97 Статията е публикувана в «Northern Star» в рубриката «Бавария». — 179.

98 Има се предвид «Валхала» — грамадна сграда близо до Регенсбург, построена през 1841 г. по идея на краля Лудвиг I Баварски. В нея са събрани бюстовете на почти всички известни хора на Германия.

«Walhalla's Genossen, geschildert durch König Ludwig den Ersten von Bayern, den Gründer Walhalla's». München, 1842 («Герои на Валхала, описани от краля Лудвиг Първи Баварски, основателя на Валхала». Мюнхен, 1842). Този пътеводител съдържа биографиите на немските дейци, бюстовете на които са събрани във Валхала.

Стиховете на Лудвиг Баварски, които са образец на безсъдържателна и предвзета поезия, били издадени в 1842 година. — 180.

99 Тази дописка е публикувана в «Northern Star» в рубриката «Прусия». — 181.

100 В тази кореспонденция, публикувана в «Northern Star» в рубриката «Русия», става дума за изменения в състава на комитета на министрите — висш административен орган на царска Русия(съществувал от 1802 до 1906 г.).—182.

101 Имат се предвид войните на царското правителство против народите на Северен Кавказ, които се борели за независимост. През 20-те години на XIX в. освободителното движение на планинците от Северен Кавказ против колонизаторската политика на царизма и произвола на местните феодали възглавил Шамил, провъзгласен в 1834 г. за имам на Дагестан. Достигайки найголемия си подем през 40-те години на XIX в., движението на Шамил било потушено едва в 1859 година. — 182.

102 Статията е публикувана в «Northern Star» в рубриката «Франция». Разглежданата в статията стачка на френските миньори в Рив дьо Жьо избухнала през април—май 1844 година. — 183.

103 Погребението на Ж. Лафит, превърнало се в голяма демонстрация на републиканските сили на Франция, станало в Париж на 30 май 1844 година. — 183.

104 Националноосвободителната борба на алжирския народ под ръководството на Абд ел-Кадир срещу френските завоеватели продължила с малки прекъсвания от 1832 до 1847 г. От 1839 до 1844 г. французите, имайки значително военно превъзходство, завоювали държавата на Абд ел-Кадир в Западен Алжир, но вождът на алжирците организирал партизанска борба, като използвал помощта на султана на Мароко. След поражението на армията на султана във френско-мароканската война от 1844 г. Абд ел-Кадир се скрил в оазисите на Сахара. Последният етап от борбата на алжирците било въстанието в Западен Алжир през 1845—1847 г., потушено от френските колонизатори (вж. и бележка 225). — 184.

105 Тази статия, публикувана в «Northern Star» в рубриката «Швейцария», е първото от произведенията на Енгелс, посветено на проблеми от швейцарската история. В нея е намерил отражение първоначалният период от борбата между изостаналите католически кантони, обединили се в 1843 г. в сепаративния съюз — Зондербунд, и либерално-радикалните сили, борещи се за провеждане на прогресивни буржоазни преобразования в Швейцария. Статията е тясно свързана със статията на Енгелс за гражданската война в Швейцария през 1847 година (вж. настоящото издание, т.4,стр.348—355).—186.

106 *«Млада Швейцария»* е организация на швейцарските демократи и революционери, основана в средата на 30-те годнни; през 1835—1836 г. издавала

вестник на френски («La Jeune Suisse») и на немски («Die Junge Schweiz») език. Наред с другите национални организации на политическите емигранти («Млада Германия», «Млада Италия», «Млада Полша» и други) тя влизала в състава на «Млада Европа», създадена по инициатива на Мацини в Швейцария в 1834 г. с цел за борба за национална независимост и установяване на републикански строй в европейските страни. — 187.

[107] Статията е публикувана в «The Northen Starn» в рубриката «Прусия». Проектозаконът за развода, историята на който се проследява в тази статия, бил съставен в 1842 г. от един от основателите на реакционната историческа правна школа — Савини, заемал от 1842 до 1848 г. поста пруски министър по преразглеждане на законите. — 188.

[108] Макар че подготовката на законопроекта за развода се извършвала тайно в правителствените кръгове, все пак той бил публикуван на 20 октомври 1842 г. на страниците на редактирания от К. Маркс «Rheinische Zeitung»; тази публикация послужила за начало на широко обсъждане на законопроекта в немския печат. На 19 декември в «Rheinische Zeitung» била поместена статията на Маркс «Проектозаконът за развода» (вж. настоящото издание, том 1, стр. 157—160), в която законопроектът бил подложен на критика. Публикуваният на страниците на «Rheinische Zeitung» проектозакон и решителният отказ на редакцията да назове лицето, предало текста на проекта, били една от причините за забраняването на вестника през март 1843 година. — 188.

[109] *Ландтази* — провинциални и окръжни съсловни събрания, създадени в Прусия в 1823 г., състоящи се главно от представители на аристокрацията; градските и селските общини били представени в тях твърде незначително; събранията били свиквани от краля и тяхната компетенция обикновено се ограничавала с обсъждане на законопроекта, както и с въпроси от местното стопанство и провинциалното управление. — 188.

[110] Към тази статия на Енгелс редакцията на «Northern Star» е прибавила следния абзац:

«В допълнение към гореизложеното привеждаме цитат от вестник «Sun»: «По сведения от Бреслау на 9 този месец тъкачите постъпили на работа, след като извоювали увеличение на работната заплата. По време на своите походи те нахълтвали в някои лесничейства и отмъквали ловджийски пушки и патрони, но не посягали на нищо друго.»» — 189.

[111] Тази статия, в която Енгелс описва подробности относно вълненията в Силезия през лятото на 1844 г., била публикувана в «Northern Star» в рубриката «Прусия». — 190.

[112] Енгелс имал предвид революционната песен «Кървава разправа», която била много популярна сред силезийските тъкачи. — 190.

[113] Статията «Континенталният социализъм» е написана във форма на писмо във вестник «New Moral World» с уводни и заключителни думи към редакцията, които също така изглежда са написани от Енгелс. — 195.

[114] Енгелс има предвид своето престояване в края на август и началото на септември на 1844 г. в Париж, където се състояла неговата среща с Маркс, която сложила началото на тяхната дружба и творческо сътрудничество. — 195.

115 Има се предвид групата на английските социалисти-утописти, които организирали в 1842 г. колония-комуната «Конкордиум» в Хъм-комон (в околностите на Лондон); последователи на английския мистик Дж. П. Гриве, хъмкомонските социалисти проповядвали нравствено самоусъвършенствуване и аскетичен начин на живот. Колонията съществувала кратко време и бързо се разпаднала. — 195.

116 Намек за завоевателните войни на Франция в Северна Африка. През август на 1844 г., обвинявайки мароканския султан в оказване помощ на вожда на алжирските племена Абд ел-Кадир (вж. бележка 104), френските войски започнали военни действия и срещу Мароко. Претърпял поражение, султанът се видял принуден да прекрати помощта за Абд ел-Кадир и да сключи в 1845 г. изгоден за Франция договор. — 195.

117 Тази статия е написана от Енгелс в отговор на възраженията на противниците на комунизма, които заявявали, че той е неосъществим в действителност. Енгелс започва в началото на октомври на 1844 г., както се вижда от неговото писмо до Маркс, да пише малка брошура, за да разкаже в популярна форма «за съществуващата в Англия и Америка практика на комунизма» (вж. настоящото издание, т. 27, стр. 7). За основен източник послужила поредицата от 29 писма на английския пътешественик-оуенист Джон Финч, публикувана в «New Moral World» от 13 януари до 19 октомври на 1844 г. под заглавие «Notes of Travel in the United States» («Бележки за пътуването в Съединените щати»). Някои извадки от писмата на Финч Енгелс привежда в собствен, малко свободен превод на немски език. Статията била публикувана не във вид на брошура, а на страниците на годишника «Deutsches Bürgerbuch» («Книга за немски граждани»), който излязъл от печат през декември на 1844 г. Авторът не бил даден. Енгелс споменава тази статия в обзора на комунистическата литература в поредицата от свои статии за успехите на комунизма в Германия (вж. настоящото издание, т. 2, стр. 518). — 199.

118 Цитира се V писмо от Финч, поместено в «New Moral World», бр. 33 от 10 февруари 1844 година. — 202.

119 Цитатът е взет от кореспонденцията на Л. Питкетли «Where to, and how to proceed. Description of the Schaker Villages» («Къде и как да се започне. Описание на селищата на шейкерите»), публикувана в «Northern Star» бр. 286 от 6 май 1843 година. — 202.

120 Цитират се VI и VII писмо на Финч, поместени в «New Moral World», бр. 34 и 35 от 17 и 24 февруари 1844 година. — 205.

121 Тук и по-долу при описание на колонията на сепаратистите са използвани VIII и IX писмо на Финч, поместени в «New Moral World», бр. 36 и 37 от 2 и 9 март 1844 година. — 206.

122 *Унитариите* или *антитринитариите* са представители на религиозно течение, което оспорва догмата за «триединството божие». То възникнало в XVI в. като протест на народните маси и радикалната буржоазия срещу феодалната църква. В Англия и Америка унитаризмът проникнал през XVII век. В неговите доктрини на преден план излиза морално-етичната страна на религията, в противоположност на нейната външна, обредна страна. — 208.

123 При описанието на комунистическата колония «Хармония» в Хемпшър, основана от последователи на Оуен в 1841 г. н просъществувала до началото на 1846 г., Енгелс използвал очерка на Сомервил, публикуван в «Morning Chronicle» на 13 декември 1842 г. с подписа «One who has whistled at the Plough» («Един от онези, които сами са вървели след ралото»). — 209.

124 Този текст, озаглавен от Маркс «Хегеловска конструкция на феноменологията», се намира в неговия бележник от 1844—1847 г. (първия от стигналите до нас бележници на Маркс). Основните идеи, съдържащи се в четирите точки на тези бележки, били развити от Маркс в неговия труд «Светото семейство», по-точно в параграфа «Разбулената тайна на «гледището»» (вж. настоящото издание, т. 2, стр. 89, 204—206). — 213.

125 Черновата на плана за труда относно съвременната държава няма авторско заглавие и се намира в бележника на Маркс от 1844—1847 г. Основните точки на черновата съвпадат с точките от предметните показалци, съставени от Маркс още през лятото на 1843 г. към неговите «Кройцнахски тетрадки» по световна история, включително и по история на френската революция от края на XVIII век. Като възобновил след пристигането си в Париж през есента на същата година изучаването на тези проблеми, Маркс възнамерявал да напише «История на Конвента». За тази цел той съставил конспект на мемоарите на якобинеца Левасьор (вж. настоящото издание, т. 40). Събраните от него материали, които в по-голямата си част не са дошли до нас, той използвал отчасти в «Светото семейство». Навярно във връзка с намерението да напише труд за френската революция, е била съставена и тази чернова. В нея Маркс не само възпроизвел текста на предметните показалци към «Кройцнахски тетрадки», но и направил съществено допълнение към точка 9: «борбата за *унищожаване* [Aufhebung] на държавата и на гражданското общество», т. е. борба за премахване на експлоататорската държава и на цялата съществуваща система на социално-икономическите отношения. — 214.

126 Този ръкопис на Маркс е чернова на замислената от него статия за книгата на немския буржоазен икономист Ф. Лист «Das nationale System der politischen Ökonomie. Erster Band. Der internationale Handel, die Handelspolitik und der deutsche Zollverein», излязла в 1841 г. В тази книга авторът самохвално обещава да даде изследване за същността и причините за заблужденията на господстващата в политическата икономия теория на международната търговия и на търговската политика. С излизането ѝ тя била широко рекламирана в Германия, била сякаш манифест на младата немска буржоазия, жадна за богатство и господство, своеобразна рецепта за политико-икономическо стимулиране на «благосъстоянието, културата и мощта» на Германия. В писмо до Маркс от 19 ноември 1844 г. Енгелс споменава за намерението си да напише брошура с критика на тази книга, а в писмо до Маркс от 17 март 1845 г. той одобрително се отзовал за плановете на самия Маркс да подложи на критически разбор теоретичните възгледи на Лист. Да напише специална брошура за Лист. Енгелс не успял, но протекционистките въжделения на немските капиталисти, приведени в система от Лист, той подложил на критика в една от своите «Елберфелдски речи» (вж. настоящото издание, т. 2, стр. 536—537).

Статията на Маркс за Лист също не се появила в печата. Този ръкопис на Маркс е стигнал до нас в непълен вид. Липсва първият лист, на който е имало изглежда заглавие от автора. Не са намерени листове 10—21 и 23. В ръкописа Маркс анализира и цитира първия том от посочената книга на Лист. Цитати от френски източници Маркс дава в собствен немски превод,

Курсивите в цитатите обикновено са от Маркс. От него също тъй са поставени в началото на всеки лист с арабски цифри номера на листовете на ръкописа, затворени в настоящия том в квадратни скоби.

Черновата на статията за Лист била открита сред ръкописното наследство от Маркс, съхранявано дълго време у внуците на неговата най-голяма дъщеря Жени Лонге. — 215.

127 *Моло́с* — стихотворна стъпка в античното стихосложение, която се състои от три дълги срички. Маркс иронично употребява този термин за характеристика на тежкия стил на Лист. — 216.

128 По повод книгата на Серра Лист пише следното: «Първото произведение по политическа икономия в Италия е съчинението на Антонио Сера от Неапол: относно средствата за създаване за «кралствата» на изобилие от злато и сребро» (вж. стр. 465 на първия том от разглежданата книга на Лист). — 219.

129 *Трибунат* — орган на законодателната власт във Франция по време на консулството и на империята на Наполеон I; основан в 1799 г. и разтурен в 1807 година. — 220.

130 Имат се предвид А. Смит и неговите последователи. — 225.

131 На термина «*продажба*» в оригинала съответствува «Verschacherung»; на термина «*отчуждение*» — «Veräußerung». — 229.

132 На термина «*търгашество*» в оригинала съответствува «Schacher». — 230.

133 В известен смисъл тези изказвания на Маркс предугаждат изказаната в «Манифест на Комунистическата партия» мисъл, че «работниците нямат отечество», на тях не може да им се отнеме това, което нямат. — 230.

134 Маркс има предвид книгата на Дж. Ф. Брей «Labour's wrongs and labour's remedy; or, the Age of might and the age of right». Leeds, 1839 («Несправедливости по отношение на труда и средствата за тяхното отстраняване, или Век на силата и век на справедливостта». Лидс, 1839). [Руски превод, стр. 113].— 239.

135 *Житните закони* в Англия (за пръв път били приети още в XV век) установявали големи мита за вноса на продукти от земеделието с цел да се поддържат високи цени за тях на вътрешния пазар. В първата третина на XIX в. били прокарани няколко закона (1815 и 1822 г.), които видоизменяли условията за внос на зърнени храни, а в 1828 г. била въведена плъзяща скала, която повишавала вносните мита за зърнени храни с намаляване на цените им на вътрешния пазар, и, обратно, намалявала вносните мита с повишаване на цените.

Около житните закони възникнала остра борба между индустриалната буржоазия и поземлената аристокрация. Борбата за отменяне на житните закони възглавявала *Лигата против житните закони,* основана в 1838 г. от манчестърските фабриканти Кобден и Брайт. Лигата излизала с лозунга за пълна свобода на търговията, стремяла се да бъдат отслабени икономическите и политическите позиции на поземлената аристокрация и същевременно да бъде намалена работната заплата. Житните закони били отменени в 1846 година. — 240, 259, 359.

136 Движението за поземлена реформа, за безплатно раздаване на всеки трудещ се парцел земя, както и за други демократични реформи се разгърнало в

Съединените щати през 40-те години на XIX в. и се ръководело от Националната асоциация за реформи. — 240.

137 *Континенталната система* или *континенталната блокада* — икономическата блокада на Англия, обявена със специален декрет от Наполеон I в 1806 г. с цел да осигури установяване на френска хегемония в Европа. Декретът, една от проявите на съперничество между английската и френската буржоазия, забранявал търговските, пощенските и други отношения с британските острови; на корабите на Англия и нейните колонии се забранявало да отиват в пристанищата на континентална Европа. По време на действието на декрета блокадата не била достатъчно ефективна; формалното ѝ премахване последвало в 1814 година. — 242.

138 *Метуенски договор* — англо-португалски търговски договор, сключен на 27 декември 1703 г. от английския дипломат Метуен. Договорът открил широк достъп в Португалия на английски вълнени изделия, а в замяна Португалия получила право да внася в Англия своите вина на привилегировани. условия. Относно неизгодността на Метуенския договор за Португалия Лист говори на стр. LXI, 28, 109—117 от своята книга. — 244.

139 Планът на «Библиотека на най-изтъкнати чуждестранни социалисти» се намира в бележника на Маркс от 1844—1847 г. между бележките, които се отнасят към март 1845 г. Както се вижда от писмото на Енгелс до Маркс от февруари—март 1845 г., този план е бил обсъждан от тях много пъти. Но замисленото издание не било осъществено поради липса на издател. Единствено изпълнена работа се оказал преведеният от Енгелс «Откъс из Фурие за търговията» с увод и заключение от него (вж. настоящия том, стр. 290—325). — 245.

140 *Социален кръжок* (Cercle social) — организация, създадена от представители на демократическата интелигенция в Париж и действувала в първите години на френската революция от края на XVIII век. Идеологът на този кръжок, К. Фоше, предявил искане за изравнително преразпределение на земята, за ограничаване на големите състояния, както и за предоставяне на работа на всички трудоспособни граждани. Критиката на Фоше и на неговите привърженици относно формалното равенство, провъзгласено в документите на френската революция, подготвила значително по-смели изказвания в защита на имотните представители на радикално-плебейското течение на «бесните» на Жак Ру, Льоклерк и на други. — 245.

411 Не можа да се установи личността или източникът, обозначен тук от Маркс. Не е изключено да е допусната в ръкописа неволна грешка при писането. Маркс може да има предвид дьо Лаборд (писането на имената Лаланд и Лаборд е сходно). На една от следващите страници от бележника на Маркс се споменава книгата на Лаланд «De l'Association», а в първия том на «Капиталът» Маркс се позовава на книгата на дьо Лаборд «De l'esprit d'association dans tous les intérêts de la communauté». Paris, 1818 («За духа на асоциацията във всички сфери на обществения живот». Париж, 1818). — 245.

242 Маркс има предвид Т. Дезами, Ж. Гей и техните привърженици, материалистическите възгледи на които характеризира в глава VI на «Светото семейство» (вж. настоящото издание, т. 2, стр. 142). Към революционното и материалистическо направление във френския утопичен комунизъм спадали и намиращите се под идейното влияние на Дезами тайни бабувистки дружества от 40-те години — «работници-егалитери» («Travailleurs égalitai-

res»), които се състояли главно от работници (дружеството издавало списание «L'Égalitaire») и хуманитари, които се обеднявали около вестник «L'Humanitaire». За критиката на буржоазния брак и семейните отношения от представителите на тези дружества Енгелс пише още в 1843 г. в статията «Успехите на движението за социално преобразование на континента» (вж. настоящото издание, т. 1, стр. 509). — 245.

143 В бележника от 1844—1847 г. тези Марксови бележки предхождат непосредствено «Тезисите за Фойербах». — 246.

144 «Тезиси за Фойербах» са написани от К. Маркс в Брюксел по всяка вероятност през април 1845 година. Те се намират в неговия бележник от 1844—1847 г. под заглавие «I. Към Фойербах». Заглавието «Тезиси за Фойербах» било дадено от Енгелс в неговия предговор към отделното издание от 1888 г. на труда му «Лудвиг Фойербах и краят на класическата немска философия», като приложение към който бил публикуван за пръв път този толкова важен в теоретично отношение документ. При подготовката за печат Енгелс внесъл в текста някои редакционни изменения, за да направи по-разбираеми за читателя кратките бележки на Маркс, които не били предназначени за публикуване. В настоящия том «Тезиси»-те се дават в два варианта: първоначалният текст на Маркс и редактираният от Енгелс текст. — 247.

145 Има се предвид съдържанието на следните две глави от труда на Л. Фойербах «Das Wesen des Christenthums» (Leipzig, 1841): «Значение на творението в юдейството» и «Изходна гледна точка към религията». — 247.

146 Тази статия е написана от Енгелс през втората половина на 1845 г. (вероятно в края на лятото) след излизането от печат на «Положението на работническата класа в Англия». Както се вижда от заглавието, от подзаглавието, отбелязано с цифрата I, и от самия текст, Енгелс е възнамерявал да напише серия статии, които да допълват книгата с конкретен фактически материал. Като основен източник за тази статия послужили публикуваните в «Northern Star» за времето от октомври 1844 до януари 1845 г. съобщения за стачката на строителните работници, развитието на която подробно се разяснява в статията на Енгелс.

Статията била поместена в януарската и във февруарската книжка на списание «Westphälische Dampfboot» («Вестфалски параход») от 1846 г., на страниците на което, по думите на Енгелс, били помествани «статии за социализма и съобщения за положението на трудещите се» (вж. настоящото издание, том 2, стр. 518). Продължението на замислените от Енгелс статии не последвало. След първата публикация статията не била включена от автора в нито едно от излезлите приживе на автора издания на «Положението на работническата класа в Англия». — 255.

147 Вж. настоящото издание, т. 2, стр. 440.

Вандименова земя — първоначално наименование на остров Тасмания, дадено му от европейците; служил за място на заточения. — 256.

148 *Догбъри* (Dogberries) — така били наричани в Англия мировите съдии по името на герой от Шекспировата пиеса «Много шум за нищо». — 258.

149 Цитира се резолюцията на работническия митинг в Аштън на Лейн от 9 май 1842 г., взел решение за поход към Манчестър по време на въстанието от 1842 година (за въстанието вж. настоящото издание, т. 2, стр. 445). — 258.

150 Очевидно Енгелс има предвид статията «Обединеният митинг на строителните съюзи от Манчестър», публикувана в «Northern Star», бр. 375 от 18 януари 1845 г. В статията се отбелязвало, че митингът, свикан на 11 януари 1845 г. за обсъждане на условията за прекратяване на стачката от строителната фирма Полинг и Хенфри, преминал бурно. Следващи съобщения в «Northern Star» не се появили. Съгласно съобщение в «Manchester Guardian» от 24 декември 1844 г. стачката завършила на 23 декември 1844 г. Работодателите били принудени да спазват правилата за труда, установени в други строежи. — 267.

151 Тази кореспонденция била втората от цикъла статии, които Енгелс започнал да изпраща до «Northern Star», след като възобновил сътрудничеството си в чартистския вестник през септември 1845 г. Във връзка с отпътуването си от Англия в края на август на 1844 г. и заетостта с работата над книгата «Положението на работническата класа в Англия» Енгелс временно прекратил изпращането на кореспонденции до вестника. През лятото на 1845 г. (между 12 юли и 26 август) Маркс и Енгелс предприели пътуване от Брюксел до Лондон и Манчестър. По време на престоя им в Лондон се срещнали (в средата на август) с редактора на «Northern Star» Харни. След като се завърнал в Лондон, Енгелс възобновил редовното си сътрудничество в «Northern Star», като започнал със статията «Неотдавнашната касапница в Лайпциг. — Работническото движение в Германия» (вж. настоящото издание, т. 2, стр. 543—546), която също тъй както и тази, втората, статия била поместена във вестника с обичайната бележка: «От нашия собствен кореспондент». — 268.

152 Споменатата от Енгелс стачка на парижките дърводелци започнала през юни 1845 г. и продължила повече от три месеца; влязла в историята като «стачката от 9 юни». Стачниците искали от работодателите да бъде установена твърда тарифа на работната заплата и да бъде подписан договор с работниците. Вестник «Réforme» подробно информирал за хода на стачката, а след това и за съдебния процес срещу участниците в нея, като изразявал симпатиите и поддръжката на стачкуващите работници от страна на демократичните сили във Франция. — 269.

153 Тази кореспонденция е отзвук на статия, появила се в швейцарския конституционно-монархически вестник «Constitutionnel Neuchâtelois», бр. 109 от 11 септември 1845 г. Статията давала повод за полицейски преследвания на немските емигранти, живеещи в Швейцария.

Енгелс привежда статията от «Constitutionnel Neuchâtelois» в съкратен превод; курсивът в цитирания текст е от Енгелс. — 270.

154 *«Млада Германия»* — тайно революционно дружество на немските емигранти, основано в началото на 30-те години в Швейцария (оформило се в 1834 г.); била свързана с организацията «Млада Европа» (вж. бележка 106). От наначало значителна роля в «Млада Германия» играели представителите на дребнобуржоазната немска емиграция (студенти, публицисти и други), които си поставили за цел да установят републикански строй в Германия по пътя на заговор. Скоро все по-голямо влияние върху дейността ѝ започнали да оказват членовете на работническите съюзи и на комунистическите клубове, които се застъпвали за открита пропаганда на комунистическите идеи. В средата на 30-те години като последица от масовото изселване на немските емигранти от Швейцария «Млада Германия» почти преустановила всякаква дейност. Отделни нейни групи, които продължили да действуват в демократичните кантони на Швейцария (Женева, Во), допринесли за възраждането ѝ през 40-те години. Под влиянието на членовете на комунистическите клубове,

които се противопоставяли на заговорническата тактика, «Млада Германия» започнала да отделя все по-голямо внимание на социалните въпроси. — 270, 273.

155 Движението на *«немските католици»,* един от ръководителите на които бил свещеникът Йоханес Ронге, възникнало през 1844 г. в редица германски държави и обхванало значителни слоеве от средната и дребната буржоазия; отхвърляйки първенството на римския папа и много догми и обреди на католическата църква, «немските католици» се стремели да приспособят католицизма към нуждите на развиващата се немска буржоазия.

«Приятелите на светлината» — оформило се през 1841 г. религиозно течение, насочено против господствуващия в официалната протестантска църква пиетизъм и присъщия му краен мистицизъм. Тази религиозна опозиция била една от формите на проява на недоволство на немската буржоазия през 40-те години на XIX в. от реакционните порядки в Германия. През 1846 г. движението «Приятели на светлината» довело до образуването на така наречените «Свободни общини», отделили се от официалната протестантска църква. — 272.

156 Енгелс се позовава на своята статия «Неотдавнашната касапница в Лайпциг. — Работническото движение в Германия» (вж. настоящото издание, т. 2, стр. 543—546). — 272.

157 Вайтлинг и неговите привърженици били арестувани през юни 1843 г. от цюрихските власти и изправени пред съда през септември същата година. Прокуратурата не успяла да докаже виновността на обвиняемите в държавна измяна и заговор и Вайтлинг бил осъден за подстрекателство към престъпления против собствеността и за оскърбление на религията на тъмничен затвор и изселване от Цюрихския кантон. Процесът срещу Вайтлинг бил разяснен от Енгелс в статията «Успехите на движението за социално преобразование на континента» (вж. настоящото издание, т. 1, стр. 504—520). — 273.

158 Тази статия е написана от Маркс за месечното демократично списание «Gesellschaftsspiegel» («Огледало на обществото»), в организирането и в съставянето на проспекта на което взема участие Енгелс (вж. настоящия том, стр. 373—377 и бележка 234). Тя представлява публикация на преведени от него на немски език извадки от четиритомното издание «Мемоари» на Пьоше, излязло от печат в Париж през 1838 г. Тези извадки Маркс съпроводил със свои коментарии в уводната част и в отделни отклонения; използвана е главата от първия том «За самоубийството и неговите причини». Маркс дава текста в съкратен, свободен превод, без да отбелязва пропуснатите места, някои места дава в собствена редакция, като заостря тяхната критична насоченост. Сведенията за автора, приведени от Маркс в уводната част, са взети от предговора на Левасьор — издателя на «Мемоари»-те.

В настоящия том собственият текст на Маркс е отпечатан с корпус, а извадките от книгата на Пьоше — с петит. В бележки под линия са дадени по-важни случаи на перифрази и други отклонения на Маркс от оригинала при цитирането, както и направените от него размествания. Курсивът в цитатите е обикновено от Маркс. Статията била публикувана в януарския брой на списанието с подписа на Маркс. — 275.

159 Има се предвид «Dictionnaire universel de la géographie commerçante par J. Peuchet». Paris, 1799—1800. — 276.

160 *Стоте дни* — второто управление на Наполеон I от момента на възстановяването му на императорския престол на 20 март (след завръщането му от

остров Елба във Франция) до иовото му абдикираие от престола иа 22 юии 1815 г., станало 4 дни след поражението при Ватерло — 276.

161 J. Peuchet. «Statistique élémentaire de la France». Paris, 1805. Очевидио тук има иеволна илн печатна грешка: 1807 г. — 276.

162 Преводът иа извадките от ръкописа на Ш. Фурие за търговията е направен от Енгелс във връзка с плана за издаваие в Германия на «Библиотека на известни чуждестраини социалисти», възиикиал у Маркс и Енгелс в началото на 1845 г. Черновата на плана, съставена от Маркс, свидетелствува, че изданието е било замислено като широка поредица публикации от произведения на френски и английски автори (вж. иастоящия том, стр. 245). Работата по превода на ръкописа Енгелс е започнал изглежда в началото на лятото на 1845 г. в Брюксел. Уводът и заключението били иаписаии най-вероятно през есента на 1845 г., тъй като те се явили като отговор на излезлите в това време произведения на някои «истински социалисти».

Енгелс избрал за превода откъс от първите седем глави на незавършения ръкопис на Ш. Фурие «Des trois unités externes» («За трите външни единства»), голямата част от който (ръкопис) за пръв път била публикувана посмъртно в списанието на фуриеристите «La Phalange» в първите две книжки (януари—февруари и март—април на 1845 г.). Текстът на ръкописа, съвпадащ със съответните места от труда на Фурие «Théorie des quatre mouvements et des destinées générales» («Теория на четирите движения и на всеобщите съдби»), публикуван анонимно в 1808 г., редакцията е заменила с уточнения и препратки към страниците на този труд. В своя превод Енгелс възстановил съвпадащите места по изданието на този труд, излязъл в 1841 година.

Текстът на седемте глави на ръкописа Енгелс възпроизвел в своя превод със съкращения, без да означава навсякъде пропуските от уточненията, а в отделни случаи съединил преведените фрагменти със собствени допълнения. Преводът на някои места е даден от Енгелс в съкратен или перифразиран вид, а тук-таме съдържанието е предадено в собствено изложение.

В настоящия том преводът на ръкописа на Фурие е възпроизведен в пълно съответствие с публикацията на Енгелс. Най-важните отстъпления на Енгелс от текста на Фурие са дадени в бележки под линия. Уводът и заключението на Енгелс се печатат с корпус, а целият му превод из Фурие се печата с петит. Курсивът в цитирания текст обикновено е от Енгелс. — 290.

163 Енгелс нма предвид книгата на L. Stein. «Der Sozialismus und Communismus des heutigen Frankreichs. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte». Leipzig, 1842 (Л. Щайн «Социалнзмът н комуннзмът иа съвременна Франция. Прннос към съвременната нстория». Лайпциг, 1842). — 290.

164 Под *«немска теория от най-лош сорт»* Енгелс има предвид тъй наричаните «нстинскн социалисти» — дребнобуржоазно социалнстнческо течение, което съществувало през 1844—1845 г. и се разпространило сред немската интелигенция и занаятчните; то представлява своеобразен синтез от идеалистическите страни на учението на Фойербах и френския утопнчен социализъм, възприет в лишена от жизненост форма. Вулгаризацията от страна на «истинските соцналисти» на възгледите на френските утописти-социалисти, съчетаваща се с високомерно-пренебрежително отношение към тях, особено проличава в книгата на Грюн «Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien» («Социалното движение във Франция и Белгия»), издадена в Дармщат през август 1845 година.

Това произведение на Енгелс отразява съзрялото у него и у Маркс по това време намерение публично да се разграничат от «истинския социализъм» и да излязат с критика на неговите представители. Разгърнатата критика на «истинския социализъм» е дадена от Маркс и Енгелс в «Немска идеология» (вж. настоящото издание, т. 3). — 290.

165 Става дума за съдържащите се в трудовете на Фурие фантастични описания на тезн промени, които като че ли неминуемо ще трябва да настъпят в бъдеще в областта на природата: изменяне на неприятния вкус на морската вода, появяване над Северния и Южния полюс на излъчващи топлиua венци, превръщане на хищни зверове в полезни за човека животни и др. т.

Методът на сериите — характерен за Фурие метод иа класификацията, прилаган от него при анализ на различни природни и обществени явления. С този метод Фурие, по-специално, се опитал да разработи нова социална наука, полагайки в основите ѝ учението за социално-психологическия фактор — привличането и отблъскването на страстите — като главен според него принцип на общественото развитие. В този метод и неговото прилагане от Фурие се съчетали ненаучни и фантастични елементи с рационални наблюдения и стихийни прояви на диалектиката. — 291.

166 В раздел I Енгелс включил материал от увода («Постановка на въпроса») и от първата глава на ръкописа на Фурие, озаглавена от автора «Последователният ред на търговските методи». Началото на цитираните фрагменти с думите «Ние се докосваме сега до най-чувствителното място на цивилизацията» до «задържат всички пружини на обръщението» е взето от труда «Теория иа четирите движения», стр. 331—332. — 292.

167 Под *«идеология»* и *«идеолози»* Фурие има предвид група епигони на френската философия от XVIII в., възглавявана от либералния мислител, икономист и политически деец Антоан Дестют дьо Траси, автор на излязлото през 1804 г. петтомно издание «Élémens d'idéologie» («Основи на идеологията»). — 293.

168 На Аахенския конгрес (1818 г.) на държавите от Свещения съюз (Англия, Австрия, Прусия и Русия) относно подготовката на въпроса за условията на изплащане от Франция на контрибуциите, наложени ѝ след поражението на Наполеон, били привлечени шефовете на банкерските къщи от Европа. Кредитните операции по контрибуционните плащания на Франция било решено да стават чрез английската банка на Беринг и холандско-английската банка на Хоп. Навярно тези двама банкери е имал тук предвид Фурие. — 297.

169 *Федератите от 1815 година* са доброволци, които се присъединили към Наполеон I по време на краткото му управление през 1815 г. от момента на завръщането му от остров Елба до поражението при Ватерло. — 297.

170 Имат се предвид банковите бонове, пуснати във Франция в 1716 г. с разрешение на правителството от специална банка, която била основана от избягалия от Англия авантюрист Джон Ло. В 1720 г. предприятието на Ло банкрутирало и той избягал. Тъй като Ло предал преди това банката в собственост на държавата, неговият крах бил прикрита форма на държавен банкрут.

Асигнатите са ценни книжа, пускани от декември 1789 г. по време на френската революция под гаранция на постъпленията от продажбата на конфискувани от феодалната аристокрация и църквата владения (национални имущества). Асигнатите били пуснати в обръщение като книжни пари. Като

последица от емисията и от спекулацията, които се засилили особено след контрареволюционния преврат от юли 1794 г. (9 термидор), асигнатите бързо се обезценили. През декември 1796 г. тяхната емисия била прекратена. — 302.

171 Фурие погрешно приписва тази операция на Конвента. Тя била извършена на 30 септември 1797 г. от Директорията — върховен правителствен орган на режима, който сменил господството на Конвента. Директорията съкратила с две трети всички задължения на държавата и признала като задължителна за изплащане от хазната само една третина от тях, която и получила наименованието консолидирана третина. — 302.

172 Текстът от думите «Когато престъплението се извършва много често, към него се привиква и хората стават негови равнодушни свидетели» до «спекулантът присвоява само половината» Енгелс е взел от труда «Теория на четирите движения», стр. 341—343. По-нататък Енгелс следва публикацията в списанието «La Phalange». — 302.

173 Под новия френски кодекс Фурие подразбира Гражданския кодекс (Code civil) на Наполеон I, въведен в 1804 година. — 303.

174 В ръкописа на Фурие при изброяване на различните видове банкрут били посочени конкретни фамилии на банкрутирали бизнесмени. Обаче при публикуване на труда в списание «Phalange» тези фамилии били изпуснати и оставени само измислени, взети от литературни произведения имена. Самият Енгелс в бележка под линия посочва това (вж. настоящия том, стр.319). — 303.

175 Намек за съмнението на испанския богослов-йезуит от XVI и началото на XVII век Томас Санчес «Разсъждения за светото тайнство на брака», което се характеризира с изострена казуистика и същевременно с разпуснатост, граничеща с порнография. — 307.

176 Текстът от думите «Банкерът Дорант има два милиона» до края на точка 13 («против хората, които ограбват няколко милиона на едии дъх»!) Енгелс е взел от труда «Теория на четирите движения», стр. 343—346. — 309.

177 Текстът от думите «Евреинът Искариот пристига във Франция» до думите «всеки жадно се залавя с възможността за такъв вид кражба, който не се наказва» Енгелс е взел от труда «Теория на четирите движения», стр. 348—351. — 312.

178 По време на католическото богослужение под балдахина тържествено носят тъй наричаните свети дарове. — 317.

179 Малък град в Южна Франция, Бокер, си спечелва известност със своите ежегодни големи панаири. — 318.

180 Текстът от думите «Скапен, дребен бакалин» до края на 34 точка Енгелс е взел от труда «Теория на четирите движения», стр. 346—347. — 318.

181 В книжката от март—април на списание «La Phalange» са публикувани освен трите споменати от Енгелс глави от ръкописа «За трите външни единства» (VIII—X), с изпущане на текста, който съвпада със съответните места от труда «Теория на четирите движения», и главн XI—XVIII на ръкописа. — 321.

182 Енгелс иронично сравнява картината на историческото развитие, нарисувана от Хегел в неговата «Философия на историята», със средновековната хри-

стиянско-феодална периодизация на световната история съобразно с четирите империи: Асиро-Вавилонската, Мидо-Персийската, Гръцко-Македонската и Римската (последната в различните форми, включително като Свещена Римска империя на германската нация, е трябвало сякаш да съществува до края на света). Съгласно концепцията на Хегел, световната история, в основата на която лежи процесът на самопознанието на абсолютната идея, или на световния дух, е преминала през три основни стадия, а именно: историята на Предна Азия и на Древния Египет, историята на гръцко-римския свят, историята на германските народи. Народите, историята на които не се вместват в рамките на тази тричленна схема, Хегел отбелязва като неисторически. — 322.

183 Енгелс има предвид книгата: H. W. Kaiser. «Die Persönlichkeit des Eigenthums». Bremen, 1843 (Х. В. Кайзер. «Личният характер на собствеността». Бремен, 1943). — 322.

184 Имат се предвид съюзите за подобрение положението на работническата класа, създадени в редица градове в Прусия през 1844—1845 г. по инициатива на немската либерална буржоазия с цел да се отклонят немските работници от борбата за своите класови интереси. Въпреки старанията на управляващите класи да придадат на тези съюзи безобиден филантропичен характер, тяхното възникване послужило за тласък към оживена политическа активност на градските маси и привлякло вниманието на широки обществени кръгове в Германия към социалния въпрос. Пруското правителство, изплашено от нежелателната за него насоченост на дейността на съюзите, побързало да я прекъсне през пролетта на 1845 г., като не утвърдило техния устав и забранило по-нататъшната им дейност. — 322, 373.

185 Подразбира се замисленото от Маркс и Енгелс издание на «Библиотека на бележити чуждестранни социалисти» (вж. бележка 139). В издаването на тази «Библиотека» те възнамерявали да привлекат и други участници в движението, включително и Хес. Обаче неустойчивите идейни позиции на Хес, станал един от идеолозите на «истинския социализъм», затруднили сътрудничеството на Маркс и Енгелс с него и с редица други издатели и редактори на немски списания и са една от причините, попречили да се осъществи издаването на «Библиотеката» — 324.

186 Тези ръкописни бележки на Енгелс очевидно били предназначени за работа над I глава от първия том на «Немска идеология» и са били написани вероятно през ноември 1845 година. В тях се цитира книгата: L. Feuerbach. «Grundsätze der Philosophie der Zukunft». Zürich und Winterthur,1843 (Л. Фойербах. «Основни положения на философията на бъдещето». Цюрих и Винтертур, 1843). — 325.

187 Израз от книгата на Ш. Фурие «Теория на четирите движения и на всеобщите съдбини», глава дванадесета. Епилог. — 325

188 L. Feuerbach. «Das Wesen des Glaubens im Sinne Luthers. Ein Beitrag zum «Wesen des Christenthums»». Leipzig, 1844 (Л. Фойербах. «Същност на вярата в смисъла на Лутер. Допълнение към «Същност на християнството»». Лайпциг, 1844). — 327.

189 Тази кратка статия, публикувана анонимно, е отговор на авторите на «Светото семейство» на критиката на тази работа, която критика се намира в статията на Б. Бауер «Charakteristik Ludwig Feuerbachs» («Характеристика на Лудвиг Фойербах»), поместена във «Wigand's Vierteljahrsschrift», Bd.

III, 1845. Текстът на статията отчасти съвпада с текста на едно място от II глава на първия том на «Немска идеология» (вж. настоящото издание, т. 3, стр. 98—99). — 328.

190 Споменатата рецензия на «Светото семейство» била публикувана анонимно в списание «Das Westphälische Dampfboot» в майската книжка от 1845 година. — 328.

191 Вж. настоящото издание, т. 2, стр. 24—58, 115—128, 129—135, 144 и следващите. — 329.

192 Вж настоящото издание, т. 2, стр. 107—115. — 330.

193 Вж настоящото издание, т. 2, стр. 115—117. — 330.

194 Публикуваните в тома фрагменти из ръкописа от I том на «Немска идеология» били открити в 1962 г. и публикувани на езика на оригинала в списание «International Review of Social History». Vol. VII, 1962, part I. Руският превод на двата фрагмента, които се отнасят към първата глава, са публикувани за пръв път в 1965 г. в списание «Вопросы философии», кн. 10, а след това в 1966 г. в книгата: К. Маркс и Ф. Энгельс. «Фейербах. Противоположность материалистического и идеалистического воззрений». М., 1966. (текста на първия фрагмент вж. на стр. 32—33, на втория — 57—58). Вж. също така К. Маркс и Ф. Энгельс. «Избранные произведения в трех томах». М., 1970, т. 1, стр. 15—16 и стр. 38—39. Фрагментът от третата глава, написан на двете страници на ръкописа, се публикува за пръв път в настоящия том. Предходния на този фрагмент текст виж в настоящото издание, т. 3, стр. 183—184 (последния абзац на 183 стр. и първия абзац на 184 стр.). — 332.

195 Разглежданото тук предложение на Отьонския епископ (Талейран), внесено на 4 юли 1789 г., било насочено към разширяване компетенцията на Националното събрание. Съгласно това предложение дебатите в събранието не трябвало да се ограничават с въпросите, включени в тъй наричаните cahiers de doléances — поръчения, които избирателите от всяко съсловие давали на своите депутати във връзка със свикването на Генералните щати; на депутатите трябва да бъде признато правото да решават всеки въпрос съгласно собственото си мнение. — 334.

196 *Bailliages* — съдебни окръзи в дореволюционна Франция, които били също и избирателни окръзи при изборите на Генералните щати.

Divisions des ordres — деления по съсловия: аристокрация, духовенство и трето съсловие, на каквито се делят всеки bailliages. Числото 431 е дадено очевидно неточно: трябва да е 531 divisions des ordres. — 334.

197 *Jeu-de-paume* — зала във Версай за игра с топка. Депутатите от третото съсловие, които на 17 юни 1789 г. се провъзгласили за Национално събрание, се събрали на 20 юни в тази зала и дали тържествена клетва да не се разотидат дотогава, докато не бъде приета конституцията на Франция.

Lit-de-justice — заседание на парламентите (върховните съдебно-административни органи на дореволюционна Франция) в присъствието на краля, което правело задължителна регистрацията на кралските разпореждания по силата на този закон. В случая става дума за заседанието на Генералните щати на 23 юни 1789 г., на което кралят обявил за недействителни решенията, взети от третото съсловие на 17 юни, и изискал депутатите незабавно да се разотидели. Но депутатите отказали да напуснат залата и продължили дебатите. — 334.

198 Цитира се стр. 145 от книгата: Max Stirner. «Der Einzige und sein Eigenthum» Leipzig, Verlag von Otto Wigand, 1845 (Макс Щирнер. «Единственият и неговата собственост». Лайпциг, издателство Ото Виганд, 1845). — 335.

199 Проектът на Комунистическото верую е програмен документ, който бил обсъждан на първия конгрес на Съюза на комунистите в Лондон от 2 до 9 юни 1847 година. Този документ заедно с проекта на Устава и с Окръжното на първия конгрес към членовете на Съюза (вж. настоящия том, стр. 379—395) бил открит в 1968 г. в архива на активния деец на Съюза на комунистите Йоахим Фридрих Мартенс. Намереният ръкопис е написан от самия Енгелс, с изключение на няколко вмъкнати думи и на заключителната фраза, както и на подписите на председателя и секретаря на конгреса.

Активно участие в конгреса взел Енгелс (Маркс не могъл да отиде в Лондон), което се отразило на работата и решенията на конгреса. Съюзът бил преименуван в Съюз на комунистите, предишният девиз на Съюза на справедливите: «Всички хора са братя», бил заменен с новия, класов девиз: «Пролетарии от всички страни, съединявайте се!». На последното заседание на конгреса на 9 юни 1847 г. били утвърдени проектът на Устава на съюза и даденият проект на неговата програма.

Проектът на Комунистическото верую, заедно с проекта на Устава, бил разпратен до общнните на съюза за обсъждане, резултатите от което се предполагало, че ще бъдат взети под внимание при окончателното утвърждаване на програмата и на Устава на II конгрес. Разработвайки в края на октомври 1847 г. друг, по-съвършен, проект на програмата на Съюза на комунистите — «Принципи на комунизма» (вж. настоящото издание, том 4, стр. 321—338), Енгелс използвал текста на Веруюто, за което свидетелствуват точни текстологически съвпадения в реднца места, а така също позовавания в текста на «Принципите» на по-ранния документ вместо отговори на някои въпроси, които Енгелс изглежда е решил да запази в предишния вид. — 337.

200 В произведенията, написани през 40—50-те години (до времето, когато Маркс разработил теорията за принадената стойност) Маркс и Енгелс употребявали такива понятия, като «стойност на труда», «цена на труда», «продажба на труда», които, както отбелязва Енгелс в 1891 г., в увода към брошурата на Маркс «Наемен труд и капитал»,« от гледна точка на по-късните работи са несполучливи и дори неверни». След като Маркс установил, че работникът продава на капиталиста не своя труд, а своята работна сила, тези понятия били уточнени. В следващите произведения Маркс и Енгелс употребявали понятията «стойност на работната сила», «цена на работната сила», «продажба на работната сила». — 338.

201 Настоящият документ, изглежда, е чернова на част от речта, която Маркс възнамерявал да произнесе на 18 септември 1847 г. пред конгреса на икономистите в Брюксел. Тъй като не му била дадена думата на конгреса, Маркс преработил своята реч след закриването иа конгреса за печата (вж. настоящото издание, т. 4, стр. 254—256). Черновата била направена на последната страница от 10-ата тетрадка с бележки-извадки на Маркс, която била попълнена главно между втората половина на 1845 и началото на 1846 година. Няколко места в ръкописа не се поддават на разшифровка поради мастилени петна. Долу на самия текст и на полетата има няколко рисунки от Енгелс, изглежда, изобразяващи участници в конгреса на икономистите. — 344.

202 Този ръкописен откъс се е запазил в тетрадката на Маркс, в която се намира

ръкописът «Работна заплата» с дата: декември 1847 година (вж. настоящото издание, т. 6, стр. 579—602).

Точни сведения няма за връзката на този откъс с други произведения на Маркс в запазилите се ръкописи и писма. Може да се предположи, че откъсът е или подготвителна скица към «Реч за свобода на търговията», която Маркс произнесъл на 9 януари 1848 г. пред събранието на брюкселската Демократична асоциация (вж. настоящия том, стр. 430—432). или към лекциите по политическа икономия, които той чел през декември 1847 г. пред Немското работническо дружество в Брюксел (вж. бележка 264).

В текста има няколко препратки на Маркс към една от неговите тетрадки с бележки-извадки, отнасящи се към лятото на 1847 г. Тетрадката съдържа конспект на книгата на G. Gülich. «Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit». Bd. I—V. Jena, 1830—1845 (Г. Гюлих. «Историческо описание на търговията, индустрията (der Gewerbe!) и земеделието на най-важните търговски държави на нашето време». Томове I—V. Йена, 1830—1845). Посочените места се намират в I том на книгата. В ръкописа началната буква на фамилното име на автора е отбелязана с J (Маркс обикновено пишел фамилното име Gülich като Jülich). Материалите Маркс използвал при работата си над «Манифест на Комунистическата партия»; отделните мисли и обобщения се проследяват в I глава. — 345.

203 Черновата на плана на III глава на «Манифест на Комунистическата партия» е направена върху корицата на тетрадката на Маркс, в която се намира ръкописът «Работна заплата» (вж. предходната бележка) и е отбелязано: «Брюксел. Декември 1847». — 347.

204 В окончателния текст на «Манифест на Комунистическата партия» точките 5 и 6 от плана не са отразени. — 347.

205 Този ръкопис е единствената запазила се страница от варианта-чернова на «Манифест на Комунистическата партия». Беловата, изпратена в края на януари 1848 г. за печат в Лондон, не се е запазила. Страницата от ръкописа-чернова се отнася отчасти към първата, а предимно към втората глава на «Манифеста». — 348.

206 Тази кореспонденция на Енгелс е превод на речта на Лендрю-Ролен на банкета на привържениците на избирателната реформа във Франция, състоял се в Лил на 7 ноември 1847 г. Преводът е направен по отчета «Réforme» от 10 ноември 1847 г. с някои съкращения. — 350.

207 *Септемврийските закони от 1835 г.,* издадени по време на Юлската монархия, ограничавали компетенцията на съда със съдебни заседатели, засилвали репресивните мерки по отношение на прогресивния печат. — 352.

208 Статията «Движението за реформа във Франция. — Банкет в Дижон» е по-разширен вариант на Енгелсовата кореспонденция «Речта на Луи Блан на банкета в Дижон», публикувана в «Deutsche-Brüsseler-Zeitung» от 30 декември 1847 г. (вж. настоящото издание, т. 4, стр. 383—386). Описаният в статията банкет се е състоял на 21 ноември 1847 г., отчет за него бил публикуван в «Réforme» от 24 и 25 ноември 1847 година. — 354.

209 Има се предвид военният съюз, сключен в 1778 г. от правителството на Людовик XVI със Съединените американски щати по време на американската вой-

на за независимост (1775—1783) и участието на френския експедиционен корпус и на морския флот във военни действня против Англия — търговски и колониален съперник на Фрѓнция. — 355.

210 Подразбира се навлизането на френските републикански войски през януари 1795 г. в територията иа Нидерландия за оказване на помощ на местното въстание против аристократическия режим на наместника на Вилхелм V. В резултат на свалянето на наместника била провъзгласена Батавската република (1795—1806), която попаднала скоро под зависимостта на иаполеоновска Франция. — 355.

211 Думите «космополитизъм», «космополитичен» Енгелс употребявал в смисъл на «свободеи от национална ограниченост и нациоиални предразсъдъци».—355.

212 Като съсредоточил в тази статия вниманието си главно върху националистическата теза на Луи Блан за уж цивилизаторската роля на Франция, Енгелс в полемиката с Блан не си поставил за задача да разкрие истинския характер на тази буржоазна «цивилизация», която капиталистическите държави разпространявали в икономически изостанали страни. В следващи статии и писма, посветени на Индия, Ирландия, Китай, Иран и т. н. Маркс и Енгелс посочили, че въвличането на тези страни в орбитата на капиталистическите отношения станало по пътя на колониалното им заробване от капиталистическите държави, по пътя на превръщането им в аграрно-суровинен придатък на метрополията, на безсрамен грабеж на природните им богатства и на жестока експлоатация на народните маси в тези страни от колонизаторите. — 356.

213 Колониалното съперничество на Англия с Испания през втората половина на XVI век тясно се преплита със събитията на Нидерландската революция от 1566—1609 г. Поражението на испанската «Непобедима армада» в 1588 г. и други победи на англичаните над испанците улеснили съпротивата на Холандската република (Републиката на Съединените провинции) срещу опитите на испанския абсолютизъм да възстанови своето господство в този район от Нидерландия. По време на войната с Испания през този период англичаиите и холандците често действували като съюзници. — 356.

214 Има се предвид английската революция от средата на XVII в., довела до установяване на буржоазен строй в Англия. — 356.

215 Популярно двустишие сред участниците в селското въстание през 1381 г. в Англия (въстанието на Уот Тейлър). Един от идеолозите иа въстанието, Джон Бол, използвал много това двустишие в проповедите си пред въстаналите селяни. Очевидно то е перифраза на текста на английския поет от XIV в. Ричард Рол Хампол. — 358.

216 *Къвинентерите* са шотландски калвинисти от XVI и XVII в., сключили специални споразумения и съюзи (къвиненти), за да защищават своята религия от посегателството на миналите към католицизма аристократически кръгове. В навечерието на английската революция от XVII в. къвиненгът станал политическа и идеологическа форма на организация на борбата на шотландците против абсолютизма на Стюартите, за независимост на своята страна. — 358.

217 Става дума за основаната в Брюксел през есента на 1847 г. *Демократична*

асоциация. Тя обединявала в своите редици пролетарски революционери, предимно из средата на революционни немски емигранти и прогресивни елементи на буржоазната и дребнобуржоазната демокрация. Активна роля при създаване на организацията изиграли Маркс и Енгелс. На 15 ноември 1847 г. Маркс бил избран за неин вицепредседател (за председател на асоциацията бил избран белгийският демократ Л. Жотран). Благодарение на влиянието на Маркс брюкселската Демократична асоциация станала един от центровете на международното демократично движение. Наскоро след нейното създаване започнал да се обсъжда въпросът за свикване на международен демократичен конгрес с цел за интернационално сплотяване на революционните сили в Европа при обстановката на назрели революционни събития. Маркс и Енгелс активно участвували в подготовката на този конгрес. По време на своето престояване в Лондон за втория конгрес на Съюза на комунистите Маркс водил успешни преговори относно конгреса с чартистки ръководители и с представители на пролетарските и демократичните кръгове на лондонската емиграция. Аналогични преговори, както изглежда, е водил Енгелс с френски социалисти и демократи. В началото на 1848 г. било постигнато споразумение за провеждане на конгреса в Брюксел, като насрочил неговото откриване по случай 18-ата годишнина на белгийската революция — 25 август 1848 г. Но поради започналите през февруари 1848 г. революционни събития в Европа тези планове не били осъществени. По време на февруарската буржоазна революция във Франция пролетарското крило на брюкселската Демократична асоциация се стремяло към въоръжаване на белгийските работници и разгръщане на борба за демократична република. След екстернирането обаче на Маркс от Брюксел в началото на март 1848 г. и разправата на белгийските власти с най-революционните елементи на асоциацията белгийските буржоазни демократи не успели да възглавят антимонархическото движение на трудещите се маси. Дейността на Демократичната асоциация се стеснила много, придобила чисто местен характер и в 1849 г. фактически била преустановена. — 358, 429.

218 Тази и следващата (вж. настоящия том, стр. 367—369) кореспонденция за чартисткото движение Енгелс написал за френския демократичен вестник «Réforme», в който той сътрудничил през 1847—1848 г., стремейки се да го използва за пропагандиране на комунистическите идеи и сплотяването на пролетарските и демократични сили от европейските страни. Енгелс имал за задача преди всичко да пропагандира широко във Франция чартисткото движение и материалите на чартисткия печат, на първо място вестник «Northern Star». Кореспонденциите на Енгелс или подбраните от него и преведени на френски език отчети из този вестник били помествани в «Réforme» под рубриката «Чартистко движение», «Чартистка агитация» и били съпровождани обикновено от уводните думи на редакцията: «Пишат ни от Лондон». През цялото време на сътрудничество в «Réforme» (от октомври 1847 до януари 1848 г.) били публикувани седем кореспонденции на Енгелс (пет от тях вж. в том 4 от настоящото издание), а така също са препечатани от други вестници при негово съдействие някои статии от Маркс. Статиите на Енгелс, неговата пропаганда на опита на чартизма подпомогнали до известна степен да бъде преодоляна националната затвореност на вестника на френските републиканци и на дребнобуржоазните социалисти и оказвали революционизиращо влияние върху неговите читатели — представители на френската работническа класа и на радикално настроените средни слоеве. — 359.

219 Обръщението на «Братските демократи», което Енгелс цитира по-долу с някои съкращения, било прието на събрание на дружеството на 3 януари

1848 г. и публикувано в «Northern Star», бр. 533 от 8 януари 1848 година.

«Братски демократи» е международно демократично дружество, основано в Лондон в 1845 г. от представители на лявото крило на чартизма и на революционните емигранти (членове на Съюза на справедливите и др.) за установяване на тесни връзки между демократичните движения от различни страни. Маркс и Енгелс, които се намирали през лятото на 1845 г. в Англия, взели участие в подготовката на събранието на демократите от различни страни на 22 септември 1845 г., на което фактически било основано това дружество. На самото събрание те не присъствували поради напущане на Лондон. Маркс и Енгелс поддържали постоянен контакт с дружеството «Братски демократи», стремейки се да окажат идейно въздействие върху пролетарското ядро на дружеството, което влязло през 1847 г. в Съюза на комунистите, и да повлияят чрез него в духа на пролетарския интернационализъм и научния комунизъм на участниците в чартисткото движение. Дейността на дружеството продължила до 1853 година. — 359.

220 *Народната харта,* която съдържа исканията на чартистите, била публикувана на 8 май 1838 г. като законопроект, предназначен за внасяне в парламента; тя се състояла от шест точки: общо избирателно право (за мъже от 21 година нагоре), ежегодни избори за парламент, тайно гласуване, изравняване на избирателните окръзи, премахване на имуществения ценз за кандидати за депутати в парламента, възнаграждение на депутатите. В 1839 и 1842 г. петициите на чартистите с искане за приемане на Народната харта били отхвърлени от парламента. През 1847—1848 г. чартистите отново разгърнали масова кампания за приемане на Хартата. — 359, 416.

221 Става дума за движението през 1830—1831 г. за парламентарна реформа в Англия. Съгласно приетия в 1832 г. акт за реформа право на глас в градовете получили собствениците и арендаторите на стопанства, които носят не помалко от 10 фунта стерлинги доход годишно. Пролетариатът и дребната буржоазия, които били главната сила в борбата за реформа, не получили избирателно право. — 359.

222 Кореспонденцията «Положението във Франция», която се публикува за пръв път в настоящия том, е била поместена в «Deutsche-Brüsseler-Zeitung» от 16 януари 1848 г. без подпис. Авторството на Маркс се обосновава от съдържанието на дописката, в която е направена съответствуваща на Марксовия и Енгелсовия възглед характеристика на френската буржоазия, а така също и оценка за ролята на пролетариата като единствена класа, способна да извърши и доведе докрай революцията във Франция. Маркс не за пръв път пише свои статии под формата на въпроси, по-специално в «Neue Rheinische Zeitung». Авторството на Маркс се потвърждава от публикуването на френския превод на тази кореспонденция в «Réforme» от 19 януари 1848 г., с чиято редакция Енгелс, който се намирал по това време в Париж, поддържал тесен контакт (вж. бележка 218). — 362.

223 Енгелс цитира и прави изложение на брошурата: «Réponse de M. Petit, ex-receveur des finances à Corbeil, aux calomnies répandues à l'occasion de son procès en séparation». Paris, 1847. («Отговор на г-н Пти, бивш бирник в Корбей, на клеветата, разпространявана във връзка с неговото бракоразводно дело». Париж, 1847). — 363.

224 Епизодът с интерпелацията на Льоно в Камарата на депутатите по повод продаването на длъжности във финансовото ведомство и с отрицателния отговор на тогавашния министър на финансите Лякав-Лаплан на тази ин-

терпелация станал на 13 юни 1846 г. Във връзка с публикуването на брошурата на Пти (вж. предходната бележка) и острата реакция срещу нея на общественото мнение вестник «Réforme» от 7 януари 1848 г. поместил извадки от посочените дебати между Люно и министъра на финансите, както и изказването по този въпрос на депутата от опозицията А. М. Дюпен, което Енгелс цитира по-долу. — 364.

225 Като разглежда съобщението на печата за пленяването на вожда на алжирците Абд ел-Кадир (вж. бележка 104), в тази статня Енгелс изказва мнението си за това движение от друга гледна точка в сравнение с по-ранната си статия (вж. настоящия том, стр. 184—185). Осъждайки варварските методи на покоряване на Алжир от буржоазна Франция, Енгелс видял в него неизбежното изместване от капиталистическите отношения на по-изостаналите феодални и патриархални, а противодействието на този процес сметнал за обречено на неуспех. По-нататък, като изучил по-задълбочено историята на колониалните заграбвания и съпротивата на потиснатите народи срещу колониалното господство, Енгелс изтъкнал освободителния и прогресивен характер на борбата на потиснатите народи против колониалната система на капитализма — борба, която обективно улеснява работническата класа при осъществяване на задачите за събаряне на капиталистическия строй. В такъв дух Енгелс по-специално разяснил освободителното движение на алжирците в статията «Алжир», която написал за «Нова американска енциклопедия» в 1857 година (вж. настоящото издание, т. 14, стр. 101—112). — 364.

226 Към това място редакцията на «Northern Star» дала следната бележка: «Това писмо, което трябваше да стигне до нас през миналата седмица, ни беше доставено от Париж едва този вторник от един приятел. В това време нашият кореспондент се оказал жертва на илюзии, като допуснал, макар и за миг, възможността за справедлива или великодушна постъпка от страна на Луи-Филип или неговите хора. Абдел-Кадир няма да изпратят в Египет; той ще се намира под строга охрана във Франция. Още един образец за честността на кралете — за честността на безчестния Луи-Филип!»

Абд ел-Кадир прекарал във Франция като пленник около 5 години; едва в 1852 г. му било разрешено да се пресели в Сирия, в Дамаск. — 364.

227 В тази кореспонденция Енгелс описва митинга, свикан от чартистите за приемане националната петиция. Цитираните извадки от речите на Харни и Джоунс са взети от отчета, публикуван във вестник «Northern Star», бр. 534 от 15 януари 1848 г., и приведени от Енгелс с някои съкращения и в редица случаи с доста свободно предаване. Редакцията на «Réforme», изглежда, е изпуснала част от представената от Енгелс статия, като е използвала съдържащите се в нея факти и съображения в следващите три абзаца:

«Ние вече обръщахме вниманието на нашите читатели върху чартистката агитация. «Réforme» е засега единственият френски вестник, който се интересува от тази голяма организация, силите и енергията на която нарастват с всеки изминал ден и която в определения момент неминуемо трябва да разруши чудовищната сграда на английската олигархия.

Днес публикуваме речите на двамата главни оратори на чартистите г-да Ъ. Джоунс и Дж. Харни. Като ги четем, можем да се убедим до каква степен от гняв са обхванати масите, да разберем чувството на разочарование, подбудило Робърт Пил да си подаде оставката, макар че за облекчаване бремето на народа той извършил това, което преди него не се решило дори да се опита да направи нито едно правителство.

За да се разберат напълно смисълът и значението на приведените речи, трябва да се напомни, че привилегированите класи се опитват да отклонят вниманието на народа, да го заблудят с подвеждащи разговори за възможни вражески нахлувания в най-близко време. Те не предлагат да се обиколи Лондон с фортове, но се гласят да увеличат значително постоянната армия. Това е все същият метод — искат да се постъпи с англичаните така, както било постъпено с парижаните. Веднага ще видим как народът отговаря на тези намеци. Да дадем думата на нашия кореспондент». — 367.

228 Има се предвид *Изпълнителният комитет на националната чартистка асоциация,* основана през юли 1840 г. — първата в историята на работническото движение общонационална масова партия на пролетариата, която през годините на подема на чартизма наброявала към 50 хиляди членове. Асоциацията е била инициатор на много политически кампании за свикване чартистки конвенти. Обаче в нейната дейност проличават липса на идейно и политическо единство и известна организационна неопределеност. След поражението на чартистите в 1848 г. и разцеплението в редиците на асоциацията тя загубила характера на масова организация, но водела под ръководството на революционните чартисти борба за възраждане на чартисткото движение на социалистическа основа. Окончателната дейност на асоциацията престанала в 1858 година. — 367.

229 *Поземлено дружество,* основано в 1845 г. по инициатива на О'Конор, съществувало до 1848 година. Целта на дружеството била закупуването на земя чрез събрани средства и даването ѝ под аренда на малки участъци на износни условия на работници-съдружници. Положителната страна от дейността на Поземленото дружество било обявяването — в петиции към парламента и в пропаганда чрез печата — против монопола на аристокрацията относно владеенето на земята. Но идеите за възможност да бъдат избавени работниците от експлоатация и да бъде намалена безработицата и т. н. по пътя на връщането им към земята имали утопичен характер. От дейността на дружеството нямало практически резултати. — 368.

230 Подразбира се избирането на ръководителя на чартистите Фергюс О'Конор и редица радикални дейци в парламента на изборите, състояли се на 5 август 1847 г. в Нътингъм. — 368.

231 *St. Stephen's Chapel* — помещение в църквата св. Стефан (Уестминстърско абатство), в което от 1547 г. ставали заседанията на Камарата на общините. — 368.

232 В речта си Харни използвал израза на съвременниците на испанския крал и немски император Карл V за неговите владения, в които «никога не залязва слънцето». — 369.

233 *Чейндж-али* (Change-Alley) — улица в Лондон, местоположение в посока на търговско-финансовата компания на Южните морета, едно от главните места на всевъзможни парични операции и спекулативни сделки. — 369.

234 Обръщението към читателите и сътрудниците на елберфелдското списание «Gesellschaftsspiegel» било написано от Ф. Енгелс и М. Хес. Както се вижда от писмото на Енгелс до Маркс от 20 януари 1845 г. (вж. настоящото издание, т. 27, стр. 14), Енгелс взел участие в подготовката на издаването на списанието, в изработването на проспекта, който бил публикуван в първия брой под формата на това обръщение. В началото Енгелс възнамерявал да

влезе в редакцията на списанието, за което писал в една от своите кореспонденции «Бързи успехи на комунизма в Германия» (вж. настоящото издание, т. 2, стр. 507—520). Разработеният от Енгелс план на обследване положението на работниците съответствувал до голяма степен на задачите, които си поставял в това време като автор на книгата «Положението на работническата класа в Англия»; от друга страна, в проспекта намерили място някои абстрактно-сантиментални филантропични илюзии в духа на «истинския социализъм», произлизащи от Хес. Неудовлетвореността от позицията на Хес била очевидно една от причините Енгелс да откаже да влезе в редакцията. Списанието «Gesellschaftsspiegel», редактирано от Хес, скоро се отклонило от набелязаната в проспекта от Енгелс линия и се превърнало в рупор на реформистките и сантименталните идеи на «истинския социализъм». — 373.

235 Става дума за въстанието на силезийските тъкачи през юни 1844 година (вж. настоящия том, стр. 189—192). — 376.

236 Този документ свидетелствува за тежките условия, при които е бил поставен Маркс от белгийските власти след изгонването му от Франция. Наложило му се да даде такова писмено задължение в полицейското управление в Брюксел, където бил извикан на 22 март 1845 г. За този случай Маркс съобщава в писмо до Хайне от 24 март 1845 година (вж. настоящото издание, т. 27, стр. 358). — 378.

237 Проектът на Устава на Съюза на комунистите бил приет на неговия първи конгрес в началото на юни 1847 г. и разпратен по окръзи и общини за обсъждане. В проекта била отразена работата по преустройството на организацията, извършена от Съюза на справедливите в съответствие със съветите на Маркс и Енгелс. В началото на 1847 г. Маркс и Енгелс дали съгласието си да влязат в съюза при условие, че бъде преустроен на демократични начала и бъдат отстранени елементите на заговорничество и сектантство в неговата структура и дейност. В изработването на Устава непосредствено влияние оказал Енгелс, който взел участие в работата на конгреса (вж. бележка 199). Вместо предишния ръководен орган — ограничената Народна палата — върховен орган на съюза става конгресът, свикван от делегатите на местните окръзи, а изпълнителен орган — Централният комитет. Взаимоотношенията на всички организации на съюза се уреждали на основата на демократизма и централизма. Същевременно редица точки от проекта свидетелствуват за незавършеност на реорганизацията и влияние на предишни сектантски представи. По предложение на Брюкселския окръжен комитет, който се намирал под непосредственото влияние на Маркс и Енгелс, по-късно тези места били уточнени (вж. бележка 265). Вторият конгрес (декември 1847 г.) приел Устав, който окончателно определял организационната структура на Съюза на комунистите върху принципите на научния комунизъм (вж. настоящото издание, т. 4, стр. 520—525).

Текстът на проекта на Устава бил намерен в 1968 г. едновременно с текста на проекта на Комунистическото верую и на други публикувани в тома документи на Съюза на комунистите в книжата на члена на Съюза на комунистите в Хамбург Мартенс. — 379.

238 Народната палата (през ноември 1846 г., седалището ѝ било преместено от Париж в Лондон), която възглавявала Съюза на справедливите, през февруари 1847 г. се обърнала към местните организации на съюза с призив да изберат делегати за конгреса, който трябвало да се открие в Лондон на 1 юни. В обръщението на Народната палата се определял и дневният ред на

Конгреса. Конгресът запазил Лондон за седалище на изпълнителния ръководен орган на Съюза, който орган обаче, в съответствие с приетия проект иа Устава, от този момент започиал да се нарича Централен комитет. — 383.

239 Като нелегална организация Съюзът на комунистите не е могъл открито да провежда заседанията на своите конгреси и да публикува техните материали. — 383.

240 Има се предвнд чл. 21 от проекта иа Устава на Съюза на комунистите (вж• иастоящия том, стр. 380 — 383.

241 *Лондонското просветно дружество на немските работници* било осиовано през февруари 1840 г. от К. Шапер, И. Мол и други дейци на Съюза на справедливите. След основаването на Съюза на комунистите ръководна роля в дружеството имали местните общнни на Съюза. В различни периоди от своята дейност дружеството имало филиали в работническите райони на Лондон. Активно участие в дейността на дружеството през 1847 и 1849—1850 г. взели Маркс и Енгелс. Обаче на 17 септември 1850 г. Маркс, Енгелс и много техии привърженици напуснали дружеството във връзка с временното засилване на влиянието в него на сектантско-авантюристката фракция на Вилих-Шапер, предизвикала разцепление в Съюза на комунистите. От края на 50-те години Маркс и Енгелс отново взели участие в работата на Просветното дружество, което до голяма степен съдействувало за утвърждаване принципите на марксизма в програмата на I интернационал. Дружеството просъществувало до 1918 г. като интернационален клуб и било закрито от английското правителство. — 384.

242 Имат се предвид френските тайни работиически дружества от 40-те години на XIX в., сред членовете на които широко били разпространени различнн социалистически и комунистнчески идеи с утопичен характер (Кабе, Дезами и други). — 384.

243 Описаното в този отчет положение в парижките общини иа Съюза на справедливите през 1845—1846 г. съответствува на информацията, която Енгелс, който се намирал от 15 август 1846 г. в Париж, изпращал в Брюксел на Маркс и на другн членове от Брюкселския комунистически кореспондентски комитет (вж. писмата на Енгелс през август—декември 1846 г. в т.27 на настоящото издание). Тази част от отчета очевидно е била съставена въз основа иа съобщения на Енгелс, който изнграл решаваща роля при преодоляване на идейната объркaност в парижките общини на съюза и прн разграннчаваие на тяхното революцнонно крило от дребнобуржоазните елементн, конто тежнеели към еснафския «истннски соцнализъм» и уравнителния утопичен комунизъм на Вайтлинг. Не е изключено този раздел да е бил написан от самия Енгелс.— 384.

244 W. Weitling. «Garantien der Harmonie und Freiheit». Vivis, 1842 (В. Вайтлинг. «Гаранцни на хармонията и свободата». Веве, 1842). — 384.

245 Кннгата на П. Ж. Прудон «Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère» («Система на икономическите противоречия, или Философия на нищетата») излязла в немски превод на К. Грюн в Дармщат в 1847 година. — 384.

246 Вероятно става дума за паричните средства, събрани от парижките членове

на Съюза на справедливите за участниците в Краковското въстание от 1846 година (вж. бележка 269). — 385.

247 Има се предвид брошурата на К. Грюн «Die preussischen Landtags-Abschiede. Ein Wort zur Zeit». Birwinken, 1846 («Решения на краля, адресирани до пруските ландтази; по въпроси на съвременността». Бирвинкен, 1846). — 385

248 Подразбира се Народната палата на Съюза на справедливите, която до преместването ѝ от Париж в Лондон (през ноември 1846 г.) се състояла предимно от вайтлингианци. — 388.

249 Очевидно е, че става дума за обръщението на ръководството на Съюза на справедливите към Маркс и Енгелс с предложение да влязат в съюза и вземат участие в неговото преустройство върху основите на принципите на научния комунизъм. От името на Народната палата преговорите с Маркс в Брюксел и с Енгелс в Париж в края на януари—началото на февруари 1847 г. водел Й. Мол. — 388.

250 Опитите на лондонския Централен комитет да уреди издаването на редовен орган — вестник или списание — на Съюза на комунистите не се увенчал с успех поради липса на парични средства. Издаден бил само пробният брой «Kommunistische Zeitschrift», който излязъл в Лондон в началото на септември 1847 г. Той бил отпечатан в печатницата на лондонското Просветно дружество на немските работници. Върху съдържанието на този брой повлияли Маркс и Енгелс. В публикуваните статии (на В. Волф, К. Шапер и др.) били разкритикувани «истинският социализъм» и други насоки на утопичния социализъм, давал се отпор на нападките на Хайнцен против комунистите, излагали се тактическите положения на пролетарското движение. В пробния брой на списанието за пръв път в печата се появил като епиграф девизът: «Пролетарии от всички страни, съединявайте се!». Фактически постоянен орган на Съюза на комунистите станал вестник «Deutsche-Brüsseler-Zeitung» от септември 1847 г., когато Маркс и Енгелс, като станали сътрудници на вестника, съсредоточили в свои ръце неговите редакционни работи. — 392.

251 Има се предвид «Ansprache der Volkshalle des Bundes der Gerechten an den Bund, Februar 1847» («Обръщение на Народната палата на Съюза на справедливите към съюза, февруари 1847») (вж. бележка 238). — 394.

252 Аналогични съпроводителни писма Централният комитет на Съюза на комунистите изпратил през юни 1847 г. до всички общини на съюза в различните страни, като им изпраща документите, приети от първия конгрес. — 396.

253 Обръщението на Централния комитет на Съюза на комунистите от 14 септември 1847 г. е тримесечен отчет за дейността на съюза след първия конгрес (юни 1847). То било намерено, както и други документи от първия конгрес, в книжата на члена на съюза в Хамбург Мартенс. Адресираната до него на последната страница добавка от К. Шапер доказва, че този екземпляр е бил предназначен за хамбургската община. — 398.

254 Става дума за двете обръщения, издадени от ръководния орган на Съюза на справедливите през ноември 1846 и февруари 1847 г., т. е. преди неговото преустройство в Съюз на комунистите (вж. бележка 251). — 400.

255 Има се предвид брошурата на Форсел «Kommunismen och kristendomen». Stockholm, 1847 («Комунизъм и християнство». Стокхолм, 1847). — 400.

256 *Скандинавско дружество* — радикално-демократично дружество, съществувало през втората половина на 40-те години от XIX век. Било свързано със Съюза на комунистите, в него влизали главно работници и занаятчии. Председател на дружеството бил членът на съюза Пер Йьотрек — преводач, книгоиздател и книготърговец, а секретар — Екстрьом. — 401.

257 Изпратеният в Амстердам през август 1847 г. Йохан Дол съобщил на Централния комитет през октомври за образуването на амстердамската община на Съюза на комунистите от 8 души.

Просветното работническо дружество в Амстердам било създадено на 14 февруари 1847 г. В организирането и дейността му активна роля играели членовете на Съюза на комунистите. През март 1848 г. лондонското Просветно дружество на немските работници изпратило на Просветното работническо дружество в Амстердам 100 екземпляра от «Манифест на Комунистическата партия». Поради организирането на 24 март 1848 г. на масово народно събрание в Амстердам в подкрепа на революцията във Франция и Германия членовете на Съюза на комунистите—ръководители на Просветното дружество в Амстердам, били подложени на сурови полицейски репресии. — 404.

258 Намерението на Маркс да издаде немски превод на книгата «Нищета на философията» не било осъществено. Докато бил жив Маркс, на немски език били публикувани само откъси от II глава на този труд. Първото немско издание на този труд, редактирано от Енгелс, излязло в 1885 година. — 405.

259 Към есента на 1847 г. в парижките общини на Съюза на комунистите възникнала сложна ситуация. Изключените от първия конгрес вайтлингианци се обединили с привържениците на Грюн. През октомври станало разцепление. Една от общините се изказала против комунистическите принципи и по решение на Централния комитет била изключена от съюза. Енгелс, който се намирал по това време в Париж, писал на Маркс на 25—26 октомври 1847 г.: «През последните дни преди пристигането ми са били изхвърлени последните грюнианци, цялата община, от която обаче половината ще се върнат. Ние сега сме само 30 души. Веднага организирах пропагандистка община, тичам страшно насам-натам и поучавам. Веднага бях избран в окръжния комитет и ми възложиха кореспонденцията. Предложени са 20—30 кандидати за приемане. Скоро ще бъдем пак по-силни» (вж. настоящото издание, т. 27, стр. 86). — 406.

260 Намек за излязлата в Берн в 1845 г. книга на В. Вайтлинг «Das Evangelium eines armen Sünders» («Евангелието на бедния грешник»), в която кражбата се оправдава като средство в борбата против капитализма. — 406.

261 Имат се предвид бившите членове на тайната революционна организация на немските емигранти в Швейцария «Млада Германия», разгромена от полицията в 1845 година (вж. бележка 154). — 406.

262 Споменават се следните издания; анонимният позив «Der deutsche Hunger und die deutschen Fürsten»; брошурата на К. Хайнцен «Dreißig Kriegsartikel der neuen Zeit für Offiziere und Gemeine in despotischen Staaten». Neustadt («Тридесет военни статии на новото време за офицери и редници в деспотични държави». Нойщат). — 406.

263 Става дума за групи на комунистите в Кьолн, Вестфалия, Елберфелд, които по-рано били свързани с основания от Маркс и Енгелс Брюкселски комунистически кореспондентски комитет, а след I конгрес на Съюза на комунистите започнали да създават общините на съюза. — 408.

264 Има се предвид *Немското работническо дружество,* което било основано от Маркс и Енгелс в Брюксел в края на август 1847 г. с цел за пропагандиране между работниците идеите на научния комунизъм. Под ръководството на Маркс и Енгелс и на техните съратници дружеството станало легален център за обединяване на революционните пролетарски сили в Белгия. Най-добрите членове на дружеството влизали в Съюза на комунистите. Дружеството оказало значително влияние и върху белгийското работническо движение и изиграло важна роля при основаването на брюкселската Демократична асоциация (вж. бележка 217). Дейността на Немското работническо дружество в Брюксел била прекратена наскоро след февруарската революция от 1848 г. във Франция във връзка с арестите и изгонването на неговите членове от белгийската полиция. — 408.

265 Поправките на Брюкселския окръжен комитет към проекта на Устава на Съюза на комунистите отразявали борбата на Маркс за усъвършенствуване на организационните принципи на пролетарската партия и преодоляване в нейната структура на остатъците от сектантската затвореност, присъща на Съюза на справедливите, и били приети от втория конгрес на Съюза на комунистите. Точката за утвърждаване от общините на решенията на конгреса отпаднала, а забраната на членовете на съюза да участвуват в други политически организации обхващала само организации, чиито цели били чужди на съюза. — 408.

266 Приетите на първия конгрес документи — Проектът на Комунистическото верую и Уставът — били разглеждани от конгреса като предварителни проекти, които подлежали на обсъждане по места, на доработка и на окончателно утвърждаване от втория конгрес на Съюза на комунистите (декември 1847 г.). 410.

267 Става дума за съдебния процес против арестуваните в Берлин през пролетта на 1847 г. членове на Съюза на справедливите. Във връзка с това, че главният свидетел Ментел, който бил предал членовете на съюза, се отказал от своите предишни показания, съдът бил принуден да се ограничи с леки наказания за редица арестувани, а някои от тях да оправдае. — 411.

268 Отчетът за международния митинг, свикан от дружеството «Братски демократи» в помещението на лондонското Просветно дружество на немските работници (вж. бележки 219 и 241), бил публикуван във вестник «Northern Star» под заглавие «The Polish Revolution. — Important Public Meeting» («Полската революция. — Важен публичен митинг»). Речите на Маркс и Енгелс на митинга са предадени в отчета в съкратен вид (вж. авторския текст на тези речи в настоящото издание, том 4, стр. 370—372).Отчетът съдържа някои подробности за митинга, които допълват кратката кореспонденция на Енгелс за него, публикувана във вестник «Réforme» (вж. т. 4, стр. 373—375). — 412.

269 Има се предвид манифестът на Националното правителство на Полската република, образувано на 22 февруари 1846 г. в хода на националноосвободителното въстание в Краковската република. Манифестът призовавал полския народ към решителна борба за национална независимост, провъзгласявал

демократични права, премахване на феодалните повинности, предаване в собственост на селяните на обработваните от тях поземлени участъци. Главни инициатори на въстанието били полските демократи (Дембовски и други). През март 1846 г. въстанието в Краков било потушено от силите на Австрия и царска Русия, а през ноември 1846 г. Австрия, Прусия и Русия подписали договор за присъединяване на «свободния град Краков» към Австрийската империя. — 412.

270 По време на Краковското националноосвободително въстание през февруари 1846 г. (вж. бележка 269) австрийските власти успели да предизвикат сблъскване в Галиция между украинските селяни и въстаническите отряди на шляхтата. — 414.

271 Имат се предвид победата на прогресивните сили в гражданската война от 1847 г. в Швейцария и провалът на опитите на Зондербунда (сепаратистичния съюз) за постигане в свой интерес въоръжена намеса на европейските държави (вж. настоящия том, стр. 186—187 и бележка 275). — 414.

272 Маркс противопоставя предложението за свикване на международен демократичен конгрес на конгреса на икономистите, свикан в Брюксел на 16—18 септември 1847 г. (за него вж. настоящото издание, т. 4, стр. 249—253). — 415.

273 Людвик Мерославски, изпратен като член на «Централизацията» (ръководен орган на полското Демократично дружество) в Познан за организиране на въстанието в полските земи, бил арестуван от пруските власти малко преди въстанието (февруари 1846 г.) и осъден на смърт. По-късно присъдата била заменена с доживотен затвор. Бил освободен във връзка със започването на революцията в Германия от март 1848 година. — 418.

274 Има се предвид гражданската война в Швейцария (вж. бележки 271 и 275). — 420.

275 Става дума за опитите да се организира дипломатическа и въоръжена намеса на петте европейски държави (Франция, Англия, Русия, Австрия и Прусия) в гражданската война в Швейцария в полза на Зондербунда. Инициатор на тези опити бил австрийският канцлер Метерних, поддържан от френското правителство на Гизо. В плановете на Метерних и Гизо влизало свикването на конференция на петте велики сили по швейцарския въпрос. Конференцията трябвало да продиктува на воюващите в Швейцария страни условията на мира. Бързият разгром на войските на Зондербунда провалил тези планове. — 420.

276 По време на пребиваването си в Лондон като делегати на втория конгрес на Съюза на комунистите в края на ноември — началото на декември 1847 г. Маркс и Енгелс взели участие също в събранията на лондонското Просветно дружество на немските работници (вж. бележка 241). Те изнесли редица доклади пред членовете на дружеството. Запазените записи от изказванията на Маркс и Енгелс са твърде кратки и незавършени. В настоящия том те се публикуват в същата последователност, в която са били отразени в протоколната книга на дружеството. Книгата с протоколните записи не е намерена. — 423.

277 Има се предвид *Немското работническо дружество*, основано от Маркс и Енгелс в Брюксел в края на август 1847 г. (вж. бележка 264). — 426.

278 Подразбира се излезлият в 1847 г. в Париж труд на Луи Блан «Histoire de la Révolution française» («История на френската революция»). — 426.

279 Има се предвид книгата на Даумер «Die Geheimnisse des christlichen Alterthums» («Тайнствата на християнската древност»), издадена в Хамбург в 1847 година. — 427.

280 Както се вижда от съобщението, публикувано в «Deutsche-Brüsseler-Zeitung», бр. 2 от 6 януари 1848 г., на новогодишната вечер на Немското работническо дружество в Брюксел на 31 декември 1847 г. присъствували около 130 души. Между тях били видни дейци на революционното и демократичното движение от различни страни (Белгия, Германия, Полша, Франция и други). Освен Маркс реч произнесъл немският революционер, приятел на Маркс и Енгелс, В. Волф, който вдигнал тост за процъфтяване на «Deutsche-Brüsseler-Zeitung»—«изразител на възгледите и копнежите на пролетариата». От името на полската демокрация поздравил революционерите и демократите от другите страни известният деец на полското освободително движение И. Лелевел, посрещнат с бурни ръкопляскания от цялото събрание. При закриване на новогодишната вечер рецитирала стихотворения Жени Маркс. Новогодишната вечер, се отбелязвало в отчета, била ярка демонстрация на разрастването и сплотяването на силите на международната демокрация. — 429.

281 В следващите броеве на «Deutsche-Brüsseler-Zeitung» не са дадени съобщения за доклада на Маркс «Какво е работна заплата». През втората половина на декември 1847 г. Маркс изнесъл редица лекции в Немското работническо дружество за наемния труд и капитала. Наред с другите подготвителни материали към лекциите Маркс съставил чернова «Работната заплата» (вж. настоящото издание, т. 6, стр. 579—602). — 429.

282 Това съобщение с изложение на речта на Маркс относно свободата на търговията е поместено в бр. 5 от 16 януари 1848 г. на «Deutsche-Brüsseler-Zeitung» под заглавие «Sitzung der demokratischen Gesellschaft am verflossenen Sonntag, den 9 Januar» («Събрание на Демократичната асоциация миналата неделя, 9 януари»). Чрез този вестник Демократичната асоциация два пъти (на 6 и 9 януари) оповестила за предстоящото публично събрание, като канела своите привърженици да изслушат «доклад на Карл Маркс по въпроси на политическата икономия». На събранието било решено да се издаде речта на Маркс със средства на асоциацията. Съобщението за речта на Маркс, съставено от Борнщет, било поместено също и в «La Réforme» от 19 януари 1848 г. Речта на Маркс относно свободата на търговията била издадена в Брюксел в началото на февруари 1848 г. (вж. настоящото издание, т. 4, стр. 403—417). — 430.

283 Съобщение за чествуване в Брюксел на втората годишнина от Краковското въстание от 1846 г. в «Deutsche-Brüsseler-Zeitung» не се появило, тъй като на 27 февруари 1848 г. излязъл последният брой 17 на този вестник. — 433.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

А

Н

О

П

Ф

Х

Ц

ЛИТЕРАТУРНИ И МИТОЛОГИЧНИ ГЕРОИ

УКАЗАТЕЛ НА ЦИТИРАНАТА И СПОМЕНАВАНАТА ЛИТЕРАТУРА

ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА К. МАРКС И Ф. ЕНГЕЛС

Маркс, К. Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод (настоящото издание, т. 1, стр. 399—413).

— Zur Kritik der Hegel'schen Rechts-Philosophie. Einleitung. In: «Deutsch-Französische Jahrbücher». 1-ste und 2-te Lieferung. Paris, 1844. — 41.

Маркс, К. Нищетата на философията. Отговор на «Философия на нищетата» на г-н Прудон (настоящото издание, т. 4, стр. 67—184).

— Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris—Bruxelles, 1847. — 405.

Маркс, К. Реч относно свободата на търговията, произнесена на публично събрание на брюкселската Демократична асоциация на 9 януари 1848 г. (настоящото издание, т. 4, стр. 403—417).

— Discours sur la question du libre échange, prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles, dans la Séance Public du 9 Janvier 1848 [Bruxelles, 1848]. — 430.

Енгелс, Ф. «Млада Германия» в Швейцария. Заговор против църквата и държавата (настоящия том, стр, 270—272).

— «Young Germany» in Switzerland. Conspiracy against church and state. In: «The Northern Star», бр. 411 от 27 септември 1845 г. — 273.

Енгелс. Ф. Очерци към критика на политическата икономия (настоящото издание, т. 1, стр. 523—571).

— Umrisse zu einer Kritik der Nationaloekonomie. In: «Deutsch-Französische Jahrbücher». 1-ste und 2-te Lieferung. Paris, 1844. — 3, 4, 42, 102.

Енгелс, Ф. Неотдавнашната касапница в Лайпциг. — Работническото движение в Германия (настоящото издание, т. 2, стр. 543—546).

— The late butchery at Leipsic. — The German working men's movement. In: «The Northern Star», бр. 409 от 13 септември 1845 г. — 272.

Енгелс, Ф. Новини от Прусия. — Вълнения в Силезия (настоящия том, стр. 188—189).

— Prussia. In: «The Northern Star», бр. 346 от 29 юни 1844 г. — 190.

Енгелс, Ф. Положението на работническата класа в Англия. По собствени наблюдения и досто-

верни източници (настоящото издание, т. 2, стр. 225—506).
— Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, 1845. — 255, 256.
Енгелс, Ф. Проект на Комунистическото верую (настоящия том, стр. 337—343).
— Entwurf des Kommunistischen Glaubensbekenntnisses. In: Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847). Hamburg, 1969. — 389, 392, 393, 396, 397, 399, 401, 403, 405, 408, 410.
Маркс, К. и Енгелс, Ф. Светото семейство, или Критика на критическата критика. Против Бруно Бауер и компания (настоящото издание, т. 2, стр. 3—224).
— Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Consorten. Frankfurt am Main, 1845. — 329—332.

ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА РАЗЛИЧНИ АВТОРИ*

[Bauer, B.] Charakteristik Ludwig Feuerbachs. In: «Wigand's Vierteljahrsschrift». Dritter Band. Leipzig, 1845 (*[Бауер, Б.]* Характеристика на Лудвиг Фойербах. В списание «Wigand's Vierteljahrsschrift». Том трети. Лайпциг, 1845). — 329—331.
* *Bauer, B.* Das entdeckte Christenthum. Zürich und Winterthur, 1843. (*Бауер, Б.* Разкритото християнство. Цюрих и Винтертур, 1843). — 141—142.
Bauer, B. Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit. Zürich und Winterthur, 1842 (*Бауер, Б.* Правото дело на свободата и моето собствено дело. Цюрих и Винтертур, 1842). — 142.
Bauer, B. Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker. Bände 1—2. Leipzig, 1841; Band 3. Braunschweig, 1842 (*Бауер, Б.* Критика на евангелската история на синоптиците. Том 1 и 2. Лайпциг, 1841; том 3. Брауншвайг, 1842) — 141.
Bauer, E. Der Streit der Kritik mit Kirche und Staat. Charlottenburg, 1843 (*Бауер, Е.* Спорът на критиката с църквата и държавата. Шарлотенбург, 1843). — 196.
* *Blanc, L.* Histoire de la Révolution française. Tomes I — II. Paris, 1847 (*Блан, Л.* История на френската революция. Том I—II. Париж, 1847). — 426.
* *Bray, J. F.* Labour's wrongs and labour's remedy; or, the Age of might and the age of right. Leeds, 1839 (*Брей, Дж. Ф.* Несправедливости по отношение на труда и средствата за тяхното премахване, или Векът на силата и векът на справедливостта. Лидс, 1839). — 239.
Buret, E. De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France. Tome I. Paris, 1840 (*Бюре, Е.* За нищетата на работническата класа в Англия и във Франция. Том I. Париж, 1840). — 54—55, 66.
Cours complet d'économie politique pratique. Volume complémentaire. Mélanges et correspondance d'économie politique; ouvrage posthume de J. B. Say, publié par Ch. Comte, son gendre. Paris, 1833 (Разни очерци и писма на Ж. Б. Сей по въпроси на политическата икономия, посмъртно издадени от неговия зет Шарл Конт. Париж, 1833). — 220.

* В случаите, когато не е установено достоверно от кое издание на едно или друго произведение са се ползвали Маркс и Енгелс, се съобщава датата и мястото на първото му издание.

В квадратни скоби са поставени откритите имена на авторите на книги, излезли анонимно. Със звездичка са отбелязани произведенията, преведени на руски език.

Gülich, G. Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit. Bände I—V. Jena, 1830—1845 (*Гюлих, Г.* Историческо описание на търговията, индустрията и земеделието на най-важните занимаващи се с търговия държави на нашето време. Томове I—V. Йена, 1830—1845). — 345, 346.

Gurowski, A. La vérité sur la Russie et sur la révolte des provinces Polonaises. Paris, 1834 (*Гуровски, А.* Истината за Русия и за въстанието на полските провинции. Париж, 1834). — 177.

* *Hegel, G. W. F.* Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Dritte Ausgabe. Heidelberg, 1830 (*Хегел, Г. В. Ф.* Енциклопедия на философските науки в кратък очерк. Трето издание. Хайделберг, 1830). — 144, 145, 158, 160, 161.

* *Hegel, G. W. F.* Phänomenologie des Geistes. In: Werke. Band II. Berlin, 1832 (*Хегел, Г. В. Ф.* Феноменология на духа. В съчиненията. Том II. Берлин, 1832). — 42, 141, 144, 145, 146—149, 152—154.

* *Hegel, G. W. F.* Wissenschaft der Logik. In: Werke. Bände III—V, Berlin, 1833—1834 (*Хегел, Г. В. Ф.* Науката логика. В съчиненията. Том III—V. Берлин, 1833—1834). — 42, 141, 159, 160.

[Heinzen, K.] Der deutsche Hunger und die deutschen Fürsten [Bern, 1847] (*[Хайнцен, К.]* Гладът в Германия и германските властелини [Берн, 1847]). — 406.

Heinzen, K. Dreißig Kriegsartikel der neuen Zeit für Officiere und Gemeine in despotischen Staaten. Neustadt, [1846] (*Хайнцен, К.* Тридесет военни статии на новото време за офицери и войници в деспотичните държави. Нойщат [1846]).— 406.

[Heß, M.] (*[Хес, М.]*)
— Sozialismus und Kommunismus (Социализъм и комунизъм)
— Die Eine und ganze Freiheit (Единната и пълна свобода)
— Philosophie der That (Философия на действието)
In: Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz. Zürich und Winterthur, 1843 (Двадесет и една коли от Швейцария. Цюрих и Винтертур, 1843). — 42, 112.

Kaiser, H. W. Die Persönlichkeit des Eigenthums in Bezug auf den Socialismus und Communismus in heutigen Frankreich. Bremen, 1843 (*Кайзер, Х. В.* Личният характер на собствеността по отношение на социализма и комунизма в днешна Франция. Бремен, 1843). — 323.

* *List, F.* Das nationale System der politischen Ökonomie. Erster Band. Der Internationale Handel, die Handelspolitik und der deutsche Zollverein. Stuttgart und Tübingen, 1841 (*Лист, Ф.* Националната система на политическата икономия. Том първи. Международната търговия, търговската политика и немският Митнически съюз. Щутгарт и Тюбинген, 1841). — 215, 219—223, 226—228, 235, 236, 239.

Loudon, Ch. Solution du problème de la population et de la subsistance, soumise à un médecin dans une série de lettres. Paris, 1842 (*Лаудън, Ч.* Решение на проблемите на населението и прехраната, изложено във вид на писма до лекаря. Париж, 1842). — 54, 55.

Mill, J. Élémens d'économie politique. Traduits de l'anglais par J. T. Parisot. Paris, 1823 (*Мил, Дж.* Основи на политическата икономия. Превод от английски на Ж. Т. Паризо. Париж, 1823). — 5—16, 28—30, 35—38, 124, 125, 132—133.

Morellet. Prospectus d'un nouveau dictionnaire du commerce. Paris, 1769 (*Мореле.* Проспект на нов търговски речник. Париж, 1769). — 276.

Möser, Y. Patriotische Phantasien. Vierte verbesserte Auflage. Bände I—

IV. Berlin, 1820 (*Мьозер, Ю.* Патриотични фантазии. Четвърто подобрено издание. Томове I—IV. Берлин, 1820). — 99—100.

Pecchio, J. Histoire de l'économie politique en Italie, ou Abrégé critique des économistes italiens; précédée d'une introduction. Traduite de l'italien par L. Gallois. Paris, 1830 (*Пекьо, Дж.* История на политическата икономия в Италия, или Кратко критично изложение на италианските икономисти с увод. Превод от италиански на Л. Галоа. Париж, 1830). — 219—220.

Pecqueur, C. Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou Études sur l'organisation des sociétés. Paris, 1842 (*Пекьор, К.* Нова теория на социалната и политическата икономия, или Изследвания върху организацията на обществата. Париж, 1842). — 65—66.

Petit. Réponse de M. Petit, ex-receveur des finances à Corbeil, aux calomnies répandues à l'occasion de son procès en séparation. Paris, 1847 (*Пти.* Отговор на г-н Пти, бивш бирник в Корбей, относно клеветите, разпространявани във връзка с неговото бракоразводно дело. Париж, 1847). — 363—364.

Peuchet, J. Mémoires tirés des Archives de la police de Paris. Tomes I—IV. Paris, 1838 (*Пьоше, Ж.* Мемоари, извлечени от архивите на парижката полиция. Томове I—IV. Париж, 1838). — 275, 276, 279—288.

Peuchet, J. Statistique élémentaire de la France. Paris, 1805 (*Пьоше, Ж.* Основи на статистиката на Франция. Париж, 1805). — 276.

Pitkethly, L. Emigration. Where to, and how to proceed. Description of the Shaker Villages. In: «The Northern Star» N 286, 6. May. 1843 (*Питкетли, Л.* Емиграция. Къде и как да започва. Описание на заселването на шейкерите. Във вестник: «The Northern Star», бр. 286 от 6 май 1843 г.). — 20.

Proudhon, P. J. Philosophie der Staatsökonomie oder Nothwendigkeit des Elends. Deutsch bearbeitet von Karl Grün. Bände I—II. Darmstadt, 1847 (*Прудон, П. Ж.* Философия на политическата икономия, или Необходимост на нищетата. Преведена на немски език от Карл Грюн. Томове I—II. Дармщат, 1847). — 385.

* *Ricardo, D.* Des principes de l'économie politique et l'impôt. Traduit de l'anglais par F. — S. Constancio avec des notes explicatives et critiques par J. B. Say. Tomes I—II. 2-e éd., Paris 1835 (*Рикардо, Д.* Принципи на политическата икономия и облагането. Превод от английски на Ф. С. Констансио с пояснителни и критични бележки от Ж. Б. Сей. Томове I—II. Издание 2-ро, Париж, 1835). — 66, 222, 238.

* *Saint-Simon.* Catéchisme des industriels. Paris, 1824 (*Сен Симон.* Катехизис на индустриалците. Париж, 1824). — 106.

* *Say, J. B.* Traité d'économie politique, ou Simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consumment les richesses. Troisième édition. Tomes I—II. Paris, 1817 (*Сей, Ж. Б.* Трактат по политическа икономия, или Просто изложение на това, как богатствата се създават, разпределят и употребяват. Издание трето. Томове I—II. Париж, 1817). — 56, 60, 69, 71, 131.

Say, L. A. Études sur la richesse des nations et réfutation des principales erreurs en économie politique. Paris, 1836 (*Сей, Л. А.* Очерци за богатството на народите и опровержение на основните заблуждения на политическата икономия. Париж, 1836). — 221.

Schulz, W. Die Bewegung der Production. Eine geschichtlich-statistische Abhandlung zur Grundlegung einer neuen Wissenschaft des Staates und der Gesellschaft. Zürich und Winterthur, 1843 (*Шулц, В.* Движение на производството. Историко-статистическо изследване за обосноваване на новата наука за държавата и обществото. Цюрих

и Винтертур, 1843). — 52—53, 64—65, 67.

Serra, A. Breve trattato delle cause che possono far abbondare li regni d'oro e d'argento dove non sono miniere (1613). In: «Scrittori classici italiani di economia politica. Parte antica». Tomo I. Milano, 1803 (*Сера, А.* Кратък трактат за причините, поради които могат да имат в изобилие сребро и злато кралства, неразполагащи с рудници (1613). В изданието: «Италиански класици на политическата икономия. Стари икономисти.» Том I. Милано, 1803). — 219.

Sismondi, J. Ch. L. Sismonde de. Études sur l'économie politique. Tome II. Bruxelles, 1838. (*Сисмонди, Ж. Ш. Л. Симонд дьо.* Очерци по политическа икономия. Том II. Брюксел, 1838). — 222.

* *Sismondi, J. Ch. L. Simonde de.* Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population. Tome II. Paris, 1819 (*Сисмонди, Ж. Ш. Л. Симонд дьо.* Нови начала на политическата икономия, или За богатството в неговото отношение към населението. Том II. Париж, 1819). — 66.

* *Sismondi, J. Ch. L. Simonde de.* Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population. Seconde édition. Tome II. Paris, 1827 (*Сисмонди, Ж. Ш. Л. Симонд дьо,* Нови начала на политическата икономия, или За богатството в неговото отношение към иародонаселението. Издание второ. Том II. Париж, 1827). — 222.

Skarbek, F. Théorie des richesses sociales. Suivie d'une bibliographie de l'économie politique. Seconde édition. Tome I. Paris, 1839 (*Скарбек, Ф.* Теория на общественото богатство с приложение на библиография по политическа икономия. Издание второ. Том I. Париж, 1839). — 132.

* *Smith, A.* Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Traduction nouvelle, avec des notes et observation; par Germain Garnier. Tomes I—II. Paris, 1802 (*Смит, А.* Изследване за природата и причините за богатството на народите. Нов превод на Ж. Гарние, с коментари и бележки на преводача. Томове I—II. Париж, 1802). — 23, 45, 47, 49, 56—63, 66—76, 130—131.

[Somerville, A.] (One who has whistled at the Plough) Notes from the Farming Districts N XVII. In: «The Morning Chronicle», 13 December 1842 (*[Сомервил, А.]* (Един от онези, които сами са вървели след ралото). Бележки относно фермерските окръзи № XVII. Във вестник «Morning Chronicle» от 13 декември 1842). — 209—210.

* *Strauß, D. F.* Das Leben Jesu. Bände 1—2. Tübingen, 1835—1836 (*Щраус, Д. Ф.* Животът на Исус. Томове 1—2. Тюбинген, 1835—1836). — 175.

Stein, L. von. Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte. Leipzig, 1842 (*Щайн, Л.* Социализъм и комунизъм на съвременна Франция. Принос към съвременната история. Лайпциг, 1842). — 290, 323.

[Steinmann, F. A.] Caricaturen und Silhouetten des neunzehnten Jahrhunderts. Vom Verfasser des Mefistofeles. Coesfeld, 1843 (*[Щайнман, Ф. А.]* Карикатури и силуети на деветнадесетия век. От автора на Мефистофел. Кьосфелд, 1843). — 175.

Stirner, M. Der Einzige und sein Eigenthum. Leipzig, Verlag von Otto Wigand, 1845 (*Щирнер, М.* Единственият и неговата собственост. Лайпциг, Издателство на Ото Виганд, 1845). — 336.

Ure, A. Philosophie des manufactures, ou Économie industrielle. Traduit sous les yeux de l'auteur. Tome I. Paris, 1836 (*Юър, А.* Философия на фабриката, или Индустриална икономика. Преведено под на-

блюдение на автора. Том I. Париж, 1836). — 236.

Weitling, W. Das Evangelium eines armen Sünders. Bern, 1845 (*Вайтлинг, В.* Евангелието на бедния грешник. Берн, 1845). — 406.

* *Weitling, W.* Garantien der Harmonie und Freiheit. Vivis, 1842 (*Вайтлинг, В.* Гаранции на хармонията и свободата. Веве, 1842). — 384.

ДОКУМЕНТИ

Ansprache der Volkshalle des Bundes der Gerechten an den Bund, November 1846. In: «Demokratisches Taschenbuch für 1848». Leipzig, 1847 (Обръщение на Народната палата на Съюза на справедливите към съюза, ноември 1846. В изданието: «Demokratisches Taschenbuch» за 1848. Лайпциг, 1847). — 400.

Ansprache der Volkshalle des Bundes der Gerechten an den Bund, Februar 1847. In: «Demokratisches Taschenbuch für 1848». Leipzig, 1847 (Обръщение на Народната палата на Съюза на справедливите към съюза, февруари 1847. В изданието: «Demokratisches Taschenbuch» за 1848. Лайпциг, 1847). — 394, 400.

Die Centralbehörde an den Bund in Hamburg, den 24ten Juni 1847. In: Gründunsgdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847). Hamburg, 1969 (Централният комитет — към съюза в Хамбург, 24 юни 1847. В книгата: Учредителни документи на Съюза на комунистите (юни—септември 1847). Хамбург, 1969). — 398, 399.

Centralbehörde an den Bund, den 14ten Sept. 1847. In: Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847). Hamburg, 1969 (Централният комитет — към съюза, 14 септември 1847. В книгата: Учредителни документи на Съюза на комунистите (юни—септември 1847). Хамбург, 1969). — 400.

Cracow manifesto (Краковският манифест), 22 февруари 1846 г. — 412, 413.

Entwurf einer Verordnung über Ehescheidung, vorgelegt von dem Ministerium für Revision der Gesetze, im Juli 1842. In: «Rheinische Zeitung» № 293, 20 Oktober 1842. Beiblatt (Проект на закона за развода, предложен от министерството по преразглеждане на законите през юли 1842. Във вестник: «Rheinische Zeitung», бр. 293 от 20 октомври 1842. Приложение). — 188.

The Fraternal Democrats (Assembling in London), to the Working Classes of Great Britain and Ireland. January 3, 1848. In: «The Northern Star» N 533, January 8th, 1848 (Обръщение на дружество «Братски демократи» към работниците на Великобритания и Ирландия от 3 януари 1848. Във вестник: «The Northern Star», бр. 533 от 8 януари 1848). — 359—361.

Der Kongreß an den Bund im Hamburg, den 9ten Juni 1847. In: Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847). Hamburg, 1969 (Конгресът — към съюза в Хамбург, 9 юни 1847. В книгата: Учредителни документи на Съюза на комунистите (юни—септември 1847). Хамбург, 1969). — 396—402.

Das Schlußprotokoll der Wiener Conferenz vom 12. Juni 1834. In: Wichtige Urkunden für den Rechtszustand der deutschen Nation. Mannheim, 1844 (Заключителен протокол на Виенската конференция на министрите от 12 юни 1834 г. В книгата: Важни документи за правното положение на немската нация. Манхайм, 1844).

Idem. In: «Vorwärts!» N 7, 24 Januar,

1844. Supplement (Същото. Във вестник: «Vorwärts!» N 7, 24 януари 1844 г. Приложение). — 169.

Statut des Bundes der Kommunisten den 9ten Juni 1847. In: Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847) Hamburg, 1969 (Устав на Съюза на комунистите, 9 юни 1847. В книгата: Учредителни документи на Съюза на комунистите (юни—септември 1847). Хамбург, 1969). — 383, 388—390, 396, 399—401, 405, 408, 409.

СТАТИИ И КОРЕСПОНДЕНЦИИ В ПЕРИОДИЧНИТЕ ИЗДАНИЯ, АВТОРИТЕ НА КОИТО НЕ СА ИЗВЕСТНИ

«Deutsche Vierteljahrs Schrift («Немско тримесечно списание»). Щутгарт и Тюбингеи, N 3, 1838. Der bergmännische Distrikt zwischen Birmingham und Wolverhampton; mit besonderer Bezugnahme auf die Gewinnung des Eisens. (Минен окръг между Бирмингам и Уулверхемптън; особено внимание се отделя на производството на желязо). — 67.

«Constitutionnel Neuchâtelois» («Нюшателски констнтуционалист»), N109, 11 септември 1845 [Кореспонденция от Нюшател]. — 270—271.

«Daily Advocate and Advertiser» («Всекидневен защитник и осведомител»). Питсбърг, 17 юли 1843 г. [Описание на колонията на сепаратистите в Зоаре, щат Охайо]. — 206.

«The Northern Star» («Северна звезда»). Лондон

— бр. 362 от 19 октомври 1844 г. Great Meeting of the Carpenters of Manchester and Salford (Голямо събрание на дърводелците от Манчестър и Солфърд). — 257—258.

— бр. 363 от 26 октомври 1844 г. Manchester. —The Strike of Messrs: Pauling and Co's Carpenters and Joiners. (Манчестър. — Стачката на дърводелците от фирмата на г-н Полинг и К°). — 257—258.

— бр. 365 от 9 ноември 1844 г. Henfrey v. Salmon. — Assault (Хенфри против Салмон. — Нападение). — 261, 262.

The Carpenters' and Joiners' Strike (Стачката на дърводелците). — 264, 265.

— бр. 366 от 16 ноември 1844 г. Another of Labours' Victories. — 262—265.

The Carpenters and Joiners of Manchester (Още една победа на работниците. — Дърводелците от Манчестър). — 262—265.

— бр. 367 от 23 ноември 1844 г. Manchester. — Great Aggregate Meeting of the Building Trades (Манчестър. — Голям обединен митинг на съюзите на строителните работници). — 265—266.

— бр. 368 от 30 ноември 1844 г. Extension of the Strike. Another Victory for Labour (Разширение на стачката. Още една победа на работниците). — 266—267.

— бр.375 от 18 януари 1845 г. Aggregate Meeting of the Manchester Building Trades (Обединен митинг на съюзнте на строителните работници от Манчестър). — 267.

— бр. 534 от 15 януари 1848 г. The Peuple's Charter. — Important public meeting (Народна харта. — Важен публичен митинг).— 367—369.

«The Quarterly Review» («Трнмесечен обзор»). Лондон, бр. 141 от декември 1842. Anti-Corn-Law Agitation (Движение против житните законн). — 258—259.

«La Réforme» («Реформа»). Париж

— 10 ноември 1847. Banquet de Lille (Банкет в Лил). — 350—353.

— 24 и 25 ноемврн 1847. Banquet de Dijon (Банкет в Дижон). — 354—358.

— 2 н 3 януари 1848. Soumission d'Abd-el-Kader (Предаване в плен на Абд ел-Кадир). — 364.

ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА ХУДОЖЕСТВЕНАТА ЛИТЕРАТУРА

УКАЗАТЕЛ НА ПЕРИОДИЧНИТЕ ИЗДАНИЯ

СЪДЪРЖАНИЕ*

* Със звездичка са отбелязани произведенията, заглавията на които са дадени от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. *Ред.*

П Р И Л О Ж Е Н И Я

ИЛЮСТРАЦИИ

Превели Иван Атанасов, Бойко Атанасов
Редактор Райна Спирова

Художествен редактор Тотю Данов
Технически редактор Борис Въжаров
Коректор Елена Димитрова
Корица Милка Пейкова

Издателски № 6980
Дадена за набор на 16.VIII.1982 г.
Подписана за печат на 24. I. 1983 г.
Излязла м. февруари
Печатни коли 33,50. Издателски коли 37,08
Условно-издателски коли 39,21
Формат 65x92/16. Тираж 2410
Цена 2,26 лв.

Код 22/9531172611/0008—3—83

Партиздат — София, бул. «В. И. Ленин» № 47
ДП «Д. Благоев» — София, ул. «Н. Ракитин» № 2